

Предраг Коматина

КОНСТАНТИН
ПОРФИРОГЕНИТ
И РАНА ИСТОРИЈА
ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Предраг Коматина

КОНСТАНТИН ПОРФИРОГЕНИТ
И РАНА ИСТОРИЈА ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

INSTITUTE FOR BYZANTINE STUDIES
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
MONOGRAPHS
№ 50

PREDRAG KOMATINA

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS
AND THE EARLY HISTORY
OF THE SOUTH SLAVS

Editor
LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ
Director of the Institute for Byzantine Studies

BELGRADE
2021

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 50

ПРЕДРАГ КОМАТИНА

КОНСТАНТИН ПОРФИРОГЕНИТ
И РАНА ИСТОРИЈА ЈУЖНИХ
СЛОВЕНА

Уредник
ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ
директор Византолошког института

БЕОГРАД
2021.

Рецензенти
БОЈАНА КРСМАНОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ЛОМА
ГИНТЕР ПРИНЦИНГ

Ова књига је прихваћена за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ,
24. новембра 2021. године и објављена захваљујући средствима Министарства просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

Садржај

ПРЕДГОВОР	7
КОНСТАНТИН VII ПОРФИРОГЕНИТ ИЗМЕЂУ ПРЕСТОЛА И ПЕРА	13
Млади цар и политички изазови	13
Цар-историчар и византијска историографија средине X века	17
Византијска историографија после смрти Константина VII	
Порфирогенита: <i>Теофанов Насџављач</i> VI и Симеон Логотет	53
ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У ВИЗАНТИЈСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ ОД ПОЧЕТКА IX ДО СРЕДИНЕ X ВЕКА	63
Први векови јужнословенске историје	63
Царска власт и Словени у Грчкој у IX и X веку	70
ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У ДВОРСКОМ ЦЕРЕМОНИЈАЛУ И ЦАРСКОЈ ДИПЛОМАТИЈИ КОНСТАНТИНА ПОРФИРОГЕНИТА	87
Цар самодржац и церемоније царског двора	87
Јужни Словени међу царским поданицима	93
Јужни Словени међу страним народима	95
<i>DE ADMINISTRANDO IMPERIO</i> . ПОСТАНАК И СТРУКТУРА ДЕЛА	107
Пет целина царевог списка	107
Целине, одељци и поглавља	110
ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У <i>DE ADMINISTRANDO IMPERIO</i>	139
Византијска Далмација	139
<i>Далмајински Романи и долазак Словена</i>	139
<i>Далмајински Романи и Словени од Михаила II до Василија I</i>	147
<i>Градови и острва далмајинских Романа</i>	157
Словени у Далмацији	164
<i>Још једном о далмајинским Романима и доласку Словена</i>	164
<i>Порекло, долазак и њокришћавање Хрвајта</i>	170
<i>Географски опис јужнословенских земаља</i>	187
<i>Далмајински градови између Царсџива и Словена</i>	191
„Спис о Хрватима”	194
<i>Још једном о њореклу, доласку и њокришћавању Хрвајта</i>	194
<i>Хрвајти у IX и X веку</i>	199

„Спис о Србима”	210
<i>Порекло, долазак и њокришћаванье Срба</i>	210
<i>Српски кнежеви у IX веку</i>	231
<i>Српски кнежеви између Ромеја и Бујара крајем IX</i> <i>и њрвих деценија X века</i>	246
<i>„Хроника српских владара” и 32. њоїлавље сїиса</i> <i>De administrando imperio</i>	264
<i>„Насељени ѡрадови” Кришћене Србије и</i> <i>ѡрви истїоријски ѡмен Босне</i>	271
<i>Захумљани</i>	276
<i>Травуњани и Конављани</i>	283
<i>Дукљани</i>	290
<i>Паїанија</i>	295
Подунавски и панонски контекст јужнословенске историје	301
<i>Доња Панонија између Уїара и Хрваїа</i>	301
<i>Уїри и „Сїара” Моравска</i>	303
<i>Уїарска и Буїарска у Подунављу</i>	306
Словени на Пелопонезу	307
<i>Поїчињавање Словена на Пелойонезу</i>	307
<i>Побуне Милинїа и Језерїа у IX и X веку</i>	311
ДИПЛОМАТИЈА И ИСТОРИОГРАФИЈА ПОД ОКРИЉЕМ	
<i>DE ADMINISTRANDO IMPERIO</i>	317
Дипломатски успеси Константина VII	317
Још једном о Далмацији и Словенима од Михаила II до Василија I	320
Јужни Словени у тематском систему	325
ПОРФИРОГЕНИТОВА ЗАОСТАВШТИНА У	
ВИЗАНТИЈСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ	331
<i>De administrando imperio</i> и Порфирогенитови савременици	331
<i>De administrando imperio</i> и каснија историографија	334
ЗАКЉУЧАК: ЦАР-ИСТОРИЧАР И ЊЕГОВО ДЕЛО	339
SUMMARY	343
ЛИСТА РЕФЕРАНЦИ	365
РЕГИСТАР	395

ПРЕДГОВОР

Књига *Константи́н Порфи́рогени́т и рана историја Јужних Словена* производ је вишегодишњих истраживања историографског опуса цара Константина VII Порфирогенита и његове епохе, али и ране јужнословенске историје уопште. Подаци о Јужним Словенима које доноси Константин Порфирогенит у добро познатим делима, *Књизи о церемонијама (De cerimoniis aulae byzantinae)*, *О управљању царством (De administrando imperio)*, *Живоју Василијевом (Vita Basilii)* и *Спису о темама (De thematibus)*, јединствени су и посебни. У много чему они немају паралеле у византијској историографији, нити у делима претходне, или пак у делима потоње епохе. Подаци који се односе на Јужне Словене у византијској историографији пре Порфирогенитовог времена били су веома оскудни и тицали су се искључиво Словена у јужним деловима Балканског полуострва, који су били ближи средиштима византијске државе и друштва и под јачим и непосреднијим политичким утицајем Царства, али су и ти подаци били спорадични и не превише речити. Јужни Словени из северозападног дела Балканског полуострва пак остали су сасвим изван видокруга византијских историографа, усмерених на цариградску средину и окренутих непосредном деловању царева. У таквим околностима историографска делатност цара Константина VII Порфирогенита и његова дела права су прекретница, пошто доносе сразмерно велику количину изворних података за рану историју Јужних Словена, и то оних из далматинског залеђа. Управо због тог јасног раскорака са дотадашњом традицијом византијске историографије, податке о Јужним Словенима који се налазе у делима Константина Порфирогенита и онима насталим у његовом кругу било је потребно посматрати као засебан и својеврстан феномен.

У свему томе се сасвим јасно намеће питање улоге самог Константина Порфирогенита, његових интересовања и његовог царског положаја. Стога је и истраживање најпре било усмерено ка његовој личности, образовању и интелектуалном развоју и интересовањима, у оквиру којих је посебно место припадало историји и историографији, што је имало за последицу и велику обнову историографске делатности на његовом двору и с његовим подстицајем, након више од века празнине. С тим у вези је било потребно и изложити податке о Јужним Словенима у византијским изворима до његовог времена, како би се стекао пуни увид у јединственост, специфичност и значај података које он доноси и показало да они не потичу из ранијих византијских извора и из дотадашњег знања у цариградској средини, као и да би се могло видети у којој мери су обликовани према оном што се о Јужним Словенима знало и писало раније. Веза између јужнословенске историје и података које је Константин Порфирогенит о њој забележио у својим делима проналази се у његовом царском положају и политичкој активности коју је започео пошто се након четврт века поново успео до положаја првог цара децембра 944. године. Интересовање за историју и географски положај страних народа, које се може упоредити само са делима античких писаца попут Херодота и Страбона, пробуђено у дипломатским односима које је као цар одржавао са њима, усмерило је његову пажњу и ка Јужним Словенима северозападног дела Балканског полуострва и довело до тога да у свом најважнијем делу *De administrando imperio* забележи податке без којих би најранији векови њихове историје заувек остали у потпуном мраку. Ти подаци, који, наравно, нису забележени мимо његове сопствене интерпретације и у светлости његове царске идеологије, заузимају средишње место нашег истраживања, у коме смо покушали да пружимо њихову историјску интерпретацију и хронолошки оквир, али и да, у мери у којој би то било могуће, укажемо на њихово порекло. Из тог царског главног и за историчаре, макар оне који се баве проучавањем историје у њему описаних народа Источне Европе и Предње Азије, најважнијег дела, ти су подаци доспели и у *Vita Basilii* и у први део хронографије *Теофановој Насѡављача*, али су остали непознати другим писцима његове епохе, којима нису били на располагању, нпр. Генесију, који је писао на Порфирогенитовом двору, односно аутору VI књиге хронографије *Теофановој Насѡављача* и Симеону Логотету, који су писали после његове смрти. Како је *De administrando imperio* био спис поверљивог карактера,

доступан само цару и његовом најужем окружењу, од обиља података забележених о Јужним Словенима у потоњу византијску историографију су ушли само они који су нашли своје место у *Vita Basilii* и првом делу хронографије *Теофановој Насћављача*, што је значило да је њихов највећи део остао скривен дуги низ векова, што је и осигурало јединствени положај царевог дела у дугој традицији византијске историографије.

Рад на књизи посвећеној тако сложеној тематици био је вишеструки изазов. Највеће потешкоће је изазивало питање њене концепције, пошто је истраживање наметало захтевну и нимало једноставну поставку. Требало је, наиме, пратити живот Константина VII Порфирогенита и његову владавину, развој историографије на његовом двору и после његове смрти, податке у византијским изворима о Јужним Словенима у ранијим вековима, Константинова интересовања и његову историографску делатност, те најзад податке о Јужним Словенима у његовим делима уз темељну анализу тих података, кроз коју је требало реконструисати и изложити рану историју Јужних Словена од њиховог доласка на Балканско полуострво првих деценија VII века до Порфирогенитовог времена средином X века. Такву, разнородну и сложenu материју трудили смо се да изложимо пак као једну смислену и повезану наративну целину. При свему томе је увек требало имати на уму значајну разлику између Словена у Грчкој, с једне, и Срба и Хрвата, с друге стране. Први су дошли под јачи утицај Царства већ током VII века и до IX века су били потпуно интегрисани у царски политички поредак, што је водило и њиховој културној и етничкој асимилацији у већинско ромејско становништво. Зато они у Порфирогенитовим делима фигурирају само као царски поданици. Срби и Хрвати су, с друге стране, вековима остали изван домаћаја реалне политичке доминације Царства, па су и у Порфирогенитово време доживљавани као страни народ и као такви били представљени у његовим делима. У овој књизи једнака пажња је посвећена и једнима и другима, наравно, у складу са количином података која им је посвећена, како би се добила јединствена слика о раној историји Јужних Словена на Балканском полуострву. Изван интересовања су остали само Јужни Словени у североисточном делу полуострва који су од краја VII века били под бугарском владавином и до Порфирогенитовог времена већ били део бугарског народа. У свему томе смо се трудили да, колико је то у нашој моћи, искористимо и резултате истраживања сродних научних дисциплина, у првом реду археологије и још у већој мери историјске лингвистике.

Спис *De administrando imperio* већ је више од века предмет помне пажње историчара. Због тога би се могло рећи да није случајно управо његово критичко издање Ђ. Моравчика, уз енглески превод Р. Џ. Х. Џенкинса из 1949, узето 1967. године као почетак нове серије издања византијских извора (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*). Он, међутим, и поред тога, због специфичног садржаја и концепције, често није био предмет интересовања у оквиру прегледа развојног пута византијске историографије, па га тако и два најновија подухвата на том пољу (*W. Treadgold, The Middle Byzantine Historians, Basingstoke 2013; L. Neville, Guide to Byzantine Historical Writing, Cambridge 2018*) једноставно изостављају. Његови подаци су, међутим, били много коментарисани у историографији. Старија мишљења су сумирана у обимном коментару групе аутора уз критичко издање списка под уредништвом Р. Џ. Х. Џенкинса (*Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio II. Commentary, ed. R. J. H. Jenkins, London 1962*), у оквиру којег је оне који се односе на Јужне Словене обрадио Ф. Дворник. У домаћој историографији је свеобухватни осврт на њих дао Б. Ферјанчић исцрпним и прецизним коментарима уз превод тих података у другом тому едиције *Византијски извори за историју народа Јуџославије* (Београд 1959), где је навео и преглед највећег дела дотадашње релевантне литературе о тим питањима. Из тог разлога су радови који су настали у ранијем периоду узимани у овој књизи у обзир само изузетно. С друге стране, настојали смо да, колико је било могуће, у ово истраживање укључимо резултате што већег броја аутора који су проучавали исте податке у последњих неколико деценија. У том периоду се појавио, уз уводну студију и поновљени текст издања, садржајним и корисним коментарима праћен руски превод списка (*Константин Багрянородный, Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев, Москва 1991*), као и превод на немачки језик, такође праћен уводном студијом и коментарима (*K. Belke, P. Soustal, Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio gennante Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos, Wien 1995*). Константинова дела су била предмет минуциозних истраживања Т. Лунгиса, Т. Прача, К. Зоде, Џ. Хауард-Џонстона, али је луцидни текст И. Шевченка *Re-reading Constantine Porphyrogenitus, edd. J. Shepard, S. Franklin, Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge, March 1990), Aldershot 1992,*

167–195, који је озбиљно уздрмао традиционално схватање о Константиновом ауторству дела сачуваних под његовим именом, усмерио истраживања целокупне тематике у једном сасвим новом правцу и оставио снажан утицај и на потоња критичка издања дела насталих у Порфирогенитовом кругу. У српској и југословенској историографији увек је Порфирогенитовим подацима о Јужним Словенима припадала посебна пажња, па су након поменутих коментара Б. Ферјанчића научна знања о тој тематици обogaћена даљим радовима истог аутора, те Ј. Ферлуге, Љ. Максимовића, С. Ђирковића, Ј. Калић, М. Благојевића и других, а нарочито Т. Живковића, који јој је посветио значајан део свог научног опуса. Једнако истакнуто место је тим подацима припадало и у хрватској историографији, о чему сведоче бројна истраживања Н. Клаић, Р. Катичића, И. Басића и многих других научника.

Рад на овој књизи нам је у великој мери био олакшан захваљујући чињеници да је у новије време, а нарочито у последњих двадесет година, урађено много на анализи историографских дела из Порфирогениновог времена – питање је да ли би без тога рад уопште био и могућ и сврсисходан. У оквиру серије *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* приређена су и објављена критичка издања *Vita Basilii* (И. Шевченко) и прве четири књиге хронографије *Теофановој Насѡављача* (М. Федерстоун, Х. Сигнес Кодоњер), као и *Хронике Симеона Логотета* (С. Валгрена), али и вишетомно издање *Књије о церемонијама* (Ж. Дагрон и др.), чије је објављивање, уз пропратне студије и коментаре, разрешило многа питања везана за византијску историографију X века. С друге стране, издања последње, VI књиге хронографије *Теофановој Насѡављача* и тзв. редакције В *Хронике Симеона Логотета* одавно су у припреми, захваљујући труду поменутих М. Федерстоуна и Х. Сигнеса Кодоњера, односно С. Валгрена, што је само по себи већ изродило низ корисних појединачних студија о тим делима. Најзад, многи јаснији закључци не би били могући без темељних истраживања М. Федерстоуна на пољу проучавања *Књије о церемонијама* и рада А. Немета на *Excerpta Constantiniana*. Од велике користи су и одговарајући одломци о Порфирогениновим и делима из његовог круга у уводним студијама уз прву и другу серију волуминозног *Просојоѡграфској речника средњовизантијској ѡериода* (*Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*, ed. R.-J. Lilie et al., 1. Abt. (641–867), Berlin – New York 1999–2002, Prolegomena, pp. 152–158; 2. Abt. (867–1025), Berlin – Boston, 2013, Prolegomena, pp. 1–10, 103–105), а целокупна тематика

је на изузетан начин још једном привукла пажњу научне јавности захваљујући зборнику радова низа еминентних стручњака на пољу византологије и сродних дисциплина, *Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogenetos. From De Ceremoniis to De Administrando Imperio*, edd. N. Gaul, V. Menze, Cs. Bálint, Wiesbaden 2018.

Наш рад и ова књига не би пружили праве резултате и постигли свој циљ без смерница академика Љ. Максимовића, уредника издања, и рецензената академика А. Ломе, др Б. Крсмановић и проф. др Г. Принцинга, којима сам на томе неизмерно захвалан.

Вишегодишњи рад на истраживању и књизи захтевао је велики напор и преданост и изискивао сталну потпору и подршку, на чему велику захвалност дугујем својој породици.

КОНСТАНТИН VII ПОРФИРОГЕНИТ ИЗМЕЂУ ПРЕСТОЛА И ПЕРА

Млади цар и политички изазови

Константин, једини син цара Лава VI Мудрог (886–912), рођен је у Пурпурној одаји царске палате у Цариграду, која ће га за сва времена означити као *Порфиороѝениѝа* („Пурпурородног”), 17. или 18. маја 905, у ванбрачној вези његовог оца и Зоје Карбонопсине. Цариградски патријарх Никола Мистик (901–907, 912–925) пристао је да га о Божићу 25. децембра 905, као незаконитог, крсти, али је забранио његовом оцу да се ожени Зојом, пошто би то био његов четврти и тиме незаконити брак, захтевајући да се он од ње трајно раздвоји. Цар на то, међутим, није пристао, па се 9. јануара 906. оженио Зојом. Патријарх Никола се том чину успротивио, због чега је био свргнут с патријаршијског престола фебруара 907. и замењен Јевтимијем (907–912), који је био кум малом Константину. Јевтимије је након преговора, пошто се цар покајао и донео закон да убудуће четврти брак буде строго забрањен, а и уз сагласност остале четворице патријараха (римског, александријског, антиохијског и јерусалимског), признао Лавов четврти брак као законит, а Константина као законитог сина, након чега га је крунисао за цара и савладара његовог оца и стрица Александра 15. маја 908. Када је Лав VI умро 11. маја 912, његов млађи брат и дугогодишњи савладар Александар је постао главни цар, док је мали Константин задржао положај цара-савладара. Александар (912–913) није био наклоњен свом синовцу, његову мајку, царицу Зоју, отерао је у манастир, а патријарха Јевтимија је сменио и вратио на положај Николу Мистика, који се био помирио с царем Лавом пред његову смрт. Александар је, међутим, умро 6. јуна 913. године, после свега

тринаест месеци владавине, и мали, осмогодишњи Константин VII (913–959) постао је једини цар самодржац Ромеја. Услед његовог малолетства, Царством је, предвођено патријархом Николом, управљало седмочлано намесништво које је на самрти именовано цар Александар.

Нови режим је био нестабилан и брзо се суочио с тешким изазовима – покушајем узурпације славног војсковође Константина Дуке 913. године и ратом са моћним бугарским владарем Симеоном, који је изазвао цар Александар, одбивши да Симеону преда уговорени данак, и који ће потрајати читаву деценију и по. Иако је унутрашња претња била отклоњена убиством Константина Дуке јуна 913, бугарске трупе су у јулу без већег отпора доспеле под зидине Цариграда и опселе град. Царство се нашло у изузетно тешкој ситуацији, па је патријарх Никола био приморан да пристане на преговоре у цариградском Влахернском двору, где је бугарском владару признао царску титулу. Поред тога, уговорен је данак који је Царство имало да плаћа Бугарима, а договорено је и да се мали Константин ожени неком од Симеонових кћери. Понижавајући уговор с Бугарима је појачао опозицију против намесништва патријарха Николе, те се у двор, на тражење малог цара, вратила царица Зоја, која је фебруара 914. преузела управљање Царством из руку патријарха, поставши регенткиња у име свог сина. Међутим, развој ситуације у рату с Бугарима није ишао наруку новом режиму. Велика царска војска под предводништвом Лава Фоке напала је Бугарску и претрпела 20. августа 917. катастрофалан пораз код Анхијала (на Ахелоју), у крвавој бици која је до темеља уздрмала режим царице и њен главни ослонац у Лаву Фоки.

Водећу улогу у престоници је све више преузимао друнгарије флоте Роман Лакапин, који је са поморским снагама учествовао у походу против Бугара 917, али није био непосредно укључен у борбе код Анхијала. На челу своје флоте Лакапин је 25. марта 919. ушао у Цариград, заузео Буколонеонску палату и добио чин магистра и великог хетеријаха, а већ у априлу је удао кћерку Јелену за младог цара Константина VII Порфирогенита, неколико недеља пре његовог четрнаестог рођендана и стицања законског узраста за брак. То је Роману Лакапину донело титулу *василе-оидитора* („царски отац”) и фактичку власт у Царству у име малолетног цара, а уместо царице-мајке Зоје, коју је поново послао у Манастир Свете Јефимије. То, међутим, није био и врхунац успона Романа Лакапина – 24. септембра 920. године њега је зет именовано за *цезара (кесара)*, тада

друго достојанство у Царству, одмах после царског, а 17. децембра 920. удостојио га је и највишег – царског звања, наложивши патријарху Николи Мистику да га крунише за цара. Тиме је Роман I Лакапин (920–944) постао савладар свог зета Константина VII, формално млађи и други по значају, као онај који је касније крунисан. Међутим, то што је био старији донело му је водећу улогу у Царству, а убрзо и формални положај главног цара.¹ Наредних четврт века Константин Порфирогенит ће провести далеко од државних послова, у сенци таста и његових синова.

Владавина Романа I Лакапина као главног цара Ромеја била је период великих спољнополитичких изазова. Крвави рат са Бугарима водио се не само око територија и данка, већ и на идеолошкој основи око права бугарског владара на царски наслов, који му је, у тешким околностима у којима се тада налазио, патријарх Никола био признао 913. године. Брак између Романове кћерке Јелене и младог Константина Порфирогенита већ је 919. године осујетио план о браку законитог цара и једне од његових кћери, који је Симеон био договорио са патријархом Николом 913. Пошто је постао главни цар, Роман је одлучио да оспори и Симеоново право на царски наслов. Отворено непријатељство је потрајало до 924, када је постигнут споразум, који је потврђен после Симеонове смрти 27. маја 927. године браком између његовог сина и наследника Петра и Марије, Романове унуке, кћерке његовог најстаријег сина Христофора, тада симболично назване Ирина („мир”).

Како се Роман Лакапин учвршћивао на престолу, тако се учвршћивала и владавина његове породице. Већ 921. године његов најстарији син Христофор крунисан је руком Константина Порфирогенита за трећег цара, а на царски положај су 924. уздигнута и преостала двојица Романових синова, Стефан и Константин. Формално, сва тројица су у почетку у хијерархијском поретку била иза Константина Порфирогенита, који је задржао положај другог цара све до 927. године. Тада је, међутим, услед склапања брака између Христофорове кћерке и бугарског цара Петра, Христофор Лакапин проглашен за главног савладара, а Константин Порфирогенит померен на треће место на хијерархијској лествици царског колегијума. Разлог за то било је наводно тражење

¹ *Осиројорски*, Историја, 251–256; *Крسمановић*, Евнуси, 257–287. О Лаву VI Мудром и Александру, cf. PmbZ 24311, 20228, о Константину VII Порфирогениту, cf. PmbZ, no. 23734, о Роману I Лакапину, cf. PmbZ, no. 26833.

самих бугарских посланика, који су захтевали да таст њиховог цара буде други у поретку ромејских царева, како би били сигурни у то да ће он у будућности бити главни цар уместо свог оца. Преостала двојица Лакапина остали су, међутим, и даље иза њега, и управо ће та чињеница омогућити Константину Порфирогениту да у једном тренутку поврати престо и коначно преузме царску власт у своје руке. Удаја Марије Лакапине за бугарског цара Петра и последице које је тај догађај имао на положај Константина Порфирогенита у царском колегијуму оставила је на њега дубок траг како у личном, тако и у политичком и идеолошком смислу, о чему ће он двадесетак година касније оставити значајну забелешку у свом најпознатијем делу *De administrando imperio*.²

Јењавање бугарске претње после 924. омогућило је цару Роману да се окрене источној граници, где је царска војска под заповедништвом изврсног војсковође Јована Куркуаса, доместика схола, почела да ниже сјајне успехе. Они су крунисани освајањем значајног града Мелитине на Еуфрату 934. године, што је означило почетак византијске „реконквисте” источних територија од Арабљана, која ће обележити наредно столеће. Осим борби са Бугарима на западу на почетку владавине, те са Арабљанима на истоку током њеног већег дела, велики изазов за Ромејско царство током Романове владавине били су и руски поморски напади на саму престоницу. Знатна поморска сила руског кнеза Игора појавила се у својим моноксилама у два наврата, 941. и 944. године, под цариградским зидинама, а град је само захваљујући њиховој непробојности остао неосвојен.

Смрт Христофора Лакапина 931. била је значајна за Константина Порфирогенита највише због чињенице да је тиме он поново постао други цар, одмах после таста, а испред преосталих шурака. У почетку, међутим, он и даље остаје скрајнут у односу на Лакапине, али временом његово положај јача, што изазива подозрење Стефана и Константина Лакапина према Порфирогениту. Код њих се због властољубивости јавила и мржња према оцу, коју је Константин Порфирогенит вешто умео да искористи. Он је, наиме, преко свог друга Василија Петина успео да наговари Стефана Лакапина да се окрене против оца. Стефан и Константин Лакапин су на крају сковали заверу против цара Романа и

² DAI, 13.146–175. О Христофору Лакапину, cf. PmbZ, no. 21275.

збацили га с царског престола 16. децембра 944, након чега су га послали у манастир на Кнежевска острва, где је умро 15. јуна 948. Уклањањем Романа Лакапина, његови синови су не само уклонили једини ослонац свог положаја него су и највишу власт ставили у руке непосредно Константину Порфирогениту, који је тим чином формално постао први и главни цар у царском колегијуму и коначно преузео царску власт у пуном смислу, док су њих двојица остали на положају његових царева-савладара. Ништа више није стајало на путу Константину Порфирогениту да поврати у потпуности царску власт – већ 26. јануара 945, на подстрек своје жене, царице Јелене, која је кроз протекле године једнако пролазила и са њим делила све неправде учињене због њеног оца и браће њеном мужу, двојица Лакапина су под оптужбом за заверу лишени царског звања и ознака и послати у изгнанство код свог оца на Кнежевска острва.³ Константин VII Порфирогенит је након четврт века коначно постао једини владар Ромејског царства.

Цар-историчар и византијска историографија средине X века

Двадесет пет година које је провео у позадини збивања, у сенци таста Романа Лакапина, било је пресудно за лични и интелектуални развој Константина Порфирогенита. Удаљен од значајних политичких збивања, он се посветио образовању и интелектуалном обликовању у условима општег културног полета у Царству, познатог у науци под именом „Македонска ренесанса”, према царској династији. Тај покрет, обележен снажним класицистичким тенденцијама на сваком пољу интелектуалног рада, има корене још у времену владавине претходне Аморијске династије и царевања у Порфирогенитово време омрзнутог цара Михаила III (842–867), чији су мајка Теодора, ујак Варда и другогодишњи старатељ, логотет Теоктист, били заслужни за обнављање рада тзв. *Мајнаварске школе* на царском двору у Магнаври између 843. и 856. године.⁴ Најзначајнији носилац тог интелектуалног препорода

³ Scylitzes, 233.88–237.4; *Крсмановић*, Евнуси, 301–305. О Стефану и Константину Лакапину, cf. PmbZ, no. 27251, 23831.

⁴ *Lemerle*, Premier humanisme, 158 sq; *Wilson*, Scholars, 79–147; *Коматићина*, Црквена политика, 97–101. Поједини научници су, међутим, изражавали сумњу у постојање *Мајнаварске школе*, cf. *Speck*, Kaiserliche Universität, 1–21.

средином IX века био је патријарх Фотије (858–867, 877–886), који је у својој *Библиоѿеци*, насталој највероватније 855, дао кратак преглед 279 књижевних дела из широког временског распона од класичне антике до његове генерације.⁵ Већ на примеру дела патријарха Фотија – поменуте *Библиоѿеке*, али и *Лексикона* –⁶ види се јасна тежња византијских интелектуалаца тог времена ка својеврсној *системаѿизацији* постојећег знања, која ће изродити познати *енциклопедизам* као најзначајнију карактеристику „Македонске ренесансе”.⁷ За време владавине Константиновог оца цара Лава VI (886–912) та тежња је донела систематизацију царских закона у *Василикама*,⁸ и довела до настанка збирке одредби о уређењу градског живота, познате као *Епархова књиѿа*.⁹ Свој удео у томе имао је и сам цар Лав, који је написао чувене *Такѿике*, спис о војној вештини Ромеја и њима суседних народа.¹⁰ Врхунац тог енциклопедијског замаха догодиће се, ипак, након почетка самосталне владавине Константина Порфирогенита 944. године. те захваљујући њему и његовој организацији даљег рада на систематизацији знања из области историје, хагиографије, дворског церемонијала, као и знања уопште.¹¹

У таквој интелектуалној средини млади цар, који је рођен и стасавао на царском двору, могао је стећи само најбоље образовање. Како се види на основу дела која је касније као цар самодржац написао или наложио да се израде, поље његових интересовања било је широко – писао је побожне песме, поред политике и историје био је заинтересован и за војну вештину и све врсте знања... Савременици и каснији писци га описују као човека завидних интелектуалних способности, преданог књиѿи и

⁵ Photius, *Bibliothèque*; Lemerle, *Premier humanisme*, 177–185, 189–196; Treadgold, *Nature of the Bibliotheca*; Schamp, Photios; Wilson, *Scholars*, 93–111; *Комаѿина*, Црквена политика, 100–101.

⁶ Photii *Lexicon*; Lemerle, *Premier humanisme*, 185–189; Wilson, *Scholars*, 90–93.

⁷ Cf. Weitzmann, *Character and Intellectual Origins*, 176–223; Lemerle, *Premier humanisme*, 267–300; Odorico, *Cultura della Συλλογѿη*, 1–7; *Encyclopedism*, ODB I, 696–697 (A. Kazhdan); Schreiner, *Enzyklopädische Idee*, 3–28; Magdalino, *Byzantine Encyclopaedism*, 219–231; *Idem*, *Orthodoxy and History*, 143–160; Markopoulos, *Voices*, 22–25; Bollók, *Comparing*, 55–70; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 20–30.

⁸ *Basilika*, ODB I, 265–266 (A. Kazhdan); Troianos, *Quellen*, 202–211.

⁹ *Book of the Eparch*, ODB I, 308 (A. Kazhdan); *Eparchenbuch*, ed. Koder, 20–41; Troianos, *Quellen*, 244–248.

¹⁰ *Taktika of Leo VI*, ODB III, 2008 (E. McGeer); *Taktika*, ed. Dennis, ix–xiii.

¹¹ Lemerle, *Premier humanisme*, 267–300; Wilson, *Scholars*, 136–147; *Encyclopedism*, ODB I, 696–697 (A. Kazhdan); Németh, *Excerpta Constantiniana*, 30–53.

читању и увек спремног на интелектуалну дискусију, али и као посвећеног сакупљача рукописа и уметничких дела сваке врсте, издашног мецену писаца и уметника, па чак и као врсног сликара.¹² Није познато да ли је неки од истакнутих византијских интелектуалаца тог времена имао непосреднији утицај на његово образовање и интересовања. Његов учитељ у детињству Теодор, који је највише утицао на то да млади цар потражи ослонац код тада моћног друнгарија флоте Романа Лакапина, пао је и сам као жртва Романове амбиције и заједно са братом Симеоном био протеран у тему Опсикион 919–920. године.¹³ У каснијим годинама цар је, како се то види из сачуване преписке, одржавао близак и пријатељски однос са Теодором, митрополитом Кизика.¹⁴ У сачуваним писмима се алудира на напад „Скита” на Цариград у време око царевог имендана (Св. Константин Велики, 21. маја), што се свакако односи на руску опсаду престонице 11. маја 941. године. Имајући у виду и то да се помиње болест царева „новорођене деце”, а будући да је његов син Роман рођен 939. године, писма су највероватније настала између лета 941. и Константиновог преузимања врховне власти 944. и, по свој прилици, најраније су, а уједно и неспорно, сведочанство о царевом литерарној делатности.¹⁵

¹² Cf. *Schreiner*, *Clothes Make the Man*, 224–226; *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 30–36; *Livre de cérémonies I*, 3*–47*.

¹³ *Theophanes Continuatus VI*, 390.22–397.20; *Symeon*, 135.24–30 (179–250); *Scylitzes*, 205.58–212.42; *Крسمановић*, *Евнуси*, 280–285; *PmbZ*, no. 27684.

¹⁴ Cf. *Ševčenko*, *Re-reading*, 178–184. О Теодору од Кизика и његовом односу са Константином Порфирогенитом, cf. *Theodori metropolitae Cyzici epp.*, ed. *Tziatzi-Papagianni*, 3*–19*; *PmbZ*, no. 27697.

¹⁵ *Darrouzès*, *Epistoliers byzantins*, 58–59, 317–332, VIII.1–18; *Theodori metropolitae Cyzici epp.*, 4*, 83–108, B, 1–18. *Ševčenko*, *Re-reading*, 178–181; *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 154; *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 34, сумњају у Константиново врхунско образовање, позивајући се на редове његових писама Теодору од Кизика у којима се жали на недостатке свог образовања и мањкавости свог стила, *Darrouzès*, *Epistoliers byzantins*, VIII.1.13, 33–37, 3.4–6, 5.17–21, 7.5–7, 8.8–14; *Theodori metropolitae Cyzici epp.*, B, 1.14–15, 36–40, 3.5–8, 5.19–23, 7.6–8, 8.10–17, и сматрају да је слика коју су о томе имали каснији писци само последица вешто обликоване пропаганде да се цар прикаже ученијим него што је заиста и био. Ипак, рекло би се да његова каснија дела и подухвати које је организовао много више говоре о његовом образовању него ли куртоазно порицање способности у очекивању ласкавог одговора, како је то приметио ранији издавач писама, Ж. Дарузес, *Darrouzès*, *Epistoliers byzantins*, 60, посебно када се има у виду врхунски књижевни стил самог Теодора, који истиче приређивач најновијег издања његових писама, М. Цијаци-Папајани, *Theodori metropolitae Cyzici epp.*, 7*. У писмима Теодору од Кизика аутори проналазе и сведочанства о Константиновом стилу која наводно немају паралеле у каснијим делима која му се приписују, што им служи као упориште за одрицање његовог ауторства тих дела. Међутим, јасан и једноставан стил тих писама сасвим одговара оном који карактерише *De cerimoniis*, *De administrando imperio* и *De thematibus*, док су *De imagine Edessena* и *Vita Basilii*, као дела књижевно захтевнијег жанра, захтевала и нешто узвишенији стил, који се у њима и примећује.

Посебно место је, међу његовим интересовањима, свакако припадало историји. Одломци сачувани у преосталим деловима импозантних *Excerpta Historica*, која је дао да се саставе после почетка самовладе, сведоче да је имао на располагању дела највећег броја до данас познатих античких историчара, попут Херодота, Тукидида, Полибија, Диодора, Дионисија из Халикарнаса, Николе из Дамаска, као и оних из римског и рановизантијског времена, Диона Касија, Прокопија, Малале, Менандра, Теофилакта Симокате и др.¹⁶ Већину њих је познавао и патријарх Фотије, како се види из његове *Библиошке*,¹⁷ те се може рећи да су та дела представљала неку врсту стандардног корпуса историјске грађе коришћеног у византијској средини, који је своју намену свакако нашао и у процесу образовања младих нараштаја у вишим круговима друштва. Није, стога, спорно да је и Константин Пофировгенит своја знања о прошлости црпео управо из наведених дела, која су му стајала на располагању на полицама богате библиотеке царског двора, свог, нема сумње, спокојног прибежиште у дугим годинама које је провео удаљен од државних послова. С друге стране, његова историографска делатност, којом је сам допринео том корпусу историјског знања дајући му лични печат, тиче се, међутим, ближе прошлости, столећа које је непосредно претходило његовом рођењу и царевању.

Славна традиција рановизантијске историографије, замрле током „мрачног доба” у VII и VIII веку,¹⁸ оживела је почетком IX века у делима Теофана Исповедника (+ 818) и патријарха Нићифора (+ 828), која су основни наративни извори за наведени период. Теофанова *Хронографија*, иако почиње од 284. године, самосталну изворну вредност има само за период после завршетка *Историје* Теофилакта Симокате 602. године и *Ускришње хронике* 629, доводећи опис догађаја до свргавања цара Михаила I Рангабеа 813. године.¹⁹ Иако ограничен хронографским маниром на излагање по годинама, Теофан догађаје које излаже често описује прилично подробно и детаљно, због чега три века касније његово дело и Јован Скилица истиче као прави пример историјског излагања,

¹⁶ Cf. *Németh*, *Imperial Systematisation*, 233; *Idem*, *Compilation Methods*, 266–267; *Idem*, *Excerpta Constantiniana*, 4–11.

¹⁷ Cf. *Treadgold*, *Nature of the Bibliotheca*, 117–168.

¹⁸ О историографији „мрачног доба”, cf. *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 1–26.

¹⁹ *Theophanis Chronographia*, ed. *de Boor*; *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 38–77.

који нико од оних који су писали после њега није успео да достигне и надмаши.²⁰ Теофанов савременик патријарх Нићифор (806–815, + 828) описао је у *Крајњој историји* период од 602. до 769, док је у сажетим белешкама *Крајњој хронографу* покрио период од Стварања Света до свог времена.²¹ Међутим, након њих двојице историографска активност поново замире. У периоду после Теофана и Нићифора настала је само *Хроника* Георгија Монаха, састављена после 867. године, као једноставна монашка „светска” хроника, која излаже догађаје од Стварања Света и доводи их до 843. године, тј. до поновног успостављања православља и поштовања икона за време царице Теодоре. Самим тим, она самосталну историјску вредност има само за период од завршетка Теофанове *Хронографије* 813. до 843. године.²² Поред ње ту је и кратак хронографски преглед светске историје Петра из Александрије из времена владавине цара Лава VI, без икаквог историјског значаја за ближу прошлост.²³ Главни део историјске грађе за догађаје из периода између прве половине IX и прве половине X века потиче из документарних извора, као што су саборска акта, посланице, царске новеле, а посебно место припада хагиографским делима, која су у то време доживела процват.²⁴

Научници су у сачуваним делима писаца из наредних епоха покушали да пронађу трагове постојања одређених историографских дела из тог периода која су они могли да користе приликом састављања својих дела, а која би временом била изгубљена. Тако се у историји *Теофановој Наслављача* помиње извесни Теогност, „који је писао о правопису”, за кога се каже да је подробно описао арабљанско освајање Сицилије 827–828.²⁵ По свој прилици, управо на њега мисли и Јован

²⁰ Scylitzes, 3.6–17.

²¹ Nikephoros, Patriarch of Constantinople, *Short History*, ed. Mango; Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani *Opuscula Historica*, ed. de Boor, 79–135; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 26–31.

²² Georgii Monachi Chronicon, ed. de Boor; Vita Theodoraе, ed. Markopoulos, 251–255; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 114–120.

²³ Самодурова, Хроника Петра Александрийскога, 150–197; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 123–124.

²⁴ Kazhdan, *History of Byzantine Literature I*, 169–407; II, 91–131; *Компјуина*, Црквена политика, 24–25.

²⁵ Theophanes Continuatus, II.27.21–26. Теогностово граматичко дело је посвећено „мудром венценосцу Лаву”, што се по свој прилици односи на цара Лава V Јерменина (813–820), cf. Theognostos, ODB III, 2055 (A. Kazhdan); PmbZ, no. 8012.

Скилица, када помиње „учитеља Сицилијанца” као једног од свега двојице иоле корисних историографа који су следили Теофану Исповеднику.²⁶ За Сергија Исповедника пак патријарх Фотије у *Библиоџеци* наводи како је у свом спису, почевши са злим делима Михаила II, па вративши се назад на Копронима, забележио све прецизно до осме године Михаилове владавине (827/828. г.).²⁷ Указујући на те податке, научници у поменутом Теогносту препознају аутора једне опширне хронике од античких времена до 829,²⁸ а у Сергију Исповеднику аутора једне историје која је имала да буде наставак *Крајке историје* патријарха Нићифора и да покрива период од 769. до 828. године.²⁹ Предложено је такође и постојање непознатих „Теофанових настављача” и епитоматора из средине IX века,³⁰ као и једне „историје Василија I и Лава VI”.³¹ Посебан акценат се ставља на Никиту Давида Пафлагонца и његову тобожњу *Тајну историју*, чије се постојање претпоставља на основу нејасних забелешки у рукописима XIV века и на основу тога што Јован Скилица међу ауторима чија је дела користио помиње и име Никите Пафлагонца. Управо у *Тајној историји* поједини аутори препознају основни извор информација које о периоду 813–886. доносе писци епохе Константина Порфирогенита – Генесије и *Теофанов Наслављач* – њихов тзв. „заједнички извор”, али и извор за нека друга дела која су обрађивала период IX и почетка X века, попут *Жиџија њаџиријарха Јевџимија* и *Хронографије* Песудо-Симеона.³²

У предговору својој *Крајкој историји* Јован Скилица наводи писце чије је списе користио приликом састављања дела, а који су писали о периоду после завршетка *Теофанове Хронографије* 813. године. Поред поменутог „учитеља Сицилијанца” и Михаила Псела, према чијем је писању

²⁶ Scylitzes, 3.17–18.

²⁷ Photius, Bibliothèque, 99. О Сергију Исповеднику, cf. PmbZ, no. 6665.

²⁸ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 79–90, који сматра да је поменути Теогност живео у другој половини IX века.

²⁹ Barišić, Sources, 260–266; Nogara, Sergio il Confessore, 261–266; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 90–100, који закључује такође да је управо том делу Сергија Исповедника припадао и одломак познат као *Scriptor Incertus de Leone Armenio*.

³⁰ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 110–114.

³¹ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 126–134.

³² Markopoulos, Χρονογραφία Ψευδοσυμεών, 169–171; Paschalidēs, Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών, 253–258; Idem, From Hagiography, 173; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 134–152; Idem, Lost Secret History, 645–676.

имао извесног респекта,³³ набројани су Теодор Дафнопат, Никита Пафлагонац, Јосиф Генесије, Манојло, Нићифор Ђакон (Фригијац), Лав Ђакон, Теодор од Сиде, Теодор од Севастије, Димитрије од Кизика, монах Јован Лид. О њиховим делима, међутим, нема нимало лепо мишљење, истичући да су у излагањима били непотпуни и пристрасни, сваки вођен неком личном побудом, да прослави цара, погрди патријарха, узвиси пријатеља...³⁴ Узима се да је сваки од наведених аутора писао једну подробну, хронолошки и тематски прецизно одређену историју као што је Скиличина.³⁵ То, међутим, никако није морао бити случај. За поменутог Манојла се сасвим оправдано мисли да је исти онај протоспатар и судија Манојло за кога сам Скилица даље у свом делу наводи како је у осам књига описао живот и дела свог пријатеља, великог војсковође прве половине X века Јована Куркуаса, а слична белешка се јавља већ и у VI књизи *Теофановој Насѡављача*.³⁶ За Теодора од Севастије се пак сматра да је написао једну биографију цара Василија II (976–1025), свакако у Скилици неприхватљивом панегиричком тону.³⁷ О Теодору Дафнопату, Порфирогеновом савременнику, и његовом историографском раду ће бити више речи касније. Од свих наведених аутора, само Никита Давид Пафлагонац припада времену пре Порфирогенита. Тај истакнути византијски интелектуалац с почетка X века, непомирљиви противник четвртог брака цара Лава, оног који је озаконио рођење Константина Порфирогенита, саставио је више од седамдесет текстова различитог садржаја.³⁸ Дело које га је прославило и по коме је најпознатији свакако је *Житије ѡ патријарха Иѡнаѡија*, у коме је исказана јасна тенденција осуде његовог супарника патријарха Фотија (858–867, 877–886),³⁹ што је управо једна од Скиличиних

³³ Scylitzes, 3.17–19.

³⁴ Scylitzes, 3.19–4.59.

³⁵ Skylitzès, trans. *Cheyne*, 1–2; Scylitzes, trans. *Wortley*, 2; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 176–177, 332–335.

³⁶ Theophanes Continuatus, 427.20–428.2; Scylitzes, 230.33–37; Skylitzès, trans. *Cheyne*, 2, n. 10, 194; Scylitzes, trans. *Wortley*, 2, n. 10, 222; *Markopoulos*, Byzantine History Writing, 192–196.

³⁷ Skylitzès, trans. *Cheyne*, 2, n. 15; Scylitzes, trans. *Wortley*, 2, n. 14.

³⁸ О Никити Давиду и његовим делима, cf. *Jenkins*, A note on Nicetas David, 241–247; *Weserink*, Nicetas the Paphlagonian, 177–187; *Paschalidēs*, Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 134–146; *PmbZ*, no. 25712.

³⁹ Nicetas David, *Life of Patriarch Ignatius*, edd. *Smithies*, *Duffy*. О његовој пристрасности и антифотијевској тенденцији, cf. *Dvornik*, Photian Schism, 271–275; *Jenkins*, A note on Nicetas David, 247; *Paschalidēs*, Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών, 138–143.

замерки његовим претходницима. Сам Скилица о Фотију пише *sine ira et studio*, једноставно констатујући чињеницу да је по преузимању самосталне владавине септембра 867. године, цар Василије I свргао с патријаршијског престола „Фотија, који је био узурпирао власт”, вративши га Игњатију (847–858, 867–877), кога је раније (858. године) „зло и незаконито био уклонио Варда”.⁴⁰ С обзиром на то, могао би се стећи утисак да је поменута Скиличина замерка упућена Никити Давиду, а да је његово дело које је имао на уму управо *Житије патријарха Игњатија*.⁴¹ У питању је, дакле, хагиографско дело, а не нека несачувана *Тајна историја*. Исто тако ни Теогност са Сицилије није морао написати историју, него спис неког другог карактера у коме су се, између осталог, могли наћи и подаци о арабљанском освајању Сицилије. Дело Сергија Исповедника могао је пак понајпре бити спис верског карактера уперен против иконобораца, којима се отворено супротстављао.⁴² Како јасно истиче Генесије у предговору својих *Владавина царева* насталих по налогу Константина Порфирогенита, период владавине Лава V, Михаила II, Теофила, Михаила III и Василија I, између 813. и 886, до његовог времена „није био предат историјској књизи” (τὰ μὴ παραδεδομένα βιβλῶ τῆ ἱστορούση).⁴³ Друга историја настала по Порфирогеновом налогу, она тзв. *Теофановој Насијављача*, доводи до 867. г. излагање, на које је сам цар надовезао животопис свог деде Василија I, чиме је такође покривен период до 886. године. Поставља се стога питање зашто историографи из Порфирогеновог круга, укључујући и њега, у описивању још увек „незаписане” повести стижу само до смрти цара Василија I 886, ако је већ постојала *Тајна историја* Никите Давида Пафлагонца, која је излагала догађаје све до 921. године.⁴⁴ Коначно, чињеница је да су од историографских дела насталих после Теофанове *Хронографије*, коју је Константин Порфирогенит интензивно користио током писања *De administrando imperio*, његови сарадници на пројекту *Excerpta Historica* на располагању имали само *Хронику* Георгија Монаха.

⁴⁰ Scylitzes, 133.70–134.75.

⁴¹ Jenkins, A note on Nicetas David, 247; Markopoulos, Théodore Daphnopates, 171–173.

⁴² Сергије је био ватрени иконофил, због чега је њега и његову породицу цар Теофил прогнао из Цариграда 829. године и запленио им сву имовину, Sergios the Confessor, ODB III, 1880 (A. Kazhdan); PmbZ, no. 6665. Стара теза по којој је Сергије Исповедник био отац патријарха Фотија доводи се у питање у новије време, cf. Signes Codoñer, Selbstdarstellung und Schweigen, 93–110.

⁴³ Genesis, 3. О поменутих царевима, cf. PmbZ, no. 4244, 4990, 8167, 4991, 20837.

⁴⁴ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 149–150.

Он сам, састављајући одељке о Арабљанима у *De administrando imperio*, прати њихову историју само до оног тренутка до којег је излаже Теофан, након чега нема више ниједан податак о њима све до свог времена.⁴⁵

Свестан те празнине, Константин VII Порфирогенит је убрзо по преузимању самосталне владавине 944. године поставио пред себе и своје сараднике као један од важних задатака обнављање у ромејској средини утихнуле историографске делатности и на том задатку је као цар предано и посвећено радио до смрти новембра 959. Тај подухват је подразумевао два различита приступа – систематизацију постојећих знања о прошлости и стварање нових и оригиналних дела о темама о којима до тада није било писано. Двострук је био и начин спровођења тог подухвата у дело, будући да су допринос подједнако дали и сам цар и његови сарадници.

Рад на систематизацији дотадашње историјске грађе изродио је импозантну збирку историјских одломака (*Excerpta Historica*), познату и као *Excerpta Constantiniana*. У Предговору, који је у потпуно истом облику стајао на почетку сваке од педесет три тематске целине те збирке, објашњене су побуде које су стајале у основи њеног настанка и изложена начела према којима је она обликована. Писци су се, како тамо стоји, одувек трудили да оставе потомству неки доказ своје изузетне учености. Међутим, како је време пролазило, догађаји су постајали безбројни, те је и само бављење историјом постало готово неизводљиво. Пошто је истина постала неприступачнија, истраживање историје се чинило немогућим, како због недостатка корисних књига, тако и због страховања од њихове крајње сложености. Цар Константин, „изданак пурпура, најправославнији и најхришћанскији од свих који су до сада царевали”, просудио је стога, да је најкорисније за опште добро да се пажљивом претрагом пронађу књиге из целе васељене, да се огромна количина њихове грађе издели и прерасподели на мање делове, те да се они потом пажљиво и промишљено распореде у педесет три тематске целине (ὕλοθεσεις), „у које се сва велика историјска дела могу укључити”. При томе, опет, ниједан део првобитних повести неће остати неразврстан у једну од педесет три целине, јер поделом њиховог садржаја ниједан део њиховог континуираног излагања неће бити изостављен, пошто жељени циљ није сажимање

⁴⁵ Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 58–59.

(σύννοσις), него присвајање (οἰκεῖωσις).⁴⁶ Уз Предговор, у сачуваним одломцима *Excerpta Historica* налази се и песма која прославља цара Константина Порфирогенита и његов подухват, али није јасно да ли је и она стајала на челу сваке од тематских целина.⁴⁷

Био аутор Предговора он лично или неки од његових сарадника, у њему изложене идеје о потреби да се сачувано историјско штиво учини лакшим за коришћење и о начину на који би се то могло постићи припадају, несумњиво, самом Константину VII Порфирогениту.⁴⁸ Задатак је поверен његовим сарадницима који су, према смерницама изнетим у Предговору, прикупили дела старих историчара од античких времена до IX века и поделили их на мање одломке, које су потом разврстали у педесет три тематске целине. Зашто су одабране управо педесет три тематске целине у „које се сва велика историјска дела могу укључити” и чијом заслугом су оне идентификоване, посебно је питање.⁴⁹ Нажалост, од читавог тог замашног подухвата сачуван је до модерног времена само један мали део. Наиме, од педесет три тематске целине, сачувани су одломци само за пет – *О врлинама и њороцима, О изрекама, О њослансџвима Римљана варварима, О њослансџвима варвара Римљанима, О заседама*,⁵⁰ док се за неколицину других зна на основу њиховог помена у тим сачуваним одломцима (нпр. *О усџоличењу царева, О наслеђивању царева, О наследницима ѡресџола, О ѡисмима владара, О јавним беседама, О браку, О лову, О народима, О ѡаџанским мѡѡовима, О насељима, О раѡним ѡриѡремама, О заѡоведању војском, О ѡобеди, О ѡоразу, О ѡѡоравку од ѡораза, О црквеним ѡѡѡањима* итд.).⁵¹ У оквиру

⁴⁶ Ново критичко издање Предговора доноси *Németh, Excerpta Constantiniana*, 267–268.

⁴⁷ *Németh, Excerpta Constantiniana*, 60–71, 268–269.

⁴⁸ Cf. *Odorico*, *Cultura della Συλλογή*, 1–7; *Roberto*, *Byzantine Collections*, 71–84; *Németh*, *Imperial Systematisation*, 236–241; *Idem*, ”Database for Re-conceiving Imperial Ideology?”, 80–102; *Idem, Excerpta Constantiniana*, 60–71. Уп. нарочито радове у *Van Nuffelen, Delacenserie, Excerpta Constantiniana*, 199–324.

⁴⁹ Cf. *Németh*, *Imperial Systematisation*, 245–255; *Idem, Excerpta Constantiniana*, 71–77, указује на чињеницу да се и царев спис *De administrando imperio* у једином сачуваном средњовековном рукопису састоји од педесет три поглавља, као и још неки рукописи потекли из његовог круга, закључујући из тога да је наведени број имао одређени симболични значај за цариградски двор тог времена, чију идеолошку основу проналази у познатој Полибијевој констатацији да је Римљанима било потребно педесет три године (220–168. пре Хр.) да од малог града у Италији постану водећа сила ондашњег света (*Polybius*, I.1.2–4).

⁵⁰ За издања сачуваних одломака, cf. *Németh, Excerpta Constantiniana*, 280.

⁵¹ *Németh, Excerpta Constantiniana*, 54–87, 185–211.

тих сачуваних тематских целина налазе се одломци из дела Херодота, Тукидида, Ксенофонта, Полибија, Диодора са Сицилије, Николе из Дамаска, Јосифа Флавија, Аријана, Јамблиха, Апијана, Диона Касија, Дексипа, Евнапија из Сарда, Сократа, Приска, Зосима, Прокопија, Петра Патрикија, Јована Малале, Малха, Агатије, Менандра Протектора, Теофилакта Симокате, Јована из Антиохије и хронолошки најпознијег Георгија Монаха.⁵² Чак и у тако десеткованом стању, *Excerpta Historica* Константина Порфирогенита имају непроцењиву вредност, не само за историјску науку него и за светску баштину, с обзиром на то да се међу сачуваним одломцима налазе не само они из дела која су савременим читаоцима сачувана путем сопствене рукописне традиције већ и они из дела која су се током векова потпуно изгубила.

Постављен као врло амбициозан, читав подухват је захтевао не само огромна материјална и људска средства него и много времена, како би одговарајући рукописи били пронађени и из њих исписани одломци које је требало разврстати према тематским целинама, те их најзад преписати у заједничку рукописну књигу. Цар Константин VII Порфирогенит, у сваком случају, није доживео да види тај коначни резултат свог подухвата, пошто је рад на њему, премда започет првих година његове самовладе средином четрдесетих година X века, потрајао највероватније до седамдесетих година истог столећа. После цареве смрти 959. надзор над пројектом је, по свој прилици, преузео Василије Лакапин, ванбрачни син цара Романа I и полубрат Константинове жене царице Јелене, Константин *ѡ*аракимомен, потом *ѡ*аракимомен и председник Сената за време Нићифора II Фоке (963–969) и регент за време малолетства Константинових унука Василија II и Константина VIII од 976. до 985. године.⁵³ Захваљујући његовом старању и труду највештијих цариградских писара тог времена, рад на *Excerpta Historica* резултирао је низом богато и раскошно украшених рукописа намењених библиотеци царског двора, од којих су до данас сачувана два – *Turonensis* 980. и *Vaticanus graecus* 73, који садрже, како је наглашено, само мали део тог импозантног подухвата.⁵⁴

⁵² Németh, *Excerpta Constantiniana*, 4–11.

⁵³ О Василију Лакапину, cf. Brokkaar, Basil Lacapenus, 199–233; Крسمановић, Евнуси, 306–402; PmbZ, no. 20925.

⁵⁴ Németh, *Excerpta Constantiniana*, 88–115.

Систематизација историјског штива у оквиру пројекта *Excerpta Historica* била је само један сегмент рада на систематизацији постојећих знања коју је подстакао и организовао Константин VII. Упоредо с тим одвијао се и подухват систематизације дотадашњих хагиографских дела. Захваљујући цару, сачињен је *Синаксар Цариградске цркве*, збирка кратких пролошких житија светитеља у црквеном календару,⁵⁵ док су опширна свечачка житија сабрана у оквиру јединственог вишетомног корпуса познатог као *Менолої*, насталог заслугом Симеона „Метафраста” („Преводник”),⁵⁶ који је као Симеон Магистар и Логотет познат и по својој *Хроници*, о којој ће бити више речи на одговарајућем месту. Други пример представља позната енциклопедија *Суга*, приликом чијег састављања су обилно коришћени одломци из историјских дела припремани за *Excerpta Historica*.⁵⁷ Иако су и *Менолої* и *Суга* објављени последњих деценија X или првих деценија XI века, током владавине цара Василија II (976–1025), оба дела су резултат пројеката започетих заслугом цара Константина VII Порфирогенита и током његове владавине. Његово старање о систематизацији знања довело је и до настанка низа дела посвећених познавању појединачних делатности, као што су *Геојонике* о пољопривреди,⁵⁸ *Навмахике* о поморској вештини,⁵⁹ *Сїраїшеїике* (*Sylloge tacticorum*) о војној вештини,⁶⁰ у чему је и сам учествовао са три расправе о војним походима.⁶¹

Лични допринос систематизацији знања цар је дао посветивши се најпре тематици која га се, свакако, највише тицала и са којом је имао највише непосредних додира – дворском церемонијалу, што је

⁵⁵ Synaxarium, ed. Delehaye; *Németh, Excerpta Constantiniana*, 27–29.

⁵⁶ Cf. *Hogel, Symeon Metaphrastes; Németh, Excerpta Constantiniana*, 29–30.

⁵⁷ *Suidae Lexicon*, ed. Adler; *Németh, Excerpta Constantiniana*, 238–255.

⁵⁸ С обзиром на то да се у Предговору велича Константин VII и његово старање за науку и знање, *Геојонике* су као компилација одломака о земљорадњи по свој прилици настале између 944. и 959. године, cf. *Georopika*, ODB II, 834 (A. *Kazhdan*).

⁵⁹ Компилација одломака о поморској вештини из ранијих дела, укључујући и *Такїи-ке* Лава VI, *Навмахике* су састављене за Василија Лакапина 959. године, cf. *Naumachika*, ODB II, 1441–1442 (E. *McGeer*).

⁶⁰ Иако се у Предговору приписује Лаву VI, то дело, по свој прилици, такође потиче из времена Константина VII, cf. *Strategika*, ODB III, 1962 (A. *Kazhdan*, E. *McGeer*); *Sylloge Tacticorum*, ODB III, 1980 (E. *McGeer*). О поимању рата у византијској идеологији, с посебним освртом на време Лава VI и Константина VII и њихова дела, cf. *Stouraitis, Krieg und Frieden*, 189–390.

⁶¹ *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises*, ed. *Haldon*.

довело до настанка дводелне *Књиџе о церемонијама* (*De cerimoniis aulae Byzantine*, грч. Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, тј. „Излагање царског портрета“), мада је изворно наслов дела гласио једноставно *Константијина, христџољубивоџ и у истиом Христџу вечном цару цара, сина Лава, џрему-дроџ и увек џамћеноџ цара, један сасџав и дело досџојно царскоџ џџруда* (Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ αἰώνιῳ βασιλεῖ βασιλέως, υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως, σύνταγμά τι καὶ βασιλείου σπουδῆς ὄντως ἄξιον ποίημα).⁶² Управо тај мотив он истиче у Предговору првој књиџи, где каже како му је рад на истраживању дворског церемонијала „приличнији (οἰκειότερον) него било шта друго, јер се кроз славни поредак (τάξις) царска власт приказује украшенијом и враћа узвишенијем стању и кроз то бива чудеснија странцима и нашима.“⁶³ Цар даље пише како су многе давнашње церемоније временом запостављене и како је читав њихов протокол занемарен, што може озбиљно да науди угледу царске власти. Како до тога не би дошло, он је пажљиво прикупио све што се могло дознати о церемонијама из старих списа, из изјава очевидаца који су им некада присуствовали, као и оно што је сам видео и практиковао током своје владавине и једноставним свакодневним говором изложио у сажетом прегледу, како би предање заборављених обичаја остало сачувано за потоње нараштаје, а царском сјају била обезбеђена величанственост.⁶⁴ Друга књиџа има свој Предговор, у коме се најваљује да ће у њој бити речи о новијим церемонијама које су се у то време практиковале на царском двору и које до тада нису биле записане, него су се преносиле усменим путем са старијих на млађе припаднике дворског особља.⁶⁵ Предговор првој књиџи *De cerimoniis* садржајно и идеолошки наликује Предговору за *Excerpta Historica*, што би сведочио о томе да су оба дела проистекла из истих побуда и да је њихово остваривање започело у отприлике исто време, убрзо по почетку самосталне владавине Константина VII 944–945. године.⁶⁶ На такав закључак упућује и чињеница да се највећи део старих церемонија

⁶² De cerimoniis, 3; Livre de cérémonies I, I, P. ll. 1–4; IV/1, 3–16; Constantine Porphyrogenetos, Book of Ceremonies, xxiii–xxxviii.

⁶³ Livre de cérémonies I, I, P. ll. 5–10.

⁶⁴ Livre de cérémonies I, I, P. ll. 10–37; IV/1, 7–16; Featherstone, De cerimoniis, 142.

⁶⁵ Livre de cérémonies III, II, P. ll. 1–30; IV/2, 643–646; Featherstone, De cerimoniis, 142.

⁶⁶ Constantine Porphyrogenetos, Book of Ceremonies, xxiii; Németh, Excerpta Constantiniana, 139–141; Livre de cérémonies I, 82*–90*.

забележених у оригиналном делу прве књиге (I, 1–83) одвија у временом запостављеним одајама старе царске палате, којима је од доба Лава VI поново почео да се придаје значај, а које је Константин VII, у жељи да царском достојанству поврати давнашњи сјај, у потпуности оживео вративши им некадашњу намену.⁶⁷ Церемоније које су описане у другој књизи, односно у њеном оригиналном делу (II, 1–15a), биле су део цареве свакодневнице у време када су записане, закључно са опширним и детаљним описом церемонија пред обновљеним „Соломоновим престолом”, које су пратиле дипломатске активности у току 946. године, на почетку поглавља II, 15.⁶⁸ Све то ставља настанак *Књије о церемонијама*, у оном облику у којем ју је цар замислио, у прве године његове самосталне владавине.

Међутим, *Књија о церемонијама* какву данас познајемо није она коју је цар Константин Порфирогенит обликовао, већ представља њену допуњену и проширену верзију. Константинова коначна верзија *De cerimoniis* обухватала је највећи део прве књиге какву данас познајемо (I, 1–83) и само почетни део друге књиге у данашњем облику (II, 1–15a). Међутим, поред поглавља уобличених у две књиге, цар је прикупио и многа друга документа, која је чувао као „досије” уз те две књиге. Заслуга за обликовање *Књије о церемонијама* какву данас познајемо припада Василију Лакапину, који је после Порфирогенитове смрти 959. године преузео читав материјал и дао да се његов садржај препише у један рукопис.⁶⁹ У том рукопису су се већ налазила два Порфирогенитова трактата о војној вештини,⁷⁰ којима је затим придодат и царев опширнији трећи трактат на исту тему.⁷¹ Након војничких трактата, у рукопис је преписана Порфирогенитова прва књига *De cerimoniis* (I, 1–83), с придодатим описом крунисања царева V–VI века из списка Петра Патрикија

⁶⁷ Featherstone, *De cerimoniis*, 139–143; *Idem*, *Basileios Nothos*, 356.

⁶⁸ *Livre de cérémonies* III, II, 15.1–77; IV/2, 683–693; Featherstone, *De cerimoniis*, 143–144; *Idem*, *Olga's visit*, 242–243.

⁶⁹ О историјату настанка *Књије о церемонијама* од Порфирогенитове првобитне верзије до њеног коначног облика у рукопису *Lipsiensis* 17 и улози Василија Лакапина у том процесу, cf. Featherstone, *Preliminary remarks*, 457–479; *Idem*, *Olga's visit*, 241–251; *Idem*, *Further remarks*, 113–121; *Idem*, *De cerimoniis*, 142; *Idem*, *Δι' ἔνδειξις*, 75–79; *Idem*, *Basileios Nothos*, 355–360; Constantine Porphyrogenetos, *Book of Ceremonies*, xxiii–xxxviii; *Németh, Excerpta Constantiniana*, 137–144; *Livre de cérémonies* I, 37*–137*.

⁷⁰ *Three Treatises*, 80–92.

⁷¹ *Three Treatises*, 94–150.

(I, 84–95),⁷² који је Василије Лакапин пажљиво изабрао из царевог „досијеа” докумената и зналачки употребио у сврху организовања церемоније крунисања Нићифора II Фоке 963. године, чији је опис потом укључен у рукопис као ново поглавље (I, 96), а за њим и ненасловљено поглавље с описом церемонија произвођења *председника* (*проедра*) *Сенаиша*, што је било сасвим ново звање, створено од стране Нићифора Фоке за Василија Лакапина, његовог верног помагача у освајању престола (I, 97). Томе следи Порфирогенитова првобитна друга књига *De cerimoniis* (II, 1–15a), а за њом преостали документи из Порфирогенитовог „досијеа”, са неким додацима из времена после његове смрти, који су разврстани у поглавља (II, 15b, 16–55), којима је прикључен и декрет Василија Лакапина о препоситима из око 969. као други део поглавља II, 55, последњег са историјским материјалом.⁷³ Судаћи према табlici садржаја на почетку друге књиге, њој су на самом крају додата још два, сасвим посебна и јасно издвојена поглавља – једно с верзијом *Живоша Александра Великог* (II, 56), свакако оном са које је напуљски посланик у Цариграду архипрезвитер Лав сачинио латински превод између 951. и 969, и друго, с ранохришћанским списом *Физиолог* (II, 57) – али та два поглавља у рукопису, уз завршни део поглавља II, 55 нису сачувана.⁷⁴ Резултат је био рукопис данас познат као *Lipsiensis* 17, који по свој прилици потиче из истог царског скрипторијума као и њему веома блиски рукописи сачуваних одломака *Excerpta Historica – Turonensis* 980. и *Vaticanus graecus* 73, и који је, као и они, био намењен библиотеци царске палате.⁷⁵ С њега је убрзо начињен још један препис, од кога су данас пронађена само два палимпсеста (*Chalcensis* 125/133 и *Vatopedi* 1003), пошто је неколико векова касније био растурен, а његови листови састругани и искоришћени за исписивање нових садржаја.⁷⁶

„Досије” докумената које је цар прикупио током рада на својој *Књизи о церемонијама*, а који су касније укључени у њену коначну верзију захваљујући Василију Лакапину (II, 15b, 16–55), представља посебно

⁷² Sode, *Historical-Antiquarian Texts*, 71–79.

⁷³ Featherstone, *Further remarks*, 115–119.

⁷⁴ Featherstone, *Further remarks*, 115; *Idem*, Basileios Nothos, 359–360; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 138–139; *Livre de cérémonies* IV/2, 639–643.

⁷⁵ Irigoien, *Pour une étude*, 177–180; Featherstone, *Further remarks*, 119–120; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 138–139.

⁷⁶ Featherstone, *Further remarks*, 119–121; *Idem*, Basileios Nothos, 359–360.

занимљив и значајан материјал. За нашу тему тај материјал има још већу вредност, будући да се први подаци о Јужним Словенима које је Порфиригенит забележио, како ће бити показано на одговарајућем месту, налазе управо у њему. Неки од докумената из тог „досијеа” су искоришћени као модел на основу којег су састављена одређена поглавља у царевој „завршеној” верзији прве и друге књиге, а најочигледнији пример је документ сачуван као поглавље II, 38, о рукоположењу патријарха Теофилакта Лакапина 933. године, који је послужио као основа за састављање и обликовање поглавља II, 14, о церемонији рукополагања цариградских патријараха.⁷⁷ Исто тако је несумњиво и да су одломци о пријему страних посланика на царском двору из 946. године у другом делу поглавља II, 15, који нису били његов оригинални део, већ су му прикључени из „досијеа” заједно са неким новим документима сличног садржаја, искоришћени као основа за општи опис церемонија у таквој прилици у првом делу истог поглавља II, 15, последње „завршене” целине у царевој првобитној верзији *De cerimoniis*.⁷⁸ У оквиру подробне кодиколошке анализе рукописа *Lipsiensis* 17, М. Федерстоун је идентификовао првобитне документарне целине у оквиру тог „досијеа” и образложио њихову поделу на појединачна поглавља у другој књизи *De cerimoniis*.⁷⁹ Према тој анализи, након што је збирка одломака о пријему страних посланика на царском двору (II, 15b)⁸⁰ прикључена опису саме церемоније пријема у оквиру поглавља II, 15,⁸¹ наредна поглавља II, 16–20, о прослављању тријумфа на форуму и у хиподрому,⁸² додата су накнадно. За наредна три (II, 21–23), о рођењу, крштењу и постригу царева мушке деце,⁸³ верује се да чине један првобитни документ, као и за наредна два (II, 24–25), о постављању *кубикуларија* и *кубикулара*.⁸⁴ Њима следи један мањи корпус архивских докумената из различитих

⁷⁷ Livre de cérémonies III, II, 14.1–45; 38.1–33; IV/2, 678–681, 737–741; *Bury*, Ceremonial Book, 221–222; *Featherstone*, Further remarks, 114–115; *Idem*, Olga’s visit, 242–243.

⁷⁸ Livre de cérémonies III, II, 15.1–77, 78–634; IV/2, 683–693; *Featherstone*, Preliminary remarks, 472–475; *Idem*, Olga’s visit, 241–251; *Idem*, Δι’ ἐνδειξιῶν, 75–112.

⁷⁹ *Featherstone*, Preliminary remarks, 472–479.

⁸⁰ Livre de cérémonies III, II, 15.78–634; IV/2, 689–698.

⁸¹ Livre de cérémonies III, II, 15.1–77; IV/2, 683–688.

⁸² Livre de cérémonies III, II, 16.1–20.54; IV/2, 699–712.

⁸³ Livre de cérémonies III, II, 21.1–23.37; IV/2, 713–720.

⁸⁴ Livre de cérémonies III, II, 24.1–25.45; IV/2, 721–722.

епоха (II, 26–39), почев од владавине цара Ираклија (610–641) и патријарха Сергија (610–638),⁸⁵ који не представљају један документ, али су очигледно пронађени и преписани у истој прилици. Поглавља II, 40–41, о лоросима и одеждама,⁸⁶ свакако су била део једне исте целине, а исто важи и за поглавља II, 42–43, о царским гробовима у Цркви Св. Апостола и о свечаном поздрављању царева,⁸⁷ као и за поглавља II, 44–45, о војничким платама при поморским походима на Крит и на Италију у време Лава VI, Романа I и Константина VII.⁸⁸ Поглавља II, 46–48, о насловима које царска канцеларија користи за стране владаре, о поздравима који се упућују страним посланицима приликом њиховог доласка на царски двор и о начинима обраћања у писмима страним владарима („Листа адреса за стране владаре”),⁸⁹ у сваком случају су представљала јединствену целину, што је и у самом рукопису јасно истакнуто специфичним ознакама на завршетку последњег,⁹⁰ целину тематски и хронолошки повезану са подацима о пријему страних посланика из 946. у поглављу II, 15 и проистеклу управо из снажне дипломатске активности царског двора из те године.⁹¹ Поглавља II, 49–50 садрже податке о чиновницима из времена Лава VI,⁹² те су првобитно, највероватније, сачињавала такође једну целину, док се за поглавље II, 51,⁹³ сматра да представља документ из неког разлога издвојен из корпуса архивских докумената какви су у поглављима II, 26–39. Најзад, поглавља II, 52–53 садрже на два дела подељени јединствени историјски документ – тзв. *Филоѿејев клиѿоролоѿион*, тактикон који је царски протоспатар и *аѿириклин* Филотеј саставио за цара Лава VI 899. године.⁹⁴ У поглављу II, 54 налази се пак једна епископска notiција, приписана кипарском архиепископу Епифанију (IV век), а заправо из VII или с почетка VIII

⁸⁵ Livre de cérémonies III, II, 26.1–39.11; IV/2, 723–742.

⁸⁶ Livre de cérémonies III, II, 40.1–41.32; IV/2, 743–756.

⁸⁷ Livre de cérémonies III, II, 42.1–43.222; IV/2, 757–806.

⁸⁸ Livre de cérémonies III, II, 44.1–45.349; IV/2, 807–891.

⁸⁹ Livre de cérémonies III, II, 46.1–48.142; IV/2, 893–913.

⁹⁰ Featherstone, Preliminary remarks, 476–479.

⁹¹ Zuckerman, Voyage d’Olga, 647–672; Livre de cérémonies IV/2, 689–693, 893–913.

⁹² Livre de cérémonies III, II, 49.1–50.77; IV/2, 915–925.

⁹³ Livre de cérémonies III, II, 51.1–46; IV/2, 927–936.

⁹⁴ De cerimoniis, 702.1–791.15; *Oikonomidès*, Listes, 81–235; Livre de cérémonies IV/2, 937–938.

века.⁹⁵ Последњи документ из „досијеа” Константина Порфирогенита тиче се напојница препосита и обухвата први део поглавља II, 55,⁹⁶ на шта је после празног листа надовезан поменути декрет Василија Лакапина из око 969. године, који се тицао исте материје.⁹⁷ Као што се види, поменути „досије” садржи различите документе о различитим појавама и из различитих епоха. Међутим, чињеница да се за већину њих може одредити јасан хронолошки и историјски контекст олакшава њихово коришћење и увећава њихову вредност као посебних историјских извора. Онима који се тичу историје Јужних Словена посветићемо додатну пажњу на одговарајућем месту.

Организујући рад на систематизацији постојећег историјског штива у оквиру пројекта *Excerpta Historica*, цар Константин је у пуној мери могао да осети празнину у историографском раду током столећа које је претходило том подухвату, с обзиром на то да његови сарадници нису имали на располагању ниједно историографско дело позније од *Хронике* Георгија Монаха, настале средином друге половине IX века, али која је досезала само до 843. године и по свему била далеко испод нивоа који је поставио Теофан Исповедник својом *Хронографском*, окончаном догађајима из 813. То је недвосмислено указивало на неопходност да се период који је уследио тим догађајима коначно историографски обради и изложи у оквиру једног поузданог историјског прегледа. Тај задатак цар је поверио Јосифу Генесију, о коме се, осим тога да је био члан најужег круга око цара Константина Порфирогенита и припадник једне од најистакнутијих византијских аристократских породица тог времена, зна врло мало.⁹⁸ У Предговору својој историји насловљеној *Владавине царева* (Αἰ βασιλείαι),

⁹⁵ De cerimoniis, 791.16–798.2; Notitiae, 3–9, 204–213; *Komatina*, Date of the composition, 210; Livre de cérémonies IV/2, 937–938.

⁹⁶ Livre de cérémonies III, II, 55.1–315; IV/2, 938–941.

⁹⁷ У бонском издању тај одељак је нумерисан као посебно поглавље II, 56, иако у рукопису није означен на тај начин, док је у новом париском издању нумерисан као II, 55bis, De cerimoniis, 807.1–33; Livre de cérémonies III, II, 55bis.1–29; IV/2, 942–946; *Featherstone*, Further remarks, 115–119.

⁹⁸ Једини рукопис његовог дела, *Lipsiensis* 16, садржи на маргини једног листа запис Γενέσιος, Genesius, IX–XVI, што је био разлог да се дело припише Јосифу Генесију, кога Јован Скилица у Предговору својој *Историји* помиње међу ауторима који су писали о периоду након завршетка Теофанове *Хронографије*, а које је он користио и о чијим делима нема много лепих речи, Scylitzes, 3.27–28. *Хроника* Симеона Логотета садржи податак да је Константин Јерменин, један од истакнутијих византијских достојанственика из средине IX века, чију улогу у догађајима које описује историчар Генесије посебно истиче, *Karlin-Hayter*, *Études*, 452–496, био „отац Томе патрикија и

Генесије наводи како му је било „наређено од стране самодршца Константина” (προστέταγμένος πρὸς Κωνσταντίνου τοῦ αὐτοκράτορος) да „запише оно што није предато историјској књизи од царевања Лава из Амалика, који се залудео нечастивошћу, и следећих” (ὡς ἂν τὰ μὴ παραδεδομένα βίβλῳ τῆ ἱστορούση ἀπὸ τῆς κατὰ δυσσέβειαν φρενοβλαβοῦς Λέοντος βασιλείας τοῦ ἐξ Ἀμαλῆκ καὶ καθεξῆς ἀναγράψωμαι).⁹⁹ Чињеница да и његово дело, попут *Excerpta Historica*, уз Предговор садржи и песму која прославља цара Константина и његов наум,¹⁰⁰ упућује на везу између два подухвата осмишљена и подстакнута од стране цара, те би се могло претпоставити да је и њихова реализација започета негде у исто време, на самом почетку Константинове самосталне владавине, средином четрдесетих година X века. На такво датирање би можда упућивала и Генесијева формулација о „самодршцу Константину” као наредбодавцу, која би се могла објаснити и намером да се истакне Константинов новостечени положај јединог цара након деценија савладарства. Пошто је, према Генесију, Крит још увек био у арабљанским рукама,¹⁰¹ сасвим је сигурно да је писање историје завршио пре византијског заузећа тог острва 961. године.¹⁰² Међутим, неке друге околности, о којима ће бити речи у наставку, упућују на закључак да се то догодило најмање деценију раније.

Генесијева изричита тврдња да догађаји из периода који му је цар наложио да опише „нису били предати историјској књизи” значи да је на њему био и тежак задатак да прикупи грађу која се односи на тај период, што му је, како и сам пише у уводној, цару посвећеној песми, пошло за руком „уз велики труд и напор”.¹⁰³ Та грађа је, по свој прилици, била

Генесија”, Symeon, 131.46 (430–436), док се у млађој редакцији исте *Хронике* наводи да је био „отац Томе, патрикија и логотета дрoма и деда Генесија, патрикија и каниклија”, *Markopoulos*, *Quelques remarques*, 103–108; *Idem*, *Genesisios*, 137–140; *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 180–185; *Cheyne*, *Génésoi*, 71–83; *Neville*, *Guide*, 97–98. *Signes Codoñer*, *Periodo del segundo Iconoclasmo*, xxix–xxx; *Theophanes Continuatus* (edd. *Featherstone*, *Signes Codoñer*), 14–15, упозоравајући да Скилица никада не користи нечије презиме без граматичког члана, закључују да Τοσῆφ Γενέσιος из његовог Предговора означава две особе, од којих је прва заправо Јосиф Вринга, још једна значајна личност из круга Константина VII и паракимомен Романа II (959–963), те да је историчару Генесију то било лично име, а не презиме. Та теза, међутим, није прихваћена, cf. *Markopoulos*, *Rez. Theophanes Continuatus*, 162, n. 5.

⁹⁹ *Genesisius*, 3.15–20.

¹⁰⁰ *Genesisius*, 3.3–6.

¹⁰¹ *Genesisius*, II.10 (33.26–27).

¹⁰² Cf. *Neville*, *Guide*, 96–98; *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 165, држи да је Генесије писао око 954, што је по нашем мишљењу сувише касно.

¹⁰³ *Genesisius*, 3.3–4.

разнородна и потицала из различитих извора, писаних, али и усмених, о чему и сам сведочи у Предговору свом делу, изјављујући како је грађу о тим догађајима црпео „од оних који су тада живели и на неки начин били са њима упознати, и из прича које су доиста кружиле.”¹⁰⁴ Међу његовим изворима су се, свакако, налазила светачка житија патријарха Нићифора (806–815, + 828) од Игњатија Ђакона (+ после 845) и патријарха Игњатија (847–858, 867–877) од Никите Давида Пафлагонца, анонимни одломак познат као *Scriptor Incertus de Leone Armenio* и *Хроника* Георгија Монаха, а свакако и *Житије царице Теодоре*.¹⁰⁵ Четири књиге његових *Владавина царева* обухватају владавине Лава V (813–820), Михаила II (820–829), Теофила (829–842) и Михаила III (842–867), коме посвећена четврта књига обухвата такође и владавину његовог наследника Василија I (867–886), деде наручиоца дела Константина VII. Међутим, Генесијева историја није задуго остала основно штиво о том периоду. О разлозима због којих се она цару није учинила сасвим задовољавајућом и потреби да се изради друга биће речи у даљем излагању. Овде ћемо само напоменути да је таквом развоју догађаја, по свој прилици, допринела и историографска активност самог цара Константина VII Порфирогенита, која се одвијала упоредо са Генесијевим радом на *Владавинама царева*.

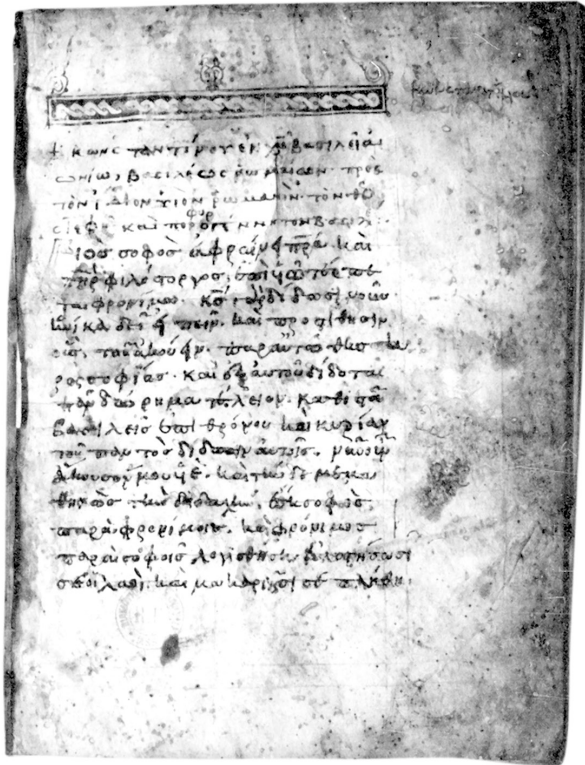
У то време цар је, наиме, почео рад на најпознатијем и најзначајнијем делу, којем је први модерни издавач Јоханес Меурсијус у оквиру свог издања 1611. године дао назив *De administrando imperio* (*О ујрављању Царствию*),¹⁰⁶ а које у једином постојећем средњовековном препису *Parisinus gr.* 2009 с краја XI века носи наслов *Од Констџанџина, у Хрисџу, цару вечном, цара Римљана, своме сину Роману, бојовенчаном и јорфифородном цару*.¹⁰⁷ У Предговору тог дела цар се обраћа свом сину и наследнику, указујући му на знања и искуства која ће му бити од користи као

¹⁰⁴ Genesisius, 3.10–13.

¹⁰⁵ Barišić, Génésios et le Continuateur de Théophane, 119–133; *Каждан*, Из историји византијској хронографији 3, 95–117; *Карпозилос*, Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι, II, 319–329; *Markopoulos*, Genesisius, 140–142, сматра да је Генесије користио чак и *Хронику* Симеона Логотета, те да је његова тврдња да није било историјске књиге о периоду после 813. године претеривање; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 185–188, држи да се Генесије ослањао махом на Никиту Давида Пафлагонца, у коме препознаје „заједнички извор” Генесија и Теофановог Настављача; *Neville*, Guide, 96.

¹⁰⁶ Constantini Imperatoris Porphyrogeniti, De administrando imperio, ad Romanum F. Liber nunquam antehac editus, ed. I. Meursius, Lugduni Batavorum 1611; *Schreiner*, Clothes Make the Man, 235–236.

¹⁰⁷ DAI, p. 44. Снимак рукописа је доступан на сајту Националне библиотеке Француске у Паризу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10722809z/f8.item>

Bibliothéque National de France, Parisinus gr. 2009, fol. 3r
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10722809z/f8.item#>

будућем владару, а која му он ту излаже – о начину на који Ромеји треба да користе односе међу страним народима за своје дипломатске интересе, о похлепном карактеру тих народа и даровима које често захтевају од царског двора и за најмању услугу, о разликама међу народима, њиховим родословима и обичајима, начину живота и географском положају њихових земаља, о појединим догађајима из међусобних односа Ромеја и различитих народа, те о различитим реформама које су у скорије време уведене у ромејској држави.¹⁰⁸ До тих знања и искустава је он „сам својом мудрошћу дошао” (ἐσοφισάμην κατ’ ἑμαυτόν) и решио да их учини познатим вољеном сину, како би његова сила и моћ, као Божјег изабраника на земљи, била позната свим народима и како би они од ње с разлогом зазирали.¹⁰⁹

¹⁰⁸ DAI, Proem, 6–24.

¹⁰⁹ DAI, Proem, 24–48.

Инспирација за састављање једног списка посвећеног страним народима и политичким и дипломатским односима Ромеја с њима у прошлости и садашњости свакако је потекла из размахнуте интелектуалне делатности на систематизацији постојећих знања на царском двору средином четрдесетих година X века.¹¹⁰ Међу педесет три тематске целине у које је требало разврстати доступно историјско штиво налазиле су се и оне које су се односиле на ту тематику. Историјски одломци *О ѱослансѿвима* (*De legationibus*), подељени на два дела – *О ѱослансѿвима Римљана варварима* и *О ѱослансѿвима варвара Римљанима* – срећом су сачувани,¹¹¹ док они из тематске целине *О народима* (*De nationibus*), која се помиње у неким од сачуваних одломака, нажалост, нису.¹¹² С друге стране, царева непосредна искуства кроз живу дипломатску активност и учестале додире са страним посланствима на царском двору, у првим годинама након почетка његове самосталне владавине, несумњиво су допринела рађању његовог интересовања за стране народе и њихове односе с Ромејима.¹¹³ Подаци о неким од тих дипломатских контаката из 946. године забележени су у „дипломатским поглављима” *De cerimoniis* (II, 15, 46–48), заједно са материјалом за обраћање страним владарима и описом церемонијала приликом пријема њихових посланика на царском двору.¹¹⁴ Геополитички оквир какав се препознаје у *De administrando imperio* у потпуности одговара оном који оцртава „Листа адреса за стране владаре” из исте године у *De cerimoniis*, II, 48,¹¹⁵ док се неки од података о страним народима забележених у том спису могу довести у недвосмислену везу са поменутиим подацима о страним посланствима забележеним у *De cerimoniis*, II, 15.¹¹⁶

Судећи према подацима забележеним у 27. и 29. поглављу списка, рад на њему се већ одвијао у току 948/949. године,¹¹⁷ а према подацима из

¹¹⁰ Bury, *Treatise*, 539–544; *Németh, Excerpta Constantiniana*, 130–137.

¹¹¹ *Excerpta de legationibus* I–II.

¹¹² *Excerpta de virtutibus et vitis* I, 84. У науци се сматрало да је средишњи део списка *De administrando imperio* (поглавља 14–42) првобитно представљао посебан спис *О народима* (Περὶ ἔθνων), cf. DAI. Commentary, 3.

¹¹³ *Németh, Excerpta Constantiniana*, 193–196.

¹¹⁴ *Livre de cérémonies* III, II, 15.1–556, 46.1–48.142; IV/2, 683–693, 893–913; *Kresten*, „Staatsempfänge”, 30–34; *Zuckerman, Voyage d’Olga*, 654–660, 669–672; *Signes Codoñer*, *Bizancio y al-Ándalus*, 212 sq; *Featherstone*, Δὶ ἔνδειξις, 75–81, 85–106.

¹¹⁵ *Livre de cérémonies* III, II, 48.1–142; *Komatina*, *Constantine Porphyrogenitus*, 40–42.

¹¹⁶ *Komatina*, *Constantine Porphyrogenitus*, 42–43.

¹¹⁷ DAI, 27.53–54; 29.234–235.

45. поглавља, 951/952. још увек није био окончан.¹¹⁸ Подаци забележени у њему су у великој мери оригинални. Значајан део тих података је потекао из дипломатских контаката између цара и посланика страних народа. У питању су како већ поменути посланства Арабљана из Сирије и Шпаније (Андалузије), забележена у *De cerimoniis*, II, 15,¹¹⁹ тако и посланства Руса из последњих месеци 944,¹²⁰ из Амалфија и Гаете у децембру исте године,¹²¹ Угара највероватније из 948,¹²² Франака из Италије из 944. и 949,¹²³ а по свој прилици и нека друга о којима у изворима није остало непосредног трага.¹²⁴ Многи подаци свакако потичу и из царевог непосредног познавања савремених прилика, али такође и из доступне архивске грађе,¹²⁵ као и из цару доступних дела ранијих аутора, попут Теофанове *Хронографије*, или *Тактика* царевог оца, цара Лава VI.¹²⁶ Међутим, цар није само просто преписивао и репродуковао податке којима је располагао, већ их је и изнова интерпретирао, у складу са својим познавањем прилика или према сопственим тежњама и интересима, посебно када су у питању догађаји из времена владавине његовог деде цара Василија I (867–886) и његових претходника из Аморијске династије (820–867).¹²⁷ Тако је, на пример, податке из *Тактика* Лава VI који се односе на Словене у Грчкој и њихово покоравање и потчињавање од стране цара Василија I,¹²⁸ приписао Јужним Словенима у јадранском залеђу – Србима и Хрватима,¹²⁹

¹¹⁸ DAI, 45.39–42.

¹¹⁹ Livre de cérémonies III, II, 15.78–556; IV/2, 689–693; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 42–43.

¹²⁰ ПСРЛ I, 44–54; *Curta*, Eastern Europe, 292–293.

¹²¹ Liudprandi Opera, 135–136. Горе је већ поменуто да је на двору Константина VII борао и напуљски посланик архипрезвитер Лав, који је превео са грчког на латински *Живој Александра Великој*, Featherstone, Further remarks, 115.

¹²² DAI, 40.63–65; Scylitzes, 239; DAI. Commentary, 145–146, 153; *Moravcsik*, Byzantium and the Magyars, 104–107; *Curta*, Eastern Europe, 256–258.

¹²³ Liudprandi Opera, 130–138, 146–150; *Prinzling*, Emperor Constantine VII, 193–204.

¹²⁴ Cf. *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 42–46.

¹²⁵ DAI, 43–46 passim; *Chrysos*, Βυζαντινῆ ἐλικράτεια, 15–24; *Martin-Hisard*, Constantinople et les archontes du monde caucasien, 428–458; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a re-examination*, 314–318, 326–327; *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 318–325; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 46, 58.

¹²⁶ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 46–62.

¹²⁷ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 46–54.

¹²⁸ *Taktika*, 18.95, ll. 453–460; *Kaldellis*, Romanland, 136–151.

¹²⁹ DAI, 29.63–79; DAI. Commentary, 103; *Живковић*, Јужни Словени, 369–371; *Ančić*, *Zamišljanje tradicije*, 137–138; *Комашина*, Црквена политика, 283–285; *Idem*, Constantine Porphyrogenitus, 46–48.

а податке из писма франачког цара Лудвига II (850–875) цару Василију I из 871. о византијском поморском нападу на далматинске Словене који су у том тренутку били потчињени Францима и као њихови вазали учествовали у опсади Барија исте године,¹³⁰ преобразио је у причу о мирној обнови византијске власти над Јужним Словенима и њиховом учешћу у истој опсади по заповести византијског цара.¹³¹ Посебно су значајни подаци о ромејским губицима на Западу у време владавине цара Михаила II (820–829) у 29. поглављу *De administrando imperio*. Ти губици су према изворима из друге половине IX века, *Хроници* Георгија Монаха и *Житију царице Теодоре*, као и према савременим делима Генесија и Симеона Логотета, али и према 22. поглављу истог *De administrando imperio*, били ограничени на Сицилију, Крит и Кикладе,¹³² док су према 29. поглављу *DAI* укључивали и Далмацију, али и Лангобардију (Италију), којом су Сарацени „владали четрдесет година” до почетка владавине Василија I, који је обновио ромејску власт на тим просторима.¹³³ Свесно баратајући доступним историјским подацима и интерпретирајући их у складу са својим идеолошким поставкама, цар је дошао до сопствене интерпретације историје тог периода, донекле различите у односу на ону какву је у својим *Владавинама царева* пружио Генесије, што због података које није познавао, што због тенденције какву није испољавао.¹³⁴ Стога је сасвим јасно да није могао бити задовољан резултатом Генесијевог рада, те да је постојала потреба да се историја истог периода обради изнова.

Из тог разлога цар је убрзо поверио тај задатак групи сарадника познатих у науци под заједничким именом *Теофанов Насћављач* (*Theophanes Continuatus*).¹³⁵ Судајући према употреби израза из одломака античких писаца сачуваних у *Excerpta Historica*, Х. Сигнес Кодоњер је убедљиво показао да су они били укључени у рад на том царевом

¹³⁰ Chronicon Salernitanum, 117–118; Ферјанчић, Василије I, 13–21; Живковић, Јужни Словени, 338–367; Комајина, Црквена политика, 270–271; Kislinger, Erster und Zweiter Sieger, 250–255.

¹³¹ *DAI*, 29.63–79, 103–115; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 48–50.

¹³² Georgius Monachus II, 798.1–3; Vita Theodorae, 263 (7.9–11); *DAI*, 22.40–48; Genesisius, II.10–12 (32.81–34.60); Symeon, 129.5 (29–35); Pseudo-Symeon, 621–622; Georgius Monachus Continuatus, 789.

¹³³ *DAI*, 29.58–66, 94–103.

¹³⁴ Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

¹³⁵ Theophanes Continuatus, 10*–19* (*Featherstone, Signes Codoñer*); Neville, Guide, 101–109; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 151–152; Sideri, Νεωτερικές τάσεις, 33–52 sq.

подухвату.¹³⁶ У наслову свог дела они такође, попут Генесија, изјављују да пишу *Χρονοῖραφιју* „по заповести цара Константина, христољубивог и порфирородног господара” (ἐκ προσταξέως Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ πορφυρογεννήτου δεσπότης ἡμῶν) о догађајима који су се десили након што је Блажени Теофан из Сигријане, „по роду близак цару” (ὁ κατὰ γένος προσήκων τῷ βασιλεῖ) окончано своје дело, тј. од владавине цара Лава V (813–820), истичући како је „тај исти цар Константин марљиво сабрао и сажето представио различите поставке ради јасног излагања потоњим нараштајима”.¹³⁷ У Предговору, посвећеном и упућеном самом цару, аутори хвале његово старање да се поново оживе догађаји који су изгубљени протоком времена, славећи његову мудрост и приписујући њему лично сву заслугу за настанак дела, а представљајући себе само као његову „помоћну руку”. Величајући његову наклоност према науци над свим другим занимањима, они такође истичу и то да је он лично грађу „сакупио из од стране неких ту и тамо записаних, и из усмено пренетих извештаја, и добро одлучио да се пружи општа поука свима,” те да је његова била и одлука да је најбоље да почетак тог излагања буде тамо где је Теофан завршио своје.¹³⁸ У тим редовима отворено је испољена и основна идеолошка поставка дела, пошто се каже како је цар одлучио да се изложи све оно што се догодило за живота оних који су били пре њега, без обзира на то што су они „углавном били зли и ни у чему сјајни”.¹³⁹

У једином средњовековном рукопису тог дела, *Vaticanus gr. 167* с почетка XI века, оно обухвата и *Vita Basilii*, које почиње посебним насловом и Предговором, као и још један део, који описује период од 886. до 961. године, па се и ови текстови традиционално сматрају делом хронографије *Теофановој Насијављача*.¹⁴⁰ Међутим, данас је утврђено да су у питању три различита текста, настала у различито време, из

¹³⁶ *Signes Codoñer*, Author of Theophanes Continuatus I–IV, 17–41; *Németh, Excerpta Constantiniana*, 153–155; *Markopoulos*, Voices, 26–28; *Sideri*, Νεωτερικές τάσεις, 261–318. *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 188–196, с друге стране, сматра да је аутор хронографије *Теофановој Насијављача* био Теодор Дафнопат. За анализу проблема cf. *Sideri*, Νεωτερικές τάσεις, 319–333.

¹³⁷ Theophanes Continuatus, I, T, 1–8.

¹³⁸ Theophanes Continuatus, I, P, 1–36.

¹³⁹ Theophanes Continuatus, I, P, 16–19.

¹⁴⁰ Theophanes Continuatus, 3*–9* (*Featherstone, Signes Codoñer*). Cf. Theophanes Continuatus at all., ed. *Bekker*, 3–481.

различитих разлога и трудом различитих аутора, који су тек накнадно повезани у једну целину. Први текст је оригинална хронографија *Теофановој Насѡављача*, која обухвата четири књиге посвећене, као и код Генесија, појединачно владавинама царева Лава V, Михаила II, Теофила и Михаила III између 813. и 867. године (*Theophanes Continuatus I–IV*). Други текст је *Живој Васиљуев (Vita Basilii)*, обично називан *Theophanes Continuatus V*, који је заправо био посебно дело посвећено животу и владавини цара Василија I (867–886), Порфирогенитовог деде, које је написао сам цар, о чему ће бити више речи у наставку. Трећи текст је по својој природи, стилу и начину излагања сасвим различито дело, настало с циљем да се да преглед догађаја који су уследили владавини Василија I у периоду 886–961, написано после Порфирогенитове смрти, између 963. и 969, у другачијим околностима.¹⁴¹

Први текст, тј. првобитна хронографија *Теофановој Насѡављача*, настала је по заповести цара Константина Порфирогенита, ради давања новог прегледа догађаја из периода 813–867. На питање зашто је цар био незадовољан Генесијевим приказом историје тог периода научници су понудили прихватљив одговор, истичући да Генесијеве стилске, књижевне и научне способности нису биле задовољавајуће, али да пре свега, његове идеолошке поставке испољене у делу нису биле у складу са царевом идеологијом, израженом у Предговору *Теофановој Насѡављача*, према којој су цареви који су у том периоду живели „углавном били зли и ни у чему сјајни”. За Генесија је пак Лав V, упркос свом иконоборству, био значајан као државник, према Михаилу II има много непристраснији став, док Михаила III осуђује у далеко мањој мери него *Теофанов Насѡављач*. Све су то били јасни разлози што је Генесијева историја била неприхватљива за цара, коме је била потребна једна другачија историја у којој ће се на најбољи начин разобличити сва неподобност и неспособност царева пре његовог деде.¹⁴²

¹⁴¹ Ševčenko, Title, 86–89; Vita Basilii, 3*–7* (C. Mango); Theophanes Continuatus, 3*–4*, 14*–19* (Featherstone, Signes Codoñer).

¹⁴² Barišić, Génésios et le Continuateur de Théophane, 120–122; Varona Codeso, Miguel III; Markopoulos, Genesisios, 142–150; Magdalino, Knowledge, 200–205; Featherstone, Theophanes Continuatus: a history for the palace, 123–132; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 187–188; Theophanes Continuatus, 14*–15* (Featherstone, Signes Codoñer); Neville, Guide, 95–96, 105–106; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 156–157.

С друге стране, с обзиром на то да описују исти период и исте личности, *Хронографија Теофановој Насѿављача* је неминовно имала много додирних тачака са Генесијевим *Владавинама царева*. Полазећи од анализе заједничких места у оба дела, научници су постепено уобличи тезу о „заједничком извору” из кога су и Генесије и *Теофанов Насѿављач* црпили информације о том периоду,¹⁴³ при чему је, пре него нека довршена и потпунија историја или хроника,¹⁴⁴ у питању била збирка различите и разнородне грађе, својеврстан „досије” докумената.¹⁴⁵ Поред тога, теза да су аутори хронографије *Теофановој Насѿављача* користили такође и само Генесијево дело¹⁴⁶ нипошто не треба да буде одбачена. Сама концепција њихове хронографије, организоване у четири „књиге о царевима” у потпуности одговара његовој концепцији „владавина царева” и биографској структури историјског излагања, које је управо захваљујући историографском раду у кругу Константина Порфирогенита постало значајна одлика византијске историографије.¹⁴⁷ Најзад, нека места на којима се искази Генесија и *Теофановој Насѿављача* разликују указују да је потоњи користио и један извор који први није имао на располагању. Наиме, опис ромејских губитака на Западу у време цара Михаила II (820–829) у највећој мери се подударе са подацима које о томе доноси 29. поглавље *De administrando imperio*,¹⁴⁸ за које је већ истакнуто да представљају Порфирогенитову свесну реинтерпретацију догађаја на које се односе.¹⁴⁹ Ти подаци се налазе још и у *Vita Basilii* и *De*

¹⁴³ Показавши је да је Генесијево дело настало пре *Насѿављачевој*, Hirsch, *Byzantinische Studien*, 116–267, изнео је мишљење да је *Насѿављач* користио Генесија, да би Bury, *History*, 460–461, указујући на то да је на многим местима *Насѿављач* детаљнији од Генесија, закључио да је, поред тога, по свој прилици постојао и „заједнички извор” који су користили и Генесије и *Теофанов Насѿављач*, док је Grégoire, Michel III, 334–335, 346, допуштао и могућност да је заправо дело *Теофановој Насѿављача* настало раније, па да је Генесије користио њега. Према Barišić, Génésios et le Continueur de Théophane, 119–133, Генесијево дело је свакако настало прво, *Теофанов Насѿављач* га је свакако користио, али је исто тако користио и друге изворе које је Генесије имао на располагању.

¹⁴⁴ Ljubarskij, Theophanes Continuatus und Genesisios, 12–27, сматра да је у питању нека данас непозната хроника из IX века, док Treadgold, *Middle Byzantine Historians*, 185–188, држи да је у питању „*Тајна историја*” Никите Давида Пафлагонца.

¹⁴⁵ Signes Codoñer, Constantino Porfirógéneto, 319–341; Markopoulos, Genesisios, 145–150; Theophanes Continuatus, 10*–19* (*Featherstone, Signes Codoñer*); Sideri, Νεωτερικὲς τάσεις, 227–259.

¹⁴⁶ Barišić, Génésios et le Continueur de Théophane, 119–133.

¹⁴⁷ Magdalino, Knowledge, 201–202; Markopoulos, Genesisios, 142–150; *Idem*, From narrative historiography, 697–702.

¹⁴⁸ Theophanes Continuatus, II.28.1–16; DAI, 29.58–66, 94–103.

¹⁴⁹ Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

thematibus, али су у њима претрпели даљу прераду, тако да је текст у другој књизи *Теофановој Насѡављача* највернији оном у 29. поглављу *DAI*, па се на основу тога може закључити да је одатле и преузет.¹⁵⁰ У трећој пак књизи хронографије *Теофановој Насѡављача*, посвећеној владавини цара Теофила (829–842), налази се податак о мисији Петронне Каматира код Хазара и изградњи града Саркела на Дону,¹⁵¹ за који је јасно да је преузет из 42. поглавља *De administrando imperio*,¹⁵² а не из неког непознатог заједничког извора.¹⁵³ Коначно, по свој прилици, и сам податак о сродству Теофана Исповедника и цара Константина Порфиrogenита из наслова хронографије *Теофановој Насѡављача* потиче такође из *De administrando imperio*, у коме се на крају 22. поглавља каже да је Теофан био „ујак мајке великог и благочестивог и најхришћанскијег цара Константина, сина Лава, најмудријег и доброг цара, унука Василија, који је у блаженој успомени држао скиптре Царства Ромеја”.¹⁵⁴

Имајући у виду наведене податке које су непознати аутори хронографије *Теофановој Насѡављача* очито преузели из царевог списка *De administrando imperio*, постављамо питање нису ли они под грађом коју је сам цар „сакупио из од стране неких ту и тамо записаних, и из усмено пренетих извештаја” коју им је ставио на располагање, мислили управо на тај царев спис?¹⁵⁵ *De administrando imperio* за њих није био само збирка нове грађе, која другима није била доступна, него и упориште за нову интерпретацију одређених догађаја из периода 813–867, до које је дошао

¹⁵⁰ Vita Basilii, 52.1–14; De thematibus, 11.18–34; De thematibus, 43–47; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

¹⁵¹ Theophanes Continuatus, III.28.3–33; Signes Codoñer, Emperor Theophilos, 337–345.

¹⁵² DAI, 42.20–55; Ševčenko, Re-reading, 190, n. 56; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 55–56.

¹⁵³ Bury, Treatise, 569–570; DAI, Commentary, 154; Howard-Johnston, De administrando imperio: a Re-examination, 325–326; Signes Codoñer, Emperor Theophilos, 342–343.

¹⁵⁴ DAI, 22.77–82; Ševčenko, Title, 89–93. Barišić, Génésios et le Continuateur de Théophane, 130–133; Idem, Sources, 257–271, приметио је везу између података *Теофановој Насѡављача* о владавини Михаила II и оних у *De administrando imperio*, али је сматрао да *Насѡављач* није користио текст *DAI*, него податке које је усмено добио од Порфиrogenита, упозоравајући да би, уколико је користио целокупан текст *DAI*, из њега свакако преузео и неке друге податке. Међутим, чињеница је да се у хронографији *Теофановој Насѡављача* налазе сви подаци из *DAI* који се односе на период 813–867, осим оних који говоре о победи цара Михаила III над пелопонеским Словенима, DAI, 50.1–25; Живковић, Јужни Словени, 131–136, који су морали бити изостављени како се не би, супротно тенденцији дела, приписао неки успех омраженом цару из Аморијске династије, Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 60.

¹⁵⁵ Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 59–60.

сам Порфирогенит, што је недвосмислено био још један од разлога за састављање нове историје тог периода у односу на Генесија. У складу с том новом интерпретацијом и верни царевој идеолошкој поставци о безвредности царева који су владали у том периоду, аутори *Теофановој Насѡављача* су из *De administrando imperio* пажљиво одабрали податке који се односе на тај период, изостављајући оне који би супротно тенденцији дела говорили о успесима тадашњих царева, попут оних о победи цара Михаила III над пелопонеским Словенима.¹⁵⁶ Последњи историјски догађај на који се алудира у хронографији *Теофановој Насѡављача* јесте намера цара Константина да ослободи од Арабљана Крит, што се повезује са његовим безуспешним походом на острво 949. године, што значи да је спис морао настати после те године.¹⁵⁷ Међутим, чињеница да су аутори користили податке из царевог *De administrando imperio* помера његов настанак у време после 952. године. То, опет, одговара чињеници да је дело настало после Генесијеве *Владавине царева*, која је, како је изнето, настала упоредо са царевим *De administrando imperio*.

На два места у тексту *Теофанов Насѡављач* упућује читаоца на „историју цара Василија”.¹⁵⁸ У питању је добро познати *Живоѡ Василијев (Vita Basilii)*, сачуван у рукопису *Vaticanus gr. 167* као непосредни наставак хронографије *Теофановој Насѡављача*.¹⁵⁹ То дело, међутим, има сопствени наслов и предговор. У наслову стоји следеће: „Историјска повест о животу и делима Василија, славног цара, коју је Константин, у Богу цар Римљана, његов унук, марљиво из различитих повести сакупивши, поднео ономе који пише”.¹⁶⁰ Предговор је више него речит. У њему аутор, у наслову идентификован као сам цар Константин VII Порфирогенит, истиче како је његова давнашња жеља била да забележи најзначајнија дела остварена током целокупног трајања римске владавине у Византу (Цариграду), тј. дела царева, њихових архоната, стратега и њихових заменика. Међутим, како би то захтевало много времена,

¹⁵⁶ DAI, 50.1–25; *Живковић*, *Јужни Словени*, 131–136; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 60.

¹⁵⁷ Theophanes Continuatus, II.26.7–9; *Varona*, Contribución, 739–740; *Sideri*, Νεωτερικὲς τὰς αἰς, 38–42. *Németh*, *Excerpta Constantini*, 152, држи да је *Теофанов Насѡављач* настао истовремено са *De administrando imperio*.

¹⁵⁸ Theophanes Continuatus, II.28.4, IV.43.9–11.

¹⁵⁹ *Vita Basilii*, 3*–17* (*C. Mango*); Theophanes Continuatus, 3*–9* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*).

¹⁶⁰ *Vita Basilii*, Titulus (p. 8).

усредсређеног напора, мноштво књига, те одвојеност од свих других полова, што он не може себи да приушти, био је принуђен да се определи за нешто друго – да исприча о делима и целокупном животу, од почетка до краја, једног цара, оног који је уздигао царско достојанство до врхунца, који је и сам био имењак „царства” и који је веома допринео римској држави и пословима, како би будући нараштаји били свесни извора и корена царског рода и како би био приказан образ врлине, достојан подражавања.¹⁶¹ На самом крају, цар-писац изражава и жељу да, ако му се буде дало више времена од живота и мало предаха од болести и од спољних околности, напише и наставак те повести и исприча целокупну историју његовог рода, до свог времена.¹⁶²

Иако сачувано у рукопису *Vaticanus gr. 167* као продужетак хронографије *Теофановој Насѡављача*, у питању је, дакле, посебно дело, које је као такво било замишљено и конципирано.¹⁶³ Чињеница да аутори првобитне хронографије *Теофановој Насѡављача* на два места упућују на „историју цара Василија” не сведочи о томе да је оно већ било написано у тренутку када су они писали свој спис, како се обично сматра.¹⁶⁴ Новија истраживања су показала да они дело о цару Василију заправо нису користили, него да су само знали да ће бити написано.¹⁶⁵ Оно је, стога, настало или упоредо или након хронографије *Теофановој Насѡављача*. Царева алузија на његову болест, на крају предговора, и нада да ће му живот ипак бити дужи упућивали би на његове последње године као време настанка дела, а помен „потпуног уништења становника Адате”, што се највероватније односи на ромејско заузеће и разарање града 957. године, указао би управо на период између 957. и 959. године.¹⁶⁶ У *Vita Basilii*, цар је, као и аутори *Теофановој Насѡављача* за период 813–867, користио податке из свог *De administrando imperio* који су се

¹⁶¹ *Vita Basilii*, 1.1–18.

¹⁶² *Vita Basilii*, 1.18–22.

¹⁶³ *Ševčenko*, Title, 86–89; *Vita Basilii*, 3*–13* (*C. Mango*); *Theophanes Continuatus*, 3*–4*, 14*–16* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*); *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 165–180; *Neville*, Guide, 102–103; *PmbZ II*, Prolegomena, 1–2.

¹⁶⁴ *Vita Basilii*, 9* (*C. Mango*); *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 165; *Featherstone*, *Basilios Nothos*, 360–361.

¹⁶⁵ *Varona*, Contribución, 739–775.

¹⁶⁶ *Vita Basilii*, 8*–9* (*C. Mango*); *Varona*, Contribución, 772–775.

односили на период владавине Василија I (867–886),¹⁶⁷ само што је на том месту он њих изнова интерпретирао, услед чега је дошло и до неких неслагања у односу на текст *Теофанової Насѣављача*, тако да се на пример, губитак Далмације и Лангобардије, који су према *De administrando imperio* и *Теофановом Насѣављачу* припадали времену Михаила II, у *Vita Basilii* везују за његовог унука Михаила III.¹⁶⁸

Сѣис о ѿемама које ѿриѣагају Ромејском царсѣву (De thematibus) дуго се сматрао најранијим од Порфиригенитових дела насталих између 934. и 944. године.¹⁶⁹ Касније су, међутим, изнети озбиљни аргументи у прилог тези да је то дело настало последњих година царевог живота. Најпре је Т. Лунгис упозорио да се у делу може пронаћи алузија на привремено византијско освајање тада арабљанске Сицилије око 952, да би Е. Арвелер указала на податак из *De thematibus* да мошти Св. Григорија Богослова почивају у Цариграду, где су пренете, сматрала је, за време цара Константина Порфиригенита и цариградског патријарха Полиевкта (956–970), што упућује на период између 956. и 959. године.¹⁷⁰ Према да је по свој прилици до преноса моштију Св. Григорија Богослова у Цариград дошло ипак почетком 946. године,¹⁷¹ у делу постоји још један податак који упућује на позне године Константиновог живота и владавине као време састављања *De thematibus*, а којем у том смислу до сада није придаван значај. То је, наиме, податак да градом Римом „углавном господари тренутни папа”,¹⁷² што није био случај у периоду 932–954, када је древном царском престоницом владао „кнез Рима” Алберик II. Његов положај је био добро познат у Цариграду, те се његово име спомињало приликом пријема римских посланика на царском двору, а помиње

¹⁶⁷ DAI, 29.58–216; Vita Basilii, 52.1–58.39.

¹⁶⁸ Vita Basilii, 52.1–14; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 52–54. Занимљива је околност да у *Vita Basilii* цар изоставља податак о покрштавању Маињана на Пелопонезу у време владавине Василија I из 50. поглавља *De administrando imperio*, DAI, 50.71–82. *Bury*, *Treatise*, 572–573, сматрао је да је тај одломак изостављен у *Vita Basilii* зато што је то дело већ било написано у време писања 50. поглавља DAI, али то гледиште није одрживо, што питање изостављања тог податка оставља отвореним.

¹⁶⁹ *Ostrogorski*, *Sur la date*, 31–46; *Lemerle*, *Premier humanisme*, 278–280; *Pratsch*, *Untersuchungen zu De thematibus*, 13–136. Старо гледиште још увек дели *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 124–130, према допушта могућност да је дело касније било прерађено.

¹⁷⁰ *Lounghis*, *Sur la date de De thematibus*, 299–305; *Ahrweiler*, *Sur la date de De thematibus*, 1–5; *Serreqi Jurić*, *Usporedba*, 103–109.

¹⁷¹ *Flusin*, *Panégryque de Constantine VII*, 6–12; *Livre de cérémonies I*, 31*–32*, 35*.

¹⁷² *De thematibus*, 10.3–5.

се и у „Листи адреса” страним владарима из 946.¹⁷³ Тим аргументима треба придодати и чињеницу да се у *De thematibus*, као и у *Vita Basilii*, Дубровник назива „митрополијом”,¹⁷⁴ док у *De administrando imperio* то није случај,¹⁷⁵ што упућује на јасан закључак да су оба дела познија од *DAI*.¹⁷⁶ На исти закључак упућује и већ више пута изнета теза да подаци о римским губицима на Западу у време Михаила II, који се у *Vita Basilii* и у *De thematibus* приписују Михаилу III,¹⁷⁷ заправо потичу из 29. поглавља *DAI*, при чему је верзија у *De thematibus* познија и од оне у *Vita Basilii*.¹⁷⁸ Најзад, у IX поглављу *De thematibus* налазе се подаци о настанку теме Месопотамије,¹⁷⁹ који су, по свему судећи, такође преузети из *De administrando imperio*, из одговарајућег одељка 50. поглавља, где је опис околности њеног настанка много потпунији и изложен у оквиру одговарајућег контекста.¹⁸⁰ На закључак да је у питању, по свој прилици, Порфирогенитово последње дело упућује и чињеница да је оно остало недовршено, с обзиром на то да се на крају последњег поглавља изненада прекида.¹⁸¹ Такво позно датирање *De thematibus* дозвољава могућност да се настанак тог списка повеже са последњом тематском целином *De administrando imperio*, посвећеној унутрашњим реформама у Ромејском царству,¹⁸² где се налази кратак преглед реформи у тематској организацији, углавном у време владавине Лава VI и Романа I.¹⁸³ Стога је сасвим могуће да је цар дошао на идеју да састави посебан спис о историји тема Ромејског царства, у којем би изложио њихову повест од античких времена, управо док је радио на поменутиим одељцима свог *De administrando*

¹⁷³ ...πῶς ἔχει ὁ ἐνδοξότατος ὁ δεῖνα πρίγκιψ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης..., *Livre de cérémonies* III, II, 47.18–19; ...εἰς τὸν πρίγκιψ Ῥώμης. βούλλα χρυσῆ δισολδία. Κωνσταντίνος καὶ Ῥωμανὸς καὶ λοιπὰ πρὸς ὁ δεῖνα τὸν ἐνδοξότατον πρίγκιπα Ῥώμης..., *Livre de cérémonies* III, II, 48.80–82; *Martin*, *Occident chrétien*, 638–639.

¹⁷⁴ *De thematibus*, 11.22–23; *Vita Basilii*, 53.9–11.

¹⁷⁵ *DAI*, 29.93–94.

¹⁷⁶ *И. Коматина*, Црква и држава, 65–67.

¹⁷⁷ *Vita Basilii*, 52.1–14; *De thematibus*, 11.18–34.

¹⁷⁸ *De thematibus*, 43–47; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

¹⁷⁹ *De thematibus*, IX.1–6. О теми Месопотамији, cf. *Krsmanović*, Byzantine Province, 84–85, 120–121.

¹⁸⁰ *DAI*, 50.111–132; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 56–57.

¹⁸¹ *De thematibus*, 12.32–33; *Ahrweiler*, Sur la date de *De thematibus*, 4–5.

¹⁸² *DAI*, Proem, 23–25, 48.22–27; *Signes Codoñer*, Eslavos, 128–129.

¹⁸³ *DAI*, 50.83–221.

imperio.¹⁸⁴ С друге стране, рад на делима античких писаца у оквиру пројекта *Excerpta Historica*, који је тада увелико био у току, омогућио му је употребу значајне количине података из античке историје источног Средоземља, што је сасвим уочљиво у *De thematibus*.¹⁸⁵

Гледиште, да је сам цар Константин VII Порфирогенит написао четири историјска списа: *De cerimoniis*, *De administrando imperio*, *Vita Basilii* и *De thematibus*, како се истиче у предговору сваког од њих, дуго је било неупитно.¹⁸⁶ Довео га је у питање И. Шевченко, напоменувши да су стилови којима су та дела писана толико различити, да је тешко прихватити да их је писао један исти човек.¹⁸⁷ С тим у вези се истиче да се у тим делима не препознају заједничке црте са царевим писмима Теодору од Кизика, за која се узима као сигурно да их је он писао.¹⁸⁸ Указује се и на то да се у *De administrando imperio* и *Vita Basilii* цар Константин на неким местима помиње у трећем лицу,¹⁸⁹ да се у Предговору том делу наводи како је „рекао да се то учини познатим” његовом сину Роману (καὶ εἶπα γυνωστὰ σοὶ ποιῆσαι),¹⁹⁰ што се тумачи као да је он то „наредио”.¹⁹¹ Слично се и израз из предговора *Vita Basilii*, да је „историјску повест о животу и делима Василија, славног цара, коју је Константин, у Богу цар Римљана, његов унук, марљиво из различитих повести сакупивши, њоднео ономе који њише (τῷ γράφοντι пробаvēθετο)”,¹⁹² разуме да је цар прикупио грађу, па је дао неком другом да пише, а тај неко се због бројних паралела у стилу препознаје у аутору песме *De imagine Edessena*, који се сматра непознатим,¹⁹³ премда је према свом наслову сама песма такође дело Порфирогенита.¹⁹⁴ Ту се долази у парадоксалну ситуацију

¹⁸⁴ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 62.

¹⁸⁵ *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 128–130.

¹⁸⁶ *Rambaud*, *Empire grec*, 114–174; *Krumbacher*, *Geschichte*, 253–264; *Lemerle*, *Premier humanisme*, 274–280; *Schreiner*, *Clothes Make the Man*, 223–230.

¹⁸⁷ *Ševčenko*, *Re-reading*, 167–195.

¹⁸⁸ *Ševčenko*, *Re-reading*, 175–180; *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 152–153.

¹⁸⁹ DAI, 22.77–82, 26.65–72, 45.40–42, 50.159–161, 230–234, 51.136–137, 163–170; *Vita Basilii*, 48.49–51.

¹⁹⁰ DAI, *Proem*, 25.

¹⁹¹ *Ševčenko*, *Re-reading*, 187–188.

¹⁹² *Ševčenko*, *Title*, 86–87; *Vita Basilii*, *Titulus* (p. 8).

¹⁹³ *Ševčenko*, *Re-reading*, 184–185; *Vita Basilii*, 13*; *Theophanes Continuatus*, 16* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*).

¹⁹⁴ *Narratio de imagine Edessena*, 8.1–5, 154–155; *PmbZ II*, *Prolegomena*, 96–97.

да се паралеле између два дела приписана једном аутору користе да се његово ауторство оспори у оба случаја, иако то ни у једном од њих није непобитно доказано.

Премда без чврстог упоришта, па чак и без озбиљног покушаја да се на студиозан начин поткрепи, наведено гледиште је брзо прихваћено и постало је преовлађујуће у науци, тако да се најчешће говори о „писцима из сенке” (ghost-writers) који су писали наведена дела за цара и у његово име.¹⁹⁵ Међу њима се у случају *De administrando imperio* препознаје Василије Лакапин, поменути редактор коначне верзије *De cerimoniis* и по царевој смрти „главни уредник” *Excerpta Historica*, само зато што се у њему помиње на два места и зато што је дело у сачуваном рукопису подељено на педесет три поглавља, управо као што су организована *Excerpta Historica*.¹⁹⁶ Када је у питању *Vita Basilii*, непознати аутор се идентификује и са Теодором Дафнопатом.¹⁹⁷ Како изричитих примера који би будили сумњу у Порфириогенитово ауторство у *De cerimoniis* и *De thematibus* нема, за њих су те тврдње најчешће изношене по инерцији.¹⁹⁸

То што се на неким местима у *De administrando imperio* и *Vita Basilii* о Порфириогениту говори у трећем лицу не мења чињеницу да на неким другим местима у истим списима он о себи говори у првом лицу.¹⁹⁹ Чињеница да неко на појединим местима и у одређеном контексту о себи говори у трећем лицу може се разумети, нарочито ако се тежи постизању утиска поузданог историјског излагања. Међутим, врло је

¹⁹⁵ Howard-Johnston, *De administrando imperio: a Re-examination*, 321–336; Kazhdan, *History of Byzantine Literature II*, 133–152; Kaldellis, *Ethnography*, 87–88; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 121–144, 152–155.

¹⁹⁶ DAI, 43.66–67, 50.221–234; Holmes, *Byzantine Political Culture*, 69–72; Németh, *Excerpta Constantiniana*, 131–132.

¹⁹⁷ Treadgold, *Middle Byzantine Historians*, 165–180.

¹⁹⁸ Cf. Markopoulos, *Voices*, 22–32. Када је у питању *De cerimoniis*, Featherstone, Basileios Nothos, 361, износи тезу о „писцу из сенке” врло опрезно, свакако свестан чињенице да је Василије Лакапин био одговоран за коначну редакцију тог списка, а не за његову првобитну верзију. С друге стране, ако је за царевог живота на том делу радио неко трећи, тешко би се објаснила чињеница да је услед цареве смрти рад на њему преузео Василије Лакапин. За *De thematibus*, cf. Németh, *Excerpta Constantiniana*, 129–130.

¹⁹⁹ DAI, Titulus, P, passim, посебно 24–27, 13.12–200, 43.2–6, 45.67 sq, 99 sq, 46.166–169; *Vita Basilii*, 71.33–36. Податак да је паракимомен „при цару Константину опет други пут постао патрикије Василије”, DAI, 50.233–234, један је од оних у којима се цар Константин помиње у трећем лицу, што се користи као аргумент у прилог тези да он није био аутор списка. Парадоксално, међутим, чињеница да се на том истом месту и Василије Лакапин помиње у трећем лицу, као уосталом и на оном другом, DAI, 43.66–67, научницима не представља препреку да тврде да је управо он био аутор.

тешко објаснити чињеницу да неко говори о некој другој особи у првом лицу. То што је за садржај *De administrando imperio* „рекао да се учини познатим” његовом сину не значи да га није и записао, исто као што ни то што је *Vita Basilii* „поднео ономе који пише” не умањује његову улогу као аутора дела. Једноставан и разумљив језик којим су написани *De cerimoniis* и *De administrando imperio* сасвим одговара оном којим је цар писао писма Теодору од Кизика. Што се тиче паралела између стила *Vita Basilii* и *De imagine Edessena*,²⁰⁰ оне су сасвим разумљиве ако се прихвати да је и потоње дело саставио сам цар, како се изричито тврди у његовом наслову,²⁰¹ нарочито с обзиром на чињеницу да је аутор дела присуствовао свечаном пријему едеског *Мандилиона* у царској палати 15. августа 944. и имао прилику да разговара са онима који су га донели из Едесе.²⁰² Разлика пак у стилу између *De imagine Edessena* и *Vita Basilii* с једне стране и *De cerimoniis* и *De administrando imperio* с друге сасвим је разумљива, пошто су прва два дела због свог књижевног жанра захтевала и узвишенији стил. С друге стране, недавна подробна упоредна језичко-стилска анализа *Vita Basilii* и *De thematibus* јасно је показала да је оба дела написао исти аутор, премда се ауторка студије не опредељује да ли је то био цар Константин или не.²⁰³

Када је у питању *De administrando imperio*, постоји више аргумената који говоре у прилог тези да је то дело написао сам цар. Наиме, његов географски опсег је у потпуности исти као у „Листи адреса” из 946. и другим „дипломатским поглављима” *De cerimoniis*, бави се народима с којима је Царство имало регуларне дипломатске односе у то време, мноштво података о страним народима које доноси потиче управо од њихових посланика који су у то време долазили на царски двор и с којима се цар сусретао, детаље о неким догађајима који нису били познати другим византијским писцима аутор је свесно измишљао, док је оне доступне из ранијих извора намерно мењао како би дошао до сопствене интерпретације прошлости из одређених идеолошких разлога. Није ли управо сам цар имао најбољу прилику да прикупи усмене информације

²⁰⁰ Cf. Ševčenko, Re-reading, 184–185; Vita Basilii, 484–485.

²⁰¹ Narratio de imagine Edessena, 8.1–5, 154–155. Cf. Patlagean, Entrée de la Sainte Face, 25–28; Flusin, Reliques de la Sainte-Chapelle, 27; Schreiner, Clothes Make the Man, 226.

²⁰² Hetherington, Image of Edessa, 193–194; Narratio de imagine Edessena, 155.

²⁰³ Serreqi Jurić, Usporedba, 342–347.

о страним народима од њихових посланика? Није ли управо он имао највећи интерес у томе да промени и реинтерпретира податке из доступних извора како би унизио цареve из Аморијске династије и прославио свог деду Василија I? Чињеница је, такође, и да подаци који су заједнички за *De administrando imperio*, *Теофановој Насѡављача I–IV*, *Vita Basilii* и *De thematibus* потичу управо из *DAI*, при чему су аутори хронографије *Теофановој Насѡављача* изричито у тврдњи да им је цар уступио грађу коју је сам сакупио из различитих писаних и усмених врела, док је за друга два дела то сасвим разумљиво, уколико је њихов аутор био такође сам цар.²⁰⁴ Премда је стил *Vita Basilii* у књижевном смислу много узвишенији него једноставни стил *De administrando imperio*,²⁰⁵ одређене паралеле између та два дела се ипак могу препознати. Тако, на пример, на крају 51. поглавља *Vita Basilii* аутор пише како је речено „довољно о приликама *ѡрема излазећем Сунцу* (πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον) током година Василијеве побожне владавине”, те да је време да се „изложе прилике *ѡрема ѡгагајућем (Сунцу)*”.²⁰⁶ С друге стране, на почетку 43. поглавља *De administrando imperio* аутор тврди како је „о северним Скитима довољно разјашњено теби, вољено дете... али не треба да будеш у незнању ни о пределима *ѡрема излазећем Сунцу* (πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον)...”²⁰⁷ Пошто се означена фраза користи у различитим контекстима, јасно је да она не указује на текстуалну зависност једног места у односу на друго, него да открива стилски манир аутора оба дела. С обзиром на то да је друга реченица, написана у првом лицу, упућена Роману, сину цара Константина, означеном као „вољено дете” (τέκνον ποθοῦμενον), нема разлога да се као аутор оба дела не препозна управо цар Константин VII Порфирогенит.

²⁰⁴ Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 58–60.

²⁰⁵ Ševčenko, Storia letteraria, 89–127; *Idem*, Re-reading, 185–187; Serreqi Jurić, Usporedba, 44–90, 117–145, 157–174, 189–277.

²⁰⁶ Vita Basilii, 51.32–35.

²⁰⁷ DAI, 43.2–6.

Византијска историографија после смрти Константина VII Порфирогенита: *Теофанов Насѡављач VI* и Симеон Логотет

Цар Константин VII Порфирогенит није стигао да испуни своју замисао из предговора животописа свог деде Василија I и напише целокупну „историју његовог рода” до свог времена. У тренутку његове смрти 9. новембра 959. године, период од завршетка владавине Василија I 886. године још увек није био покривен једним историјским прегледом. Међутим, Порфирогенитова историографска делатност подстакла је и инспирисала његове савременике да се окушају на том пољу, тако да није било потребно дуго чекати на појаву нових историографских дела у којима ће и тај период коначно бити обрађен.

Како је истакнуто, већ рукопис *Vaticanus gr. 167* из XI века, најстарији у коме је сачуван текст хронографије *Теофановој Насѡављача* за период 813–867. и *Vita Basilii* за период 867–886, садржи још један део – историјски преглед догађаја од 886. до 961, где се сачувани рукописни текст изненада прекида у средини владавине Порфирогенитовог сина Романа II (959–963).²⁰⁸ Из тог разлога се тај део у науци најчешће означава као VI књига *Теофановој Насѡављача* (*Theophanes Continuatus VI*),²⁰⁹ мада се у новије време све више користи и ознака *Theophanes Continuatus Text III*.²¹⁰ Иако наизглед постављено као испуњење Порфирогенитове жеље да се историјско излагање продужи и након смрти његовог деде Василија I 886, тај текст заправо нема ништа заједничко са Порфирогенитовим планом, његовом организацијом историографског рада и смерницама о правцу и начину на који би се тај подухват извео. За разлику од првобитне хронографије *Теофановој Насѡављача*, па и *Vita Basilii*, у којима је по једна књига посвећена владавини сваког цара, у њему је излагање јединствено, а појединачне владавине Лава VI (886–912), Александра (912–913), Константина VII (913–920), Романа I (920–944), Константина VII као самодршца (944–959) и Романа II (од 959. до 961) представљају само

²⁰⁸ *Vita Basilii*, 3*–7* (*C. Mango*); *Theophanes Continuatus*, 3*–4*, 14*–19* (*Featherstone, Signes Codoñer*).

²⁰⁹ *Theophanes Continuatus et all.*, ed. *Bekker*, 353–481.

²¹⁰ *Vita Basilii*, 3*–7* (*C. Mango*); *Theophanes Continuatus*, 3*–4*, 14*–19* (*Featherstone, Signes Codoñer*). У припреми је ново, критичко издање тог текста, које приређују М. Федерстоун и Х. Сигнес Кодоњер.

одељке. На његовом почетку нема предговора, а начин излагања је једноставан, хроничарски, без високих литерарних претензија какве одликују *Теофанової Насѣављача* и *Vita Basilii*. Текст је састављен после 961, којом се завршава излагање у сачуваном рукопису. Међутим, с обзиром на то да се на том месту рукопис прекида, те да последњи лист недостаје, текст је, по свој прилици, пратио владавину Романа II до његове смрти 963. Како је било уобичајено да се владавина неког цара изложи до краја, тј. да се историја пише до смрти претходног владајућег цара, то је текст највероватније састављен за време владавине Нићифора II Фоке (963–969), који се на једном месту и помиње као „цар победник”.²¹¹ Иако је излагање концепцијски и стилски уједначено, садржајно се, ипак, у оквиру њега могу распознати две различите целине – прва, која се означава као текст IIIa, обухвата период од 886. до 948. године и сматра се да носи антимакедонску тенденцију, док је друга, која описује самосталну владавину Константина Порфиrogenита и почетак владавине његовог сина Романа II од 944. до 961, означена као текст IIIb, наклоњена овој двојници владара.²¹²

Полазећи од изразите наклоности с којом аутор последњег дела тог текста пише о цару Константину VII Порфиrogenиту, научници су његовог аутора тражили међу припадницима царевог „унутрашњег круга”, препознајући најчешће у њему и коначног редактора целокупног текста *Теофанової Насѣављача* какав је сачуван у рукопису *Vaticanus gr.* 167, тј. онога ко је у једну целину спојио првобитну хронографију *Теофанової Насѣављача* (књиге I–IV) и *Vita Basilii* (књига V) и дописао наставак од 886. до 961. године (књига VI). Дуго се таквим аутором сматрао Теодор Дафнопат, један од Порфиrogenитових најближих сарадника, истакнути дворски достојанственик и интелектуалац тог времена,²¹³ а потврда за то је проналажена и у чињеници да Јован Скилица у предговору своје *Историје* и њега наводи међу ауторима који су писали историјска дела која је он консултовао.²¹⁴ Та је теза, међутим,

²¹¹ Theophanes Continuatus 378.16–17; *Featherstone*, Theophanes Continuatus: a history for the palace, 132–135; *Idem*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis*, 109–116; *Idem*, Basileios Nothos, 355–363; Theophanes Continuatus, 3*–4*, 16*–19* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*).

²¹² Symeon, *44–*45, *84 (*Wahlgren*); *Каждан*, Из историји византијској хронографији 1, 90–96; Theophanes Continuatus, 3*–4*, 16*–19* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*); *Neville*, Guide, 104.

²¹³ О Теодору Дафнопату, cf. *PmbZ*, no. 27694.

²¹⁴ Scylitzes, 3.26; *Каждан*, Из историји византијској хронографији 1, 91–96; *Hunger*, *Hochsprachliche profane Literatur I*, 342–343, 391. Cf. *Markopoulos*, Théodore Daphnopates, 171.

након појаве критичког издања Дафнопатових писама и објављивања завршног дела тзв. редакције В *Хронике* Симеона Логотета аргументовано оспорена.²¹⁵ Међутим, и након тога научници су наставили да траже аутора тог текста унутар ужег круга Константина Порфирогенита, пребацивши се у новије време са Дафнопата на Василија Лакапина. За њега се истиче да је био близак Порфирогениту и имао приступ његовој заоставштини, те да је стога преузео на себе да, као и у случају *Excerpta Historica* и *De cerimoniis*, приведе к испуњењу и Порфирогенитову замисао да се напише историја закључно са његовим временом. Једну од потешкоћа у таквој идентификацији представља чињеница да аутор завршног дела VI књиге *Теофановој Насѡављача* једнако прославља и Василија Лакапина и његовог највећег противника Јосифа Врингу, али се она савладава претпоставком да је на тим местима Василије само дословно преписао текст свог извора.²¹⁶

Међутим, управо је веза између *Теофановој Насѡављача* VI и тзв. редакције В *Хронике* Симеона Логотета кључна за разумевање порекла и природе првопоменутог текста.²¹⁷ Због тога је неопходно дати најпре кратак осврт на Симеонову *Хронику* и њене редакције.

Хроника Симеона Магистра и Логотета обухвата период од Стварања Света до смрти Романа Лакапина 948. године, при чему се за ранији период ослања на Теофанову *Хроноѡрафију* и *Хронику* Георгија Монаха, док је завршни део, који покрива период од 842. до 948. године оригинално дело. Излагање је организовано према владавинама царева. Била је

²¹⁵ Théodore Daphnopatès, *Correspondance*, 6–10; *Markopoulos*, Théodore Daphnopates, 171–182. *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 165–180, 188–196, сматра и даље да је Дафнопат био аутор *Теофановој Насѡављача* I–IV и *Vita Basilii*, али не и *Теофановој Насѡављача* VI. Набрајајући ауторе чија је дела користио, Скилица није морао да мисли на историографска дела у ужем смислу, него на описивање прошлости уопште, укључујући и друге жанрове, као што када пише о Никити Давиду Пафлагонцу мисли на *Жиѡије ѡѡиријарха Иѡѡија*, *Markopoulos*, Théodore Daphnopates, 171–173. Он је, према томе, могао имати на уму неко друго Дафнопатово дело, нпр. писма или житија која је састављао, од којих су нека посвећена личностима IX века, Теофану Исповеднику и Теодору Студиту, cf. *Daphnopates*, Theodore, ODB, 588 (A. Kazhdan); *PmbZ*, no. 27694.

²¹⁶ *Featherstone*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis*, 109–116; *Idem*, Theophanes Continuatus: a history for the palace, 132–135; *Idem*, Basileios Nothos, 355–363; Theophanes Continuatus, 3*–4*, 16*–19* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*); *Neville*, Guide, 104–106.

²¹⁷ *Markopoulos*, *Témoignage*, 83–90; *Idem*, Théodore Daphnopates, 181–182; *Featherstone*, *Logothete Chronicle*, 433; *Idem*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis*, 109–116; *Idem*, Theophanes Continuatus: a history for the palace, 132–135; *Idem*, Basileios Nothos, 362–363; Theophanes Continuatus, 3*–4*, 16*–19* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*); *Neville*, Guide, 104–106, 121.

веома популарна у византијском, али и словенском свету, тако да је сачувана у више рукописа, од којих је најстарији из 1013. године.²¹⁸ Настала је после 959, пошто се на једном месту наводи како је Константин Порфирогенит владао седам година са намесницима и мајком Зојом, двадесет шест година са тастом Романом и још петнаест година као самодржац (944–959),²¹⁹ али се, с обзиром на алузију на смрт тројице завереника који су помогли синовима Романа Лакапина да свог оца лише престола 944. године,²²⁰ њен завршетак може померити и у период после 963, када је последњи од њих страдао, дакле у време царевања Нићифора Фоке.²²¹ То, међутим, не значи и да рад на њој није отпочео нешто раније. На први поглед изненађујућа чињеница да је Симеон одлучио да своју *Хронику* доведе управо до смрти цара Романа Лакапина 948. године,²²² могла би се објаснити тиме да је он рад на њој почео пре смрти Константина Порфирогенита 959, те би његова одлука била сасвим у складу са уобичајеним начелом византијске историографије да се историјска дела пишу до смрти последњег претходног цара и, према томе, потпуно разумљива. Обе индикације које указују на завршетак дела после 959. односно 963. налазе се на самом крају текста, те свакако сведоче о томе да је у то време рад на *Хроници* привођен крају.²²³ Личност њеног аутора није спорна – у већини сачуваних рукописа наводи се да је у питању Симеон, магистар и логотет, такође једна од значајнијих личности из политичког врха Царства тог времена. За владавине Константина Порфирогенита он је постао патриције и протоасикрит, у ком својству је имао значајну улогу у законодавном раду за време Романа II (959–963) и Нићифора II Фоке (963–969), а у току неколико месеци између смрти Романа II и устоличења Нићифора Фоке 963. био и један од намесника у име Романових малолетних синова

²¹⁸ Symeon, 28*–49* (*Wahlgren*); *Neville*, Guide, 118–119. Пре појаве критичког издања Симеонове *Хронике* које је приредио С. Валгрен 2006. године, Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, ed. *Wahlgren*, њени различити рукописи су били објављивани под различитим називима: Georgii Monachi Vitae imperatorum recentiorum, Theophanes Continuatus et all., ed. *Bekker*, 763–924; Leonis Grammatici Chronographia, ed. *Bekker*, 3–331; Theodosii Meliteni Chronographia, ed. *Tafel*. Cf. *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 203, n. 19; *Neville*, Guide, 122.

²¹⁹ Symeon, 135.1 (1–8).

²²⁰ Symeon, 137.2–3 (2–15).

²²¹ *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 210–211.

²²² *Neville*, Guide, 119.

²²³ *Neville*, Guide, 119, сматра да је рад на *Хроници* започет убрзо после смрти Романа Лакапина, а да су обе индикације о њеном завршетку после 959. и 963. касније интерполације, што никако не мора бити случај.

Василија II и Константина VIII. Пред крај владавине Нићифора Фоке постао је магистар и логотет, да би нешто касније постао и логотет дрома. Умро је, по свој прилици, после 987. године. Последњих година живота он се посветио остваривању једног другог замашног пројекта, чији су корени такође лежали у идеји о систематизацији знања Константина Порфирогенита – сабирању и преради светачких житија – а из чега се изродио његов вишетомни *Менолої*.²²⁴

За завршни, оригинални део његове *Хронике*, који покрива период од 842. до 948. године, најчешће се истиче да, за разлику од *Теофанової Насѡављача* I–IV и *Vita Basilii*, одражава антимакедонску тенденцију, у оним деловима који се односе на владавину Романа Лакапина, чак и пролакапинску.²²⁵ С друге стране, поема коју је саставио поводом смрти Константина Порфирогенита 959. показује искрено поштовање према том цару.²²⁶ Ако се и не може окарактерисати као „антимакедонско”, његово дело се свакако одликује одсуством „промакедонских тенденција” изражених у делима из времена Порфирогенитове владавине, што се може тумачити чињеницом да под владавином Нићифора Фоке више није постојала потреба за нечим таквим, те је хроничар могао да макар у извесној мери тежи објективном приказу прошлости. Део његове *Хронике* за период 842–948. по свој прилици је плод самосталног труда и трагања за информацијама, и не одаје трагове коришћења дела Генесија и *Теофанової Насѡављача*, који су обрађивали исти период.²²⁷ Што је за нашу тему од посебног значаја, у његовој *Хроници*, као ни код Генесија, нема трагова коришћења података из *De administrando imperio* у вези са арабљанским освајањима у западним деловима Царства у време Михаила II и поновним ромејским потчињавањем тих територија у време Василија I.²²⁸ Података који би се могли повезати са онима из *De*

²²⁴ Symeon, 3*–8* (S. Wahlgren); Markopoulos, Sur les deux versions, 282–283; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 203–209; Neville, Guide, 120–121. О Симеону, cf. Symeon Logothete, ODB III, 1982–1983 (A. Kazhdan); PmbZ, no. 27504. За дискусију о идентификацији Симеона Магистра и Логотета, аутора *Хронике*, и Симеона Метафраста, аутора *Менолоїиона*, cf. Symeon Metephraustes, ODB III, 1983–1984 (A. Kazhdan, N. Patterson-Ševčenko); Treadgold, Middle Byzantine Historians, 203, n. 21.

²²⁵ Kazhdan, History of Byzantine Literature, II, 164–167; Markopoulos, Sur les deux versions, 279–280; Idem, Byzantine History Writing, 188.

²²⁶ Ševčenko, Poems, 210–220; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 205, 208.

²²⁷ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 209–210. Идеје које аутор износи о коришћењу неких других дела о том периоду, о којима није остало трага, морају бити узете с резервом.

²²⁸ DAI, 29.58–216; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

administrando imperio нема ни за период после 886. Наиме, подаци о бугарско-угарском рату 894–896, бугарско-хрватском рату 926–927, браку бугарског цара Петра и Марије-Ирине, кћерке Христофора, најстаријег сина Романа Лакапина 927, те Романа II и Берте-Евдокије, кћерке франачког краља Италије Хуга, 944. године, који се налазе и у Симеоновој *Хроници* и у *De administrando imperio*, не показују непосредну међусобну везу,²²⁹ пошто се ради о сасвим различитим приказима истих догађаја.

Међутим, у појединим рукописима Симеонове *Хронике*, од којих је најзначајнији рукопис *Vaticanus gr. 163*, излагање почиње од 842. године и за период 842–913, односно за период владавине цара Михаила III, Василија I, Лава VI и Александра се знатно разликује од основног текста, док се за период 913–948. карактерише незнатним одступањима од њега. Од посебног је значаја чињеница да излагање у тој верзији има и продужетак, који обухвата период 945–963. године. Та верзија *Хронике* Симеона Логотета, која обухвата период од 842. до 963. године, сматра се „редакцијом В” првобитне *Хронике*.²³⁰ Како су показала темељна истраживања С. Валгрена, модерног издавача *Хронике* Симеона Логотета, текст VI књиге *Теофановој Насѡављача* који покрива период 886–961. године, сачуван у рукопису *Vaticanus gr. 167*, сасвим одговара тексту редакције В Симеонове *Хронике* за период 886–913 (први део текста IIIa), за период 913–948. (други део текста IIIa) има само мала одступања од основног текста *Хронике* (тзв. „редакција А”), управо као и редакција В, тако да јој и у том делу одговара, док његов завршни део за период 944–961. (тзв. текст IIIb) одговара продужетку редакције В у рукопису *Vaticanus gr. 163*, који ту иде до 963. На основу тога се закључује да текст VI књиге *Теофановој Насѡављача* не представља ништа друго до један од рукописа редакције В *Хронике* Симеона Логотета, врло близак тексту у рукопису *Vaticanus gr. 163*.²³¹

²²⁹ Symeon, 133.17–19 (100–126), 136.46 (344–346), 48–51 (364–403), 78 (598–605); DAI, 13.146–175, 26.66–72, 32.126–128; 40.7–19.

²³⁰ *Markopoulos*, Sur les deux versions, 279–281. Други представник те групе рукописа је *Vindobonensis hist. gr.* 40 из XI века, у коме се Симеонова *Хроника* наставља на *Хронику* Георгија Монаха за период до 842, садржи редакцију В Симеонове *Хронике* за период 842–886, а онда уобичајени текст редакције А за период 886–948. Остали преписи потичу од та два, Symeon, 41*–46*, 84*–93* (*Wahlgren*). Она ни до данас није објављена у целини, већ само њени поједини делови: *Исѡирин*, *Хроника*, II, 3–24, за период 842–886; *Markopoulos*, *Témoignage*, 91–100, за период 945–963; *Featherstone*, *Logothete Chronicle*, 420–433, за период 842–867. Критичко издање целовитог текста припрема С. Валгрена, као други део свог издања *Хронике* Симеона Логотета из 2006 (CFHB 44.2).

²³¹ Symeon, 43*–46*, 84* (*Wahlgren*).

Тиме се питање ауторства шесте књиге *Теофановој Насѡављача* своди на питање ауторства редакције В Симеонове *Хронике*. Верује се да је она настала за време владавине Нићифора Фоке (963–969), дакле, мало после настанка прве редакције (редакције А), а њеним аутором се најчешће сматра сам Симеон Логотет, мада његови разлози за састављање друге верзије *Хронике* убрзо након прве нису сасвим расветљени.²³² Описујући при крају прве редакције свргавање Романа I Лакапина крајем 944. године, Симеон напомиње како је тројицу достојанственика који су помогли Романовим синовима у том чину – Василија Петина, Маријана Аргира и Манојла Куртику – сустигла заслужена казна и како ће он о томе изнети више „у предстојећем излагању”.²³³ С обзиром на то да се до краја прве редакције, која се окончава Романовом смрћу 948. године, он више не враћа на судбину поменуте тројице, али да се на њихову смрт осврће на самом почетку додатка за период 945–963. у другој редакцији, непосредно након белешке о Романовој смрти,²³⁴ може се закључити да је још у току рада на првој редакцији, Симеон имао намеру да своје излагање продужи, највероватније да би једноставно покрио и владавину наредне двојице царева.²³⁵ То постаје сасвим разумљиво ако се узме у обзир изнета теза да је он почео рад на својој *Хроници* још за живота Константина VII, те да је из тог разлога одлучио да излагање оконча смрћу последњег претходног цара, Романа I, али су у међувремену, док је он довео излагање до 948. године, умрла још двојица царева, сам Константин VII и његов син Роман II, па се указала потреба да се излагање продужи до смрти потоњег. Тај продужетак за период 945–963. одликује изражена наклоњеност Константину Порфирогениту, али и новом владајућем цару Нићифору Фоки.²³⁶ Међутим, пре него што је саставио продужетак, он је искористио прилику да унеколико преради излагање из прве верзије, заправо само њеног завршног, оригиналног

²³² *Markopoulos*, Χρονογραφία του Ψευδοσυμεών, 24–26; *Idem*, Témoignage, 89–90; *Idem*, Sur les deux versions, 279–284; *Featherstone*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis*, 113; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 210–211.

²³³ Symeon, 137.2–3 (2–15).

²³⁴ *Markopoulos*, Témoignage, 91 (1.1–14).

²³⁵ *Markopoulos*, Témoignage, 89–90; *Idem*, Sur les deux versions, 279–281; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 210–211.

²³⁶ *Markopoulos*, Témoignage, 89–90; *Idem*, Sur les deux versions, 280–281; *Treadgold*, Middle Byzantine Historians, 214–216.

дела, од 842. године, али ни мотиви који су иза тога стајали нису најјаснији.²³⁷ Поред свесне намере да језички и стилски унапреди свој текст, што показује чињеница да је млађа верзија писана много узвишенијим стилем у односу на једноставан језик првобитне верзије,²³⁸ могуће је и да је он једноставно хтео да допуни своју повест подацима које приликом писања прве верзије није познавао. За неке додатке у другој редакцији у односу на прву утврђено је да потичу из Генесијевих *Владавина царева*, попут оних о улози Генесијевог претка Константина Јерменина у догађајима из времена Михаила III и неких детаља у вези с владавином Василија I.²³⁹ Нека друга места, опет, упућују на коришћење података из првобитне хронографије *Теофановој Насѡављача*, па и *Vita Basilii*.²⁴⁰ То значи да је Симеон у међувремену био упознат са резултатима до којих су описујући период 813–886. дошли његови савременици Генесије, којег у тим подацима чак и именом помиње, као и сам цар Константин и његови сарадници, аутори хронографије *Теофановој Насѡављача*, те да је одлучио да искористи њихове резултате како би допунио излагање о историји периода 842–886. Међутим, он ни у другој редакцији, као ни у првој, није користио податке које је цар Константин био сабрао у оквиру *De administrando imperio*, а који су се односили на период после 886. године. Иако текст млађе редакције његове *Хронике* за период 886–948. није објављен, судећи према тексту VI књиге *Теофановој Насѡављача* као њене верзије, приказ догађаја из тог периода о којима постоје подаци и у *De administrando imperio* (угарско-бугарски рат 894–896, хрватско-бугарски рат 926–927, брак бугарског цара Петра и Марије-Ирине и брак Романа II и Берте-Евдокије), не разликује се битно од приказа истих догађаја у првобитној редакцији *Хронике*, за који је показано да је независан од података из *DAI*.²⁴¹

²³⁷ Treadgold, Middle Byzantine Historians, 211–214.

²³⁸ Markopoulos, Sur les deux versions, 281–283.

²³⁹ Featherstone, Logothete Chronicle, 420, 431, 433–434; Исѡурин, Хроника, II, 7, 19–21; Markopoulos, Sur les deux versions, 280; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 212–213.

²⁴⁰ Featherstone, Logothete Chronicle, 433–434; Treadgold, Middle Byzantine Historians, 212–213.

²⁴¹ Theophanes Continuatus et al., ed. Bekker, 358.7–359.16, 414.1–415.9, 422.10–15, 431.11–19. *Németh, Excerpta Constantiniana*, 161–162, проналази везу између тих података и оних који су о истим догађајима забележени у *De administrando imperio*, али је њихово порекло, као и у случају првобитне верзије Симеонове *Хронике*, сасвим различито, Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 57–58.

С обзиром на то да је Симеон Логотет аутор и млађе редакције своје *Хронике*, јасно је да и подаци забележени у VI књизи *Теофановој Насѡављача* потичу од њега. Према томе, после Константина Порфирогенита и његових сарадника Генесија и аутора првобитне хронографије *Теофановој Насѡављача*, у Цариграду је деловао још само један историчар који је описао претходни период – Симеон Магистар и Логотет. Он није имао приступ заоставштини Константина Порфирогенита и његовим списима, што објашњава чињеницу да се ни у VI књизи *Теофановој Насѡављача* не налазе подаци забележени у *De administrando imperio* који се односе на период од 886. године.²⁴² Остаје, међутим, отворено питање ко је, када и зашто одлучио да се део његове *Хронике* који је покривао период од 886. до 963. препише као наставак излагања првобитне хронографије *Теофановој Насѡављача* и *Vita Basilii*. Уколико се то догодило истовремено са спајањем прва два дела у јединствену целину и с намером да се њено историјско излагање доведе до садашњег времена, до тога свакако није дошло тек приликом преписивања рукописа *Vaticanus gr. 167* у XI веку, него убрзо после догађаја којима се излагање у редакцији В завршава. Онај ко је спровео ту замисао у дело морао је, очигледно, бити упознат с Порфирогенитовом жељом израженом у предговору *Vita Basilii* да се историјско излагање доведе до његовог времена. То је одиста могао бити Василије Лакапин, који је могао извршити одређену редакцију излагања којом се објашњавају извесне разлике између текста VI књиге *Теофановој Насѡављача* и редакције В Симеонове *Хронике*, као што је детаљнији опис царске палате, за који се сматра да потиче из *De cerimoniis*, чију је коначну редакцију извршио управо он.²⁴³ Те разлике, међутим, могу бити и последица различите рукописне традиције, а чињеница да је излагање у VI књизи *Теофановој Насѡављача* и иначе углавном опширније може се, по свој прилици, објаснити управо на тај начин.²⁴⁴ Чак и ако је редактор VI књиге

²⁴² *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 57–58.

²⁴³ *Featherstone*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis*, 109–116; *Idem*, Theophanes Continuatus: a history for the palace, 132–135; *Idem*, Basileios Nothos, 361–363; Theophanes Continuatus, 16*–19* (*M. Featherstone*, *J. Signes Codoñer*); *Neville*, Guide, 105. *Featherstone*, Basileios Nothos, 362, сматра да је Василије Лакапин, ако и није сам био редактор, наложио да се изради нова верзија редакције В Симеонове *Хронике*, док *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 211–212, међутим, сматра да је, по њему непознати, редактор VI књиге *Теофановој Насѡављача* једноставно преписао текст редакције В.

²⁴⁴ *Markopoulos*, *Témoignage*, 85–87; *Featherstone*, Basileios Nothos, 367–372.

Теофанової Насѣављача био потакнут Порфиригеновим жељом да се на животопис његовог деде надовеже даља историја његове породице, чињеница је да је излагање млађе редакције Симеонове *Хронике* сматрао одговарајућим приказом прошлости за период 886–963. и да није осетио потребу да састави или наложи састављање нове историје тог периода, па чак ни да га допуни подацима из Порфиригенове заоставштине, уколико јој је имао приступ. Међутим, за коначан одговор на питање ко је био тај редактор мораћемо да сачекамо нова, критичка издања VI књиге *Теофанової Насѣављача* и редакције В *Хронике* Симеона Логотета.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У ВИЗАНТИЈСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ ОД ПОЧЕТКА IX ДО СРЕДИНЕ X ВЕКА

Први векови јужнословенске историје

Јужни Словени су се налазили у видокругу источноримских историографа од времена својих првих упада на царску територију на Балканском полуострву средином VI века. Међутим, на први поглед парадоксална је чињеница да што је њихово присуство на подручју јужно од Саве и Дунава било веће, чвршће и постојаније, подаци о њима су у делима византијских писаца бивали све оскуднији и никада нису постали у оној мери издашни као подаци у делима аутора из VI и са самог почетка VII века. У периоду VII–IX века узалуд бисмо тражили онако драгоцене податке какве у својој историји Јустинијанових ратова о Словенима и Антима, њиховом пореклу и политичкој организацији доноси Прокопије, тако подробне описе словенско-ромејских сукоба какве налазимо у *Историји* Теофилакта Симокате, или словенског начина ратовања као у *Сирајтеикону* Псеудо-Маврикија.²⁴⁵ Чак се и сама велика словенско-аварска инвазија из периода 610–626, која је довела до коначног освајања и насељавања словенских племена на Балканском полуострву, једва може уочити у делима византијских писаца.²⁴⁶

---

²⁴⁵ Уп. ВИИНЈ I, 17–84 (Ф. Баришић), 85–98 (Б. Крекић, Л. Томић), 99–101 (Б. Крекић), 103–126 (Ф. Баришић, М. Марковић), 127–141 (Ф. Баришић, Б. Крекић).

²⁴⁶ О словенским упадима на царску територију на Балканском полуострву у VI–VII веку и њиховом насељавању на њему постоји обимна библиографија. За најновији преглед, cf. Koder, *On the Slavic Immigration*, 81–92. У науци се у новије време појавила теза која је стекла велики број присталица, по којој у раном средњем веку није постојала групација која се етнички

У савременим изворима је једино њен средишњи догађај, велика опсада Цариграда из 626. на одговарајући начин покривена историјским приказима.²⁴⁷ О њој говори *Ускршња хроника*,²⁴⁸ једино савремено у пуном смислу историографско дело, у коме се, на жалост, не спомиње ниједан други догађај повезан са поменутом словенско-аварском инвазијом, а описана је и у литерарним саставима најпознатијих беседника тог времена, Георгија Писиде и Теодора Синкела.²⁴⁹ Од њих једино Писида у својој *Ираклијади*, спеву посвећеном тадашњем цару Ираклију (610–641), доноси макар и алузију на словенска пустошења ромејских територија из периода који је претходио опсади Цариграда, конкретно из 614–616, а у једној другој песми и значајан податак о словенско-аварским размирицама и сукобима који су уследили неуспешној опсади царске престонице.²⁵⁰ Савремене податке о том, тако значајном периоду јужнословенске историје доноси пак просторно удаљени шпански епископ Исидор Севиљски, али они најречитији потичу из нешто познијих дела, попут *Чуда Св. Димитрија Солунског*.

Обично се почетак словенског насељавања на Балканском полуострву везује за урушавање дунавског лимеса услед побуне подунавских трупа и свргавања цара Маврикија (582–602), те устоличења новог цара Фоке

идентификовала као „Словени”, него су тим именом византијски писци означавали разнородно становништво са друге стране дунавске граница Царства, које није имало свест о заједничком идентитету пре него што је она обликована у додирима са источноримским поретком на дунавском лимесу, при чему се подаци наративних извора о „Словенима” и њиховој сеоби посматрају као „литерарни конструкти”, а „словенски” археолошки налази тумаче накнадним покушајем да се материјалним остацима поткрепе претходно конструисане вести наративних извора. Следи томе, доводи се у питање и сам концепт словенске сеобе на Балканско полуострво, а појава становништва словенског језика на њему се тумачи ширењем тог језика међу староседелачким становништвом од стране појединих „елитних групација” у оквиру политичког и културног круга Аварског каганата, cf. *Curta, Making of the Slavs; Idem, Were there any Slavs, 61–74; Idem, Migrations, 101–122; Dzino, Becoming Slav, 92–174*. Тврдња да се сами Словени нису идентификовали тим именом до XII века, *Curta, Making of the Slavs, 350*, није оправдана, пошто већ у најстаријим словенским текстовима постоје потврде за супротно, од којих је најречитија она у писму моравског кнеза Растислава цару Михаилу III, забележеном у *Житију Св. Методија*: „Ми Словени смо прости људи и немамо никог ко би нас научио на истину и исказао разум” („а мы Словѣни проста чадѣ и не имамѣ, иже бы ны наставилѣ на истину и разоумѣ сѣказалѣ”), *Vita Methodii, V.1, Constantinus et Methodius Thessalonicensis, 155*, где сасвим јасно сопствени народ назива словенским именом.

²⁴⁷ *Hurbanič, Avar Siege, passim*, о изворима, cf. 7–28. О аварско-византијским односима у VI и VII веку, cf. *Kardaras, Byzantium and the Avars, 20–102*.

²⁴⁸ *Chronicon paschale I, 724–725; ВИН I, 143–149 (Ф. Баршунџ).*

²⁴⁹ *ВИН I, 155–157, 162–168 (Ф. Баршунџ); Hurbanič, Avar Siege, 7–9*.

²⁵⁰ *Giorgio di Pisidia, 228–229, 254–255; ВИН I, 154–155, 157–158 (Ф. Баршунџ).*

602. године.²⁵¹ Међутим, непосредних података који би о томе сведочили нема.²⁵² Исидор Севиљски пак пишући 626, тј. „шеснаесте године владавине Ираклија”, наводи како су „на њеном почетку Словени одузели Римљанима Грчку, а Персијанци Сирију и Египат и многе провинције”,²⁵³ чиме се словенско освајање римских провинција на Балканском полуострву везује за прве године Ираклијеве владавине.²⁵⁴ О тој словенско-аварској инвазији и догађајима који су је обележили опширнији подаци се налазе у оквиру друге књиге збирке *Чуда Св. Димитрија Солунског*, која је, без сумње, најзначајнији извор за историју Јужних Словена на простору грчких земаља у VII веку.²⁵⁵ Од шест поглавља те књиге, коју је крајем VII века у Солуну саставио непознати клирик Солунске митрополије, прва три се односе на период солунског митрополита Јована и владину цара Ираклија и описују најзначајније догађаје из времена словенско-аварске инвазије 610–626. и непосредно након ње. Усредсређени претежно на дешавања у самом Солуну, ни они, међутим, не доносе много података у вези са догађајима на ширем простору Балканског полуострва. Само се у првом и другом поглављу у оквиру излагања о словенско-аварским опсадама тога града из 614–616. и око 618. године, што су уз опсаду Цариграда из 626. били несумњиво најзначајнији догађаји те епохе, могу пронаћи трагови који указују на праве размере те инвазије.²⁵⁶ У трећем пак поглављу

²⁵¹ *Осиројорски*, Историја, 100–103.

²⁵² Податак египатског епископа с краја VII века Јована од Никијуа, који се хронолошки везује за сам крај Фокине владавине, да су „варвари и пагани и Илири опустошили хришћанске градове и одвели њихове становнике у заробљеништво и да се ниједан град није спасио осим Солуна, јер су његове зидине биле снажне и уз Божју помоћ пагани нису били способни да га заузму, али су све провинције биле опустошене и испражњене.” *Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, 175–176, односи се, по свој прилици, на потоње догађаје с почетка Ираклијеве владавине, који су на сличан начин описани у *Чудима Св. Димитрија Солунског*.

²⁵³ „Eraclius dehinc sextum decimum agit imperii annum, cuius initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt, Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias,” *Isidori Hispalensis chronica*, 479.1–10.

²⁵⁴ *Lilie*, Kaiser Herakleios, 17–23.

²⁵⁵ Завршна поглавља прве књиге збирке *Чуда Св. Димитрија Солунског*, чији је аутор био солунски митрополит Јован с краја VI и почетка VII века, савременик словенско-аварских напада на град из првих година Ираклијеве владавине, односе се такође на словенско-аварске нападе на Солун и околину, али оне из периода 584–586, *Lemerle*, *Miracles I*, 120–165; II, 46–81; *Баришић*, *Чуда*, 49–64; *ВИИНЈ I*, 173–184 (*Баришић*), када се Словени још увек нису трајно насељавали на царској територији. На то да словенско насељавање на Балканском полуострву треба датирати у прве деценије VII века указао је *Живковић*, *Јужни Словени*, 163–193.

²⁵⁶ Према наводима извора, Словени (Σκλαβίνων ἔθνος) описани као „неизмерно мноштво састављено од Другувита, Сагудата, Велегезита, Вајунита, Верзита и осталих племена” пре напада на сам Солун под вођством Хаціона 614–616. године „опљачкали су читаву Тесалију и

налази се већ податак о томе да су Словени стално настањени у околини Солуна, одакле су покушали да искористе страдање града у земљотресу око 630. и населе се у њему.²⁵⁷ Међутим, сам процес насељавања словенских племена, како на подручју грчких земаља, тако и широм Балканског полуострва, као и њихов потоњи распоред, није описан ни у једном историјском извору тог времена. Аутор друге књиге *Чуда Св. Димитрија* пола века касније познаје Другувите (Дрговиће), Сагудате, Велегезите (Велејезиће), Вајуните (Војниће) и Верзите (Брзиће), као и Словене на Струми и Ринхину, као јасно организоване политичке заједнице и пружа значајне податке о њиховим односима са суседним Ромејима у Солуну и у околним пределима и о њиховом положају према царској власти током осме и девете деценије VII века.²⁵⁸ О другим словенским племенима која су учествовала у запоседању и насељавању грчких земаља у време велике инвазије из времена цара Ираклија сведоче само остаци у топонимији и подаци из каснијих извора различитог карактера.²⁵⁹

Време између почетка VII и почетка IX века и иначе се одликује замирањем историографске делатности у Ромејском царству,²⁶⁰ те су за

острва око ње и Хеладе, па још и Кикладска острва и читаву Ахају, Епир и највећи део Илирика и део Азије опустошили”, *Lemerle, Miracles*, I, 175; II, 85–103. У Солун, који је једини у њиховом окружењу остао неосвојен „док су они опустошили све њему потчињене градове и провинције”, у то су време хриле избеглице „из подунавских предела, Паноније, Дакије, Дарданије и осталих провинција и градова”, попут Ниша и Сердике, који су већ били искусили гнев освајача, *Lemerle, Miracles*, I, 185–186. Алужија на те догађаје налази се и у петом поглављу, посвећеном каснијим приликама, где стоји како су Словени пред опасду Солуна под Хацоном „опустошили скоро читав Илирик, односно његове провинције, тј. обе Паноније, исто тако обе Дакије, Дарданију, Мезију, Превалис, Родопу и све остале, па још и Тракију и подручје уз византски Дути зид, те друге градове и насеља и целокупно становништво (одвели) у задунавски крај према Панонији, којој је провинцији метропола некада био град звани Сирмијум”, *Lemerle, Miracles*, I, 227–228; II, 138–140; *Баришић*, Чуда, 83–100, 126–136; ВИИНЈ I, 186–190, 194–196, 211–212. Наведени подаци, као и онај да су Словени приликом друге опсаде Солуна око 618. тражили од аварског кагана да им пошаље „савезничку помоћ” обећавајући му знатан део плена уколико освоје град, на шта је он „скупио унутар свог подручја сва варварска племена, заједно са свим Словенима и Бугарима” и упутио их на Солун, *Lemerle, Miracles*, I, 185, јасно сведоче о томе да су Словени који су учествовали у инвазији дошли са подручја Панонске низије, која је била под аварском контролом, продирући Моравско-вардарском долином и присиљавајући римско становништво да бежи према југу, а не са леве обале доњег Дунава, како се често узима у литератури, уп. ИСН I, 122–124 (*Ј. Ковачевић*); *Живковић*, Јужни Словени, 190–193, 273–274.

²⁵⁷ *Lemerle, Miracles*, I, 195; II, 104–110; *Баришић*, Чуда, 100–106; ВИИНЈ I, 197.

²⁵⁸ *Lemerle, Miracles*, I, 175, 208–221, 227–234, 237–241; II, 111–136, 146–169; *Баришић*, Чуда, 106–145; ВИИНЈ I, 186–187, 198–216; *Живковић*, Јужни Словени, 199–227; *Коматићина*, Рани јужнословенски етноними, 4–8.

²⁵⁹ У њима постоје трагови о Смоленима, Србима, Хрватима, Миленцима, Кривићима, Чесима..., *Коматићина*, Рани јужнословенски етноними, 8–11, 20–21.

²⁶⁰ Cf. *Treadgold, Middle Byzantine Historians*, 1–26.

реконструкцију догађаја те епохе научници упућени на историјске приказе настале почетком IX века, попут *Хронографије* Теофана Исповедника (+ 818) и *Крајње историје* патријарха Нићифора (+ 828), односно нешто касније *Хронике* Георгија Монаха.²⁶¹ Подаци о Јужним Словенима у тим делима су, међутим, још оскуднији него у онима из ранијег периода и своде се на неколицину кратких забелешки о појединим догађајима. Захваљујући њима, ипак, осим за учешће Словена у опсади Цариграда 626,²⁶² знамо за поход цара Констанса против *Склавиније* 657,²⁶³ за прелазак малоазијских Словена на арабљанску страну 664. године и њихово насељавање у Сирији,²⁶⁴ као и за то да су Бугари приликом свог доласка на десну обалу доњег Дунава 680. потчинили тамошњих седам словенских племена и Северце.²⁶⁵ Ту су, такође, и подаци о походу цара Јустинијана II против Бугара и *Склавинија* 688, након којег је он део Словена из околине Солуна преселио у малоазијску тему Опсикион, одакле су потом 691–692. пребегли Арабљанима, с којима су 693–694. нападали византијску територију у Малој Азији.²⁶⁶ Поменути хроничари су забележили такође и вести о походу цара Константина V на „*Склавиније* по Македонији” 758,²⁶⁷ о његовим преговорима са Словенима који су држали заробљенике са северноегејских острва 768–769,²⁶⁸ о планираном нападу бугарског владара Телерига на Словене Верзите 773, који је исти цар спречио својом интервенцијом,²⁶⁹ као и о избору цариградског патријарха Никите Словена 766. и његовој смрти 780.²⁷⁰ Забележени су и подаци о походу логотета Ставракија против Словена у околини Солуна, у Хелади и на Пелопонезу 783. и његовом тријумфалном повратку у Цариград 784,²⁷¹ о учешћу Словена Велегезита заједно са Ромејима из

²⁶¹ *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 26–77, 114–120; *Neville*, *Guide*, 61–77, 87–92.

²⁶² *Theophanes*, 315.1–316.27; *Nikephoros*, 13.1–42.

²⁶³ *Theophanes*, 347.5–7.

²⁶⁴ *Theophanes*, 348.15–20.

²⁶⁵ *Theophanes*, 359.4–17; *Nikephoros*, 36.17–26.

²⁶⁶ *Theophanes*, 364.5–18, 365.30–366.23, 367.8–12; *Nikephoros*, 38.1–28; *Georgius Monachus II*, 729.18–731.2.

²⁶⁷ *Theophanes*, 430.20–22.

²⁶⁸ *Nikephoros*, 86.8–15.

²⁶⁹ *Theophanes*, 447.10–26.

²⁷⁰ *Theophanes*, 440.11–13, 453.4–6; *Georgius Monachus II*, 757.5–8.

²⁷¹ *Theophanes*, 456.25–457.6.

Хеладе у завери против царице Ирине 799,²⁷² те о наредби цара Нићифора из 809–810. године о насељавању становништва из различитих тема у *Склавиније*.²⁷³ У поменутиим делима се могу пронаћи и одређени подаци о учешћу Словена потчињених Бугарима у бугарско-византијским сукобима 704–705, 762–763, 767. и 811–812. године,²⁷⁴ као и један интересантан податак о учешћу Словена раније пресељених у Сирију у арабљанским међусобицама 754. године.²⁷⁵ Сви ти подаци, међутим, осветљавају, несумњиво, само мали део најраније јужнословенске прошлости. О томе речито сведочи чињеница да се у једној од познијих *крајњих хроника* појављује податак о сукобу цара Константина VI и „Словена на Струми” 797, који Теофан није забележио у својој *Хронографији*.²⁷⁶

Код Теофана и патријарха Нићифора се налази и податак о томе како су после велике ромејске победе над Арабљанима 678. године, којом је окончана четворогодишња опсада Цариграда, након што су чули за њу, становници западних предела, аварски каган и тамошњи краљеви, егзарси и гасталди и поглавари народа са Запада послали преко посланика дарове цару Константину IV (668–685) и затражили „да се и њима дају благодати мира”. Цар је тој молби удовољио дарујући им „царски мир”, услед чега је настала „велика небрижност на Истоку и Западу”.²⁷⁷ Тај податак се у историографији такође доводи у везу са Јужним Словенима, и то онима из далматинског залеђа, чији се владари препознају у поменутиим „поглаварима народа са Запада” (οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς δύσιν ἔθνῶν, οἱ ἐλέκεῖνα ἄρχοντες τῶν πρὸς δύσιν παρακεμένων ἔθνῶν).²⁷⁸ Међутим, употребљена формулација је сувише неодређена да би се из ње извео прецизан закључак.

Празнина у византијској историографији која настаје завршетком Нићифорове *Крајње историје*, Теофанове *Хронографије* и *Хронике*

²⁷² Theophanes, 473.32–474.5.

²⁷³ Theophanes, 486.10–13.

²⁷⁴ Theophanes, 374.5–8, 432.25–433.4, 436.9–16, 491.20–22, 497.16–18; Nikephoros, 75.1–5, 76.11–16.

²⁷⁵ Theophanes, 428.24–25.

²⁷⁶ Kleinchroniken I, 2.16. За превод поменутих Теофанових вести уз кратак коментар, cf. Chronicle of Theophanes, 446–447, 484, 487, 498–499, 507–508, 511, 513, 521, 592, 595, 599, 603, 608, 617, 625, 630, 651, 667, 673–674, 681.

²⁷⁷ Theophanes, 356.2–8; Nikephoros, 34.31–37.

²⁷⁸ ВИН I, 223–224 (М. Рајковић); Живковић, Јужни Словени, 319.

Георгија Монаха огледа се и у количини података о Јужним Словенима. Ако су подаци о Јужним Словенима у делима поменуте тројице историографа били узгредни и непотпуни, за столеће које им је уследило једва да се могу и пронаћи. Тако цар Михаило II Аморијац (820–829) у свом писму франачком цару Лудвигу I Побожном (814–840) из 824. године, пишући о великом устанку који је од 821. до 823. предводио његов некадашњи саборац Тома, чије ће словенско порекло обелоданити тек читав век познији писци, наводи како су у његовом покрету учествовали не само „Персијанци и Сарацени, Иверци, Јермени и Абазги и остали страни народи” него су му приступили и они „из предела Азије и Европе, Тракије, Македоније, Солуна и околних *Склавинија*.”²⁷⁹ У *Житију Григорија Декаполиџа*, које је убрзо после светитељеве смрти 842. године саставио Игњатије Ђакон, наилазимо на податак да су и у првим деценијама IX века Словени још увек гусарили водама северног Егеја,²⁸⁰ као и на тај да је око 837. године кнез Словена из једне *Склавиније* у околини Солуна, међу којима се Григорије надао да ће пронаћи жељени мир за духовно подвижништво, подигао крвави устанак против царске власти.²⁸¹ Постоји и неколицина података у изворима документарног карактера који се односе на црквену организацију. У актима црквеног сабора из 879/880. помињу се епископи *Вајенетије*, *Другувитије* и *Сџиримона*,²⁸² а у епископским notiцијама с краја IX и из X века наводе се и епископи Другувитије, Великије, друге Великије и Смолена (Смољана),²⁸³ што се свакако односи на епископије истоимених словенских племена.²⁸⁴ Њима треба придодати, најзад, и податке из сфрагистичког материјала, који сведоче о архонтима Другувита, Велегезита и Вагенитије (Вајунита).²⁸⁵ Сви ти подаци односе се, дакле, на Словене у Грчкој, прецизније у Македонији и Тракији – у околини Солуна, на северним егејским обалама и у Родопима, у Тесалији и северном Епиру. У фрагментима једног загонетног историјског списка

²⁷⁹ *Mansi*, XIV, 417 E – 418 D. О Томи и његовом устанку, cf. PmbZ, no. 8459; *Крсмановић*, *Евнуси*, 154–165.

²⁸⁰ Ignatios Diakonos, 86, c. 21.1–12; ВИИНЈ I, 254, нап. 4 (*М. Рајковић*).

²⁸¹ Ignatios Diakonos, 110, c. 49.1–15; ВИИНЈ I, 255, нап. 5–6 (*М. Рајковић*).

²⁸² *Mansi*, XVII, 376 A, 377 D.

²⁸³ Notitiae, 7.299, 593, 616, 618; 9.185, 464, 490, 492; 10.218, 551, 580, 582.

²⁸⁴ *Dvornik*, *Slaves*, 235–236; *Живковић*, *Јужни Словени*, 252–253; *Комајина*, *Црквена политика*, 288–289.

²⁸⁵ *Seibt*, *Siegel*, 27–36; *Wassiliou*, *Neue Siegel*, 249–251; *Цвејковић*, *Ниже јединице*, 193–196.

насталог после 864. године постоје, међутим, и значајни подаци о учешћу Словена потчињених Бугарима у великом бугарско-византијском рату из 807–814.²⁸⁶ О Словенима у северозападном делу Балканског полуострва у византијским изворима тог времена још увек нема ни помена.

Царска власт и Словени у Грчкој у IX и X веку

Нешто подробнији подаци о Јужним Словенима јављају се у *Тактикама* цара Лава VI и код Јована Каминијата с почетка X века и у тзв. Аретиној *Схолији* из око 932. године, али се и они односе на Словене у Грчкој и на Пелопонезу. Међутим, због везе тих података са одређеним подацима које је касније у својим делима забележио Константин Порфирогенит, на њима ћемо се мало дуже задржати.

Тактике цара Лава, спис о војној вештини Ромеја и њима суседних народа из прве деценије X века, допринос су ученог Лава VI интелектуалном покрету систематизације постојећих знања у оквиру својеврсног енциклопедизма као основног обележја тзв. „Македонске ренесансе”.²⁸⁷ Подаци о Јужним Словенима налазе се у оквиру 18. поглавља *Тактика*, где се расправља о бојном поретку Ромеја и околних народа – Персијанаца, Арабљана, Курда, Бугара, Угара, Франака и Лангобарда.²⁸⁸ Излагање о Словенима ту сачињава једну целину са излагањем о Францима и Лангобардима,²⁸⁹ тако да уводном одељку о Францима и Лангобардима,²⁹⁰ следи уводни одељак о Словенима. У њему цар Лав каже како су „раније Словене, када су живели преко Истра, који ми зовемо Дунавом, Ромеји нападали и ратовали против њих, пошто су они тада живели номадски, пре него што су прешли Истар и подвили вратове под јарам ромејске власти.” Даље цар излаже читаоцу како га „неће оставити у незнању о њиховој припреми за борбу и другим обичајима,” него ће му „све сабравши изложити,” колико му способности дозвољавају, како би могао да са свих страна прикупи оно што је корисно.²⁹¹ Након тога

²⁸⁶ Grégoire, „Scriptor Incertus”, 423; Scriptor Incertus, 347.11–13.

²⁸⁷ Taktika of Leo VI, ODB III, 2008 (E. McGeer); Taktika, ed. Dennis, ix–xiii.

²⁸⁸ Taktika, 18.21–135 (118–695).

²⁸⁹ Taktika, 18.74–102 (360–494).

²⁹⁰ Taktika, 18.74 (360–369).

²⁹¹ Taktika, 18.75 (370–376).

долазе одељци посвећени војној вештини Франака и Лангобарда,²⁹² па онда одељци о војној вештини Словена. Од њих, међутим, само прва три имају самосталну изворну вредност,²⁹³ док остали, као што је добро познато, садрже само прераду података Псеудо-Маврикијевог *Сѣраише-ѿикона* о подунавским Словенима с краја VI века.²⁹⁴

У поменутиим одељцима 18. поглавља *Такѿѿика* цара Лава VI о Словенима се каже следеће: „Словенска племена су била међусобно повезана истим начином живота и истим обичајима и слободна, никоме вољна да се потчине и подвласте, а посебно када су живела преко Дунава у својој земљи. Па и када су овамо преведена и присиљена да приме потчињеност, нису радо хтела да се приволе другом, него сопственом начину живота. Јер су држали да је боље да их уништава архонт њиховог рода, него да се потчињавају и клањају ромејским законима, па и пошто су примили светињу спасоносног крштења до нашег времена, колико је до њих, чувају склоност према старим слободама.”²⁹⁵

После једне кратке белешке у другом одељку да су словенска племена „била многољудна и издржљива у тешкоћама, лако трпећи жегу и студен и кишу и нагост тела и оскудицу намирница,”²⁹⁶ цар Лав у трећем одељку за Словене каже: „Наш отац Василије, цар Ромеја, сада у рајском насељу, убедио их је да напусте њихове старе обичаје и, погрчивши их и потчинивши их архонтима по ромејском начину, и удостојивши их крштења, ослободио их је робовања њиховим сопственим архонтима и обучио их да ратују против народа који су ратовали против Ромеја, тако пажљиво о томе уредивши, због чега је учинио да Ромеји буду без брига због честих устанака Словена, од којих су у стара времена претрпели многе невоље и ратове.”²⁹⁷

Наведени подаци, једноставно и без улажења у појединости, садрже сажет и у основи тачан приказ словенске историје. У првом одељку се тако излаже како су словенска племена (Σκλαβικὰ ἔθνη) била

²⁹² Taktika, 18.76–92 (377–452).

²⁹³ Taktika, 18.93–95 (441–460).

²⁹⁴ Taktika, 18.96–102 (461–494); ВИИНЈ I, 257–261 (Б. *Крекућ*); Haldon, Critical Commentary, 318, 350.

²⁹⁵ Taktika, 18.93 (441–449).

²⁹⁶ Taktika, 18.94 (450–452).

²⁹⁷ Taktika, 18.95 (453–460).

слободна и непокорна, некада су живела „у својој земљи” са друге стране реке Дунав, потом су прешла на ову страну реке, на ромејску територију, али нису хтела да се потчине Ромејима и њиховим законима, него су задржала сопствене кнежеве и сопствени начин живота, чак и пошто су примила хришћанство. У трећем одељку се потом говори о процесу њиховог потчињавања ромејској царској власти, током којег су њихове политичке институције биле укинуте, њихови сопствени кнежеви замењени ромејским архонтима постављеним од стране цара, а они сами прикључени као помоћне трупе царским војним снагама. То је све било праћено процесом њиховог покрштавања и културне асимилације, ради потпунијег интегрисања у царски поредак, како би се спречиле њихове даље побуне против царске власти, које су раније задавале многе невоље Ромејима. У том процесу, иако је он отпочео знатно раније, пресудна улога се приписује Лавовом оцу, цару Василију I (867–886).²⁹⁸

Сасвим је јасно да се ти подаци односе на словенска племена у Грчкој, по именима позната из ранијих извора (Другувити, Сагудати, Велегезити, Вајунити, Верзити, Смолени, Словени са Струме, Милинзи, Језерити и др.). За Лавов кратак приказ, иако лишен појединости, могло би се рећи да је због своје свеобухватности за поменута словенска племена значајан колико и подаци његовог сина Константина Порфирогенита о њиховим северозападним сродницима, Србима и Хрватима. Бројна словенска племена која су се приликом инвазије на полуострво почетком VII века нашла на простору грчких земаља ромејски цареви су већ од средине истог столећа настојали да поразе и потчине, али су она упорно чувала своју слободу и начин живота и много пута се супротстављала царској војсци и царској власти. Управо на те побуне се и односе подаци о њиховим „честим устанцима” због којих су Ромеји у прошлости трпели „многе невоље и ратове”.²⁹⁹ Цареви су ипак успели да до IX века слома њихов отпор и интегришу их у оквире Царства. Податак да је цар Василије I „потчинио архонтима по ромејском начину” словенска племена и „ослободио их робовања њиховим сопственим архонтима”,³⁰⁰ управо одсликава процес политичког потчињавања

²⁹⁸ *Haldon, Critical Commentary*, 350–351. О цару Василију I, cf. *PmbZ*, no. 20837.

²⁹⁹ *Taktika*, 18.95 (458–460).

³⁰⁰ *Taktika*, 18.95 (453–456).

словенских племена и њиховог интегрисања у политички поредак Царства.³⁰¹ У току тог процеса, племена би најпре дошла под врховну власт цара, али би задржала одређену самоуправу под сопственим кнежевима, да би потом била инкорпорирана у оквир надлежне теме, а уместо њихових кнежева би били постављени архонти подређени непосредно тематском стратегу, који су у почетку такође били Словени, а касније и сами Ромеји. У том процесу нестајала је и племенска подвојеност, пошто би више племена након што се нађу у оквиру једне теме чинила јединствену архонтију. Поставши део тематског уређења, словенска племена су самим тим постајала и део царских војних трупа, са задатком да учествују у војним походима против непријатеља Царства, што се такође наводи у одељку.³⁰² Цар Лав тај процес уско повезује са процесом њиховог покрштавања, које такође приписује пре свега свом оцу цару Василију I,³⁰³ али је оно до његовог времена већ дало значајне резултате, будући да се током његове владавине у актима црквеног сабора у Цариграду 879/880. помињу епископи низа словенских племена (Другувита, Вајунита, Словена са Струме).³⁰⁴ Податак да је цар Василије I њих „погрчио” (υρακώσας),³⁰⁵ одражавао би крајњи резултат царске политике према Словенима на југу Балканског полуострва, која је довела до њихове потпуне интеграције у ромејски царски поредак и културне асимилације, што је дугорочно водило губитку њиховог посебног идентитета и стапању са суседним становништвом грчког језика.³⁰⁶ Услед тога су они ишчезли као посебан политички чинилац и већ пола века касније Лавов син Константин Порфирогенит, несвестан чињенице да је његов отац писао о Словенима у Грчкој, у својој интерпретацији наведене податке грешком повезује са Словенима северозападног дела Балканског полуострва – Србима и Хрватима, чему ћемо се вратити на одговарајућем месту.

³⁰¹ О томе уп. *Цвејковић*, *Ниже јединице*, 190–204; *Koder*, *On the Slavic Immigration*, 92–93. Нема никаквог основа да се у „њиховим сопственим архонтима” препозна бугарски кан, као ни да се у описаном процесу препозна оснивање теме Далмације, cf. *Haldon*, *Critical Commentary*, 350.

³⁰² *Taktika*, 18.95 (456–457).

³⁰³ *Taktika*, 18.95 (454–456).

³⁰⁴ *Mansi*, XVII, 376 A, 377 D; *Dvornik*, *Slaves*, 235–236; *Живковић*, *Јужни Словени*, 252–253; *Комајина*, *Црквена политика*, 288–289.

³⁰⁵ *Taktika*, 18.95 (454); *Koder*, *Anmerkungen zu υρακώω*, 199–202.

³⁰⁶ *Живковић*, *Јужни Словени*, 43–262; *Комајина*, *Црквена политика*, 286–290; *Haldon*, *Critical Commentary*, 350–351; *Kaldellis*, *Romanland*, 136–151.

Последњих година Лавове владавине саставио је Јован Каминијат, свештеник солунске саборне цркве, спис о паду Солуна (Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης) у арабљанске руке после тродневне опсаде између 29. и 31. јула 904. године, након чега је и сам допао у вишегодишње арабљанско заробљеништво у далекој Сирији. То његово једино дело, које је писао за свог пријатеља Григорија, по свој прилици, у заробљеништву, поред описа саме опсаде, борби и заузећа града и даље судбине његових поробљених становника, садржи и опис самог града и његове околине, те се у њему на више места помињу и суседна словенска племена.³⁰⁷

У првом делу списка аутор описује Солунско поље и каже да се простире према западу до планина пред којима се налази град Бер (Веррија), „такође чувен по становницима и свему другом чиме се дичи град.“³⁰⁸ То поље обухвата пак кроз средину простора и нека помешана села, од којих једна припадају граду, то су неки називани именом Другувити и Сагудати, а друга дају данак суседном народу Скита, који није далеко. Иначе, села су суседна једна другима по станишту, а и то је, осим другог, Солуњанима не мало корисно, да се са Скитима кроз трговачке послове повезују, нарочито када су једни према другима добри и не подижу оружје које распламсава борбу. На то већ одавно обе стране пазе, због заједничког живота размењују једни с другима потрештине, чувајући међу собом неки чудесан и чврст мир.³⁰⁹

У овом одломку се помињу, како се види, извесна „помешана села“ (ἀμφικίτους κώμας), која су се налазила у Солунском пољу западно од града према Веррији, чија се пак „помешаност“ огледала у томе што су нека од њих „припадала“ (τελοῦσι), тј. била под управом Солуна, док су друга „плаћала данак суседном скитском народу који није био далеко“.³¹⁰ За она која су припадала Солуну се каже да се зову Другувити и Сагудати,³¹¹ што су добро позната словенска племена из солунског залеђа, забележена још у спису *Чуда Св. Димитрија*.³¹² С друге стране,

³⁰⁷ Caminiates, VII–XVI; ВИН I, 265–266 (М. Рајковић); Kaminate, John, ODB II, 1098–1099 (А. Kazhdan).

³⁰⁸ Caminiates, 6.5 (8.76–80).

³⁰⁹ Caminiates, 6.6–7 (8.80–90).

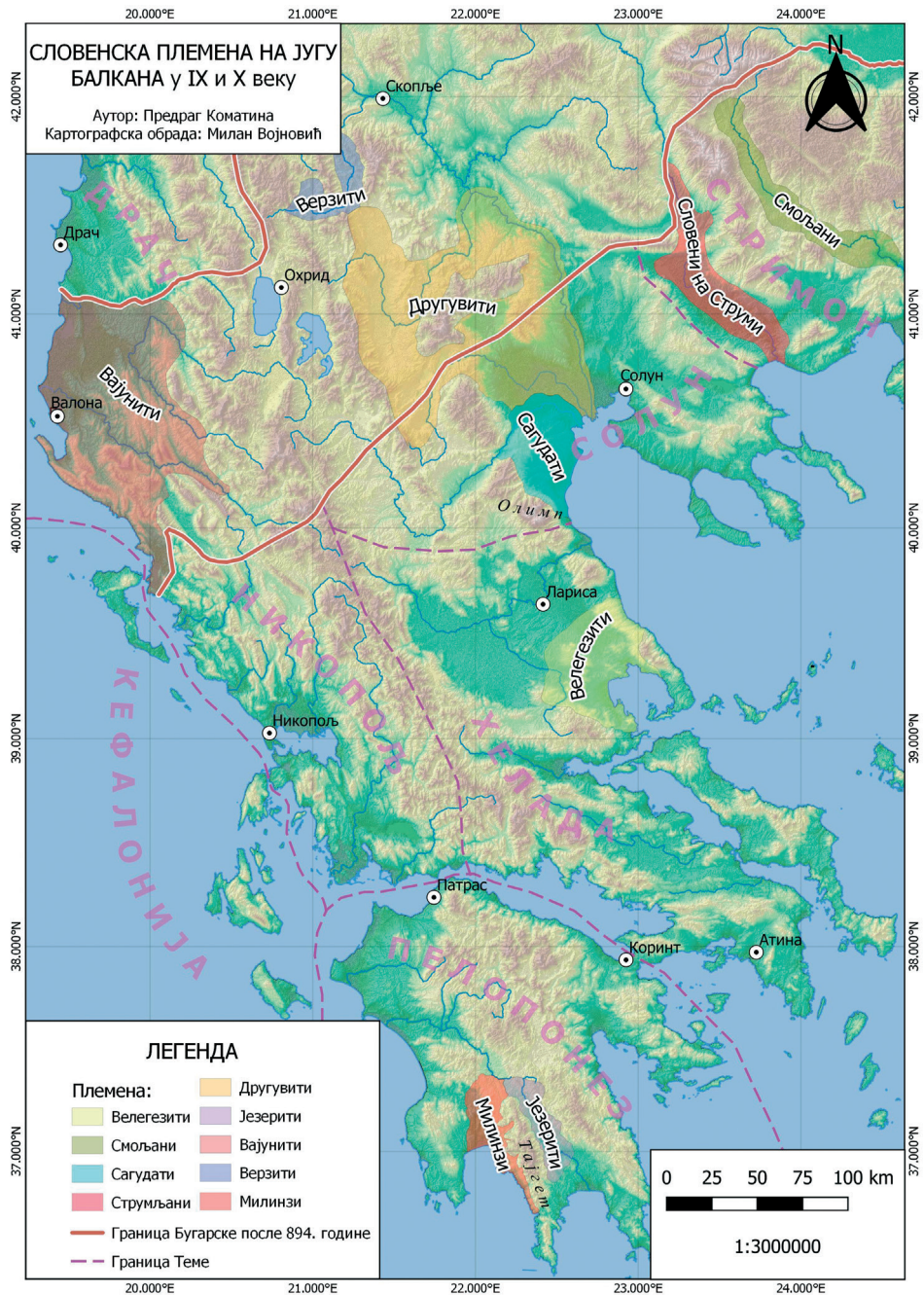
³¹⁰ Caminiates, 6.6 (8.80–84).

³¹¹ Caminiates, 6.6 (8.81–82).

³¹² ВИН I, 186–188, 198–216 (Ф. Баришић); Живковић, Јужни Словени, 194–196; Цвейковић, Ниже јединице, 195; Комашина, Рани јужнословенски етноними, 4–6.

КОНСТАНТИН ПОРФИРОГЕНИТ И РАНА ИСТОРИЈА ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

„суседни скитски народ који није далеко” (τῷ συνομοροῦντι τῶν Σκυθῶν ἔθνει οὐ μακρὰν ὄντι), коме су друга села плаћала данак,³¹³ несумњиво су Бугари,³¹⁴ који су током IX века, под још увек недовољно разјашњеним околностима, проширили своју власт све до околине Солуна.³¹⁵ „Из њихове земље”, пише аутор у наставку свог излагања, „потичу неке велике реке” (ποταμοὶ δὲ τινες παρμεγυέθεις ἐκ τῆς Σκυθῶν ἐξορμώμενοι) које наводњавају поменуто Солунско поље.³¹⁶ Међутим, иако Каминијат везује имена Другувита и Сагудата непосредно за она од „помешаних села” која су била под управом Солуна, то не значи да припадника поменутих словенских племена није било и у оним селима која су плаћала данак Бугарима. Другим речима, могуће је да су сва поменута „помешана села” била насељена Другувитима и Сагудатима, од којих су неки били поданици Ромеја у Солуну, а други Бугара, али да је Каминијат по имену идентификовао само оне прве, које је свакако боље познавао.

Такав закључак би се могао поткрепити и подацима који се налазе даље у спису. На том месту, наиме, аутор помиње давнашње нападе на град „како од варвара, тако и од самих суседних Скита” (τοὺς τε ἐκ τῶν βαρβάρων καὶ αὐτῶν δὲ τῶν συνομοροῦντων Σκυθῶν), који су га угрожавали на разне начине, али од којих је он увек успевао да се одбрани, захваљујући свом заштитнику, „преславном мученику Димитрију, коме је поверио свој спас” (τῷ πανενδόξῳ μάρτυρι Δημητρίῳ, τὴν ἑαυτῆς σωτηρίαν καταπιστεύουσα) и који га је избавио из многих опасности, о чему сведоче књиге његових чуда.³¹⁷ Алузија на податке у *Чудима Св. Димитрија*, у којима се описују напади словенских племена на Солун, јасно указује на то да се на овом месту под „суседним Скитима” мисли управо на Словене, а не на Бугаре, као у претходно наведеном одломку.³¹⁸ У продужетку се пак каже како је „извор Светог Крштења народ Скита хришћанском пуку саобличио и млеко благочестивости се заједнички дели и једнима и другима,” услед чега су престале борбе и ратовања, уместо којих је завладао мир и напредак у граду и његовој околини.³¹⁹ То би могла да буде

³¹³ Caminiates, 6.6 (8.82–84).

³¹⁴ ВИИНЈ I, 267, нап. 4 (*М. Рајковић*); Caminiates, 8, n. sub l. 83.

³¹⁵ *Божилев, Гозелев, Историја*, 160–161.

³¹⁶ Caminiates, 6.8 (8.90–95).

³¹⁷ Caminiates, 8.6–8 (10.43–56).

³¹⁸ ВИИНЈ I, 267–268, нап. 4–5 (*М. Рајковић*).

³¹⁹ Caminiates, 9.1–3 (10.57–11.66).

алузија како на покрштавање словенских племена у околини Солуна,³²⁰ које је углавном било окончано до друге половине IX века,³²¹ тако и на покрштавање Бугара за време кнеза Бориса 864. године,³²² мада би помен о трајном миру и одсуству ратовања између Скита и града, имајући у виду бугарско-ромејски рат који се водио између 894. и 896. године,³²³ пре могао да сведочи у прилог првој идентификацији.³²⁴ У сваком случају, чињеница је да Каминијат на бар једном месту, оном где говори о њиховим некадашњим нападима на Солун описаним у *Чудима Св. Димитрија*, Словене из околине града назива „Скитима”, како иначе назива Бугаре. Та околност, која је уносила забуну у тумачење његових података,³²⁵ могла би се на задовољавајући начин објаснити тиме да он име које користи за Бугаре преноси и на њихове поданике Словене. Пошто се то име на наведеном месту односи и на оне Словене који су били под управом Солуна, могло би се закључити да Каминијат њих и оне који су били потчињени Бугарима посматра као један исти народ.

У даљем тексту Каминијатовог списка се налазе подаци о томе како је царски изасланик Никита, коме је услед повреде солунског стратега припало заповедништво у Солуну, припремајући одбрану града од арабљанских гусара који су пловили ка његовим зидинама, наредио да се у град доведу Словени из околине, они који су били под управом Солуна и они под стратегом Стримона (τῶν πλησιοχώρων Σκλαβήνων, τῶν τε ὑφ’ ἡμᾶς τελοούντων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Στρυμόνος), како би се, због њихових стрелачких вештина, ојачала одбрана града. Никита је стога слао писмене наредбе по околини позивајући околне Словене (τοὺς ἀμφὶ τοὺς Σκλαβήνους) да што пре наоружани дођу у град. У томе, међутим, није имао много успеха, за шта Каминијат проналази узрок у околности да су Словени били неорганизовани и неспремни за борбу, јер су били „поверени најгорим архонтима” (πονηροτάτους τοὺς ἐμπειστευμένους αὐτοὺς ἄρχοντας), који су више марили за сопствену

³²⁰ У ВИИНЈ I, 268, нап. 6 (М. Рајковић).

³²¹ *Комитина*, Црквена политика, 286–290.

³²² Caminiata, 10, n. sub l. 58; Ἰωάννης Καμινιάτης, 39, n. 9; *Комитина*, Црквена политика, 288, нап. 268. О покрштавању Бугара уп. исто, 196–211. О кнезу Борису Михаилу, cf. PmbZ, no. 21197.

³²³ Caminiata, 10, n. sub l. 64; Ἰωάννης Καμινιάτης, 39, n. 10.

³²⁴ Уп. ВИИНЈ I, 269, нап. 7 (М. Рајковић).

³²⁵ Уп. ВИИНЈ I, 267, нап. 4 (М. Рајковић).

корист него за опште добро.³²⁶ Пошто није успео ни да стратега Стримона приволи да им пошаље помоћ,³²⁷ Солуњани су били „лишени наде у савезнике Словене” (τῶν συμμάχων Σκλαβήνων) и препуштени сами себи.³²⁸ Када је пак дошло до одлучујућег сараценског напада, Солуњани су најзначајније одбрамбене положаје ипак поверили „свим оним Словенима који су дошли из суседства” (πάντας τοὺς ἐκ τῶν πλησίον χωρῶν προσρύντας Σκλαβήνους), пошто од њих нико није вештији у гађању стрелом.³²⁹ Ипак, када је трећег дана опсаде непријатељ провалио у град, вође Словена (οἱ τῶν Σκλαβήνων ἡγούμενοι) побегли су кроз капију на Акропољу, затварајући је за собом уместо да се побрину да кроз њу претходно побегну становници града, што им је била дужност. Тај свој чин издаје су, међутим, правдали тиме да, наводно по стратегиговој заповести, одлазе у сусрет „савезницима Стримонцима” (Στρυμονιτῶν συμμάχων).³³⁰

Из наведених података се види да су Словени „који су припадали граду” били непосредно подређени тематским властима Солунске теме, као и да су постојали и други Словени који су на исти начин били подређени стратегу Стримонске теме. Како је то убедљиво показано, Словени су у оквиру једне теме сачињавали посебну архонтију, као нижу јединицу тематског уређења, којој су на челу стајали архонти, непосредно подређени стратегу одређене теме,³³¹ о којима је писао и цар Лав у својим *Тактикама*. Када помиње „најгоре архонте” којима су били поверени Словени у околини Солуна, Каминијат има у виду управо такве начелнике архонтије Словена Солунске теме. С обзиром на то да су сва словенска племена у оквиру једне теме сачињавала једну јединствену архонтију,³³² то што Каминијат помиње архонте у множини не би требало да значи да је у исто време на челу Словена Солунске теме стајало више архоната, него да је јединственом архонтијом солунских Словена у дужем периоду управљао низ неспособних архоната. Томе у прилог говори и чињеница да он заповеднике словенских одреда назива једноставно „вођама” (ἡγούμενοι).

³²⁶ Caminiates, 20.1–5 (19.71–20.88).

³²⁷ Caminiates, 20.6–7 (20.88–5).

³²⁸ Caminiates, 21.1 (20.6–11).

³²⁹ Caminiates, 25.8 (25.60–65).

³³⁰ Caminiates, 41.4–10 (38.47–62).

³³¹ *Цвейковић*, *Ниже јединице*, 190–204.

³³² *Цвейковић*, *Ниже јединице*, 199.

Јединствену архонтију сачињавали су и Словени Стримонске теме,³³³ које Каминијат назива Стримонцима према имену теме Стримон, а који су иначе били познати само као „Словени са Струме”.³³⁴ У Каминијатовом спису се, дакле, најјасније виде резултати процеса потчињавања словенских племена у Грчкој и њихове интеграције у царски поредак, који је сажето и једноставно описао цар Лав Мудри у својим *Такџикама*.

Иако цар Лав одлучујућу улогу у том процесу приписује свом оцу цару Василију I, до тога је, када је реч о Словенима из околине Солуна и онима са Струме, дошло, по свој прилици, нешто раније, у време владавине царева из претходне Аморијске династије. У писму цара Михаила II франачком цару Лудвигу I 824. године помињу се, поред његових страних помагача („Сарацена, Персијанаца, Ивераца, Јермена, Абазга и других страних народа”), као унутрашње присталице узурпатора Томе Словена „људи из предела Азије и Европе, Тракије, Македоније, Солуна и околних *Склавинија*.”³³⁵ То значи да су *Склавиније* у околини Солуна тада признавале царску власт,³³⁶ али још увек нису биле укључене у оквир тема. У *Жиџију Гриџорија Декаполиџа* Словени, по свој прилици они са Струме, током првих деценија IX века још увек су по својој вољи гусарили северним Егејом, док је кнез (ἐξάρχων) једне *Склавиније* у околини Солуна око 837. подигао устанак против царске власти.³³⁷ Међутим, како ћемо видети даље, према једном податку сачуваном у *Књизи о церемонијама* Константина Порфирогенита, у време самосталне владавине цара Михаила III између 856. и 866. године већ је постојала словенска Солунска архонтија, тј. архонтија Словена Солунске теме.³³⁸ Из средине IX века потичу и први подаци о теми Стримон, која је у то време издвојена из теме Македоније,³³⁹ са чијим би се оснивањем могло повезати и организовање Словена са Струме у посебну архонтију

³³³ *Цветковић*, Ниже јединице, 199.

³³⁴ *Комаџина*, Рани јужнословенски етноними, 7–8.

³³⁵ *Mansi*, XIV, 417 E – 418 D.

³³⁶ *Склавиније* су (αἱ Σκλαυηναί, Σκλαβηναί), према преовлађујућем схватању у историографији, биле племенска кнежевства словенских племена под врховном влашћу цара и у оквиру византијског политичког поретка, cf. Sklavinien, LdMA VII, 1988 (*J. Koder*); *Chrysos, Settlements*, 123–135; *Gkoutzioukostas*, Term “Σκλαυινία”, 639–646; *Mühle*, Slaven im Mittelalter, 3–13.

³³⁷ Ignatios Diakonos, 110, с. 49.10–11; ВИИИЈ I, 254–255, нап. 4–6 (*М. Рајковић*).

³³⁸ *Livre de cérémonies* III, II, 37.11–15; IV/2, 736–737.

³³⁹ *Sophoulis*, Byzantium, 97–98, n. 276.

Словена Стримонске теме. Могло би се, дакле, закључити да су у међу-времену, крајем прве половине IX века, некадашње *Склавиније*, односно словенска племенска кнежевства у околини Солуна и на Струми, ушле у састав надлежних тема у оквиру којих су интегрисане у новоосноване словенске архонтије. На њиховом челу су уместо словенских кнежева били архонти ромејског порекла, а један од њих је био и потоњи монах Методије, брат Константина Филозофа (Св. Ђирила) и заједно са њим словенски просветитељ, којем је, према његовом словенском житију, цар Михаило III „дао да држи словенско кнежевство” („кнажение њему даст държати Словѣнско”),³⁴⁰ што би по свој прилици била архонтија Словена Солунске или Стримонске теме.³⁴¹

Најзад, Арета, митрополит Кесарије (Цезареје) у Кападокији, знаменити византијски интелектуалац друге половине IX и прве половине X века, родом из Патраса на Пелопонезу,³⁴² оставио је у једном рукопису који је за њега 932. године преписао ђакон Стилијан,³⁴³ белешку од великог значаја за Јужне Словене и њихову најранију историју на крајњем југу Балканског полуострва. У тексту *Крайкој хроноірафа* патријарха Нићифора (+ 828), уз реченицу да је владавина цара Нићифора I (802–811) трајала „осам година и девет месеци,” Арета је, наиме, забележио следеће:

„Четврте године његовог царевања (тј. 805/806) насеобина Патраса Пелопонеског, наше отаџбине, била је пресељена из калабријског града Регија у стари град Патрас. Била је пак протерана и пресељена од народа

³⁴⁰ Vita Methodii, II.4, Constantinus et Methodius Thessalonicenses, 153.

³⁴¹ О локализацији Методијевог словенског кнежевства, уп. Панов, За Методијевог словенско кнежевство, 289–303; Методий, КМЕ II, 633–634 (С. Николова).

³⁴² Арета је рођен у Патрасу између 850. и 860, а умро је после 932, митрополит Кесарије (Цезареје) постао је 903, био је једна од најзначајнијих личности велике обнове учењаштва у Царству започете средином века на Магнаварској школи, ученик и одани следбеник патријарха Фотија (858–867, 877–886), пријатељ патријарха Николе Мистика (901–907, 912–925) и учесник у размирицама везаним за четврти брак цара Лава VI (886–912) у првој деценији X века. О његовим карактерним особинама историчари углавном нису имали много тога похвалног, али су његове заслуге на пољу развоја византијске културе, подједнако када је у питању њено хришћанско и њено класично наслеђе, неспорне, Kougeas, Arethas, 21–52; Jenkins, Byzantium: Imperial Centuries, 219–229; Lemerle, Premier humanisme, 205–241; Koder, Arethas, 75–80; PmbZ, no. 20554. Поред теолошких и филозофских списа, страствени сакупљач рукописа је оставио прегршт занимљивих и корисних бележака, односно коментара (схолија) на њиховим маргинама у вези са различитим садржајима и темама, Kougeas, Arethas, 53–164.

³⁴³ У питању је рукопис *Graecus* 231 Московске државне библиотеке, Kougeas, Arethas, 192, n. 1.

Словена који су ратом напали Прву и Другу Тесалију, такође и Енијаду и обе Лориде, Епикнимиђане и Озољане, тако и Стари Епир и Атику и Еубеју и Пелопонез и избацили и истребили домородачке хеленске народе, и који су се населили од шесте године царевања Маврикија до четврте године Нићифора. Како је за то време источни део Пелопонеза од Коринта до Малеје био чист од Словена, у њега се слао и стратег Пелопонеза. Један од тих стратега, који је потицао из Мале Јерменије, из братства пак такозваних Склира, сукобивши се у рату са народом Словена, потпуно их је покорио и уништио и омогућио првобитним становницима да поврате своје. Јер је поменути цар, пошто је дознао где борави његова насеобина, својом заповешћу повратио народ у стари завичај и доделио Патрасу права митрополије, пошто је пре тога био архиепископија.”³⁴⁴

Ови врло занимљиви подаци налазе се и у такозваној *Монемвасијској хроници*. У том кратком историјском спису описују се најпре, углавном на основу података рановизантијских историографа Евагрија, Менандра и Теофилакта Симокате,³⁴⁵ продори Авара у другој половини VI века и њихово пустошење многих делова Балканског полуострва, попут Мизије, са градом Доростолом, „који се сад зове Дристра”, Тракије и Македоније, Сирмија, „славног града Европе, који је у Бугарској и сада се зове Стрјам.”³⁴⁶ Посебна пажња се посвећује њиховим нападима у току првих година владавине цара Маврикија (582–602), када су освојили Августе, Виминацијум, Сингидунум, Анхијал „и многе друге градове који припадају Илирику”, дошли до предграђа Византа и опустошили Скитију и Мизију,³⁴⁷ да би „у другом продору” заузели „целу Тесалију и целу Хеладу и Стари Епир и Атику и Еубеју. Они тако продревши и на Пелопонез, ратом су га узели и пошто су избацили и истребили благородне и хеленске народе, настанили су се на њему.”³⁴⁸ Ранији становници полуострва су се пред освајачима разбежали на разне

³⁴⁴ Kougeas, Arethas, 192–193; Westerink, Marginalia, 241; ВИИНЈ I, 293–294 (Б. Крекић).

³⁴⁵ О *Монемвасијској хроници*, cf. Cronaca di Monemvasia, IX–XL; Charanis, Chronicle, 139–166; ВИИНЈ I, 283–285 (Б. Крекић); Lemerle, Chronique, 5–49; Idem, A propos, 235–240; Turlej, So-called Chronicle of Monemvasia, 446–468; Kislinger, Regionalgeschichte, passim; Живковић, Јужни Словени, 59 sq; Anagnostakis, Kaldellis, Textual Sources, 106–115; Neville, Guide, 128–134; PmbZ I, Prolegomena, 29.

³⁴⁶ Cronaca di Monemvasia, 2.1–6.52.

³⁴⁷ Cronaca di Monemvasia, 8.60–10.85.

³⁴⁸ Cronaca di Monemvasia, 12.86–90.

стране, по суседним острвима, али и све до Сицилије и јужне Италије. Тако су се избеглице из Патраса сместиле у Регију у Калабрији, Аргивљани на Оробију, Коринћани на Егини, Лаконци пак на Сицилији, у Демени. Други део Лаконаца, на челу са својим епископом, сместио се на једном неприступачном рту Малејског полуострва и ту основао нови град Монемвасију, док су се преостали повукли у суседна планинска места и назвали Цаконима.³⁴⁹ Излагање се наставља констатацијом како су „Авари, освојивши Пелопонез и настанивши се на њему, остали двеста осамнаест година, не потчињавајући се ни цару Ромеја нити коме другом, дакле од лета 6096. од Стварања Света, што је била шеста година Маврикијевог царевања, до 6313. лета, што је била четврта година царевања Нићифора Старог, који је имао (сина) Ставракија.³⁵⁰ Пошто је само источни део Пелопонеза од Коринта до Малеје због кршевитости и стрмости био чист од народа Словена, у тај део је цар Ромеја слао стратега Пелопонеза. Један пак од тих стратега, који је потицао из Мале Јерменије, из братства такозваних Склира, сукобивши се у рату са словенским народом, потпуно их је покорио и уништио и омогућио првобитним становницима да поврате своје.³⁵¹ Пошто је то дознао поменути цар Нићифор, испуњен радошћу стао је да се стара да обнови тамошње градове и да поново изгради цркве које су варвари порушили и да саме варваре учини хришћанима.³⁵² Стога и сазнавши за насеобину где бораве Патрашани, својом заповешћу их је повратио у стари завицај, са њиховим пастиром, који је тада био именом Атанасије, и доделио права митрополије Патрасу, који је пре тога био архиепископија.³⁵³ Из темеља је подигао и њихов град и свете Божје цркве, док је још био патријарх Тарасије, блажене успомене наш отац.”³⁵⁴ *Хроника* се завршава податком о томе како је исти цар обновио и град Лакедемон и населио у њему „помешани народ, Кафире и Тракесијце и Јермене и остале из различитих места и градова” и успоставио у њему епископију коју је потчинио митрополији Патраса, заједно са друге две епископије, Метоне и

³⁴⁹ Cronaca di Monemvasia, 12.90–16.133.

³⁵⁰ Cronaca di Monemvasia, 16.134–140.

³⁵¹ Cronaca di Monemvasia, 18.141–20.173.

³⁵² Cronaca di Monemvasia, 20.173–177.

³⁵³ Cronaca di Monemvasia, 20.177–181.

³⁵⁴ Cronaca di Monemvasia, 22.194–196.

Короне,³⁵⁵ због чега су „и варвари Божјом помоћу и благодати поучени, покрштени и вери хришћана приведени, у славу и благодарење Оца и Сина и Светога Духа.”³⁵⁶

На први поглед је јасно да су то исти подаци о аварско-словенском пустошењу балканских провинција царства и њиховом продору далеко на југ све до Пелопонеза, чији се пад у руке освајача датира шестом годином владавине цара Маврикија, тј. 587/588; о словенској владавини највећим делом полуострва у току периода од двеста осамнаест година, све до четврте године царевања Нићифора I, тј. 805/806; о опстанку источног дела полуострва, од Коринта до Малеје под царском влашћу и управом царских стратега, те о коначној победи стратега Пелопонеза над Словенима и оснивању Патраске митрополије,³⁵⁷ с тим што су они у *Хроници* опширнији и садржајнији, док су у Аретиној белешци сажети и извађени из контекста.³⁵⁸ Како се у науци сматрало да је *Монемвасијска хроника* познија од Аретине белешке,³⁵⁹ било је прихваћено мишљење да оба текста преузимају податке из истог, потом изгубљеног извора.³⁶⁰ То становиште је,

³⁵⁵ Cronaca di Monemvasia, 22.196–201.

³⁵⁶ Cronaca di Monemvasia, 22.202–205.

³⁵⁷ Kougeas, Arethas, 192–193; *Westerink*, Marginalia, 241; Cronaca di Monemvasia, 12.86–90, 16.134–20.173, 177–181.

³⁵⁸ *Хроника* садржи и неке податке којих у Аретиној белешци нема, cf. *Charanis*, Chronicle, 153; *Kislinger*, Regionalgeschichte, 37–40. Најпре, ту је уводни део о аварско-словенским пустошењима од времена Јустинијана I до Маврикија, бекству пелопонеских староседелаца пред освајачима, намери цара Нићифора да обнови пелопонеске градове и цркве и покрсти варваре, о имену првог патраског митрополита Атанасија и тадашњем патријарху Тарасију, обнављању и насељавању Лакедемона, потчињавању епископије Лакедемона, Метоне и Короне новооснованој Патраској митрополији и покрштавању тамошњих варвара. Cronaca di Monemvasia, 2.1–10.85, 12.90–16.133, 20.173–177, 179–180, 22.195–205. Поред тога, називи места погођених инвазијом варвара пре њиховог доласка на Пелопонез на два места се донекле разликују, *Kougeas*, Arethas, 192–193; *Westerink*, Marginalia, 241; Cronaca di Monemvasia, 12.86–88, што се објашњава Аретином ученошћу која се огледала и у познавању античке географије, *Lemerle*, Chronique, 26. У *Хроници* су, опет, помињани догађаји на неколико места прецизно датирани годинама, укључујући и граничне године словенске доминације Пелопонезом, Cronaca di Monemvasia, 2.1, 8.60, 16.137–138, док Арета говори само о шестој години Маврикијевог и четвртој години Нићифорове владавине, *Kougeas*, Arethas, 193; *Westerink*, Marginalia, 241.

³⁵⁹ За разлику од Арете, за кога је око 932. он једноставно „Нићифор”, цар Нићифор I се у *Монемвасијској хроници* назива „Нићифор Стари, који је имао (сина) Ставракија” (Νικηφόρου τοῦ Παλαίου τοῦ ἔχοντος Σταυράκιον), Cronaca di Monemvasia, 16.139–140, што значи да је у међувремену царевао још један Нићифор – Нићифор II Фока (963–969), што се узимало као јасан знак да је спис настао после 963. године, крајем X или почетком XI века, *Kougeas*, Arethas, 195–196; *Charanis*, Chronicle, 143–144; Cronaca di Monemvasia, XVII, XX.

³⁶⁰ *Kougeas*, Arethas, 193–194; *Charanis*, Chronicle, 152–153; ВИИНЈ I, 293 (Б. *Крекић*); *Комитина*, Оснивање, 33, нап. 25. У историографији је било покашаја да се у том извору препозна

међутим, касније релативизовано, па је изнето гледиште да је Арета користи текст већ постојеће *Хронике*,³⁶¹ или пак да је он сам био њен аутор.³⁶²

У вези с наведеним обавештењима, требало би узети у обзир и податке из једне посланице патријарха Николе III Граматика (1084–1111) цару Алексију I Комнину (1081–1118),³⁶³ где такође има речи о ромејској победи над варварима код Патраса захваљујући чуду Св. апостола Андреје Првозваног, после двеста осамнаест година њихове владавине на Пелопонезу, и о успостављању Патраске митрополије, с потчињеним епископијама Метоне, Лакедемона и Сарсокороне, хрисовуљом цара Нићифора I, коју су потом потврдили и цареви Лав VI и Александар (886–912), Роман I, Христофор и Константин VII (927–931), Нићифор II Фока (963–969) и Нићифор III Вотанијат (1078–1081).³⁶⁴ У патријарховој посланици, ослоњеној, свакако на хрисовуљу цара Нићифора и потврдне хрисовуље каснијих царева,³⁶⁵ како се види, нема помена о расељавању Патрасана и њиховом повратку из Калабрије као код Арете и у *Монемвасијској хронизи*, али се зато помиње чудо Св. Андреје Првозваног, свеца заштитника Патраса, за које не знају ни Арета ни анонимни аутор *Хронике*.³⁶⁶ У посланици се каже како је хрисовуљом цара Нићифора, Патраска црква уздигнута из архиепископије у митрополију,

такозвани *Scriptor incertus de Leone Armenio, Charanis, Chronicle*, 153–154; ВИНЈ I, 289, нап. 9, 290, нап. 11 (*Б. Крекућ*); *Живковић*, *Јужни Словени*, 68–71, изгубљена хроника из друге половине IX века, од које су сачувана три фрагмента, *Scriptor incertus, ODB III*, 1855–1856 (*А. Kazhdan*).

³⁶¹ *Lemerle, Chronique*, 16–17, 22, 25–27; *Idem, A propos*, 236–237.

³⁶² *Koder, Arethas*, 75–80; *Anagnostakis, Kaldellis, Textual Sources*, 106–115.

³⁶³ *Charanis, Chronicle*, 149–150.

³⁶⁴ У посланици се наводи како је митрополит Патраса многим и различитим правима одликован „да има суседне и неодељене и неодвојене његовој цркви дароване епископије, од стране цара Нићифора, из Геника, због чуда корифеја Апостола и Првозваног Андреје које је било очима виђено у уништењу Авара, који су целих двеста осамнаест година држали Пелопонез и од ромејске државе га одвојили, да ромејски човек није уопште могао ни ногом да крочи у њега. Пошто су пак у једном часу они били истребљени једном појавом Првозваног, цела земља се повратила ромејским скиптрима. И прво је представљена хрисовуља поменутог цара, која исту пресвету цркву Патраса из архиепископије узводи у славу митрополије, због реченог чуда корифеја, и ову дарује трима епископијама, Метоне, Лакедемона и Сарсокороне. И друга, овој сазвучна, царева Лава и Александра. И трећа, Романа, Христофора и Константина, идући стазом других. И друга по овима, Нићифора Фоке. И пета по овима, Вотанијата који је недавно царевао, која је све поменуте запечатила,” *Ius canonicum Graeco-Romanum*, PG 119, 877 D – 880 B.

³⁶⁵ *Charanis, Chronicle*, 156–157; *Turlej, So-called Chronicle of Monemvasia*, 459–468.

³⁶⁶ О чуду Св. Апостола Андреје Првозваног приликом словенског напада на Патрас говори се и у 49. поглављу списа *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита, DAI, 49.1–75, на шта ћемо се осврнути на другом месту.

што сасвим одговара чињеници да је она претходно била аутокефална архиепископија, основана између 783. и 787.³⁶⁷ Арета и *Хроника*, с друге стране, иако познају ту чињеницу, повезују оснивање Патраске митрополије с повратком Патрашана из Калабрије и тако доносе контрадикторан податак да је град који је тек обновљен и насељен када је постао средиште митрополије претходно био архиепископија.

Подаци о словенској владавини на Пелопонезу, опстанку царске власти у источном делу полуострва, победи над Словенима и оснивању Патраске митрополије забележени код Арете, у *Моневасијској хроници* и посланици патријарха Николе III, углавном се прихватају у историографији,³⁶⁸ поготово откако су истраживања М. Фасмера указала на далеко већу концентрацију словенских топонима западно од линије повучене између Коринта и Малеје него источно од ње, на простору који је остао под царском влашћу.³⁶⁹ Разлике су само у томе што се подаци о двеста осамнаест година дугој словенској владавини, који упућују на 587/588. годину, односно крај VI века, као њен почетак,³⁷⁰ више не схватају дословно, па се допушта да она заправо датира од времена велике аварско-словенске најезде у првој деценији владавине цара Ираклија (610–641).³⁷¹ Сам податак о двеста осамнаест година словенске владавине, односно о њиховом доласку на Пелопонез шесте године Маврикијевог царевања, повезан је са податком из Евагријевој *Црквене историје* да су Авари 584/585. продрли до Хеладе, пре него што је 587. године цар Маврикије са њима склопио мир, а поистовећивање Словена и Авара потиче управо из чињенице да се у изворима о догађајима с краја VI века они помињу заједно, као савезници и сарадници.³⁷² Словенска владавина на већем делу Пелопонеза је свакако потрајала кроз већи део VII и VIII века,³⁷³ до 783. године, када је логотет Ставракије продро до Пелопонеза и потчињено тамошња словенска племена, након чега је основана тема Пелопонез

³⁶⁷ *Комајина*, Оснивање, 32–38.

³⁶⁸ Cf. Cronaca di Monemvasia, XIV–XL, за преглед ранијих оцена изворне вредности *Хронике*.

³⁶⁹ *Vasmer*, Slaven, 317.

³⁷⁰ *Charanis*, Chronicle, 162–164; *Vasmer*, Slaven, 13–14; *Dvornik*, Slaves, 45–46; ВИНЈ I, 286–287, нап. 9 (Б. Крекућ); *Lemerle*, Chronique, 27–37.

³⁷¹ *Живковић*, Јужни Словени, 59–106.

³⁷² *Живковић*, Јужни Словени, 71–77.

³⁷³ *Живковић*, Јужни Словени, 106–117.

са седиштем у Коринту, која је обухватала цело полуострво, укључујући његов источни део, и до тада био под царском влашћу и у саставу теме Хеладе, и западни део, који су насељавали покорени Словени.³⁷⁴ Победа стратега теме Пелопонез над Словенима код Патраса из 805/806. године уследила је њиховој побуни и означила је њихово коначно потчињавање и почетак потпуног покрштавања, под јурисдикцијом митрополита Патраса.³⁷⁵ О том истом догађају податке доноси и цар Константин VII Порфирогенит у 49. поглављу свог списка *De administrando imperio*,³⁷⁶ па ћемо се на њега вртати на одговарајућем месту.

---

³⁷⁴ *Осиројорски*, Постанак, 70–75; *Oikonomides*, Campaigne of Staurakios, 65; *Živković*, Date, 147–153; *Комајина*, Оснивање, 41–42, 46–48.

³⁷⁵ *Осиројорски*, Постанак, 71–73; *Комајина*, Оснивање, 46–47. О идентитету стратега Пелопонеза који је столовао у Коринту и, према *Монемвасијској хроници* и Аретиној белешци, био из рода Склира, а који се идентификује са Лавом Склиром којег помиње *Scriptor Incertus*, 336.5–13, уп. *Осиројорски*, исто, 73, нап. 47; *ВИИИЈ I*, 289–290, нап. 11 (*Б. Крекић*); *II*, 66, нап. 250; *PmbZ*, no. 4409.

³⁷⁶ *DAI*, 49.1–75.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У ДВОРСКОМ ЦЕРЕМОНИЈАЛУ И ЦАРСКОЈ ДИПЛОМАТИЈИ КОНСТАНТИНА ПОРФИРОГЕНИТА

Цар самодржац и церемоније царског двора

Како се касније испоставило, догађаји из 944. године су били претретица не само у политичкој каријери Константина VII Порфирогенита него и у његовој литерарној делатности. То је сасвим разумљиво, будући да су у његовом случају те две ствари биле вишеструко испреплетане и нераскидиво повезане.

Јачање Константинове улоге у управљању Царством услед болести и слабости Романа Лакапина током 943–944. године бивало је све очигледније. Оно се најјасније испољило када је Роман Лакапин наумио да унука Романа, сина свог најмлађег сина Константина, ожени кћерком истакнутог генерала Јована Куркуаса. Он је, међутим, био принуђен да од те намере одустане због, како се наводи у изворима, противљења осталих царева и зависти коју су осетили према Куркуасу, што је довело и до смењивања Куркуаса са положаја доместика схола после више од двадесет година сјајне службе.³⁷⁷ С обзиром на то да је Константин Лакапин био отац несужееног младожење, те да је тешко веровати да би био против синовљевог брака са кћерком великог војсковође, морали бисмо да у „осталим царевима” који су се том браку противили препознамо

---

³⁷⁷ Symeon, 136.76 (585–592); Theophanes Continuatus VI, 426.12–13; Scylitzes, 230.26–28; Крсмановић, Евнуси, 296–297.

управо Константина Порфирогенита и Стефана Лакапина, чији би положај, услед родбинског повезивања Константина Лакапина са Јованом Куркуасом, био знатно ослабљен у односу на млађег брата. Константину Порфирогениту било какво јачање Лакапина свакако није одговарало, па му није било тешко да пронађе заједнички језик са Стефаном Лакапином. Властољубивог и поводљивог Стефана очито није било тешко придобити за сопствене циљеве, што ће Порфирогенит нешто касније вешто искористити наговарајући га да заједно са братом изведе преврат и лиши свог оца царског положаја децембра 944.

Последњи политички успех цара Романа Лакапина и Јована Куркуаса била је офанзива на истоку 942–944, чији је главни циљ било освајање Едесе. Иако је древни сиријски град одолео узастопним нападима ромејске војске, његов арабљански емир је био принуђен да пристане на мировни уговор, који је подразумевао обавезу ненападања ромејских територија и, у замену за 200 арабљанских заробљеника, уступање једне од најзначајнијих хришћанских реликвија – Нерукотвореног Образа Христовог, познатог као *Мандилион* (Μανδύλιον).³⁷⁸ Реликвија је уз дужно поштовање пронета кроз азијске провинције Царства до Јевсевијевог (или Андријевог) манастира у теми Оптимата, где су је сачекали и преузели изасланици цара Романа, предвођени патрикијем Теофаном.³⁷⁹ Према *Narratio de Imagine Edessena*, у којој је недуго потом цео догађај описао сам Константин Порфирогенит, док је света реликвија била у поменутом манастиру, један бесомучник је узвикнуо „Константинов Граде, прими славу и радост, а ти, Константине Порфирогените, своје царство”, што је, према аутору, било божанско предсказање које је указало на потоњи развој догађаја.³⁸⁰ Нерукотворени Образ, заједно са Христовом Посланицом едеском цару Абгару, стигао је у Цариград о Великој Госпојини 15. августа 944. године, где су га свечано дочекали цареви у Влахернској палати, да би сутрадан уз велике почести и свечану литију био пронет кроз цео град, донет у Свету Софију, затим у царску палату у Хрисотриклин, где је био постављен на сам царски престо, те најзад свечано положен у

³⁷⁸ *Narratio de imagine Edessena*, 44–48; Symeon, 136.80 (610–618); Theophanes Continuatus VI, 432.4–12; Scylitzes, 231.66–232.72; Regesten, Nr. 641, 641b.

³⁷⁹ *Narratio de imagine Edessena*, 48–52.

³⁸⁰ *Narratio de imagine Edessena*, 50–54, 108.

цркви у Фаросу.³⁸¹ Целокупни догађај имао је донекле призивак тријумфа царске породице, пошто је свечаности предводио цар Роман са синовима, царевима Стефаном и Константином и патријархом Теофилактом (933–956), али и зетом Константином.³⁸²

Пошто је план о браку Романа, сина Константина Лакапина, са кћерком Јована Куркуаса био осујећен, цар Роман је усмерио пажњу на свог другог унука Романа, сина Константина Порфирогенита и Јелене Лакапине, те је 944. године „послао протоспатара Пасхалија, стратега Лангобардије, франачком краљу Хугу, тражећи његову кћерку за невесту Роману, сину свог зета Константина.” Њу је Пасхалије довео у Цариград „са многим благом”, а брак је био склопљен у септембру 944.³⁸³ Невеста, по имену Берта, прекрштена у Цариграду у Евдокију, била је ванбрачна кћерка Хуга, франачког краља Италије (926–947), а у њеној пратњи су били и посланици њеног оца, предвођени Сигфридом, епископом Парме.³⁸⁴ Док је млађем Роману Лакапину била намењена кћерка најистакнутијег царског војсковође, за Порфирогенитовог сина се, дакле, невеста тражила на страним владарским дворовима. То је био још један знак пораста његове улоге и утицаја на царском двору и у четворочланом „царском колегију”, пошто је такав корак имао велики политички и дипломатски значај.

У исто време надвила се, међутим, над Цариградом нова опасност. Руски кнез Игор (912–945), чије су поморске снаге три године раније, у лето 941, стравично опустошиле северне обале Мале Азије и околину Цариграда, који је сачуван понајвише захваљујући непробојности својих зидина и способности патрикија Теофана,³⁸⁵ повео је 944. велику војску састављену од Руса и подређених словенских племена у нови напад на Цариград. Упозорен од стране становника Херсона на опасност какву је његово царство недавно већ искусило, цар Роман је послао руском кнезу, који је био стигао до Дунава, посланике са предлогом за

³⁸¹ *Narratio de imagine Edessena*, 54–60.

³⁸² Symeon, 136.81 (618–629); Theophanes Continuatus VI, 432.12–24.

³⁸³ Symeon, 136.78 (598–603); Theophanes Continuatus VI, 431.11–19; Regesten, Nr. 642; *Prinzling*, Emperor Constantine VII, 193.

³⁸⁴ Luitprandi Antapodosis, 332.

³⁸⁵ *Narratio de imagine Edessena*, 52; Symeon, 136.71–74 (541–574); Theophanes Continuatus VI, 423.14–426.2; Scylitzes, 229.90–231.24; *Крсмановић*, Евнуси, 299–300.

мир, уз обећање данка који му је раније био ускраћен.³⁸⁶ Руски кнез је у договору са својим бољарима одлучио да прихвати предлог и вратио се са својом војском у Кијев, где је примио посланике царава „Романа, Константина и Стефана” са званичним предлогом за мир, на који је одговорио слањем својих посланика у Цариград, да преговарају о условима споразума. Руска делегација, састављена од великог броја бољара, предвођених личним изасланицима кнеза Игора, његовог сина Свјатослава и жене, кнегиње Олге, постигла је у јесен 944. са „царевима Романом и Константином и Стефаном” знаменити византијско-руски споразум, чији је текст сачуван у целини у рускословенском преводу у првом руском летопису.³⁸⁷ Уговор је озваничен свечаном заклетвом коју су руски кнез и његови бољари положили пред посланицима цара Романа, који су са руским посланицима потом дошли у Кијев.³⁸⁸ Пада у очи да се у руском извору у вези са преговорима и самим уговором као званичним међудржавним актом помињу као цареви само Роман, Константин и Стефан, при чему је Константин јамачно Константин Порфирогенит, који је све време након смрти Христофора Лакапина 931. био други међу царевима, а не Константин Лакапин, који је био млађи од Стефана, па би самим тим био и наведен после њега.

Значајно место у управљању Царством и веће учешће у царској политици и дипломатији омогућило је Константину Порфирогениту и непосреднији увид у догађаје. За његово најраније дело, *Narratio de Imagine Edessena*, у коме је описао околности преношења *Мандилиона* из Едесе у Цариград свега неколико месеци касније, убрзо пошто је постао цар самодржац, већ је примећено да је настало не само на основу његовог непосредног искуства, него и на основу података до којих је дошао приликом сусрета са члановима поворке која је реликвију донела из Едесе.³⁸⁹ У том делу се, дакле, већ испољава један методолошки приступ који ће карактерисати и нека његова каснија дела, пре свега *De administrando imperio*, а то је управо бележење података добијених усменим путем приликом разговора, данас би се рекло „интервјуа”, са онима који су располагали информацијама о одређеној теми. Податке забележене у 9. поглављу

³⁸⁶ ПСРЛ I, 46.

³⁸⁷ ПСРЛ I, 46–53.

³⁸⁸ ПСРЛ I, 53–54.

³⁸⁹ *Hetherington, Image of Edessa, 193–194; Narratio de imagine Edessena, 155.*

De administrando imperio, „о Русима који у моноксимилама долазе из Русије у Цариград”, о географији и политичком уређењу њихове државе,³⁹⁰ по свему судећи је добио управо на тај начин од руских посланика са којима се као један од царева сусрео приликом преговора о миру с јесени 944. На такав закључак непосредно упућује и податак о посебном положају Свјатослава, сина руског кнеза Игора, и његовом „столовању” у Новгороду, с обзиром на то да је према руском летопису и Свјатослав уз оца и мајку, имао свог сопственог представника међу руским посланицима на царском двору.³⁹¹ Константин је, међутим, успоставио и близак контакт са Сигфридом, епископом Парме, послаником краља Италије Хуга од Провансе, који је дошао у пратњи принцезе Берте, која се удала за Константиновог сина Романа у септембру 944, као и са посланицима из Амалфија, Рима и Гаете, који су се налазили с њим. Они су били присутни у Цариграду у време свргавања Романа Лакапина децембра 944, када је, у случају да његов положај или и сам живот буде угрожен од стране Стефана и Константина Лакапина, могао да рачуна на њихову подршку.³⁹² Та околност недвосмислено сведочи о томе да је у тромесечном периоду између септембра и децембра 944. Порфирогенит са поменутих посланицима са Запада успоставио присне везе, свакако услед честих контаката, приликом којих је могао дознати многе појединости о историји Франака и приликама у Италији, које је касније забележио у 13. и 26, 27. и 28. поглављу *De administrando imperio*.³⁹³

Свргавање Романа Лакапина 16. децембра 944. учинило је Константин Порфирогенита након четврт века поново првим и главним царем, а свргавање његових синова Стефана и Константина 27. јануара 945. најзад и јединим. Дугогодишња запостављеност утицала је на њега да почне

³⁹⁰ DAI, 9.1–113.

³⁹¹ DAI, 9.4–5; ПСРП I, 46; Regesten, Nr. 646, 647; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 43–44.

³⁹² Пошто су Стефан и Константин Лакапин свргли оца, протерали га и замонашили, цариградски пук се забринуо за судбину Константина Порфирогенита, који је сада постао главни цар и почеле су да се шире гласине да желе да га убију. Лиутпранд од Кремоне преноси наводни разговор између браће Лакапина у тим околностима: „Зар ћемо, пошто је отац абдицирао, да признамо другог, који није отац, за господара? Подношљивије и блаже очинско него туђе подносимо господство. Шта друго, када у његову помоћ дођу не само сопствени него и страни народи? Сигфрид, наравно, епископ, посланик краља Хуга, пошто узме са собом народе свог језика, Амалфијане, Римљане, Гаџане...” Liudprandi Opera, 135–136.

³⁹³ DAI, 13.113–122, 26.1–71, 27.1–95, 28.1–51; *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 44–45.

да истиче епитете „самодржац” (αὐτοκράτωρ), како би нагласио да је коначно постао једини цар, и „порфирогенит” (порφυρογέννητος), како би нагласио да је рођен у царској порфири, насупрот Лакапинима, који нису били царског рода.³⁹⁴ Тог дана Православна црква је обележавала дан Св. Григорија Богослова, што је за Константина имало велики симболични значај и утицало на њега да организује пренос светитељевих моштију из Кападокије и њихово свечано полагање у Цркви Св. Апостола у Цариграду 19. јануара 946. године. Као и свечани пренос *Мандулиона* годину и по дана раније, Константин је и тај догађај овековечио пером, саставивши *Слово о ѡреносу мошћију Св. Григорија Бојослова*,³⁹⁵ у коме с пуно поноса истиче како царује захваљујући светитељу и како је управо његовим молитвама сачуван „засео на отачки царски престо”.³⁹⁶ Свој положај је он потом додатно оснажио крунисањем малог сина Романа II за цара савладара на Ускрс 22. марта 946.³⁹⁷ Непосредно по презимању највише земаљске власти оновремене васељене, цар је приступио остваривању амбициозних планова на пољу систематизације знања, задуживши сараднике изразом обимних *Excerpta Historica*. Он сам се, с друге стране, у складу са царском улогом и потакнут управо свечаностима у вези са уздицањем свог сина на положај цара и савладара, посветио изучавању дворског церемонијала,³⁹⁸ за који и сам каже да му је „приличнији (οἰκειότερον) него било шта друго”,³⁹⁹ како би обновио временом занемарене и запостављене церемоније и тако их сачувао за будуће нараштаје, а царском сјају вратио достојну величанственост.⁴⁰⁰ Из таквих побуда настала је његова *Књиџа о церемонијама (De cerimoniis aulae Byzantine)*. Како је већ истакнуто на одговарајућем месту, Константинова

³⁹⁴ *Marić*, *Lost on Reverse?*, 118–123. О различитим аспектима Константинове владавине и њеним достигнућима, уп. радове у зборницима: *Constantine VII Porphyrogenitus and His Age*, ed. *Markopoulos*; *Center, Province and Periphery*, edd. *Gaul, Menze, Bálint*.

³⁹⁵ *Flusin*, *Panegyrique de Constantine VII*, 10–12, 41–81.

³⁹⁶ *Flusin*, *Panegyrique de Constantine VII*, 77–79 (44.687–689, 45.704–705).

³⁹⁷ Обично се узима да је Роман II крунисан за цара и очевог савладара већ на Ускрс 945, *PmbZ*, no. 26834. Међутим, у *Слову о ѡреносу мошћију Св. Григорија Бојослова* из јануара 946. Константин се помиње као једини цар, *Flusin*, *Panegyrique de Constantine VII*, 55 (19.246–256), 57 (22.307–310), 61–63 (27.387–396), 77–79 (44.687–695, 45.696–710); *Livre de cérémonies I*, 31*–32*. О томе да је до крунисања Романа II и његовог проглашења за цара савладара дошло на Ускрс 22. марта 946. године, cf. *Zuckerman*, *Voyage d’Olga*, 669–672.

³⁹⁸ *Zuckerman*, *Voyage d’Olga*, 669–672; *Livre de cérémonies I*, 82*–90*.

³⁹⁹ *Livre de cérémonies I*, I, P. II. 5–7.

⁴⁰⁰ *Livre de cérémonies I*, I, P. II. 10–37.

редакција *Књије о церемонијама* је обухватала прву књигу (I, поглавља 1–83), посвећену старим и заборављеним церемонијама, и другу књигу (II, поглавља 1–15a), посвећену церемонијама које су биле актуелне на царском двору, али и многа друга појединачна документа, чувана као својеврстан „досије” уз књигу, а која је касније, после цареве смрти, његов шурак и сарадник, паракимомен Василије Лакапин, уз неколицину сопствених докумената, прикључио царској редакцији књиге као поглавља I, 84–97 и II, 15b, 16–57, дајући тако у свом рукопису, данас познатом као *Lipsiensis* 17, *Књизи о церемонијама* коначан облик.

Јужни Словени међу царским поданицима

Управо су документа сачувана у овом „досијеу”, која је цар прикупио радећи на *De cerimoniis*, од посебног значаја за нашу тему, пошто се у њима сусрећу и подаци о Јужним Словенима. У питању су два податка документарног карактера, потекла из званичних протокола царског двора. Први такав податак налази се у оном делу досијеа у којем су сабрани архивски документи из разних епоха, почев од времена цара Ираклија (610–641) и патријарха Сергија (610–638), а који су разврстани као поглавља II, 26–39.⁴⁰¹ Као и сви до тада забележени подаци о Јужним Словенима у византијским изворима, и тај се тиче Словена у Грчкој и за њега имамо да захвалимо чињеници да су они још од раније били под ромејском владавином, услед чега је њихов додир са царским двором био непосреднији. Реч је о опису пријема посланика Словена из загонетне Субделитије и из Солунске архонтије на двору цара Михаила III (842–867) у поглављу II, 37, који управо одсликава односе између потчињених Словена и царске власти средином IX века.

Поглавље је насловљено са *О онима који су се њобунили и њоново њокорили, како су њримљени од сѡране царева*.⁴⁰² У њему се износи да „треба знати како је цар Михаило примио Словене који су се побунили у земљи Субделитији и узишли у планине и поново прибегли самодржавној и узвишеној царској власти”,⁴⁰³ како је он био одевен у тој прилици и како је изгледао њихов пријем пред царем на престолу у хрисотриклину,

⁴⁰¹ Livre de cérémonies III, II, 26.1–39.12; IV/2, 723–742.

⁴⁰² Livre de cérémonies III, II, 37.1–2.

⁴⁰³ Livre de cérémonies III, II, 37.3–5.

уз учешће вратара и логотета.⁴⁰⁴ Затим се каже да су они „пошто је цар разговарао са њима изашли, а одмах су уведени други Словени, из Солунске архонтије, и ови под једним вратарем, на исти начин као и они пре њих. И пошто је поразговарао и са њима, цар им је, како је пожелео, дао по једну хаљину као својим поданицима, па су изашли и они.”⁴⁰⁵

С обзиром на то да се цар Михаило III у овим описима појављује сам у царској одежди са круном на престолу, без помена о присуству његове мајке и регенткиње Теодоре, која је између 842. и 856. фактички владала Царством у име малолетног сина, описани догађаји се датирају у време његове самовладе, између 856. и 867. године.⁴⁰⁶ Земља Субдели-тија (ἐν χώρᾳ τῆ Σουβδελιτίᾳ), из које је дошла прва група Словена који су се били побунили и отишли у планине и поново се потчинили, још увек није идентификована са извесношћу. Теза да је у питању земља Сагудата, који су живели у околини Солуна, свакако није оправдана,⁴⁰⁷ пошто су они припадали Солунској архонтији, из које је дошла друга група Словена примљених у истој прилици.⁴⁰⁸ С друге стране, ни теза по којој се они изједначавају са пелопонеским Језеритима, који су учествовали у побуни Словена на Пелопонезу против царске власти у време владавине цара Теофила и Михаила III и заједно са Милинзима побегли у планинско подручје Тајгета, није ништа извеснија, посебно ако се има у виду то да је до поменуте побуне дошло између 839. и 842, а до пораза и поновног потчињавања Милинга и Језерита убрзо после 842.⁴⁰⁹ Чињеница да се поменута Субделитија означава као „земља” (χώρα), а не као архонтија, оставља ипак могућност да се ради о подручју неког мањег словенског племена које је улазило у састав неке веће словенске архонтије. „Словени из Солунске архонтије” (Σκλάβοι Θεσσαλονίκης ἀρχοντίας), које је цар затим примио, у сваком су случају исти они о којима на почетку X века у спису *О њаду Солуна* пише Јован Каминијат, о чему смо већ говорили. Овај податак, како је већ истакнуто, сведочи о томе да су словенска племена у околини Солуна, која Каминијат помиње као

⁴⁰⁴ Livre de cérémonies III, II, 37.5–11.

⁴⁰⁵ Livre de cérémonies III, II, 37.11–15.

⁴⁰⁶ ВИИНЈ II, 76, нап. 284.

⁴⁰⁷ ВИИНЈ II, 76, нап. 281.

⁴⁰⁸ Живковић, Јужни Словени, 134–135.

⁴⁰⁹ DAI, 50.6–25; Живковић, Јужни Словени, 131–136.

Другувите и Сагудате, већ у време владавине Михаила III била интегрисана у тематски систем и организована у оквиру једне јединствене архонтије,⁴¹⁰ у процесу током којег су, како је то у *Тактикама* описао цар Лав VI, били „ослобођени робовања сопственим кнежевима” и „потчињени архонтима по ромејском начину”.⁴¹¹

Јужни Словени међу страним народима

Други податак о Јужним Словенима који проналазимо у *Књизи о церемонијама* тиче се, најзад, Словена у северозападном делу Балканског полуострва – Срба и Хрвата. За разлику од Словена у Грчкој, они нису били непосредни царски поданици, него су у то време били посебан политички чинилац, па су као такви улазили у видокруг дипломатије царског двора. Стога се поменути податак налази у оквиру такозваних „дипломатских поглавља” *Књије о церемонијама*, поглавља II, 46–48, која представљају посебну и јединствену целину у оквиру „до-сијеа” докумената који је цар прикупио радећи на *De cerimoniis*.⁴¹² Она су посвећена насловима које царска канцеларија користи за стране владаре, поздравима који се упућују страним посланицима који долазе на царски двор и начинима обраћања у писмима која цар шаље страним владарима („Листа адреса за стране владаре”),⁴¹³ а тематски и хронолошки су најтешње повезана са подацима о пријему страних посланика из 946. године сачуваним у поглављу II, 15 и проистеклим из снажне дипломатске активности царског двора из те године.⁴¹⁴ Први део поглавља II, 15 (означен као II, 15а), који је, како је већ истакнуто, последња завршена целина првобитне, Порфирогенитове редакције *Књије о церемонијама*, садржи општи опис церемонија приликом пријема посланика страних владара на царском двору („Шта треба чинити када су приједи у великом триклину Магнавре, док господари седе на Соломоновом престолу”).⁴¹⁵ Тај опис је, међутим, настао на основу описа конкретних

⁴¹⁰ *Цвейкковић*, *Ниже јединице*, 195, 199.

⁴¹¹ *Taktika*, 18.95 (454–456).

⁴¹² *Featherstone*, *Preliminary remarks*, 476–479.

⁴¹³ *Livre de cérémonies III*, II, 46.1–48.142.

⁴¹⁴ *Zuckerman*, *Voyage d’Olga*, 647–672; *Livre de cérémonies IV/2*, 893–913.

⁴¹⁵ *Livre de cérémonies III*, II, 15.1–77.

догађаја приликом пријема посланика арабљанског калифа који су дошли из Тарса 31. маја 946,⁴¹⁶ посланика емира Амиде 30. августа 946,⁴¹⁷ и посланика Арабљана из Шпаније 24. октобра 946,⁴¹⁸ који су сачувани у другом делу истог поглавља (II, 15b) у оквиру царевог „досијеа” докумената.⁴¹⁹ Осим поменутих, у том поглављу је сачуван и опис каснијег пријема руске кнегиње Олге на царском двору 957. године, у науци претежно такође датован у 946.⁴²⁰ Протокол званичног саобраћања са поменутиим калифовим посланицима који су дошли из Тарса („Поздрав цару од посланика који долазе из Сирије од амир-ал-муминина”) забележен је пак у поглављу II, 47,⁴²¹ које садржи „Поздраве цару од посланика који долазе од различитих народа”.⁴²² Поред поменутих арабљанских посланика, ту је описан и званични протокол општења са посланицима из „Старог Рима”, од папе и тамошњег кнеза,⁴²³ из Бугарске,⁴²⁴ те од различитих арабљанских емира потчињених калифу (у првом реду из Египта, Персије и Хорасана).⁴²⁵

Протокол који је коришћен приликом пријема посланика из Бугарске изазива посебну пажњу, пошто се ради заправо о два различита протокола. Према првом, бугарски посланици су се обраћали византијској страни питањем „Како је боговенчани цар, духовни деда од Бога кнеза Бугарске?”, на шта је логотет одговарао питањем „Како је духовни унук нашег светог цара, од Бога кнез Бугарске?”⁴²⁶ Међутим, пошто је дошло до „промене назива и уласка у синовство” (Μεταμειφθέντος δὲ τοῦ ὀνόματος καὶ ἐλθόντος εἰς υἰότητα), бугарски посланици су пред

⁴¹⁶ Livre de cérémonies III, II, 15.78–97, 447–525.

⁴¹⁷ Livre de cérémonies III, II, 15.526–556.

⁴¹⁸ Livre de cérémonies III, II, 15.98–446.

⁴¹⁹ Cf. Zuckerman, Voyage d’Olga, 647–672; Featherstone, Preliminary remarks, 472–475; *Idem*, Olga’s visit, 241–251; *Idem*, Δὲ ἐνδείξιν, 75–112; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 42–43; Livre de cérémonies IV/2, 689–693.

⁴²⁰ Livre de cérémonies III, II, 15.557–634; IV/2, 693–698; Kresten, „Staatsempfänge”, 9–11; Zuckerman, Voyage d’Olga, 647–654, 660–672; Tinnfeld, Zum Stand der Olga-Diskussion, 531–567; Featherston, Olga’s visit, 241–251; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 43–44.

⁴²¹ Livre de cérémonies III, II, 47.49–74.

⁴²² Livre de cérémonies III, II, 47.1–105; IV/2, 896–902.

⁴²³ Livre de cérémonies III, II, 47.3–19.

⁴²⁴ Livre de cérémonies III, II, 47.20–48.

⁴²⁵ Livre de cérémonies III, II, 47.75–105.

⁴²⁶ Livre de cérémonies III, II, 47.20–34.

цара ступали с питањем „Како је велики и узвишени цар који седи на златном престолу, како је цар и син великог и узвишеног цара и остала његова деца?“, чему је следило логотетово узвратно питање „Како је духовни син нашег светог цара, од Бога кнез Бугарске?“⁴²⁷ Очигледно је прва формулација била у употреби за време владавине цара Романа Лакапина, чијом је унуком био ожењен тадашњи бугарски владар Петар (927–969), али је она после његовог свргавања и успињања Константина Порфирогенита на положај првог цара, те потом и крунисања његовог сина Романа II за његовог савладара почетком 946, замењена другом формулацијом, у којој се бугарски владар назива царевим „духовним сином“.⁴²⁸ Оно што, међутим, посебно пада у очи јесте чињеница да се у оба случаја бугарски владар ословљава као „од Бога кнез Бугарске“ (ἐκ Θεοῦ ἄρχων), а не као „цар“, с обзиром на то да се обично сматра како је византијски двор званично признао бугарском владару царску титулу још 927. године.⁴²⁹ Ипак, на основу наведеног места из поглавља II, 47 *Књије о церемонијама* нема сумње да у периоду 944–946. царски двор још увек није признавао бугарског владара за цара.⁴³⁰ Промена на том плану се, међутим, убрзо догодила, а забележена је у поглављу II, 48, у тзв. „Листи адреса за стране владаре“, где стоји следеће: „Од Бога кнезу Бугарске: У име Оца и Сина и Светога Духа, једног и јединог истинитог Бога нашег. Константин и Роман, верни у истом Богу цареви Римљана поштованом и духовном нашем чеду и од Бога кнезу најхришћанскијег народа Бугара. Сада се пише: Константин и Роман, у Христу Богу благочастиви самодршци цареви Римљана, поштованом и духовном нашем чеду господину том и том цару Бугарске.“⁴³¹ Пошто у обе формулације фигурирају цареви Константин и Роман, јасно је да је прва формулација још увек била у употреби након крунисања Романа II за цара савладара 22. марта 946. године, што је у складу и са горе

⁴²⁷ Livre de cérémonies III, II, 47.35–48.

⁴²⁸ Предложено датовање наведених формулација у око 922–924, De Ceremoniis, ODB I, 596–597 (M. McCormick); *Basić*, Amalarius of Metz, 99, из наведених разлога није одрживо.

⁴²⁹ Cf. *Dölger*, Mittelalterliche „Familie der Fürsten“, 171–178; *Idem*, Bulgarenherrscher, 183–196; *Божилов*, *Гюзелев*, Историја, 271–277; *Pirivatrić*, Some Notes, 42–43.

⁴³⁰ Уп. *Пиривајџић*, Самуилова држава, 36–37; *Howard-Johnston*, A short piece, 355. Титула ἐκ Θεοῦ ἄρχων је била званичан превод старобугарског *kanas ybigi*, cf. *Komatina*, Traduction des titres, 138–140. Одговарајућа словенска варијанта „од Бога кнез“ јавља се у *Шестіодневу* Јована Егзарха с почетка X века, уп. *Бакалов*, Средновековният български владател, 144.

⁴³¹ Livre de cérémonies III, II, 48.99–108.

описаним протоколом приликом пријема бугарских посланика, те да је до промене у начину обраћања бугарском владару и признавања његове царске титуле дошло након тога.⁴³²

„Листа адреса за стране владаре” је у науци уобичајени назив за документ сачуван као поглавље II, 48 *Књије о церемонијама*, чији аутентични назив гласи „Акта писама за странце” (Τὰ ἄκτα τῶν εἰς τοὺς ἔθνικοὺς γενομένων ἐπιγραφῶν),⁴³³ а који садржи списак формула званичног обраћања ромејских царева страним владарима у њима упућеним писмима, са прописаном вредношћу званичног царског печата којим су таква писма била оверавана.⁴³⁴ С обзиром на то да је у свим формулама у којима се наводе имена ромејских царева реч о царевицима Константину и Роману,⁴³⁵ очигледно је да је списак настао у време савладарства Константина VII и његовог сина Романа II, после крунисања потоњег за очевог савладара 22. марта 946. С друге стране, упадљив изостанак формуле адресе за владара шпанских Арабљана, чије је посланство свечано примљено на царском двору 24. октобра исте године, о чему су забележени подаци у поглављу II, 15b,⁴³⁶ упућује на узак временски распон између марта и октобра 946. као време настанка „Листе адреса” у облику у ком је сачувана.⁴³⁷

Чврста унутрашња веза између докумената сачуваних у виду „дипломатских поглавља” *Књије о церемонијама* огледа се и у неким другим појединостима. Титуле и епитети који се користе за стране владаре у протоколима приликом пријема њихових посланика пред царем у поглављу II, 47 истоветни су онима који се за њих користе у „Листи адреса” у II, 48. Тако је римски папа на оба места „пресвети епископ”,

⁴³² Livre de cérémonies IV/2, 897–900.

⁴³³ Livre de cérémonies III, II, 48.1.

⁴³⁴ Livre de cérémonies III, II, 48.1–142; IV/2, 902–913. О „Листи адреса”, времену и начину настанка и уласка у *Књију о церемонијама*, cf. Zuckerman, Voyage d’Olga, 669–672; *Коматинова*, Политички положај, 15–17.

⁴³⁵ Livre de cérémonies III, II, 48.22–23, 27–28, 47–49, 69–71, 76–78, 81, 84–85, 88–91, 100–102, 106–107, 110–112, 115–116, 118–119, 121–122, 130–133, 136–137, 140–141.

⁴³⁶ Livre de cérémonies III, II, 15.98–446; IV/2, 692–693; *Kresten*, „Staatsempfänge”, 31–34; Zuckerman, Voyage d’Olga, 654–660; *Signes Codoñer*, Bizancio y al-Ándalus, 212 sq.

⁴³⁷ Zuckerman, Voyage d’Olga, 654–660, 669–672; Livre de cérémonies IV/2, 902–904. За старију мишљења, cf. *Ostrogorsky*, Byzantinische Staatenhierarchie, 49–53; *Dölger*, „Familie der Könige”, 34–69; *Ферлуја*, Листа адреса, 157–178; *Brandes*, »Familie der Könige«, 263; *Prinzling*, Byzantium, 17.

„пресвети папа” (ἁγιώτατος ἐπίσκοπος, ἁγιώτατος πάπας) и царев „духовни отац” (πνευματικὸς πατήρ),⁴³⁸ тадашњи световни поглавар Вечног Града, кнез Алберик II, јесте „преславни кнез” (ἐνδοξότατος πρίγκιψ),⁴³⁹ бугарски владар се назива царевим „духовним сином”, односно „духовним чедом” (πνευματικὸς υἱός, πνευματικὸν τέκνον),⁴⁴⁰ арабљански калиф (Ἀμερμουμνῆς = амир ал-муминин, „кнез правоверних”) и у протоколима и у „Листи адреса” је „највеличанственији и најблагороднији и најуваженији” (μεγαλοπρεπέστατος καὶ εὐγενέστατος καὶ περιβλεπτός),⁴⁴¹ док је њему још увек номинално потчињени емир Египта у оба случаја једнако „најблагороднији” (εὐγενέστατος).⁴⁴² То довољно јасно сведочи да документи сачувани у оба поглавља имају заједничко порекло у раду царске канцеларије у оквиру снажне дипломатске активности на почетку самодржавне владавине Константина VII. С друге стране, документ сачуван као поглавље II, 46, с насловом „Којим називима цар треба да почастује великаше и прваке странаца” (Οἷς ὀφείλει ὁ βασιλεὺς ὀνόμασι τιμᾶν τοῖς μεγίστασι καὶ πρώτοις τῶν ἐθνῶν) не представља ништа друго до попис титула и епитета намењених ословљавању страних владара,⁴⁴³ који се махом јављају управо у протоколима за пријем страних посланика у II, 47 и нарочито у „Листи адреса” у II, 48, те поменути документ и није друго до нека врста увода у два документа која му следе.⁴⁴⁴

„Листа адреса за стране владаре”, дакле, садржи формуле којима се царска канцеларија у писмима обраћала страним владарима, али и верским поглаварима, с којима је царски двор имао званичну дипломатску кореспонденцију према стању забележеном између пролећа и јесени 946. године. На њеном челу се налази римски папа,⁴⁴⁵ као први међу хришћанским верским поглаварима, а њему следе три источна патријарха – александријски, антиохијски и јерусалимски,⁴⁴⁶ па најзначајнији

⁴³⁸ Livre de cérémonies III, II, 47.15–16, 48.5–6.

⁴³⁹ Livre de cérémonies III, II, 47.10–11, 18–19, 48.80–82.

⁴⁴⁰ Livre de cérémonies III, II, 47.44–45, 48.102–104, 107–108.

⁴⁴¹ Livre de cérémonies III, II, 47.57–58, 48.13–14, 17–19.

⁴⁴² Livre de cérémonies III, II, 47.101, 48.91–92.

⁴⁴³ Livre de cérémonies III, II, 46.1–15; IV/2, 894–896.

⁴⁴⁴ *Komatina*, Traduction des titres, 131–136.

⁴⁴⁵ Livre de cérémonies III, II, 48.2–6; *Martin*, Occident chrétien, 638–639.

⁴⁴⁶ Livre de cérémonies III, II, 48.7–10.

међу свим страним владарима, арабљански калиф (*амир ал-муминин*).⁴⁴⁷ Затим се наводи кнез кнежева Велике Јерменије,⁴⁴⁸ па редом кнежеви осталих јерменских земаља (Васпуракан, Коговит, Тарон, Мок, Анжева-цик, Сјуник, Вајоцжор, Хачен, Севордик).⁴⁴⁹ Њима следи попис осталих владара у подручју Кавказа – куроपालат Иверије (Грузије),⁴⁵⁰ са четири друга грузијска кнеза (Горњи Тао, Таоскарни, Аџара, Квели),⁴⁵¹ затим владар Аланије,⁴⁵² владар Абхазије (Абазгије),⁴⁵³ па кнежеви Алваније и суседних области према Каспијском језеру (Дербенд, Дидо, Цанарија/Кахети, Ширван, Сарир, Хурсан, Барзанд, Мукан).⁴⁵⁴ Кавкаску целину затварају тројица верских поглавара тамошњих хришћана – католикоси Јерменије, Иверије и Алваније.⁴⁵⁵ Још једно навођење формуле обраћања римском папи отвара целину посвећену господарима хришћанског Запада,⁴⁵⁶ која обухвата краља Саксоније, краља Баварске („ова земља се зове Немци”), краља „Галије”, краља „Германије”,⁴⁵⁷ те кнеза Рима.⁴⁵⁸ Њима следе емир Африке,⁴⁵⁹ и емир Египта,⁴⁶⁰ па поглавари номинално ромејских – романских и лангобардских – поседа у западном Средоземљу: архонт Сардиније, дука (дужд) Венеције, кнез Капуе (и Беневента), кнез Салерна, дука Напуља, архонт Амалфија и архонт Гаете.⁴⁶¹ После њих долазе две различите формуле обраћања бугарском владару, раније

⁴⁴⁷ Livre de cérémonies III, II, 48.11–19; *Dagron*, Introduction, 355.

⁴⁴⁸ Livre de cérémonies III, II, 48.20–24; *Martin-Hisard*, Constantinople, 370–375.

⁴⁴⁹ Livre de cérémonies III, II, 48.25–37; *Martin-Hisard*, Constantinople, 368–427; *Komatina*, Traduction des titres, 142–144.

⁴⁵⁰ Livre de cérémonies III, II, 48.38–40.

⁴⁵¹ Livre de cérémonies III, II, 48.41–45; *Martin-Hisard*, Constantinople, 428–458; *Komatina*, Traduction des titres, 142–144.

⁴⁵² Livre de cérémonies III, II, 48.46–50; *Martin-Hisard*, Constantinople, 466–479; *Zuckerman*, À propos, 539–562; *Komatina*, Traduction des titres, 145–146.

⁴⁵³ Livre de cérémonies III, II, 48.51–53; *Martin-Hisard*, Constantinople, 459–465; *Komatina*, Traduction des titres, 144–145.

⁴⁵⁴ Livre de cérémonies III, II, 48.54–63; *Martin-Hisard*, Constantinople, 479–519; *Zuckerman*, À propos, 532–594.

⁴⁵⁵ Livre de cérémonies III, II, 48.64–67.

⁴⁵⁶ Livre de cérémonies III, II, 48.68–72; *Martin*, Occident chrétien, 638–643.

⁴⁵⁷ Livre de cérémonies III, II, 48.73–79.

⁴⁵⁸ Livre de cérémonies III, II, 48.80–82.

⁴⁵⁹ Livre de cérémonies III, II, 48.83–86; *Комати́на*, Византијска титула, 64.

⁴⁶⁰ Livre de cérémonies III, II, 48.87–92.

⁴⁶¹ Livre de cérémonies III, II, 48.93–98; *Martin*, Occident chrétien, 617–637.

„од Бога кнезу”, а сада цару.⁴⁶² Наслови писама за кагана Хазарије,⁴⁶³ кнеза Русије,⁴⁶⁴ те кнежеве Угара,⁴⁶⁵ и кнежеве Печенега,⁴⁶⁶ чине целину посвећену номадским и народима северно од Црног мора. Наредна целина је посвећена владарима јужнословенских земаља – кнежевима Хрватске, Срба, Захумљана, Конавала, Травуњана, Дукље и Моравије.⁴⁶⁷ Након њих је посебно узвишена формула обраћања „краљу Франачке”, тј. тадашњем франачком краљу Италије Хугу (926–947), царевом пријатељу и тасту младог цара Романа II.⁴⁶⁸ „Листу адреса” закључују формуле обраћања удаљеном и полумитском „господару Индије” и „господару Срећне Арабије”.⁴⁶⁹

„Листа адреса” представља јединствену и јасно уобличену целину у којој су формуле обраћања страним владарима груписане према географском начелу, те и одељак са формулама обраћања јужнословенским кнежевима представља њен саставни део. Настанак „Листе адреса” као целине је хронолошки прецизно опредељен у период између пролећа и јесени 946, па нема сумње да и у њој забележене формуле обраћања владарима јужнословенских земаља припадају управо том времену.⁴⁷⁰

⁴⁶² Livre de cérémonies III, II, 48.99–108; *Komatina*, Traduction des titres, 138–140.

⁴⁶³ Livre de cérémonies III, II, 48.109–113.

⁴⁶⁴ Livre de cérémonies III, II, 48.114–116; *Komatina*, Traduction des titres, 141–142.

⁴⁶⁵ Livre de cérémonies III, II, 48.117–119. Помен „кнежева Угара” у множини је сасвим у складу са податком из 40. поглавља *De administrando imperio*, где се наводи да Угри осим главног кнеза из Арпадовога рода имају и другу двојицу, који имају титуле *ђуле* и *кархе*, као и да свако од осам угарских племена има свог кнеза, DAI, 40.47–52, 63–67; *Róna-Tas*, Hungarians, 341–354.

⁴⁶⁶ Livre de cérémonies III, II, 48.120–122. Према 37. поглављу *De administrando imperio*, Печенези су били подељени на осам тема, од којих је свака имала „великог кнеза”, оне су се пак делиле на четрдесет делова којима су управљали „мањи кнежеви”, DAI, 37.15–33; *Golden*, An Introduction, 264–266.

⁴⁶⁷ Livre de cérémonies III, II, 48.123–128; *Malamut*, Adresses, 595–615.

⁴⁶⁸ Livre de cérémonies III, II, 48.129–134; *Komatina*, King of Francia, 157–168.

⁴⁶⁹ Livre de cérémonies III, II, 48.135–138, 139–142.

⁴⁷⁰ *Комашина*, Политички положај, 15–17. У старијој српској и југословенској историографији је Б. Ферјанчић заступао гледиште да је „Листа адреса”, укључујући и формуле обраћања јужнословенским владарима, настала у време савладарства Константина VII и Романа II, ВИИНЈ II, 78, нап. 292 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Структура, 76, али је касније превладало мишљење да њен „јужнословенски део” потиче из времена владавине цара Лава VI (886–912), Ферлуја, Листа адреса, 176–177; *Исџи*, Византијско царство, 87; Ферјанчић, Василије I, 26–28; *Пиривајџирић*, Византијска тема Морава, 190–191, што у начелу прихвата и *Malamut*, Adresses, 612, допуштајући, ипак, и време цара Романа I (920–944). Сасвим је неосновано датовање „Листе адреса” у време Василија I (867–886), *Košćak*, Pripadnost, 333, или још у средину IX века, *Живковић*, Јужни Словени, 360–362; *Исџи*, De conversione, 190, п. 568.

Прецизно датирање података „јужнословенског одељка” „Листе адреса” било је у великој мери отежано чињеницом да се у њему не спомињу поименично цареви „Константин и Роман”, као у неким другим формулама, него се само говори уопштено о „христољубивим господарима” (φιλόχριστοὶ δεσπότες), што је допуштало могућност да се формуле датују у било које време када је царску власт истовремено вршило више царева током IX и прве половине X века.⁴⁷¹ Међутим, посреди је само формална карактеристика, условљена чињеницом да сваком од поменутих кнежева цареви шаљу „заповест” (κέλευσις).⁴⁷² Наиме, страни владари побројани у „Листи адреса” се разликују према рангу, политичком значају, и степену зависности од цара, па се стога и обрасци по којима им се цареви обраћају разликују међу собом. Што је владар који је у питању био моћнији и политички значајнији, то је и формула којом му се цареви обраћају садржала узвишеније епитете како за њега, тако и за саме цареве, којима се у таквим случајевима обавезно наводи и име. Такав је случај са калифом, кнезом кнежева Велике Јерменије, кнезом кнежева Васпуракана, владарем Аланије, римским папом и кнезом, краљевима Саксоније, Баварске, „Галије” и „Германије”, емирима Африке и Египта, „од Бога кнезом”, тј. царем Бугарске, хазарским каганом, кнежевима Русије, Угара и Печенега, краљем Франачке и господарима Индије и Срећне Арабије.⁴⁷³ Што је пак ранг одређеног владара био нижи и мање значајан, то је образац којим му се цар обраћао бивао једноставнији, а разлика у положају између њих била је речито наглашена. Писма царева владарима таквог ранга носила су једноставну формулу: „Заповест христољубивих господара” (κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν), без навођења њихових имена. Такав је случај био са кнежевима (ἄρχοντες) свих мањих јерменских области, куропалатом Иверије и кнежевима осталих грузијских земаља, владарем Абхазије, кнежевима Алваније и суседних земаља на источном Кавказу, као и црквеним поглаварима Јерменије, Иверије и Алваније, затим владарима Сардиније, Венеције, Капуе, Салерна, Напуља, Амалфија и Гаете, те, најзад, и са кнежевима јужнословенских земаља.⁴⁷⁴ Такав начин обраћања је имао у великој мери за циљ и да нагласи

⁴⁷¹ Ферлуја, Листа адреса, 174–177; Живковић, Јужни Словени, 358–364.

⁴⁷² Livre de cérémonies III, II, 48.126–128.

⁴⁷³ Livre de cérémonies III, II, 48.11–29, 46–50, 68–92, 99–122, 129–142.

⁴⁷⁴ Livre de cérémonies III, II, 48.30–45, 51–67, 93–98, 123–128.

цареу политичку доминацију, односно врховну власт над таквим владарима, барем у идеолошкој равни, пошто би своје „заповести” цареви могли да упућују само зависним владарима.⁴⁷⁵ У случају мањих кнежева у Јерменији и источном Закавказју, то је, по свој прилици, и остајало на идеолошкој равни,⁴⁷⁶ док је у случају Иверије и Абхазије,⁴⁷⁷ а нарочито италијанских територија, од којих су оне романске, попут Сардиније, Венеције, Напуља, Амалфија и Гаете, традиционално сматране неутуђеним делом јединог Римског царства,⁴⁷⁸ док су оне лангобардске (Капуа са Беневентом и Салерно) након доласка Барија под византијску власт и оснивања теме Лангобардије 876. биле под све јачим византијским утицајем,⁴⁷⁹ имало и извесно практично значење. У сваком случају, нема сумње да су „христољубиви господари” из ове групе формула исти они цареви који се по имену помињу у групи формула обраћања значајнијим владарима – Константин VII и Роман II.

Тако, дакле, и формулације побројане у „јужнословенском одељку” потичу из истог времена као и остатак „Листе адреса”, из 946. године. Његов садржај гласи: „Кнезу Хрватске; кнезу Срба; кнезу Захумљана; кнезу Конавала; кнезу Травуњана; кнезу Дукље; кнезу Моравије; писмо овима: Заповест христољубивих господара том и том кнезу те и те земље. Златна була од два солида”⁴⁸⁰

Наведени подаци су углавном јасни – у питању је списак владара кнежевина добро познатих из другог савременог списка цара Константина VII Порфирогенита, *De administrando imperio*, чија поглавља 29–36. садрже значајне податке о Хрватској, Србији, Захумљу, Травунији и Конавлима, Дукљи и Паганији.⁴⁸¹ Они непосредно сведоче о томе да

⁴⁷⁵ Уп. *Ферлуја*, Византијско царство, 93–99; *Пиривајџирић*, Византијска тема Морава, 183–184.

⁴⁷⁶ *Martin-Hisard*, Constantinople, 415–427.

⁴⁷⁷ *Martin-Hisard*, Constantinople, 437–450, 463–465.

⁴⁷⁸ *Martin*, Occident chrétien, 624–637.

⁴⁷⁹ *Martin*, Occident chrétien, 619–624.

⁴⁸⁰ Εἰς τὸν ἄρχοντα Χρῳατίας, εἰς τὸν ἄρχοντα Σέρβλων, εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Ζαχλοῦμων, εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Κανάλη, εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν Τραβούνων, εἰς τὸν ἄρχοντα Διοκλείας, εἰς τὸν ἄρχοντα Μωραβίας. Ἐπιγραφή εἰς αὐτοὺς „Κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς τὸν ὀδεῖνα τὸν ἄρχοντα τῆσδε”: – βούλλα χρυσῆ δισολδία, *Livre de cérémonies* III, II, 48.123–128. Уп. ВИИИЈ II, 78, нап. 288–292; *Ферлуја*, Листа адреса, 162–163; *Исџи*, Византијско царство, 82; *Пиривајџирић*, Византијска тема Морава, 182–184.

⁴⁸¹ DAI, cc. 29–36.

је царски двор 946. имао званичне дипломатске односе с њима, а чињеница да су акта царева упућена јужнословенским владарима била у форми „заповести христољубивих господара” јасно сведочи о истицању теоријске супериорности и врховне власти ромејских царева над њима, што је опет, сасвим у складу са царевом идеологијом о вековној ромејској власти над Јужним Словенима, израженом на одговарајућим местима у *De administrando imperio*,⁴⁸² али по свој прилици и са стварним политичким околностима средине X века.⁴⁸³

Одређене недоумице приликом тумачења података из „јужнословенског одељка” у „Листи адреса” биле су везане за помен Конавала и Моравије и изостанак помена Паганије, односно земље Неретљана, такође познате из *De administrando imperio*.⁴⁸⁴ Чињеница да се Конављани помињу у *De administrando imperio* у вези са догађајима из IX века,⁴⁸⁵ била је један од главних аргумената у прилог тези о ранијем датирању настанка „јужнословенског одељка” у „Листи адреса”.⁴⁸⁶ Међутим, иако им не посвећује посебно поглавље у свом спису *De administrando imperio*, него их обрађује заједно са Травуњанима,⁴⁸⁷ одређена места у њему показују да је цар Константин Порфирогенит био упознат са постојањем Конавала као посебне политичке целине у време када пише свој спис, крајем четрдесетих година X века. Тако у 32. поглављу доноси податак да су се „садашња Србија и Паганија и земља Захумљана и Травунија и (земља) Конављана” некада налазиле под влашћу Ромеја и да су, пошто су биле опустошене од стране Авара, насељене Србима,⁴⁸⁸ док у 34. поглављу наводи како „земља Травуњана и Конављана јесте једна”, да „иосџоји друга земља под овом земљом Травунијом, звана Конавли”, те да јесу „у земљи Травунији и Конавлима насељени градови Требиње, Врм, Рисан, Лукавац, Зетливи.”⁴⁸⁹

⁴⁸² DAI, 29.54–58, 70–73, 31.58–60, 32.146–148.

⁴⁸³ Cf. DAI, 32.128–145, где се говори о зависности српског кнеза Часлава од цара Романа Лакапина у годинама после смрти бугарског цара Симеона 927, уп. и *Живковић*, Јужни Словени, 421–423.

⁴⁸⁴ Cf. DAI, 29–36.

⁴⁸⁵ DAI, 29.63–66, 106–112.

⁴⁸⁶ *Ферлуја*, Византијско царство, 86–87; *Ферјанчић*, Василије I, 26–28; *Пиривајрић*, Византијска тема Морава, 183–184, 190–191; *Malamut*, Adresses, 611–612; *Живковић*, Јужни Словени, 358–364; *Idem*, De conversione, 190.

⁴⁸⁷ DAI, 34.1–20.

⁴⁸⁸ DAI, 32.21–27.

⁴⁸⁹ DAI, 34.1–3, 15–18, 19–20.

Употреба глаголских облика у садашњем времену на наведеним местима јасно сведочи о томе да цар говори о Конавлима као о политичкој стварности свог времена, док помен Конављана у вези с догађајима из IX века представља заправо анахронизам, настао услед царевог пресликавања савремених прилика на ранију прошлост.⁴⁹⁰

Када је реч о помену „кнеза Моравије”, тумачење да је у питању владар Велике Моравске, о којој се такође говори у *De administrando imperio*, а коју су уништили Угри у првој деценији X века,⁴⁹¹ што је такође навођено као аргумент у прилог ранијем датирању настанка „Листе адреса” или бар њеног „јужнословенског одељка”,⁴⁹² није одрживо већ због саме чињенице да је „Листа” настала 946. године. У то време, међутим, није било ни неке друге, јужне или „балканске” Моравије око Велике Мораве и Дунава, јер су тим подручјем тада владали Бугари.⁴⁹³ С обзиром на то да се кнез Паганије, тј. Неретљана уопште не помиње у „Листи адреса”, најприхватљивијим се чини објашњење да „Моравија” на том месту заправо означава Паганију.⁴⁹⁴ Ту се по свој прилици ради о донекле погрешно записаном другом називу за исто подручје. Неретљани или Пагани се, наиме, у изворима јављају под још једним, трећим именом – Морјани (Mariani),⁴⁹⁵ које је заправо по свој прилици било њихов аутоним,⁴⁹⁶ док се њихова земља назива и Maronia, у смислу „поморска земља”, „Поморје”.⁴⁹⁷ У прилог таквом тумачењу говори и околност да се једно друго „Поморје”, Marania или Merania у Кварнеру, у изворима јавља и као Morania и Moravia.⁴⁹⁸

⁴⁹⁰ *Комајина*, Политички положај, 11–21.

⁴⁹¹ DAI, 13.5–7, 38.57–60, 40.32–34, 41.1–25, 42.18–19.

⁴⁹² *Пиривајрић*, Византијска тема Морава, 182–191.

⁴⁹³ *Пиривајрић*, Византијска тема Морава, 188–191.

⁴⁹⁴ *Ферлуја*, Листа адреса, 165–166, нап. 15, 19.

⁴⁹⁵ Млетачки хроничар Јован Ђакон с почетка XI века помиње у вези с догађајима из 839. „Дружака, кнеза Морјана”, „на Неретљанским острвима” („Deinde pertransiens ad Narentanas insulas, cum Drosaco, Marianorum iudice similiter fedus instituit...”), *Chronicon Venetum*, 17. „Rex Marianorum”, „iudex Maranorum”, „omnes Maranos”, „dux Marianorum” се помињу и у дипломатичкој грађи XI века, CD I, 78–79, 170.

⁴⁹⁶ *Катић*, Od Konstantina Porfirogeneta, 51–57; *Budak*, Identities, 234–236; *Живковић*, Неретљани, 11–24.

⁴⁹⁷ Thomas, 60, 70; *Skok*, Slavenstvo I, 173–174. Тако се и у двема повељама краља Стефана Уроша I (1242–1276) за село Живошоће, које се налазило у Макарском приморју, наводи да је „оу морьсцѣ край”, *Зборник*, 196, 229.

⁴⁹⁸ *Новаковић*, Карта, 43; *Комајина*, Политички положај, 17, нап. 32.

DE ADMINISTRANDO IMPERIO. ПОСТАНАК И СТРУКТУРА ДЕЛА

Пет целина царевог списка

Као што је већ истакнуто, првих година самосталне владавине цар Константин VII Порфирогенит је започео и рад на свом најпознатијем и најзначајнијем делу, у науци познатом као *De administrando imperio* (*О ујрављању Царсѿвом*), посвећеном његовом сину и савладару Роману II, на коме је радио више година између 948. и 952. Један такав спис о страним народима и њиховим односима с Ромејима имао је своје природно место у оквиру царевог плана о систематизацији постојећих знања, а његова непосредна искуства кроз дипломатску активност и додире са страним посланствима на царском двору додатно су развила његово интересовање за ту тематику. Стога је и појава списка *De administrando imperio* нераскидиво повезана с дипломатском активношћу царског двора средином четрдесетих година X века и са подацима забележеним у „дипломатским поглављима” *Књије о церемонијама* (II, 15, 46–48). „Листа адреса за стране владаре” из 946. сачувана у *De cerimoniis* II, 48, са пописом страних владара с којима је царски двор одржавао дипломатске односе у то време,⁴⁹⁹ послужила је цару, по свему судећи, као полазна основа, с обзиром на то да се у њој оцртава управо онај геополитички оквир какав се препознаје у *De administrando imperio*, у коме се јавља и највећи део владара побројаних у „Листи адреса”.⁵⁰⁰

У Предговору спису *De administrando imperio*, упућеном сину и савладару Роману II, цар Константин Порфирогенит наводи пет тема о

---

⁴⁹⁹ Livre de cérémonies III, II, 48.2–142.

⁵⁰⁰ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 40–42, n. 10.

којима ће писати у делу, на основу чега се може закључити да је он унапред замислио дело које ће се састојати из пет целина. Прва тема се односи на начин на који „сваки народ може да надјача Ромеје и да им науди и како и уз помоћ којег народа се са сваким од њих може ратовати и потчинити га”,⁵⁰¹ друга се тиче „њихове бесне и незасите нарави и онога што безмерно траже да добију”,⁵⁰² трећа се бави „разликама између других народа, њиховим родословљем и обичајима и начином живота и положајем и поднебљем земље у којој живе, њеним земљописом и размерама”,⁵⁰³ четврта је о „догађајима који су се у различита времена збили између Ромеја и различитих народа”,⁵⁰⁴ док се пета односи на „оно што је новоустановљено временом у нашој држави, али и у целом Ромејском царству”.⁵⁰⁵

Цар је остао у потпуности веран замишљеној структури, тако да је у делу јасно видљиво где која целина почиње и где се завршава, зато што постоје и појединачни уводи на почетку сваке од целина, који се ослањају на исказе из Предговора, а на појединим местима их чак и дословно понављају. Први такав увод се налази на почетку 1. поглавља,⁵⁰⁶ други на почетку 13. поглавља,⁵⁰⁷ трећи на крају 13. поглавља,⁵⁰⁸ четврти на крају 46. поглавља,⁵⁰⁹ док је пети на крају 48. поглавља.⁵¹⁰ На основу тога се може закључити да поглавља 1–12. и почетак 13. (до реда 13.11) сачињавају прву целину, посвећену северним народима и дипломатским односима с њима, што је прва тема наведена у Предговору. Највећи део 13. поглавља (редови 13.24–194) чини другу целину, о дипломатским захтевима и даровима које страни народи траже, што је друга тема из Предговора. Поглавља 14–46. (до реда 46.165) представљају трећу, највећу и најзначајнију целину, посвећену трећој теми истакнутој у Предговору, „разликама између других народа, њиховом родословљу и обичајима и начину

⁵⁰¹ DAI, Proem, 14–17.

⁵⁰² DAI, Proem, 17–18.

⁵⁰³ DAI, Proem, 19–21.

⁵⁰⁴ DAI, Proem, 21–23.

⁵⁰⁵ DAI, Proem, 23–24.

⁵⁰⁶ DAI, 1.16–24, cf. Proem, 14–17.

⁵⁰⁷ DAI, 13.12–23, cf. Proem, 17–18.

⁵⁰⁸ DAI, 13.195–200, cf. Proem, 19–21.

⁵⁰⁹ DAI, 46.166–169, cf. Proem, 21–23.

⁵¹⁰ DAI, 48.22–27, cf. Proem, 23–24.

живота и положају и поднебљу земље у којој живе, њеном земљопису и размерама.” Поглавља 47. и 48. (до реда 48.21) припадају четвртој целини, и тичу се догађаја који су се збили између Ромеја и различитих народа у различито време, према четвртој теми из Предговора. Пети и последњи део обухвата целину од краја 48. поглавља до краја списка, а његова тема, као последња од оних најављених у Предговору, односи се на реформе унутар Ромејског царства из ближе прошлости.⁵¹¹

Поред тога, у трећој целини постоје и два мања увода – у 30. поглављу,⁵¹² о географском положају Далмације, као увод у историју словенских народа у Далмацији у поглављима 30–36, и у 43. поглављу,⁵¹³ где се каже како је довољно речено о северним народима и како пажњу треба посветити источним суседима – Јерменима и Иверцима (Грузинима), којима су посвећена наредна поглавља 43–46. Због тога се трећа целина може даље поделити на три дела. Први део би обухватао поглавља 14–29, која се односе на суседе Царства на југу и западу – Арабљане на Блиском Истоку, у Северној Африци и Шпанији у поглављима 14–25, и Франке и Лангобарде у Италији, али такође и на Венецију и Далмацију у поглављима 26–29. Други део би обухватао поглавља 30–42. и говорио о северним суседима – Јужним Словенима у Далмацији у поглављима 30–36, Печенезима у 37. поглављу, Угрима и Кабарима у поглављима 38–40, Великој Моравској у 41. поглављу, те путу од Солуна до Кавказа уз Дунав и северне обале Црног мора у 42. поглављу. Трећи део се састоји од поглавља 43–46. и посвећен је источним суседима Царства, кавкаским народима – 43. поглавље „земљи Тарон”, 44. поглавље Великој Јерменији и хришћанским и муслиманским господарима у њој, 45. поглавље Иверцима и 46. родослову иверске владајуће породице и граду Артануцу. Таква подела је снажан аргумент у прилог схватању да је 30. поглавље аутентичан и интегрални део списка, а не каснија интерполација, како се обично сматра.⁵¹⁴ Она такође доводи до закључка да такозвани „јужнословенски досије” списка

⁵¹¹ Cf. *Lounghis*, *Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio”*, 32–157; *Sode*, *Untersuchungen*, 149–179; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a Re-examination*, 304–305.

⁵¹² DAI, 30.2–8.

⁵¹³ DAI, 43.2–6.

⁵¹⁴ *Bury*, *Treatise*, 524–525; ВИИИИ II, 26, нар. 71; DAI. *Commentary*, 94–101; *Ферјанчић*, *Структура 30. главе, 67–79*; *Ančić*, *Zamišljanje tradicije*, 133–148; *Živković*, *De conversione*, 30–38. За супротно мишљење, cf. *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 128.

De administrando imperio почиње са 30. поглављем, а да му претходно, 29. поглавље не припада, како се без изузетка сматра у историографији,⁵¹⁵ него да заједно са поглављима 26–28. спада у тзв. „италијански досије”, што је пак сасвим у складу са оним што сам Константин Порфирогенит истиче у свом другом делу, спису *О њемама (De thematibus)*, где наводи да је „Далмација земља која припада Италији”⁵¹⁶

Целине, одељци и поглавља

Како би се изнети закључци додатно поткрепили, потребно је по-
 дробније се осврнути на установљену поделу дела на педесет три по-
 главља. У науци се обично узима да подела на 53 поглавља представља
 првобитну поделу и организацију грађе у делу, па чак и да је број од 53
 поглавља свесно одабран.⁵¹⁷ С друге стране, већ је примећено да поглавља
 нису прецизно формулисана, те да је већина њихових наслова, нарочито
 оних који почињу са *περί*, првобитно заправо представљала маргиналне
 белешке које су служиле да појасне читаоцу садржај одређеног дела списка,
 а које је тек каснији преписивач унео у основни текст приликом преписи-
 вања.⁵¹⁸ То би значило да је и сама подела дела на поглавља какву познаје
 рукопис *Parisinus graecus* 2009 каснија, а да је оно првобитно било поде-
 љено само на оне целине које су дефинисане у Предговору и назначене
 појединачним уводима у садашњем 1, на два места у 13, затим у 46. и 48.
 поглављу, односно мањим „унутрашњим” уводима у 30. и 43. поглављу.⁵¹⁹

С тим у вези се треба осврнути још једном и на значење и смисао
 речи *ιστέον*, *ὅτι*, односно *ὅτι* на почетку одређених одељака у оквиру
 постојећих поглавља списка *De administrando imperio*, за које се у науци

⁵¹⁵ Bury, *Treatise*, 524–525; DAI. *Commentary*, 93–101; ВИИИЈ II, 20–65; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a Re-examination*, 322–324; *Živković*, *De conversione*, 19–42 sq.

⁵¹⁶ Ἡ δὲ Δαλματία τῆς Ἰταλίας ἐστὶ χώρα, *De thematibus*, 9.35–36.

⁵¹⁷ *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 71–77, сматра да постоји веза између поделе *De administrando imperio* на 53 поглавља и организације Константинових *Excerpta Historica* у 53 тематске целине.

⁵¹⁸ Cf. DAI, 19–20; *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126–128. Сматра се да је управо Михаило Розицит, који је крајем XI века преписао спис за цезара Јована Дуку и тако сачинио данас једини познати средњовековни препис дела *De administrando imperio*, ms. *Parisinus graecus* 2009, био одговоран за обликовање текста онаквог какав је сачуван у том рукопису, *Mondrain*, *Lecture du De administrando imperio*, 490–491; *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126; *Magdalino*, *Constantine VII and the Historical Geography*, 29–30.

⁵¹⁹ *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 127–128.

најчешће само констатовало да представљају „уводне формуле” за белешке или исписе материјала за сваки посебни податак у делу,⁵²⁰ слично као што и у *Excerpta Historica* са ὅτι најчешће почињу цели одломци извода из старих извора.⁵²¹ Такође се и у *De cerimoniis* јавља формула ἰστέον, ὅτι,⁵²² али и χρῆ εἰδέναι, ὅτι,⁵²³ која има потпуно исто значење и смисао. Међутим, између формуле ἰστέον, ὅτι, с једне и самог ὅτι с друге стране, постоји једна значајна разлика. Наиме, прво може да означава увод у целовиту мисао, јер представља почетак независне реченице, док је друго само везник који, заправо, означава почетак зависне реченице, а она без неког претходног исказа не може да представља самосталну мисао. Стога формула ἰστέον, ὅτι може да стоји на почетку неке самосталне целине или пак неког одељка те целине,⁵²⁴ док ὅτι само по себи може да стоји само на почетку одломака у оквиру неке веће целине, који се надовезују на неку већ изречену мисао.

Тако у 1. поглављу („О Печенезима и о добробитима када су у миру с царем Ромеја”), после одељка у којем се обраћа сину, цар почиње мали увод за своју у Предговору најављену прву целину, речима: Ὑπολαμβάνω γὰρ κατὰ πολὺ συμφέρειν αἰεὶ τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλειν ἔχειν μετὰ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζινακίτων...,⁵²⁵ где говори о користи добрих дипломатских односа Царства са Печенезима, да би наредни одељак започео првим „ὅτι уводником”: Ὅτι γειτνιάζει τὸ τοιοῦτον ἔθνος τῶν Πατζινακίτων τῷ μέρει τῆς Χερσῶνος...⁵²⁶ Сви наредни одељци почињу на исти начин,⁵²⁷ управо до места где почиње увод за другу целину.⁵²⁸

⁵²⁰ Bury, *Treatise*, 538–539; ВИНН II, 3; Živković, *De conversione*, 22–25. Недавно је *Shchavelov*, *Treatise De administrando imperio*, 688–701, по нашем мишљењу непотребно пренагласио разлику између уводника ἰστέον, ὅτι и ὅτι, узевши је као формални критеријум за утврђивање питања ауторства појединих делова текста у царевом спису и дошавши тако до закључка да је одељке који почињу са ὅτι написао сам цар, а оне који почињу са ἰστέον, ὅτι његов непознати сарадник.

⁵²¹ Németh, *Excerpta Constantiniana*, 214–215.

⁵²² *Livre de cérémonies* III, II, 1.6–7 schol, 7.3, 8.3, 11.3, 15.4, 16.3, 26.4, 31.3, 33.3, 34.3, 36.3, 39.3, 49.71, 76, 81, 83, 50.26, 57, 71, 73, 76.

⁵²³ *Livre de cérémonies* III, II, 27.4, 28.2, 29.3, 30.1, 32.2, 35.2, 37.3, 49.67, 85.

⁵²⁴ *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 127–128.

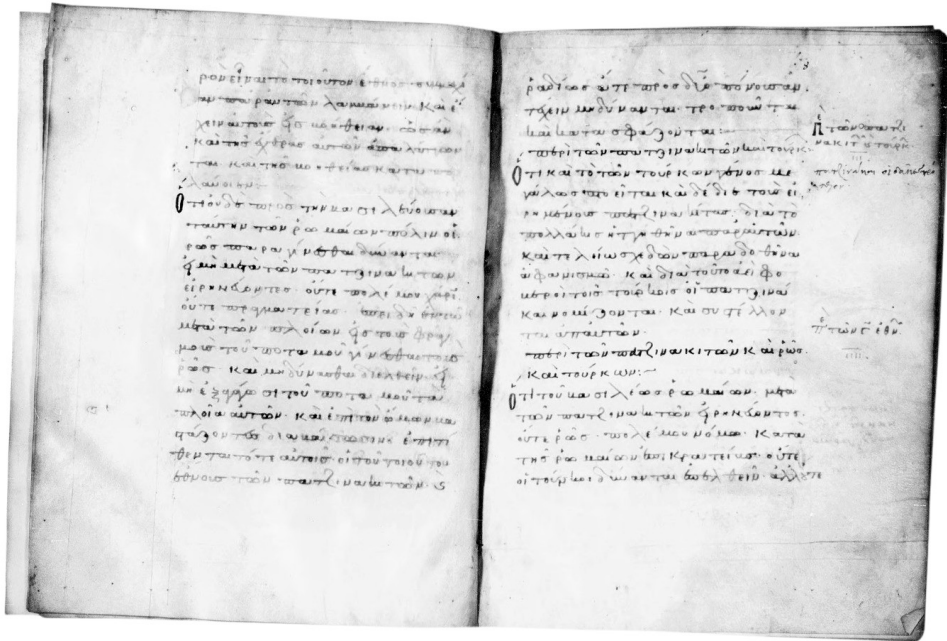
⁵²⁵ DAI, 1.16–24.

⁵²⁶ DAI, 1.25–28.

⁵²⁷ DAI, 2.2–4, 2.5–15, 2.16–23, 3.2–5, 4.3–13, 5.3–13, 6.2–12, 7.3–17, 8.5–33, 8.34–35, 9.3–113, 9.114, 10.3–4, 10.5–8, 11.3–13, 12.3–4, 13.3–8, 13.9–11.

⁵²⁸ DAI, 13.12–23.

Bibliothèque National de France, Parisinus gr. 2009, fol. 7v-8r
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10722809z/f13.item>

Пошто је свака реченица која почиње са *ὅτι* заправо зависна реченица, која се надовезује на неки претходни исказ, то ни сваки одељак који почиње таквом реченицом не може бити самостална целина, већ може бити само наставак неке раније започете мисаоне целине. То би, дакле, био случај са свим одељцима који почињу на тај начин од реда 1.25 до 13.9. Сви они би, према томе, били делови једне исте мисаоне целине, која би почињала последњим независним исказом, а то је управо реченица *Ἐπολαμβάνω γὰρ κατὰ πολὺ συμφέρειν αἰεὶ τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλειν ἔχειν μετὰ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζινακιδῶν...*,⁵²⁹ која почиње глаголом *ἐπολαμβάνω* („схватам”, „разумем”, „држим”), који и иначе дозвољава грађење зависних реченица уз помоћ везника *ὅτι*.⁵³⁰ Тако би се,

⁵²⁹ DAI, 1.16–24.

⁵³⁰ Захваљујем се колеги Илу Акаду на помоћи око разумевања сложених питања синтаксе грчког текста. У енглеском преводу Р. Ј. Х. Џенкинса, глагол *ἐπολαμβάνω* се преводи са „I conceive”, али се реченице које почињу са *ὅτι* преводe као независне, DAI, 49 sq, као и у немачком преводу К. Белкеа и П. Соустала, *Belke, Soustal*, Byzantiner, 71 sq, где је *ἐπολαμβάνω* = „Ich glaube”. У руском пак преводу Г. Г. Литаврина и А. П. Новосељцева за грчко *ἐπολαμβάνω* стоји „Я полагаю”, али се испред *ὅτι* у наредним одељцима узима као подразумевано „знай”, Константин Багрянородный, 37 сл.

дакле, сви одељци од 1. до почетка 13. поглавља заправо настављали на њихов мали увод у 1.16–24 и сваки одељак који почиње са ὅτι би, заправо, почињао једним подразумеваним ὑπολαβάνω, тј. у сваком одељку би се подразумевало (ὑπολαβάνω) ὅτι... Тако би сви ти одељци чинили јединствену целину⁵³¹ посвећену, како је наглашено у Предговору,⁵³² дипломатским средствима којима Ромеји могу да утичу на односе међу страним народима насељеним северно од граница Царства, преко Дунава и Црног мора – Печенезима, Русима, Угрима, Бугарима, Хазарима, Узима и Аланима,⁵³³ започету малим, у складу с тим написаним уводом у 1.16–24 и подељену у више мањих „ὅτι одељака”. Подела на поглавља би била направљена касније, на основу садржаја одељака, који је неко покушао да објасни или да их на неки начин групише по садржају.⁵³⁴ Наслови поглавља углавном упућују само на садржај првог одељка који им следи и често не одговарају садржини остатка поглавља.⁵³⁵

У другој целини, која обухвата највећи део 13. поглавља,⁵³⁶ „ὅτι одељака”, као ни „ὅτι уводника”, нема. Ту излагање тече континуирано и само тамо где се завршава једна мисаона и приповедачка целина долази уводна реченица у нову приповест „Ὡσαύτως χρῆ σε... μερμνᾶν καὶ μελετᾶν...”,⁵³⁷ где цар предочава сину нову тематику познавања „грчке ватре”, наглашавајући неопходност да он савлада и то „градиво”,

⁵³¹ DAI, 1.16–13.11.

⁵³² DAI, Proem, 14–17.

⁵³³ О византијској политици према источноевропским народима у IX–X веку, cf. *Lounghis*, Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio”, 91–112; *Idem*, Über die zwei gegensätzlichen Richtungen, 35–43; *Idem*, Byzantine political encounters, 21–25; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a Re-examination*, 312–314, 324–326, 330–336.

⁵³⁴ *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126.

⁵³⁵ На пример, 9. поглавље носи наслов „О Русима који долазе из Русије у моноцилима у Цариград”, DAI, 9.1–2, али о томе говори само први, прилично опширан одељак у том поглављу, DAI, 9.3–113, док је јако кратак други одељак посвећен Узима (Огузима), DAI, 9.114. У следећем, 10. поглављу, које је насловљено са „О Хазарима, како треба ратовати против њих и с ким”, DAI, 10.1–2, први одељак поново говори о Узима, DAI, 10.3–4, док други говори о Аланима, DAI, 10.5–8, исто као и одељак који чини цело 11. поглавље, DAI, 11.3–13, насловљено са „О граду Херсону и граду Боспору”, DAI, 11.1–2. Сличних примера има и у остатку текста. Тако је, наиме, 27. поглавље насловљено са „О теми Лангобардији и кнежевинама и архонтијама које се налазе у њој”, DAI, 27.1–2, али је њима посвећен само први одељак, DAI, 27.3–68, док су остали одељци заправо посвећени Венецији, DAI, 27.71–74, 75–88, 89, 90–95, 96, управо као цело 28. поглавље, DAI, 28.3–51, насловљено као „Повест о томе како је насељена сада звана Венеција”, DAI, 28.1–2.

⁵³⁶ DAI, 13.24–194. О тој целини детаљно, *Sode*, *Untersuchungen*, 189–240.

⁵³⁷ DAI, 13.73–76.

користећи помоћни глагол χρέομαι („треба”) и допунске глаголе у инфинитиву који појашњавају шта то он „треба” (μεριμνᾶν, μελετᾶν, „да брине” и „да мари”), као што у каснијем тексту користи глаголски облик ἰστέον када му излаже оно што он „треба да зна”. Слично томе, на још једном месту, када завршава са излагањем о томе и прелази на нову тему, ону о браковима између Ромеја и варвара, има нову уводну реченицу, која почиње са Ἄλλ’ ἄγε δὴ μετάβηθι...⁵³⁸

Најзад, у истом 13. поглављу налази се одељак који почиње са Χρεῶν δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταῦτά σε γινώσκειν, υἱὲ πολυέραστε...,⁵³⁹ који служи као увод у трећу целину предвиђену у Предговору,⁵⁴⁰ која обухвата највећи део списка – поглавља 14–46, посвећена историји и географији Царству суседних народа.⁵⁴¹ Први део те целине посвећен је Арабљанима и обухвата поглавља 14–25. Поглавље 14. носи наслов „О родослову Мухамеда”,⁵⁴² у 15. поглављу („О роду Фатимида”) први пут се налази уводна формула Ἰστέον, ὅτι,⁵⁴³ док се у наслову 16. („Из Канона који је поставио Стефан Математичар о појави Сарацена, које године од Стварања Света се то догодило и ко је тада држао скиптре Ромеја”),⁵⁴⁴ и 17. поглавља („Из Хронике Блаженог Теофана”),⁵⁴⁵ упућује на податке преузете из других извора.⁵⁴⁶ У поглављима 17–20. излажу се затим кратки историјски подаци о Мухамеду (поглавље 17) и о сваком од његових првих наследника, калифима Абубакру (поглавље 18), Омару (поглавље 19) и Осману (поглавље 20),⁵⁴⁷ преузети из Теофанове *Хронографије*,⁵⁴⁸ како је и истакнуто у наслову 17. поглавља. Могло би се стога

⁵³⁸ DAI, 13.104–106.

⁵³⁹ DAI, 13.195–200.

⁵⁴⁰ DAI, Proem, 19–21.

⁵⁴¹ DAI, Commentary, 1–8; *Lounghis, Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio”*, 61–120; *Howard-Johnston, De administrando imperio: a Re-examination*, 310–332.

⁵⁴² DAI, 14.1–36.

⁵⁴³ DAI, 15.2–14.

⁵⁴⁴ DAI, 16.1–12.

⁵⁴⁵ DAI, 17.1.

⁵⁴⁶ У *De administrando imperio* се на изводе из дела других аутора најчешће упућује уз помоћ предлога ἐκ („из”), cf. *Signes Codoñer, Eslavos*, 127.

⁵⁴⁷ DAI, 17.2–20.13.

⁵⁴⁸ *Theophanes*, 333.1–13, 334.17–27, 336.4–8, 14–16, 28–29, 337.13–17, 339.15–24, 343–346; *Chronicle of Theophanes*, 464–465, 467–469, 471, 477–483.

рећи да сви одељци у поглављима 17–20. спадају под исти наслов „Из Хронике Блаженог Теофана” с почетка 17. поглавља, те да представљају једну целину у којој је цар дао кратак преглед најраније арабљанске историје према Теофановој *Хронографији*. По својој природи та целина наликује оној која јој претходи у 16. поглављу, где је дат одломак из *Канона* Стефана Математичара о појави Мухамеда и настанку ислама,⁵⁴⁹ те су ту у питању две засебне целине формиране на основу података из два различита извора, обе посвећене почецима арабљанске историје и због тога прикључене као нека врста *аррeндix*-а излагању најраније повести Арабљана у 14. и 15. поглављу. Поглавље 21, премда носи нови наслов извода за нови одељак („Из Хронике Теофана, лето од Стварања Света 6171”),⁵⁵⁰ о петом Мухамедовом наследнику калифу Муавији I (661–680) и његовим наследницима, махом такође према Теофану, почиње са Ἰστέον, ὅτι, као и остали одељци у њему,⁵⁵¹ те представља нову самосталну целину. Поглавље 22. („Из *Хронографије* Блаженог Теофана, о тим догађајима и о Муавији и његовом роду, како су прешли у Шпанију. Ромејски цар Јустинијан Ринотмет”),⁵⁵² излаже даљу арабљанску историју према Теофану, до краја његовог излагања 813. године, и не садржи на почетку својих одељака наведену уводну формулу.⁵⁵³ Њу не садрже ни поглавља 23. („О Иверији и Шпанији”) и 24. („О Шпанији”), која дају разноврсне податке о Шпанији из дела античких писаца,⁵⁵⁴ а ни највећи део 25. поглавља („Из историје Блаженог Теофана Сигријањанина”),⁵⁵⁵ који доноси поново Теофанове податке о збивањима у западним деловима Римског царства и Шпанији у време најезде Гота и Вандала на те крајеве у V веку.⁵⁵⁶ Тек завршни део 25. поглавља, који доноси податке о новијој политичкој историји Арабљана, чине два одељка која почињу са Ἰστέον, ὅτι.⁵⁵⁷ Јасно је да, као што је Х. Сигнес Кодоњер нагласио, тамо

⁵⁴⁹ О Стефану Математичару и његовом *Канону*, cf. *Sode*, *Untersuchungen*, 240–254; *Roueché*, *Stephanus the Alexandrian Philosopher*, 1–30.

⁵⁵⁰ DAI, 21.1–2.

⁵⁵¹ DAI, 21.3–48, 21.49–110, 21.111–126.

⁵⁵² DAI, 22.1–5.

⁵⁵³ DAI, 22.6–26, 27–60, 61–76, 77–82; *Komatina*, *Byzantine Concept*, 42–46.

⁵⁵⁴ DAI, 23.1–44, 24.1–13.

⁵⁵⁵ DAI, 25.1–2.

⁵⁵⁶ DAI, 25.3–55.

⁵⁵⁷ DAI, 25.56–62, 25.63–85.

где Порфиригенит преузима податке из неког извора, таквих увода нема – они се налазе само тамо где он сам формулише и обликује материју коју излаже.⁵⁵⁸ Стога би се могло закључити да одељци у којима таквих уводника нема, тј. цело 22. поглавље у којем се излаже арабљанска историја од Муавије I до 813. године, цело 23. и 24. поглавље и први део 25. поглавља, у којима се доносе подаци из ранијих извора о Шпанији, која се посматра као арабљанска земља због владавине Муавијиних потомака Омејада у њој,⁵⁵⁹ представљају само наставак и допуну података о Муавији и његовој владавини из 21. поглавља, док су завршни одељци 25. поглавља нова целина која се бави писцу савременим приликама у муслиманским земљама.

После тога долази 26. поглавље („Родослов преузвишеног краља Хуга”), које почиње са Ἰστέον, ὅτι,⁵⁶⁰ па 27. („О теми Лангобардији и кнежевинама и архонтијама у њој”), које почиње са Ἰστέον, ὅτι и садржи још одељака са истим почетком.⁵⁶¹ Први одељак се недвосмислено тиче Лангобарда и њихових односа са Римљанима,⁵⁶² док се наредни одељак односи само на Римљане („Треба знати да *масѳромилис* на језику Римљана значи заповедник војске”).⁵⁶³ Последњих пет одељака се односе на Венецију,⁵⁶⁴ као и 28. поглавље („Повест о насељавању сада зване Венеције”), које почиње такође са Ἰστέον, ὅτι и обухвата један одељак.⁵⁶⁵ Та три поглавља (26–28) сматрају се „италијанским досијеом”.⁵⁶⁶ Након њега долази 29. поглавље („О Далмацији и народима који леже поред ње”), које почиње само уводником ὅτι,⁵⁶⁷ а он, како је истакнуто, не може означавати почетак самосталне целине, него само наставак

⁵⁵⁸ *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126–127.

⁵⁵⁹ *Németh*, *Excerpta Constantiniana*, 234–235; *Komatina*, *Constantine Porphyrogenits*, 42–43; *Idem*, *Byzantine Concept*, 42–46.

⁵⁶⁰ DAI, 26.2

⁵⁶¹ DAI, 27.3, 27.69, 27.71, 27.75, 27.89, 27.90, 27.96.

⁵⁶² DAI, 27.3–68.

⁵⁶³ DAI, 27.69–70. Уп. белешку уз помен дуке Напуља у „Листи адреса” у поглављу II, 48 *Књиџе о церемонијама*, где стоји како „треба знати да се дука Напуља зове *масѳромилис*” (Ἰστέον ὅτι ὁ δοῦξ Νεαπόλεως μαστρομίλης καλεῖται), *Livre de cérémonies* III, II, 48.97 schol.

⁵⁶⁴ DAI, 27.71–74, 27.75–88, 27.89, 27.90–95, 27.96.

⁵⁶⁵ DAI, 28.3–51.

⁵⁶⁶ DAI, *Commentary*, 82–93; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a Re-examination*, 314–316, 321–322.

⁵⁶⁷ DAI, 29.3–53.

оне која је већ започета неком независном реченицом. Исти уводник се јавља и на почетку следећег одељка.⁵⁶⁸ Наредни дужи одељак почиње са Ἰουτέου, ὅτι,⁵⁶⁹ а неколико следећих краћих само са ὅτι.⁵⁷⁰ У вези с тим би требало обратити пажњу и на сличности у повестима о Венецији и о Далмацији, о пореклу становништва, њиховог имена, доласку варвара...,⁵⁷¹ што би могло да упути на закључак да је у првобитној структури дела то била једна целина, која је почињала са Ἰουτέου, ὅτι на почетку садашњег 28. поглавља, о постанку Венеције, и настављала се одељком који почиње са ὅτι на почетку садашњег 29. поглавља, о словенском освајању Далмације и насељавању далматинских градова,⁵⁷² и наредним одељком, о Словенима у Далмацији, отпадништву далматинских градова и словенских племена, поновном потчињавању и покрштавању потоњих,⁵⁷³ арабљанској најезди на далматинске градове и интервенцији цара Василија I.⁵⁷⁴ Затим долази нова целина која почиње са Ἰουτέου, ὅτι и доноси опширну причу о опсади Барија и арабљанском емиру Солдану,⁵⁷⁵ те на крају неколико мањих одељака о историји и географији далматинских градова.⁵⁷⁶ Први од њих је посвећен Дубровнику,⁵⁷⁷ и савршено се надовезује на почетак претходног одељка, где после Ἰουτέου, ὅτι стоји како су „Хрвате и друге словенске кнежеве становници Дубровника својим лађама пребацили у Лангобардију.”⁵⁷⁸ Дакле, на почетку једног одељка стоји „Треба знати, да су Хрвате и друге словенске кнежеве становници Дубровника својим лађама пребацили у Лангобардију,” а на почетку следећег („Треба знати”, које се подразумева) „да се град Дубровник не зове Рауси ромејским језиком...” што се сасвим складно надовезује на претходну целину.

⁵⁶⁸ DAI, 29.54–112.

⁵⁶⁹ DAI, 29.113–216.

⁵⁷⁰ DAI, 29.217–236, 29.237–245, 29.246–257, 29.258–262, 29.263–271, 29.272–284, 29.285–295.

⁵⁷¹ DAI, 28.3–51, 29.3–53.

⁵⁷² DAI, 29.3–53.

⁵⁷³ DAI, 29.54–84.

⁵⁷⁴ DAI, 29.84–112.

⁵⁷⁵ DAI, 29.113–216.

⁵⁷⁶ DAI, 29.217–295.

⁵⁷⁷ DAI, 29.217–236.

⁵⁷⁸ DAI, 29.113–115.

Након тога, 30. поглавље („Повест о теми Далмацији”) почиње малим унутрашњим уводом у оквиру треће целине.⁵⁷⁹ Томе следи реченица: „Онима, дакле, који питају о заузимању Далмације, како је узета од стране словенских народа, одавде нека науче (ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν)”,⁵⁸⁰ на коју се реченицом: „али прво треба испричати (διηγητέον) о њеном положају”,⁵⁸¹ наставља континуирано излагање о Далмацији, Хрватима и словенским земљама до краја поглавља.⁵⁸² Наредно 31. поглавље почиње са Ὅτι οἱ Χρῳβάτοι...,⁵⁸³ а само са ὅτι почињу и остали одељци у том поглављу.⁵⁸⁴ С обзиром на то, ниједан од њих не може бити самостална целина, него само наставак неке већ започете целине, очигледно оне из 30. поглавља, при чему би се за свако ὅτι из 31. поглавља подразумевало, по свој прилици, оно ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν с почетка 30. поглавља. То би свакако значило да су сви одељци у 31. поглављу, посвећени Хрватима, укључујући и први, били замишљени као непосредни наставак повести из 30. поглавља о словенском освајању и територијалној подели Далмације. С друге стране, 32. поглавље почиње са Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι...,⁵⁸⁵ док сви други одељци у њему, као и у поглављима 33–36. која му следе, почињу само са ὅτι.⁵⁸⁶ Према томе би и поглавља 32–36. сачињавала једну целину, посвећену Србима у оквиру Порфиригениновог ἡ περὶ τῶν Χρῳβάτων καὶ Σέρβλων συγγραφῆ, о којем цар говори у 29. поглављу.⁵⁸⁷

Поглавље 37. („О народу Печенега”), које отвара целину посвећену Печенезима и Угрима,⁵⁸⁸ почиње са Ἰστέον, ὅτι, као и његови одељци.⁵⁸⁹ У првом одељку се говори о прадомовини Печенега у међуречју Волге

⁵⁷⁹ DAI, 30.2–5; *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 128.

⁵⁸⁰ DAI, 30.6–7.

⁵⁸¹ DAI, 30.7–8.

⁵⁸² DAI, 30.8–142.

⁵⁸³ DAI, 31.3–25.

⁵⁸⁴ DAI, 31.26–30, 31.31–57, 31.58–67, 31.68–70, 31.71–82, 31.83–91.

⁵⁸⁵ DAI, 32.2–145.

⁵⁸⁶ DAI, 32.146–148, 32.149–151, 33.3–15, 33.16–19, 33.20–21, 34.3–14, 34.15–18, 34.19–20, 35.3–11, 35.12–13, 36.3–13, 36.14–23.

⁵⁸⁷ DAI, 29.55–56.

⁵⁸⁸ DAI. Commentary, 142–146; *Lounghis*, *Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio”*, 91–101; *Howard-Johnston*, *De administrando imperio: a Re-examination*, 316–317, 324–326, 330–336.

⁵⁸⁹ DAI, 37.2–14, 37.15–33, 37.34–49, 37.50–57, 37.58–67, 37.68–71.

(Итил) и Урала (Геих < Јајик), између Хазара с једне и Огуза (Уза) с друге стране и о томе како су они „пре педесет година” услед заједничког напада Хазара и Уза морали да је препусте Узима и дођу у „земљу коју сада држе”, а у којој су тада живели Угри.⁵⁹⁰ Други одељак говори о политичкој подели и организацији Печенега,⁵⁹¹ а трећи о географском положају Печенега и њихових племена.⁵⁹² Следећи је посвећен оном делу Печенега који је у време напада Хазара и Уза на Печенеге у међуречју Волге и Урала остао на том подручју и прикључио се победничким Узима те постао њихов део,⁵⁹³ а наредни говори о старим опустелим градовима (ἔρημóκαστρα) у подручју између Дунава и Дњестра (Угао, Буцак).⁵⁹⁴ Последњи одељак у 37. поглављу доноси врло занимљив податак да се „Печенези зову и Кангар, али не сви, него само народ три племена – Јабдиертим, Куарцикур и Хабуксингјула, јер су храбрији и племенитији од осталих,” те да „то и значи назив Кангар.”⁵⁹⁵

Поглавље 38. („О родослову народа Турака и одакле потичу”) почиње, међутим, са ђти, као и други одељак у њему.⁵⁹⁶ Први одељак 38. поглавља представља једну повест од изузетног значаја, јер доноси *origo gentis* Угара. Ту стоји како су Угри старином живели близу Хазарије, „у месту званом Леведија, по имену њиховог првог војводе Леведије,” да се тада нису звали „Турци” него „Саварти Асфали, из неког разлога,” да су се делили на седам племена и да нису имали архонта (кнеза), него су њима владале војводе, од којих је први био поменути Леведија.⁵⁹⁷ Након тога се говори о Леведији и његовом браку са кћерком хазарског кагана,⁵⁹⁸ чему следи веома значајна прича о првој сеоби Угара из њихове прапостојбине. Каже се, наиме, како су „Печенези, који су се раније звали Кангар (јер име Кангар код њих означава племенитост и храброст), пошто су заратили против Хазара и били поражени, били принуђени да напусте своју

⁵⁹⁰ DAI, 37.2–14. На крају одељка стоји како „Печенези том земљом владају, како се каже, до данас педесет пет година.”

⁵⁹¹ DAI, 37. 15–33.

⁵⁹² DAI, 37.34–49.

⁵⁹³ DAI, 37.50–57.

⁵⁹⁴ DAI, 37.58–67.

⁵⁹⁵ DAI, 37.68–71.

⁵⁹⁶ DAI, 38.3–65, 38.66–71.

⁵⁹⁷ DAI, 38.3–13.

⁵⁹⁸ DAI, 38.13–19.

земљу и да се населе у земљи Угара. Пошто је дошло до рата између Угара и Печенега, који су се тада звали Кангар, угарска војска је поражена и подељена на два дела. Један део се населио према истоку у пределима Персије и они се и до сада зову старим именом Угара Саварти Асфали, други део се населио према западним пределима, са својим војводом и вођом Леведијом, у местима званим Ателкузу, у којим местима сада живи народ Печенега.⁵⁹⁹ Даље се говори о положају Угара у новој земљи и односу њихових вођа према њиховом врховном господару хазарском кагану, о кагановој жељи да постави војводу Леведију за угарског архонта (кнеза), његовом одбијању те почести и предлогу да то звање понесе војвода Алмош или његов син Арпад, о одлуци да то буде Арпад и о његовом постављању за архонта, те закључак да се „и до данас из његовог рода поставља архонт Угара.“⁶⁰⁰ На крају се говори о нападу Печенега на Угре, који је поменут на почетку 37. поглавља, о томе како су Угри побегли и почели да траже нову земљу, како су дошли у Стару Моравску, истерали њене становнике и населили се у тој земљи, „у којој и до данас живе,” те најзад о узајамним везама између њих и оних Угара који су се раније населили у Персији.⁶⁰¹ Други одељак у 38. поглављу доноси опис земље Печенега, у којој су раније живели Угри, дуж северне обале Црног и Азовског мора, набрајајући и пет река које се налазе у њој.⁶⁰² Томе следи поглавље 39. („О народу Кабара”), које опет почиње са Ἰστῆον, ὅτι.⁶⁰³

Полазећи од чињенице да оба одељка у 38. поглављу почињу са ὅτι, на основу онога што је већ речено о структури списка *De administrando imperio* и значењу уводника Ἰστῆον, ὅτι и ὅτι, те закључка да одељак који почиње са ὅτι не може представљати самосталну целину, већ мора припадати целини која почиње неком независном реченицом, сматрамо да би оба одељка из 38. поглавља заправо припадала оној целини којој припада и последњи одељак који почиње са Ἰστῆον, ὅτι, а то је последњи одељак из 37. поглавља, у коме се говори о томе да се три „најбоља и најплеменитија” печенешка племена зову и другим именом Кангар, док осталих пет печенешких племена не користи то име. О Кангарима се говори и у

⁵⁹⁹ DAI, 38.19–31.

⁶⁰⁰ DAI, 38.31–55.

⁶⁰¹ DAI, 38.55–65.

⁶⁰² DAI, 38.66–71.

⁶⁰³ DAI, 39.2–14.

првом одељку 38. поглавља, у оквиру излагања угарског *origo gentis*, где се помиње напад „Печенега, који су се раније звали Кангар,” што код њих „означава племенитост и храброст”, односно „Печенега, који су се тада звали Кангар”, на Угре у њиховој првој постојбини „Леведији” у време војводе Леведије, што их је и принудило да је напусте и населе се у Ателкузу, а осим тога, име Кангар се нигде више у целом спису не помиње у вези са Печенезима. Податак из 37. поглавља да су Кангари били само један део Печенега свакако има предност у односу на онај, два пута поновљен у 38. поглављу, да је то било старо име свих Печенега. Подаци из првог одељка 38. поглавља свакако потичу из угарске традиције,⁶⁰⁴ а да су се у њима помињали заиста Печенези и њихов први напад на Угре у време Леведије, не би било потребе да се објашњава да су се они некада звали Кангар, пошто то у тренутку писања не би било релевантно, јер су Печенези у то време били довољно познат ентитет. Међутим, уколико је угарска традиција на том месту заправо говорила о Кангарима, онда би сасвим имало смисла да се тај назив објасни. Претходно је, у последњем одељку 37. поглавља већ објашњено да је Кангар заједнички назив за три печенешка племена и да он означава „најхрабрије” и „најплеменитије”, а пошто се и у време записивања тих података средином X века односио на Печенеге, тј. пошто су у то време Кангари били Печенези, то су и Кангари из угарског *origo gentis* забележеног у 38. поглављу идентификовани као Печенези, а то име објашњено као њихово некадашње име.⁶⁰⁵ Тако би подаци у последњем одељку 37. поглавља, који почиње са Ἰστῆον, ὅτι, били у непосредној вези са подацима из првог одељка 38. поглавља, који почиње само са ὅτι, што би допустило могућност да се заиста ради о једној целини. Други одељак 38. поглавља, који такође почиње само са ὅτι био би део исте целине, с обзиром на то да се у њему даје географски опис територије коју су у то време насељавали Печенези, али у којој су пре њих живели Угри, тј. оне земље Ателкузу која се помиње у првом одељку 38. поглавља,⁶⁰⁶ као место где су Угри дошли после пораза од Кангара

⁶⁰⁴ Anonymi Gesta Hungarorum, 2 sq; *Deér*, Problème du chapitre 38, 93–121; DAI. Commentary, 145–149; *Róna-Tas*, Hungarians, 46–49, 53–54. О пореклу и сеоби Угара, cf. *Golden*, An Introduction, 258–262; *Róna-Tas*, op. cit., 271–383; *Kristó*, Konstatinos Porphyrogenetos, 13–21; *Curta*, Eastern Europe, 250–255.

⁶⁰⁵ О Кангарима и тумачењу Порфирогенитових података о њима, cf. *Komatina*, Kangar, 205–219.

⁶⁰⁶ DAI, 38.30–31.

и изгона из прве домовине у време војводе Леведије. У другом одељку 38. поглавља се децидно каже да се „земља Печенега у којој су у то време живели Угри зове према имену тамошњих река,⁶⁰⁷ које се затим набрајају по именима, што је готово иста формулација која се налази и касније у 40. поглављу, где се каже да се „земља у којој су се раније налазили Угри зове према имену реке која тамо протиче Етел и Кузу, у којој сада живе Печенези,⁶⁰⁸ а добро је познато да се назив Ателкузу, односно Етел-Кузу, тумачи као мађарска синтагма *Etél-küzü*, што значи „између река”.⁶⁰⁹ Тако би и подаци из другог одељка 38. поглавља тематски били повезани са онима у првом одељку истог поглавља, те би са последњим одељком 37. поглавља представљали одиста једну целину, посвећену најстаријој историји Угара, при чему би почетак те целине, тј. последњи одељак 37. поглавља представљао благи прелаз са повести о Печенезима на повест о Угрима.

Поглавље 39. („О народу Кабара”), које томе следи опет почиње са једним Ἰστέον, ὅτι,⁶¹⁰ те према томе представља нову целину, у којој се говори о томе како су се три одметнута хазарска племена придружила Угрима „у земљи Печенега” и постала под заједничким именом Кабари једно од осам угарских племена.⁶¹¹ У 40. поглављу („О родовима Кабара и Турака”) прва два одељка на свом почетку немају ни Ἰστέον, ὅτι ни ὅτι,⁶¹² док остали одељци у њему почињу са Ἰστέον, ὅτι,⁶¹³ те очито представљају засебне целине, али тематски сасвим јасно повезане, пошто се у свакој од њих говори о политичкој организацији Угара и генеалогiji њихове владарске породице.⁶¹⁴ Стога би се прва два одељка у том поглављу могла посматрати као део исте целине са претходним одељком који почиње са Ἰστέον, ὅτι, а то је онај који обухвата читаво 39. поглавље. Тематска веза би се могла успоставити између тих одељака, пошто одељак у 39. поглављу

⁶⁰⁷ DAI, 38.65–66.

⁶⁰⁸ DAI, 40.23–25.

⁶⁰⁹ О земљи Ателкузу на северним обалама Црног мора, cf. *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* II, 77; DAI. Commentary, 148; *Györffy*, *Sur la question*, 287–291; *Zuckerman*, *Hongrois* 51–74; *Róna-Tas*, *Hungarians*, 325–330; *Komatina*, *Kangar*, 205–208.

⁶¹⁰ DAI, 39.2–14.

⁶¹¹ DAI, 39.2–14.

⁶¹² DAI, 40.3–34, 40.35–49.

⁶¹³ DAI, 40.51–52, 40.53–55, 40.56–59, 40.60–62, 40.63–65, 40.66–68.

⁶¹⁴ DAI, 40.51–68.

говори о настанку Кабара као једног од осам угарских племена, а на почетку првог одељка 40. поглавља се набрајају имена свих осам племена и поново говори о међусобној интеграцији Кабара и Угара у потоњој земљи Печенега.⁶¹⁵ Оно што следи није понављање приче о угарском освајању Панонске низије из 38. поглавља, како на први поглед изгледа,⁶¹⁶ већ детаљнији опис околности у којима се то догодило.⁶¹⁷ Географски опис Угарске којим се тај одељак завршава,⁶¹⁸ има сасвим природни наставак у наредном одељку,⁶¹⁹ који се пак завршава поново причом о осам угарских племена и њиховим међусобним односима.⁶²⁰

Поглавље 41. („О земљи Моравској”) почиње са ἰστῆον, ὅτι и сасвим јасно представља једну дефинисану и засебну целину, посвећену Моравској, њеном кнезу Светоплуку и угарском освајању те земље.⁶²¹ Исто се може рећи и за 42. поглавље, у коме се континуирано излаже географски опис земаља северно од Дунава и Црног мора,⁶²² чиме се завршава опис „северних Скита”, како се то каже у уводу у следећу целину, на почетку 43. поглавља.⁶²³

Истим уводом аутор објашњава да је дошао тренутак да се пређе на следећу целину, посвећену народима на истоку,⁶²⁴ али се тиме не напушта трећа целина списа, како се обично сматра,⁶²⁵ већ се само прелази на нови део у оквиру ње. Поглавље 43. („О земљи Тарон”) нема уводнике попут ἰστῆον, ὅτι или ὅτι нити „ὅτι одељке”, него само континуирано излагање материје, хронолошки и у више одељака,⁶²⁶ од којих

⁶¹⁵ DAI, 40.3–7.

⁶¹⁶ DAI. Commentary, 5; *Howard-Johnston, De administrando imperio: a Re-examination*, 308; *Németh, Excerpta Constantini*, 132, n. 44.

⁶¹⁷ DAI, 40.7–27.

⁶¹⁸ DAI, 40.27–34.

⁶¹⁹ DAI, 40.35–44.

⁶²⁰ DAI, 40.44–50.

⁶²¹ DAI, 41.2–25.

⁶²² DAI, 42.15–110.

⁶²³ DAI, 43.2.

⁶²⁴ DAI, 43.2–6.

⁶²⁵ Cf. DAI. Commentary, 156–159; *Howard-Johnston, De administrando imperio: a Re-examination*, 317–318, 326–327.

⁶²⁶ DAI, 43.7–26, 43.27–60, 43.61–71, 43.72–88, 43.89–99, 43.100–108, 43.109–134, 43.135–149, 43.150–188.

неки почињу хронолошком одредницом која се односи на оно што је изложено у претходном, нпр. „после тога” (μετὰ δὲ ταῦτα),⁶²⁷ односно „после неколико година” (μετὰ δὲ χρόνου ἰκανού),⁶²⁸ или пак према неком догађају, нпр. „пошто је умро магистар Григорик...”⁶²⁹ Стога је са свим јасно да је то поглавље целовита и посебна целина. Први одељак у следећем, 44. поглављу („О земљи Апахуник и граду Манцикерту итд.”) почиње познатим ἵστέον, ὅτι,⁶³⁰ а сваки наредни одељак у њему једним ὅτι,⁶³¹ па би се могло рећи да сви они чине исту целину, која почиње првим одељком, а која је у потпуности посвећена историји и генеалогии хришћанских и муслиманских господара у Великој Јерменији. У 45. поглављу („О Иверцима”) први и други одељак почињу са ἵστέον, ὅτι,⁶³² а сви остали само са ὅτι,⁶³³ те они недвосмислено припадају оној целини која почиње другим одељком, а њој припадају и тематски, будући да су сви посвећени питању припадности пограничних градова Фасијане и Теодосиопоља. Исти је случај, очигледно, и у 46. поглављу („О родослову Ивераца и о граду Артануцу”), у коме такође први и други одељак почињу са ἵστέον, ὅτι,⁶³⁴ а остали, у којима се говори о граду Артануцу, о чему је увод дат у првим одељцима, само са ὅτι.⁶³⁵

На крају 46. поглавља је мали увод у коме се најављује прича о односима Ромеја и страних народа,⁶³⁶ према одговарајућем месту у Предговору,⁶³⁷ а која се своди на излагање односа између Царства и Арабљана по питању Кипра у 47. и 48. поглављу,⁶³⁸ према једном непознатом извору о времену Јустинијана II,⁶³⁹ коме је придружен 39. канон Сабора

⁶²⁷ DAI, 43.61, 43.72, 43.100, 43.150.

⁶²⁸ DAI, 43.89.

⁶²⁹ DAI, 43.135.

⁶³⁰ DAI, 44.6.

⁶³¹ DAI, 44.13, 44.17, 44.50, 44.55, 44.61, 44.66, 44.74, 44.76, 44.79, 44.81, 44.85, 44.92, 44.98, 44.106, 44.110, 44.116, 44.125.

⁶³² DAI, 45.2, 45.43.

⁶³³ DAI, 45.67, 45.95, 45.99.

⁶³⁴ DAI, 46.3, 46.35.

⁶³⁵ DAI, 46.43, 46.49.

⁶³⁶ DAI, 46.166–169.

⁶³⁷ DAI, Proem, 21–23.

⁶³⁸ DAI, 47.1–25, 48.1–21; *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126, 128.

⁶³⁹ DAI, 47.3–25.

из 691/692. године.⁶⁴⁰ Томе, на крају 48. поглавља, следи одељак у коме се закључује прича о односима РOMEЈА и странаца и најављује излагање о унутрашњим реформама у римској држави,⁶⁴¹ како је и наговештено на одговарајућем месту у Предговору.⁶⁴² То излагање почиње одмах у 48. поглављу, једним одељком о „грчкој ватри”, који почиње са ἰστέον, ὄτι.⁶⁴³ Затим следи детаљна и целовита прича о цркви Патраса и пелопонеским Словенима, подељена на три одељка, без ἰστέον, ὄτι и ὄτι,⁶⁴⁴ али са насловом „Онај ко истражује како су Словени дошли у ропство и потчињеност цркви Патраса, може да сазна из овог списка”.⁶⁴⁵ Поглавље 50. („О Словенима у теми Пелопонез, Милинзима и Језеритима...”) почиње одељком са ἰστέον, ὄτι,⁶⁴⁶ а на исти начин почињу и сви остали одељци,⁶⁴⁷ који тематски више немају никакве везе са Милинзима и Језеритима, а осим другог ни са Пелопонезом,⁶⁴⁸ већ описују развој тематске организације широм Царства у време Лава VI и Романа Лакапина,⁶⁴⁹ те сваки од њих представља посебну целину. У следећем 51. поглављу („О томе како је настала царска флота и о њеном главном кормилару и исто о протоспатару *фијале*”) први велики одељак почиње са ἰστέον, ὄτι,⁶⁵⁰ а њему следи низ одељака који почињу само са ὄτι, и који се, као и он односе на питања организације царске морнарице,⁶⁵¹ па затим три одељка који почињу са ἰστέον, ὄτι, и који се не односе на исту тематику.⁶⁵² У 52. поглављу, које носи наслов „Захтев за коње у теми Пелопонез при цару Роману, као што је речено”, прво долази одељак без уводника,⁶⁵³ а затим

⁶⁴⁰ DAI, 48.1–21.

⁶⁴¹ DAI, 48.22–27.

⁶⁴² DAI, Proem, 23–24.

⁶⁴³ DAI, 48.28–32.

⁶⁴⁴ DAI, 49.4–75.

⁶⁴⁵ DAI, 49.1–3; *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 126, n. 39.

⁶⁴⁶ DAI, 50.6–70.

⁶⁴⁷ DAI, 50.71, 50.83, 50.85, 50.88, 50.90, 50.92, 50.101, 50.111, 50.133, 50.167, 50.169, 50.222, 50.235.

⁶⁴⁸ DAI, 50.71–82.

⁶⁴⁹ DAI, 50.83–256. То је могао бити увод у размишљање о посебном спису о темама, cf. *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 128–129; *Komatina*, *Constantine Porphyrogenitus*, 62.

⁶⁵⁰ DAI, 51.5–45.

⁶⁵¹ DAI, 51.46–128, 51.129–132, 51.133–191.

⁶⁵² DAI, 51.192–195, 51.196–198, 51.199–204.

⁶⁵³ DAI, 52.4–11.

један који почиње са ἰστéov, ὅτι.⁶⁵⁴ Први од ова два одељка, у коме се дословно преноси текст изворног податка о броју коња које су се црквени и државни достојанственици са Пелопонеза појединачно обавезали да дају стратегу Пелопонеза за војне потребе, очигледно је у непосредној вези са насловом поглавља и са последњим одељком претходног, 51. поглавља, у коме је забележено да су у време цара Романа становници Пелопонеза одлучили да не учествују у војном походу у Лангобардији, него да уместо тога дају 1000 коња.⁶⁵⁵ Сасвим је, дакле, јасно да последњи одељак 51. поглавља и први одељак 52. поглавља чине једну целину, која је раздвојена уметањем наслова којим се наводи оно што следи у наредном одељку, али се и упућује на оно што је већ речено у претходном. Коначно, у 53. поглављу („Историја о граду Херсону“) излаже се целовита повест о том кримском граду, у неколико хронолошких одељака, без икаквих уводника,⁶⁵⁶ чему следи неколико одељака који почињу са ἰστéov, ὅτι, али који се не односе на Херсон, него на суседне пределе на источној обали Црног мора и тамошња налазишта нафте,⁶⁵⁷ те тако не припадају истој тематској целини као претходни одељци у поглављу. Последњи одељак који почиње са ἰστéov, ὅτι поново се односи на Херсон и његове везе са Царством и ромејским пределима на јужној обали Црног мора, о чему се говори и у два следећа одељка који почињу са ὅτι,⁶⁵⁸ и који свакако чине са њим јединствену целину.

На крају овог излагања се може изнети закључак да подела дела *De administrando imperio* на 53 поглавља, каква је позната према једином сачуваном средњовековном рукопису *Parisinus gr. 2009* с краја XI века, по свој прилици није оригинална, већ је настала током преписивачког процеса, највероватније захваљујући преписивачу поменутог рукописа, Михаилу Роизаиту, који га је сачинио за цезара Јована Дуку. Првобитна подела се заснивала на пет тематских целина истакнутих у Предговору и јасно наглашених на одговарајућим местима у тексту, док се мање целине у оквиру њих могу препознати према употреби уводних формула.

⁶⁵⁴ DAI, 52.12–15.

⁶⁵⁵ DAI, 51.199–204.

⁶⁵⁶ DAI, 53.2–492.

⁶⁵⁷ DAI, 53.493–494, 53.495–498, 53.499–501, 53.502–506, 53.507–509, 53.510–511.

⁶⁵⁸ DAI, 53.512–529, 53.530–532, 53.533–535.

De administrando imperio – Структура дела према целинама и одељцима:

Κωνσταντίνος ἐν Χριστῷ βασιλεῖ αἰωνίῳ βασιλεὺς Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν τὸν θεοστεφῆ καὶ προφυρογέννητον βασιλέα

<Προοίμιον>

Υἱὸς σοφὸς εὐφραίνει πατέρα, καὶ πατὴρ φιλόστοργος ἐπὶ υἱῷ τέρπεται φρονίμῳ... Ἴδου ἐκτίθημί σοι διδασκαλίαν, ὥστε τῇ ἐκ ταύτης πείρᾳ καὶ γνώσει συνετισθέντα περὶ τὰς βελτίστας βουλὰς καὶ {τῷ} τὸ κοινῇ συμφέρον μὴ διαμαρτάνειν.

πρῶτα μὲν ποῖον ἔθνος κατὰ τί μὲν ὠφελῆσαι δύνатаи Ῥωμαίους, κατὰ τί δὲ βλάψαι, {καὶ ποῖον} καὶ πῶς ἕκαστον τούτων καὶ παρὰ ποίου δύνатаи ἔθνους καὶ πολεμείσθαι καὶ ὑποτάσσεσθαι,

ἔπειτα περὶ τῆς ἀπλήστου καὶ ἀκορέστου αὐτῶν γνώμης, καὶ ὧν παραλόγως ἐξαιτοῦνται λαμβάνειν,

εἶθ' οὕτως καὶ περὶ διαφορᾶς ἐτέρων ἔθνῶν, γενεαλογίας τε <αὐτῶν> καὶ ἐθῶν καὶ βίου διαγωγῆς καὶ θέσεως καὶ κράσεως τῆς κατοικουμένης παρ' αὐτῶν γῆς καὶ περιηγήσεως αὐτῆς καὶ σταδιασμοῦ,

πρὸς τούτοις καὶ περὶ τῶν ἐν τινι καιρῷ μεταξύ Ῥωμαίων καὶ διαφορῶν ἔθνῶν συμβεβηκότων,

καὶ μετὰ τούτα, ὅσα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ κατὰ τινας χρόνους ἐκαινοτομήθη... (Proem, 2–48)

Ἄκουσον τοίνυν, υἱέ, ἃ μοι δοκεῖ <δεῖν> σε μὴ ἀγνοεῖν, καὶ νοήμων γενοῦ, ἵνα κτήσῃ κυβέρνησιν... (Il. 1.4–15)

I

Ἵπολαμβάνω γὰρ κατὰ πολὺ συμφέρειν αἰεὶ τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλειν ἔχειν μετὰ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζινακιδῶν... (1.16–24)

Ἵτι γειτνιάζει τὸ τοιοῦτον ἔθνος τῶν Πατζινακιδῶν τῷ μέρει τῆς Χερσῶνος... (1.25–28)

Ἵτι καὶ τοῖς Ῥῶς οἱ Πατζινακίται γείτονες καὶ ὄμοροι καθεστήκασιν... (2.2–4)

Ἵτι καὶ οἱ Ῥῶς διὰ σπουδῆς ἔχουσιν εἰρήνην ἔχειν μετὰ τῶν Πατζινακιδῶν... (2.5–15)

Ἵτι οὐδὲ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ταύτην τῶν Ῥωμαίων πόλιν οἱ Ῥῶς παραγίνεσθαι δύνανται... (2.16–23)

Ἵτι καὶ τὸ τῶν Τούρκων γένος μεγάλως πτοεῖται καὶ δέδιδε τοὺς εἰρημένους Πατζινακίτας... (3.1–5)

Ἵτι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων μετὰ τῶν Πατζινακιδῶν εἰρηνεύοντος... (4.3–13)

- Ἵτι καὶ τοῖς Βουλγαροῖς φοβερῶτερος ἂν εἶναι δόξειεν ὁ τῶν Ῥωμαίων βασιλεύς... (5.3–4)
- Ἵτι καὶ ἕτερος λαὸς τῶν τοιούτων Πατζινακιδῶν τῷ μέρει τῆς Χερσῶνος παράκεινται... (6.2–12)
- Ἵτι ἡνίκα περὰση βασιλικὸς εἰς Χερσῶνα ἔνεκα τῆς τοιαύτης διακονίας... (7.3–17)
- Ἵτι καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Βουλγαρίας καθέζεται λαὸς τῶν Πατζινακιδῶν... (8.5–33)
- Ἵτι καὶ οἱ Πατζινακίται ἐκεῖθεν τοῦ Δανάπρεως... (8.34–35)
- Ἵτι τὰ ἀπὸ τῆς ἕξω Ῥωσίας μονόξυλα κατερχόμενα ἐν Κωνσταντινουπόλει... (9.3–113)
- Ἵτι οἱ Οὐῆζοι δύνανται τοῖς Πατζινακίταις πολεμεῖν. (9.114)
- Ἵτι οἱ Οὐῆζοι δύνανται πολεμεῖν τοὺς Χαζάρους, ὡς αὐτοῖς πλησιάζοντες, ὁμοίως καὶ ὁ ἐξουσιοκράτωρ Ἀλανίας. (10.3–4)
- Ἵτι τὰ ἐννέα κλίματα τῆς Χαζαρίας τῇ Ἀλανίᾳ παράκεινται... (10.5–8)
- Ἵτι τοῦ ἐξουσιοκράτορος Ἀλανίας μετὰ τῶν Χαζάρων μὴ εἰρηνεύοντος... (11.3–13)
- Ἵτι καὶ ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία δύναται τοῖς Χαζάροις πολεμεῖν. (12.3–4)
- Ἵτι τοῖς Τούρκοις τὰ τοιαῦτα ἔθνη παράκεινται... (13.3–8)
- Ἵτι δύνανται καὶ οἱ Πατζινακίται τοῖς Τούρκοις ἐπιτίθεσθαι καὶ μεγάλως πραιδεύειν καὶ παραβλάπτειν αὐτούς... (13.9–11)

II

- Ἐπίστησον, υἱέ, διανοίας ὄμμα τῆς σῆς λόγοις ἐμοῖς, καὶ γνῶθι, ἅ σοι ἐντέλομαι... (13.12–24)
- Εἰ ἀξιώσουσί ποτε καὶ αἰτήσονται εἴτε Χαζάροι, εἴτε Τούρκοι, εἴτε καὶ Ῥῶς, ἡ ἕτερόν τι ἔθνος τῶν βορείων καὶ Σκυθικῶν... (13.24–72)
- Ἵσαύτως χρῆ σε καὶ περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός, τοῦ διὰ τῶν σιφῶνων ἐκφερομένου μεριμᾶν τε καὶ μελετᾶν... (13.73–103)
- Ἄλλ' ἄγε δὴ μετάβηθι, καὶ πρὸς ἕτερον εἶδος αἰτήσεως παραλόγου καὶ ἀπρεποῦς εὐπρεπεῖς καὶ ἀρμόζοντας λόγους ἀναζήτει καὶ ἀναμάνθανε... (13.104–194)

III

- Χρεῶν δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταῦτά σε γινώσκειν, υἱέ πολυέραστε... Τὰ δὲ ἐστὶν περὶ διαφορᾶς ἐτέρων ἔθνων, γενεαλογίας τε αὐτῶν καὶ ἔθων καὶ βίου διαγωγῆς καὶ θέσεως καὶ κράσεως τῆς παρ' αὐτῶν κατοικουμένης γῆς... (13.195–200)
- Γενεαλογεῖται ὁ δυσσεβὴς καὶ ἀκάθαρος Μουχούμεθ, ὃν λέγουσιν οἱ Σαρακηνοὶ προφήτην αὐτῶν εἶναι... (14.2–36)

- Ἰστέον, ὅτι ἡ Φατέμ θυγάτηρ ἦν τοῦ Μουχούμετ... (15.2–14)
- Ἐκ τοῦ κανόνος, οὗ ἐθεμάτισεν Στέφανος ὁ μαθηματικὸς περὶ τῆς τῶν Σατακηνῶν ἐξόδου...: (16.1–5)
- Ἐξῆλθον οἱ Σαρακινοὶ μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τρίτῃ, ἰνδικτικῶνος δεκάτης, εἰς τὸ δωδέκατον ἔτος Ἡρακλείου... (16.6–12)
- Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ μακαρίου Θεοφάνους:
- Τούτῳ τῷ ἔτει, ἤγουν ,ςρλθ', ἀπεβίω Μουάμεθ, ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἀρχηγὸς καὶ ψευδοπροφήτης... (17.1–24)
- Δεύτερος ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων, Ἀβουβάχαρ, ἔτη τρία. Οὗτος ὁ Ἀβουβάχαρ... (18.1–6)
- Τρίτος ἀρχηγὸς Ἀράβων, Οὔμαρ. Ὁ αὐτὸς οὖν Οὔμαρ... (19.1–11)
- Τέταρτος Ἀράβων ἀρχηγὸς, Οὔθμάν. Οὗτος λαμβανεὶ τὴν Ἄφρικὴν πολέμῳ... (20.1–13)
- Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ Θεοφάνους, ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου ,ςροα' (21.1–2)
- Ἰστέον, ὅτι πρὸς τῇ τελευταίῃ Μαυίου, τῶν Ἀράβων ἀρχηγοῦ, εἰσηλθον οἱ Μαρδαῖται εἰς τὸν Λίβανον... (21.3–48)
- Ἰστέον, ὅτι ὁ τῶν Ἀράβων ἀρχηγὸς, <ὄς> πέμπτος ἀπὸ τοῦ Μουάμεθ ἐκράτησεν τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀράβων, οὐκ ἐκ τοῦ γένους ἦν τοῦ Μουάμεθ, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας φυλῆς... (21.49–110)
- Ἰστέον δέ, ὅτι οὗτος ὁ Μαυίας ἐκγονος ἦν τοῦ Σοφιάμ. Ἐκγονος δὲ τοῦ Μαυίου ὑπῆρχεν ὁ Μάσαλμας... (21.111–126)
- Ἐκ τοῦ Χρονογράφου τοῦ μακαρίου Θεοφάνους περὶ τῶν αὐτῶν καὶ περὶ Μαυίου καὶ τῆς γενεᾶς αὐτοῦ... (22.1–5)
- Αὕτη ἐστὶν ἀρχὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ... (22.6–26)
- Ἔτι κρατοῦντος τοῦ Ἀβιμέλεχ, ἐπεστράτευσαν οἱ Ἄραβες τῇ Ἄφρικῇ καὶ ταύτην παρέλαβον... (22.27–60)
- Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, ἤγουν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς *** Εἰρήνης καὶ Κωνσταντίνου... (22.61–76)
- Ἔως ᾧδε ἐκανόνισεν τοὺς χρόνους τῶν Ἀράβων ὁ ἐν ἀγίοις Θεοφάνης... (22.77–82)
- Ἰβηρίαί δύο... (23.2–44)
- Πόθεν εἶρηται Ἰσπανία;... (24.2–13)
- Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ὀσίου Θεοφάνους τῆς Σιγριανῆς:
- Τούτῳ τῷ ἔτει Οὐαλεντινιανὸς οὐ μόνον Βρεττανίαν καὶ Γαλλίαν καὶ Ἰσπανίαν ἀνασώσασθαι οὐκ ἴσχυσεν... (25.1–55)
- Ἰστέον, ὅτι τρεῖς ἀμερμουνεῖς εἰσιν ἐν ὅλῃ τῇ Συρίᾳ, ἤγουν <έν> τῇ τῶν Ἀράβων ἀρχῇ... (25.56–62)

- Ἰστέον, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ κατακυριεῦσαι τοὺς Σαρακηνοὺς πάσης τῆς Συρίας
ἐκαθέσθη ἀμερμουμνῆς εἰς τὸ Βαγδάδ... (25.63–85)
- Ἰστέον, ὅτι ὁ ῥῆξ' Ἰταλίας, ὁ μέγας Λωθάριος, ὁ πάππος τοῦ περιβλέπτου ῥηγῶς
Οὔγωνος, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ μεγάλου Καρούλου κατήγετο...
(26.2–72)
- Ἰστέον, ὅτι ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις κατεκρατεῖτο ἡ πᾶσα ἐξουσία Ἰταλίας, ἢ τε Νεάπολις
καὶ Κάπυα καὶ ἡ Βενεβενδός, τὸ τε Σαλερινὸν καὶ ἡ Ἀμαλφη καὶ Γαῖτῆ
καὶ πᾶσα ἡ Λαγουβαρδία παρὰ τῶν Ῥωμαίων, δηλονότι βασιλευομένης
τῆς Ῥώμης... (27.3–68)
- Ἰστέον, ὅτι μαστρομίλης ἐρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ 'κατεπάνω τοῦ στρατοῦ'
(27.69–70)
- Ἰστέον, ὅτι πρὸ τοῦ περᾶσαι τοὺς Βενετικούς καὶ οἰκῆσαι εἰς τὰ νησία, εἰς ἃ νῦν οἰκοῦσιν,
ἐκαλοῦντο Ἐνετικοί... (27.71–74)
- Ἰστέον, ὅτι περασάντων τῶν νῦν καλουμένων Βενετῶν, πρῶτον δὲ Ἐνετικῶν...
(27.75–88)
- Ἰστέον, ὅτι εἰσὶ καὶ ἔτεροι νῆσοι ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ Βενετίας (27.89)
- Ἰστέον, ὅτι καὶ ἐν τῇ στερεᾷ εἰς τὸ μέρος τῆς Ἰταλίας ὑπάρχουσι κάστρα τῶν Βενετῶν...
(27.90–95)
- Ἰστέον, ὅτι καὶ ἐμπόρια εἰσὶ καὶ καστέλλια (27.96)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ Βενετία τὸ μὲν παλαιὸν ἦν τόπος ἔρημος τις ἀοίκητος καὶ βαλτώδης...
(28.3–51)
- Ἔστι Διοκλητιανὸς ὁ βασιλεὺς πάντων τῆς χώρας Δελματίας ἡράσθη... (29.2–53)
- Ἔστι ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου, τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων, καθ' ὃν μέλλει
τρόπον ῥηθῆσεσθαι ἐν τῇ περὶ τῶν Χρωβάτων καὶ Σέρβλων
συγγραφῇ... (29.54–112)
- Ἰστέον, ὅτι τοὺς Χρωβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς Σκλαβάρχοντας οἱ τοῦ κάστρου Ῥαουσίου
οἰκῆτορες μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν караβίων διεπέρασεν ἐν Λαγουβαρδία...
(29.113–216)
- Ἔστι τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου οὐ καλεῖται Ῥαούσι τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ...
(29.217–236)
- Ἔστι τοῦ Ἀσπαλάθου κάστρον, ὅπερ 'παλάτιον μικρὸν' ἐρμηνεύεται...
(29.237–245)
- Ἔστι τὸ τεῖχος τοῦ τοιοῦτου κάστρου οὔτε ἀπὸ βησσάλων ἐστὶν ἐκτισμένον...
(29.246–257)
- Ἔστι τὸ κάστρον τοῦ Τετραγούριν νησίον ἐστὶν μικρὸν ἐν τῇ θαλάσσει...
(29.258–262)
- Ἔστι τὸ κάστρον τῶν Δεκατέρων ἐρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ...
(29.263–271)

Ἐπι τὸ κάστρον τῶν Διαδώρων καλεῖται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ἰὰμ ἔρα...
(29.272–284)

Ἐπι εἰσὶν νησία ὑπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς Δελαματίας μέχρι Βενεβενδοῦ πυκνά καὶ
πάμπολα... (29.285–295)

IIIa

Εἰ πᾶσιν ἡ γνῶσις καλόν, καὶ ἡμεῖς ἄρα τῶν πραγμάτων τὴν γνῶσιν καταλαμβάνοντες
οὐ πόρρω τούτου γινόμεθα... (30.2–5)

Τοῖς οὖν καὶ τῆς Δελαματίας τὴν παράληψιν ζητοῦσιν, ὅπως ἐλήφθη παρὰ τῶν Σκλαβικῶν
ἐθνῶν, ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν, ἀλλὰ πρότερον τὴν θέσιν αὐτῆς διηγητέον...
(30.6–142)

Ἐπι οἱ Χρωβάτοι, οἱ εἰς τὰ τῆς Δελαματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη, ἀπὸ
τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων,
κατάγονται... (31.3–25)

Ἐπι ἡ τοιαύτη χώρα, εἰς ἣν οἱ Χρωβάτοι κατεσκηνώθησαν, ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν
ἐξουσίαν ἦν τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων... (31.26–30)

Ἐπι οὗτοι οἱ βατισμένοι Χρωβάτοι ἐξωθεν τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας πολέμειν
ἀλλοτρίας οὐ βούλονται... (31.31–57)

Ἐπι ὁ ἄρχων Χρωβατίας ἐξ ἀρχῆς, ἤγουν ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ
βασιλέως, δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων...
(31.58–67)

Ἐπι <ἐν> τῇ βαπτισμένη Χρωβατία εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα... (31.68–70)

Ἐπι ἡ βαπτισμένη Χρωβατία ἐκβάλλει καβαλλαρικόν... (31.71–82)

Ἐπι ἡ μεγάλη Χρωβατία, ἡ καὶ ἄσπρη ἐπονομαζομένη, ἀβάπτιστος τυγχάνει
μέχρι τῆς σημερινῆς... (31.83–91)

Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων,
κατάγονται... (32.2–145)

Ἐπι ὁ ἄρχων Σερβλίας ἐξ ἀρχῆς, ἤγουν ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ
βασιλέως, δουλικῶς ἔστιν ὑποτεταγμένος τῷ Ῥωμαίων βασιλεῖ...
(32.146–148)

Ἐπι ἐν τῇ βαπτισμένη Σερβλία εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα... (32.149–151)

Ἐπι ἡ τῶν Ζαχλούμων χώρα παρὰ τῶν Ῥωμαίων πρότερον ἐκρατεῖτο... (33.3–15)

Ἐπι ἡ γενεᾶ τοῦ ἀνθυπάτου καὶ πατρικίου Μιχαῆλ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβοῦτζη,
τοῦ ἄρχοντος τῶν Ζαχλούμων, ἦλθεν... (33.16–19)

Ἐπι ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Ζαχλούμων εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα... (33.20–21)

Ἐπι ἡ τῶν Τερβουνιωτῶν καὶ τῶν Καναλιτῶν χώρα μία ὑπάρχει... (34.3–14)

Ἐπι ἔστιν καὶ ἕτερα χώρα ὑπὸ ταύτην τὴν χώραν Τερβουνίας, Καναλή
προσαγορευομένη... (34.15–18)

Ἵστέον, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ Τερβουνίας καὶ τοῦ Καναλῆ εἰσὶ κάστρα οἰκούμενα...
(34.19–20)

Ἵστέον, ὅτι ἡ Διοκλείας χώρα καὶ αὐτὴ πρότερον παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκρατεῖτο...
(35.3–11)

Ἵστέον, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ Διοκλείας εἰσὶ μεγάλα κάστρα οἰκούμενα... (35.12–13)

Ἵστέον, ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν οἰκοῦσιν οἱ Παγανοί, καὶ αὐτὴ πρότερον παρὰ τῶν Ῥωμάνων
ἐκρατεῖτο... (36.3–13)

Ἵστέον, ὅτι ἐν Παγανίᾳ εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα... (36.14–23)

Ἵστέον, ὅτι οἱ Πατζινακίται τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἀτῆλ τὴν αὐτῶν εἶχον
κατοίκησιν... (37.2–14)

Ἵστέον, ὅτι πᾶσα ἡ Πατζινακία εἰς θέματα ὀκτώ διαιρεῖται... (37.15–33)

Ἵστέον, ὅτι αἱ τέσσαρες τῶν Πατζινακικῶν γενεαί... κείνται πέραν τοῦ Δανάπρεως
ποταμοῦ... (37.34–49)

Ἵστέον, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν, ὃν οἱ Πατζινακίται ἀπὸ τῆς ἰδίας χώρας ἐξεδιώχθησαν...
(37.50–57)

Ἵστέον, ὅτι ἔνθεν τοῦ Δανάστρεως ποταμοῦ πρὸς τὸ ἀποβλέπον μέρος τῆς Βουλγαρίας
εἰς τὰ περάματα τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ εἰσὶν ἐρημόκαστρα... (37.58–67)

Ἵστέον, ὅτι καὶ Κάγγαρ ὀνομάζονται οἱ Πατζινακίται, ἀλλ' οὐχὶ πάντες, πλὴν ὁ τῶν τριῶν
θεμάτων λαός... ὡς ἀνδριότεροι καὶ εὐγενέστεροι τῶν λοιπῶν. τοῦτο γὰρ δηλοῖ
ἡ τοῦ Κάγγαρ προσηγορία... (37.68–71)

Ἵστέον, ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν
ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου
βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας... Οἱ δὲ Πατζινακίται, οἱ πρότερον Κάγγαρ
ἐπονομαζόμενοι (τοῦτο γὰρ τὸ Κάγγαρ ὄνομα ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ ἀνδρεία
ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς), πρὸς Χαζάρους οὖν οὗτοι κινήσαντες πόλεμον
καὶ ἡττηθέντες, τὴν οἰκίαν γῆν καταλείψαι καὶ τὴν τῶν Τούρκων
κατοικῆσαι κατηναγκάσθησαν... (38.3–65)

Ἵστέον, ὅτι ὁ τῶν Πατζινακικῶν τόπος, ἐν ᾧ τότε καιρῷ κατώκησαν οἱ Τούρκοι,
καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν... (38.66–71)

Ἵστέον, ὅτι οἱ λεγόμενοι Κάβαροι ἀπὸ τῆς τῶν Χαζάρων γενεᾶς ὑπῆρχον... καὶ ἤλθαν καὶ
κατεσκήνωσαν μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τῶν Πατζινακικῶν γῆν... (39.2–14)

Πρῶτῃ ἢ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἢ προρρηθεῖσα τῶν Καβάρων
γενεᾶ... Καὶ οὕτως ἀλλήλοις συναφθεντες, μετὰ τῶν Τούρκων οἱ
Κάβαροι εἰς τὴν τῶν Πατζινακικῶν κατώκησαν γῆν... (40.3–34)

Ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸν Ἴστρον ποταμὸν γνωρίσματά τε καὶ ἐπωνυμιαί, τὰ δὲ
ἀνώτερα τούτων, ἐν ᾧ ἐστὶν ἡ πᾶσα τῆς Τουρκίας κατασκήνωσις,

ἀρτίως ἐπονομάζουσιν κατὰ τὰς {τοῦ} τῶν ἐκεῖσε ρεόντων ποταμῶν
ἐπωνυμίας... (40.35–50)

Ἰστέον, ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶς οὐκ εἰσὶ κύρια ὀνόματα, ἀλλὰ ἀξιώματα (40.51–52)

Ἰστέον, ὅτι ὁ Ἀρπαδῆς, ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων, ἐποίησεν τέσσαρας υἱούς... (40.53–55)

Ἰστέον, ὅτι ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Ἀρπαδῆ... (40.56–59)

Ἰστέον, ὅτι παντες <οἱ> υἱοὶ τοῦ Ἀρπαδῆ ἐτελεύτησαν... (40.60–62)

Ἰστέον, ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ Τεβέλης... (40.63–65)

Ἰστέον, ὅτι ὁ Βουλτζοῦς, ὁ καρχᾶς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ Καλῆ... (40.66–68)

Ἰστέον, ὅτι ὁ Μωραβίας ἄρχων, ὁ Σφενδοπλόκος, ἀνδρείος καὶ φοβερὸς εἰς τὰ
πλησιάζοντα ἔθνη γέγονεν... (41.2–25)

Ἰστέον, ὅτι ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δανούβεως, ἐν ᾧ τὸ κάστρον ἐστὶν τὸ
Βελέγραδα ἐπονομαζόμενον, ἔστιν ὁδὸς ἡμερῶν ὀκτώ... (42.15–110)

IIIb

Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν βορείων Σκυθῶν ἱκανῶς σοὶ δεδήλωται, τέκνον ποθοῦμενον... δεῖ δὲ
σε μὴδὲ τὰ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἀγνοεῖν... (43.2–6)

Πρῶτος γὰρ Κρικορικός ἐκεῖνος τοῦ Ταρῶν ἄρχων πρὸς τὸν βασιλέα Ῥωμαίων ἑαυτὸν
ὑπέκλινεν καὶ ὑπέταξεν... (43.7–26)

Ὁ δὲ αὐτὸς ἄρχων τοῦ Ταρῶν κρατήσας ἐν πολέμῳ ποτὲ τοῦ Ἀρκάικα τοὺς παῖδας...
(43.27–60)

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐν Χαλδίᾳ ὁ εἰρημένος Κωνσταντίνος ἐπὶ χρόνον ἱκανὸν διατρίψας...
(43.61–71)

Μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν εἰσῆλθεν καὶ ὁ Απογάνεμ πρὸς τὸν μακάριον βασιλέα... (43.72–88)

Μετὰ δὲ χρόνους ἱκανοῦς, Ῥωμανοῦ τοῦ μακαρίου βασιλέως τῶν σκῆπτρον τῆς
βασιλείας Ῥωμαίων ἐπειλημμένου... (43.89–99)

Μετὰ δὲ ταῦτα ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα ὁ Τορνίκης, ὁ τοῦ Ταρωνίτου ἀνεψιός...
(43.100–108)

Ἀπὸ δε τῶν τοιούτων βασιλικῶν φιλοτιμιῶν, τῶν πρὸς τὸν ἄρχοντα τοῦ Ταρῶν...
(43.109–134)

Τοῦ δὲ μαγίστρου Κρικορικού τὸν βίον ἀπολιπόντος... (43.135–149)

Μετὰ δὲ ταῦτα εἰσῆλθεν πρὸς τὴν βασιλεύουσαν Παγκράτιος ἐκεῖνος, ὁ πρῶτος υἱὸς
τοῦ μαγίστρου Κρικορικού τοῦ Ταρωνίτου... (43.150–188)

Ἰστέον, ὅτι πρὸ τοῦ Ἄσωτιου, τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, τοῦ πατρὸς τοῦ Συμβατίου,
τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, ὃν ἀπεκεφάλισεν ὁ ἀμηρᾶς Περσίδος, ὁ
Ἀποσάται... τὰ τρία ταῦτα κάστρα τὸ τε Περκρὶ καὶ τὸ Χαλιὰτ καὶ τὸ Ἀρζές, ὑπὸ
τὴν τῆς Περσίδος ἐπικράτειαν ἐτύγχανον (44.6–12)

Ὅτι ὁ ἄρχων ἐκαθέζετο τῶν ἀρχόντων εἰς τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν, εἰς τὸ κάστρον
τὸ Κάρς... (44.13–16)

- Ἵτι Ἀπελβάρτ ἐκράτει τὸ Μανζικιέρτ, καὶ ἦν ὑπὸ ἐξουσίαν <Ἀσωτίου>, τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, τοῦ πατρὸς τοῦ Συμβατίου... (44.17–49)
- Ἵτι τοῦ Συμβατίου, τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, κρατηθέντος παρὰ τοῦ Ἀποσάται... (44.50–54)
- Ἵτι ὁ δεῦτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀποσεβατᾶ, ὁ Ἀπολεσφούετ καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ καὶ ὁ προγονός, ὁ Ἄχμετ ἐκράτησεν τὸ κάστρον τὸ Χλιάτ... (44.55–60)
- Ἵτι ὁ τρίτος ἀδελφὸς τοῦ Ἀποσεβατᾶ καὶ τοῦ Ἀπολεσφούετ, ὁ Ἀποσέλμης, ἐκράτει τὸ κάστρον τὸ Τζερματζοῦ... (44.61–65)
- Ἵτι τοῦ Ἀποσεβατᾶ τελευτήσαντος, ἐκράτησε τὸ κάστρον τὸ Μανζικιέρτ μετὰ τῶν χωρίων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ πάσης ὁ Ἀβδεραχεῖμ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀποσεβατᾶ... (44.6–73)
- Ἵτι ὁ Ἀποσεβατᾶς εἶχεν υἱὸν τὸν Ἀβδεραχεῖμ καὶ τὸν Ἀπελμουζέ (44.74–75)
- Ἵτι ὁ Ἀπολεσφούετ εἶχεν πρόγονον καὶ ἀνεψιὸν τὸν Ἀχάμετ... (44.76–78)
- Ἵτι ὁ Ἀποσέλμης εἶχεν υἱὸν τὸν Ἀπελβάρτ, τὸν ἀρτίως κρατοῦντα τὸ Μανζικιέρτ (44.79–80)
- Ἵτι ἀποθανόντος τοῦ Ἀποσεβατᾶ, κατέλειπε τὸν Ἀβδεραχεῖμ... (44.81–84)
- Ἵτι ὁ Ἀποσεβατᾶς, ὁ πρῶτος ἀδελφός, ἐκαθέζετο εἰς τὸ κάστρον τὸ Μανζικιέρτ... (44.85–91)
- Ἵτι τοῦ Ἀβδεραχεῖμ τελευτήσαντος, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, Ἀπελμουζέ ὡς νηπίου καταφρονηθέντος... (44.92–97)
- Ἵτι τοῦ Ἀπολεσφούετ τελευτήσαντος, ἐκράτησεν ὁ τρίτος ἀδελφός τοῦ Ἀποσεβατᾶ, ἦγουν ὁ Ἀποσέλμης τὸ κάστρον τὸ Μανζικιέρτ... (44.98–105)
- Ἵτι τελευτήσαντος τοῦ Ἀποσέλμη, ἐκράτησεν τὸ κάστρον τὸ Μανζικιέρτ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Ἀπελβάρτ... (44.106–109)
- Ἵτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἄχμετ δούλος ἦν τοῦ βασιλέως... (44.110–115)
- Ἵτι ταῦτα πάντα τὰ προρρηθέντα κάστρα καὶ αἱ προρρηθεῖσαι χώραι οὐδέποτε γεγόνασιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Περσίδος ἢ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀμερμουμνή... (44.116–124)
- Ἵτι τὰ τρία ταῦτα κάστρα, τὸ τε Χλιάτ καὶ τὸ Ἀρζές καὶ τὸ Περκρί, εἰ κράτει ὁ βασιλεὺς, Περσικὸν φοσσᾶτον κατὰ Ῥωμανίας ἐξελεθῆν οὐ δύναται... (44.125–128)
- Ἵστέον, ὅτι ἑαυτοὺς σεμνύνοντες οἱ Ἰβηρες, ἦγουν οἱ τοῦ κουροπαλάτου, λέγουσιν ἑαυτοὺς κατάγεσθαι ἀπὸ τῆς γυναικὸς Οὐρίου, τῆς παρὰ τοῦ Δαβὶδ, τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως μοιχευθείσης... (45.2–42)
- Ἵστέον, ὅτι ὁ φιλόχριστος καὶ πορφυρογέννητος καὶ αἰοίδιμος βασιλεὺς Λέων ἀκούσας, ὅτι εἰς τὸν τόπον, τὸν λεγόμενον Φασιανὴν ἐλθόντες οἱ Σαρακηνοί... (45.43–94)

Ἐπι οὐδέποτε ἠβουλήθησαν οἱ Ἰβηρες πραιδεῦσαι ἢ αἰχμαλωτίσαι τὰ περίξ τοῦ κάστρου Θεοδοσιουπόλεως... (45.95–98)

Ἐπι καθὼς ἐνίσταται ὁ κουροπαλάτης περὶ τῶν χωρίων τῆς Φασιανῆς... (45.99–175)

Ἰστέον, ὅτι ὁ Παγκράτιος καὶ ὁ Δαυὶδ ὁ Μάμπαλης, ὁ ἐρμηνεύεται ἑπανάγιος, ὑπῆρχον υἱοὶ τοῦ μεγάλου Συμβατίου, τοῦ Ἰβηρος... (46.3–34)

Ἰστέον, ὅτι ὁ ἡ συγγένεια τῶν τοιούτων Ἰβήρων τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον... (46.35–41)

Ἐπι τὸ κάστρον τὸ Ἀρδανούτζιν ἐστὶν ὄχυρον πάνυ... (46.42–48)

Ἐπι ὁ μακάριος βασιλεὺς, ὁ κύρις Ῥωμανὸς ἀπέστειλεν τὸν πατρίκιον Κωνσταντῖνον καὶ δρουγγάριον τοῦ πλωΐμου... (46.49–165)

IV

Τι δὲ καὶ περὶ τῶν ἐν τισὶ καιροῖς μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ διαφορῶν ἐθνῶν συμβεβηκότων... (46.166–169)

Περὶ τῆς τῶν Κυπρίων μεταναστάσεως ἔχει ἡ ἱστορία τάδε: (47.1–2)

Τῆς νήσου ἀλωθείσης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσιν ἀοικήτου μεινάσης... (47.3–14)

Μετὰ δὲ ἑπτὰ ἔτη θελήσει Θεοῦ ἐκινήθη ὁ βασιλεὺς πάλιν οἰκίσαι τὴν Κύπρον... (47.15–25)

Κεφαλαῖον λθ' τῆς ἀγίας ἔκτης συνόδου, τῆς ἐν τῷ Τρουλλῷ τοῦ μεγάλου παλατίου γεγονυίας: (48.1–2)

Τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἰωάννου, τοῦ τῆς Κυπρίων νήσου προέδρου... (48.3–21)

V

Ἐπι δὲ καὶ τὰ περὶ ἐθνῶν οὕτως ἀκριβῶς σοὶ διευτώσαμεν καὶ προεξέμεθα, δίκαιον μὴ μόνον περὶ τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτείᾳ, ἀλλὰ καὶ περὶ πάσης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς κατὰ τινὰς χρόνους καινοτομηθέντων σαφῆ κεκτήσθαι σε τὴν εἶδισιν... (48.22–27)

Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Κωνσταντίνου, υἱοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ καὶ Πωγωνάτου καλουμένου, Καλλινικός τις ἀπὸ Ἡλιουπόλεως Ῥωμαίοις προσφυγῶν... (48.28–32)

Ἐπι ζητῶν, ὅπως τῇ τῶν Πατρῶν ἐκκλησίᾳ οἱ Σκλάβοι δουλεύειν καὶ ὑποκεῖσθαι ἐτάχθησαν, ἐκ τῆς παροῦσης μανθανέτω γραφῆς: (49.1–3)

Νικηφόρος τὰ τῶν Ῥωμαίων σκήπτρα ἐκράτει, καὶ οὗτοι ἐν τῷ θέματι ὄντες Πελοποννήσου ἀπόστασιν ἐννοήσαντες... (49.4–59)

Ταῦτα οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀρχαιότεροι ἀνήγγειλαν, παραδόντες ἀγράφως χρόνων τε καὶ βίῳ τοῖς ὕστερον... (49.60–75)

Ἰστέον, ὅτι οἱ τοῦ θέματος Πελοποννήσου Σκλάβοι ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ βασιλέως Θεοφίλου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, Μιχαήλ, ἀποστατήσαντες γεγόνασιν ιδιόρρυθμοι... (50.6–70)

- Ἰστέον, ὅτι οἱ τοῦ κάστρου Μαΐνης οἰκήτορες οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν προρρηθέντων Σκλάβων, ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιότερων Ῥωμαίων... (50.71–82)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ Καππαδοκίας στρατηγὶς τὸ παλαιὸν τοῦρμα ἦν τῆς τῶν Ἀνατολικῶν στρατιγίδος (50.83–84)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ Κεφαλληνίας στρατηγὶς, ἤγου τὰ νησιά, τοῦρμα ἦν τὸ παλαιὸν τῆς στρατιγίδος τῶν Λαγουβαρδίας... (50.85–87)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ Καλαβρίας στρατηγὶς δουκάτον ἦν τὸ παλαιὸν τῆς στρατιγίδος Σικελίας (50.88–89)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ τοῦ Χαρσιανοῦ στρατηγὶς τοῦρμα ἦν τὸ παλαιὸν τῆς τῶν Ἀρμενιάκων στρατιγίδος (50.90–91)
- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη, ἀπὸ τοῦ θέματος τῶν Βουκελλαρίων εἰς τὸ Καππαδοκῶν θέμα μετετέθησαν ταῦτα τὰ βάνδα, ἥτοι ἡ τοποτηρησία Βάρετας... (50.92–100)
- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη, ἀπὸ τοῦ θέματος τῶν Βουκελλαρίων εἰς τὸ θέμα Χαρσιανοῦ μετετέθησαν ταῦτα τὰ βάνδα, ἥτοι ἡ τοποτηρησία τοῦ Μυριοκεφάλου... (50.101–110)
- Ἰστέον, ὅτι τοῖς παρελθούσιν χρόνοις τὸ τοῦ Χοζάνου θέμα ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἦν... (50.111–132)
- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη, ἡ Λάρισσα τοῦρμα τῆς Σεβαστείας ἦν... (50.133–166)
- Ἰστέον, ὅτι ἡ Ἄβαρα τοῦρμα ἦν ὑπὸ τὸ θέμα Σεβαστείας, ἐπὶ δὲ Ῥωμανοῦ δεσπότη γέγονεν κλεισοῦρα (50.167–168)
- Ἰστέον, ὅτι τύπος ἐκράτησεν παλαιὸς τὸν κατεπάνω Μαρδαϊτῶν Ἄτταλείας παρὰ τοῦ βασιλέως δηλονότι προβάλλεσθαι... (50.169–221)
- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ βασιλέως του Θεοφίλου παρακοιμώμενος γέγονεν Σχολαστικός ὀστιάριος... (50.222–234)
- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως, ἦν ὁ Κτενάς ἐκεῖνος γέρων, κληρικὸς πάνυ πλούσιος... (50.235–256)
- Ἰστέον, ὅτι μέχρι τῆς βασιλείας Λέοντος, τοῦ αἰοδίμου καὶ σοφωτάτου βασιλέως, οὐκ ἦν βασιλικὸν δρομώνιον... (51.5–45)
- Ἔστι ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄνωθεν βασιλικὸν ὄφφικιον ἦν τῷ πρωτοσπαθαρίῳ τῆς φιάλης... (51.46–128)
- Ἔστι ὁ προρρηθεὶς Λέων ὁ Ἀρμένης, ὁ πατὴρ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Ἀρσενίου καὶ μαγλαβίτου, τοῦ τελευτήσαντος, τελευτᾶ τοποτηρητῆς ὧν εἰς τὸ πλώμιον, ὁ δὲ πρωτοσπαθάριος ὁ Ποδάρων... (51.129–132)
- Ἔστι τοῦ Ποδάρωνος γεγονότος τοποτηρητοῦ, προεβλήθη πρωτοσπαθάριος τῆς φιάλης ὁ πρωτοσπαθάριος Θεοφύλακτος ὁ Βιμβιλίδης... (51.133–191)

- Ἰστέον, ὅτι ἐπὶ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως, ἐγένετο ἀπὸ τῶν τῆς δύσεως θεμάτων λογαρίου ἀπαίτησις διὰ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Λέοντος... (51.192–195)
- Ἰστέον, ὅτι καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φιλοχρίστου καὶ ἀειμνήστου Λέοντος ἐγένετο ἀπὸ τῶν τῆς δύσεως θεμάτων λογαρίου ἀπαίτησις διὰ τοῦ μαγίστρου Ἰωάννου τοῦ Ἑλαδᾶ... (51.196–198)
- Ἰστέον, ὅτι καὶ πάλιν ἐπὶ Ῥωμανοῦ δεσπότη, βουληθέντος ταξιδεῦσαι τοὺς Πελοποννησαίους ἐν Λαγουβαρδία, τοῦ πρωτοσπαθαρίου Ἰωάννου τοῦ Πρωτεύοντος ἐν Πελοποννήσῳ τότε στρατηγούντος, ἡρετίσαντο οἱ αὐτοὶ Πελοποννησαῖοι μὴ ταξιδεῦσαι, ἀλλὰ δοῦναι ἵππάρια χίλια ἐστρωμένα καὶ χαλινωμένα καὶ λογάριον κεντηνάριον ἕν... (51.199–204)
- Ἡ γενομένη ἀπαίτησις τῶν ἵππαρίων ἐν τῷ θέματι Πελοποννήσου ἐπὶ Ῥωμανοῦ δεσπότη, καθὼς προεῖρηται: (52.1–3)
- Ὁ μητροπολίτης Κορίνθου ἵππάρια τέσσαρα. ὁ μητροπολίτης Πατρῶν ἵππάρια τέσσαρα. οἱ ἐπίσκοποι πάντες τοῦ θέματος ἀνά ἵππάρια δύο... (52.4–11)
- Ἰστέον, ὅτι καὶ πᾶς ὁ στράτος Πελοποννήσου ἀπητήθησαν ὑπὲρ τοῦδε τοῦ ταξιδίου ἀνά νομίματα πέντε... (52.12–15)
- Ἱστορία περὶ τοῦ κάστρου Χερσῶνος (53.1)
- Βασιλεύοντος Διοκλητιανοῦ ἐν Ῥώμῃ, ἐν δὲ τῇ Χερσωνιῶν στεφανηφοροῦντος καὶ πρωτεύοντος Θεμιστοῦ, τοῦ Θεμιστοῦ, Σαυρόματος, ὁ ἐκ τῶν Βοσποριανῶν, Κρισκορόνου δὲ παῖς γενόμενος, συναθροίσας Σαρμάτας τοὺς τὴν Μαιώτιδα λίμνην οἰκοῦντας, ἐστρατοπεδεύσατο κατὰ Ῥωμαίων... (53.2–123)
- Κώνστα δὲ τελευτήσαντος, ἐν Ῥώμῃ ἐβασίλευσεν Κωνσταντῖνος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ἐρχομένου αὐτοῦ ἐπὶ τὸ Βυζάντιον... (53.124–161)
- Μετὰ δὲ χρόνους τινὰς τοῦ ταῦτα γεγενῆσθαι Σαυρόματος, ὁ ἕγγονος Σαυρομάτου, τοῦ Κρισκορόνου... (53.162–178)
- Καὶ δὴ τούτων οὕτως γενομένων, πάλιν μετὰ χρόνους τινὰς ἕτερος Σαυρόματος ἀναστὰς καὶ σὺν αὐτῷ πλῆθος ἀνδρῶν ἐκ τῆς Μαιώτιδος λίμνης... (53.179–233)
- Τούτων δὲ οὕτως γενομένων, Λαμάχου στεφανηφοροῦντος καὶ πρωτεύοντος τῆς τῶν Χερσωνιῶν... (53.234–451)
- Τούτων οὖν ἀπάντων οὕτως γενομένων, ἰδόντες οἱ Χερσωνῖται τὴν τοιαύτην ἄπειρον ὑπὸ τῆς Γυκίας εἰς αὐτοὺς μετὰ Θεὸν γενομένην εὐεργεσίαν... (53.452–469)

Μετὰ δὲ χρόνους τινὰς, στεφανηφοροῦντος καὶ πρωτεύοντος τῆς Χερσωνιτῶν
Στρατοφίλου, τοῦ Φιλομούσου, πάνυ σοφωτάτη οὐσα ἡ Γυκία...
(53.470–492)

Ἰστέον, ὅτι ἔξω τοῦ κάστρου Ταμάταρχα πολλαὶ πηγαὶ ὑπάρχουσιν ἄφθαν ἀναδιδοῦσαι
(53.493–494)

Ἰστέον, ὅτι ἐν Ζιχία πρὸς τὸν τόπον τῆς Πάγης, τῆς οὔσης εἰς τὸ μέρος τῆς Παπαγίας, ἐν
ᾧ κατοικοῦσι Ζιχοὶ, ἐννέα πηγαὶ εἰσὶν ἄφθαν ἀναδιδοῦσαι... (53.495–498)

Ἰστέον, ὅτι ἐν Ζιχία ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Πάπαγι, ἐν ᾧ καὶ πλησίον ἔστι χωρίον
ἐπονομαζόμενον Σαπαζί... ἔστιν ἐκεῖσε βρύσις ἄφθαν ἀναδιδοῦσα (53.499–501)

Ἰστέον, ὅτι καὶ ἕτερα βρύσις ἔστιν ἐκεῖσε ἄφθαν ἀναδιδοῦσα ἐν τῷ χωρίῳ τῷ καλουμένῳ
Χαμούχ... (53.502–506)

Ἰστέον, ὅτι ἐν τῷ θέματι Δερζενῆς πλησίον τοῦ χωρίου τοῦ Σαπικίου καὶ τοῦ χωρίου τοῦ
ἐπονομαζομένου Ἐπισκοπείου, ἔστιν πηγὴ ἄφθαν ἀναδιδοῦσα (53.507–509)

Ἰστέον, ὅτι ἐν τῷ θέματι τοῦ Τζιλιάπερτ ὑπὸ τὸ χωρίον τὸ Σρεχιαβαράξ ἔστιν ἐκεῖσε
πηγὴ ἄφθαν ἀναδιδοῦσα (53.510–511)

Ἰστέον, ὅτι εἰ ἀντάρωσί ποτε οἱ τοῦ κάστρου Χερσῶνος, ἢ ἐναντία τῶν βασιλικῶν
κελεύσεων βουληθῶσι διαπράξασθαι... (53.512–529)

Ἵτι ἐὰν οὐ ταξιδεύσωσιν οἱ Χερσωνῖται εἰς Ῥωμανίαν... (53.530–532)

Ἵτι ἐὰν μὴ ἀπὸ Παφλαγονίας καὶ τῶν Βουκελλαρίων καὶ ἀπὸ τῶν πλαγίων τῶν
Ἀρμενιάκων περάσωσι γεννήματα, οὐ δύνανται ζῆσαι οἱ Χερσωνῖται
(53.533–535)

* * *

Спис *De administrando imperio* је оригинално дело цара Константина VII Порфирогенита. За разлику од података о страним народима у дипломатским поглављима *Књије о церемонијама*, који су преузети из званичних протокола, подаци сачувани у *De administrando imperio* изашли су из пера самог Порфирогенита, он их је обликовао и интерпретирао, користећи се сопственим изворима.⁶⁵⁹ Како је то већ показано на примеру Руса, Арабљана, Франака из Италије, Печенег и Угара, главнина података које је забележио о њима потиче, по свој прилици, из разговора које је водио са њиховим посланицима на царском двору између 944. и 949. године.⁶⁶⁰ Сва је прилика да је то био случај и са његовим подацима о Јужним Словенима, нарочито онима у Далмацији, којима ћемо посветити главни део овог рада.

⁶⁵⁹ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 58–62.

⁶⁶⁰ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 41–46.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У *DE ADMINISTRANDO IMPERIO*

Византијска Далмација

Далмајински Романи и долазак Словена

Премда је, како је истакнуто, 29. поглавље списка *De administrando imperio* према првобитној подели и ауторовој замисли припадало тзв. „италијанском досијеу”, а не „јужнословенском”, оно ипак, будући посвећено Далмацији, садржи низ података о јужнословенским племенама, те ћемо њиме и започети нашу анализу Порфириогенитових података о Јужним Словенима. Међутим, важно је истаћи да о правом карактеру тог поглавља најбоље говори чињеница да се подаци о Словенима, осим у првом одељку, где се они помињу само у контексту повести о пореклу становника далматинских романских градова уз неколицину осврта на њихово присуство у далматинском залеђу, налазе само у другом одељку тог опширног поглавља, које је у првом реду посвећено далматинским Романима.

Први одељак 29. поглавља почиње везником *ὅτι*,⁶⁶¹ за који је наглашено да не може означавати почетак нове, независне целине, већ само одељка који припада већој целини, започетој независном реченицом, а то је у овом случају прва реченица јединог одељка претходног, 28. поглавља, у коме се износе подаци о Венецији.⁶⁶² То упућује на закључак да је према Порфириогенитовој првобитној замисли поглавље о Далмацији

---

⁶⁶¹ Ὅτι Διοκλητιανὸς ὁ βασιλεὺς πάνυ τῆς χώρας Δελματίας ἠράσθη..., DAI, 29.3–53.

⁶⁶² Ἰστέον, ὅτι ἡ Βενετία τὸ μὲν παλαιὸν ἦν τόπος ἔρημὸς τις ἀοίκητος καὶ βαλτώδης..., DAI, 28.3–4.

требало да чини једну целину са поглављем о Венецији, а извесне сличности се могу уочити између описа порекла далматинских Романа, који су услед аварско-словенске инвазије избегли из унутрашњости римске Далмације у приморске градове и острва, и описа порекла Млечана, који су услед Атилиних напада избегли из Аквилеје и суседних, у Порфирогениново време франачких области, на ненасељена острва у Венецијанској лагуни.⁶⁶³ Та околност додатно оснажује схватање да је поглавље о Далмацији било замишљено као део „италијанске” целине царевог списка, заједно са поглављима 26–28, а не „јужнословенске” целине са поглављима 30–36.

У оквиру тог опширног одељка би се могло издвојити неколико посебних одломака. Први говори о пореклу далматинских Романа: „(Треба знати) Да је цар Диоклецијан веома волео земљу Далмацију, због чега је народ из Рима, са њиховим породицама, доводио и населио у истој земљи Далмацији, они су и названи „Романи” зато што су пресељени из Рима, и до данас носе то име. Тај, дакле, цар Диоклецијан је саградио и град Сплит, и у њему сазидао палате свакој речи и писању неописиве, којих древне славе остаци стоје и до данас, иако их је много уништило време. Али и град Дукљу, који сада држе Дукљани, саградио је исти цар Диоклецијан, одакле су и (становници) те земље почели да се називају именом „Дукљани”.”⁶⁶⁴

Легенда по којој далматински Романи потичу из Рима,⁶⁶⁵ забележена је и у *Салернијанској хроници* јужноиталијанских Лангобарда из друге половине X века. Међутим, прича је тамо ограничена на Дубровник и везана за време цара Константина Великог и породице које је он желео да пресели из старе престонице Рима у своју нову престоницу на Истоку, Цариград, а које су се, услед олуја на мору, задесиле „у словенским крајевима” (in Sclavorum fines), где су основали град Ragusi, одакле су се потом вратили у Италију и населили град Амалфи близу Напуља.⁶⁶⁶ Сличну причу о римском пореклу Дубровчана, помешану са елементима локалне дубровачке легенде о уништењу Епидаура, бележи

⁶⁶³ DAI, 28.3–16.

⁶⁶⁴ DAI, 29.3–14.

⁶⁶⁵ DAI, 29.4–7.

⁶⁶⁶ Chronicon Salernitanum, 88–89; Živković, On the foundation, 19–22.

и Тома Архиђакон.⁶⁶⁷ Очигледно је у питању својеврсни *origo gentis* далматинских Романа, који се најдуже очувао у Дубровнику,⁶⁶⁸ у коме је њихов снажни римски идентитет, који су истрајно неговали у својим источнојадранским енклавама окруженим новопридошлим словенским становништвом, додатно ојачан непосредним биолошким везивањем за сам Рим, као симбол римског идентитета, до чега су посебно држали и византијски источни Римљани.⁶⁶⁹ Порфирогенит их сматра за посебну заједницу, доследно их називајући „Романима” (Ρωμανοι),⁶⁷⁰ али се не може рећи да тиме прави разлику између њих и источних Римљана – Ромеја (Ρωμαίοι),⁶⁷¹ пошто их сам на више места изједначава.⁶⁷²

Римски цар Диоклецијан (284–305), који је био пореклом из провинције Далмације, подигао је у Сплиту, на обали недалеко од провинцијске престонице Салоне (Солина) своју чувену палату,⁶⁷³ у коју се и повукао после абдикације 305. године и у њој и умро 311. Сам град Сплит је основан као грчка колонија Ἀσπάλαθος много раније.⁶⁷⁴ Помен Дукље (Διόκλεια) као града у Далмацији⁶⁷⁵ показује да се овде, као и у осталим поглављима списа *De administrando imperio* где се помиње, под Далмацијом подразумева првобитна провинција Далмација, пре него што је од њеног југозападног дела за време владавине цара Диоклецијана образована нова провинција Превалитана.⁶⁷⁶ Дукља (Doclea), која је такође основана пре Диоклецијановог времена, била је један од најважнијих градова новоосноване провинције,⁶⁷⁷ а Дукљани (Διοκλητιανοί), словенски становници тог подручја у Порфирогенитово време, били су тако названи по њој, а не по цару Диоклецијану.

⁶⁶⁷ Thomas, 46.

⁶⁶⁸ Уп. *Комашина*, Quis ergo Presbyter Diocleas?, 193–197.

⁶⁶⁹ Cf. *Kaldellis*, Romanland, 71–72.

⁶⁷⁰ DAI, 29.3–53, 30.120–121, 31.10–16, 32.24–25, 33.3–6, 35.3–6, 36.3–5.

⁶⁷¹ Уп. ВИНЈ II, 9, нап. 3; *Ђурић*, Ромејски говор, 109–133; *Свианковић*, Идејна начела, 67–84.

⁶⁷² DAI, 30.120–121, 33.3–5, 36.3–5, cf. comm. l. 4; *Свианковић*, нав. дело, 71–73.

⁶⁷³ DAI, 29.7–11.

⁶⁷⁴ ВИНЈ II, 9, нап. 4. О античком и раносредњовековном Сплиту, уп. *Basić*, Najstariji urbonimi, 115–154; *Idem*, *Spalatensia Porphyrogenitiana*. Notes on the Poleogenesis, 61–109.

⁶⁷⁵ DAI, 29.11–14.

⁶⁷⁶ Уп. ИЦГ I, 241–243 (*Ј. Ковачевић*); *Basić*, Dalmatinski biskupi, 184–185.

⁶⁷⁷ ВИНЈ II, 10, нап. 5; *Новаковић*, Дукља, 76; *Stevović*, Early Byzantine Doclea, 121–136; *Isti*, Praevalis, 50–112.

У другом одломку је зебележена прича о аварско-словенском освајању Далмације и паду њене престонице Салоне: „Била је пак владавина тих Романа до реке Дунава, и једном су зажелели да пређу реку и дознају ко живи преко реке; пошто су прешли, нашли су словенске народе који су били ненаоружани, који су се звали и Авари. И нити су се ови надали да неко живи с оне стране реке, нити они с ове. Зато што су, дакле, Романи нашли ове Аваре ненаоружане и неприпремљене за рат, пошто су заратили, накупили су плена и заробљеника и вратили се. И од тада, пошто су начинили две смене, Романи су од Ускрса до Ускрса своје људе мењали, тако да су се о Великој и Светој Суботи сусретали они који су се враћали са постаје и они који су одлазили на ту службу. И пошто је близу мора под истим градом (Сплитом) град назван Салона, величине као пола Цариграда, у њему су се сви Романи скупљали и наоружавали и одатле кретали и одлазили према клисури, која је удаљена од тог истог града четири миље, која се и до сада зове Клис, зато што затвара оне који дођу тамо. И одатле су одлазили према реци. Пошто се то смењивање одвијало током много година, Словени преко реке, звани и Авари, међу собом су размишљали, говорећи: „Ови Романи, пошто су прешли и нашли плен, од сада против нас неће престати да прелазе, и због тога ћемо сковати план против њих.” Тако су их, дакле, Словени, звани и Авари, пошто су се саветовали, и пошто су једном Романи прешли, пошто су начинили замке и заратили, победили. И узевши њихово оружје и стегове и остале ратне ознаке, прешавши горепоменути Словени реку, дођоше до клисуре, и пошто су их видели Романи који су били тамо, смотривши стегове и наоружање својих саплеменика, помисливши да су они њихови саплеменици, у време када су горепоменути Словени наишли у клисуру, дозволише им да прођу. Пошто су пак прошли, они су сместа истерали Романи, и Салону, горепоменути град, заузели.”⁶⁷⁸

Повест о аварско-словенском заузећу Далмације и паду Салоне записана у овом одломку очито потиче из традиције далматинских Романа.⁶⁷⁹ Податак да је „држава ових Романа била до реке Дунав”,⁶⁸⁰ свакако

⁶⁷⁸ DAI, 29.14–46.

⁶⁷⁹ ВИИНЈ II, 10–13, посебно нап. 11. *Živković*, De conversione, 93, с друге стране, сматра да су у питању подаци из царског архива и неког позноантичког латинског списка о цару Диоклецијану и Салони.

⁶⁸⁰ DAI, 29.14–15.

одражава њихову свест о томе да се пре словенског освајања Далмација простирала до Дунава, који ту очигледно има симболично значење вековне границе римског света према варварима, а не конкретно значење северне границе римске Далмације.⁶⁸¹ Тај податак се може упоредити са податком из повеље хрватског кнеза Трпимира из 852, издате на молбу сплитске цркве ради потврде њених имовних права. Ту се каже да се јурисдикција Салонитанске митрополије, чији је она настављач, простирала „usque ripam Danubii”,⁶⁸² што је тврдња која је свакако имала упориште у истој далматинској традицији. Стварна северна граница римске Далмације се налазила у поречју Саве, преко које се, све до Дунава, простирала римска Панонија.⁶⁸³ Након учесталог смењивања хунске, остроготске и лангобардске владавине током V и VI века,⁶⁸⁴ простор некадашње римске Паноније су 568. године, победивши Лангобарде и потиснувши их у Италију, освојили Авари. Заједно са Аварима на тај простор почињу да се досељавају словенска племена, која до тада нису живела на десној обали Дунава.⁶⁸⁵ Између 568. и 626. године Словени и Авари су живели заједно у Панонији, у својеврсној политичкој заједници у којој су Авари доминирали, а Словени имали подређен положај и обавезу да под аварским заповедништвом учествују у њиховим пљачкашким упадима у балканске провинције Римског царства, али и на друге стране.⁶⁸⁶ Такав подређени положај Словена према Аварима најбоље је описао франачки писац

⁶⁸¹ Самим тим и чињеница да се ради о нетачном податку, *Živković*, *De conversione*, 102–103, није од значаја.

⁶⁸² CD I, 5. Иако се ради о позносредњовековном препису чија је аутентичност била предмет расправа, преовлађујући став у историографији је да се та Трпимирова повеља, исто као и повеља његовог сина Мутимира истом дестинатару из 892. године, издваја у корпусу наводних повеља раносредњовековних хрватских владара по томе што није лишена сваке историјске и дипломатичке основе, *ur. Barada*, *Dvije naše vladarske isprave*, 1–96; *Klaić*, *Diplomatička analiza*, I dio, 141–188; II dio, 225–263; *Živković*, *Јужни Словени*, 342, *нап.* 1110; *Brković*, *Diplomatička analiza*, 85–127. О територијалној организацији Салонитанске митрополије у VI веку према актима сабора из 530. и 533, *ur. Basić*, *Pristupna razmatranja*, 59–65.

⁶⁸³ *Gračanin*, *Južna Panonija*, 49–53.

⁶⁸⁴ *Gračanin*, *Južna Panonija*, 77–117.

⁶⁸⁵ *Gračanin*, *Južna Panonija*, 119–136.

⁶⁸⁶ О Словенима и Аварима у Панонској низији и њиховом међусобном односу, *cf. Pohl*, *Awaren*, 94–127; *Idem*, *A Non-Roman Empire*, 582–584; *Gračanin*, *Južna Panonija*, 117–145; *Koder*, *On the Slavic Immigration*, 83–84. Идеја о словенском језику као својеврсном *lingua franca* Аварског каганата, коју у новије време заступају *Curta*, *Slavic lingua franca*, 125–148; *Dzino*, *Becoming Slav*, 168–174, свакако не може бити прихваћена, између осталог и због тога што није јасна концепција по којој је прасловенски језик у својој последњој фази (последњи заједнички претходник

средине VII века Псеудо-Фредегар, а далеки одблесци традиције о томе, сачувани код источнословенских Дулеба, забележени су и у првом руском летопису.⁶⁸⁷ Податак да су „с друге стране Дунава”, у конкретном случају, очигледно, Саве, „живели словенски народи, који су се звали и Авари”,⁶⁸⁸ по свој прилици се односи на поменути период, када су у некадашњој римској Панонији, на северним границама Далмације, живели помешани Словени и Авари, а њихово поистовећивање у историјској свести далматинских Романа, које се јавља и у другим византијским историографским делима, попут *Монемвасијске хронике* и Аретине белешке, о чему је већ било речи, очито је било последица њихове измешаности, политичке повезаности и заједничког деловања против Царства.⁶⁸⁹ Подаци о пограничним односима између Романа с једне и Авара-Словена с друге стране реке, смењивању страже и улози Салоне и Клиса у одбрани Далмације, као и самог начина освајања Салоне,⁶⁹⁰ такође потичу из традиције далматинских Романа.⁶⁹¹ Први аварско-словенски упади у Далмацију су забележени 597. године,⁶⁹² а већ јула 600. папа Гргур I (590–604) пише салонитанском епископу Максиму да је упознат са невољама које он има због претњи Словена.⁶⁹³ Сам пад Салоне се недвосмислено догодио у време опште аварско-словенске најезде на Балканско полуострво 610–626.

свих историјски посведочених и живих словенских језика) могао да настане конвергенцијом различитих и разнородних дијалеката, а да притом није у питању књижевни језик са јасном нормом која би уједначила те различите елементе.

⁶⁸⁷ Према Псеудо-Фредегару, Словени (*Winidi*) плаћали су Аварима данак и били њихови *befulci*, зато што су, према објашњењу самог аутора, у бој ишли испред Авара и тако са њима чинили *dublicem vestila prilie*, тј. „двојни бојни ред”. Исти аутор пише и о томе како су Авари узимали словенске жене и кћерке за своје наложнице, *Fredegarii chronica*, IV.48, 144–145; *Quellen*, 206–210; *Свод*, II, 366–367, 374–384, док је у првом руском летопису забележено предање Дулеба о насиљу Авара над њиховим женама, ПСРЛ I, 11–12; *Eggers, Samo*, 79–80. Премда сам исказ знатно познијег руског летописца упућује на још увек живу традицију о давнашњим словенско-аварским односима, у науци је, с друге стране, било и мишљења да тај податак потиче непосредно из Псеудо-Фредегарове *Хронике*, путем њених преписа и непознатих прерада или превода насталих у Моравској крајем IX и почетком X века, cf. *Curta, Slavs in Fredegar*, 148–151.

⁶⁸⁸ DAI, 29.15–18.

⁶⁸⁹ ВИИНЈ II, 10, нап. 7; *Pohl, Awaren*, 99–121. *Živković, De conversione*, 102–103, износи, међутим, мишљење да наведени подаци потичу из неког првобитног извора у коме је било речи само о Аварима, које је тек Порфиригенит у својој интерпретацији изједначио са Словенима.

⁶⁹⁰ DAI, 29.18–46.

⁶⁹¹ ВИИНЈ II, 11, нап. 10–11.

⁶⁹² *Simocattes*, VII.12.1; ВИИНЈ I, 121.

⁶⁹³ *Gregorii I registrum* II, 249.

и обично се датује између 612. и 615,⁶⁹⁴ мада се према новијим истраживањима тај догађај помера у период између 631. и 639. године.⁶⁹⁵ Помен града Клиса као значајног одбрамбеног упоришта⁶⁹⁶ сасвим је у складу са оним што се зна о одбрамбеном систему Салоне, који су чиниле тврђаве у њеном залеђу.⁶⁹⁷ У каснијој далматинској традицији, забележеној у XIII веку код Томе Архиђакона, као освајачи Далмације и Салоне се појављују Готи и њихов краљ Тотила (541–552), с којима је „из предела Пољске, који се зову *Леђани*, дошло седам или осам родова племића”.⁶⁹⁸ Освајачи су се заједничким именом звали Готи, али су се они који су с њима дошли „из Пољске или Чешке” звали такође и „сопственим именом Словени”.⁶⁹⁹ Тома, дакле, поистовећује Словене и Готе, док Аваре уопште не спомиње.

У трећем одломку се говори о повлачењу Романа пред Аварима и Словенима: „И пошто су се тамо населили, одатле су после мало времена почевши да плене Романе, уништили оне који су живели у пољима и у вишим пределима и заузели њихова места. Остали Романи су били сачувани у приморским градовима, и до данас их држе, а они су Котор, Дубровник, Сплит, Трогир, Задар, Раб, Крк, Осор, којих се становници и до сада зову Романи.”⁷⁰⁰

Податак да су Словени, пошто су се населили у Далмацији, почели да нападају Романе који су живели у пољима и планинама у унутрашњости Далмације, те да су их убрзо уништили и заузели њихова насеља,⁷⁰¹ обично се одбацује, пошто се романско (влашко) становништво,

⁶⁹⁴ ВИН II, 11, нап. 11.

⁶⁹⁵ *Marović*, O godini razorenja Salone, 263–273; *Katić*, Castella, 245–275; *Алексић*, Српске земље, 42–44. У новијој историографији појавило се, међутим, и схватање које је ставило под сумњу и саму идеју о паду Салоне, истичући да за њу нема довољно материјалних показатеља, који на супрот томе наводно сведоче о постепеном напуштању града и пресељењу становништва у некадашњу Диоклецијанову палату, из које се развио Сплит, цр. *Dzino*, Becoming Slav, 155–156.

⁶⁹⁶ DAI, 29.25–32, ВИН II, 11, нап. 10.

⁶⁹⁷ *Katić*, Castella, 252–255.

⁶⁹⁸ „Venerant de partibus Poloniae, qui Lingones appellantur, cum Totila septem vel octo tribus nobilium”, Thomas, 36. Назив *Lingones* који на овом месту употребљава Тома Архиђакон настао је од угарског назива за Пољаке *Lengyel* (Леђани) и односи се на оне који живе у „partibus Poloniae”, а не на „septem vel octo tribus nobilium”, *Коматина*, Славянские этнонимы, 112, нап. 37.

⁶⁹⁹ „Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia venerant”, Thomas, 38.

⁷⁰⁰ DAI, 29.46–53.

⁷⁰¹ DAI, 29.46–49.

које се по пореклу везује управо за остатке предсловенских становника римске Далмације, јавља у планинском подручју далматинског залеђа и у позном средњем веку.⁷⁰² Међутим, то позносредњовековно романско (влашко) сточарско становништво динарског планинског масива је, као и у другим деловима Балканског полуострва, било по свом језику источнороманско, тј. дакороманско (румунско),⁷⁰³ а на српском и хрватском простору се не појављује пре XII–XIII века.⁷⁰⁴ С друге стране, у науци су препознати трагови опстанка романског становништва позноримске цивилизације које је по језику морало бити блиско далматороманским становницима приморских градова у словенском окружењу дубоко у унутрашњости средишњег дела Балканског полуострва.⁷⁰⁵ У том смислу, наведени Порфириогенов податак не би требало сасвим одбацивати, али га свакако не би требало схватити дословно, већ у њему препознати сведочанство о једном процесу у којем је преостало романско становништво у далматинском залеђу у словенском окружењу постепено губило свој идентитет и на крају, до времена када је Порфириогенит забележио тај податак, сасвим нестало, стопивши се са словенским становништвом. Преостали потомци далматинских Романа су у његово време живели у приморским градовима – Котору, Дубровнику, Сплиту, Трогиру, Задру, Рабу, Крку и Осору,⁷⁰⁶ али наставак приче о њима следи тек у другом делу 29. поглавља,⁷⁰⁷ после екскурса о Словенима који су освојили далматинску унутрашњост.⁷⁰⁸

⁷⁰² *Јиречек*, Романи, 39–49; *Исџи*, Власи и Мавровласи, 195–202; ВИИНЈ II, 12, нап. 12.

⁷⁰³ *Јиречек*, Романи, 24–25, 40–41, 45–48; *Исџи*, Власи и Мавровласи, 193–204; *Исџи*, Историја I, 86–88.

⁷⁰⁴ Сточарски Власи источнороманског језика се појављују у јужним деловима Балканског полуострва у X веку, а новија истраживања њихову појаву везују за сеобу из Паноније и Дакије између 896. и 904. године, изазвану доласком Угара, *Цвејковић*, О статусу Влаха, 47–55. О њиховом ширењу из византијских и бугарских земаља на северозапад у Српске земље и даље у правцу јадранског залеђа у XII–XIII веку, ср. *Ђивовић*, *Vlasi*, 31–106.

⁷⁰⁵ Уп. *Лома*, Сутелица, 7–28; *Исџи*, Рани слојеви, 15–16.

⁷⁰⁶ *DAI*, 29.49–53; *Јиречек*, Романи, 51–108; ВИИНЈ II, 13, нап. 13. *Dzino*, *Becoming Slav*, 155–174, износи тезу по којој су становници позноантичке Далмације који су се повукли у приморске градове у промењеним социјално-политичким условима након VII века за себе изнова „конструисали” романски, тј. римски идентитет, мада није јасно зашто би и како у међувремену престали да буду Римљани.

⁷⁰⁷ *DAI*, 29.84–115, 217–295.

⁷⁰⁸ *DAI*, 29.54–84.

Далмајински Романи и Словени од Михаила II до Василија I

О далматинским Словенима се први пут непосредно говори у другом одељку 29. поглавља, које као и прво почиње само речцом *ὅτι*, те би према томе у првобитној подели списка припадало истој целини започетој још 28. поглављем. Оно у себи такође садржи неколико различитих целина. У првом таквом одломку се наводи како „(треба знати) да су од царевања Ираклија, цара Ромеја, како ће бити речено у спису о Хрватима и Србима, цела Далмација и народи око ње, као Хрвати, Срби, Захумљани, Травуњани, Конављани, Дукљани и Неретљани, називани и Пагани...”,⁷⁰⁹ чему следи наводна лакуна у тексту,⁷¹⁰ која се најчешће попуњава на следећи начин: „беху ропски потчињени царевима Ромеја”.⁷¹¹ „Спис о Хрватима и Србима” (*ἡ περὶ τῶν Χρωβᾶτων καὶ τῶν Σέρβλων συγγραφὴ*), који се на овом месту помиње, заправо је Порфирогенитово излагање о Хрватима у 31. поглављу и Србима у поглављима 32–36. Наведено место се препознаје као сведочанство о томе да је цар у време писања 29. поглавља већ имао на располагању грађу коју је потом користио приликом састављања тих поглавља.⁷¹² Навођење Конављана на овом и на још два места у овом одељку⁷¹³ представља анахронизам, пошто они, како је у једном од претходних поглавља објашњено, нису постојали као посебна политичка заједница у другој половини IX века, али јесу у Порфирогенитово време, средином X века.⁷¹⁴

Други одломак овог одељка је онај у коме цар излаже како су, „пошто је Ромејско царство због лењости и неспособности оних који су тада владали доспело скоро до потпуне пропасти, а понајвише за времена Михаила из Аморија, Муцавца, становници градова Далмације постали самовласни, нити цару Ромеја нити коме другом потчињени, али и тамошњи народи, Хрвати и Срби и Захумљани и Травуњани и Конављани и Дукљани и Пагани, одбацујући царевање Ромеја постали су самостални и самоуправни, никоме потчињени.”⁷¹⁵

⁷⁰⁹ DAI, 29.54–58;

⁷¹⁰ DAI, 29.58.

⁷¹¹ ВИИНЈ II, 14, нап. 20.

⁷¹² DAI. Commentary, 4; *Komatina*, О hronologiji, 96–97; *Живковић*, О такозваној *Хроници српских владара*, 316; *Idem*, De conversione, 50.

⁷¹³ DAI, 29.57, 64, 109.

⁷¹⁴ *Комајина*, Политички положај, 11–21.

⁷¹⁵ DAI, 29.58–66.

Подаци о отпадништву далматинских градова и јужнословенских племена у њиховом залеђу од ромејске власти за време владавине цара Михаила II (820–829) налазе се и у другим делима насталим у Порфирогенитовом кругу, у другој књизи *Теофановој Насѡављача* и у *Vita Basilii*,⁷¹⁶ али не и у делима других савремених писаца који описују владавину Михаила II, попут Генесија и Симеона Логотета, који у ромејске губитке на западу у време тог цара убрајају само Крит, односно Крит, Сицилију и Кикладе.⁷¹⁷ То значи да наведених података није било ни у тзв. „заједничком извору” *Теофановој Насѡављача* и Генесија.⁷¹⁸ Штавише, чак се и у 22. поглављу списка *De administrando imperio* као арабљанска освајања у време Михаила II наводе само део Сицилије, Киклади и Крит,⁷¹⁹ што се у потпуности подудара са подацима Симеона Логотета, али и са подацима које о тим догађајима пружају извори из претходног столећа, попут *Хронике* Георгија Монаха и *Жиѡија царице Теодоре*.⁷²⁰ Укључивање Далмације и јужнословенских племена у тај контекст је, према томе, очигледно последица Порфирогенитове интерпретације прошлости. Будући да се у даљем тексту говори о томе како су се јужнословенски народи и далматински градови поново потчинили ромејској власти у време владавине цара Василија I (867–886),⁷²¹ било је очито неопходно објаснити како је дошло до тога да су се они те власти у претходном периоду ослободили, а стварни и озбиљни губици Ромеја на западу у време владавине Михаила II послужили су као прикладан контекст. Из 29. поглавља *DAI* ти подаци су ушли потом и у другу књигу *Теофановој Насѡављача* и *Vita Basilii*.⁷²² Далматински градови сасвим сигурно у том периоду нису отпали од Ромејског царства, како се тврди на наведеном месту у 29. поглављу,⁷²³

⁷¹⁶ Theophanes Continuatus, II.28.12–16; Vita Basilii, 52.1–14.

⁷¹⁷ Genesis, II.10–12 (pp. 32–34); Symeon, 128.5; Pseudo-Symeon, 621–622; Georgius Monachus Continuatus, 789.

⁷¹⁸ Barišić, Génésios et le Continuateur de Théophane, 119–133; *Idem*, Sources, 257–271; *Signes Codoñer*, Constantino Porfirógéneto, 319–341; Theophanes Continuatus, 10*–19* (*M. Featherstone*, *J. Signes Codoñer*).

⁷¹⁹ *DAI*, 22.40–48.

⁷²⁰ Georgii Monachi Chronicon II, 798.1–3; Vita Theodoraе, 263 (7.9–11).

⁷²¹ *DAI*, 29.70–112.

⁷²² *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 50–54. О владавини Михаила II, cf. *Treadgold*, Byzantine Revival, 225–262.

⁷²³ *DAI*, 29.61–63.

већ су били организовани као византијска *архонџија Далмација*, поменуто у *Такџикону Усџенској* из 842–843,⁷²⁴ коју је тек Василије I на почетку своје владавине уздигао у ранг теме.⁷²⁵ Помен отпадништва јужнословенских народа⁷²⁶ у непосредној је вези са тврдњом из претходног одломка да су они од времена цара Ираклија (610–641) признавали ромејску власт,⁷²⁷ односно из наредног одломка, у коме се наводи како су се поново потчинили Ромејима за време владавине Василија I.⁷²⁸

У том наредном одломку се каже да „архонте пак, како кажу, ти народи немају, осим старца жупана, као што је и у осталим *Склавинијама* образац. Него и већина тих Словена није се покрстила, него су дуго остали некрштени. При Василију пак христољубивом цару послали су они изасланике тражећи и молећи га да оне некрштене међу њима покрсти, и да буду, као од почетка, потчињени Царству Ромеја. Пошто их је саслушао, тај блажени и славни цар је послао царског човека са свештеницима и покрстио све оне међу горепоменутих народима који се затекоше некрштени, и након што их је покрстио тада је поставио њима архонте, које су они желели и изабрали, из рода из којег су они волели и желели. И од тада до сада су код њих архонти из истих родова, а не из других.⁷²⁹ Пагани пак ромејским говором звани и Неретљани, у неприступачним и стрмим местима, остали су некрштени. Јер и *Пајаани* на језику Словена значи *некршћени*. После тога су и ови пославши (посланике) истом славном цару затражили да и они буду крштени, и пошто је послао (људе), покрстио је и њих.⁷³⁰

⁷²⁴ *Oikonomidès, Listes, 57.12, 59.8–9.*

⁷²⁵ О византијској управи у Далмацији у IX веку, уп. *Ферлуја*, Византијска управа, 38–78; ВИИИЈ II, 14, нап. 22; *Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 256–260; Ферјанчић*, Василије I, 17–19; *Рајковић*, Византијска Далмација, 228–231; *Prigent, Notes sur l'évolution, 408–416; Basić, Imperium and Regnum, 170–197.* Теза коју износи *Живковић*, Тактикон Успенског, 9–41; *Исџиу*, Јужни Словени, 341–354, да је тема Далмација образована већ првих деценија IX века, неоснована је, док се претпоставка да је она успостављена за време владавине цара Михаила III, *Prigent, Notes sur l'évolution, 412,* не чини довољно поткрепљеном, као ни претпоставка да су у време Василија I поред стратега Далмације постојали и посебан дука Далмације и катепан Дубровника, *ibidem, 412–416.*

⁷²⁶ DAI, 29.63–66.

⁷²⁷ DAI, 29.54–58.

⁷²⁸ DAI, 29.70–84.

⁷²⁹ DAI, 29.66–79.

⁷³⁰ DAI, 29.79–84.

О томе да је цар Василије I (867–886) потчинио и покристио Словене и поставио им владаре,⁷³¹ како смо већ видели, говори Порфирогенитов отац, а Василијев син, цар Лав VI Мудри (886–912) у 18. поглављу својих *Тактика*: „Наш отац Василије, цар Ромеја, сада у рајском насељу, убедио је те народе (тј. Словене) да напусте њихове древне обичаје и, погрчивши их, потчинио их је архонtima по ромејском начину, и удостојивши их крштења, ослободио их је робовања њиховим сопственим архонtima и обучио их да ратују против оних народа који су ратовали против Ромеја”.⁷³² Веза између овог податка Лавових *Тактика* и наведених Порфирогенитових података одавно је уочена.⁷³³ Тај се податак, међутим, како се види из наредне реченице, која говори о „честим устанцима Словена у прошлости и многим узнемиравањима и ратовима” које су Ромеји „трпели од њих у старим временима”,⁷³⁴ односи на Словене у Грчкој, који одиста јесу били, захваљујући политици ромејских царева током IX века, покрштени, подвргнути управи ромејских чиновника и, на крају, *појрчени*.⁷³⁵ Међутим, управо због тога ти Словени у Порфирогенитово време, средином X века, нису играли значајнију политичку улогу, па је цар схватио да се наведени подаци о Словенима у *Тактикама* његовог оца односе заправо на словенске народе из западног дела Балканског полуострва – Србе и Хрвате. То се јасно види на основу податка да је цар Василије поставио Словенима кнежеве из породица из којих су сами желели,⁷³⁶ а који је проистекао из неподударности између онога што је цар нашао у спису свог оца – да је Василије I ослободио Словене потчињености њиховим сопственим *архонћима* и потчинио их *архонћима* „према ромејском начину”, и онога што је сам познавао као чињеницу – да су у његово време Словенима владали сопствени *архонћи* из сопствених династија, што и сам јасно истиче,⁷³⁷ а

⁷³¹ Уп. ВИНЈ II, 16, нап. 26; DAI. Commentary, 103; *Ферјанчић*, Василије I, 9–28; *Живковић*, Јужни Словени, 338–367.

⁷³² *Taktika*, 18.95 (453–457).

⁷³³ DAI. Commentary, 103; *Живковић*, Јужни Словени, 369–371; *Анџић*, *Zamišljanje tradicije*, 137–138; *Алимов*, *От жупанов к архонтам*, 28–29; *Комаћина*, *Црквена политика*, 283–285.

⁷³⁴ *Taktika*, 18.95 (457–460).

⁷³⁵ *Живковић*, *Јужни Словени*, 43–262; *Комаћина*, *Црквена политика*, 286–290; *Kaldellis*, *Romanland*, 136–151.

⁷³⁶ DAI, 29.75–78.

⁷³⁷ DAI, 29.78–79.

што му је, свакако, било познато на основу „Листе адреса за стране владаре” из 946. године из *Књије о церемонијама*.⁷³⁸ Стога је он само уподобио податке пронађене у Лавовим *Тактикама* о Словенима у Грчкој чињеничном стању које је познавао у случају Срба и Хрвата и интерпретирао их на свој начин у 29. поглављу *DAI*, те тако дошао до тврдње да је цар Василије I поставио словенским народима кнежеве које су сами изабрали из породица из којих су сами желели. Претходна тврдња, да Словени до тог времена нису имали кнежеве него само „старце жупане”, „као што је и у осталим *Склавинијама* образац (καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ Σκλαβηνῖαι ἔχουσι τύπον)”,⁷³⁹ логично произлази из тврдње да им је тек Василије I поставио кнежеве, тј. *архонџе*, јер их је он, према Лавовим *Тактикама*, „потчинио *архонџима* према ромејском обрасцу (κατὰ τὸν Ῥωμαϊκὸν τύπον)”.⁷⁴⁰ Употреба истог појма *τύπος* („начин”, „образак”), који користи и Лав и у истом контексту у коме се „romeјски образац” владавине преко *архонаџа* супротставља „словенском обрасцу”, који, наводно, познаје само „старце жупане”,⁷⁴¹ јасно сведочи о томе да је Порфиروجенит, тражећи податке о Јужним Словенима, користио Лавове *Тактике*, интерпретирајући потом на сопствени начин оно што је у њима нашао.⁷⁴² С друге стране, податак да је „већина” (οἱ πλείονες) тих Словена до Василијеве владавине остала некрштена,⁷⁴³ поново је последица несклада између онога што је Порфиروجенит прочитао у очевим *Тактикама* о томе да је Словене покрстио Василије I, и онога што је о покрштавању Срба и Хрвата дознао из других извора које је имао

⁷³⁸ Livre de cérémonies III, II, 48.123–128.

⁷³⁹ *DAI*, 29.66–68. *Ферлуја*, Византија, 57–61, упозоравајући на то да се подаци о кнежевима и владајућим родовима у јужнословенским земљама појављују у историјским изворима већ у VIII веку, сматрао је да се тај податак односи на период који је томе претходио.

⁷⁴⁰ *Taktika*, 18.95 (455).

⁷⁴¹ Порфиروجенит је добро познавао јужнословенске жупе и жупане, cf. *DAI*, 30.90–94, 104–109, 32.119–123, 34.7–8. Титула *жуџан* (*жуџань*), позната у средњем веку широм словенског света, изведена је из именице *жуџа* (прасл. *жуџа < пие. *геџра), која је, као и у савременом српском, означавала мању издвојену географску целину, смештену у котлини, речној долини или крашком пољу и представљала основну организациону јединицу земљорадничког становништва, уп. Жупа, Жупан, Жупљанин, ЛССВ, 195–199 (*Г. Томовић*). Из тог разлога, поред јасне словенске етимологије, тезе о њеном турском, односно аварском пореклу, веома заступљене у историографији, cf. *Moravcsik*, *Byzantinoturcica* II, 131–132; *Dzino*, *Becoming Slav*, 171–174; *Алимов*, *От жупанов к архонтам*, 14–42; *Исџи*, *Етногенез хорватов*, 279–282, не могу бити прихваћене.

⁷⁴² *Komatina*, *Constantine Porphyrogenitus*, 46–48.

⁷⁴³ *DAI*, 29.68–69.

на располагању припремајући „спис” о Хрватима и Србима који помиње на почетку одељка,⁷⁴⁴ а што га је навело на закључак да је до тога дошло у неко раније време, о чему пише у 30, 31. и 32. поглављу.⁷⁴⁵ Тако би формулација да је „већина” Словена остала некрштена до владавине Василија I била заправо нека врста компромисног решења између тих различитих података. Помен јужнословенског посланства цару и *царској човека* којег је он послао да их покрсти,⁷⁴⁶ очигледно је само плод Порфиригенинове идеје о томе како је тај процес могао да изгледа.⁷⁴⁷

Податак о каснијем покрштавању Неретљана у односу на остале Јужне Словене и о етимологији њиховог имена⁷⁴⁸ у непосредној је вези са податком забележеним у 36. поглављу, где стоји да се „Пагани тако називају зато што нису прихватили да се крсте у оно време када су се сви Срби крстили. Јер и име *Пајани* на словенском језику значи *некршћени*, ромејским пак говором се њихова земља зове Неретва, због чега се они од стране ових Ромеја зову Неретљани”.⁷⁴⁹ Сасвим је могуће да овај податак одатле и потиче, с обзиром на то да је у време писања 29. поглавља, како је већ подвучено, Порфиригенит већ имао на располагању податке предвиђене за излагање у поглављима 31–36 („спис о Хрватима и Србима”). Међутим, пошто је претходно изложено како су јужнословенска племена покрштена заслугом цара Василија I,⁷⁵⁰ а с обзиром на податак да су Пагани покрштени касније од осталих племена, Порфиригенит је дошао до закључка да су они накнадно упутили посланике цару Василију I и затражили да и они буду крштени, што им је цар и услишио.⁷⁵¹ Стога овај податак није релевантан за питање хронологије покрштавања Неретљана.⁷⁵² Неретљани свакако јесу покрштени

⁷⁴⁴ DAI, 29.55–56.

⁷⁴⁵ DAI, 30.87–90, 31.21–25, 32.27–29.

⁷⁴⁶ DAI, 29.70–75.

⁷⁴⁷ У *Жишију Св. Германа Козинијској*, за кога се верује да је истоветан пустињаку Герману из времена бугарског кнеза Бориса Михаила (852–889), помињу се посланици тадашњег ромејског цара Србима (*Трибалима*), Неофит и Никола, Vita S. Germanis, 9^x, 21–22, које је *Дијџев*, Une ambassade, 56–60, идентификовао са посланством које је према Порфиригенину цар Василије I послао са свештеницима да покрсте Србе, уп. *Комашина*, Црквена политика, 272.

⁷⁴⁸ DAI, 29.79–82.

⁷⁴⁹ DAI, 36.9–13.

⁷⁵⁰ DAI, 29.66–79.

⁷⁵¹ DAI, 29.82–84.

⁷⁵² ВИНЈ II, 16–17, нап. 28; *Живковић*, Јужни Словени, 342–343, нап. 1111.

касније од осталих јужнословенских племена, али временски распон који покрива владавина цара Василија I ипак није довољан да би они могли од својих суседа добити назив *Пајани*, већ је за нешто такво било потребно знатно више времена.⁷⁵³

Пошто је у овом одломку описан начин на који су се јужнословенска племена вратила под ромејску власт у време цара Василија I, наредни одломак је посвећен поновном успостављању ромејске власти над далматинским градовима и непосредно се наставља на у другом одломку изнети податак о њиховом одметништву у време цара Михаила II: „Пошто су, како смо рекли, због лењости и неспособности оних који су владали, послови Ромеја кренули наопако, и становници градова Далмације су постали самостални, нити цару Ромеја нити коме другом потчињени. После неког пак времена, при царевању Василија, славног и у вечној успомени цара, пошто су дошли Сарацени из Африке, Солдан и Саба и Калфа, са тридесет шест бродова, сишли су у Далмацију и опустошили град Будву и град Росе и град Котор, доњи. И дошли су и на град Дубровник и опседали га петнаест месеци. Пошто су се нашли тада у нужди, Дубровчани су јавили Василију, увек спомињаном цару Ромеја, говорећи му овако: „Смилуј нам се и не дозволи да будемо уништени од стране оних који поричу Христа!” Овај пак цар, пошто се сажалио, послао је патрикија Никиту, друнгарија морнарице, коме је надимак Орифа, са сто лађа. Сарацени пак сазнавши о доласку патрикија друнгарија морнарице с војском, побегли су остављајући град Дубровник и прешли у Лангобардију и опевши град Бари освојили су га. Тада је Солдан саградио тамо двореве, завладао целом Лангобардијом до Рима четрдесет година.⁷⁵⁴ Овај, дакле, цар, из тог је разлога послао Лудвигу, краљу Франачке, и римском папи да се придруже војсци послатој од стране цара. Они пак приставши на царев захтев, краљ и папа, дошли су обојица са многим силом и присајединили се војсци послатој од стране цара, заједно са Хрватом и Србином и Захумљанином и Травуњанима и Конављанима и Дубровчанима, са свима онима из градова Далмације (јер су се они сви појавили по царевој заповести), и прешавши у Лангобардију, опсели су град Бари и заузели га.”⁷⁵⁵

⁷⁵³ Максимовић, Покрштавање, 163–164; *Комајина*, Црквена политика, 282–283.

⁷⁵⁴ DAI, 29.84–103.

⁷⁵⁵ DAI, 29.103–112.

У овом одломку се наставља излагање о далматинским градовима с почетка одељка,⁷⁵⁶ прекинуто „екскурсом” о Јужним Словенима,⁷⁵⁷ уз поновљену констатацију да су становници далматинских градова одбацили ромејску власт,⁷⁵⁸ а с циљем да се изложи њихова даља судбина, обележена негативним последицама тог чина, и развој догађаја који је довео до тога да се они поново врате у потчињеност ромејском цару у време владавине цара Василија I (867–886). Арабљански напад на Будву, Росе и доњи Котор и петнаестомесечна опсада Дубровника, интервенција царске флоте под заповедништвом друнгарија Никите Орифе и повлачење Арабљана у Италију,⁷⁵⁹ помињу се и у *Vita Basilii* и *De thematibus*, с том разликом што је тамо до почетка арабљанског напада и опсаде Дубровника дошло још за живота Михаила III (842–867), тј. пре 24. септембра 867, да би дубровачки посланици у Цариграду на престолу затекли већ самог Василија I.⁷⁶⁰ Пошто је опсада Дубровника трајала петнаест месеци, могла је започети већ крајем 866, а до интервенције царске флоте свакако није дошло пре првих месеци 868. Напад нису извршили Арабљани из Африке, већ из Барија, који је био њихово упориште у Јадранском мору још од 847. године. Податак да су Арабљани тек после неуспеле опсаде Дубровника отишли у Лангобардију и освојили Бари⁷⁶¹ није тачан, пошто су се они само повукли тамо одакле су дошли. Од тројице поменутих арабљанских вођа само је Солдан, као арабљански емир Барија од 861. до 871, предводио напад на Далмацију 866–868, док су Саба (Самба) и Калфа (Калфун) заправо припадали претходној генерацији и били на челу Арабљана из Африке, који су четрдесетих година IX века освојили делове јужне Италије, укључујући и Бари 841, а коначно 847.⁷⁶² Нема разлога да се због помињања ове двојице вођа описани напад на источнојадранске градове посматра у контексту поменутих арабљанских освајања у јужној Италији.⁷⁶³ Ни податак о

⁷⁵⁶ DAI, 29.58–63.

⁷⁵⁷ DAI, 29.63–84.

⁷⁵⁸ DAI, 29.84–88.

⁷⁵⁹ DAI, 29.88–103.

⁷⁶⁰ *Vita Basilii*, 53.1–45; *De thematibus*, 11.18–34.

⁷⁶¹ DAI, 29.100–102.

⁷⁶² ВИИНЈ II, 17, нап. 29; DAI. Commentary, 103–104; *Musca*, Emirato di Bari, passim; *Ферјанчић*, Василије I, 12–13; *Рајковић*, Византијска Далмација, 230–231; *Kislinger*, Erster und Zweiter Sieger, 247–252.

⁷⁶³ ИЦГ I, 350–351.

четрдесетогодишњој владавини Арабљана у Барију и „целој Лангобардији до Рима”,⁷⁶⁴ очигледно, није тачан, пошто су они владали Баријем од 847. до 871, а проистекао је из тежње аутора да и арабљанско освајање Барија и Лангобардије повеже са лошом владавином Михаила II и почецима арабљанског освајања Сицилије 827–828, као што је то учињено и у другој књизи *Теофановој Насијављача*.⁷⁶⁵

Подаци о арабљанском нападу и освајању источнојадранских градова Будве, Роса (на полуострву Луштици) и доњег Котора, дакле без утврђења на врху изнад града, и о петнаестомесечној опсади Дубровника,⁷⁶⁶ те о дубровачком посланству цару у Цариград,⁷⁶⁷ осим у наведеним делима Константина Порфирогенита не налазе се у другим византијским изворима тог времена, па и они можда потичу из дубровачке традиције, као и други подаци о том граду које је цар забележио у оквиру излагања о далматинским градовима. Интересантно је да на овом месту Порфирогенит наводи Будву као један од градова Далмације,⁷⁶⁸ али је на другим местима у истом 29. поглављу, где набраја те градове и описује их, не помиње међу њима. С друге стране, у опису јужнословенских кнежевина у 30. поглављу бележи да се Дукља простирала дуж морске обале између Бара и Котора.⁷⁶⁹ На основу тога би се могло закључити да су у међувремену, у периоду између арабљанског освајања 866/867. и средине X века Дукљани на неки начин заузели и населили тај првобитно византијски и романски град.⁷⁷⁰ Никита Орифа, кога је цар Василије I послао са флотом да ослободи Дубровник опсаде 868. године,⁷⁷¹ био је шездесетих година IX века водећи византијски поморски заповедник, а његово деловање у Јадранском мору ће потрајати и наредних година.⁷⁷²

⁷⁶⁴ DAI, 29.102–103.

⁷⁶⁵ Theophanes Continuatus, II.28.1–4. Cf. *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

⁷⁶⁶ DAI, 29.88–94.

⁷⁶⁷ DAI, 29.94–96.

⁷⁶⁸ DAI, 29.91–93.

⁷⁶⁹ DAI, 30.95–97. Из тог разлога не стоји тврдња да је у Порфирогенитово време Будва била под византијском влашћу, *Ђирковић*, „Насељени градови”, 22.

⁷⁷⁰ На ту могућност је указао већ *Јиречек*, *Трговачки путеви*, 230. О византијском и романском карактеру Будве у првој половини IX века могао би да сведочи и латински натпис из 840. године о подизању Цркве Св. Марије на Пунти, Писци средњовековног латинитета, 32.

⁷⁷¹ DAI, 29.96–102.

⁷⁷² О Никити Орифи, cf. *PmbZ*, no. 25696.

Заједничка византијско-франачка опсада арабљанског Барија почела је 870. године, али се византијска флота убрзо повукла у Коринт. Франци су ипак освојили град 2. фебруара 871, а Ромеји су га преузели тек 876.⁷⁷³ Није сачувано писмо цара Василија I франачком цару Лудвигу II (855–875) о коме се овде говори,⁷⁷⁴ али је у оквиру јужноиталијанске *Салернијанске хронике* сачуван Лудвигов опширни одговор на њега из 871. године.⁷⁷⁵ Подаци о учешћу јужнословенских племена у опсади Барија у оквиру византијских трупа⁷⁷⁶ проблематични су. Према садржају поменутог писма цара Лудвига II цару Василију I, извесни „Словени”, које он назива „својима” (*Slaveni nostri*) учествовали су у опсади Барија „са својим лађама” (*cum navibus suis*). Међутим, док су се они налазили под Баријем „ради општег добра”, византијска флота предвођена патрикијем Никитом (Орифом) напала је њихову земљу, коју Лудвиг опет назива „наша Славинија” (*Slavenia nostra*). Напад је био изазван тиме што су гусари кнеза Домагоја претходне, 870. године напали папске легате који су се преко Јадранског мора враћали са цариградског црквеног сабора из 869–870. године и одузели им саборске акте, па је цар Василије наредио флоти Никите Орифе да реагује и ослободи их.⁷⁷⁷ Поменути „Словени” су били Хрвати, чији је кнез у то време био Домагој и који су тада признавали франачку врховну власт, те су се и под Баријем нашли очигледно по заповести франачког цара.⁷⁷⁸ Порфиригенит је свакако имао на располагању писмо цара Лудвига II Василију I, где је могао пронаћи податке о учешћу „Словена” у опсади Барија. Пошто се они ту помињу под заједничким именом „Словени”, он је лако закључио да су у опсади учествовали не само Хрвати него и припадници осталих јужнословенских племена.⁷⁷⁹

⁷⁷³ *Kislinger*, *Erster und Zweiter Sieger*, 250–256.

⁷⁷⁴ *DAI*, 29.103–106.

⁷⁷⁵ *Chronicon Salernitanum*, 107–121.

⁷⁷⁶ *DAI*, 29.106–112.

⁷⁷⁷ *Liber pontificalis II*, 184.24–31; *Chronicon Salernitanum*, 117–118; *Комаџина*, Црквена политика, 270–271; *Kislinger*, *Erster und Zweiter Sieger*, 250–255.

⁷⁷⁸ Уп. *ВИИНЈ II*, 18, нап. 30–32; *DAI. Commentary*, 104–105; *Ферјанчић*, *Василије I*, 13–16; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 205–206; *Живковић*, *Јужни Словени*, 364–367; *Kislinger*, *Erster und Zweiter Sieger*, 254–255; *Комаџина*, Црквена политика, 269–271.

⁷⁷⁹ *Prigent*, *Notes sur l'évolution*, 412, поклања Порфиригеновом податку апсолутно поверење и инстистира на чињеници да он као учеснике похода наводи од јужнословенских племена „Хрвата и Србина и Захумљанина и Травуњане и Конављане”, *DAI*, 29.108–109, али не и Дукљане, из чега изводи неутемељени закључак да је Дукља у то време била под непосредном византијском владавином.

Тврдњом да су се „они сви појавили по царевој заповести” (οὗτοι γὰρ πάντες βασιλικῆ κελεύσει παρήσαν)⁷⁸⁰ и да су тамо пребачени дубровачким лађама, што стоји на почетку следећег одељка,⁷⁸¹ Порфирогенит као да полемише са подацима из Лудвиговог писма, у коме се наводи да су били под Баријем као његови вазали и са сопственим бродовима, што јасно сведочи о томе да је управо те податке користио приликом састављања наведених редова *DAI*.⁷⁸² С друге стране, поменути напад Никите Орифе на Хрвате до тада потчињене франачкој врховној власти и њихову земљу резултирао је успостављањем византијске врховне власти над њима, која је добро посведочена у изворима из седамдесетих година IX века,⁷⁸³ што је могло послужити Порфирогениту као основа за тврдњу да су и у опсади Барија Јужни Словени учествовали по заповести византијског цара.

Градови и оспрва далматинских Романа

Трећи одељак 29. поглавља почиње реченицом: „Треба знати, да су Хрвате и остале словенске кнежеве становници града Дубровника својим бродовима пребацили у Лангобардију.”⁷⁸⁴ Уводна формулација ἰστέον, ὅτι („треба знати, да...”)⁷⁸⁵ указује на то да њоме почиње не само нови одељак него и нова целина, која обухвата и све преостале одељке у 29. поглављу,⁷⁸⁶ будући да сви ти одељци почињу само са ὅτι.⁷⁸⁷ Наведени податак о томе да су припаднике јужнословенских племена Дубровчани својим лађама пребацили у Италију свакако је у вези са податком с краја претходног одељка да су у опсади Барија, у оквиру византијске војске, уз припаднике јужнословенских племена, учествовали и „Дубровчани са свима онима из градова Далмације”, и то „по царевој заповести”.⁷⁸⁸ Иако није немогуће да су се Дубровчани и становници осталих далматинских градова са својим бродовима, после пораза арабљанске опсаде Дубровника 868, прикључили царској флоти Никите Орифе, која

⁷⁸⁰ *DAI*, 29.110–111.

⁷⁸¹ *DAI*, 29.113–115.

⁷⁸² *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 48–50.

⁷⁸³ *Ферјанчић*, Василије I, 13–21; *Коматићина*, Црквена политика, 270–271.

⁷⁸⁴ *DAI*, 29.113–115.

⁷⁸⁵ *DAI*, 29.113.

⁷⁸⁶ *DAI*, 29.113–295.

⁷⁸⁷ *DAI*, 29.217, 237, 246, 258, 263, 272, 285.

⁷⁸⁸ *DAI*, 29.108–111.

се 870. запутила под Бари,⁷⁸⁹ сасвим је извесно да податак о томе да су они својим бродовима пребацили у Италију војнике из јужнословенских племена није тачан, с обзиром на то да су, према изричитом наводу писма цара Лудвига II цару Василију I, Хрвати, једини од јужнословенских племена који су заиста учествовали у опсади Барија, тамо дошли својим сопственим бродовима.⁷⁹⁰

Наведеној уводној реченици, међутим, следи по својој природи апокрифна прича о Солдану, арабљанском емиру Барија и његовом заробљеништву код цара Лудвига II у Капуи и Беневенту после пада његовог града, која испуњава остатак одељка.⁷⁹¹ Пошто су ту главни актери, осим самог Солдана, поглавари лангобардских јужноиталијанских кнежевина Капуе и Беневента, који су лавирали између франачке и ромејске врховне власти, да би на крају коначно потпали под потоњу,⁷⁹² то се ова прича може посматрати као наставак излагања о јужноиталијанским Лангобардима из 27. поглавља,⁷⁹³ што је још један аргумент у прилог схватању да 29. поглавље припада заправо „италијанским”, а не „јужнословенским поглављима” царевог списка.

Одељком који следи почиње низ одељака посвећених појединачним далматинским градовима и острвима, од којих сваки отвара уводник *ὅτι*, те је јасно да сви они чине једну целину започету претходним одељком који почиње формулацијом *ἰστέον, ὅτι*. Први од њих је посвећен Дубровнику: „(Треба знати) Да се град Дубровник (Ραούσιον) не зове *Ραυσι* (Ραούσι) на ромејском језику, него се зато што стоји на литицама каже ромејски „литица” *lau* (λαῦ). Зову се пак због тога *Лаусеји* (Λαυσαῖοι), то јест, „они који седе на литици”. Уобичајена навика, која често квари имена

⁷⁸⁹ ВИИНЈ II, 19, нап. 34; DAI. Commentary, 104–105; Ферјанчић, Василије I, 16–17; Рајковић, Византијска Далмација, 230–231.

⁷⁹⁰ Израз „Хрвати и остали словенски кнежеви” (τοὺς Χρῳβάτους καὶ τοὺς λοιποὺς Σκλαβάρχοντας), DAI, 29.113, у науци је узиман као потврда за тезу о Хрватима као владајућем слоју над Словенима, ср. *Haupmann*, Seoba, 48; *Budak*, Südslawische Ethnogenesisen, 134–135, али је свакако једино исправно тумачење да се на том месту једноставно мисли на „хрватске и остале словенске кнежеве”, тј. на владаре Хрвата и осталих словенских племена која нису наведена појединачно, због околности да се у грчком језику етничка одредница може користити и у придевском значењу, што је очито случај и на овом месту (οἱ σκλάβοι ἄρχοντες = „словенски кнежеви”), *Grafenauer*, Sklabarhontes, 202–217; ВИИНЈ II, 19, нап. 33; *Koder*, Zu den Archontes der Slaven, 128–130.

⁷⁹¹ DAI, 29.115–216; ВИИНЈ II, 19–20.

⁷⁹² DAI, 29.213–216.

⁷⁹³ DAI, 27.3–68; DAI. Commentary, 101–102, 105–106.

заменом слова, мењајући назив назвала их је Рагужанима (Ραυσαῖοι). Ови пак исти Рагужани у стара времена су држали град звани Епидаур, и пошто је, када су остале градове освојили Словени који су били у покрајини, био освојен и тај град, једни су били убијени, други пак поробљени, а неки успевши да побегну и да се спасу, населили су се на стеновитом месту, на коме је сада град, саградивши га прво као мали, и опет после тога већи, и после тога опет зидине увећавши до тога да имају град да се шире по мало и множе. Од оних који су се преселили у Дубровник су ови: Григорије, Арсафије, Викторин, Виталије, Валентин архиђакон, Валентин, отац протоспатара Стефана. Од када су се преселили из Салоне у Раусион има 500 година до данас, то јест, индикта 7-ог, 6457. године. У овом пак граду лежи Св. Панкратије, у храму Св. Стефана, који је у средини тог града.⁷⁹⁴

Овај одељак се очито непосредно надовезује на прву реченицу претходног одељка, пре екскурса о Солдановом заробљеништву, где се каже да су „Хрвате и остале словенске кнежеве становници града Дубровника својим бродовима пребацили у Лангобардију”,⁷⁹⁵ чиме се он јасно смешта у оквир веће целине започете претходним одељком. Средњовековни Дубровник (Ragusium) први пут се помиње у изворима у *Космографији* тзв. Равенског Анонима из VII–VIII века, где се непосредно повезује са Епидауром (Epitaurum id est Ragusium).⁷⁹⁶ Према превлађујућем схватању у историографији, код Порфирогенита изрази *ромејски језик*, *ромејски говор*, *ромејски* (τῆ Ῥωμαίων διαλέκτῳ, ῥωμαϊστί), који се јављају на више места у 29. поглављу,⁷⁹⁷ могу да означавају како латински, тако и грчки језик.⁷⁹⁸ Међутим, новија истраживања су показала да се у текстовима средњовизантијске епохе, укључујући и дела самог Константина Порфирогенита, изразом „ромејски” увек и без изузетка означава *латински језик*,⁷⁹⁹ те у тој новој светлости треба приступати и проблему етимологије назива Ragusium коју даје Порфирогенит,⁸⁰⁰ а која се јавља и у касније

⁷⁹⁴ DAI, 29.217–236.

⁷⁹⁵ DAI, 29.113–115.

⁷⁹⁶ Ravennatis anonymi Cosmographia, 208.10.

⁷⁹⁷ DAI, 29.217–219, 263–264, 272–273.

⁷⁹⁸ Ђурић, Ромејски говор, 109–133.

⁷⁹⁹ *Cipane*, "Ἡ τῶν Ῥωμαίων γλῶσσα", 137–156; *Kaldellis*, Romanland, 97–106.

⁸⁰⁰ DAI, 29.217–222. Уп. ВИИИЈ II, 20, нап. 35; DAI. Commentary, 106; *Katičić*, Aedificaverunt Ragusium, 9–11; *Kunčević*, Oldest Foundation Myth, 27.

забележеној дубровачкој традицији.⁸⁰¹ Антички Епидаур (Epidaurum), данашњи Цавтат, око 15 км југоисточно од Дубровника, разорен је као и Салона и други древни градови римске Далмације у време аварско-словенског освајања Балканског полуострва првих деценија VII века, док је тачну годину тешко утврдити.⁸⁰² Легенда о пореклу Дубровчана из разореног Епидаура свакако припада локалној дубровачкој традицији,⁸⁰³ а бележи је и Тома Архиђакон у XIII веку, с тим што се до тог времена она већ стопила са елементима општедалматинског предања о римском пореклу далматинских Романа,⁸⁰⁴ које доноси Порфиригенит на почетку 29. поглавља.⁸⁰⁵ Међутим, за прве насељенике у новооснованом Дубровнику се не каже да потичу из Епидаура, него из Салоне.⁸⁰⁶ Податак о петсто година колико је протекло од њиховог пресељења из Салоне у Дубровник,⁸⁰⁷ који би пад Салоне ставио у 449. годину, свакако је произвољан, али је значајан због тога што даје прецизну хронолошку одредницу за време када настаје 29. поглавље списа *De administrando imperio* – 7. индикт, 6457. година, што је период између 1. септембра 948. и 31. августа 949. године.⁸⁰⁸ Поменом моштију Св. Панкратија и Цркве Св. Стефана⁸⁰⁹ аутор поставља образац који следи и у наредним одељцима, у којима помен светачких моштију и главних градских храмова чини најважнији део описа сваког од далматинских градова.

У следећем одељку се на сличан начин говори о Сплиту: „(Треба знати) Да је град Сплит (Ἀσπάλαθος), што значи „мала палата” (παλάτιον μικρόν), саградио цар Диоклецијан. Имао га је пак као свој дом и двор је саградио унутра и палате, од којих је већина уништена. Сачувало се до данас

⁸⁰¹ Најпре код песника Милеција у XIV веку, Ann. Ragusini Anonymi, 174, а потом у дубровачкој хуманистичкој историографији, уп. *Коматићина*, Quis ergo Presbyter Diocleas?, 193–208.

⁸⁰² ВИИИЈ II, 20, нап. 36–38; DAI. Commentary, 106.

⁸⁰³ DAI, 29.222–230; *Kunčević*, Oldest Foundation Myth, 21–31.

⁸⁰⁴ Thomas, 46; *Коматићина*, Quis ergo Presbyter Diocleas?, 193–194.

⁸⁰⁵ DAI, 29.3–7.

⁸⁰⁶ О првим становницима новооснованог Дубровника, DAI, 29.230–233, уп. *Lončar*, Filološka analiza, 238–241. За титулу *ὑποπόσιαιῆρ*, која се спомиње у вези са једним од њих, сматрало се да није постојала у време настанка Дубровника, те да представља анахронизам, ВИИИЈ II, 21, нап. 29, али је то гледиште оповргнуто, *Guilland*, Études, 649–695; DAI. Commentary, 107.

⁸⁰⁷ DAI, 29.233–235.

⁸⁰⁸ ВИИИЈ II, 21, нап. 40; DAI. Commentary, 97–101, 107.

⁸⁰⁹ DAI, 29.235–236; ВИИИЈ II, 21, нап. 41; DAI. Commentary, 107; *Živković*, Earliest Cults, 119–126.

мало, од чега је градски епископијум и Храм Св. Дујма у коме почива исти Св. Дујам, што беше и гробница истог цара Диоклецијана. Испод овог (града) налазе се засвођене просторије, које су биле затвор, у којима је свирепо затварао светитеље које је мучио. Почива у том граду и Св. Анастасије.”⁸¹⁰

Сплиту је посвећен и наредни одељак: „(Треба знати) Да зидине тог града нису саграђене ни од цигала, ни од малтера, него од четвороугаоних каменова који имају дужину до једног хвата, често и до два, а ширину до једног хвата, који су састављени и међусобно повезани гвожђем заливеним оловом. Стоје у том граду и бројни стубови, који имају украсе на врху, на којима је одлучио исти цар Диоклецијан да подигне засвођене просторије и покрије читав град и начини своје палате и све градске зграде изнад тих сводова двоспратне и троспратне, тако да покривају мало од тог града. Зидине тог града немају ни бедем, ни куле, него само високе зидине и отворе за стреле.”⁸¹¹

Наредна три краћа одељка су посвећена преосталим градовима византијске Далмације: Трогиру, Котору и Задру. О Трогиру се каже следеће: „(Треба знати) Да је град Трогир мало острво у мору, које има врло уски спруд до земље као мост, којим становници прелазе у сам град. Трогир (Τετραγυούριον) се пак зове зато што је оно мало као краставац (ἀγυούριον). У том пак граду почива Св. Мученик Лаврентије, архиђакон.”⁸¹²

Котор је описан на следећи начин: „(Треба знати) Да град Котор (τὰ Δεκάτερα) значи на ромејском језику „сужено и стиснуто”, зато што море улази као уски језик до петнаест и двадесет миља и на крају додатка мора је град. Има пак тај град око себе високе планине, тако да се сунце види само лети у подне, зими пак никада. У том пак граду почива Св. Трифун нераспаднути, који лечи сваку болест, највише оне који пате од нечистих плућа. Његов храм је засвођен.”⁸¹³

⁸¹⁰ DAI, 29.237–245.

⁸¹¹ DAI, 29.246–257. Подаци о остацима античких грађевина у Сплиту, DAI, 29.240–245, имају извесне подударности са подацима Томе Архиђакона о најстаријој прошлости града, Thomas, 48–54. О Цркви Св. Дујма (Domnius) и моштима Св. Дујма и Св. Анастасија, DAI 29.241–245, које су пренете из Салоне, такође пише и Тома Архиђакон, Thomas, 56. Уп. ВИИИЈ II, 21–22, нап. 42–46; DAI. Commentary, 107–109; *Basić*, Gradovi, 69–77; *Isti*, Neka pitanja, 175–192; *Isti*, Najstariji urbonimi, 115–154; *Idem*, *Spalatensia Porphyrogenitiana*. Some issues, 91–110; *Idem*, *Spalatensia Porphyrogenitiana*. Notes on the Poleogenesis, 61–110.

⁸¹² DAI, 29.257–262. Уп. ВИИИЈ II, 22–23, нап. 47–48; DAI. Commentary, 110.

⁸¹³ DAI, 29.263–271. Уп. ВИИИЈ II, 23, нап. 49–50; DAI. Commentary, 110–111; *Stevović*, Byzantium, 165–179; *Исџи*, Котор, 55–65; *Исџи*, Рана средњовековна црква, 37–47.

Најзад, о Задру, главном граду византијске Далмације, цар саопштава следеће: „(Треба знати) Да се град Задар (τὰ Διάδωρα) зове на ромејском језику *iam era* што значи „већ беше”. Наиме, када је Рим основан, тај град је већ раније био основан. То је велики град. Уобичајена је навика да га зову Дијадора. У том пак граду лежи у пути Св. Анастасија, девица, која је била кћи Евстатија, који је у оно време царевао, и Св. Хрисогон, монах и мученик, и његове свете вериге. Храм Св. Анастасије је базилика, сличан Халкопратији, са зеленим и белим стубовима, сав осликан старим представама, његов под је од дивног мозаика. Други је пак засвођен храм близу овог, Св. Тројица, и изнад овог храма је опет други храм као трифоријум, и он засвођен, у који и улазе преко кружних степеница.”⁸¹⁴

Последњи одељак 29. поглавља је посвећен далматинским острвима: „(Треба знати) Да су острва под управом Далмације до Беневента честа и многобројна, тако да се тамо бродови никада не плаше таласа. Од тих су острва градови Векла, и на другом острву Раб, и на другом острву Осор, и на другом острву Лумбрикат, на којима се живи до данас. Остала су пак ненасељена, имајући пусте градове, чија су имена ова: Катавтрено, Пизух, Селво, Скерда, Алоип, Скирдакиса, Пиротима, Мелета, Естјуниз и друга многобројна, чија се имена не знају. Остали градови, који су у копненом делу покрајине и које држе поменути Словени, ненасељени стоје и пусти, никога нема ко станује у њима.”⁸¹⁵

Подаци о далматинским градовима и острвима су исцрпно обрађени у историографији,⁸¹⁶ па се на њих нећемо посебно освртати, тим пре што они не говоре непосредно о Јужним Словенима, него о њиховим суседима далматинским Романима. У науци је примећено да су описи далматинских градова израђени према истом обрасцу, тј. да укључују основне податке о положају града, етимологији његовог назива, о светачким

⁸¹⁴ DAI, 29.272–284. Уп. ВИИНЈ II, 23–24, нап. 51–55; DAI. Commentary, 111–112; *Vedriš*, Još jedan franački teolog, 9–20; *Isti*, Po čemu je, 63–75; *Isti*, Nekoliko opažanja, 197–220; *Isti*, Hagiografija, 131 sq.

⁸¹⁵ DAI, 29.285–295. Уп. ВИИНЈ II, 24–26, нап. 57–70; DAI. Commentary, 112. Б. Новаковић је недавно, трагом закључака ранијих истраживача, изнео мишљење да називи Катавтрено, Скирдакиса и Естјуниз, DAI, 29.291–292, садрже спојено написане називе по два различита острва – Котун/Гребено, Шкерда/Киса и Сеструњ/Иж, из чега је извео закључак да су подаци о њима, као и остали географски подаци о византијској Далмацији и јужнословенским кнежевинама, преузети са карте којом се Порфирогенит могао користити као својим извором, *Новаковић*, Карта, 35–37. Вероватније је, међутим, да је спојено писање тих назива последица преписивачке грешке познијих преписивача царевог списка.

⁸¹⁶ Уп. напомене уз одговарајуће одељке.

моштима које се у њему чувају и главним градским храмовима, те да у Порфирогенитовом спису нема описа сличних њима, на основу чега је изнет закључак да се ради о делу једног аутора који је добро познавао прилике о којима пише.⁸¹⁷ Ипак, извесне паралеле се могу приметити између описа далматинских градова и острва у 29. поглављу и пописа млетачких градова и острва у 27. поглављу. Иако се ту не ради о детаљним описима попут оних о далматинским градовима, него само о једноставном набрајању градова и острва,⁸¹⁸ које подсећа на оно у одељку о далматинским острвима на крају 29. поглавља, ту и тамо се поткраде и понеки додатни податак, па се тако за Градо, на пример, наводи да је „у њему велика митрополија и многе мошти светих у њему леже”,⁸¹⁹ док се за Боес каже како се „у њему налази Храм Светог Апостола Петра”.⁸²⁰ За Ријалто се, опет, истиче како „у њему столује дужд Млетака”,⁸²¹ док се за Ријалто и Ћивитанову даје и етимологија њихових назива.⁸²² Та околност би још једном могла да укаже на везу између поглавља о Далмацији и оног о Венецији и на припадност поглавља о Далмацији „италијанском досијеу”.⁸²³ Она указује и на то да су и подаци о далматинским градовима и острвима дело истог писца, настали на исти начин и по истом обрасцу као географски подаци о Венецији, а сасвим сигурно и у остатку царевог списка.

У вези с тим питањем би требало скренути пажњу на податке о „насељеним” и „ненасељеним” острвима у последњем одељку 29. поглавља. Острва „на којима се живи до данас” јесу она на којима су

⁸¹⁷ Lončar, *Filološka analiza*, 223–225.

⁸¹⁸ DAI, 27.79–96.

⁸¹⁹ DAI, 27.80–81.

⁸²⁰ DAI, 27.84–85.

⁸²¹ DAI, 27.76–77, 93–94.

⁸²² DAI, 27.93–94, 28.47–48.

⁸²³ Обично се сматра како су други и трећи одељак 29. поглавља, посвећени арабљанским нападима на Далмацију и причи о Солдановом заробљеништву, DAI, 29.54–216, „италијански додатак” у првобитном „далматинско-словенском” наративу, DAI. Commentary, 87–88, 101–102, који би се затим настављао одељцима о далматинским градовима и острвима, DAI, 29.217–295; DAI. Commentary, 93–101, 106–112. Међутим, како је на почетку овог излагања већ указано, у 29. поглављу се о Јужним Словенима, мимо почетног одељка у којем се описује аварско-словенско освајање унутрашњости Далмације и повлачење Романа у приморске градове и осврта на њихово присуство на њеном простору, DAI, 29.1–53, 112–115, 222–225, 293–295, непосредно говори само у другом одељку, DAI, 29.54–112, и то у његовом првом делу, DAI, 29.54–84, па би се могло закључити да он представља „јужнословенски додатак” у поглављу о далматинским Романима, које је према Порфирогенитовој првобитној замисли било део једне целине са „италијанским” поглављима која му претходе (DAI, 26–28).

постојали утврђени градови – Векла (Крк), Раб, Осор (Црес),⁸²⁴ које Порфиригенит наводи и међу градовима које су задржали далматински Романи након словенског освајања на крају првог одељка 29. поглавља,⁸²⁵ где се једино не помиње Лумбрикат (Бргада).⁸²⁶ Насупрот њима су „ненасељена острва” (τὰ ἀοίκητα νησία), на којима се налазе „пусти градови” (τὰ ἐρημόκαστρα),⁸²⁷ али и „ненасељени и пусти градови” (τὰ ἀοίκητα καὶ ἔρημα... κάστρα) у унутрашњости Далмације насељеној Словенима.⁸²⁸ То довољно речито показује какав смисао за Порфиригенита има израз „насељени градови” (κάστρα οἰκουμένα), које ће касније набрајати појединачно за сваку јужнословенску кнежевину,⁸²⁹ те да се он никако не може схватити као „градови (хришћанске) Екумене” у смислу црквене организације васељенске (екуменске) цркве.⁸³⁰

Словени у Далмацији

Још једном о далмаћинским Романима и доласку Словена

Тридесето поглавље списка *De administrando imperio* почиње, како је већ истакнуто, првим од два мања међуувода у оквиру треће целине списка: „Ако је свима знање добро, онда ни ми, достигавши познавање ствари, нисмо далеко од тога. Стога и свима који су после нас чинимо јасно излагање како ових, тако и других помена достојних ствари, да би двоструко проистекло добро.”⁸³¹ Њиме се у оквиру те целине (поглавља 14–46) прави прелаз са излагања о јужним и западним суседима Царства (Арабљани у 14–25. поглављу, Франци и Лангобарди у Италији, Венеција и Далмација у 26–29. поглављу) на излагање о народима на северу – Јужним Словенима, Печенезима, Угрима, Морављанима и пределима уз северну обалу Црног мора у поглављима 30–42. Други

⁸²⁴ DAI, 29.287–289.

⁸²⁵ DAI, 29.49–53.

⁸²⁶ ВИНЈ II, 24–25, нап. 60.

⁸²⁷ DAI, 29.289–293.

⁸²⁸ DAI, 29.293–295. У питању су свакако бројна опустела позноримска и рановизантијска утврђења у унутрашњости Балканског полуострва која Словени нису населили и претворили у своја упоришта, *Ivanišević, Bugarski, Post-Antique Settlement Matrice*, 7–16.

⁸²⁹ DAI, 31.68–70, 32.149–151, 33.20–21, 34.19–20, 35.12–13, 36.14–15.

⁸³⁰ *Živković, Kastrа oikoumena*, 9–27. Уп. критику *Марковић*, О покушајима убицирања, 302, нап. 2.

⁸³¹ DAI, 30.2–5.

сличан увод се налази на почетку 43. поглавља, где се прелази са излагања о овим „северним Скитима” на народе који живе „према излазећем Сунцу”,⁸³² тј. кавкаске народе, којима је посвећен преостали део треће целине, тј. поглавља 43–46. Ово је један од кључних аргумената у прилог мишљењу да је 30. поглавље оригинални саставни део списка *De administrando imperio*, а не познији додатак, како се у историографији углавном узима, било да потиче од самог Порфирогенита или не.⁸³³ На непосредну везу између овог и претходног, 29. поглавља, упућује и царева напомена да ће из познавања већ изнетих и излагања нових помена достојних ствари проистећи двоструко добро,⁸³⁴ што се свакако односи на чињеницу да се у првом делу 30. поглавља⁸³⁵ понавља већ изложена прича о аварско-словенском освајању Далмације из 29. поглавља,⁸³⁶ на коју се надовезују нови подаци о историји и географији словенских народа у Далмацији.⁸³⁷

Након тог увода, реченицом: „Онима, дакле, који питају о заузимању Далмације, како је заузета од стране словенских народа, одавде нека науче (ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν), али прво треба испричати (διηγήτεον) о њеном положају”,⁸³⁸ почиње излагање о Далмацији, које тече континуирано у целом 30. поглављу, без икаквих појединачних одељака који почињу уводницима ἵστέον, ὅτι, односно ὅτι,⁸³⁹ чију улогу, међутим, у њему имају ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν и διηγήτεον из наведене реченице. За разлику од оног у 29. поглављу, које је било посвећено романском делу Далмације и далматинским Романима, ово излагање је посвећено њеном *словенском* делу и намењено, како се и истиче, „онима који питају како је освојена од стране словенских народа”,⁸⁴⁰ на шта се надовезује излагање о раној историји словенских Хрвата у Далмацији, географском положају словенских

⁸³² DAI, 43.2–6.

⁸³³ *Vury*, Treatise, 524–525, 560–561; ВИНН II, 26, нап. 71; DAI. Commentary, 2, 4, 97–99, 112–113; *Ферјанчић*, Структура, 67–71; Константин Багрянородный, 368; *Алчић*, Zamišljanje tradicije, 141–147; *Živković*, De conversione, 30–38; *Новаковић*, Улога Константина VII Порфирогенита, 9–27.

⁸³⁴ DAI, 30.3–5.

⁸³⁵ DAI, 30.14–61.

⁸³⁶ DAI, 29.14–53.

⁸³⁷ DAI, 30.61–142, cf. *Signes Codoñer*, *Eslavos*, 128.

⁸³⁸ DAI, 30.6–8.

⁸³⁹ *Ферјанчић*, Структура, 67–71, 78–79.

⁸⁴⁰ DAI, 30.6–7, 14–61.

кнежевина и уређивању односа између Словена и далматинских Романа.⁸⁴¹ С обзиром на то да први следећи нови одељак, а то је први одељак у 31. поглављу, почиње зависном реченицом “Οτι οί Χρωβάτοι οί εις τὰ τῆς Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη...” („Да Хрвати који сада живе у пределима Далмације...”),⁸⁴² а на исти начин почињу и сви остали одељци у њему,⁸⁴³ може се закључити да овом реченицом из 30. поглавља почиње такође и једна већа целина, која поред континуираног излагања о Словенима у Далмацији, смештеног у један одељак у 30. поглављу,⁸⁴⁴ обухвата још и све одељке 31. поглавља,⁸⁴⁵ које би представљало Порфиригеновитово ἡ περὶ τῶν Χρωβάτων συγγραφή, поменуто у 29. поглављу.⁸⁴⁶

Завршетак наведене реченице наговештава читаоцу да ће пре самог преласка на излагање о словенском освајању Далмације бити речи о њеном географском положају,⁸⁴⁷ чему је посвећен одломак који јој непосредно следи: „Од старине, дакле, Далмација је имала почетак од граница Драча, дакле од Бара, и протезала се до гора Истре, а ширила се пак до реке Дунава. Цео тај простор је био под влашћу Ромеја, и та провинција је била најславнија од свих западних провинција, ипак, заузета је од стране словенских народа на овај начин.”⁸⁴⁸ Географско простирање Далмације које се овде описује,⁸⁴⁹ односи се на римску провинцију Далмацију из времена пре издвајања њеног југоисточног дела као нове провинције Превалитане и одговара оном које се подразумева у 29. поглављу,⁸⁵⁰ с тим што се овде наводе и њене прецизне међе на југоистоку – град Бар у Драчкој теми, и северозападу – истарске горе.⁸⁵¹ Као њена северна међа се и овде појављује река Дунав, уз констатацију да је „читавата њена унутрашњост (περίχωρος) била под влашћу Ромеја”,⁸⁵² која

⁸⁴¹ DAI, 30.61–142.

⁸⁴² DAI, 31.3–25.

⁸⁴³ DAI, 31.26–30, 31–57, 58–67, 68–70, 71–74, 75–82, 83–91.

⁸⁴⁴ DAI, 30.6–142.

⁸⁴⁵ DAI, 31.3–91.

⁸⁴⁶ DAI, 29.55–56.

⁸⁴⁷ DAI, 30.7–8.

⁸⁴⁸ DAI, 30.8–14.

⁸⁴⁹ DAI, 30.8–11.

⁸⁵⁰ DAI, 29.3–15.

⁸⁵¹ ВИИИЈ II, 27–28, нап. 72; Ферјанчић, Структура, 71.

⁸⁵² DAI, 30.11–12.

одговара констатацији из 29. поглавља, да је „владавина тих (далматинских) Романа била до реке Дунава”.⁸⁵³ Одговарајуће географске одреднице се јављају и у каснијем делу 30. поглавља, где се описује географски положај јужнословенских кнежевина у Далмацији.⁸⁵⁴ Податак да је Далмација била „славнија од свих западних провинција” могао би да указује на време владавине цара Јустинијана I, када је она у јеку готских ратова служила као упориште за реконквисту римског Запада и имала на свом челу проконзула.⁸⁵⁵ Завршетак овог одломка враћа читаоца у основни ток излагања, тј. причу о словенском освајању Далмације.⁸⁵⁶

Иако у њему нема појединачних одељака, него излагање тече континуирано, оно се ипак може поделити на неколико различитих одломака.⁸⁵⁷ Први такав одломак би свакако била прича о паду Салоне и аварском освајању Далмације: „Близу Сплита је град, који се зове Салона, дело цара Диоклецијана, али је и сам Сплит саграђен од цара Диоклецијана и ту се налазио његов царски двор, у Салони су пак живели његови великаши и знатно мноштво. Био је пак тај град глава целе Далмације. Окупљали су се, дакле, сваке године из свих градова Далмације ту војници коњаници и слали су се из Салоне до хиљаду (њих) и стражарили су на реци Дунаву због Авара. Јер су ти Авари с оне стране Дунава начинили боравишта, где су сада Турци (Угри), који живе номадски живот. Људи из Далмације који су тамо ишли сваке године виђали су често с оне стране реке стоку и људе. Одлучили су, дакле, у једној прилици да пређу и истраже ко су они који тамо имају пребивалиште. Прешавши, дакле, нађоше само жене Авара и децу, пошто су мушкарци и они стасали до узраста били у походу. Напавши, дакле, изненада, поробише их и вратише се неузмиравани, доведши тај плен у Салону. Кад су се пак Авари вратили из похода и сазнали шта се десило и од кога су пострадали, узбунили су се, али нису знали одакле им је наишао овај ударац. Одлучили су, дакле, да сачекају себи прилику и сазнају све од тога. Када, дакле, по обичају поново послаше војнике из Салоне, беху пак не они, него други, решили су да ураде исто што и они (први). Пређоше, дакле, против њих, налазећи их

⁸⁵³ DAI, 29.14–15; *Ферјанчић*, Структура, 71, нап. 15.

⁸⁵⁴ DAI, 30.95–97, 113–115.

⁸⁵⁵ DAI, 30.12–13, уп. ВИИНЈ II, 28, нап. 73; *Ферјанчић*, Структура, 71.

⁸⁵⁶ DAI, 30.13–14.

⁸⁵⁷ Уп. *Ферјанчић*, Структура, 78–79; *Исти*, Далмација, 17.

пак скупљене, а не, као раније, растурене, не само да ништа нису урадили него су потпуно пострадали. Јер су неки од њих побијени, остали пак живи ухваћени, и ниједан од њих није побегао из руку (непријатеља). Испитавши пак ове ко су и одакле су и дознавши да су од њих претрпели поменути ударац, још и о природи њихове земље испитавши и према ономе што су чули зажудевши, задржаше живе везане и обукоше њихову одећу, онако као они, и узјавивши коње, узеше у руке заставе и остале знаке које су донели са собом, кренуше сви у војну и устремише се против Салоне. Како су, дакле, испитујући сазнали и време у које су се враћали војници са Дунава (беше пак Велика и Света Субота), дођоше у тај исти дан. Већина војске, кад су били сасвим близу, сакрила се, до хиљаду њих, а они који су на превару набавили коње и одећу Далматинаца, одјашаше. Препознавши пак они у граду њихове знаке и одећу, као и дан у који је био обичај њима да се врате, отворише врата и примише их са одушевљењем. Ови пак одмах по уласку заузеше врата и јавише преко знака војсци да су извршили задатак, припремише да заједнички нападну и уђу. Побили су, дакле, све у граду и од тада су завладали целом земљом Далмацијом и населили се у њој. Само се пак градићи поред мора нису предали њима, него су задржани од стране Ромеја, зато што је извор њиховог живота од мора. Видећи, дакле, Авари да је најлепша та земља, населише се у њој.⁸⁵⁸

У наведеном одломку изложена прича о аварском освајању Далмације у основи је иста она из 29. поглавља,⁸⁵⁹ и свакако је преузета одатле, у складу са оним што се каже у кратком међууводу у првом одељку 30. поглавља, да ће у даљем излагању нешто од оног што је већ речено бити поновљено, а нешто ново бити написано, „како би проистекло двоструко добро”,⁸⁶⁰ а не како се често сматра „друга верзија” приче о паду Салоне.⁸⁶¹ Почетни део одломка понавља опште податке о Салони, Сплиту и цару Диоклецијану с почетка 29. поглавља,⁸⁶² а затим оне о одреду војника који је сваке године одлазио из Салоне да чува границу према Словенима и

⁸⁵⁸ DAI, 30.14–61.

⁸⁵⁹ DAI, 29.14–53; *Bury, Treatise*, 560.

⁸⁶⁰ DAI, 30.2–6. То јасно сведочи да цар није „заборавио” да је о томе већ писао у 29. поглављу, како је устврдио *Bury, Treatise*, 525, него да, напротив, има свесну намеру да оно што је написао понови, cf. *Signes Codoñer, Eslavos*, 128; *Živković, De conversione*, 91–111.

⁸⁶¹ ВИИНЈ, II, 29, нап. 78; *Ферјанчић, Структура*, 71–72; *Исџи, Далмација*, 17–18; *Анџић, Zamišljanje tradicije*, 145.

⁸⁶² DAI, 30.14–18, према DAI, 29.3–14.

Аварима.⁸⁶³ Опис самих сукоба Далматинаца са Аварима и пада Салоне,⁸⁶⁴ у неким је појединостима нешто детаљнији него онај у 29. поглављу,⁸⁶⁵ али су сви битни елементи приче садржани и у њему – упад Далматинаца у аварску земљу и изненадни напад на ненаоружано становништво и одношење великог плена, поновни прелазак, аварска победа, прерушавање и прелазак на римску територију, те долазак до Салоне и улазак у њу на превару, с том разликом што су према 29. поглављу прерушене непријатеље у Салону пустили римски стражари код Клиса, док су према 30. поглављу у питању сами Салоњани. Једино се податак да су Авари тада живели с оне стране Дунава у земљи у којој сада живе Турци (Угри) номадским начином живота,⁸⁶⁶ што је недвосмислена историјска чињеница, не налази у 29. поглављу и очито представља интервенцију самог Порфирогенита у причи преузетој из традиције далматинских Романа.⁸⁶⁷ Сличан податак цар доноси и у 27. поглављу, где наводи како су Лангобарди пре свог доласка у Италију живели „у Панонији, где сада живе Турци (Угри)“.⁸⁶⁸

Завршни део одломка се подудара са завршним делом одговарајућег одломка у 29. поглављу, с тим што се овде не наводе поименично градови који су остали у рукама Романа – Котор, Дубровник, Сплит, Трогир, Задар, Раб, Крк и Осор, као ни судбина Романа у унутрашњости.⁸⁶⁹ За разлику од оригиналне верзије забележене у 29. поглављу, где су Словени изједначени са Аварима, у овој верзији као освајачи Далмације фигурирају само Авари, свакако због тога што се у наставку излаже како су Хрвати, дакле Словени, дошли у Далмацију и из ње потиснули Аваре, те је цар очито закључио да су, ако су Словени дошли после Авара, Далмацију пре тога освојили сами Авари.⁸⁷⁰ Оно што је збунило Порфирогенита и навело га да измени ове податке у односу на излагање из 29. поглавља јесте околност да су Хрвати, чију историју он надовезује на излагање о освајању

⁸⁶³ DAI, 30.18–23, према DAI, 29.14–32.

⁸⁶⁴ DAI, 30.23–58.

⁸⁶⁵ DAI, 29.18–46.

⁸⁶⁶ DAI, 30.21–23.

⁸⁶⁷ ВИНД II, 28, нап. 77; *Ферјанчић*, Структура, 72; *Исџи*, Далмација, 18, истиче тај податак као доказ да је 30. поглавље као целина састављено у Цариграду.

⁸⁶⁸ DAI, 27.30–31.

⁸⁶⁹ DAI, 29.46–53, 30.58–61.

⁸⁷⁰ *Živković*, De conversione, 102–103, тумачи наведену околност претпоставком да су у Порфирогеновом тобожњем извору за те податке фигурирали само Авари.

Далмације,⁸⁷¹ као словенско племе у Далмацију дошли заједно са Аварима, али да су се касније побунили против њих и потиснули их из те земље. У овој се верзији, наводно, не спомињу ни Романи, који су главни учесници догађаја у верзији из 29. поглавља, већ се за Далмацију наводи да је била „под влашћу РOMEЈА” и да су после аварског освајања унутрашњости „градићи поред мора... задржани од стране РOMEЈА”.⁸⁷² Ипак, на крају поглавља, након што је описано аварско и словенско освајање унутрашњости Далмације, наводи се како су „градови Романа обрађивали острва и живели од њих”,⁸⁷³ те се може закључити да су ту Романи заправо РOMEЈИ.

Наведене појединости, уз оне у којима се подаци о Хрватима забележени у 30. поглављу наизглед разликују од оних из 31. поглавља, о чему ће бити више речи у наставку, и одређене стилске особености овог поглавља у односу на поглавља 29. и 31–36, пре свега чињеница да у њему излагање тече континуирано и да нема мањих посебних целина које почињу уводницима *ἰστέον, ὅτι*, односно *ὅτι*, те најзад помен „Отона великог краља Франачке, која је Саксонија”,⁸⁷⁴ послужиле су као основа да се 30. поглавље у историографији најчешће сматра каснијим додатком у спису *De administrando imperio*, насталим између 950. или 955. и 973.⁸⁷⁵ Новија истраживања, којима се придружују и резултати изнети у овом раду, показала су, међутим, да је у питању интегрални део списка, настао у исто време и у истим околностима као и остала поглавља.⁸⁷⁶

Порекло, долазак и њокришћавање Хрваџа

Као што је већ напоменуто, на причу о аварском освајању Далмације и паду Салоне надовезује се посебан одломак који садржи причу о пореклу и историји Хрвата.⁸⁷⁷ Она почиње констатацијом да су „Хрвати пак становали тада с оне стране Баварске, где су сада Белохрвати.”⁸⁷⁸

⁸⁷¹ DAI, 30.61–90.

⁸⁷² DAI, 30.11–12, 58–60. Уп. Константин Багрянородниј, 369; Ферјанчић, Далмација, 18; Рајковић, Византијска Далмација, 225; Сџанковић, Идејна начела, 68–73; Živković, De conversione, 100.

⁸⁷³ DAI, 30.120–121.

⁸⁷⁴ DAI, 30.73–75.

⁸⁷⁵ Уп. нап. 833.

⁸⁷⁶ Signes Codoner, Eslavos, 128; Džino, Pričam ti priču, 158–161.

⁸⁷⁷ DAI, 30.61–90.

⁸⁷⁸ DAI, 30.61–63.

Осим у Далмацији, наиме, Хрвата је у раном средњем веку било и у другим деловима словенског света. Тако се у изворима из IX–XI века помињу *pagus Chrouuat/Crouuati/Crauuati/Croudi* у Карантанији.⁸⁷⁹ У Чешкој се пак помињу „*Chrowati et altera Chrowati*” приликом набрајања северних граница Прашке епископије у повељи о њеном оснивању из 973,⁸⁸⁰ затим *Horighti, Horoti* у суседству Морављана и Даламинаца у опису Германије у староенглеском преводу *Историје против папана* Павла Орозија из времена краља Алфреда (871–899),⁸⁸¹ док се у *Житију Св. Вацлава* наводи како је његова мајка Драгомира по његовој погибији 929. побегла „у Хрвате” (вѣ Кроваты, в Хр’вати).⁸⁸² У првом руском летопису на више места се помињу *Хроваѿе, Хрваѿе, Хорваты* у Галицији,⁸⁸³ а трагови присуства Хрвата су очувани и у словенској топонимији Грчке.⁸⁸⁴ Чињеница да се делови истог племена појављују на различитим странама словенског света упућује на закључак да се ради о једном прасловенском племену, које се услед словенских сеоба поделило на више огранака који су се упутили у различитим правцима,⁸⁸⁵ док се друга тумачења те појаве не чине уверљивим.⁸⁸⁶ Корене

⁸⁷⁹ *Kos*, *Gradivo* II, no. 401, 407, 466, 513; *Štih*, *Karantanija*, 529–548.

⁸⁸⁰ „*Deinde ad aquilonem hii sunt termini: Psouane, Chrowati et altera Chrowati, Zlasane, Trebowane, Boborane, Dedosese usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini,*” *Cosmae Pragensis Chronica*, 138.2–6. Текст повеље о оснивању Прашке епископије цара Отона I из 973. сачуван је у оквиру потврдне повеље коју је Прашкој епископији 29. априла 1086. издао цар Хенрик IV, али је и она сачувана само у оквиру *Чешке хронике* Козме из Прага, *ibidem*, 136.9–140.2.

⁸⁸¹ *Bately*, *Old English Orosius*, 13.

⁸⁸² *Sborník památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, 27, 42.

⁸⁸³ ПСРЛ I, 6, 12, 29, 122.

⁸⁸⁴ *Vasmer*, *Slaven*, 123, 127, 175.

⁸⁸⁵ *Живковић*, *Јужни Словени*, 296–297; *Комаѿина*, *Рани јужнословенски етноними*, 20–21.

⁸⁸⁶ Полазећи од хрватског етнонима, *Grégoire*, *Origine et nomes*, 88–118; *Margetić*, *Neka pitanja*, 30–55, држали су се тезе да Хрвати првобитно нису били етничка заједница, већ да је то био назив за присталице бугарског кагана Кубрата, који се око 630. године побунио против Авара, те да су као такви наредних деценија господарили каганатом, да би се касније раселили у његовом пограничју. С друге стране, *Pohl*, *Awaren*, 261–268; *Budak*, *Südslawische Ethnogenesen*, 129–136, износе мишљење да су Хрвати били војничка елита у Аварском каганату која је имала улогу пограничне страже и чији су се припадници услед размирица у каганату после 626. разишли на разне стране у његовом суседству. *Džino*, *Becoming Slav*, 175–210, држи да је та елитна група која се у оквиру аварског политичко-културног круга учврстила у једном делу Далмације, односно у подручју око Книна, након што је под франачком врховном влашћу у IX веку остварила политичку доминацију на том простору, наметнула свој идентитет потчињеним словенским масама, што прихвата и *Алимов*, *Хорваты и горы*, 135–158; *Иѿиш*, *Етногенез хорватов*, 260–295. *Анѿић*, *Što «svi znaju»*, 31–50, поткрепљује тезу о првобитној локализацији Хрвата у подручје између Книна, Нина и Скрадина тиме што се у изворима из најранијег периода османске владавине

тог племена, као и других која можемо сматрати прасловенским, свакако треба тражити у словенској прапостојбини северно од Карпата.⁸⁸⁷ Географска одредница да су Хрвати пре свог доласка у Далмацију живели „иза Баварске”, уз ону с почетка 31. и 32. поглавља да су били настањени „с оне стране Угарске”, а „близу Франачке” у суседству Белих Срба,⁸⁸⁸ упућује на закључак да су Хрвати на које се односи овај податак по свој прилици они који су живели у Чешкој,⁸⁸⁹ где су доспели из словенске прапостојбине средином VI века,⁸⁹⁰ а не у јужној Пољској,⁸⁹¹ Галицији,⁸⁹² или Карантанији.⁸⁹³

на хрватској територији у првој половини XVI века то подручје назива „вилајет Хрвата”. Та околност се, међутим, не може користити као доказ за тезу о првобитном хрватском језгру на наведеном подручју, пошто је у питању био османски службени назив за све освојене територије у Хрватској западно од реке Цетине, *Jakovljević, Isailović, Petrovo polje, 168–169. Borri, White Croatia, 204–231*, сматра пак да је Порфиригенит целу причу о сеоби Хрвата са севера у Далмацију измислио како би нашао погодно објашњење за чињеницу да се Хрвати јављају у различитим деловима Средње, Источне и Југоисточне Европе, те да, самим, наратив о њиховој сеоби који је он користио као свој извор није постојао док га он сам није измислио.

⁸⁸⁷ У науци веома заступљена теза о сарматском пореклу Хрвата из степа јужне Русије и њиховој каснијој славизацији, уп. ВИИНЈ II, 38, нап. 116; *Седов*, Славјане, 83, 124–126, 321–327, 363–364, 374; *Мајоров*, Великаја Хорватия, 81–173; *Лома*, Топонимија, 207, нема упориште у историјским изворима.

⁸⁸⁸ DAI, 31.3–6, 32.2–5.

⁸⁸⁹ DAI. Commentary, 98, 116; Константин Багрянородниј, 370–371, 375; *Lončar, Serreqi Jurić, Tamno more*, 14–20. О Хрватима у Чешкој, *Алимов*, Хорвати и горы, 150–154; *Исџи*, Етногенез хорватов, 241–248.

⁸⁹⁰ *Седов*, Славјане, 24–29.

⁸⁹¹ ВИИНЈ II, 37, нап. 115; *Ферјанчић*, Долазак, 119–120; *Živković, De conversione*, 111–113, који одредницу да се њихова постојбина налазила „с оне стране Баварске” узима као аргумент за тврдњу да тај податак потиче од неког ко је живео у Венецији или североисточној Италији, а непомињање Угарске као доказ да је податак првобитно забележен пре краја IX века. За облик Βαυβάρεια који Порфиригенит користи не би се могло рећи да представља транскрипцију латинског облика *Вагоагиа*, те да самим тим одаје употребу латинског предлошка, *ibidem*, 112–113. Грчко γι ту свакако треба изговарати као *ји*, те наведени облик не одаје ништа друго до новогрчки изговор, управо као и облик Βαϊοβήρη, забележен у „Листи адреса” *Κηϊιε ο церемонијама*, *Livre de céremonies* III, II, 48.73. Теза о јужној Пољској, то јест, горњем Повислењу (Малопољска) као постојбини „Белих Хрвата” почива пре свега на схватању да су „*Chrowati et altera Chrowati*” који се помињу у оквиру описа северних граница Прашке епископије у повељи из 973. живели у околини Кракова, што не може бити тачно, пошто се та територија помиње у оквиру описа источних граница епископије, који се наводе у наставку текста повеље, где нема помена о Хрватима: „*Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakoua civitate provinciaque, cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Krakova est.*” *Cosmae Pragensis Chronica*, 138.6–10.

⁸⁹² Уп. *Мајоров*, Великаја Хорватия, 10–79.

⁸⁹³ Уп. *Klaić*, О problemima, 257–264; *Ферјанчић*, Долазак, 123–124, нап. 23, с критичким освртом и прегледом ранијих мишљења; *Алимов*, Етногенез хорватов, 239–240.

Излагање о пореклу Хрвата се наставља реченицом: „Пошто се једна породица одвојила од њих, то јест, петорица браће, Клук и Ловел и Косез и Мухло и Хрват и две сестре, Туга и Буга, са својим народом дођоше у Далмацију, и нађоше Аваре како држе ту земљу.”⁸⁹⁴ Пошто се каже да су Хрвати дошавши у Далмацију затекли у њој Аваре, тај се догађај традиционално датује у време словенско-аварског освајања Далмације почетком VII века,⁸⁹⁵ што је у складу са подацима који се јављају у 31. поглављу, где се долазак Хрвата у Далмацију смешта у време владавине цара Ираклија (610–641).⁸⁹⁶ Ипак, чињеница да се на овом месту не наводи ни име цара Ираклија ни нека друга хронолошка одредница, али уз помен Франака мало даље у тексту 30. поглавља,⁸⁹⁷ послужила је као основа за једну нову, радикално другачију теорију, према којој су се Хрвати појавили у Далмацији крајем VIII века по налогу Франака у склопу њиховог рата против Авара 791–796.⁸⁹⁸ Ипак, трагови хрватског народног имена у словенској топонимији Грчке (Χαρβάτι, Χαρβάτιον у Атици и на Пелопонезу, Χαρβάτα на Криту),⁸⁹⁹ упућују на закључак да су и Хрвати учествовали у словенској колонизацији југа Балканског полуострва у првим деценијама VII века, те нема разлога доводити у питање њихов истовремени долазак у Далмацију.⁹⁰⁰ То је уједно и сведочанство о томе да су се и приликом самог насељавања на Балканском полуострву Хрвати делили на више скупина које су се упутиле у различитим

⁸⁹⁴ DAI, 30.63–67.

⁸⁹⁵ ВИН II, 11, нап. 11, 30, нап. 83; *Ферјанчић*, Структура, 73–74; *Katičić*, *Filološka razmatranja*, 88–92; Константин Багрянородный, 375–376; *Ферјанчић*, Долазак, 120, нап. 10–12; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 76–92.

⁸⁹⁶ DAI, 31.8–25.

⁸⁹⁷ DAI, 30.78–87.

⁸⁹⁸ *Margetić*, *Konstantin Porfirogenet*, 5–84; *Isti*, Još o pitanju, 234–240; *Klaić*, O problemima, 253–262, која је прихватајући Маргетићеву тезу о доласку Хрвата крајем VIII века изнела мишљење да су у питању били Хрвати из Карантаније. У почетку примљено с резервом, уп. *Ферјанчић*, Долазак, 121–124, то мишљење је касније, нарочито у контексту изложбе „Хрвати и Каролинзи”, одржане у Сплиту 2000–2001. године, постало широко прихваћено у науци, уп. *Hrvati i Karolinzi*, ur. *Milošević*; *Ančić*, *Hrvatska u karolinško doba*; *Migration, Integration and Connectivity*, edd. *Dzino*, *Milošević*, *Vedriš*. У српској историографији га у новије време заступа *Алексић*, Српске земље, 153–156. С друге стране, *Bilogriović*, *Etnički identiteti*, 39–50; *Isti*, *Urne, Slaveni i Hrvati*, 1–17; *Idem*, *Carolingian Weapons*, 86–99, темељном је анализом археолошког материјала указао на континуитет словенског присуства у Далмацији од прве половине VII века и закључио да је теза о доласку Хрвата крајем VIII века неодржива.

⁸⁹⁹ *Vasmer*, *Slaven*, 123, 127, 175.

⁹⁰⁰ *Комайшина*, Рани јужнословенски етноними, 12–13.

правцима, што би на најбољи начин могло да објасни и изворни податак по коме су Хрвати у Далмацију дошли предвођени члановима једне породице за коју се не каже изричито да је била кнежевска.⁹⁰¹

Пошто су дошавши у Далмацију у њој затекли Аваре, Хрвати су се према Порфирогениту сукобили с њима: „Током неколико година ратујући једни против других, надвладаше Хрвати, и једне од Авара побише, остале присилише да се потчине. Од тада, дакле, држе ту земљу Хрвати, и постоје још увек у Хрватској (неки) од Авара, и знају да су Авари.”⁹⁰² Чињеница да се у 29. поглављу говори о аварском/словенском, односно у 30. о аварском освајању Далмације,⁹⁰³ а затим у 30. и 31. о доласку Хрвата, односно у 32–36. о доласку Срба, као нечему што је том ранијем аварском/словенском освајању уследило,⁹⁰⁴ послужила је као подлога за тезу о двострукој сеоби Словена, по којој су прво дошли неки други Словени у заједници са Аварима, а тек потом нови талас – Хрвати и Срби, који су направили тзв. „српско-хрватски клин” међу раније досељеним словенским племенима на Балкану.⁹⁰⁵ Међутим, стварног разлога за издвајање хрватске и српске сеобе из општег контекста аварско-словенске инвазије и словенске колонизације Балканског полуострва у првим деценијама VII века нема.⁹⁰⁶ Прича о сукобу Хрвата и Авара има, по свој прилици, историјску основу у догађајима који су

⁹⁰¹ О именима браће и сестара који су предводили сеобу Хрвата у Далмацију, за која се обично сматра да нису словенска, cf. DAI, Commentary, 116–117; *Katičić*, *Filološka razmatranja*, 89; *Margetić*, *Neka pitanja*, 38–41; *Loma*, *Sprachgut*, 93–94, 121–122; *Živković*, *De conversione*, 114–115. Међутим, *Κλωκᾶς* < *Клѣкѣ, могло би да долази од првобитног *Vlѣkѣ*, уколико је грчко *Κ* преписивачка грешка за *В*, *Κοσέντζης* < *Kosędzь би могло бити у етимолошкој вези са *kosезима* (*kosęgъ) у раносредњовековној Карантанији, или пак, уколико је првобитни словенски облик гласио *Kъsędzь, са дијалекатским обликом владарске титуле *кѣnędzь („кнез”), док је *Χρῶβατος* < *Хрѣватѣ*, лично име подударно хрватском етнониму, настало додавањем словенског суфикса за грађење придева *-атѣ* на основу *хрѣв < *хѣrv, присутну и у именима *Хрѣвое*, *Хрѣватинѣ*, *Хрѣвимириѣ*, познатим из позносредњовековних јужнословенских извора, *Даничић*, *Рјечник*, III, 434–435; *Грковић*, *Речник*, 204; *Комаџина*, *Рани јужнословенски етноними*, 13, тако да словенску етимологију наведених имена никако не би требало искључити.

⁹⁰² DAI, 30.67–71.

⁹⁰³ DAI, 29.14–53, 30.14–61.

⁹⁰⁴ DAI, 30.61–71, 31.3–20, 32.21–29, 33.6–10, 35.6–9, 36.7–9.

⁹⁰⁵ Уп. В.И.И.Н.И. II, 39, нап. 117; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 76–92; *Живковић*, *Јужни Словени*, 274–276.

⁹⁰⁶ *Bilogriović*, *Etnički identiteti*, 39–50; *Isti*, *Urne, Slaveni i Hrvati*, 1–17, истиче да се у археолошком материјалу не могу пронаћи потврде о накондном досељењу Хрвата мимо основног словенског колонизационог таласа у првој половини VII века.

уследили неуспешној аварско-словенској опсади Цариграда 626. године. Наиме, након тога је вишедеценијско аварско-словенско савезништво доживело крах, а извори сведоче о непосредним сукобима између дојучерашњих савезника – византијски песник Георгије Писида пише како тада „Скит (Аварин) убија Словена и потом бива убијен и окрвављени међусобним убијањем умногоне су ометени за вођење заједничке борбе”,⁹⁰⁷ док савремени франачки летописац Псеудо-Фредегар нашироко описује велики словенски устанак који је у то време избио против аварске власти у Средњој Европи под вођством франачког трговца Сама и који је Словенима донео самосталност под тридесетпетогодишњом Самовом владавином.⁹⁰⁸ Уколико су Хрвати доспели у Далмацију у оквиру аварско-словенског освајања Балканског полуострва у првој четвртини VII века, разумљиво је да се коренито погоршање словенско-аварских односа и раскид дуготрајних савезничких веза после пораза под Цариградом 626. на исти начин као и у другим аварско-словенским срединама могло одразити и на прилике у Далмацији и довести до побуне тамошњих Словена, тј. Хрвата, против Авара, можда и под утицајем Самовог устанка, која је на крају довела до хрватске победе и потискивања Авара из Далмације. Сасвим је могуће, ипак, да су понеки Авари и након тога остали у Далмацији, међу Хрватима,⁹⁰⁹ мада има и мишљења да Авари никада нису живели у Далмацији.⁹¹⁰

Пошто је изложио како су Хрвати савладали Аваре и населили се у Далмацији, аутор се накратко осврће на судбину оних Хрвата који су се задржали у старој домовини: „Други Хрвати остадоше код Франачке, и зову се сада Белохрвати, то јест, Бели Хрвати, имајући свог архонта. Потчињавају се Отону, великом краљу Франачке, оне која је Саксонија, и некрштени су, имајући међусобне бракове са Турцима и

⁹⁰⁷ Giorgio di Pisidia, 228–229; ВИНЈ I, 158.

⁹⁰⁸ Fredegarii chronica, IV.48, 144–145; Quellen, 206–210; Свод II, 366–367, 374–384; *Curta*, Slavs in Fredegar, 141–155; *Idem*, Making of the Slavs, 109; *Eggers*, Samo, 62–83.

⁹⁰⁹ Уп. ВИНЈ II, 31, нап. 83; *Ферјанчић*, Структура, 73–74; *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 84–86. *Margetić*, Konstantin Porfirogenet, 65–67, сматра да присуство топонима изведених из основе *Обров*, за коју држи да потиче од старог словенског назива за Аваре „Обри”, на простору Хрватске и Босне и Херцеговине, сведочи о значајном присуству Авара на том простору у VII и VIII веку, али је тај аргумент у великој мери релативизиован, уп. *Алимов*, Етногенез хорватов, 127.

⁹¹⁰ Cf. *Живковић*, Јужни Словени, 279–280; *Idem*, De conversione, 116–118, сматра да се тај податак заправо односи на Панонију, али није јасно зашто би он морао да почива на податку списа *Conversio Vagoariorum et Sarmatarum* о опстанку аварског живља у Панонији након што су Франци уништили њихов каганат 796. године.

пријатељство.”⁹¹¹ Назив „Белохрвати”, то јест „Бели Хрвати” (Βελοχρωβάτοι ἤϋουν ἄσπροι Χρωβάτοι), по свој прилици потиче из обичаја да се стране света означавају бојама, који су словенски народи преузели од номадских степских народа. Према тој терминологији, „бела” би била ознака за Запад, па би „Белохрвати” били „Западни Хрвати”.⁹¹² То би могло да објасни и чињеницу да се у првом руском летопису управо далматински Хрвати називају „Белим”,⁹¹³ пошто су из перспективе руског летописца они свакако живели на Западу у односу на друге Хрвате које помиње у свом летопису, оне у Галицији. У време настанка списа *De administrando imperio*, средином X века, Хрвати у Чешкој су већ дуго времена били део Чешког кнежевства и интегрисани у састав Чеха,⁹¹⁴ па су управо због тога далматински Хрвати могли проширити њихово име на све Чехе.⁹¹⁵ „Отон, велики краљ Франачке, оне која је Саксонија”, свакако је источнофраначки краљ Отон I (936–973, цар од 962). Податак да се „Бели Хрвати”, тј. Чеси потчињавају њему послужио је истраживачима као главни аргумент за закључак да је 30. поглавље настало касније од остатка списа *De administrando imperio*, пошто је чешки кнез Болеслав I (929–972) наводно признао Отонову врховну власт тек после 950.⁹¹⁶ Међутим, добро је познато да је источнофраначки политички утицај међу Чесима био снажан већ у IX веку,⁹¹⁷ док податак о томе да Бели Хрвати „имају међусобне бракове и пријатељство са Угрима” не мора нужно да се односи на период после угарског пораза од Отона

⁹¹¹ DAI, 30.71–75.

⁹¹² Loma, Sprachgut, 91–92. За ранија мишљења, уп. ВИИНЈ II, 30, нап. 81; *Майоров*, Велика Хорватия, 11–22.

⁹¹³ ПСРЛ I, 6.

⁹¹⁴ Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, 101–103, 123 sq; *Алимов*, Хорваты и горы, 150–152.

⁹¹⁵ Уп. ВИИНЈ II, 37, нап. 115, где се износи гледиште да су Бели Хрвати заправо живели у јужној Пољској око Кракова, те да су под власт чешких кнежева дошли тек око 940. године и да се тек након тога име Белих Хрвата проширило на целу Чешку, мада се не пружа објашњење зашто је до тога дошло и како се тај назив наметнуо за тако кратко време. Сличног је мишљења и *Živković*, De conversione, 119–121, који сасвим неосновано „паганског кнеза који је седео на Висли” из *Жившија Св. Методија*, Vita Methodii, XI.2, Constantinus et Methodius Thessalonicensis, 161, сматра за кнеза „Белих Хрвата”, иако се ради о словенском племену Вислана, *Коматина*, Славянские этнонимы, 126.

⁹¹⁶ ВИИНЈ II, 26, нап. 71, 37, нап. 115; *Ančić*, Zamišljanje tradicije, 146–147.

⁹¹⁷ Тако су нпр. чешки кнежеви Спитигнев и Витислав 895. положили заклетву верности источнофраначком краљу Арнулфу, Ann. Fuldenses, 126. Cf. Czechy, SSS I, 287–288 (*G. Labuda*); Böhmen, LdMA II, 335–336 (*F. Graus*); *Živković*, De conversione, 120; *Štefan*, Great Moravia, 154–177.

у бици на реци Лех 955. године.⁹¹⁸ Насупрот томе, чињеница да се Отон назива „краљем Франачке, оне која је Саксонија” (Ὀτὼ τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ Φραγγίας, τῆς καὶ Σαξίας) јасно сведочи о томе да у то време он још увек не влада свим Францима него само својим источнофраначким краљевством, које се на цариградском двору поистовећивало са његовом баштином Саксонијом, управо као што се у „Листи адреса за стране владаре” из 946. године у *Књизи о церемонијама* назива „краљем Саксоније” (εἰς τὸν ῥῆγα Σαξωνίας),⁹¹⁹ која је сматрана само за једну од франачких земаља, док је за цариградски двор истински „краљ Франачке” и законити наследник Карла Великог у то време још увек био франачки краљ Италије Хуго (926–947), таст малог Романа II.⁹²⁰ То све упућује на закључак да наведени податак сасвим сигурно припада времену пре Отоновог освајања Италије 951. године и да није познији од остатка списка *De administrando imperio*. Пошто се под „Белим Хрватима”, како смо истакли, подразумевају Чеси, податак о томе да су они тада још увек били некрштени свакако не може бити тачан, пошто се хришћанство међу њима ширило још од средине IX века.⁹²¹

Наредна реченица говори о одвајању једног дела Хрвата у Далмацији и њиховом одласку у Панонију: „Од Хрвата пак који долазе у Далмацију, одвојио се неки део, и завладао је Илириком и Панонијом. Имали су и ови самосталног архонта, који само преко посланстава одржава пријатељство са архонтом Хрватске.”⁹²² На овом податку почива у историографији одавно присутно схватање о Доњопанонској кнежевини из IX века као „Панонској Хрватској” или „Посавској Хрватској”, а њеним становницима као „Панонским Хрватима”.⁹²³ То схватање је, међутим, одбацивала већ Н. Клаић,⁹²⁴ а у новије време научници су непобитно

⁹¹⁸ ВИН II, 26, нап. 71.

⁹¹⁹ *Livre de cérémonies* III, II, 48.73.

⁹²⁰ *Komatina*, „King of Francia”, 157–168.

⁹²¹ *Czechy*, SSS I, 287–288 (*G. Labuda*); *Böhmen*, LdMA II, 335–336 (*F. Graus*). То, међутим, не може бити аргумент против предложене идентификације, ВИН II, 37–38, нап. 115, јер аутор, по свој прилици, само претпоставља да су некрштени, пошто зна да нису покрштени кад и Хрвати у Далмацији.

⁹²² DAI, 30.75–78.

⁹²³ Šišić, *Povijest*, 304–316 sq; ВИН II, 31–32, нап. 89–90; *Ферјанчић*, *Структура*, 74–75; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 166–171, 281–287; *Živković*, *De conversione*, 122–124.

⁹²⁴ *Klaić*, *O problemima*, 264–267; *Ista*, *Najnoviji radovi*, 40–42.

утврдили да та словенска кнежевина није имала хрватски етнички карактер, већ да се он на њен простор шири тек у позном средњем веку.⁹²⁵ X. Грачанин је дао и најприхватљивије објашњење географске одреднице „Илирик и Панонија” – Панонија би била међуречје Драве и Саве, јужни део позноантичке Паноније, а Илирик Источни Срем између Саве и Дунава, који је у V–VI веку припадао префектури Илирик Источног Римског Царства, те би тај простор у потпуности одговарао Доњопанонској кнежевини IX века.⁹²⁶ Тезу да је цар Константин Порфирогенит тај простор описао управо појмовима који су одговарали административној организацији Царства у позноантичко време, оснажује и чињеница да је он познавао *Хијероклов Синекдем*, географски спис с почетка владавине цара Јустинијана (527–565), у коме се наводи *провинција Панонија* с градовима Сирмијем и Басијаном као део префектуре Илирик,⁹²⁷ и да је управо тај одељак користио приликом састављања поглавља о Драчкој теми свог списка *О темама*.⁹²⁸ X. Грачанин тумачи податак о делу Хрвата из Далмације који је завладао Илириком и Панонијом, тј. Доњопанонском кнежевином и имао самосталног архонта претпоставком да се, заправо, радило о неком великашу хрватског порекла кога је франачки краљ поставио за кнеза Доње Паноније након збацивања кнеза Ратимира 838. године, те да је Порфирогенит долазак кнеза хрватског рода и његове династије на чело Доњопанонске кнежевине интерпретирао као досељавање дела Хрвата у Доњу Панонију.⁹²⁹ Ипак, сматрамо да не би требало сасвим одбацити идеју о доласку мање групе Хрвата из Далмације у Доњу Панонију у IX веку, независно од питања да ли је та група дала њој и новог кнеза, па чак и без обзира на то што у археолошком материјалу нема непосредних потврда о хрватском етничком присуству на том простору у IX веку.⁹³⁰ Наиме, простор обеју Панонија, и северно и јужно од Драве, био је у време након франачког

⁹²⁵ *Gračanin*, Južna Panonija, 147–231, посебно 178–179, 228–229; *Алимов*, Етногенез хорватов, 296–321.

⁹²⁶ *Gračanin*, Južna Panonija, 178–181. *Živković*, De conversione, 121–124, напротив, држи да „Илирик” који се на овом месту помиње означава позноримску Дијецезу Илирик, у чему препознаје доказ о латинском пореклу наведеног податка, насталог с намером да подведе Панонију под црквену јурисдикцију Рима.

⁹²⁷ Hieroclis Synecdemus, 6.638.1, 17.657.7–9.

⁹²⁸ De thematibus, 9.1–8.

⁹²⁹ *Gračanin*, „Od Hrvata”, 67–76; *Isti*, Južna Panonija, 178–181.

⁹³⁰ *Gračanin*, Južna Panonija, 180–181, 228–229.

уништења Аварског каганата крајем VIII века подложен многим миграционим кретањима,⁹³¹ које је укључивало како германске Баварце и Франке, тако и припаднике суседних словенских народа Карантанаца и Морављана,⁹³² као и Тимочана из доњег Подунавља,⁹³³ који су сви уз староседелачко словенско становништво развили заједнички словенски идентитет.⁹³⁴ Самостални архонт Хрвата у Панонији кога је памтило предање далматинских Хрвата свакако је доњопанонски кнез, управо као што је у њиховој историјској свести чешки кнез био сматран кнезом „Белих Хрвата”. Податак о пријатељству између доњопанонског и хрватског кнеза се свакако односи на IX век, пре него што су Доњопанонску кнежевину уништили Угри око 900. године.⁹³⁵

Након та два краћа екскурса – оног о Хрватима који су остали у постојбини и оног о Хрватима који су отишли из Далмације у Панонију – излагање се враћа на Хрвате у Далмацији и њихову историју: „До неког пак времена потчињавали су се и Хрвати који су у Далмацији Францима, као и раније у својој земљи. Толико су се пак озлобили Франци према њима, да су одојчад Хрвата убијајући бацали псима. Не могући пак Хрвати да поднесу то од стране Франака, одметнули су се од њих, убивши и оне које су имали као архонте од њих. Стога је заратила против њих велика војска из Франачке, и ратујући седам година једни против других, напослетку су надвладали Хрвати, и побили све Франке и њиховог архонта званог Коцељ.”⁹³⁶

Хрвати у Далмацији су дошли под франачку врховну власт око 797. године, када је у склопу франачког освајања Аварског каганата забележен напад франачког краља Италије Пипина и фурланског маркгрофа Ерика „на Словене”, а овај потоњи је и погинуо две године касније код Трсата (данас део Ријеке), на граници хрватског подручја.⁹³⁷ Хрвати су остали подложни франачким краљевима у Италији све до 870. године,

⁹³¹ *Gračanin*, Južna Panonija, 182–183, 228–231.

⁹³² *Conversio*, cc. 6, 10, pp. 66–68, 72–74.

⁹³³ *Ann. Regni Francorum*, 149–151.

⁹³⁴ *Коматићина*, Рани јужнословенски етноними, 16–17.

⁹³⁵ *Gračanin*, Južna Panonija, 191–196.

⁹³⁶ *DAI*, 30.78–87.

⁹³⁷ *Ann. Guelferbytani*, 45; *Ann. Alamannici*, 48; *Ann. Regni Francorum*, 108; *Vita Karoli*, 16; *Kos*, *Gradivo I*, nn. 312, 326.

када су дошли под византијску власт.⁹³⁸ Податак да су Хрвати у Далмацији били потчињени Францима „као и раније у својој земљи” само је осврт на податак забележен у једној од претходних реченица, да су Хрвати који су остали у својој постојбини „код Франачке” (тј. Белохрвати) потчињени источнофраначком краљу Отону.⁹³⁹ Седмогодишње ратовање Хрвата и Франака се најчешће поистовећује са побуном доњопанонског кнеза Људевита против франачке власти из 818–823. године, а франачки кнез Котџилис (у тексту акуз. Котџилиν) идентификује се као фурлански маркграф Кадолах, који је умро у току борби против Људевита 819. године.⁹⁴⁰ При томе се преко изричитог навода извора да је у питању борба „Хрвата у Далмацији” против франачких господара прелази констатацијом да су у Људевитовом панонском устанку учествовали и Хрвати из Далмације, те да се због тога предање о тим борбама очувало и међу њима.⁹⁴¹ Такво тумачење је спорно из више разлога. Најпре, текст је изричит да су у питању били Хрвати из Далмације, а за време Људевитовог устанка, колико је познато из савремених извора, они су били одани франачки вазали и ненаклоњени Људевитовом покрету.⁹⁴² С друге стране, како нема сумње да сам облик Котџилис представља грецизацију словенског имена *Косџль* (*Коџџль*),⁹⁴³ слично као и латински облици *Gozilis*, *Cozzilis*, који се јављају у писмима која је словенском кнезу Паноније Коцељу (*Gozili comiti*, *Cozzili comiti*) 873. године упутио папа Јован VIII,⁹⁴⁴ јасно је да је у питању поменути словенски кнез, који је владао Панонијом са престоницом у Блатном Граду од око 861. до после 874. године, под врховном влашћу источнофраначког краља Лудвига „Немачког” (843–876), као његов одани вазал.⁹⁴⁵ Стога се

⁹³⁸ Šišić, *Genealoški prilozii*, 29–35; *Ферјанчић*, Василије I, 14–16; *Живковић*, Јужни Словени, 338–367; *Idem*, *De conversione*, 124–127; *Коматићина*, Црквена политика, 269–271; *Idem*, *Constantine Porphyrogenitus*, 48–50.

⁹³⁹ *DAI*, 30.71–75; *Gračanin*, Južna Panonija, 164.

⁹⁴⁰ *Ann. Regni Francorum*, 149–161.

⁹⁴¹ ВИИИЈ II, 32, нап. 92; *Klaić*, *Povijest*, 209; *Ферјанчић*, Структура, 75; *Максимовић*, Покрштавање, 160; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 166–169; *Gračanin*, Južna Panonija, 164–165.

⁹⁴² *Ann. Regni Francorum*, 151–152, 155, 161.

⁹⁴³ Уп. облик Котџѣлѣс у *Житију Св. Климентија* Теофилакта Охридског, *Life of Clement*, 85; *Loma*, *Sprachgut*, 129; *Савић*, Рани старословенски језик, 43–44, нап. 34.

⁹⁴⁴ *Johannis VIII epp.*, 282.9, 283.6.

⁹⁴⁵ О Коцељу, cf. *Conversio*, сс. 11–13, pp. 74–78, 198–201; *Wolfram*, Salzburg, 325–334; *Kos*, *Gradivo* II, nn. 117, 142–143, 174, 178, 181, 199, 207, 210–212, 214, 219–220, 224, 276; *Kocelj*, *SSS* II, 435 (*T. Lehr-Splawinski*); *Kocel*, *LdMA* V, 1243 (*Ch. Lübke*).

и седмогодишња хрватско-франачка борба има сместити у седамдесете године IX века,⁹⁴⁶ након што су се Хрвати потчинили византијском цару 870. године. Податак да су Хрвати убили архонте које су им поставили Франци могао би да се односи на кнеза Трпимира, који је према подацима Саксонца Готшалка и његове повеље из 852, датиране „за владаvine у Италији најпобожнијег Лотара, франачког краља” (*regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege*), био веран франачки вазал, а чија је породица по свој прилици избегла из земље нешто пре 865, када се први пут као хрватски кнез помиње Домагој.⁹⁴⁷ Питање остаје, међутим, зашто је франачку борбу против Хрвата предводио панонски кнез Коцељ, вазал источнофраначког краља, када су Хрвати до 870. признавали власт франачких владара у Италији. Међутим, тадашњи франачки владар у Италији, цар Лудвиг II је умро августа 875. године без наследника, па су борбу за наслеђе повели његови стричеви, западнофраначки краљ Карло Ђелави, који је успео да заузме Италију и крунише се у Риму за цара, и источнофраначки краљ Лудвиг „Немачки”, који је могао да искористи наведене околности како би проширио свој утицај из Подунавља према јадранској обали.⁹⁴⁸ Када је он умро августа 876. године, његов најстарији син Карломан је постао краљ Баварске и сизерен словенског Панонског кнежевства, док је у *Берџинским аналима* забележено како је исте године он водио борбу „contra Winidos”, тј. „против Словена”,⁹⁴⁹ па би се и Коцељев поход против Хрвата и његова погибија могли сместити у тај контекст. Према томе би подаци забележени у овом одломку 30. поглавља *DAI*⁹⁵⁰ одражавали успомену на франачку владавину над Хрватима од 797. до 870. и на њихову седмогодишњу борбу против Франака од 870. до 876, у којој недостаје једино осврт на византијску врховну власт у то време, али је то и разумљиво, с обзиром на то да је у целој причи нагласак на хрватско-франачким односима.

⁹⁴⁶ Šišić, *Genealoški prilozi*, 35–42; *Isti*, *Povijest*, 356–360; *Klaić*, *O problemima*, 264–270; *Živković*, *De conversione*, 127–140.

⁹⁴⁷ *Katić*, *Saksonac Gottschalk*, 8–21; CD I, 4; Šišić, *Genealoški prilozi*, 32, 35; *Živković*, *Radovanović*, *Titre de Trpimir*, 33–41; *Komatina*, *O hronologiji*, 84, n. 6–7, 94–95.

⁹⁴⁸ О међусобним борбама унутар дома Каролинга и распаду Франачког царства, укратко, cf. *Schultz*, *Carolingians*, 113–134.

⁹⁴⁹ „Carlomanus, frater eorum, nec ad eos nec ad patruum suum, Carolum imperatorem, sicut ei mandaverat, venit, occupatus in belligeratione contra Winidos,” *Ann. Bertiniani*, 502.14–16.

⁹⁵⁰ *DAI*, 30.78–87.

Одломак о пореклу Хрвата и њиховој раној историји у 30. поглављу завршава се следећом реченицом која служи као нека врста епилога целе повести: „Од тада пак оставши самостални и самоуправни, затражили су свето крштење од (папе) римског, и послали су епископи и покрстили их при Порину, њиховом архонту.”⁹⁵¹ Овде поменути Порин (Πόρινος), као и Порга (Ποργᾶς), који се помиње у 31. поглављу као кнез у чије су време покрштени Хрвати,⁹⁵² свакако је Борна (Borna), који се први пут помиње у франачким изворима 818. године као кнез Гацке (dux Guduscanogum), а затим између 819. и 821. године као „кнез Далмације”, односно „Далмације и Либурније” (dux Dalmaciae, dux Dalmatiae atque Liburniae), кога је 821. на том положају „на молбу народа и сагласношћу цара” Лудвига I (814–840) наследио нећак Владислав (Ladasclavus) и чији је ујак Људемисл 823. године убио избеглог доњопанонског кнеза Људевита.⁹⁵³ На такву идентификацију јасно упућују оба забележена облика – Πόρινος за слов. *Vorьn(a)*, одн. Ποργᾶς, што би настало преписивачком грешком од *Πορῶς, за слов. *Borna*.⁹⁵⁴ Због тога нису прихватљиве тезе о идентификацији овог владара са хрватским кнезом Бранимиром (879– после 888),⁹⁵⁵ као ни теза проистекла из дословног тумачења података у 31. поглављу да се ради о сину кнеза који је довео Хрвате у Далмацију у VII веку.⁹⁵⁶ Самим тим се и покрштавање Хрвата о коме се говори у овом одељку везује за владавину кнеза Борне, односно за почетак IX века, што је у складу са оним што се и иначе зна о том процесу.⁹⁵⁷ Наведено покрштавање Хрвата се, дакле, догодило пре

⁹⁵¹ DAI, 30.87–90.

⁹⁵² DAI, 31.21–25.

⁹⁵³ Ann. Regni Francorum, 149, 151–152, 155, 161; ВИИИИ II, 33, 41–42, нап. 118; *Klaić*, Povijest, 194–195, 206–208; *Ферјанчић*, Структура, 75; Константин Багрянородниј, 372; *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 166–171; *Максимовић*, Покрштавање, 170; *Gračanin*, Guduskani, 52–61. Насупрот изричитом податку извора, *Анџић*, Od karolinškoga dužnosnika, 27–40, сматра да Борна није био кнез племена Гацке, већ владар ширег подручја Далмације, док га *Алимов*, Етногенез хорватов, 265–277, држи за поглавара етнополитичке заједнице книнских Хрвата, који су уз подршку Франака наметнули своју власт Гацкој.

⁹⁵⁴ *Loma*, Sprachgut, 122.

⁹⁵⁵ *Šišić*, Genealoški prilozi, 48; ВИИИИ II, 42, нап. 119; *Klaić*, O problemima, 264–270. *Milošević*, Тко је Porin, 127–132, одбацује идентификацију Порина и са Борном и са Бранимиром, износећи неприхватљиво мишљење да се ради о персонификацији прасловенског бога Перуна.

⁹⁵⁶ DAI, 31.20–25; *Živković*, De conversione, 140–143.

⁹⁵⁷ *Максимовић*, Покрштавање, 155–173; *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 227–238; *Živković*, De conversione, 56–61; *Коматићина*, Црквена политика, 272–274; *Vedriš*, Pokrštavanje, 191–197.

догађаја описаних у претходном одломку, који припадају седамдесетим годинама IX века, премда из контекста произлази да им је следило, с обзиром на то да се јасно каже да су Хрвати тек након што су се ослободили франачке власти затражили од папе да буду крштени. Међутим, за Борну је добро познато да је био потчињен Францима и много је вероватније да су управо они и њихови епископи имали значајну улогу у покрштавању Хрвата него да су се Хрвати непосредно обратили папи.⁹⁵⁸ Очигледно је, дакле, да та два податка, онај о франачкој власти над Хрватима и хрватском осамостаљењу од њих и онај о покрштавању Хрвата, нису била повезана заједничким контекстом у Порфирогенитовом извору, него да их је у тај контекст довео сам писац, док је записујући изложене податке обликовао причу о најстаријој хрватској историји.

Одломак 30. поглавља списка *De administrando imperio* посвећен пореклу и раној историји Хрвата, узет као целина,⁹⁵⁹ садржи, дакле, податке о пореклу Хрвата од „Белих Хрвата” из Чешке, њиховом доласку у Далмацију на челу са породицом петорице браће и две сестре, њиховој борби са Аварима и потискивању Авара из Далмације, савременом положају „Белих Хрвата”, одсељавању дела Хрвата из Далмације у Доњу Панонију и односима између хрватског и доњопанонског кнеза, о дуготрајној хрватској потчињености Францима, њиховој побуну, седмогодишњој борби и коначној победи над војском кнеза Коцеља, те о њиховом покрштавању за време кнеза Борне. Ти подаци свакако потичу из хрватске народне традиције и могло би се рећи да су у праву научници који у њима виде хрватски *origo gentis*.⁹⁶⁰ Целу

У везу с покрштавањем Хрвата се најчешће доводи и позната крстионица коју је према латинском натпису на њој дао да се изради извесни „свештеник Јован у време кнеза Вишеслава” („Ioh[annes] pr[es]b[iter] sub tempore Vuissasclauo duci”), *Matijević Sokol*, Krsni zdenac, 11, за коју се најчешће сматра да према својим стилским одликама потиче с краја VIII или почетка IX века и за коју се, упркос многим непознаницама у вези са њеним пореклом, углавном узима да потиче из Нина и да чува успомену на првог по имену познатог хрватског кнеза, мада има и другачијих мишљења, како у вези са њеним датирањем, тако и географским пореклом, ур. *Matijević Sokol*, *ibidem*, 1–31, са прегледом раније литературе и читаве проблематике; о месту тог споменика и његовом значају у модерној хрватској историји, ур. *Vedriš*, *Baptismal Font*, 65–93.

⁹⁵⁸ О франачким духовним утицајима у Хрватској тог времена, посебно са подручја Аквилејске патријаршије, и њиховом значају за покрштавање Хрвата, ур. *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 229, 235–236; *Ančić*, *Franački i langobardski utjecaji*, 228; *Vedriš*, *Pokrštavanje*, 193–197.

⁹⁵⁹ *DAI*, 30.61–90.

⁹⁶⁰ Уп. *ВИИНЈ II*, 26, нап. 71; *DAI. Commentary*, 114–116; *Margetić*, *Konstantin Porfirogenet*, 11–15; *Džino*, *Pričam ti priču*, 158–159. То, међутим, важи само за овај одломак, а никако за цело 30. поглавље, како се у науци сматрало, уп. *Ферјанчић*, *Структура*, 73–75; *Исџи*, *Далмација*, 17–18.

повест је саставио и уобличио, на основу података које је на неки начин усменим путем добио од самих Хрвата, цар Константин Порфирогенит, додајући врло мало сопствених интервенција и интерпретација, заправо само ону о датирању покрштавања Хрвата у време после њихове победе над Коцељем 876. године.⁹⁶¹

По завршетку излагања о најранијој историји Хрвата, аутор прелази на географске податке: „Подељена је, дакле, њихова земља на једанаест жупа, то јест, Хлевно (Ливно), Цетину, Имоту, Плеву (Пливу), Псет, Поморје, Брибир, Нону, Тнин, Сидрагу, Нину, и бан њихов држи Крбаву, Лику и Гацку.”⁹⁶² Питањима идентификације и убикације наведених жупа у историографији је посвећено много простора.⁹⁶³ Жупа Хлевно (дан. Ливно, ή Χλεβίανα < *Xlěvjane) обухватала је Ливањско поље и можда и суседна крашка поља у данашњој западној Босни и Херцеговини, жупа Цетина (ή Τζένζηνα < *Cetina*) била је око истоимене реке, жупа Имота (τὰ Ἴμωτα < *Imota*) на подручју Имотског поља, жупа Плива (ή Πλέβα < *Plěva*, икав. Плива) око горњег тока реке Пливе, леве притоке

⁹⁶¹ С обзиром на то, не чини се оправданом теза по којој је цар податке о историји Хрвата црпео из постојећег писаног, касније изгубљеног извора на латинском језику, насловљеног *De conversione Croatorum et Serborum*, који би крајем седамдесетих година IX века саставио папски библиотекар Анастасије према спису о покрштавању Бавараца и Карантанаца (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), *Živković*, *De conversione*, 43–147, 197–223. У неколицини претходних напомена само се већ осврнули на нека од битних упоришта те тезе и указали на њихове недостатке. Овде треба обратити пажњу на тврдњу да је податак о разликовању Далмације и Паноније у супротности са податком да се Далмација простирала до Дунава, што се узима као значајан аргумент против идеје да изложени подаци потичу из хрватске традиције, *ibidem*, 123–124. Поред тога, податак да су се Хрвати у Далмацији потчињавали Францима μέχρι δὲ χρόνων τινῶν, *DAI*, 30.78–80, погрешно се преводи са „до недавно”, из чега се изводи закључак да су подаци о њиховој побуди и седмогодишњем сукобу са Францима 870–876. забележени мало после догађаја које описују, *Živković*, *ibidem*, 125–127. Ти догађаји се потом повезују са онима описаним у 31. поглављу, где се говори о смрти хрватског архонта Крешимира и о томе како је његовог сина Мирослава после четворогодишње владавине убио бан Прибина, *DAI*, 31.75–82, који се неосновано идентификује са панонским кнезом Прибином, оцем кнеза Коцеља, *Živković*, *ibidem*, 127–140. Тиме се долази до тешко прихватљивог закључка да сви наведени подаци потичу из једног истог извора, написаног на латинском око 878. године, који је Константин Порфирогенит имао на располагању и из којег је преузимао податке које је потом распоредио у 30. и 31. поглављу, при чему су они наведени у 31. поглављу ближи првобитној верзији, док су они у 30. поглављу прерађени и уобличени у коначном виду. Није јасно колико је често поређење Порфирогенитовог текста са наводима из списа *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* у свему томе сврсисходно.

⁹⁶² *DAI*, 30.90–94.

⁹⁶³ *Šišić*, *Povijest*, 446–450, 672–674; ВИИИЈ II, 33–34, нап. 94–106; *Klaić*, *Povijest*, 285–288; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 151–165; *Loma*, *Sprachgut*, 97–101.

Врбаса,⁹⁶⁴ жупа Псет (ή Πεσέντα < **P̥s̥et̥b*) била је западно одатле, у долини реке Уне. Жупа Брибир (ή Βρεβέρη < *Br̥eb̥erb*) обухватала је приморје око ушћа Крке, Сидрага (ή Σίδραγα < *Sidraga) простор одатле до Задра, око Биограда, док су се Нина (ή Νίνα) и Нона (ή Νόνα), што је антички назив за град Нин (Aenona > Nona > слов. *Nynъ), налазиле у околини тог града северно од Задра и око доњег тока Зрмање. Жупа Тнин (ή Τνήνα < **T̥n̥inъ*) била је у подручју града Тнина, данашњег Книна, у горњем току Крке. Жупа Приморје или Поморје (ή Παραθαλασσία) обично се смешта у подручје између Цетине и Сплита, са седиштем у Клису, мада би можда боља локација био узак, али дугачак приморски појас између мора и Велебита, од Обровца на југу све до околине Ријеке и источног дела Истре на северу, где се у XII–XIII веку налазило Војводство Меранија,⁹⁶⁵ посебно ако се узме у обзир да се мало касније у тексту каже како се Хрватска „протеже према приморју (πρὸς μὲν τὴν παραθαλασσίαν) до граница Истре, то јест, до града Лабина”.⁹⁶⁶ Жупе Крбава (τὴν Κρίβασαν < **Kr̥bava*), Лика (τὴν Λιτζαν < *Liča, од *Lika* са посесивом *-ja* ?) и Гацка (τὴν Γουτζησκά < **G̥v̥tska*) покривају подручје истоимених крашких поља, између Велебита на западу, Велике Капеле на северу и Пљешевице на истоку.

У историографији има мишљења да је простор који покривају наведене жупе мањи од обима за који се мало касније каже да има Хрватска: „Од реке пак Цетине почиње земља Хрватска и протеже се према приморју до граница Истре, то јест, до града Лабина, према планинама донекле и надилази провинцију Истру, приближава се пак према Цетини и Хлевну земљи Србији”.⁹⁶⁷ Међутим, треба узети у обзир то да су жупе географски јасно заокружене и издвојене територијалне целине у којима су биле насељене компактне групе становништва,⁹⁶⁸ док се између њих могао налазити значајан ненасељени простор.⁹⁶⁹ С друге стране,

⁹⁶⁴ У науци има мишљења да је жупи Пливи у то време припадало и подручје касније жупе Ускопље у горњем току Врбаса, *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 153, али за то нема потврде у изворима. Жупа Плива у позном средњем веку није досезала до Врбаса, у чијем су горњем току са обе стране реке биле жупе Ускопље и Лука, којој је припадао и град Јајце, *Мршић-Рагојчић*, Доњи Краји, 184–206.

⁹⁶⁵ *Aigner*, Herzogtum Meranien, 39–54.

⁹⁶⁶ DAI, 30.113–115.

⁹⁶⁷ DAI, 30.113–117. Cf. DAI. Commentary, 121–122; *Klaić*, Povijest, 287–288; *Ферјанчић*, Структура, 75–76; *Новаковић*, Карта, 42–44.

⁹⁶⁸ Жупа, ЛССВ, 195–196 (*Г. Томовић*).

⁹⁶⁹ *Комашина*, О српско-бугарској граници, 36–38.

опис граница Хрватске само приближно омеђава простор у оквиру кога су се налазиле хрватске жупе и насеља, при чему су неки предели били гушће, а неки ређе насељени, те се може закључити да се оба описа одnose на приближно исту територију, нарочито ако се прихвати да је жупа Приморје географски одговарала „приморју до граница Истре”. Подручје северно од Крбаве, Лике и Гацке, тј. од планина Велике и Мале Капеле, свакако није улазило у оквир хрватске територије, а наведене планине су, као део планинског масива који је одвајао слив Јадранског мора од слива реке Дунав, по свој прилици оне које је Порфиригенит имао на уму када је у 13. поглављу писао да су „према планинама Хрвати суседи Угара”.⁹⁷⁰ Подручје наведене три жупе је било географски издвојено, па су зато тамошњи Хрвати имали посебну управу на челу са баном.⁹⁷¹ Њихова посебност је посведочена већ 818–819. године, када се житељи Гацке (*Guduscani*, *Goduscani*) јављају као посебан чинилац у франачкој политици према Доњој Панонији и Далмацији, а њихов кнез Борна (*dux Guduscanorum*) као „кнез Далмације (и Либурније)”.⁹⁷² За титулу *бан* се обично сматра да је аварског порекла,⁹⁷³ што је довело и до закључка да су остаци Авара међу Хрватима о којима се говори раније у тексту,⁹⁷⁴ живели управо на том простору и да је та околност била у основи његовог посебног положаја.⁹⁷⁵

Одломак о жупама у Хрватској⁹⁷⁶ повезује одељак о хрватској историји који му претходи⁹⁷⁷ са одељком о опису географског положаја јужнословенских земаља који му следи.⁹⁷⁸ Тематски се може повезати са одломком о хрватској историји, пошто се може претпоставити да се

⁹⁷⁰ DAI, 13.7–8.

⁹⁷¹ *Klaić*, *Povijest*, 287.

⁹⁷² *Ann. Regni Francorum*, 149, 151; *Vita Hludowici*, 624.5–6, 625.1–2; *Loma*, *Sprachgut*, 98; *Комаџина*, Рани јужнословенски етноними, 14. *Gračanin*, *Guduskani*, 51–61; *Алимов*, Етногенез хорватов, 265–277, одричу, међутим, тезу о њима као огранку Хрвата и држе их за посве различито племе. У науци је постојала и теза о њиховом пореклу из источне Србије, која није прихваћена, cf. *Gračanin*, *Guduskani*, 55–58.

⁹⁷³ *Ban*, *SSS I*, 84–85 (*W. Namyslawski*); *Бан*, *ЛССБ*, 28–29 (*С. Турковић*); *Loma*, *Sprachgut*, 90.

⁹⁷⁴ DAI, 30.69–71.

⁹⁷⁵ *Šišić*, *Povijest*, 680; *ВИИНЈ II*, 33, нап. 105; *Klaić*, *Povijest*, 137; *Ферјанчић*, *Структура*, 73; *Loma*, *Sprachgut*, 90; *Živković*, *De conversione*, 144–145; *Алимов*, Етногенез хорватов, 275–276.

⁹⁷⁶ DAI, 30.90–94.

⁹⁷⁷ DAI, 30.61–90.

⁹⁷⁸ DAI, 30.94–119.

излагање о хрватској историји завршавало набрајањем жупа које су они насељавали, односно излагањем о њиховој територијалној и политичкој организацији, чему припада и помен институције *бана*.⁹⁷⁹ С друге стране, иако је од следећег одломка јасно одвојен његовом уводном реченицом,⁹⁸⁰ с њим га, осим географске тематике, повезује и чињеница да се и у оквиру описа географског положаја јужнословенских земаља наводе жупе у саставу Паганије.⁹⁸¹

Географски опис јужнословенских земаља

Поменути географски опис јужнословенских кнежевина представља наредну заокружену целину у 30. поглављу: „И речена Хрватска, али и остале *Склавиније*, положене су овако. Дукља се пак приближава кастелима Драча, то јест, Љешу и Улцињу и Бару, и долази до Котора, према планинама пак приближава се Србији. Од града Котора почиње архонтија Травунија и протеже се до Дубровника, према својим планинама се приближава Србији. Од Дубровника пак почиње архонтија Захумљана и протеже се до реке Неретве, и према приморју се приближава Паганима, према планинама на северу се приближава Хрватима, спреда пак Србији. Од реке пак Неретве почиње Паганија и протеже се до реке Цетине, имајући три жупе, Растоку, Макар и Доле. И две жупе, Растока и Макар, леже поред мора, оне имају и *сајине*. Жупа пак Доле је далеко од мора и живе од обрађивања земље. Приближавају се пак њима четири острва, Мљет, Корчула, Брач и Хвар, најлепша и плодна, која имају пуне градове и многе маслињаке, станују пак на њима и имају своју стоку и живе од ње. Од реке пак Цетине почиње земља Хрватска и протеже се према приморју до граница Истре, то јест, до града Лабина, према планинама донекле и надилази провинцију Истру, приближава се пак према Цетини и Хлевну земљи Србији. Јер је Србија испред свих осталих земаља, према северу се приближава Хрватској, према југу пак Бугарској.”⁹⁸²

⁹⁷⁹ Živković, *De conversione*, 143–145, сматра да се податак да „бан њихов држи Крбаву, Лику и Гацку”, DAI, 30.93–94, односи на бана Прибину из 31. поглавља, кога идентификује са панонским кнезом Прибином, који је умро око 861. године, те закључује да је он у једном тренутку припојио три наведене хрватске жупе свом Панонском кнежевству, а да и наведени податак о географској подели Хрватске потиче из изгубљеног извора из седамдесетих година IX века.

⁹⁸⁰ DAI, 30.94–95.

⁹⁸¹ DAI, 30.104–109.

⁹⁸² DAI, 30.94–119.

Првом реченицом у овом одломку прави се прелаз са географског описа Хрватске на опис географског положаја свих јужнословенских земаља,⁹⁸³ али се њоме уједно те две целине јасно раздвајају. Индикативно је да географски опис јужнословенских земаља прати јадранску обалу, и то од југа према северу. Географски појмови којима се одређује распрострањавање појединачних земаља дуж јадранске обале су познати и не треба их посебно објашњавати.⁹⁸⁴ Жупе у Паганији су такође набројане од југа према северу – Растока (ή Ράστωτζα < *Rastoča, од *Rastoka* са посесивом –*ja* ?) од ушћа Неретве до Подгоре, па Макар (τὸν Μοκρόν < *Mǃkrǃ* > *Makar*), данашња Макарска, од Подгоре до ушћа Цетине, док је загорска жупа Доле (τοῦ Δαλέν/Δαλενοῦ < *Dolǃn(ǃ)*) највероватније обухватала долину реке Требижат и равне пределе до десне обале Неретве.⁹⁸⁵ О острвима која су припадала Паганији биће речи и на другом месту, у оквиру 36. поглавља.⁹⁸⁶ „Планине” (τὰ ὄρεϊνά) према којима се Дукља и Травунија приближавају Србији, односно Захумље Хрватима и Србији, те Хрватска Истри, очито за цара представљају јасно одређени појам који означава јединствену географску целину, свакако Динарски планински масив, који је чинио вододелницу између слива Јадранског мора с једне и Дунава с друге стране,⁹⁸⁷ а по свој прилици исто значење има и у 13. поглављу царевог списка, где се наводи да су „Хрвати према планинама (πρὸς τὰ ὄρη) суседи Угара”.⁹⁸⁸ Вреди скренути пажњу на употребу глагола „приближавати се” (πλησιάζω), који на најбољи начин одражава политичко-географске прилике у раном средњем веку, када нису постојале јасно утврђене границе између народа и територија, пошто су се између њих најчешће налазила мања или већа ненасељена подручја,

⁹⁸³ DAI, 30.94–95.

⁹⁸⁴ ВИИНЈ II, 34–36, нап. 107–113.

⁹⁸⁵ DAI, 30.104–109; ВИИНЈ II, 34–35, нап. 110; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 17; *Лота*, *Sprachgut*, 98–100; *Марковић*, О покушајима убицирања, 307, нап. 27. У актима сплитског црквеног сабора из 1185. године наводи се да је сплитска архидијецеза обухватала „цео Дол до Вруље” („totum Dol usque ad Vrullam”), а пошто је хварска епископија обухватала „целу Крајину” („totam Crainam”), тј. приморски појас од Цетине до Неретве, CD II, 193, показано је да се Дол простирао даље у унутрашњости, управо тамо где Порфиригенит смешта жупу Доле, док је жупа Вруља, која се први пут помиње на Хумачкој плочи, по свој прилици настала издвајањем из ње, *Rurčić*, *Ubikacija Vrulje*, 265–284.

⁹⁸⁶ DAI, 36.15–21.

⁹⁸⁷ *Ђирковић*, „Насељени градови”, 11.

⁹⁸⁸ DAI, 13.7–8.

посебно ако су у питању биле планине.⁹⁸⁹ Својеврстан проблем представља податак да се Хрватска приближава Србији према Цетини и Ливну.⁹⁹⁰ С обзиром на то да се Паганија према истом опису простире до Цетине, а да се Захумље „према планинама на северу приближава Хрватима, спреда пак Србији”,⁹⁹¹ извесно је да су те две кнежевине раздвајале Хрвате у подручју Цетине од Србије у свом континенталном залеђу. Стога за Порфирогенита „Србија” на том месту, по свој прилици, не означава саму кнежевину Србију, него један шири простор који обухвата све српске земље, укључујући Паганију и Захумље.⁹⁹²

Крајње географске одреднице простора који су заузимале јужнословенске кнежевине дуж обале Јадранског мора – Дукља почиње од „кастела Драча, то јест Љеша и Улциња и Бара”, Хрватска се простира „до граница Истре, тј. до града Лабина”,⁹⁹³ у потпуности одговарају географским одредницама које цар користи како би назначио границе древне Далмације на почетку 30. поглавља: „Од старине, дакле, Далмација је имала почетак од граница Драча, дакле од Бара, и протезала се до гора Истре, ширила се пак до реке Дунава”.⁹⁹⁴ Та чињеница нам може бити од користи и при покушају да одредимо крајње границе простора јужнословенских кнежевина у унутрашњости, што је цар у опису њиховог географског положаја пропустио да наведе. Наиме, ако се њихов простор уз јадранску обалу протезао до истих оних тачака до којих се, према њему, простирала античка Далмација, то је, по свој прилици, био случај и у унутрашњости. Та одредница би, дакле, била река Дунав, односно, у конкретном смислу северне границе античке Далмације Сава, као у опису њеног освајања од стране Авара и Словена у 29. и на почетку 30. поглавља.⁹⁹⁵ Према томе би се Порфирогенитова Србија, једина од јужнословенских земаља која се налазила са оне стране планина и била окренута Подунављу, простирала до реке Саве, како је у

⁹⁸⁹ *Комајина*, О српско-бугарској граници, 36–38.

⁹⁹⁰ DAI, 30.116–117.

⁹⁹¹ DAI, 30.10–105.

⁹⁹² *Комајина*, Идентитет Дукљана, 37–38.

⁹⁹³ DAI, 30.95–97, 113–115.

⁹⁹⁴ DAI, 30.8–11.

⁹⁹⁵ DAI, 29.14–53, 30.14–56, уп. у претходном поглављу.

историографији већ показано.⁹⁹⁶ Податак да се Србија „према северу приближава Хрватској, према југу пак Бугарској”,⁹⁹⁷ односи се заправо на њено простирање према западу, односно истоку. Пошто су најисточније хрватске жупе биле Ливно и Плива, може се закључити да је Србија на западу допирала до долине Врбаса, док се на истоку простирала према Моравској долини, коју су контролисали Бугари.⁹⁹⁸

Горе истакнута чињеница да се крајње географске одреднице простора јужнословенских кнежевина подударају са крајњим тачкама простирања античке Далмације с почетка 30. поглавља упућује на закључак да оба одломка припадају једној заокруженој смисаоној целини, у којој су најпре дате крајње географске одреднице простора Далмације, а затим политичке међе словенских кнежевина унутар тог простора. Између тих одломака је објашњено како су Словени заузели унутрашњост Далмације, према подацима већ изложеним у 29. поглављу, на које су надовезани подаци хрватског *origo gentis*, па је на тај начин обликована јединствена наративна целина. Пошто је податке из традиције далматинских Романа изложене у 29. поглављу, управо као и хрватски *origo gentis*, забележио сам Порифирогенит, намеће се закључак да и географски подаци изложени у 30. поглављу, с обзиром на то да се налазе у оквиру исте смисаоне и наративне целине као и поменути историјски подаци, потичу од самог цара. На такав закључак упућује и околност да се јужнословенске кнежевине набрајају од југа према северу, дакле из перспективе Цариграда, као и употреба глагола πλησιάζω („приближавати се”) како би се исказало суседство између појединих народа и територија, која се јавља и у неким другим поглављима списа *De administrando imperio*.⁹⁹⁹ Док подаци о простирању античке Далмације свакако

⁹⁹⁶ Живковић, О северним границама, 7–17; Исџи, Једна хипотеза, 11–14; И. Коматићина, П. Коматићина, Византијски и угарски Срем, 152–153.

⁹⁹⁷ DAI, 30.117–119.

⁹⁹⁸ ВИИНЈ II, 36, нап. 113; Коматићина, О српско-бугарској граници, 31–38. За разлику од јадранске обале на западу и Дунава на северу, Порифирогенит не наводи никакву прецизнију одредницу до које се, по његовом схватању, простирала античка Далмација на истоку. С друге стране, у *Космографији* Равенског анонима, латинском спису из VII–VIII века, заснованом углавном да географским подацима позноантичких извора, у првом реду *Појџинијерове карџе*, забележен је интересантан податак да „кроз Далмацију пролазе многе реке, међу којима и оне које се зову Salon, Margus, Drinius, Trimus, Naron”, *Ravennatis anonymi Cosmographia*, 212.1–7, од којих се потоње четири могу идентификовати као Морава, Дрина, Дрим и Неретва.

⁹⁹⁹ DAI, 10.3–4, 37.40–45

потичу из његовог богатог класичног образовања, дотле би за географске податке о јужнословенским кнежевинама његовог времена, по свој прилици, требало да захвалимо његовом познавању савремених прилика, чему ћемо се вратити на одговарајућем месту.

Констатацијом како су се „од тога пак населили речени Словени и завладали целом унутрашњошћу Далмације,¹⁰⁰⁰ аутор закључује излагање о словенском освајању Далмације, које је најављено на почетку 30. поглавља.¹⁰⁰¹ У њој ништа није у нескладу у односу на најаву с почетка поглавља, како се у науци истицало,¹⁰⁰² пошто Словени нису заузели целу Далмацију, јер су градови и острва остали далматинским Романима, што се и истиче у наредној реченици, којом се излагање поново усмерава на далматинске Романе.

Далматински градови између Царства и Словена

Завршни одломак 30. поглавља посвећен је још једном далматинским Романима: „Обрађивали су пак градови Романа острва и живели од њих. Од стране пак Пагана свакодневно заробљавани и уништавани, напустили су та острва, намеравајући да обрађују на копну. Било им је забрањено од стране Хрвата. Јер још нису давали њима данак, него све што сада плаћају Словенима, то су плаћали стратегу. Схватајући да је немогуће да живе, пришли су Василију, преславном цару, изложивши му све речено.¹⁰⁰³ Овај, дакле, преславни цар Василије је наредио да се све што се давало стратегу даје од њих Словенима и да мирно живе са њима и мало нешто да дају стратегу, да се само покаже потчињеност и ропство према цару Ромеја и према њиховом стратегу. И од тада су сви ти градови под данком Словенима, и дају њима данак, град Сплит 200 номизми, град Трогир 100 номизми, град Задар 110 номизми, град Осор 100 номизми, град Раб 100 (номизми), град Крк 100 (номизми), као укупно 710 номизми, осим вина и других различитих намирница, јер су она већа од плаћања у номизмама.¹⁰⁰⁴ Град пак Дубровник лежи између две земље, (земље) Захумљана и

¹⁰⁰⁰ DAI, 30.119–120.

¹⁰⁰¹ DAI, 30.6–7, 13–14.

¹⁰⁰² Уп. Ферјанчић, Структура, 77.

¹⁰⁰³ DAI, 30.120–127.

¹⁰⁰⁴ DAI, 30.127–138.

Травуније. Имају пак и своје винограде у обема тим земљама, и дају архонту Захумљана 36 номизми, архонт пак Травуније 36 номизми.”¹⁰⁰⁵

Наведени одломак почиње поновним освртом на Романе који су услед словенско-аварског освајања били потиснути у приморске градове и на њихов живот у таквим околностима, о чему је већ било речи на крају једног од почетних одломака у поглављу.¹⁰⁰⁶ Томе следи опис потешкоћа које су имали у својој свакодневици у словенском окружењу, а он је, судећи према податку на крају одломка, да су њихови представници дошли код цара Василија I и изложили му све наведено, преузет из садржаја акта који је цар на њихову молбу тим поводом издао, а који се излаже у наставку.¹⁰⁰⁷ Међутим, у њему изнети подаци су се односили на знатно дужи временски период. Први говори о томе како су Романи били принуђени да напусте јадранска острва пред притиском Пагана (Неретљана),¹⁰⁰⁸ што припада крају VIII и почетку IX века, о чему ће бити више речи на другом месту,¹⁰⁰⁹ док се други податак односи на потешкоће које су им задавали Хрвати на далматинском копну,¹⁰¹⁰ што свакако упућује на време када су Хрвати били под франачком врховном влашћу од почетка IX века до 870. године. Посланство становника далматинских градова цару Василију I и његова наредба да целокупни данак који су до тада давали царском стратегу Далмације убудуће плаћају владарима словенских земаља у залеђу припадају, по свој прилици, периоду између 870. и 879, када су Хрвати признавали византијску врховну власт, било то време кнеза Домагоја (до 876) или византијског штићеника Здеслава (878–879),¹⁰¹¹ пре него периода између 867. и 870,¹⁰¹² или оном после 879. године.¹⁰¹³ Можда се иницијатива за решавање постојећих проблема између Романа и Словена и изродила због царевог потчињавања Хрвата 870, јер је тек тада он могао да утиче на то да се ти односи реше на описани начин, тј. како је

¹⁰⁰⁵ DAI, 30.138–142.

¹⁰⁰⁶ DAI, 30.58–60.

¹⁰⁰⁷ DAI, 30.127–142.

¹⁰⁰⁸ DAI, 30.120–123.

¹⁰⁰⁹ Максимовић, О времену доласка, 145–151.

¹⁰¹⁰ DAI, 30.123–124.

¹⁰¹¹ Ферлуја, Византиска управа, 69–70; Ферјанчић, Василије I, 19–21.

¹⁰¹² ВИИНЈ II, 36, нап. 114; Живковић, Јужни Словени, 365–366.

¹⁰¹³ Šišić, Povijest, 388–389.

приметио Ј. Ферлуга, за то је морала постојати обострана спремност.¹⁰¹⁴ Византијска Далмација, која је средином IX века још увек била *архонџија*, како је забележено у *Такџикону Усиенској* из 842–843,¹⁰¹⁵ уздигнута је у ранг теме на челу са стратегом управо у време цара Василија I, убрзо после 868.¹⁰¹⁶ Док о данку који су становници севернодалматинских градова и острва плаћали хрватском владару након краја X века више нема помена у изворима,¹⁰¹⁷ данак који су Дубровчани плаћали кнежевима Захумља и Травуније опстао је до дубоко у средњи век. То је добро познати *мојориши* (*margarisium*), који су Дубровчани у XIII и XIV веку плаћали српским краљевима, као наследницима захумских и травунских кнежева, за своје винограде у Ријечи и Затону у Захумљу и у Жрновици у Травунији, а затим локалној хумској властели и босанским владарима.¹⁰¹⁸

Цео завршни одломак 30. поглавља списка *De administrando imperio* био би, дакле, једна целина,¹⁰¹⁹ обликована на основу садржаја царског акта цара Василија I о уређивању односа између Романа у далматинским градовима и Словена у њиховом залеђу, који је садржао уводни део у коме су изложене околности издавања акта, тј. жалба далматинских Романа цару на прилике у којима су живели због проблема са Словенима из суседства, и главни део, са изложеним садржајем царске наредбе којом су ти односи регулисани за будуће.¹⁰²⁰ Цар је, очито, имао

¹⁰¹⁴ Ферлуја, Византиска управа, 70.

¹⁰¹⁵ *Oikonomidès, Listes*, 57.12, 59.8–9.

¹⁰¹⁶ Ферлуја, Византиска управа, 69–70; Ферјанчић, Василије I, 17–19; Рајковић, Византијска Далмација, 228–231, уп. и нап. 725. *Prigent*, *Notes sur l'évolution*, 414–416, узима податак да је Дубровник плаћао данак кнежевима Захумља и Травуније, а не Хрватске, попут севернодалматинских градова, као потврду за своју тезу о постојању посебног катепана Дубровника поред стратега Далмације. Такво тумачење је, међутим, супротно подацима које пружа Порфиригенит, из којих је сасвим јасно да су Дубровчани данак који су до тада, као и остали градови, давали *сѣрашеју Далмације* имали да плаћају кнежевима Захумља и Травуније из простог разлога што се њихов град налазио између те две земље и зато што су у обема имали своје винограде.

¹⁰¹⁷ Сматра се да се податак из *Млејачке хронике* Јована Бакона како је млетачки дужд Петар II Орсеоло (991–1009) на почетку своје владавине, у намери да их ослободи од притиска Словена Хрвата, „својима забранио да дају утврђени данак“, *Chronicon Venetum*, 29, односно управо на севернодалматинске градове и острва и данак који су они плаћали Хрватима од времена Василија I, уп. *Klaić, Problem*, 151–156; *Пиривајџић*, Самуилова држава, 107–108, нап. 112.

¹⁰¹⁸ *Динић*, Дубровачки трибути, 207–223; Трибути, ЛССВ, 746 (*Р. Михаљчић*).

¹⁰¹⁹ DAI, 30.120–142.

¹⁰²⁰ У науци се ти подаци доводе у везу са податком Томе Архиђакона о томе како су грађани разорене Салоне, након што су се вратили са јадранских острва, где су били избегли услед уништења свог града, и населили у Сплиту, а пошто су их *Гоџи* нападали и нису им дозвољавали да изађу изван градских зидина, упутили посланство цариградским царевима тражећи да им

пред собом садржај тог акта, па га је прикључио претходно обликованом излагању о словенском освајању и географској подели Далмације у оквиру јединствене повести у 30. поглављу свог списка.¹⁰²¹

„Спис о Хрватима”

Још једном о пореклу, доласку и њојшијавању Хрваџа

У подели каква је начињена у једином сачуваном средњовековном препису *Parisinus gr.* 2009, 31. поглавље списка *De administrando imperio* носи наслов „О Хрватима и земљи коју сада насељавају” (Περὶ τῶν Χρωβᾶτων καὶ ἤς νῦν οἰκοῦσι χώρας).¹⁰²² У првом одељку тог поглавља још једном се доноси прича о пореклу Хрвата и њиховом доласку, донекле различита од оне забележене у 30. поглављу: „(Треба знати) да Хрвати који сада живе у пределима Далмације потичу од некрштених Хрвата, називаних и Бели, који станују иза Турске, близу пак Франачке, и граниче се са Словенима, некрштеним Србима. Хрвати говором Словена значи, такорећи, „они који имају многу земљу”. Ови пак Хрвати су постали пребеглице цару Ромеја Ираклију пре побега Срба истом цару Ираклију, у оно време у које су Авари ратовавши оданде истерали Романе, које је цар Диоклецијан доводећи из Рима тамо населио, због чега су и названи Романи, зато што су они били пресељеници из Рима у тим земљама, то јест, сада званој Хрватској и Србији. Пошто су ови Романи од стране Авара истерани у дане истог цара Ромеја Ираклија, њихове земље су остале пусте. Наредбом, дакле, цара Ираклија ови Хрвати су се, пошто су заратили и одатле истерали Аваре, заповешћу цара Ираклија населили у тој истој земљи Авара, у којој сада живе. Имали су пак ови Хрвати у то време као архонта оца Порге. Цар пак Ираклије, пошто је послао и из Рима довео свештенике и од њих начинио архиепископа и епископа и презвитере и ђаконе, Хрвате је покристио. Имали су у то време ти Хрвати као архонта Поргу.”¹⁰²³

дозволе да живе у Сплиту и да поседују земљиште некадашње Салоне. Цареви су удовољили њиховој молби, али такође и заповедили „кнежевима Гота и Словена” да их не нападају и не задају им невоље, након чега је постепено дошло до зближавања Сплићана и Словена, Thomas, 50–52; *Katičić, Vetustiores*, 25–28; Константин Багрянородный, 374; *Ферјанчић*, Далмација, 18–19.

¹⁰²¹ Одломак, дакле, нема никакве везе са подацима о досељавању Хрвата, па им ни на који начин не противуречи, како сматра *Živković, De conversione*, 146–147.

¹⁰²² DAI, 31.1–2.

¹⁰²³ DAI, 31.3–25.

Наведени одељак, први у 31. поглављу, почиње везником ὅτι, без глагола ἰστέον, дакле, као зависна реченица, што значи да није био замишљен као почетак нове целине, него као наставак претходне. Та претходна целина је свакако последња која почиње независном реченицом, а то је јамачно прва реченица која следи малом уводу на почетку 30. поглавља,¹⁰²⁴ тј. она којом почиње истинско излагање грађе у 30. поглављу: „Онима, дакле, који питају о заузимању Далмације, како је заузета од стране словенских народа, одавде нека науче (ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν)”.¹⁰²⁵ Пошто је њен наставак „...али прво треба испричати (διηγητέον) о њеном положају”¹⁰²⁶ увод у излагање материје у 30. поглављу,¹⁰²⁷ зависном реченицом “Ὅτι οἱ Χρῶβάτοι οἱ εἰς τὰ τῆς Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρη...”,¹⁰²⁸ која би се такође надовезивала на исто ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν („одавде нека науче”), почињао би нови одељак у оквиру исте целине. Пошто и сви наредни одељци у 31. поглављу такође почињу само са ὅτι, то би онда значило и да је цела Порфирогенитова „повест о Хрватима” у 31. поглављу, на коју се позива и касније на почетку 33. и 35. поглавља (ἡ περὶ τῶν Χρῶβάτων ἱστορία),¹⁰²⁹ првобитно била замишљена као непосредни наставак уводне повести о Словенима у Далмацији из 30. поглавља.

У науци се најчешће истиче да је сама прича о досељавању Хрвата у Далмацију изложена у првом одељку 31. поглавља различита у односу на ону из 30. поглавља. Наиме, према причи из 30. поглавља, Хрвати долазе у Далмацију као самостални чинилац, предвођени породицом петорице браће и две сестре, боре се против Авара, побеђују их и потискују из Далмације и постају господари те земље.¹⁰³⁰ Према причи из 31. поглавља, они су дошли у Далмацију као бегунци ромејском цару Ираклију у исто оно време када су Авари освојили Далмацију од Ромеја и из ње истерали Романе, те су по његовој наредби заратили против Авара и истерали их из те земље, коју су потом такође по заповести истог цара

¹⁰²⁴ DAI, 30.2–5.

¹⁰²⁵ DAI, 30.6–7.

¹⁰²⁶ DAI, 30.7–8.

¹⁰²⁷ DAI, 30.8–142.

¹⁰²⁸ DAI, 31.3.

¹⁰²⁹ DAI, 33.3–6, 35.3–5.

¹⁰³⁰ DAI, 30.61–71.

сами населили.¹⁰³¹ При томе се верзији из 30. поглавља даје предност као аутентичној хрватској верзији, док се она из 31. поглавља посматра као плод цареве тенденције да нагласи улогу и значај РOMEЈА и њиховог цара за историју Хрвата у Далмацији.¹⁰³² С друге стране, Т. Живковић износи мишљење да прича из 31. поглавља садржи основне податке које је цар имао о Хрватима према тобожњем изгубљеном латинском извору *De conversione Croatorum et Serborum* из седамдесетих година IX века, у коме су описани догађаји већ били смештени у владавину цара Ираклија.¹⁰³³ Међутим, како је то већ уочено, цео први одељак 31. поглавља¹⁰³⁴ заправо је настао на основу података већ изложених у 29. и 30. поглављу.¹⁰³⁵ Наиме, подаци о томе да Хрвати воде порекло „од некрштених Хрвата, називаних и Бели”, који живе иза Турске (Угарске) у суседству Франачке, и о њиховој борби са Аварима, победи и насељавању у Далмацији,¹⁰³⁶ потичу из 30. поглавља,¹⁰³⁷ док они о борби Авара са далматинским Романима, који се тако зову јер су пореклом из Рима, одакле их је у Далмацију населио цар Диоклецијан, те о аварској победи и потискивању Романа,¹⁰³⁸ потичу из 29. и 30. поглавља.¹⁰³⁹ Из 30. поглавља потиче, штавише, и податак о покрштавању Хрвата од стране свештеника послатих из Рима за време архонта Порге,¹⁰⁴⁰ која у својој основи није ништа друго до иста она прича о покрштавању Хрвата од стране епикопа послатих из Рима за време архонта Поруна, тј. Борне,¹⁰⁴¹ само што је овде његово име забележено у нешто другачијем облику (Vorna > *Порвã > Порүã, услед сличности грчког курзивног ν и γ).¹⁰⁴² Порфиригенинове интервенције у обликовању овог одељка новим подацима незнатне су. Оне се односе само на то да

¹⁰³¹ DAI, 31.3–20.

¹⁰³² Уп. ВИИНЈ II, 37–42, нап. 115–119; DAI. Commentary, 114–120, 124–126; *Klaić, Povijest*, 133–140; *Margetić, Konstantin Porfirogenet*, 15–22; Константин Багрянородный, 374–375; *Ферјанчић, Долазак*, 119–120; *Džino, Pričam ti priču*, 158–162.

¹⁰³³ *Živković, De conversione*, 43–61.

¹⁰³⁴ DAI, 31.3–25.

¹⁰³⁵ *Džino, Pričam ti priču*, 159–161.

¹⁰³⁶ DAI, 31.3–6, 17–20.

¹⁰³⁷ DAI, 30.61–75.

¹⁰³⁸ DAI, 31.10–17.

¹⁰³⁹ DAI, 29.1–53, 30.11–61.

¹⁰⁴⁰ DAI, 31.21–25.

¹⁰⁴¹ DAI, 30.87–90.

¹⁰⁴² *Loma, Sprachgut*, 122.

„Бели Хрвати” живе у суседству „Словена, некрштених Срба”,¹⁰⁴³ на етимологију хрватског имена,¹⁰⁴⁴ на то да су Хрвати пребегли цару Ираклију пре него што су Срби учинили исто,¹⁰⁴⁵ и да су тада имали за архонта оца архонта Порге.¹⁰⁴⁶ Главна царева интервенција у причи о досељавању Хрвата у 31. поглављу у односу на ону из 30. поглавља тиче се улоге цара Ираклија у тим догађајима. Прича о досељавању Хрвата у 30. поглављу не садржи никакву хронолошку одредницу, па му је, смештајући га у време цара Ираклија, Порфирагенит дао прецизнији хронолошки оквир.¹⁰⁴⁷ С друге стране, инсистирајући на улози цара Ираклија као оног коме су Хрвати пребегли и по чијој су се заповести борили са Аварима, победили их и населили се у Далмацији, Порфирагенит додатно истиче своју идеолошку поставку истакнуту већ у 29. поглављу, и затим поновљену у 31. и 32, да су Словени у Далмацији „од почетка, тј. од царевања цара Ираклија” потчињени цару Ромеја.¹⁰⁴⁸ Из истог разлога он и иницијативу за покрштавање Хрвата, која је према првобитној верзији забележеној у 30. поглављу припадала њима самима, приписује истом цару. Пошто је требало да се овај одељак односи на саме почетке хрватске историје, тј. на време њиховог досељавања и непосредно након тога, Порфирагенит у њему изоставља све оне податке из приче из 30. поглавља који су припадали каснијем времену, тако да више нема података о одласку дела Хрвата из Далмације у Панонију и о хрватској потчињености Францима и борби против њих.¹⁰⁴⁹ Податак о покрштавању Хрвата у време архонта Борне (Порина/Порге), које је према верзији забележеној у 30. поглављу следило хрватском ослобођењу од франачке власти седамдесетих година

¹⁰⁴³ DAI, 31.6.

¹⁰⁴⁴ DAI, 31.6–8.

¹⁰⁴⁵ DAI, 31.8–10.

¹⁰⁴⁶ DAI, 31.20–21.

¹⁰⁴⁷ *Džino*, *Pričam ti priču*, 159–160. У науци је одавно примећено да је прича у 31. поглављу обликована на основу података из 30. поглавља, али је то схватање одбачено због уверења да је 30. поглавље каснији додаток у царевом спису, cf. DAI, *Commentary*, 2; *Margetić*, *Konstantin Porfirigenet*, 19–22, који из тог разлога закључује да обе верзије почивају на заједничком извору из царског архива, али да су подаци тог извора коришћени селективно приликом састављања, према њему, старијег 31. поглавља. Тумачење које даје *Živković*, *De conversione*, 115–116, 143, да је првобитна верзија она која је садржала име цара Ираклија у 31. поглављу, а да га је Порфирагенит потом избацио у коначној верзији у 30. поглављу, једнако је неубедљиво.

¹⁰⁴⁸ DAI, 29.54–58, 31.58–60, 32.26–27, 146–148.

¹⁰⁴⁹ DAI, 30.75–87.

IX века, овде је узет независно од тог контекста, што потврђује изнети закључак да у хрватској традицији, из које тај податак потиче, он није довођен у хронолошку везу са хрватско-франачким сукобима. Због тога је и било могуће да се и он смести у време цара Ираклија, како би се и у њему приписала том цару главна улога. Пошто се за кнеза Порина/Поргу у традицији везивало покрштавање Хрвата, али не и њихов долазак у Далмацију, а пошто су се оба догађаја збила у време цара Ираклија, дакле у не више од две генерације, цар је закључио да је Хрвате у Далмацију довео отац тог архонта, те се из тог разлога и он јавља у царевом наративу у 31. поглављу. Чињеница да се у 30. поглављу говори о епископима који су послати из Рима, а у 31. поглављу о свештеницима „од којих су начињени архиепископ и епископ и презвитери и ђакони” није од суштинске важности, пошто таква изградња црквене организације свакако није могла припадати времену непосредног покрштавања Хрвата.

У овом одељку се први пут помињу „Словени, некрштени Срби”, као суседи Белих Хрвата,¹⁰⁵⁰ што ће бити поновљено и у последњем одељку 31. поглавља, као и на почетку 32.¹⁰⁵¹ Порфирогенитова констатација да су Хрвати пребегли цару Ираклију пре Срба,¹⁰⁵² свакако почива на чињеници да су, према подацима којима је он располагао, Хрвати приликом свог доласка у Далмацију у њој затекли Аваре, борили се с њима и потиснули их из те земље,¹⁰⁵³ док за Србе само каже да су у време њиховог доласка цару Ираклију земље у којима су се они населили „остале пуне од стране Авара, јер су они одатле истерали Романе”,¹⁰⁵⁴ па је на основу податка да су Хрвати у Далмацији затекли Аваре, а Срби само пусту земљу коју су Авари претходно опустошили, дошао до закључка да се долазак Хрвата догодио пре доласка Срба. Прича о досељавању Словена у време када су Авари потиснули Романе из Далмације током владавине цара Ираклија, онако како је уобличена у случају Хрвата у првом одељку 31. поглавља, постала је матрица за уводни део како 32, тако и осталих српских поглавља.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵⁰ DAI, 31.6.

¹⁰⁵¹ DAI, 31.83–84, 32.2–6.

¹⁰⁵² DAI, 31.8–10.

¹⁰⁵³ DAI, 30.61–71, 31.8–20.

¹⁰⁵⁴ DAI, 32.21–26.

¹⁰⁵⁵ DAI, 32.21–26, 33.3–8, 35.3–9, 36.3–9, cf. *Džino*, *Pričam ti priču*, 159–160.

Царева етимологија имена Хрвата, за које каже да на језику Словена значи „они који имају много земље”,¹⁰⁵⁶ углавном је довођена у питање, а као алтернатива су предлагане различите, најчешће иранске етимологије.¹⁰⁵⁷ Ипак, словенски језик познаје суфикс *-atъ* како у придевима („богат”, „окат”, „рогат” итд.), тако и у етнонимији (нпр. Сагудати), као и основу **xrbv < *xъrv*, у именима *Хрвоо*, *Хрвѡтинь*, *Хрѡвимирь*, што допушта и словенску етимологију њиховог имена.¹⁰⁵⁸

Други одељак садржи кратак податак „да је та земља у којој су насељени Хрвати, од почетка била под влашћу цара Ромеја, због чега су се и палате и хиподроми цара Диоклецијана до сада сачували у земљи истих Хрвата у граду Солину, близу града Сплита.”¹⁰⁵⁹ Овај податак је у очигледној вези са податком са почетка 29. поглавља, да је цар Диоклецијан изградио град Сплит и у њему палате од којих се и даље виде остаци, те да се „близу мора, испод истог тог града”, свакако Сплита, налази „град звани Солин”, „велики као пола Цариграда”,¹⁰⁶⁰ као и са податком из 30. поглавља, да се „близу Сплита налази град звани Солин, дело цара Диоклецијана.”¹⁰⁶¹

Хрѡѡи у IX и X веку

Трећи одељак 31. поглавља доноси коначно нове податке за хрватску историју, којих нема у причи забележеној у 30. поглављу и могло би се сматрати да са њим Порфирогенит наставља своје излагање хрватске историје. У њему се каже „да ти крштени Хрвати изван своје сопствене земље не желе да ратују против туђе. Јер су примили неко пророчанство и уредбу од римског папе, оног који је при Ираклију, цару Ромеја, послао свештенике и покрстио их. Јер ови Хрвати, пошто су били покрштени, начинили су својеручне уговоре и чврсте и постојане заклетве Светом Петру Апостолу, да никада неће отићи и заратити у туђу земљу,

¹⁰⁵⁶ DAI, 31.6–8.

¹⁰⁵⁷ ВИИНЈ II, 38, нап. 116; *Loma*, Sprachgut, 93–94; *Майоров*, Великая Хорватия, 81–102; *Živković*, De conversione, 47–48; *Лома*, Топонимија, 207.

¹⁰⁵⁸ *Даничић*, Рјечник, III, 434–435; *Грковић*, Речник, 204; *Комајина*, Рани словенски етноними, 19.

¹⁰⁵⁹ DAI, 31.26–30.

¹⁰⁶⁰ DAI, 29.7–11, 25–28; *Živković*, De conversione, 62–63.

¹⁰⁶¹ DAI, 30.14–15; ВИИНЈ II, 11, 28, 42, нап. 120.

него да ће радије живети у миру са свима који су вољни, добивши од истог папе овакву молитву, да ако неки други језичници (пагани) против земље истих ових Хрвата дођу и наметну рат, нека пред Хрватима Бог ратује и стоји и победе њима дарује Петар, Христов ученик. После пак многих година, у дане архонта Трпимира, оца архонта Крешимира, пошто је дошао из Франачке, оне која је између Хрватске и Венеције, неки човек од врло благочестивих, Мартин именом, заоденут у мирски образ, и за кога исти Хрвати кажу да је чинио многа чуда; немоћан пак будући овај благочестиви човек и одсечених ногу, те је од четворице подизан и преношен где год је желео, прорекао је истим Хрватима да чувају до краја свог живота ту заповест најсветијег папе, помоливши им пак и сам молитву сличну папиној. Због тога ни *саине* ових Хрвата ни *кондуре* никада не одлазе у рат против некога, осим када неко дође против њих. Осим тога, овим бродовима одлазе они од Хрвата који желе да се баве трговином, од града до града обилазећи Паганију и Далматински залив и до Венеције.”¹⁰⁶²

Кнез Трпимир (Τερτμιέρης < *Търпимѣрь* > *Търпимѣрь*),¹⁰⁶³ отац кнеза Крешимира, који се помиње у овом одељку,¹⁰⁶⁴ премда у науци превладава теза да је у питању тобожњи хрватски кнез *Трѣимир II* из друге четвртине X века (око 928–935),¹⁰⁶⁵ несумњиво је истоимени хрватски владар из средине IX века, познат из списка Саксонца Готшалка, који је боравио на његовом двору 846–848. године,¹⁰⁶⁶ по својој у позним преписима сачуваној повељи сплитској цркви од 4. марта 852,¹⁰⁶⁷ по натпису са његовим именом,¹⁰⁶⁸ и белешкама у *Чедагском Јеванђелистѣару*.¹⁰⁶⁹ *Блаіочесѣиви човек* Мартин, који је у његово време боравио у Хрватској,¹⁰⁷⁰ „заоденут у мирски образ” (σχημα δὲ κοσμικὸν περιβεβλημένος), што би требало да

¹⁰⁶² DAI, 31.31–57.

¹⁰⁶³ *Loma*, Sprachgut, 119.

¹⁰⁶⁴ DAI, 31.42–44.

¹⁰⁶⁵ Šišić, Genealoški prilozi, 13–18; *Isti*, Povijest, 431–434; *Klaić*, Povijest, 311–312; *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 302–303.

¹⁰⁶⁶ *Katić*, Saksonac Gottschalk, 8–9.

¹⁰⁶⁷ CD I, 4–6.

¹⁰⁶⁸ Šišić, Povijest, 331–332.

¹⁰⁶⁹ *Kos*, Gradivo II, no. 328, pp. 251, 254, уп. ВИИИЈ II, 43, нап. 122; DAI. Commentary, 127–130; *Komatina*, О хронологији, 83–94; *Lončar*, Vremenski nesklad, 110–114; *Budak*, Croatia and Byzantium, 216, *Živković*, De conversione, 67–71.

¹⁰⁷⁰ DAI, 31.42–52.

значи да је имао чин мирског свештеника, могао би се поистоветити са свештеником Мартином, капеланом кнеза Трпимира, састављачем повеље из 852,¹⁰⁷¹ а „Франачка, она која је између Хрватске и Венеције” (ἀπὸ Φραγγίας, τῆς μετὰ τὸν Χρῶβατίας καὶ Βενετίας), из које је Мартин дошао у Хрватску, без сумње се односи на тадашњу франачку територију у Истри и Фурланији,¹⁰⁷² одакле су и иначе у IX веку у Хрватску долазили многи црквени делатници.¹⁰⁷³ По свој прилици је целу причу о хрватском споразуму с папом да никада неће нападати туђе земље, а да ће им у случају туђинског напада на њихову земљу Бог и Св. Петар бити предводници и заштитиници,¹⁰⁷⁴ измислио и међу Хрватима проширио сам Мартин, не би ли престали њихови упади у његову отаџбину, тако чести у првој половини IX века.¹⁰⁷⁵ Ипак, како је М. Лончар приметио, Мартин не би могао да зна да је у питању управо неки папа из времена цара Ираклија, као и да је по среди опште место.¹⁰⁷⁶ С друге стране, пошто Порфирогенит пише да за Мартина „кажу исти Хрвати да је чинио многа чуда” (ὄν καὶ λέγουσιν οἱ αὐτοὶ Χρῶβατοὶ θαύματα ἴκανὰ ποιῆσαι),¹⁰⁷⁷ нема сумње да цела прича забележена у овом одељку потиче из хрватске традиције, те би у њој ваљало тражити и корен схватања да Хрвати не ратују против туђих земаља зато што су се на то обавезали папи приликом покрштавања.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷¹ „Ego Martinus presbyter capellanus preceptione domini mei ducis memorati rogatus scripsi et manu propria opus complevi, signum manu feci”, CD I, 6; *Komatina*, О hronologiji, 92–94; *Lončar*, *Vremenski nesklad*, 110–114. *Živković*, *De conversione*, 67–73, међутим, сматра да израз „заоденут у мирски образ” значи само да је Мартин био „обучен као лаик”, али не објашњава зашто би то уопште било потребно да се нагласи, и то уз употребу имице „образ” (σχήμα), тако присно везане за црквену хијерархију, *Du Cange*, *Glossarium graecitatis I*, 1505–1507, док самог Мартина настоји да идентификује са поменути Готшалком, познатим теологом, уз неуверљиву хипотезу да је њему састављач текста из кога је Порфирогенит наводно преузео цео овај одељак, тобожњег изгубљеног списка *De conversione Croatorum et Serborum*, наденуо име „Мартин” према папи Мартину (649–653), зато што су Готшалкова учења била осуђена као јеретичка, па није било подобно помињати његово име.

¹⁰⁷² ВИИИЈ II, 43, нап. 124; *Komatina*, О hronologiji, 89–94.

¹⁰⁷³ *Rapanić*, *Istočna obala*, 24; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 202–203, 235–236; *Ančić*, *Franački i langobardski utjecaji*, 228; *Vedriš*, *Pokrštavanje*, 193–197.

¹⁰⁷⁴ DAI, 31.31–42.

¹⁰⁷⁵ *Komatina*, О hronologiji, 85–92. *Živković*, *De conversione*, 63–67, 71, сматра пак да је целу причу о томе измислио не Мартин, него сам аутор тобожњег списка *De conversione Croatorum et Serborum*, мада, чини се, из сличних побуда.

¹⁰⁷⁶ *Lončar*, *Vremenski nesklad*, 113.

¹⁰⁷⁷ DAI, 31.46–47.

¹⁰⁷⁸ За идеју да је у питању папа Агатон (678–681), уп. ВИИИЈ II, 42, нап. 121; *Katičić*, *Methodii doctrina*, 41–42; *Basić*, *Historijski Ivan Ravenjanin*, 22–23.

Уколико је посреди заиста хрватска традиција, онда ни у њој није било места за цара Ираклија, јер првобитна верзија приче о покрштавању Хрвата, забележена у 30. поглављу, не зна за његову улогу у томе, већ покрштавање приписује кнезу Борни (818–821),¹⁰⁷⁹ тако да је помен цара Ираклија у вези с тим очито Порфирогенитова интервенција, како би се цео догађај ближе одредио према ономе што је о покрштавању Хрвата наведено неколико редова изнад, у првом одељку 31. поглавља, где стоји да су Хрвати покрштени заслугом цара Ираклија, који је послао свештенике из Рима.¹⁰⁸⁰ Хрватска традиција би, дакле, тај њихов завет папи о ненападању других земаља везивала, заправо, за почетак IX века, што је тек коју деценију пре доласка Мартина на двор кнеза Трпимира. Пошто су, како се сматра, значајну улогу у покрштавању Хрвата одиграли франачки мисионари, и то управо из Мартинове постојбине у Фурланији, тј. са простора Аквилејске патријаршије, споразум о коме је реч, уколико цела прича о њему има икакву историјску основу, заправо би могао да се тиче обавезе Хрвата да не ратују против суседних Франака, чију су политичку власт у то време признавали, а да ће им заузврат Франци пружити помоћ ако би њих напали неки други „језичници” (ἑθνικοί), тј. пагани, што би се у то време најпре могло односити на Бугаре. Мартин је, као млађи савременик, свакако могао имати одређене информације о свему томе. Цар закључује одељак констатацијом да због тога хрватски бродови не иду у рат против других народа, него да њима Хрвати воде трговину широм Јадранског мора од Паганије до Венеције,¹⁰⁸¹ што би, по нашем мишљењу, требало схватити као његову импресију, односно као далеки одјек реалних привредних околности у јадранском приобаљу који је допро до Цариграда, пре него као хронолошки одређени податак.

Четврти одељак садржи већ више пута поменуто Порфирогенитову идеолошку одредницу о вековној потчињености хрватског владара ромејском цару, која је на том месту представљена у светлости хрватско-бугарских политичких односа, тврдњом „да је архонт Хрватске од почетка, то јест, од царевања цара Ираклија ропски потчињен цару Ромеја, и никада се није потчинио архонту Бугарске. Али ни Бугарин није

¹⁰⁷⁹ DAI, 30.87–90.

¹⁰⁸⁰ DAI, 31.21–25.

¹⁰⁸¹ DAI, 31.52–57. О поморској трговини Хрвата, уп. ВИИНЈ II, 43, нап. 25; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 206–211.

ишао ради рата против Хрвата, осим што је Михаило, архонт Бугарске, Борис, пошто је ишао и ратовао против њих и ништа није могао да постигне, склопио мир са њима, даровавши Хрвате и примивши дарове од Хрвата. Али још никада ови Хрвати нису давали данак Бугарима, иако су више пута једни другима давали неке дарове пријатељства.”¹⁰⁸²

Констатација да је хрватски владар „од почетка, то јест, од царевања цара Ираклија” потчињен цару Ромеја”, а не архонту Бугарске,¹⁰⁸³ сасвим је у складу са Порфирогенитовом идеолошком поставком да су Словени од почетка своје историје у Далмацији, који се везује за владавину цара Ираклија и у 31. поглављу,¹⁰⁸⁴ под влашћу византијског цара, што је истакнуто већ у 29. поглављу, а затим поновљено и у 32. поглављу у вези са Србима.¹⁰⁸⁵ Истицање те „чињенице” је, очито, у вези са бугарском политичком експанзијом у време њиховог владара Симеона (893–927) и његовог великог рата са Византијом између 913. и 927. године, када је потчинио Србе и напао Хрвате 926–927. године.¹⁰⁸⁶ Поход бугарског кнеза Бориса Михаила (852–889) против Хрвата, о којем је овде реч,¹⁰⁸⁷ а који је, према начину излагања, подразумевао пре бугарски упад у хрватску територију него погранични сукоб, различито је датиран у историографији, најчешће у педесете године IX века, у време хрватског кнеза Трпимира,¹⁰⁸⁸ мада није без основе ни мишљење П. Петрова да је овај рат, као и онај који је исти бугарски владар водио против Срба,¹⁰⁸⁹ био у вези са настојањем Византије да осујети склапање бугарско-франачког савеза 863. године против Моравске, у којој су тада деловали из Цариграда упућени словенски просветитељи Константин (Ђирило) и Методије, и присили Бориса да се за остварење своје намере да прими хришћанску веру обрати Цариграду, а не Риму, како је првобитно наумио.¹⁰⁹⁰ Тврдња да бугарски владар никада није нападао

¹⁰⁸² DAI, 31.58–67.

¹⁰⁸³ DAI, 31.58–60.

¹⁰⁸⁴ DAI, 31.3–25.

¹⁰⁸⁵ DAI, 29.54–58, 32.26–27, 146–148.

¹⁰⁸⁶ DAI, 32.119–128; ВИИНЈ II, 43–44, нап. 126; *Живковић*, *Јужни Словени*, 418–420.

¹⁰⁸⁷ DAI, 31.60–67.

¹⁰⁸⁸ Уп. ВИИНЈ II, 44, нап. 127; *Klaić*, *Povijest*, 227–230; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 252; *Živković*, *De conversione*, 73–76.

¹⁰⁸⁹ DAI, 32.44–57.

¹⁰⁹⁰ *Petrov*, *Politique étrangère*, 43–48; *Комашина*, *Црквена политика*, 197–203.

Хрвате осим у време Бориса Михаила показује да овај податак потиче из времена пре 926/927. године, када је бугарски цар Симеон напао Хрватску,¹⁰⁹¹ док наводи о склапању мира и размењивању дарова после тог рата, као и више пута након тога, упућују на закључак да се ради о подацима који потичу из хрватске традиције.

Наредним одељком се излагање историјске материје прекида једним географским податком, којим се саопштава „да су у крштеној Хрватској насељени градови: Нин, Биоград, Белица, Скрадин, Хлевена, Ступин, Тнин, Карин, Клобук.”¹⁰⁹² О насељеним градовима у Хрватској такође је доста писано у историографији,¹⁰⁹³ па је и њихова идентификација и убикација извесна. Нин (ή Νῶνα < Αενονα, слов. *Nunъ > *Nin*), Биоград (τὸ Βελέγραδον < *Bělggradъ), Скрадин (τὸ Σκórδωνα < *Skardona*, слов. *Skradynъ), Карин (τὸ Κόρι < **Kъrin(ъ)*), добро су познати топоними. Хлевена (τὸ Χλεβένα < *Xlěvьno*) данашње је Ливно, Тнин (τὸ Τενήν < *Тъnin) данашњи Книн, док се Ступин (τὸ Στόλλων < *Stъlpyn, *Stlъpyn) налази код Рогознице, између Трогира и Шибеника, а Клобук (τὸ Κλαβώκα < **Klobuk(ъ)*) код Трогира. Белица (τὸ Βελίτζιν) највероватније су Билице код Скрадина. То је прво набрајање „насељених градова” у јужнословенским земљама, а за сваку од њих понаособ набрајаће их и у поглављима 32–36.¹⁰⁹⁴ О природи и пореклу тих података биће више речи на другом месту.

Одељак који следи садржи занимљив податак о војној снази Хрвата, у коме стоји „да крштена Хрватска постројава коњаника до шездесет хиљада, пешака пак до сто хиљада и саџина до осамдесет и конгура до

¹⁰⁹¹ ВИИИИ П, 44, нап. 127; *Komatina*, О hronologiji, 84, 100–102.

¹⁰⁹² DAI, 31.68–70.

¹⁰⁹³ Ур. Šišić, *Povijest*, 446–450; ВИИИИ П, 44, нап. 128–136; *Klaić*, *Povijest*, 287–288; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 172–183; *Loma*, *Sprachgut*, 106–117.

¹⁰⁹⁴ DAI, 32.149–151, 33.20–21, 34.19–20, 35.12–13, 36.14–15. *Živković*, *Kastra oikoumena*, 7–26; *Idem*, *De conversione*, 76–80, 179–180, 183–186, 191, 193–194, 196, даје неприхватљиво тумачење да назив κάστρα οἰκοῦμενα у Порфиригеновом спису не значи „насељени градови”, него „градови (хришћанске) Екумене”, тј. Васељене, те да наведени градови означавају заправо средишта најраније црквене организације у јужнословенским земљама у оквиру Римске цркве, и да су као такви били побројани у првобитном спису *De conversione Croatorum et Serborum*, а према образцу пронађеном у спису *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Међутим, градови који се наводе у том спису не представљају својеврсна средишта црквене организације, већ само места у којима су подигнуте и посвећене хришћанске цркве за време франачке христјанизације Паноније под руководством Салцбуршке архиепископије средином IX века, *Conversio*, cc. 11, 13, pp. 74–76, 78, 203–213; *Wolfram*, *Salzburg*, 323–325, 331–332.

сто. И *сајине* имају по четрдесет људи, *кондуре* по двадесет људи, мање пак *кондуре* по десет људи.”¹⁰⁹⁵ Наведене бројке, свакако претеране, најчешће се узимају као сведочанство о великој војној и поморској снази Хрвата у време кнеза Томислава, средином прве половине X века, у складу са традиционалном сликом тог владара као неког за чије је владавине Хрватска достигла врхунац територијалног и политичког успона,¹⁰⁹⁶ мада у новијој историографији постоји тенденција да се таква традиционална слика донекле релативизује.¹⁰⁹⁷ Наведени подаци свакако потичу из неког извештаја о војној и поморској снази Хрвата,¹⁰⁹⁸ али како се на почетку следећег одељка наводи да је толику силу Хрватска имала до владавине архонта Крешимира,¹⁰⁹⁹ то и датирање тог извештаја зависи од датирања његове владавине.¹¹⁰⁰

У наредном одељку се, наиме, наводи „да је толику силу и толико мноштво људи имала Хрватска до архонта Крешимира. Пошто је овај скончао, пошто је његов син Мирослав владао четири године и од стране бана Прибине био убијен, и пошто су свађе и многи раздори у земљи настали, умањило се и коњаништво и пешаштво и *сајине* и *кондуре* власти Хрвата. Сада пак има сагина тридесет, кондура великих и малих *** и коњаника *** и пешака ***.”¹¹⁰¹

Архонт Крешимир, како се његово име уобичајено наводи, мада би облик „Кресимир” био исправнији (Κρασημέρης < *Krěsiměrbь, *Krěsimirь, „који подстиче мир”),¹¹⁰² који се помиње у овом одељку исти је онај за кога се у једном од претходних одељака наводи да му је архонт Трпимир био отац,¹¹⁰³ иначе таква идентификација архонта Трпимира не би имала

¹⁰⁹⁵ DAI, 31.71–74. *Сајине* (σαῦῖναι) и *кондуре* (κονδοῦραι) су биле врсте бродова на весла и једра.

¹⁰⁹⁶ Šišić, Povijest, 401–429; Klaić, Povijest, 275–293.

¹⁰⁹⁷ Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 274–295. За старија схватања, уп. ВИИНЈ II, 45, нап. 137. Уп. једно новије тумачење тих података, Živković, Contribution, 1–9, и критички осврт, Vedriš, Povodom novog tumačenja, 1–28.

¹⁰⁹⁸ Komatina, O hronologiji, 98–102.

¹⁰⁹⁹ DAI, 31.75–76.

¹¹⁰⁰ Živković, De conversione, 80–81, сматра да и овај податак потиче из тобожњег првобитног извора који је користио Порфирогенит, те да се самим тим односи на седамдесете године IX века.

¹¹⁰¹ DAI, 31.75–82.

¹¹⁰² Loma, Sprachgut, 118–119.

¹¹⁰³ DAI, 31.42–44.

смисла,¹¹⁰⁴ те се сасвим сигурно не ради о два различита Крешимира.¹¹⁰⁵ У историографији се, међутим, у складу са схватањем да је поменути Трпимир заправо тобожњи *Трпимир II* из друге четвртине X века, сам Крешимир, као његов син, смешта у временски оквир 935–945, док се Мирославу, који се помиње као Крешимиров син, приписује владавина од 945. до 949, тј. до самог тренутка када Порфиригенит пише јужнословенска поглавља списа *De administrando imperio*, а такво гледиште се, опет, савршено уклапало у датовање података претходног одељка о великој војној и поморској сили Хрвата у време владавине Томислава, који би према оваквој хронологији био њихов претходник.¹¹⁰⁶ Међутим, пошто је у питању Трпимир из средине IX века, а пошто је с правом одбачено гледиште старе историографије да су Крешимир и Мирослав били његови непосредни наследници из педесетих и шездесетих година IX века,¹¹⁰⁷ и с обзиром на то да је хронологија хрватских владара из последње трећине IX века добро позната,¹¹⁰⁸ као највероватније време за владавину Крешимира и његовог сина Мирослава остају прве деценије X века, између последњег помена Мутимира 895. и првог сигурног помена Томислава 925. године.¹¹⁰⁹ С обзиром на то да је Здеслав према млетачком хроничару Јовану Ђакону био „из Трпимировог порода” („*Tibimiri ex progenie*”),¹¹¹⁰ а да је Мутимир према подацима његове повеље сплитској цркви из 892. године, такође сачуване само у познијим преписима, којом потврђује Трпимирову даровницу из 852, био Трпимиров син („*residenter paterno solio*”),¹¹¹¹ Крешимир би био најмлађи Трпимиров син, што је у складу са чињеницом да је њега на престолу наследио управо син Мирослав.¹¹¹²

¹¹⁰⁴ Komatina, О hronologiji, 94–96; Lončar, Vremenski nesklad, 110–111.

¹¹⁰⁵ ВИИНЈ II, 45, нап. 138.

¹¹⁰⁶ Šišić, Genealoški prilozi, 13–18, 58–60; Isti, Povijest, 431–437; Klaić, Povijest, 311–312; Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 302–305. С друге стране, DAI. Commentary, 129–130; Budak, Croatia and Byzantium, 215–216, сматрају да је Крешимир био непосредни наследник Томислава и да је владао између 928. и 945.

¹¹⁰⁷ Komatina, О hronologiji, 84, нап. 9.

¹¹⁰⁸ Домагој је владао од око 865. до 876, његови синови од 876. до 878, Здеслав од 878. до 879, Бранимир од 879. до после 888. и Мутимир од пре 892. до после 895, up. Komatina, О hronologiji, 84.

¹¹⁰⁹ Komatina, О hronologiji, 94–102.

¹¹¹⁰ Chronicon Venetum, 21.6–8.

¹¹¹¹ CD I, 23–24.

¹¹¹² Komatina, О hronologiji, 94–98.

Одељак почиње констатацијом да је значајну војну и поморску силу описану у претходном одељку¹¹¹³ Хрватска имала „до архонта Крешимира”,¹¹¹⁴ што значи да поменути извештај о хрватској војној и поморској снази на основу кога је састављен претходни одељак потиче најкасније из времена његове владавине, што би се могло довести у везу са великим византијско-бугарским ратом од 913. до 927. године, када су византијској страни подаци о борбеној готовости Хрвата као могућих савезника против Бугара могли бити од великог значаја.¹¹¹⁵ О самом пак Крешимиру и његовој владавини овај одељак не доноси заправо ниједан податак, док догађаје који су уследили његовој смрти сумира у једну реченицу, наводећи да је, пошто је он умро, његов син Мирослав владао четири године, да је њега потом убио бан Прибина (Πριβυνία < *Pribynja),¹¹¹⁶ те да су у земљи настале свађе и многи раздори, услед чега је дошло до значајног опадања хрватске борбене силе.¹¹¹⁷ На крају одељка Порфирогенит жели да изложи бројчано стање хрватске војске *saga* (ἀρτίως), тј. у време када пише, и да га упореди са некадашњим, али он те податке не зна, осим да Хрвати сада имају тридесет сагина, уместо некадашњих осамдесет.¹¹¹⁸ Бан Прибина је, свакако, заузимао положај бана који је „владао Крбавом, Ликом и Гацком”, о чему се говори у 30. поглављу.¹¹¹⁹ *Крешимир Сџарији* (*Cresimirus maior*) и његов *моћни бан* (*potens banus*) Прибина (*Pribyna*) помињу се и у тзв. *повељи за Дикло* хрватског владара Петра Крешимира, тобоже из шездесетих година XI века.¹¹²⁰ Иако је, заправо, реч о позно-средњовековном фалсификату, сматра се да личности које се помињу у њему углавном имају историјску подлогу.¹¹²¹ Међутим, историографија је тог *Крешимира Сџаријеј*, пошто се у истој повељи Држислав, за кога Тома Архиђакон наводи да је владао 970. године,¹¹²² помиње као његов

¹¹¹³ DAI, 31.71–74.

¹¹¹⁴ DAI, 31.75–76.

¹¹¹⁵ *Komatina*, О hronologiji, 98–102; *Lončar*, Vremenski nesklad, 111–112.

¹¹¹⁶ *Loma*, Sprachgut, 121.

¹¹¹⁷ DAI, 31.76–81.

¹¹¹⁸ DAI, 31.81–82.

¹¹¹⁹ DAI, 30.93–94.

¹¹²⁰ CD I, 105–106.

¹¹²¹ *Klaić*, Diplomaticka analiza (I dio), 141–188; Diplomaticka analiza (II dio), 225–263, посебно 260–263.

¹¹²² Thomas, 60.

син, претворила у *Михаила Крешимира II*, који је владао после Крешимира и Мирослава које помиње Порфиригенит, од 949. до 969, па је самим тим и Прибинино деловање померено у средину X века, а његово убиство кнеза Мирослава датовано у 949. годину.¹¹²³ Међутим, због свега изложеног, очигледно је да Прибинино деловање припада првим деценијама X века, те да је поменути *Cresimirus Maior* исти онај архонт Крешимир из 31. поглавља списа *De administrando imperio*. Чињеница која је одавно примећена, да се у Порфиригениновом приказу прилика у Хрватској не спомиње Томислав ни његова велика победа над Бугарима из 926/927. године, која се помиње у 32. поглављу, у оквиру излагања српске историје,¹¹²⁴ сведочи о томе да подаци о Крешимиру, Мирославу и Прибини потичу из ранијег времена.¹¹²⁵ Премда је Тома Архиђакон забележио да је први сплитски архиепископ Јован био „године 914. у време кнеза Томислава”,¹¹²⁶ што се узима као сигуран податак о почетку Томиславове владавине,¹¹²⁷ наведени хронолошки податак се, ипак, у првом реду односи на архиепископа Јована, тако да први сигуран податак о Томиславу као хрватском владару потиче из грађе настале у вези са сплитским црквеним сабором из 925. године,¹¹²⁸ што је уједно *terminus ante quem* за догађаје описане у наведеним одломку.¹¹²⁹

Начин на који су описани догађаји у Хрватској после смрти архонта Крешимира, односно чињеница да се не помиње долазак на власт новог кнеза, наводи на закључак да је после убиства кнеза Мирослава бан Прибина макар неко време задржао власт у својим рукама, услед нереда и раздора у земљи. У околностима несређених политичких прилика и сукоба супротстављених фракција, у чијој позадини су, можда, били и у то време супротстављени византијски и бугарски утицаји,¹¹³⁰ поједини чланови хрватске владајуће породице или њој блиски људи су се могли

¹¹²³ Šišić, *Genealoški prilozi*, 60–65; *Isti, Povijest*, 434–435; ВИИИИ II, 45, нап. 139; DAI. Commentary, 129–130; *Klaić, Povijest*, 312–320; Константин Багрянородный, 377; *Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek*, 302–305; *Budak, Croatia and Byzantium*, 215.

¹¹²⁴ DAI, 32.126–128.

¹¹²⁵ *Komatina*, О хронологији, 98–102; *Lončar, Vremenski nesklad*, 108–109.

¹¹²⁶ Thomas, 60.

¹¹²⁷ Ур. *Budak, Croatia and Byzantium*, 213, n. 16.

¹¹²⁸ CD I, 32–34; *Komatina*, О хронологији, 84, n. 8, 95, n. 62.

¹¹²⁹ DAI, 31.76–81.

¹¹³⁰ *Komatina*, О хронологији, 101–102.

наћи у изгнанству у царској престоници, где су могли провести и више деценија, управо као што је и српски кнежевић Захарија после збацивања оца Првослава 892. све до 921. живео у изгнанству у Хрватској и Цариграду, док је каснији српски кнез Часлав читав свој живот до доласка на српски престо 927/928. провео у Бугарској.¹¹³¹ Чињеница да у 31. поглављу нема података о хрватској историји након Прибинине узурпације на најбољи би се начин могла објаснити управо уколико би се претпоставило да је цар податке о Крешимиру, Мирославу и Прибини добио од некога ко је већ дуже време боравио ван Хрватске и ко је добро познавао те догађаје, али не и савремене прилике у земљи. Из истог извора би могли потицати и остали подаци о ранијој хрватској историји које излаже Порфирогенит, а за које је наговештено да би могли имати корен у хрватској традицији, попут оних из 30. поглавља или оног о Мартину и о односима с Бугарима. С обзиром на то да међу њима нема податка о бугарском нападу на Хрвате из 926/927. године, могло би се претпоставити да је тај потенцијални Порфирогенитов информант напустио Хрватску пре тог догађаја.¹¹³²

Завршни одељак 31. поглавља поново се враћа на хрватску прапостојбину, „Стару” или „Белу” Хрватску, из које су далматински Хрвати потекли, чиме се и прича о њима заокружује. У њему се каже „да је Стара Хрватска, називана и Бела, некрштена до данас, као и Срби који јој се приближавају. Мање коњаника постројавају, исто и пешака, од крштене Хрватске, пошто су често плењени од стране Франака и Турака и Печенега. Али нити *саине* имају, нити *кондуре*, нити трговачке бродове, пошто је далеко од мора. Јер одатле је до мора пут од тридесет дана. Море пак, на које се долази кроз тридесет дана, јесте оно наречено „тамно”.¹¹³³

Податак о „Старој”, Белој Хрватској, „некрштеној”, у очигледној је вези са оним што се о њој каже у 30. поглављу,¹¹³⁴ и на почетку првог

¹¹³¹ DAI, 32.62–65, 68–72, 100–103, 119–126, 128–132.

¹¹³² Мишљење које износи *Živković*, *De conversione*, 81–82, 128–140, по којем су Крешимир и његов син Мирослав били непосредни наследници Трпимира од око 854. до 861/862, а да је бан Прибина који је убио потоњег био заправо панонски кнез Прибина (умро између 861. и 864), не може бити прихваћено, пошто овај Прибина сасвим сигурно није био хрватски бан, а нема ни података да је имао било какву улогу у политичким збивањима у тадашњој Хрватској, за разлику од свог сина и наследника Коцеља, који је погинуо предводећи франачку војску у борби против Хрвата 876.

¹¹³³ DAI, 31.83–91.

¹¹³⁴ DAI, 30.61–63, 71–75.

одељка 31. поглавља,¹¹³⁵ а овде је наведен како би се подаци које цар даје о Хрватима употпунили, и по свој прилици представља само ауторову конјектуру,¹¹³⁶ управо као и на наведеним местима. Податак да су Бели Хрвати „често плењени од стране Франака и Турака (Угара) и Печенега”,¹¹³⁷ наизглед је у супротности са оним из 30. поглавља, где се каже да имају „међусобне бракове с Турцима и пријатељство”,¹¹³⁸ али је овде, очигледно, дата уопштена слика о њиховом међународном положају у окружењу туђинских народа, из чега је аутор извео закључак о њиховој невеликој војној снази.¹¹³⁹ Сматра се да би море до кога се долази из њихове земље после дугог путовања од тридесет дана и које се зове „тамно” (ή δὲ θάλασσα... ή λεγομένη σκοτεινή),¹¹⁴⁰ најпре могло бити Балтичко море,¹¹⁴¹ које су Словени, према традицији о поистовећивању страна света са бојама преузетој од номадских народа, као „Северно”, могли називати *Црним*.¹¹⁴² Назив ή μεγάλη Χρωβατία,¹¹⁴³ пре треба разумети као „стара Хрватска” него као „велика Хрватска”, јер би ту придев μεγάλη („велика”) по смислу могао одговарати латинском „maior”, које значи „већи”, али и „старији”.¹¹⁴⁴ О „Белим Србима” ће бити речи у наредном поглављу.

„Спис о Србима”

Порекло, долазак и њокришћавање Срба

У спису *De administrando imperio*, 32. поглављем под насловом „О Србима и земљи коју сада насељавају” (Περὶ τῶν Σέρβλων καὶ ἥς νῦν οἰκοῦσι χώρας),¹¹⁴⁵ обухваћена су три одељка. Први од њих почиње

¹¹³⁵ DAI, 31.3–6.

¹¹³⁶ Živković, *De conversione*, 88–89, сматра да је и тај податак припадао тобожњем *De conversione Croatorum et Serborum*.

¹¹³⁷ DAI, 31.85–87.

¹¹³⁸ DAI, 30.74–75.

¹¹³⁹ Lončar, *Vremenski nesklad*, 108–109, сматра да се податак о поређењу војне снаге далматинских Хрвата и оних у прадомовини односи на време када су први били у пуној снази, а не на време када је она опала.

¹¹⁴⁰ DAI, 31.87–91.

¹¹⁴¹ ВИИИЈ II, 46, нап. 143; Lončar, *Serreqi Jurić, Tamno more*, 7–27.

¹¹⁴² Loma, *Sprachgut*, 92.

¹¹⁴³ DAI, 31.83, 32.5.

¹¹⁴⁴ Майоров, *Великая Хорватия*, 36–42; Živković, *De conversione*, 83–88.

¹¹⁴⁵ DAI, 32.1.

уводом Ἰστέον, ὅτι („треба знати, да”),¹¹⁴⁶ док друга два почињу само са ὅτι.¹¹⁴⁷ Наведена потпуна уводна формула Ἰστέον, ὅτι прва је тог типа после оних на почетку 30. поглавља (ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν, διηγητέον),¹¹⁴⁸ па већ и та чињеница упућује на закључак да је тим одељком, према ауторовој замисли, требало да отпочне једна нова целина у његовом излагању повести јужнословенских народа. Имајући у виду чињеницу да и сви одељци у поглављима која му следе (33–36. поглавље) почињу такође само са ὅτι,¹¹⁴⁹ могло би се закључити да је према првобитној подели та целина имала да обухвати, поред тог уводног одељка и два која му следе у 32. поглављу, још и све одељке у наредним поглављима 33–36, посвећеним српским поморским племенима и да на тај начин представља јединствено излагање посвећено Србима.

Почетни и најважнији део те целине, први одељак 32. поглавља, доноси континуирану повест о пореклу Срба и њиховој историји од VII до X века, са прецизним подацима о родослову српске кнежевске породице и бројним детаљима о догађајима, који приближавајући се времену самог писца, постају све богатији.¹¹⁵⁰ Ту повест отвара кратка напомена о пореклу Срба и њиховој прапостојбини: „Треба знати да Срби потичу од некрштених Срба, названих и Бели, који станују са оне стране Турске, у земљи коју они зову Бојка, којима се приближава Франачка, исто и стара Хрватска, некрштена, наречена и Бела. Тамо су, дакле, и ови Срби од почетка живели.”¹¹⁵¹

Овом реченицом се, дакле, српска прапостојбина, тј. земља из које су они дошли на Балканско полуострво смешта на простор северно од тадашње Угарске („Турска”), у суседство Франачке и „старе”, тј. Беле Хрватске, у складу са оним што је већ изложено у првом и последњем одељку 31. поглавља.¹¹⁵² У науци се та „земља Бојка” најчешће тражи у Полабљу, на простору на коме су у раном средњем веку живели

¹¹⁴⁶ DAI, 32.2.

¹¹⁴⁷ DAI, 32.146, 149.

¹¹⁴⁸ DAI, 30.6–8.

¹¹⁴⁹ DAI, 33.3, 16, 20, 34.3, 15, 19, 35.3, 12, 36.3, 14.

¹¹⁵⁰ DAI, 32.2–145; *Осѣроѣорски*, Порфиругенитова хроника, 25; *Максимовић*, Структура, 28–29.

¹¹⁵¹ DAI, 32.2–7.

¹¹⁵² DAI, 31.3–6, 83–84.

полапски Срби,¹¹⁵³ између Лабe и њене леве притоке Сале у данашњој источној Немачкој.¹¹⁵⁴ Међутим, како је већ показано, под „старом” или Белом Хрватском, за коју се пак у 30. поглављу наводи да се налази „с друге стране Баварске”,¹¹⁵⁵ из које су преци Хрвата дошли у Далмацију, њихово предање забележено код Порфирогенита је подразумевало тадашње Чешко кнежевство. На исти простор се, по свој прилици, односи и „земља коју зову Бојка” (παρ’ αὐτοῖς Βοῖκι τόπον ἐπονομαζόμενον), из које су према почетној реченици 32. поглавља на југ дошли Срби.¹¹⁵⁶ У питању је, свакако, древни *Voiohaetum*, „земља Боја”, келтског племена које је у предримској епохи живело на простору Чешке котлине.¹¹⁵⁷ Стари Германи су преузели тај назив у облику *Baiahaimaz,¹¹⁵⁸ али се он у раном средњем веку јавља и у облику *Baiaas*, као у *Космографији* Равенског Анонима.¹¹⁵⁹ Потоњем германском облику би одговарало, свакако семантички, ако не и етимолошки, словенско *Vojka, пошто би германска основа **Vai-* у словенском у сваком случају постала **Voj-*,

¹¹⁵³ О полапским Србима у раном средњем веку, cf. Serbowie Połabscy, SSS V, 145–146 (*L. Tyszkiewicz*).

¹¹⁵⁴ Уп. ВИИНЈ II, 46–47, нап. 146, са старијом литературом; DAI. Commentary, 130–131; *Ферјанчић*, Долазак, 127–129; *Живковић*, Јужни Словени, 296–297; *Алексић*, Српске земље, 21–31. С друге стране, узимајући језичку различитост између полапских и балканских Срба као доказ о њиховом различитом пореклу, неки научници су прапостојбину потоњих тражили даље на истоку, у Закарпатју на западу данашње Украјине, ВИИНЈ II, 46–47, нап. 146; *Ферјанчић*, Долазак, 128–129. Међутим, *Лома*, Шугісум, 141–144, упозорава на чињеницу да је до диверзификације словенских језика дошло тек у вековима који су уследили сеоби, указујући, с друге стране, и на значајне српско-западнословенске језичке паралеле, уп. *Исти*, Неки славистички аспекти, 110–119.

¹¹⁵⁵ DAI, 30.61–63.

¹¹⁵⁶ DAI, 32.4.

¹¹⁵⁷ Име њихове земље Страбон бележи на грчком као Βοιῆαμον (*Boihaemon*), *Strabonis Geographica* II, VII.3, 399, Тацит пак као *Voiohaetum* („Manet adhuc Voiohaemi nomen...”), *Tacitus*, c. 28, 302.

¹¹⁵⁸ У везу са земљом *Baiahaimaz доводи се име германских Бавараца, тј. „*Baiwarii*” – „жители *Baiahaim-a*”. Најранији забележени облици њиховог имена су: *Baibari* (Јорданес), *Baivarua*, *Baiovarius* (Венандије Фортунат), *Rübekeil*, *Name Baiovarü*, 149–162. Највероватније исто значење има и топоним *Bainaib* (*Banthaib*), који се помиње у лангобардској традицији као једна од земаља кроз које су Лангобарди прошли на свом путу од севера до Паноније, *Origo gentis Langobardorum*, 3; *Pauli Historia Langobardorum*, 54. Прагермански назив *Baiahaimaz је касније постао *Beheim*, па *Behem*, по чему су његови каснији словенски становници (Чеси) названи *Behemen*, од чега *Böhmen*. У латинским изворима они се зову *Beheimi*, *Bohemi*, *Bohemenses*, *Boemanni*, *Bemani*, *Beimanni*, *Beheimani*, *Beheimare*, *Behemas*, *Zeuss*, *Deutschen*, 641; *Коматина*, Славянские этнонимы, 115.

¹¹⁵⁹ „Item ad partem quasi meridianam, quomodo a spatiosissima dicatur terra, est patria quae dicitur *Albis Ungani*, *montuosa per longum*, quasi ad Orientem multum extenditur, cuius aliqua pars *Baiaas* dicitur”, *Ravennatis anonymi Cosmographia*, 213.

уз додавање словенског суфикса *-ka* за именице женског рода, што би Порфирогенит потом забележио у грчком облику Војки.¹¹⁶⁰

Тако би „земља Бојка” из које су Срби дошли на Балканско полуострво такође, као и у случају Хрвата, била Чешка, па би и податак о њиховом суседству у тој заједничкој постојбини заиста био тачан. Међутим, ако се помен „старе” и Беле Хрватске у 30, 31. и 32. поглављу списка *De administrando imperio* односи на Порфирогениту савремено Чешко кнежевство, „Бели”, што би, како је већ објашњено, требало да значи „западни”, Срби, у његово време нису живели на том простору, него даље према северозападу, у Полабљу између Лабе и Сале.¹¹⁶¹ На том простору су се они налазили већ 631. године, када је, према речима савременог франачког летописца Псеудо-Фредегара, „Дрван, кнез народа Срба, који су били из рода Словена и већ раније гледали ка Франачком краљевству, себе са својима предао Самовој држави.”¹¹⁶² Међутим, оно што је од кључног значаја за разумевање наведених података јесте чињеница да су поменути полапски Срби на простор Полабља дошли првих деценија VII века са југоистока, управо из Чешке котлине, одакле су, према резултатима археолошких истраживања, донели најважније елементе своје материјалне културе, познате као *русенска*.¹¹⁶³ Пошто је у питању, дакле, управо оно време коме припада и сеоба Срба на југ, пут

¹¹⁶⁰ Уп. ВИИНЈ II, 46, нап. 145. *Skok*, Ortsnamenstudien, 223 sq, помишљао је да би цела фраза Војки τόπος заправо требало да гласи Војои τόπος, што би одговарало античком „Воιοηαεμυμ”. *Loma*, Sprachgut, 95, допушта да се иза грчког облика Војки препозна словенски облик *Војјіі* или *Војјіі*.

¹¹⁶¹ Остаци Срба међу Чесима су могли бити Пшовани, који су живели око Мелника на ушћу Влтаве у Лабу, cf. *Pszowianie*, SSS IV, 414 (*A. Wędzki*), пошто се за чешку кнегињу Св. Људмилу, жену кнеза Боривоја и бабу Св. Вацлава (921–929), за коју се у тзв. *Крисџијановој легенди* наводи да је била „кћерка кнеза Славибора из словенске покрајине која се старином звала Пшов, а сада је савременици по новоподигнутом граду зову Мелник” („*Liudmilam, filiam Slaviboris comitis ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur*”), *Pekař*, Nejstarší kronika česká, 138, у њеном старословенском прошком житију каже да је била „од српске земље, кнеза српскога кћи” („*ѡ земља сербьскія, княза сербьскаго дщи*”), *Sborník památek o sv. Václavu a sv. Lidmíle*, 64.

¹¹⁶² „*Etiam et Dervanus, dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit*”, *Fredegarii chronica*, IV.68, 155; *Quellen*, 238; *Свод II*, 368–371, 391.

¹¹⁶³ *Brachmann*, *Slawische Stamme*, 95–105, 136, 167–168, 241–250; *Idem*, *Historische und kulturelle Beziehungen*, 117–124; *Седов*, *Славяне*, 142–146. *Алексић*, *Српске земље*, 21–31, иако упознат с чињеницом да су Срби као носиоци русенске културе дошли у Полабље почетком VII века са југоистока, ипак сматра да је „земља Бојка”, из које се један њихов део запутио на југ, била земља Срба у Полабљу, а из податка франачког хроничара Псеудо-Фредегара да су Срби кнеза Дрвана „*ad regnum Francorum iam olem aspecserant*” закључује да су већ дуже време признавали власт Франака.

Балканског полуострва, могло би се закључити да су пре својих сеоба, у време док су били јединствена целина, Срби заиста живели на простору Чешке котлине. Констатација да су тамо живели „од почетка”, или боље „од искони” (ἀπ’ ἀρχῆς),¹¹⁶⁴ међутим, свакако не одговара истини, пошто су се словенска племена, као носиоци прашко-корчачке културе, појавила у Чешкој котлини у првој половини VI века, где су до тада боравила германска племена.¹¹⁶⁵

„Пошто су пак два брата од оца наследила власт над Србијом,” наставља Порфириогенит своје излагање повести о пореклу Срба, „један од њих узимајући половину народа, пребеже Ираклију, цару РOMEЈА, и пошто га је примио исти цар Ираклије, дао му је место за насељавање у теми Солунској, Сервију, која од тада има такав назив.”¹¹⁶⁶ Идеја о подели једне заједнице на два, па и више делова, у епохи Сеобе народа није била ништа необично и могло би се рећи да је била ако не уобичајена, онда добро позната појава. О томе постоји неколико примера из историје сеоба германских народа, од којих је свакако најпознатији случај Гота, чији је један део отишао из своје скандинавске прапостојбине, док је други остао у њој, да би се и они који су отишли касније поделили на Источне (Остроготе) и Западне (Визиготе), док су од њиховог трећег дела настали и Гепиди. На сличан начин су и делови Свева и Саксонаца доспели у Шпанију, односно у Британију, док је други део тих племена остао у Германији, а међу германским народима је било још сличних примера. Њима се могу прибројити и сарматски Алани, који су се услед инвазије Хуна 375. поделили на два дела, од којих се један повукао на северни Кавказ, док је други кренуо на запад и доспео све до Шпаније и северне Африке.¹¹⁶⁷ Познати су такође и примери Бугара,¹¹⁶⁸ али и многих других народа. Та појава је очито постојала и међу Словенима и управо би се тако могла објаснити и чињеница да се делови истих

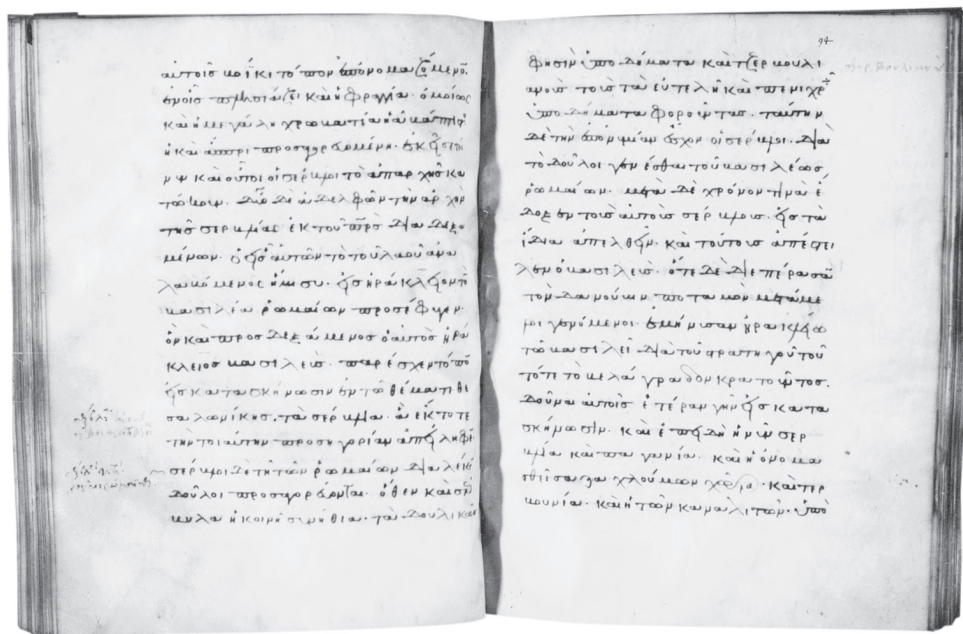
¹¹⁶⁴ DAI, 32.6–7.

¹¹⁶⁵ Седов, Славјане, 24–29.

¹¹⁶⁶ DAI, 32.7–12.

¹¹⁶⁷ Cf. Völkerwanderung, LdMA VIII, 1822–1824 (G. Wirth); Wolfram, History of the Goths; Meier, Geschichte der Völkerwanderung.

¹¹⁶⁸ Традицију о подели Бугара међу петорицом синова кана Кубрата после његове смрти средином друге половине VII века забележили су византијски писци с почетка IX века, Теофан Исповедник и патријарх Нићифор, Theophanes, 356.18–359.21; Chronicle of Theophanes, 497–499; Nikephoros, 35.1–34.

Bibliothèque National de France, Parisinus gr. 2009, fol. 93v-94r
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10722809z/f100.item>

словенских племена јављају на различитим странама словенског света,¹¹⁶⁹ што је већ показано на примеру Хрвата. У случају Срба од посебног је значаја то што је подела, према Порфириогениту, извршена тако што су два брата после смрти оца, претходног српског владара, по преузимању наследства међу собом поделила народ,¹¹⁷⁰ што значи да је подела била непосредно повезана са наслеђем кнежевске власти унутар кнежевске породице, док се, на супрот томе, за породицу која је предводила долазак дела Хрвата у Далмацију, како је већ истакнуто, не наводи да је била кнежевска. Владавину над „Србијом” (ή Σερβλία), о којој цар на том месту говори, требало би, имајући у виду то да раносредњовековне политичке творевине варварских народа нису биле организоване на територијалном, него на етничком принципу, схватити у смислу владавине над српским народом, а не над неком одређеном територијом.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁹ *Коматиџина*, Рани јужнословенски етноними, 20–21.

¹¹⁷⁰ *DAI*, 32.7–8.

¹¹⁷¹ *Коматиџина*, О српско-бугарској граници, 34.

Пошто је узео своју половину народа, један од двојице браће, нових српских кнежева, повео је своје следбенике на југ и дошао ромејском цару Ираклију, који је њему и његовим Србима дозволио да се населе у Солунској теми, у „месту” (τόπος) које се од тада зове „Сервија” (τὰ Σέρβλια).¹¹⁷² Последња констатација је по свој прилици тачна, с обзиром на то да се поменуто место, данашња Сервија на Бистрици југозападно од Солуна, не помиње под тим именом ни у једном античком грчком и латинском извору.¹¹⁷³ Присуство Срба на том простору се углавном прихвата у науци.¹¹⁷⁴ О њему сведоче и неки други тамошњи топоними (Σερβοχώρι, Ζέρβη, код Сервије и Кожана),¹¹⁷⁵ као и чињеница да су и Срби били међу различитим словенским племенима насељеним у околини Солуна чије је припаднике цар Јустинијан II (685–695, 705–711) приликом свог похода 688/689. потчинио и преселио у тему Опсикион у Малој Азији, где је за њих основана епископија τῶν Горδοσέρβων у епархији Битинији, која се први пут помиње у актима Трулског сабора 691/692. године.¹¹⁷⁶

Долазак Срба у околину Солуна аутор смешта у време владавине цара Ираклија (610–641) и представља их као избеглице које је цар љубазно примио, дозвољавајући им да се населе у једном делу његовог царства. Управо због тога се тај догађај у науци најчешће датира у време после неуспеле аварско-словенске опсаде Цариграда 626. године, када је Царство након деценије и по варварских разарања коначно повратило свој ауторитет над балканским провинцијама, а Аварска држава се нашла у расулу услед устанка потчињених народа и унутрашњих немира.¹¹⁷⁷ Међутим, стварних разлога да се Порфирогенитово излагање

¹¹⁷² DAI, 32.9–12.

¹¹⁷³ Лома, Неки славистички аспекти, 117; Živković, De conversione, 155–156; Алексић, Српске земље, 31.

¹¹⁷⁴ Cf. Vasmer, Slaven, 187, 319–320; ВИНЈ II, 47, нап. 148; ИСН I, 144 (С. Турковић); Лома, Неки славистички аспекти, 117; Ферјанчић, Долазак, 129–130.

¹¹⁷⁵ Лома, Неки славистички аспекти, 117; Живковић, Словени и Ромеји, 96, нап. 296; *Idem*, De conversione, 155.

¹¹⁷⁶ Komatina, Settlement, 33–39.

¹¹⁷⁷ Уп. ИСН I, 124 (Ј. Ковачевић); Ферјанчић, Долазак, 130–132. Верујући да Срби који долазе на Балканско полуострво потичу од Срба из Полабља којима је тада владао кнез Дрван, који се 631. године придружио словенском устанку кнеза Сама против Авара, Живковић, Јужни Словени, 285–296, прецизније датира српску сеобу у раздобље 629/630–632, пре него што је Дрван пришао Саму, док Алексић, Српске земље, 23–24, 31–38, држи да је до ње дошло тек након поменутог догађаја.

о мирољубивом доласку Срба на царску територију и благонаклоном пријему на који су наишли од цара Ираклија прихвати дословно, заправо, нема. Појава Срба на југу Балканског полуострва би се пре могла повезати са великом аварско-словенском инвазијом из првих година Ираклијеве владавине и посматрати у контексту те инвазије, која је почела 610. и довела до пустошења читаве територије Царства од Дунава до Пелопонеза, до разарања многих градова у унутрашњости полуострва, али и пљачкања егејских острва, до великих опсада Солуна 614–616. и око 618. године, а чији је врхунац била управо опсада Цариграда 626.¹¹⁷⁸ Према *Чудима Св. Димитрија Солунског*, у опсади Солуна 614–616. године учествовао је „народ Словена, наизмерно мноштво састављено од Другувита, Сагудата, Велегезита, Вајунита, Верзита и осталих племена (καὶ λοιπῶν ἐθνῶν),” пошто су претходно „опљачкали читаву Тесалију и острва око ње и Хеладе, па још и Кикладска острва и читаву Ахају, Епир и највећи део Илирика и део Азије.”¹¹⁷⁹ Имајући у виду чињеницу да су нека од наведених племена, као и поменути Срби, била у потоњим вековима такође насељена у области Солуна,¹¹⁸⁰ њихова појава на том простору би се, по свему судећи, могла приписати истим околностима, те би се међу „осталим племенима” која су учествовала у описаним догађајима, а која аутор *Чуда Св. Димитрија Солунског* не помиње по имену, могли препознати и Срби. Исте околности, то јест продори у оквиру великог аварско-словенског продора на Балканско полуострво између 610. и 626. године, довеле су и делове Срба, као и Хрвата, још даље на југ, на Пелопонез, у чијој су топонимији остала бројна сведочанства о њиховом присуству.¹¹⁸¹

На податак о насељавању Срба у околини Солуна цар надовезује своје тумачење о значењу имена „Срби”, наводећи како се „Срби пак ромејским говором називају „робови”, одакле и „сервила” (σέρβυλα)

¹¹⁷⁸ Lemerle, *Miracles*, II, 85–103; *Бариишић*, Чуда, 85–100; *Исџи*, Византиски Сингидунум, 12; ВИНЈ I, 146–149, 154–158, 162–168, 171–172, 186–196; *Живковић*, Јужни Словени, 184–194; *Алексић*, Српске земље, 17–18.

¹¹⁷⁹ Lemerle, *Miracles*, I, 175; ВИНЈ I, 186–190 (Ф. *Бариишић*).

¹¹⁸⁰ Lemerle, *Miracles*, II, 88–90; ВИНЈ I, 186–190 (Ф. *Бариишић*); *Живковић*, Јужни Словени, 194–262; *Комајџина*, Рани јужнословенски етноними, 4–7.

¹¹⁸¹ *Vasmer*, *Slaven*, 149, 158, 162, 168; *Комајџина*, Рани јужнословенски етноними, 10–11. О времену доласка Словена на Пелопонез, уп. *Живковић*, Јужни Словени, 55–106.

обично зову ропску обућу, а „цервулијани” (τζερβουλιάνοι) оне који носе јевтину и сиромашну обућу. Такво име су добили Срби због тога што су постали робови цара Ромеја.¹¹⁸² Очито је, дакле, да он повезује етноним „Срби” са латинском речју „servus”, „роб” и њеном изведеницом „servula”, пошто сам користи облик Σέρβλοι, а не Σέρβοι.¹¹⁸³ То тумачење је свакако далеко од истине, а од бројних до сада предложених етимологија српског народног имена најприхватљивијом се чини она која то име изводи из прасловенске основе *srbъ, са значењем „потомак, наследник”, очуване до краја средњег века у старопољском „*pasierb*, *pasirb*” = „посинак, признати ванбрачни син”.¹¹⁸⁴ Сам облик *Srbъ је имао функцију колектива, а из тог облика је уз помоћ присвојног суфикса *-jъ* изведен облик једнине *Srb-jъ > *Srblijъ*, у значењу „српски, српскога рода”, од кога је настала множина *Srbliji*, *Srblije*, позната у српским средњовековним споменицима (*Срѣбли*, *Срѣбл’е*), а најраније посведочена управо у Порфиригеновом Σέρβλοι, Σερβλία, Σέρβλια. С друге стране, додавањем колективу *Srbъ сингулативног суфикса *-inъ* настао је облик *Srb-inъ > *Srbinъ*, од кога опет потиче савремена множина *Срби*, као и касније уобичајени грчки облик Σέρβοι.¹¹⁸⁵ Првобитни колективни облик српског имена посведочен је у староруском облику *Серебъ*, забележеном у првом руском летопису,¹¹⁸⁶ али није немогуће да на њега упућују и облици средњег рода множине у којима се јављају из њега изведени грчки топоними τὰ Σέρβλια/Σέρβια, τὰ Горδόσερβα.

Излагање најстарије српске историје наставља се податком да су „после неког времена одлучили исти Срби да се врате у своју (земљу), и цар их је отпослао. Када су пак прешли реку Дунав, пошто су се предомислили, поручили су цару Ираклију, преко стратега који је тада држао Београд, да им да другу земљу за насељавање.”¹¹⁸⁷ Иако му је често

¹¹⁸² DAI, 32.12–16.

¹¹⁸³ Уп. ВИИНЈ II, 48, нап. 150. О томе да се код Порфиригенига израз „ромејски говор” односи на латински језик већ је било речи на одговарајућем месту. Међутим, *Živković*, *De conversione*, 156–158, узима латинску етимологију српског имена изведену из тврдње да су они били потчињени као „робови” цару Ромеја као доказ да се тај податак налазио у његовом тобожњем латинском извору.

¹¹⁸⁴ Уп. *Комати́на*, Рани јужнословенски етноними, 11–12.

¹¹⁸⁵ *Бошковић*, Срѣљи и Срби, 23–25; *Lota*, *Spachgut*, 93; *Исѣи*, Топонимија, 205–206.

¹¹⁸⁶ ПСРЛ I, 6.

¹¹⁸⁷ DAI, 32.16–20.

одрицана,¹¹⁸⁸ наведени податак би могао да има историјску основу, и то у догађајима који су уследили неуспешној аварско-словенској опсади Цариграда 626. године. Пораз под зидинама римске престонице довео је, наиме, до краја вишедеценијског савезништва између Авара и словенских племена и до почетка њихових међусобних сукоба, о којима сведочи и савремени византијски песник Георгије Писида, помињући како „Скит (Аварин) убија Словена и потом бива убијен и окрвављени међусобним убијањем умногоне су ометени за вођење заједничке борбе”.¹¹⁸⁹ У исто време је у Средњој Европи избио велики словенски устанак против аварске владавине, предвођен франачким трговцем Самом, доведши до настанка снажне словенске државе којом је Само владао наредних тридесет пет година.¹¹⁹⁰ У том контексту би, како смо истакли, по свој прилици требало посматрати и податке о сукобу Хрвата и Авара забележене у 30. и 31. поглављу списа *De administrando imperio*.¹¹⁹¹ Уколико су Срби, односно њихов главни део, пошто су, како је изложено, неки и касније живели у околини Солуна, одлучили да се после завршетка вишегодишњих војних дејстава по средишњем делу римске територије на југу Балканског полуострва врате у своју северну постојбину, пут би их тамо недвосмислено водио преко Београда и Дунава, или по свој прилици Саве, на коју се, како је показано, код Порфирогенита такође односи име „Дунав”, у правцу Панонске низије. Међутим, у описаним околностима израженог аварско-словенског непријатељства до којег је дошло после 626. пролазак кроз средиште аварске територије у Панонској низији би у сваком случају био тешко изводљив, што би утицало на Србе да се задрже у земљама јужно од Саве и Дунава.¹¹⁹² Посебан проблем у тумачењу наведеног одломка представља помен ромејског „стратега који је тада држао Београд”,¹¹⁹³ за који се верује да је

¹¹⁸⁸ Уп. ВИИНЈ II, 49, нап. 153; *Ферјанчић*, Долазак, 129–131; *Živković*, De conversione, 158–160.

¹¹⁸⁹ Giorgio di Pisidia, 228–229; ВИИНЈ I, 158.

¹¹⁹⁰ Fredegarii chronica, IV.48, 144–145; Quellen, 206–210; Свод, II, 366–367, 374–384.

¹¹⁹¹ DAI, 30.67–71, 31.17–20.

¹¹⁹² Држећи се дословно Порфирогенитовог исказа и датирања српске сеобе са севера у време после 626. године, *Живковић*, Јужни Словени, 290–291; *Алексић*, Српске земље, 31–38, сматрају, напротив, да је у околностима аварско-словенских сукоба пут једног словенског племена кроз Панонску низију био могућ, а у време чврсте аварске владавине онемогућен, док у коначном насељавању Срба у северозападном делу Балканског полуострва препознају вољу царске политике.

¹¹⁹³ DAI, 32.19–20.

пострадао заједно са другим градовима римског Илирика услед аварско-словенске најезде у току прве деценије Ираклијеве владавине.¹¹⁹⁴

Међутим, „пошто је садашња Србија и Паганија и такозвана земља Захумљана и Травунија и (земља) Конављана била под влашћу цара Ромеја,” наставља даље Порфирогенит, „а те су земље пак остале пусте због Авара (јер су одатле протерали Романе који сада настајују Далмацију и Драч), населио је цар ове Србе у тим земљама, и били су цару Ромеја потчињени.”¹¹⁹⁵ Земље за које каже да су се у њима Срби населили на завршетку своје сеобе Порфирогенит наводи, очигледно, према савременим приликама, пошто и сам каже да су то „садашња Србија (ή νῦν Σερβλία) и Паганија и такозвана земља Захумљана и Травунија и (земља) Конављана.”¹¹⁹⁶ У питању су, наиме, земље у којима су у његово време живели Срби и са којима је царски двор, према подацима у „Листи адреса за стране владаре” из 946. године у поглављу II, 48 *Књије о церемонијама*, одржавао дипломатске односе.¹¹⁹⁷ Да је у питању аутору савремена политичка организација српских земаља јасно сведочи помен Конавала, који су постали посебна политичка целина издвојена из Травуније тек нешто раније у односу на време када настају поменути подаци.¹¹⁹⁸ Набројане земље су означене као српске у етничком смислу, пошто су у њима, како је у тексту и наведено, живели Срби,¹¹⁹⁹ а не зато што су биле под српском политичком доминацијом.¹²⁰⁰ Међусобни

¹¹⁹⁴ *Баришић*, Византиски Сингидунум, 12–13; *Lilie*, Kaiser Herakleios, 23–33; *Ферјанчић*, Долазак, 129–131; *Kalić*, Information about Belgrade, 33–34. *Živković*, De conversione, 159–160, сматра, међутим, да је древни Сингидунум могао да одржи додир са царском администрацијом у Цариграду упркос губитку територија у унутрашњости користећи Дунав као везу, али је мишљења да име тог града није могло да фигурира у српској традицији.

¹¹⁹⁵ DAI, 32.21–27.

¹¹⁹⁶ DAI, 32.21–23.

¹¹⁹⁷ Livre de cérémonies III, II, 48.123–126.

¹¹⁹⁸ *Комашина*, Политички положај Конавала, 11–21. *Živković*, De conversione, 160–162, сасвим неосновано тврди да се подаци не односе на Порфирогениту савремену политичку ситуацију, него да су преузети из тобожњег извора који је користио, а који је наводно настао средином друге половине IX века, када Конавали, међутим, свакако нису били посебна целина.

¹¹⁹⁹ *Ферјанчић*, Долазак, 137–139.

¹²⁰⁰ DAI. Commentary, 139; *Klaić*, Povijest, 212–213; *Katičić*, Od Konstantina Porfirogeneta, 58–60, сматрају да подаци искључиво одражавају политичке, а не етничке прилике, тј. да су наведене поморске земље у то време биле под политичком доминацијом Срба, а не да су биле насељене њима. Сличног је мишљења и *Новаковић*, Карта, 39–40. Одрицање српског етничког идентитета поморским кнежевинама, па чак и Босни, почива на ничим непоткрепљеном, али у савременој историографији веома заступљеном схватању о томе да су Јужни Словени на простору античке Далмације

односи српских кнежевина су, без сумње, били сложени, пошто се у 34. поглављу каже да су „архонти Травуније увек били под влашћу архонта Србије”,¹²⁰¹ док, на супрот томе, на једном месту у 32. поглављу, када говори о догађајима из око 917. године, аутор истиче да је „Паганија *шага* била под влашћу архонта Србије” (εις Παγανίαν, τὴν τότε παρὰ τοῦ ἄρχοντος Σερβλίας διακρατουμένην),¹²⁰² из чега би следио закључак да то више није било тако у време када је настао спис. Ипак, са становишта царског двора, које је једино меродавно у овом случају, судећи према поменутих белешкама у „Листи адреса” из 946. године, владари свих јужнословенских кнежевина су били у једнаком положају у односу на ромејске царе и ниједан од њих није имао првенство над другима.¹²⁰³ С друге стране, чињеница да цар податке о насељавању Срба излаже према савременој политичкој ситуацији отвара питање колико се таква слика може применити на сам период о којем је реч. Како је већ истакнуто, помен Захумљана, Неретљана, Травуњана и Конављана и Дукљана у вези с догађајима из IX века у 29. поглављу последица је царевог пресликавања савремених прилика на раније време, те би се на сличан начин могли тумачити и ови подаци из 32. поглавља. Другим речима, на основу царевог податка да су Срби у време цара Ираклија населили „садашњу Србију и Паганију и такозвану земљу Захумљана и Травунију и (земљу) Конављана” не би се могло закључити да су све наведене земље настале као посебне целине непосредно по насељавању Срба на њиховој територији.

по свом насељавању образовали низ различитих заједница са недефинисаним идентитетом, од којих су Срби и Хрвати били можда најзначајније, али никако једине заједнице; уз то, сасвим је неоснована претпоставка да се не може говорити о постојању српског или хрватског идентитета изван политичких оквира њихових кнежевина, као и инсистирање, с друге стране, на недовољно образложеном концепту сложености, вишеслојности и „флуидности” етничке идентификације, ср. *Budak*, Prilog valorizaciji, 125–138; *Idem*, Südslawische Ethnogenesen, 129–136; *Isti*, Identities, 226–241; *Živković*, O počecima, 158–159; *Исџиу*, Неретљани, 12–13; *Анџић*, Ranosrednjovjekovni Neretvani, 239–252, 274; *Алимов*, От жупанов к архонтам, 22–23; *Vedriš*, Balkanske sklavinije, 590, 593. При томе се занемарује чињеница да су од свих племена која се помињу на том простору у историјским изворима, само Срби и Хрвати своја имена донели из словенске прапостојбине, што значи да су само они постојали као етничке заједнице пре доласка на нове просторе, док су се нова племена, која су по правилу имала називе географског порекла према својим новим стаништима, могла образовати или као огранци тих првобитних племена, или пак од припадника више различитих првобитних племена, али је у том случају њихово повезивање на општој словенској, али просторно дефинисаној, основи претходило њиховој поменској географској идентификацији, *Комайшина*, Рани јужнословенски етними, 11–13, 20–21.

¹²⁰¹ DAI, 34.12–13. Уп. *Ферјанчић*, Долазак, 139–141; *Блајковић*, Српске удеоње кнежевине, 48–49.

¹²⁰² DAI, 32.84–85.

¹²⁰³ Livre de cérémonies III, II, 48.123–128; *Ферлуја*, Византијско царство, 82–85.

Упадљив је изостанак Дукље у царевом навођењу земаља које су насељавали Срби, што је у комбинацији са подацима из 35. поглавља, у коме се за Дукљане не бележи изричито да су Срби, док се насупрот томе за Захумљане, Травуњане и Конављане и Неретљане (Пагане) у њима посвећеним одељцима изричито наводи да потичу од оних Срба чији је кнез пребегао цару Ираклију,¹²⁰⁴ довело до тумачења да Дукљани заправо нису били Срби.¹²⁰⁵ На такву интерпретацију се најчешће одговарало чињеницом да и поред тога Порфирогенит своје излагање о Дукљи и Дукљанима смешта у оквир излагања посвећеног Србима и племенима за која изричито наводи да су српска.¹²⁰⁶ Тај аргумент нарочито добија на снази када се узме у обзир и изнето и образложено мишљење да су према првобитној подели царевог списка, поглавља 32–36. била замишљена као једна јединствена целина посвећена Србима. Поред тога, требало би скренути пажњу и на околност да се у царевом поимању географије јужнословенских територија у Далмацији може препознати више нивоа: први, када цар све јужнословенске кнежевине посматра као једну целину коју, заједно са истоименом ромејском темом која је обухватала романске приморске градове и острва, назива према старом римском провинцијском називу *Далмацијом*; други, када исти тај простор дели на две целине – *Хрвајску* и *Србију*; и трећи, када све јужнословенске кнежевине, тј. Хрватску, Србију, Захумље, Травунију

¹²⁰⁴ DAI, 33.8–10, 34.3–6, 36.5–7.

¹²⁰⁵ Уп. *Комајшина*, Идентитет Дукљана, 34, нап. 4. Услед тога су се у историографији појавиле различите интерпретације које су аутори износили учивши прилику да попуне ту идентитетску „празнину”. Тако су једни сматрали да то што Порфирогенит не наводи експлицитно да су Дукљани били Срби значи да су били посебан словенски народ, односно да су од почетка представљали посебну „Склавинију”, cf. *Budak*, *Identities*, 228–229, 240; *Vedriž*, *Balkanske sklavinije*, 593–595, при чему се околност да византијски писци XI–XII века када говоре о Дукљи помињу Србе, Трибале, Дукљане, Травуњане и Хрвате узима као доказ етничке неодређености тог простора. Други су пак били мишљења да су Дукљани заправо били Хрвати, позивајући се на спорни податак једнако спорног *Лейхойса поја Дукљанина* о „Црвеној Хрватској” на простору јужног дела источнојадранске обале, уз речене спорадичне помене хрватског имена у вези са догађајима у Дукљи код византијских писаца XI–XII века (Скиличиног Настављача, његовог глосатора Михаила Деволског, Нићифора Вријенија и Јована Зонаре, који се ослањао на продужетак Скиличине историје), уп. *Nauphtmann*, *Konstantin Porphyrogenit*, 21–24; *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 32, 91–92; *Майоров*, *Великая Хорватия*, 28–30; *Алимов*, *Этногенез хорватов*, 230–239. У науци је, међутим, одавно објашњено да поменути византијски писци на одговарајућим местима име Хрвата користе само као синоним за Србе и показано да подаци византијских аутора тог времена јасно указују на српски етнички карактер Дукље, *Рагојчић*, Како су називали, 1–12; ИСН I, 190–191 (*С. Бирковић*); *Блајојевић*, *Српска државност*, 74–75, 78–79, иако су били свесни њене територијалне посебности, *Комајшина*, *Србија и Дукља*, 159–180.

¹²⁰⁶ *Комајшина*, Идентитет Дукљана, 33–35.

и Конавле, Дукљу и Паганију, посматра као посебне целине. Имајући у виду цареву примарну поделу јужнословенске Далмације на *Хрвајтску* и *Србију*, као и чињеницу да на оним местима на којима говори о догађајима из најраније историје јужнословенских народа у Далмацији Порфирогенит познаје само Хрвате и Србе, може се закључити да за њега и Дукљани, попут Захумљана, Травуњана и Конављана и Неретљана, припадају Србима.¹²⁰⁷ С друге стране, иако на наведеном месту у 32. поглављу цар не наводи Дукљу међу земљама које су населили Срби, он већ у наставку исте реченице показује да и њу има у виду у истом контексту, пошто бележи како су Срби населили земље које су опустеле јер су Авари из њих протерали „Романе који сада настајују Далмацију и Драч”.¹²⁰⁸ На том месту он једини пут у свом спису помиње поред Романа у Далмацији и Романе који живе на простору тадашње Драчке теме, желећи да истакне како и они потичу са простора земаља које су у време своје сеобе населили Срби, а међу тим просторима се мора препознати и Дукља, која се налазила у непосредном суседству драчке области.¹²⁰⁹ Стога се изостанак Дукље у набрајању земаља које су насељавали Срби на наведеном месту, по свој прилици, може објаснити једноставном омашком, проузрокованом ремећењем уобичајеног редоследа навођења јужнословенских земаља (Србија, Паганија, Захумље, Травунија, Конавли, уместо Србија, Захумље, Травунија, Конавли, Паганија), а не царевом свесном намером да је из тог поретка изостави.¹²¹⁰

Податак о томе да су Романи који су у то време живели у Драчкој теми потицали са простора који су почетком VII века населили Срби од великог је значаја и за питање судбине романског становништва средишњег дела Балканског полуострва услед аварско-словенске најезде и

¹²⁰⁷ *Коматиџина*, Идентитет Дукљана, 35–39. *Živković*, *De conversione*, 161–162, сматра да је разлог изостављања Дукље из пописа земаља које су населили Срби на овом месту, као и у 35. поглављу, то што Дукља није припадала римској Далмацији, него провинцији Превалитани, а с обзиром на то да се Срби превасходно посматрају као становници Далмације. Међутим, већ је довољно пута истакнуто да се у спису *De administrando imperio* Далмација посматра као земља која почиње од „граница Драча, то јест од Бара”, DAI, 30.8–9, и која, према томе, обухвата и Дукљу, „која се приближава градовима Драча, то јест Љешу, Улцињу и Бару”, DAI, 30.95–97.

¹²⁰⁸ DAI, 32.23–25.

¹²⁰⁹ *Коматиџина*, Идентитет Дукљана, 41–43.

¹²¹⁰ *Коматиџина*, Идентитет Дукљана, 39–41. На сличан начин су, на пример, приликом набрајања јужнословенских племена у вези са опсадом Барија 871. у 29. поглављу изостављени Дукљани и Пагани, а из набрајања земаља које су Јужни Словени населили у време цара Ираклија у 35. поглављу Паганија, DAI, 29.109–112, 35.7–9.

словенског насељавања. Како је у науци утврђено, тзв. култура Комани-Кроја, која се развијала на простору између Скадра, Призрена, Охрида и Валоне између VII и IX века, укључујући касније знамените средњовековне градове Скадар, Дриваст, Љеш, Свач, Сард, Улцињ, Бар, припадала је локалном романском становништву које се може идентификовати управо са Порфирогенитовим Романима Драчке теме. Његов податак посебно добија на значају када се узме у обзир то да су историјска, археолошка и филолошка истраживања међу њеним носиоцима препознала и присуство романског становништва пореклом са простора позноримских провинција Паноније, Горње Мезије, Дарданије и Превалиса, које се пред освајачима повукло у правцу југозапада.¹²¹¹

Податак да су земље у којима су се населили Срби у време цара Ираклија биле пуне јер су Романи из њих протерали Авари,¹²¹² преузет је, очито, из 31. поглавља,¹²¹³ где је пак уобличен на основу података о аварском освајању Далмације из 29. и 30. поглавља.¹²¹⁴ Сама тврдња да је управо поменути цар у тим земљама населио Србе и да су они након тога били потчињени њему и његовим наследницима,¹²¹⁵ проистекла је из Порфирогенитовог идеолошког становишта, поновљеног на више места у спису, да су Јужни Словени од самог свог досељавања у Далмацију били потчињени ромејским царевима.¹²¹⁶

¹²¹¹ *Јиречек*, Романи, 67–68; *Појновић*, Албанија у касној Антици, 229–250; *Анђоновић*, Град и залеђе, 25–26, 243–246; *Loma*, Sloveni i Albanci, 318–323; *Curta*, Southeastern Europe, 103–105. Повезивање културе Комани-Кроја са Сермисијанима, *Curta*, ibidem, 105–107; *Алексић*, Српске земље, 58–62, потомцима римског живља, сматра се претежно романског језика, које су Авари заробили приликом пустошења балканских провинција у другој деценији VII века и населили на својој територији у Срему, одакле су се осамдесетих година истог столећа вратили на југ и населили на Керамисијском пољу у Македонији, уп. *Цвејковић*, Сермисијани, 33–43, свакако није оправдано, премда није искључено да се део тог становништва временом доселио међу сродно романско становништво на подручју културе Комани-Кроја (тзв. Власи Сремљани), *Loma*, Sloveni i Albanci, 318–320; *Цвејковић*, Сермисијани, 41–42.

¹²¹² DAI, 32.23–25.

¹²¹³ DAI, 31.8–17.

¹²¹⁴ DAI, 29.14–53, 30.14–61.

¹²¹⁵ DAI, 32.25–27.

¹²¹⁶ DAI, 29.54–58, 31.58–60, 32.146–148. Међутим, узимајући тај податак дословно, *Живковић*, Јужни Словени, 297–298, сматра да су Срби са Царством склопили *foedus* којим су им Ромеји препустили одбрану северног Илирика од Авара, док *Алексић*, Српске земље, 38–39, износи мишљење да су Срби по досељавању у римску Далмацију склопили споразум са Царством, којим су стекли легитимна права на коришћење те земље која је формално и даље била у власништву Царства. Његов закључак да су „крајњи циљ српске колонизације биле приморске области

Излагање најраније историје Срба у 32. поглављу завршава се податком да је „њих цар доводећи свештенике из Рима покрстио, и пошто их је научно да исправно врше дела побожности, изложио им веру хришћана.“¹²¹⁷ Тај податак је сасвим супротан оном забележеном у 29. поглављу, где се заслуге за покрштавање Срба, као и осталих јужнословенских племена, приписују цару Василију I (867–886), премда се истиче како је он тада дао да се покрсте „сви они који су се међу њима затекли некрштени“.¹²¹⁸ На одговарајућем месту је објашњено порекло и генеза тог податка и изражено мишљење да је он проистекао управо из несклада између податка који је Порфиригенит пронашао у спису свог оца цара Лава VI, познатим *Такѿиикама*, о томе како је његов деда Василије I покрстио словенска племена, и података које је имао на располагању из српске и хрватске традиције, према којима су они исповедли хришћанство и пре времена Василијеве владавине. Ово би био управо такав податак потекао из српске традиције, која је свакако памтила да су у неком тренутку након насељавања у далматинском залеђу међу Србе дошли свештеници римског папе и проповедали им хришћанску веру.¹²¹⁹

О томе да су први основи хришћанске вере Србима дошли управо посредством римских мисионара у науци одавно нема спора. О томе сведочи основна хришћанска и богослужбена терминологија у српском језику, архитектура најстаријих српских сакралних објеката, трагови у топонимији, као и трагови римског богослужбеног календара у српском

Далмације..., укључујући и њено седиште, град Салону”, при чему се и словенски напади на тај град описани у 29. и 30. поглављу, DAI, 29.14–53, 30.14–61, приписују Србима *Алексић*, исто, 40–46, нема упориште у изворима. О улози Римског царства у насељавању варварских народа на својој територији и изградњи њихове политичке организације у раном средњем веку, cf. *Chrysos, The Empire, the gentes and the regna*, 13–19.

¹²¹⁷ DAI, 32.27–29.

¹²¹⁸ DAI, 29.68–75; *Максимовић*, Покрштавање, 166–167.

¹²¹⁹ У науци се често ставља акценат на чињеницу да се на овом месту помињу само свештеници, али не и да су „од њих начињени архиепископ, епископ, презвитери и ђакони”, односно читава црквена хијерархија, како је то забележено у вези са податком о покрштавању Хрвата у време цара Ираклија, DAI, 31.21–25. *Максимовић*, Покрштавање, 167–169, у томе препознаје аутентичну разлику у описима два паралелна, али ипак различита процеса, пошто су ти описи потекли из различитих извора. *Živković, De conversione*, 163–164, с друге стране, из тога изводи закључак да је покрштавање Срба управо на тај начин било описано у тобожњем првобитном извору који је Порфиригенит користио, јер би, у супротном, податке о покрштавању Срба сасвим уподобио онима о покрштавању Хрвата, мада није јасно зашто би то морао да учини. Ипак, на другом месту износи гледиште да је читава прича о покрштавању Срба у том тобожњем извору измишљена, *ibidem*, 168–169.

народном календару.¹²²⁰ Међутим, тешко је рећи да ли се то догодило већ у време цара Ираклија (610–641), то јест, непосредно након насељавања Срба.¹²²¹ Према подацима сачуваним у животопису папе Јована IV (640–642), родом из Далмације, варвари који су у то време живели у његовој домовини још увек су били пагани („gentes”), од којих је откупљивао заробљенике и светачке реликвије.¹²²² Први подаци о деловању римске цркве међу Јужним Словенима потичу из писма папе Агатона (678–681) цару Константину IV (668–685) и његовој браћи поводом Шестог васељенског сабора у Цариграду 680/681, у коме стоји како многи од епископа служе и међу „Лангобардима, Словенима, Францима, Визиготима, Британцима.”¹²²³ Такође се и у једној епископској notiцији, насталој средином VIII века, наводе и Словени као део јурисдикционог подручја Римске цркве: „Први престо врховног апостола Петра, предстојника Старог Рима, који руководи апостолским и патријаршијским престолом до граница Саксонаца и Гала и Кампањана и Франака и Илира, и до Гадира и Хераклових стубова и океана, чији је почетак према заласку сунца... до Равене и Лангобарда и Солуна, Словена и Арабљана и Авара и Скита и реке Дунав.”¹²²⁴ Прво непосредно сведочанство о присуству хришћанства у српској кнежевској породици јесу хришћанска имена *Стефан* и *Петар* које су носили синови српског кнеза Мутимира и његовог брата Гојника

¹²²⁰ *Јиречек*, Историја I, 98; *Исџи*, Романи, 41; *Dvornik*, Byzantine Missions, 37–39; ВИИИИ П, 49, нап. 154; *Калић*, Црквене прилике, 114–115; ИСН I, 152 (С. *Ђурковић*); *Лома*, Сутелица, 7–28; *Исџи*, Рани слојеви, 1–18; *Максимовић*, Покрштавање, 163; *Живковић*, Црквена организација, 131–139; *Gilbetić*, Early Liturgical History, 87–101; *Komatina*, Church in Serbia, 711–712; *Пентковски*, Славянское богослужение, 37–41.

¹²²¹ Уп. *Максимовић*, Покрштавање, 167–171; *Живковић*, Јужни Словени, 301–305.

¹²²² „Johannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico... Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum qui depraedati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praecerat...”, *Liber pontificalis* I, 330.1–5.

¹²²³ S. Agathonis parae err., PL 187, 1226. Требало би скренути пажњу и на околност да су у то време многи од Словена насељених у околини Солуна били хришћани, што је јасно на основу чињенице да је цар Јустинијан II војску коју је регрутовао за рат са Арабљанима 691/692. међу Словенима које је 688/689. преселио из околине Солуна у тему Опсикион назвао „Изабралим народом”, што је библијска фраза која се не би могла применити на пагане. Међу тим Словенима били су и поменути солунски Срби, за које је у теми Опсикион, у провинцији Битинији била основана и епископија τῶν Γορδοσέρβων, *Komatina*, Settlement, 33–39. Пошто је у то време солунска митрополија још увек била у оквиру Римске цркве, а солунски архиепископ као папин викар био надлежни архијереј за читаву територију Илирика, *Комаћина*, Црква и држава, 31–39, 46–47, то је и покрштавање Словена у околини Солуна у организационом смислу припадало делатности Римске цркве.

¹²²⁴ Hieroclis Synecdemus, no. 5.2–20; *Комаћина*, Црквена политика, 272.

из IX века,¹²²⁵ а од којих се први помиње као дете (παῖδιον) у време другог српско-бугарског рата.¹²²⁶ Како се тај рат, од чијег датирања зависи и датирање рођења поменутог Стефана, по нашем мишљењу одиграо почетком друге половине IX века, о чему ће бити више речи у наставку, на основу тог податка се може закључити да је процес покрштавања српског народа, који је отпочео у ранијим вековима, био углавном окончан до средине IX века.¹²²⁷ Крају VIII или првој половини IX века припада и најстарији сачувани хришћански храм у Српској земљи, знаменита Петрова црква у Расу, за коју су најновија истраживања показала да по својим одликама спада у ред такозваних „пропријетарних” храмова, какви су у то време подизани широм хришћанског Запада, а нарочито на новопокрштеним подручјима Средње Европе.¹²²⁸

Цео досадашњи одломак првог одељака 32. поглавља списка *De administrando imperio*¹²²⁹ представљао би својеврстан *origo gentis* Срба, попут оног забележеног о Хрватима у 30. поглављу.¹²³⁰ Нема сумње да забележено излагање почива на српској традицији, али се у њему могу препознати и одређени елементи чије је порекло, по свој прилици, било другачије. То се односи пре свега на помен цара Ираклија, који заиста јесте владао у време досељавања Срба, али чије име српско предање није морало да запамти, а коме су приписане заслуге за насељавање и покрштавање Срба и врховна власт над њима, у складу са идеологијом израженом на више места у Порфирогенитовом спису о томе да су Јужни Словени од времена цара Ираклија били потчињени царевима Ромеја. Исто запажање би требало да се односи и на етимологију српског имена, помен ромејског стратега у Београду, напомену да су земље које су Срби населили претходно опустошили Авари и из њих протерали Романе, преузету из дотадашњег излагања у поглављима 29–31. Подаци за које би се могло тврдити да потичу непосредно из српске традиције били би, стога, они да Срби потичу од некрштених Срба, званих и Бели, који станују с оне стране Угарске, у земљи „коју они зову Бојка”; да су два брата наследила од оца власт над

¹²²⁵ DAI, 32.51–52, 60–61.

¹²²⁶ DAI, 32.48–53.

¹²²⁷ *Комаџина*, Црквена политика, 272–276.

¹²²⁸ *Војводић*, Поглед на резултате, 238–262, посебно 258–260.

¹²²⁹ DAI, 32.2–29.

¹²³⁰ DAI, 30.61–90.

Србима, те да је један од њих узимајући половину народа дошао у Солунску земљу, у Сервију (тј. *Србље*), која од тада има такав назив; да су после неког времена одлучили да се врате у своју земљу, али да су, када су дошли до Београда, одустали од те намере и населили се у својим садашњим земљама; да су касније међу њих дошли римски свештеници и покрстили их. На српско предање као основу излагања упућује и коришћење облика οἱ Σέρβλοι, ἡ Σερβλία за Србе и њихову земљу, према раним српским облицима *Sr̄blji*, *Sr̄blje*, као и τὰ Σέρβλια за Сервију на Бистрици, која се у изворима иначе увек јавља као τὰ Σέρβια.¹²³¹ Наведене податке из српског народног предања забележио је и уобличио, по свој прилици, сам Константин Порфиrogenит, а на његову улогу у томе упућују и горе наведени елементи којима је излагање употпуњено и уклопљено у шири контекст његовог излагања о словенском насељавању римске Далмације.¹²³² Међутим, како су ти подаци део јединствене целине посвећене раној историји Срба, читавој проблематици ћемо се вратити на другом месту.

Наредна реченица се обично преводи са: „Када Бугарска беше под влашћу Ромеја”,¹²³³ чему недостаје завршетак који би јој дао пуни смисао.

¹²³¹ DAI, 32.11; Servia, ODB III, 1882 (Т. Е. Gregory); *Комаџина*, Рани јужнословенски етноними, 11, нап. 9; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 115. *Živković*, De conversione, 151–152, међутим, сматра да коришћење српског облика народног имена не сведочи о српском предању као извору података које је забележио Порфиrogenит, него напротив, о томе да је он пред собом имао документа која су настала услед блиског додира са Србима.

¹²³² Због велике сличности између овог одломка и одломка о најранијој историји Хрвата у 31. поглављу, DAI, 31.3–25, у науци је било мишљења да су у њему изложени подаци о Србима заправо измишљени на основу података о Хрватима, уп. ВИИНЈ, II, 46, нап. 144; *Margetić*, Konstantin Porfirogenet, 75–80, што је оправдано одбачено, ВИИНЈ II, нав. место; DAI, Commentary, 130–133; *Ферјанчић*, Долазак, 126; *Максимовић*, Покрштавање, 157–158, или пак да су оба састављена на основу истоветног литерарног обрасца, без стварне изворне вредности, *Ančić*, Ranosrednjovjekovni Neretvani, 248–249. Такође се сматрало и да тај уводни део одељка о српској историји у 32. поглављу потиче из једног посебног, непознатог списка у коме је било речи о пореклу, досељавању и раној историји Срба и Хрвата и који је цар користио и приликом састављања одговарајућих делова 29, 30. и 31. поглавља, уп. *Максимовић*, Структура, 26–28. *Živković*, De conversione, passim, посебно 152–153, 197–223, покушао је да тај спис идентификује са тобожњим *De conversione Croatorum et Serborum*, који је седамдесетих година IX века наводно саставио чувени папски библиотекар Анастасије, према савременом спису посвећеном хришћанизацији Бавараца и Карантанаца под франчком владавином (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), при чему је настојао да оповргне сваку могућност да подаци које је забележио Порифогенит у 32. поглављу потичу из српског историјског памћења, *ibidem*, 149–166. Међутим, очигледно је да се ради о две различите традиције, хрватској и српској, које, свака из свог угла, сведоче о истом процесу у коме су се та два сродна словенска племена у исто време и у истим историјским околностима наша на простору римског Балкана и у светлости хришћанске цивилизације, које је додатно приближио сам Порфиrogenит, обликујући их и уклапајући их у сопствену идеолошко-политичку интерпретацију тих догађаја.

¹²³³ DAI, 32.29–30; ВИИНЈ II, 49–50.

То се тумачи лакуном у тексту, која у самом рукопису, међутим, није видљива. Сматра се да та реченица отвара наредно излагање, где се наводи како је умро српски кнез који је довео Србе на Балкан,¹²³⁴ из чега се изводи закључак да се то догодило док је „Бугарска била под влашћу Ромеја”, тј. пре доласка Бугара 680. године.¹²³⁵ Међутим, излагање о смрти првог српског кнеза и његовим потомцима, у наредном одломку, има свој сопствени контекст,¹²³⁶ у коме податак да је „Бугарска била под влашћу Ромеја” нема јасно место. Оно, с друге стране, постаје јасније ако се узме да та реченица, уместо да отвара наредно излагање, у ствари затвара претходно, где је наведено како су Срби затражили од цара Ираклија да им додели другу земљу за насељавање преко ромејског стратега у Београду,¹²³⁷ који је у Порфирогенитово време припадао Бугарима, што је јасно на основу његових података о Дунаву као граници између Бугара и Угара у 40. поглављу.¹²³⁸ Због тога би исту реченицу правилније било превести констатацијом „јер Бугарска пак беше под влашћу Ромеја”, којом је Порфирогенит желео да појасни свој раније наведени податак о присуству ромејског стратега у Београду у време досељавања Срба за владавине цара Ираклија.

Следећи одломак гласи: „Пошто је умро онај архонт Србин који је пребегао цару, по наследству је владао његов син, и опет унук, и тако из његовог рода редом архонти. После неког времена рођен је од њих Вишеслав, и од њега Радослав, и од њега Просигој, и од њега Властимир”.¹²³⁹ Наведени одломак, очигледно, повезује српски *origo gentis* са даљим излагањем о српској историји. Пошто у оба фигурира неименовани српски кнез који је довео Србе на Балкан и од кога потиче српска кнежевска породица,¹²⁴⁰ а и због чињенице да припадају једном истом одељку у оквиру 32. поглавља, може се закључити да се даље излагање о српској историји непосредно наставља на њихов *origo gentis*, то јест да је српски *origo gentis* с почетка одељка само уводни део јединственог и

¹²³⁴ DAI, 32.30–31.

¹²³⁵ ВИИИЈ II, 50, нап. 155. Насупрот томе, *Živković*, De conversione, 163–164, сматра да се том реченицом завршава претходни податак о покрштавању Срба, како би се истакло да се то догодило у време док је Бугарска била под ромејском владавином, тј. пре 680.

¹²³⁶ DAI, 32.30–35.

¹²³⁷ DAI, 32.18–20.

¹²³⁸ DAI, 40.41–43; *Калић*, Београд, 32–34; *Исија*, Вести Константина VII, 37–41; *Пирива-џирић*, Византијска тема Морава, 188–190; *Рагичевић*, *Шћехар*, Порфирогенитови међаши, 45, 49.

¹²³⁹ DAI, 32.30–35.

¹²⁴⁰ DAI, 32.7–12, 30–33.

континуираног излагања српске историје у првом одељку 32. поглавља,¹²⁴¹ а не неко посебно предање или део неког посебног списка. Самим тим би се могло закључити и да подаци забележени у њему потичу из истог извора из кога и подаци у наставку поглавља. С друге стране, повезивање српске историје са породичном историјом и генеалогijом кнежевске породице упућује на извор близак њој. У том смислу би се могло схватити и инсистирање на чињеници да су каснији српски владари били непосредни потомци у непрекинутој мушкој линији оног кнеза који је од оца наследио и са братом поделио власт над Србима још док су били у старој постојбини и који је потом предводио свој народ кроз све изазове његове сеобе и заузимања нових простора. Вођство његове породице у српском народу било је неприкосновено и наслеђивало се са оца на сина.¹²⁴² Имена његових првих наследника предање је, као и његово, временом заборавило, али је са смањивањем временске удаљености успомена на њих бивала све јача, па се после одређеног броја генерација појављују и прва позната кнежевска имена – Вишеслав, његов син Радослав, његов син Просигој и његов син Властимир.¹²⁴³ За првог по имену познатог српског кнеза Вишеслава се, судећи према хронологији каснијих српских кнежева, његових наследника, оквирно може узети да је владао у другој половини VIII века,¹²⁴⁴ али су о њему и двојици његових непосредних наследника имена све што је забележено.¹²⁴⁵

¹²⁴¹ Уп. Максимовић, Структура, 26–28, где је указано на недвосмислену везу између другог дела уводног излагања, ДАИ, 32.16–29, и даљег излагања српске историје у првом одељку 32. поглавља.

¹²⁴² ДАИ, 32.31–33; Живковић, Портрети, 11–12.

¹²⁴³ ДАИ, 32.33–35. Није јасно зашто би ови подаци морали да стоје у вези са подацима о франачким префектима Источне марке и њима потчињеним кнежевима Карантаније с краја VIII и почетка IX века, који се набрајају у спису *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Conversio*, с. 10, р. 72, 168–174; *Wolfram*, Salzburg, 298–311, на чему инсистира *Živković*, *De conversione*, 166–168. С друге стране, његова идеја да су имена кнеза који је довео Србе на Балкан и његових првих наследника могла бити заборављена услед *damnatio memoriae*, пошто се радило о паганима, за вређује пажњу, али он сам од ње одустаје, пошто се дословно држи Порфирогенитовог текста, из кога следи да је већ први српски кнез примио хришћанство, *ibidem*, 168–169.

¹²⁴⁴ ВИИНЈ II, 50, нап. 155; *Блатојевић*, Српска државност, 50; *Алексић*, Српске земље, 99. За Вишеслава се у новијој историографији узимају и питање атрибуције познате „крстионице кнеза Вишеслава”, о којој је било речи раније, ср. *Matijević Sokol*, *Krsni zdenac*, 1–31; *Vedriš*, *Baptismal Font*, 65–93. Упозоравајући на то да је у литератури атрибуција тог споменика с краја VIII и почетка IX века из других извора непознатом хрватском кнезу Вишеславу већ озбиљно пољуљана, М. Алексић га, полазећи од хронологије његовог настанка, приписује управо српском кнезу истог имена, који је владао у наведено време, док у свештенику Јовану препознаје истоименог которског епископа који је учествовао на Седмом васељенском сабору у Никеји 787, *Алексић*, Српске земље, 105–112.

¹²⁴⁵ О именима Вишеслав (Βοϊσέσθλαβος < *Vyšeslavъ*), Радослав (Ροδόσθλαβος < *Radoslavъ*) и Просигој (Προσηγός < *Prosigojъ*), cf. *Loma*, *Sprachgut*, 119–120. У науци је било покушаја да

Српски кнежеви у IX веку

Са четвртим по имену познатим српским кнезом Властимиром започиње излагање српске историје у пуном смислу. За њега је у Порфирогеновом тексту забележено следеће: „И до овог Властимира са Србима су мирно живели Бугари, као суседи и делећи границу, волећи једни друге, служећи и потчињавајући се царевима Ромеја и примајући добротина од њих.¹²⁴⁶ За владавине пак овог Властимира дошао је да ратује Пресијан, архонт Бугарске, против Срба, желећи да ове потчини, али пошто је ратовао три године, не само да ништа није постигао, него је и много својих људи изгубио.”¹²⁴⁷ Јасно је да констатације изнете на почетку одломка не могу бити тачне. Бугари и Срби у периоду на који се односе изнети подаци, пре прве половине IX века, нису били суседи нити они који су „делили границу” (συνορεύται), пошто су Бугари након насељавања на Балканском полуострву 680. године заузимали само његов североисточни део између Дунава, Црног мора и Старе планине, где су потчинили тамошњих седам словенских племена и антске Северце.¹²⁴⁸ На том простору је њихово ширење у правцу југа и запада било ограничено високим венцима Старе планине више од једног столећа.¹²⁴⁹ Бугарска експанзионистичка политика је у том периоду била углавном усмерена у правцу северне Тракије, где су у изворима забележени учести византијско-бугарски сукоби,¹²⁵⁰ који су најзад довели и до великог и разарајућег рата између две стране који је трајао од 803. до 816. године, када су Бугари, предвођени својим каном Крумом (<803–814) озбиљно запретили и самој царској престоници.¹²⁵¹ Изгледи за бугарско ширење у правцу запада су се променили тек када су у току поменутог

се у грчком облику Βοϊσέσθλαβος препозна словенско име *Vojislavъ*, уп. ВИНЈ II, 50, нап. 155; *Živković*, *De conversione*, 166–167, али је сасвим јасно да овде грчко оī стоји за старословенски глас у, у ћириличким споменицима њ (*Вышеславъ*), исто као *ui* у латинском натпису на крстионици истоименог кнеза (*Vuissasclauo*) с краја VIII и почетка IX века, cf. *Loma*, *ibidem*, 119. За облик Ροδόςθλαβος, *Loma*, *ibidem*, 119–120; *Исѣи*, *Имена*, 29, допушта да представља словенско *Rodoslavъ*, које, међутим, иако познато у чешкој и руској средини, није забележено у српским средњовековним споменицима.

¹²⁴⁶ DAI, 35–38.

¹²⁴⁷ DAI, 32.38–42.

¹²⁴⁸ Theophanes, 358.11–359.21; Nikephoros, 36.1–29; *Komatina*, Slavs, 55–63.

¹²⁴⁹ *Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria, 65–103; *Marinow*, Haemus Mountains, 17–21.

¹²⁵⁰ *Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria, 89–95, 143–172.

¹²⁵¹ Уп. исцрпну студију, *Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria, 173–275.

рата, 809. године, пошто су нанели тежак пораз царској војсци под заповедништвом стратега Македоније у долини Струме, први пут заузели Сердику, која је све до тог времена остала у ромејским рукама и чинила део утврђеног појаса који је имао за циљ да заустави бугарско ширење преко венаца Старе планине. Иако је град и након тога остао у царском поседу, он више није могао да служи као снажно упориште царске војске и убрзо је, највероватније према византијско-бугарском мировном уговору закљученом 816. на тридесет година, припао Бугарима.¹²⁵² Пошто су загосподарили стратешки значајним подручјем Сердике, Бугари су могли да напредују даље у правцу југа долином Струме ка Македонији и према западу ка долини Мораве. Завршетак дуготрајног и исцрпљујућег рата против Ромеја, уз скоро истовремени нестанак аварске опасности услед франачког уништења Аварске државе 796. године, омогућили су уједно Бугарима да се посвете унутрашњој консолидацији и укину самоуправу својих словенских поданика на простору између Дунава и Старе планине и чвршће их интегришу у сопствени оквир.¹²⁵³ Даље ширење према Моравској долини, које је томе уследило, омогућило је Бугарима да крајем прве половине IX века, око 845. године, потчине словенске Морављане, насељене око ушћа Велике Мораве у Дунав, и довело их у непосреднији додир са Србима, насељеним западно од тог простора.¹²⁵⁴

Према томе, Порфирогенов податак о суседству Срба и Бугара у време које је томе претходило није тачан и свакако је последица преношења њему савремених прилика на даљу прошлост, пошто су у његово време, као што и сам бележи у 30. поглављу, Срби и Бугари били суседи.¹²⁵⁵ Такође је и податак о томе да су и једни и други у то време

¹²⁵² Theophanes, 484.29–486.8; Chronicle of Theophanes, 665–666; *Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria, 186–192, 279–280. Једном од одредби поменутог уговора из 816. године одређује се граница између ромејског и бугарског подручја: од Девелта на обали Црног мора до Макроливаде на Марици, потом реком Марицом и планином Хемос, *Beševliev*, Inschriften, nr. 41–42; *Исџи*, Надписи, 164–177.

¹²⁵³ У питању су словенска племена и Северци које су Бугари потчинили приликом насељавања на десну обалу доњег Дунава 680. године и наметнули им обавезу плаћања данка и давања војне помоћи, тј. „савезништво” (συνταχία, *societas*), раселивши прве према западу, да их штите од Авара, а потоње према југоистоку, да чувају кланце према Ромејима, али је услед пропасти Авара и закључења трајног мира са Ромејима, потреба за очувањем њиховог посебног положаја унутар Бугарске престала, *Komatina*, Slavs, 55–74.

¹²⁵⁴ *Пиривајџрић*, Византијска тема Морава, 198–199; *Komatina*, Slavs, 74–78; *Алексић*, Српске земље, 188–194.

¹²⁵⁵ DAI, 30.117–119.

били потчињени ромејским царевима проистекао из његових идеолошких схватања, изражених на више места у спису. Бугари у периоду од VII до IX века свакако нису били потчињени ромејским царевима, већ су, напротив, често цареви били у нужди да купују мир од ратоборних Бугара, плаћајући га новцем и поклонима њиховим кановима, почев од самог бугарског насељавања 680, мада су тумачења симболике тих давања била различита.¹²⁵⁶ С друге стране, без обзира на Порфирогенитову идеолошку поставку, питање постојања и интензитета царске врховне власти над Србима у том најранијем периоду њихове историје остаје отворено. Непосредно византијско присуство је у суседству српских земаља постојало у далматинским градовима, од којих су им најближи били Дубровник и Котор,¹²⁵⁷ као и у јужнојадранском подручју, на ширем простору драчког залеђа, од Бара и Улциња на југ, насељеном романским становништвом културе Комани-Кроја, где је почетком IX века основана Драчка тема.¹²⁵⁸ Тим приморским царским поседима би по свој прилици требало прибројати и поменути Сердику, која је према новијим истраживањима, иако изложена аварско-словенском нападу током друге деценије VII века, преживела као ромејско упориште дубоко у унутрашњости Балканског полуострва све до почетка IX века, када у њој налазимо не само царску војну посаду, него и бројно грађанство, чији најистакнутији представници носе грчка имена и царска дворска достојанства (попут спатара Евматија, занатског стручњака).¹²⁵⁹ Случај Сердике намеће питање о могућем опстанку извесног облика ромејског присуства и царског ауторитета и на другим местима у унутрашњости полуострва, које тек треба испитати. У сваком случају, од степена тог присуства зависи и одговор на питање у којој су мери царски политички чиниоци могли утицати на унутрашње прилике у српским земљама.¹²⁶⁰

¹²⁵⁶ Живковић, Јужни Словени, 386, нап. 1309; *Sophoulis, Byzantium and Bulgaria*, 90, n. 232.

¹²⁵⁷ Ферлуја, Византиска управа, 38–40.

¹²⁵⁸ *Ferluga, Sur la date de la création*, 83–92.

¹²⁵⁹ Theophanes, 485.4–486.8; *Sophoulis, Byzantium and Bulgaria*, 188–191.

¹²⁶⁰ Живковић, Јужни Словени, 314–315, сматра да је у средишњим деловима Балканског полуострва и након словенског насељавања било ромејског живља, али да то није значило и опстанак царске администрације. Археолошки остаци сведоче о опстанку ромејског становништва у сливу Јужне Мораве до краја VII века, Бујарски, Рагишић, Централни Балкан, 91–93, 98–99. О дOMETИМА византијске власти у јадранском приморју и унутрашњости полуострва од VII до IX века, према кроз призму Порфирогенитових података о потчињености Срба и Хрвата врховној власти ромејских царева од времена цара Ираклија, уп. Живковић, Јужни Словени, 314 сл.

Наредни податак, међутим, онај о првом сукобу између Срба и Бугара у време српског кнеза Властимира и бугарског кана Пресијана (836–852),¹²⁶¹ сасвим се добро уклапа у изложене околности у вези са бугарским ширењем у првој половини IX века. Дуго је тај податак био једини о поменутом бугарском владару, због чега су у науци постојале недоумице о Пресијановој личности.¹²⁶² Касније је, међутим, у северноегејском граду Филипи пронађен натпис на коме се говори о томе како је „од Бога архонт многих Бугара Пресијан” ([Τὸ]ν πολὼν Βου(λ)γάρων [ὁ] ἐκ θεοῦ ἄρχων ὁ Περσιανός) упутио војску на челу са кавханом Исвулом против Смолена, словенског племена у долини Месте и поразио хришћане који се нису држали споразума, што се датује у 837. годину.¹²⁶³ Пошто сам Порфирогенит даље у тексту наводи да је Пресијан био отац и непосредни претходник Бориса Михаила, који је почео да влада 852. године,¹²⁶⁴ то је његов трогодишњи рат против Срба и кнеза Властимира могао почети најкасније 849. године, мада у обзир долази и читава деценија и по која јој је претходила.¹²⁶⁵ Ипак, с обзиром на то да су пре сукоба са Србима Бугари успоставили политичку контролу над Моравском долином и покорили Морављане насељене око ушћа Велике Мораве у Дунав, што се догодило око 845. године, до њиховог похода против Срба је, највероватније, дошло после тога.¹²⁶⁶ То је уједно и први податак о неком српском владару који се може макар и оквирно датирати. Према Порфирогениту, бугарски кан Пресијан је заратио против Срба „желећи да их потчини” (θέλων αὐτοὺς ὑποτάξαι).¹²⁶⁷ Владавина једног народа над другим се у околностима раног средњег века огледала углавном у томе што је потчињена страна имала обавезу плаћања данка и давања војне помоћи надређеној, што је у случају Бугара и њихове политичке експанзије

¹²⁶¹ DAI, 32.38–42.

¹²⁶² ВИИИЈ II, 50, нап. 158. О Пресијану, cf. PmbZ, no. 5906.

¹²⁶³ *Beševliev*, *Inschriften*, nr. 14; *Исџи*, *Надписи*, 140–146.

¹²⁶⁴ DAI, 32.44–46.

¹²⁶⁵ Уп. за старију литературу ВИИИЈ II, 51, нап. 159, где се сукоб датира у период 836–852. и тумачи искључиво српско-бугарским односима. У новије време *Живковић*, *Јужни Словени*, 387–392; *Исџи*, *Портрети*, 14–15; *Idem*, *De conversione*, 169–170, износи мишљење да се рат водио између 848. и 851. и то у контексту обновљених византијско-бугарских непријатељстава након истека тридесетогодишњег мира 846. *Алексић*, *Српске земље, 195–197*, сматра пак да је до сукоба дошло између 840. и 845. године.

¹²⁶⁶ *Komatina*, *Slavs*, 75–78.

¹²⁶⁷ DAI, 32.38–40.

у периоду VII–X века посведочено на низу примера, с тим што су они често прибегавали и методама физичког пресељавања припадника потчињених народа у дубину своје територије.¹²⁶⁸ Нема разлога за сумњу да је и у случају Пресијановог похода против Срба повод био исти – да се потчине Срби као народ и приморају да плаћају данак и пружају војну помоћ, а не да се завлада српском територијом. Иста тежња ће стајати и иза каснијих бугарских похода против њих.¹²⁶⁹

Пошто су се под његовом владавином Срби после трогодишњег отпора успешно одбранили од Бугара, кнез Властимир је умро, а према Порфирогениту, „после смрти архонта Властимира, наследили су власт над Србијом његова три сина, Мутимир и Стројимир и Гојник, поделивши земљу.”¹²⁷⁰ Ближих одредница о времену његове смрти нема, осим да се то десило по завршетку трогодишњег рата са Бугарима који је почео најкасније 849. године.¹²⁷¹ У сваком случају, ради се о средини IX века. Податак о подели земље међу тројицом браће сведочи о патримонијалном поимању владавине код тадашњих Срба, то јест да је она схватана као заједничка својина читаве владарске породице, како је то био случај и код неких других народа раносредњовековне Европе.¹²⁷² У српском случају би овај догађај имао и непосредну паралелу у подели власти над српским племеном у прапостојбини између двојице браће, од којих је један повео своју половину народа на Балканско

¹²⁶⁸ *Коматићина*, О српско-бугарској граници, 34–35.

¹²⁶⁹ *Коматићина*, О српско-бугарској граници, 35–36.

¹²⁷⁰ DAI, 32.42–44. О именима тројице Властимирових синова, Мутимир (Μουττιμῖρος < *Motimirъ*), Стројимир (Стројцирос < *Stroj(i)mirъ*), Гојник (Гојникос < *Gojnikъ*), cf. *Loma*, Sprachgut, 118, 120. *Živković*, De conversione, 174–175, превиђајући словенски назални вокал у првом слогу, узима да је првобитни словенски облик имена најстаријег брата гласио *Mutimirъ*, али да се ут у грчком Μουττιμῖρος јавља услед транскрипције латинског Montemerus, где је *n* наводно додато испред *t* како би се избегла палатализација тог гласа испред *i*, из чега изводи далекосежан закључак да је Порфирогенит користио извор који је првобитно био написан на латинском језику.

¹²⁷¹ *Максимовић*, О времену похода, 72–73, сматра да су Мутимир, Стројимир и Гојник преузели власт знатно после 852, чак и после 860, док је *Ферјанчић*, Василије I, 24–25, мишљења да се податак из 29. поглавља о томе како је цар Василије I (867–886), након што их је покрстио, Јужним Словенима „поставио архонте које су сами желели и изабрали, из рода из којег су они волели и прижељкивали”, DAI, 29.75–78, о чијем смо пореклу и значењу расправљали на одговарајућем месту, односи управо на долазак на власт Властимирових синова и њихову поделу Србије, дакле после 867. *Живковић*, Јужни Словени, 388, међутим, држећи да је први српско-бугарски рат вођен од 848. до 851, сматра да је Властимир умро одмах по окончању рата 851. године.

¹²⁷² Cf. *Regnum, LdMA VII*, 587–596, посебно Ab. III, 588–591 (*K. F. Werner*). О патримонијалној природи владавине у раносредњовековним словенским земљама Чешкој и Пољској и суседној Угарској, cf. *Dalewski*, *Family Business*, 1–17.

полуострво.¹²⁷³ На сличну појаву ће се наилазити више пута и током потоње српске историје.¹²⁷⁴ Према Порфиригениту, тројица Властимирових синова су међу собом поделила земљу, али се не може рећи где су се налазиле њихове удеоне области. На једном месту у даљем излагању он сву тројицу назива српским кнежевима, тј. „архонтима Србије” (οἱ αὐτοὶ τρεῖς ἀδελφοί, οἱ ἄρχοντες Σερβλίας).¹²⁷⁵ Стројимиру се приписује и један златни печатњак, са представом двоструког патријаршијског крста и грчким натписом који, међутим, не садржи и његову кнежевску титулу, него само формулацију Κ(ύρι)ε βοῖ(θει) Στορήμιρ („Господе, помози Стројимиру”).¹²⁷⁶

За време заједничке владавине тројице браће, наставља Порфиригенит, „појавио се архонт Бугарске, Михаило Борис, желећи да освети пораз Пресијана, свог оца, и пошто је заратио, у толикој мери су га потукли Срби да су чак и његовог сина Владимира задржали окованог и са дванаест великих бољара. Тада, због жала за сином и не желећи, Борис је склопио мир са Србима. Намеравајући пак да се врати у Бугарску и уплашен да га Срби не пресретну из заседе на путу, затражио је за своје чување децу архонта Мутимира, Борена и Стефана, који су га и сачували неповређеног до границе, до Расе. И због такве милости је Михаило Борис њима дао велике дарове, а они су му узвратили милост гостољубивости два роба, два сокола, два пса и осамдесет крзана, што Бугари кажу да је данак.”¹²⁷⁷

И поред многих значајних појединости које доноси о том другом српско-бугарском рату, наведени одломак не пружа чврсто упориште за његово датовање. Због тога су у историографији предлагана различита решења, која су покривала читав период владавине бугарског кана Бориса Михаила (852–889). Неки научници су, тако, полазећи од чињенице да Порфиригенит бугарског владара назива Михаилом Борисом, сматрали да се рат одиграо после његовог покрштавања 864. године. Други су пак, сматрајући хришћанско име српског кнежевића Стефана последицом

¹²⁷³ DAI, 32.7–9.

¹²⁷⁴ Уп. *Блајојевић*, Српске удеоне кнежевине, 45–61.

¹²⁷⁵ DAI, 32.57–58.

¹²⁷⁶ *Živković*, *Golden Seal*, 23–29; *Исџи*, *Јужни Словени*, 392–393, сматра, међутим, да је печатњак настао након што је Стројимир лишен учешћа у власти од стране најстаријег брата Мутимира и протеран у Бугарску, DAI, 32.57–60. Уп. и *Комајина*, *Црквена политика*, 276.

¹²⁷⁷ DAI, 32.44–57.

покрштавања Срба у време цара Василија I (867–886), а с обзиром на то да је он у време рата био *γεῖτε* (παῖδιον), те, дакле, стар око десет година, држали да је рат вођен око 880. године, односно последњих година Борисове владавине.¹²⁷⁸ С друге стране, податак да је Борисов напад на Србе био подстакнут тежњом да се освети за пораз свог оца Пресијана (θέλων διεκδικῆσαι τὴν ἧτταν Пресиάμ, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ)¹²⁷⁹ указивао би пре на прве године његове владавине.¹²⁸⁰ Међутим, сувише рано датирање тог похода би било у нескладу са чињеницом да је у њему учествовао и био заробљен и Борисов најстарији син Владимир, који га је касније наследио на престолу и владао од 889. до 893. године,¹²⁸¹ пошто је он у то време већ морао бити стасао за оружје. Ту је, међутим, и теза по којој се други српско-бугарски рат одиграо, као и хрватско-бугарски рат помнут у 31. поглављу,¹²⁸² 863. године, а у склопу ширих спољнополитичких околности у време византијско-бугарског сукоба и византијске тежње да се осујети бугарско-франачки савез против Моравске, у којој су тада деловали византијски мисионари Константин и Методије.¹²⁸³ Датирање другог српско-бугарског рата у прве године седме деценије IX века, опет, не би било у нескладу ни са узрастом Борисовог сина Владимира, пошто је он 866. године већ био довољно одрастао да предводи очево посланство у Рим папи Николи I (858–867).¹²⁸⁴

¹²⁷⁸ Уп. за старија гледишта ВИИНЈ II, 51–52, нап. 163, где се упозорава да коришћење имена „Михаило” за бугарског владара није сигуран знак да се догађај одиграо после његовог покрштавања 864. и закључује да је до сукоба највероватније дошло између 852. и 867, тј. пре почетка активније византијске политике на Балкану за време Василија I. *Radović*, *Date de la conversion*, 253–256; *Максимовић*, О времену похода, 73–75; ИСН I, 148, 151, нап. 26 (С. *Ђурковић*); *Ферјанчић*, Василије I, 25; *Блајојевић*, Српска државност, 55–56, мишљења су да је рат вођен око 880, док *Николов*, Политическа мисъл, 75, сматра да је у питању 869/870. година.

¹²⁷⁹ DAI, 32.44–46.

¹²⁸⁰ *Живковић*, Јужни Словени, 390–393; *Исџи*, Портрети, 21–26; *Idem*, *De conversione*, 170–173, датује рат око 853/854. године, сматрајући, супротно ранијим истраживачима, да коришћење паганског имена Борис за бугарског владара, поред хришћанског Михаило, значи управо да је до рата дошло пре његовог покрштавања, јер би у супротном било употребљено само хришћанско име. За сам опис рата, пошто се одликује разним детаљима, сматра да потиче од добро обавештеног савременика догађаја, али онда није јасно како је он, ако је саставио тај опис пре 864, могао да зна за хришћанско име бугарског владара. *Алексић*, Српске земље, 213, такође узима да је до рата дошло током десетих година IX века.

¹²⁸¹ DAI, 32.47–49. О Владимиру и његовој владавини, уп. *Илиев*, Управлението на княз Расаге (Владимир), 407–410; PmbZ, no. 28432.

¹²⁸² DAI, 31.60–67.

¹²⁸³ *Nikolov*, *Politique étrangère*, 48–52; *Комаџина*, Црквена политика, 183–196, 274–276.

¹²⁸⁴ Ann. Bertiniani, 474.11–16; *Комаџина*, Црквена политика, 215–218, 275–276.

Сама чињеница да су поход предводили сам Борис, његов најстарији син и дванаест „великих бољара” довољно говори о значају који је Борис придавао том походу, али такође и о тежини пораза који је претрпео, па сам тим и о потреби да се закључи мир, који, наводно, није желео.¹²⁸⁵ Податак да је он затражио да га Бран и Стефан, синови једног од тројице тадашњих српских кнежева Мутимира, сачувају од могућих српских заседа уз пут,¹²⁸⁶ пре сведочи о томе да је Мутимир, као најстарији, имао одређено првенство над браћом, него о томе да су се борбе водиле на подручју његове удеоне области, мада једно не искључује друго.¹²⁸⁷ На крају одломка се наводи како је „због такве милости Михаило Борис њима дао велике дарове”, а да су му они „узвратили милост гостолубивости”, дарујући му „два роба, два сокола, два пса и осамдесет крзана,” за шта су Бугари тврдили да представља „данак” (пáктов).¹²⁸⁸ Овај успутни податак о даривању соколова и паса, тако везаних за лов и врло цењених у ратничкој култури средњег века,¹²⁸⁹ пружа занимљиву слику о тадашњем српском друштву и његовим вредностима. С друге стране, бугарска тврдња да таква даривања представљају данак могла су имати упориште у чињеници да се у раном средњем веку, у ери још увек неразвијене робноовчане привреде, данак најчешће и исплаћивао у виду симболичних дарова драгоцених предмета или животиња.¹²⁹⁰ Разлика је, међутим, била у томе што се данак исплаћивао сваке године, док је овде посредни, очигледно, било „једнократно” даривање као израз добре воље и пријатељства и ништа више од тога. На исти начин Порфиригенит описује и размену дарова између Бориса Михаила и Хрвата, закључујући да ни они „никада нису давали Бугарима данак, мада су често једни другима давали дарове ради пријатељства”.¹²⁹¹

¹²⁸⁵ DAI, 32.44–49. У поглављу II, 47 *Књије о церемонијама* се помињу „шест великих бољара” и „остали унутрашњи и спољашњи бољари” у Бугарској, *Livre de cérémonies* III, II, 47.32–33, 47–48.

¹²⁸⁶ DAI, 32.50–53.

¹²⁸⁷ ВИИИЈ II, 52, нап. 164; *Максимовић*, О времену похода, 71–72; *Блајојевић*, Удеоне кнежевине, 49–51.

¹²⁸⁸ DAI, 32.53–57. О употреби речи пáктов у значењу „данак”, cf. *Du Cange*, *Glossarium graecitatis* I, 1080–1081; *Trapp*, *Lexikon* 5, 1175 (пáктов); *Chrysos*, *Byzantine Diplomacy*, 39; *Belke*, *Soustal*, *Byzantiner*, 174, n. 375.

¹²⁸⁹ Лов, ЛССВ, 369 (*С. Мишић*).

¹²⁹⁰ Тако је на пример руски кнез Олег, након што их је 883. потчинио, наметнуо источнословенским Дрeвљанима да му плаћају на име данка по једну кожу црне куне годишње, ПСРЛ I, 24. Cf. *Trybut*, SSS 6, 175–181 (*G. Labuda*, *W. Swoboda*); *Tribut*, *LdMA* VIII, 987 (*U. Matzejiet*).

¹²⁹¹ DAI, 31.60–67.

У тексту се саопштава да су српски кнежевићи бугарског владара „сачували неповређеног до границе, до Расе” (μέχρι τῶν συνόρων, ἕως τῆς Ῥάσης).¹²⁹² Порфирогенитова „Раса” (ἡ Ῥάση) у науци се најчешће идентификује или са касније добро познатим српским градом Расом код данашњег Новог Пазара, или пак са његовом жупом, односно „облашћу”.¹²⁹³ Чињеница да се град Рас не наводи међу „насељеним градовима” Србије на крају 32. поглавља¹²⁹⁴ наводила је научнике на закључак да се он, заправо, налазио са бугарске стране тадашње границе.¹²⁹⁵ Такво мишљење се не може одржати већ због околности да Србе и Бугаре није раздвајала јасно утврђена гранична линија, него један шири појас слабо насељене територије, што је било условљено природним и политичким околностима раног средњег века.¹²⁹⁶ Подручје Раса би при томе, према својим одликама, више припадало средишњим деловима тадашње српске територије него пограничном појасу.¹²⁹⁷ С друге стране, сама идентификација Порфирогенитове „Расе” и потоњег српског Раса могла би се довести у сумњу. Наиме, у каснијим византијским изворима име тог града се увек наводи у средњем роду, τὸ Ῥάσον,¹²⁹⁸ док се у српским средњовековним изворима његово име увек бележи у мушком роду као *Расъ*, а никада у женском роду као *Раса*. Истим именом *Расъ* се у изворима назива и његова жупа,¹²⁹⁹ која се пак повремено називала и по имену локалне реке *Пнућа*.¹³⁰⁰

¹²⁹² DAI, 32.52–53.

¹²⁹³ ВИИИЈ II, 52, нап. 165; *Новаковић*, О границама Србије, 153–178; *Блајојевић*, Преглед, 56–62; ИСН I, 162 (С. *Ђурковић*); *Лома*, Sprachgut, 96; *Блајојевић*, Српска државност, 42–46.

¹²⁹⁴ DAI, 32.149–151.

¹²⁹⁵ *Новаковић*, О границама Србије, 162–164; *Динић*, Југозападна Србија, 79–80; *Ђурковић*, „Насељени градови”, 28–29; *Блајојевић*, Српска државност, 45. Уп. *Комајшина*, О српско-бугарској граници, 33.

¹²⁹⁶ *Комајшина*, О српско-бугарској граници, 31–38.

¹²⁹⁷ *Војводић*, Поглед на резултате, 257–258.

¹²⁹⁸ Уп. натпис на печату Ἰωάν(νη) [(πρωτο)]σλαθ(αρίφ) (καί) κ[α]τελά[ν]ω Ῥάσου из 971–976, *Dumbarton Oaks Seals I*, no. 33, 100–101, τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ῥάσου у другој Охридској повељи цара Василија II из 1020. године, *Gelzer, Ungedruckte II*, 45.12–13, τὸ Ῥάσον... φροῦριον, τὸ Ῥάσον код Јована Кинама, *Sinnumus*, 12.10, 102.18–19, 103.8.

¹²⁹⁹ *Лома*, Топонимија, 185–187. Облик женског рода се јавља само у неким позним и на латински облик *Rassa* наслоњеним записима, уп. исто, 186. О жупи Рас, уп. *Кайић*, *Војводић*, Границе, 127–148.

¹³⁰⁰ Нпр. у Жичким повељама краља Стефана Првовенчаног, Стефан Првовенчани, 116, и у Светоарханђеловској повељи цара Стефана (Душана), Светоарханђеловска хрисовуља, 110. *Кайић*, *Војводић*, Границе, 132, сматрају, међутим, да је жупа Пнућа била само мања предеона целина у оквиру жупе Рас.

14.000°E

15.000°E

16.000°E

17.000°E

18.000°E

45.000°N

44.000°N

43.000°N

42.000°N

ЛЕГЕНДА

- ⊙ Град
- Граница Византијских поседа
- "Насељени градови"
- Срби
- Хрвати
- Византија
- Угри
- Бугари

14.000°E

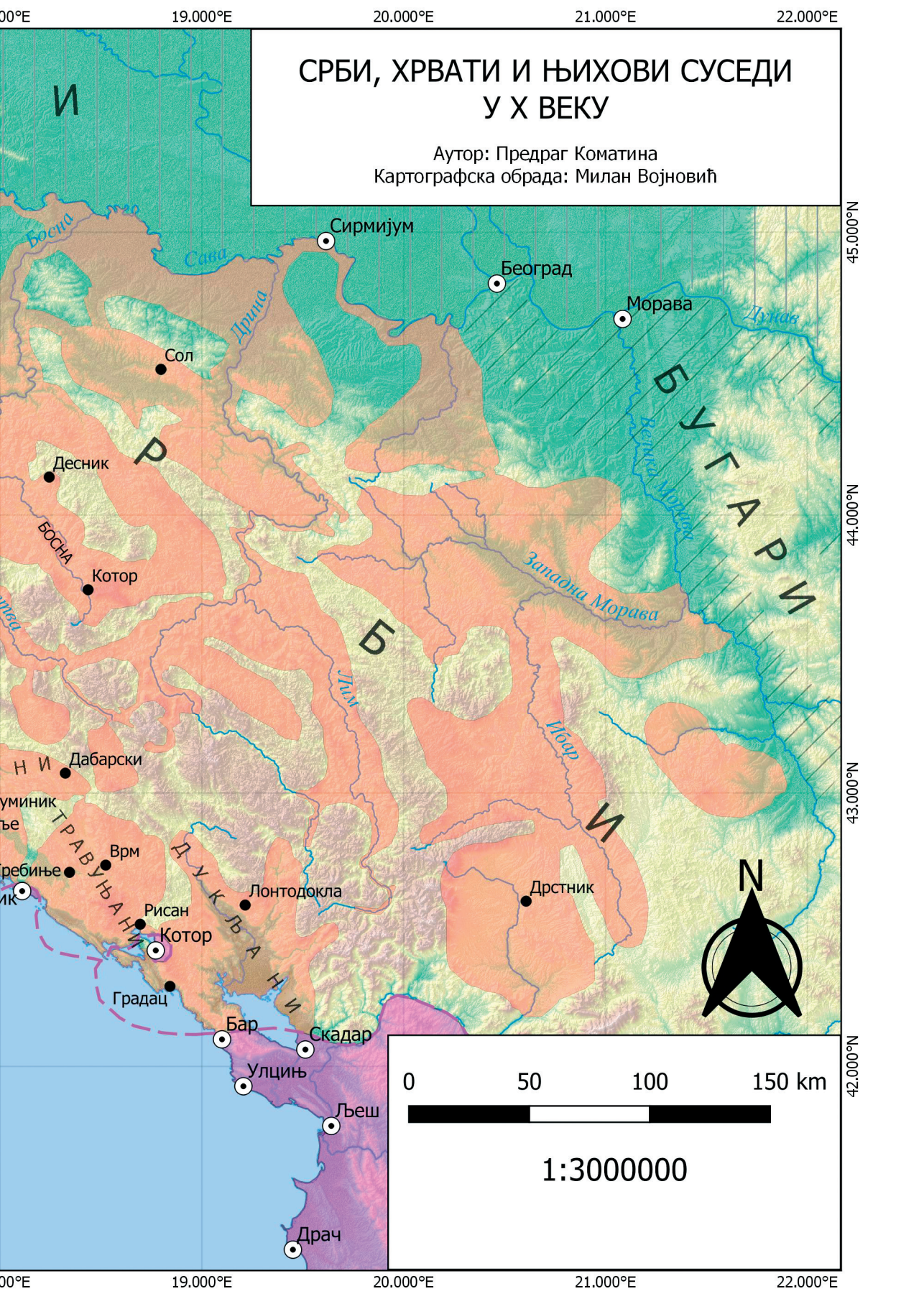
15.000°E

16.000°E

17.000°E

18.000°E

Сам топоним недвосмислено потиче од имена римског утврђења *Arsa* (Ἄρσα), забележеног средином VI века код Прокопија,¹³⁰¹ али је то име у словенском језику, осим метатезе ликвида, претрпело и редукцију завршног ненаглашеног самогласника у полуглас и дало облик мушког рода *Rasъ* (*Arsa* > *Orsъ > *Rasъ*),¹³⁰² као што је и име јадранског острва *Arba* постало *Rabъ* (*Arba* > *Orbъ > *Rabъ*). По граду Расу се и Српска земља од краја XII века називала „Рашка земља”, што је на латински превођено са *Rassa*, *Rascia*, *terra Rassae*.¹³⁰³ Облик женског рода *Rasa* се ни у том контексту никада није користио у српским изворима.¹³⁰⁴ Стога питање да ли се Порфириогенитова „Раса” односи на српски Рас или на неки други топоним остаје отворено.

Великој и значајној победи над Бугарима уследили су, међутим, унутрашњи раздори, пошто су се „после мало (времена) завадили пак један против другог иста три брата, архонта Србије, и пошто је постао најјачи један од њих, Мутимир, желећи да сам има власт, пошто је ухватио (другу) двојицу предао их је у Бугарску, само је дете једног брата, Гојника, Петра именом, задржао код себе и старао се (о њему), али је овај пошто је побегао, дошао у Хрватску, о њему ће ускоро бити речи. Онај пак поменути брат у Бугарској, Стројимир, имао је сина Клонимира, коме је Борис дао и жену Бугарку. Од њега се родио у Бугарској Часлав. Овај пак Мутимир, онај који је двојицу браће протерао и примио власт, родио је три сина, Првослава и Брана и Стефана, и после његове смрти наследио га је први син, Првослав.”¹³⁰⁵

Међусобни сукоб тројице браће српских кнежева у коме је најстарији Мутимир протерао другу двојицу, Стројимира и Гојника, у Бугарску,¹³⁰⁶

¹³⁰¹ Procopii De aedificiis, 120.43; *Калић*, Прокопијева Арса, 13–22.

¹³⁰² *Лома*, Топонимија, 186.

¹³⁰³ *Калић*, Назив „Рашка”, 95–110; *Бубало*, Територијална компонента, 246, 272–281; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 111–113. Важно је истаћи да је тај назив увек означавао целу Српску земљу, а не неко мање подручје око града Раса.

¹³⁰⁴ У једној својој повељи босански бан Стефан II Котроманић (1322–1353) говори о свом походу *оу Раси*, *Мрић-Радојчић*, Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку, 81, што је протумачено као локатив имена женског рода *Rasa*, *Динић*, О називима српске средњовековне државе, 40–41. Међутим, с обзиром на то да је читава повеља писана икавицом, наведени облик би заправо био икавски еквивалент првобитног *въ Расъ*, односно екавског *оу Расе*, што је локатив имена мушког рода *Rasъ*, *Лома*, Топонимија, 186.

¹³⁰⁵ DAI, 32.57–68.

¹³⁰⁶ DAI, 32.57–60.

догодио се, како је то и истакнуто, после другог српско-бугарског рата, шездесетих година IX века, а пре повлачења Бориса Михаила са бугарског престола 889. године. Прецизнијих одредница за његово датовање нема.¹³⁰⁷ У том смислу би се у извесној мери могло искористити писмо које је папа Јован VIII маја 873. године упутио „Montemero duci (Sclaviniae)”,¹³⁰⁸ као назнака да је у то време Мутимир сам држао српски кнежевски престо, ако се има у виду да је исти папа своју чувену посланицу „Gloria in excelsis Deo”, којом 870. године одређује Св. Методија за панонског и моравског словенског епископа, упутио кнежевима „Рагиславу, Светоплуку и Коцељу”, при чему су прва двојица у то време делила владавину Моравским кнежеством.¹³⁰⁹ У самом писму папа, изговарајући се присуством тзв. свештеника „ацефала” (acerhali) у Мутимировој Србији, иначе добро познатој појави широм Западне Европе тог времена, позива српског кнеза да се, „следећи обичају предака” (predecessorum tuorum secutus morem) стави под надлежност панонског епископа Методија.¹³¹⁰ Писмо је, уз неколицину других, настало у оквиру папиних тежњи да ојача Методијев положај након што је он непосредно пре тога његовом интервенцијом ослобођен заточеништва у Немачкој и васпостављен на своју панонску епископску столицу, али уједно и да преко њега и његове епископије поврати утицај Римске цркве над подручјем Илирика,¹³¹¹ где је она управо претрпела велики пораз губитком јурисдикције над Бугарском одлукама цариградског црквеног сабора 870. године.¹³¹² Осим што представља несумњиво сведочанство о узнапредовалој христијанизацији Србије, оно

¹³⁰⁷ Максимовић, О времену похода, 75; Ферјанчић, Василије I, 25; Блајојевић, Српске удео-не кнежевине, 50–51, држећи да је Борисов поход против Срба био око 880. године, сматрају да је до међусобних сукоба Мутимира и браће дошло после те године, а у њима препознају последицу раздора унутар владарске породице по питању савеза са Бугарима. Живковић, Јужни Словени, 390–394; Исџи, Портрети, 25–26, датује пак описане догађаје одмах после другог српско-бугарског рата у 854–856. године, претпостављајући да су иза сукоба међу браћом стајали верски разлози, те да је Мутимир, који је наводно прихватио хришћанство око 846, протерао двојицу браће који су остали одани паганској религији у тада још увек паганску Бугарску, а да је код себе задржао само синовца Петра, такође хришћанина. Са описом тих догађаја, по његовом мишљењу, престаје излагање Порфирогенитовог извора за најранију српску историју, тобожњег списа *De conversione Croatorum et Serborum*, *Idem*, *De conversione*, 173–176.

¹³⁰⁸ *Johannis VIII epp.*, 282.24.

¹³⁰⁹ *Vita Methodii*, VIII.4, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*, 157; Rościsław, *SSS* IV, 555 (*W. Swoboda*); Świętopełk I, *SSS* V, 583–584 (*J. Sieklicki*).

¹³¹⁰ *Johannis VIII epp.*, 282.25–30.

¹³¹¹ *Коматићина*, Црквена политика, 334–338.

¹³¹² *Коматићина*, Црквена политика, 236–260.

сведочи и о неизграђености црквене организације у њој и одсуству епископског ауторитета, што је требало надоместити укључивањем Србије у панонску епископију Св. Методија.¹³¹³

У одломку се наводи да је Мутимир код себе задржао синовца Петра, сина најмлађег брата Гојника, који је касније побегао у Хрватску,¹³¹⁴ док се Стројимиров син Клонимир са оцем и стрицем нашао у Бугарској.¹³¹⁵ Петрово бекство је свакако уследило протеривању Стројимира и Гојника у Бугарску, али није јасно зашто се он одлучио на такав корак и зашто је побегао у Хрватску, а не у Бугарску, где му се налазио отац.¹³¹⁶ За Клонимира је забележено да га је у Бугарској оженио Борис Михаило женом Бугарком, која му је тамо родила и сина Часлава.¹³¹⁷ То се, дакле, догодило још за време Борисове владавине, пре 889.¹³¹⁸ Пошто је Клониорова жена свакако била племенитог рода, а судећи по имену њиховог сина, није искључено да је могла бити у вези са породицом бугарског бољара Часлава (Τζασελάβος), који се помиње у *Житију Св. Климентиа* од охридског архиепископа Теофилакта с краја XI века, као један од бољара који су с највише пажње и посвећености примили ученике Св. Методија који су после његове смрти 885. били протерани из Моравске и принуђени да се склоне у Бугарску.¹³¹⁹

Наведени одломак се завршава констатацијом да је Мутимир, који је протерао браћу и преузео власт, имао три сина, Првослава, Брана и Стефана, од којих га је после смрти наследио најстарији Првослав.¹³²⁰ Та

¹³¹³ О писму, његовом значају и околностима у којима је настало, уп. *Коматинова*, Црквена политика, 276–282; *Idem*, Church in Serbia, 713–718.

¹³¹⁴ DAI, 32.60–62.

¹³¹⁵ DAI, 32.62–65.

¹³¹⁶ *Блајојевић*, Српска државност, 58, сматра да је Мутимир задржао Петра као таоца. *Живковић*, Портрети, 31–33, указујући на чињеницу да се Петар на том месту означава као *γεῖτε* (παίδιον), сматра да он у време очевог прогона није имао више од десет година.

¹³¹⁷ DAI, 32.62–65. Грчки облик Κλωνίμπος би могао бити транскрипција словенског *Клѡнимирѡ, од глагола *klęti (se) = „клети (се)”, *Loma*, Sprachgut, 118, па би савремени облик тог имена гласило „Кунимир”, тј. „онај који се куне у мир”. Облик Τζεεσθλαβος би могао одражавати словенско *Їbstьslavъ, „част и слава”, или пак *Їjeslavъ, „онај који чека славу”, *ibidem*, 120.

¹³¹⁸ Датирање Клониоровог брака и Часлављевог рођења у време око 856, *Živković*, De conversione, 174, свакако је сувише рано.

¹³¹⁹ Life of Clement, 97–98; Чеслав, КМЕ IV, 505–506 (*И. Илиев*).

¹³²⁰ DAI, 32.65–68. Грчки облик Πρѡβѡσλαβος би, по свој прилици, одржавао словенско *Прѡвѡславъ, посведочено и у Жичкој повељи краља Стефана Првовенчаног као *Прѡвѡславъ*, Стефан

констатација је често изазивала недоумицу у историографији, пошто се наведена реченица обично преводила са: „Мутимир, протеравши браћу и преузевши власт, роди три сина...”,¹³²¹ из чега би следило закључак да је Мутимир добио три сина тек након што је протерао браћу, што би опет било у супротности са раније изнетим податком да су двојица његових синова били у пратњи бугарског кана Бориса на крају другог српско-бугарског рата, за који је изричито наведено да га је бугарски владар повео против тројице браће српских кнежева. Међутим, реченицу „Ὁ δὲ Μουτυμῆρος, ὁ τοὺς δύο ἀδελφοὺς διώξας καὶ τὴν ἀρχὴν δεξάμενος, γεννᾷ υἱοὺς τρεῖς...”,¹³²² требало би, с обзиром на присуство члана ὁ на почетку апозиције, превести са: „Овај пак Мутимир, који је двојицу браће протерао и преузео власт, родио је три сина...”. Тиме постаје јасно да је наведена апозиција употребљена само ради подсећања на то ко је Мутимир, како би се излагање, после осврта на судбину његових изгнаних сродника, поново вратило на њега, доносећи податке о његовим потомцима и његовој смрти.¹³²³

Првовенчани, 114, дакле, „Првослав”, а не *Pribyslavъ („Прибислав”), *Loma*, Sprachgut, 119, како се обично узима у литератури, ВИИНЈ II, 53; ИСН I, 156 (С. Ђурковић); *Блајојевић*, Српска државност, 58–60; *Алексић*, Српске земље, 271–273, 281, имајући у виду да словенско име Прибина (*Pribyna), настало од истог корена, Порфирогенит преноси као Πριβουβία, DAI, 31.78; *Loma*, Sprachgut, 121, и да словенски глас у (тј. *ы*) преноси са *oi* или *ou*, али никада са *e*, *ibidem*, 123. *Живковић*, Јужни Словени, 390, 394, 401–403; *Исџи*, Портрети, 24, 31–34, 43–44; *Idem*, De conversione, 175–176, користи облик Првослав, указујући на околност да се ради о најстаријем сину. Име другог Мутимировог сина је забележено на два начина, у облику (τὸν) Βόρενα и у облику Βράνος, DAI, 32.52, 67, 72, па је у науци постојало колебање око тога да ли то име схватити као Борен (*Вогънѣ), или као Бран (*Вранѣ), ВИИНЈ II, 52–53; *Loma*, Sprachgut, 120; *Живковић*, Јужни Словени, 388, 390, 402, 421; *Исџи*, Портрети, 21, 31–35, 39–40, 43; *Алексић*, Српске земље, 271–272, 279. Међутим, Порфирогенит први облик користи само једном, а други четири пута, укључујући и оба места на којима пише о његовом сину Павлу, DAI, 32.94, 100, па је тај облик свакако исправнији.

¹³²¹ ВИИНЈ II, 53.

¹³²² DAI, 32.65–66.

¹³²³ *Максимовић*, О времену похода, 70–71. *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 316–317; *Idem*, De conversione, 175–176, међутим, на наведеном месту препознаје прекид који означава завршетак коришћења једног и почетак коришћења другог извора, односно друге врсте извора, због чега је било потребно поновити податке о Мутимиру и његовим синовима из претходне целине, како би се направила веза између претходног и потоњег излагања. Наиме, до тог места Порфирогенит би следил податке о Србима из тобожњег списка *De conversione Croatorum et Serborum*, који би настао око 878, а српску историју пратио само до око 856, односно до описа Мутимировог прогона браће у Бугарску, а ново излагање би почело Мутимировом смрћу више од тридесет година касније и било би засновано на подацима из дипломатске грађе. Очигледне податке који јасно повезују излагање из претходне целине са онима у наставку, као што је онај да ће о Петру, који је од Мутимира побегао у Хрватску, „ускоро бити речи”, или да се Клонимиру „у Бугарској родио Часлав”, DAI, 32.60–65, неубедљиво објашњава као Порфирогенитове додатке на основу оних извора које је користио за наставак излагања, *Живковић*, De conversione, 173–176.

*Српски кнежеви између Ромеја и Бујара крајем IX
и њрвих деценија X века*

Владавина Мутимировог најстаријег сина, међутим, није дуго потрајала, пошто је, наиме, „после једне године дошавши из Хрватске горепоменути Петар, син Гојника, отерао с власти свог братучеда Првослава са два брата и наследио власт, а ови су побегавши дошли у Хрватску. После пак три године пошто је дошао Бран да зарати на Петра, поражен и заробљен од стране њега био је ослепљен. После пак две године пошто је побегао и Клонимир из Бугарске, отац Часлава, заузима и он и улази у један од градова Србије, Дрстник, са људима, да преузме власт. Њега је, дакле, пошто је заратио Петар убио, и владао других двадесет година, владавши за царевања Лава, преблаженог и светог цара, потчињавајући му се и служећи му. Склопио је пак мир и са Симеоном, архонтом Бугарске, те га је и кумом учинио.”¹³²⁴

Овај одломак о борбама за престо унутар српске кнежевске породице које су уследиле смрти кнеза Мутимира од великог је значаја због тога што садржи низ хронолошких одредница које омогућују да се у извесној мери први пут реконструише прецизнија хронологија догађаја у српској историји. Забележено је, дакле, да је Првослава, који је наследио Мутимира, после једне године владавине збацио брат од стрица (ἑξάδελφος = „братучед”) Петар,¹³²⁵ да је њега после три године безуспешно покушао да свргне Првославов брат Бран,¹³²⁶ а да је две године после тог догађаја исто покушао и Клонимир,¹³²⁷ син Петровог другог стрица Стројимира. Пошто је и тај покушај прошао без успеха, Петар је владао наредних двадесет година.¹³²⁸ Његова владавина је, како је то забележено у наставку текста, окончана у време битке на Ахелоју (код Анхијала) између Бугара и Ромеја, која се одиграла 20. августа 917. године,¹³²⁹ што омогућава да се Клонимиров покушај преврата поуздано датује у 897. годину, Бранов у 895, Петров долазак на престо и протеривање Првослава и његове браће у 892, а самим тим и Мутимирова смрт

¹³²⁴ DAI, 32.68–81.

¹³²⁵ DAI, 32.68–72.

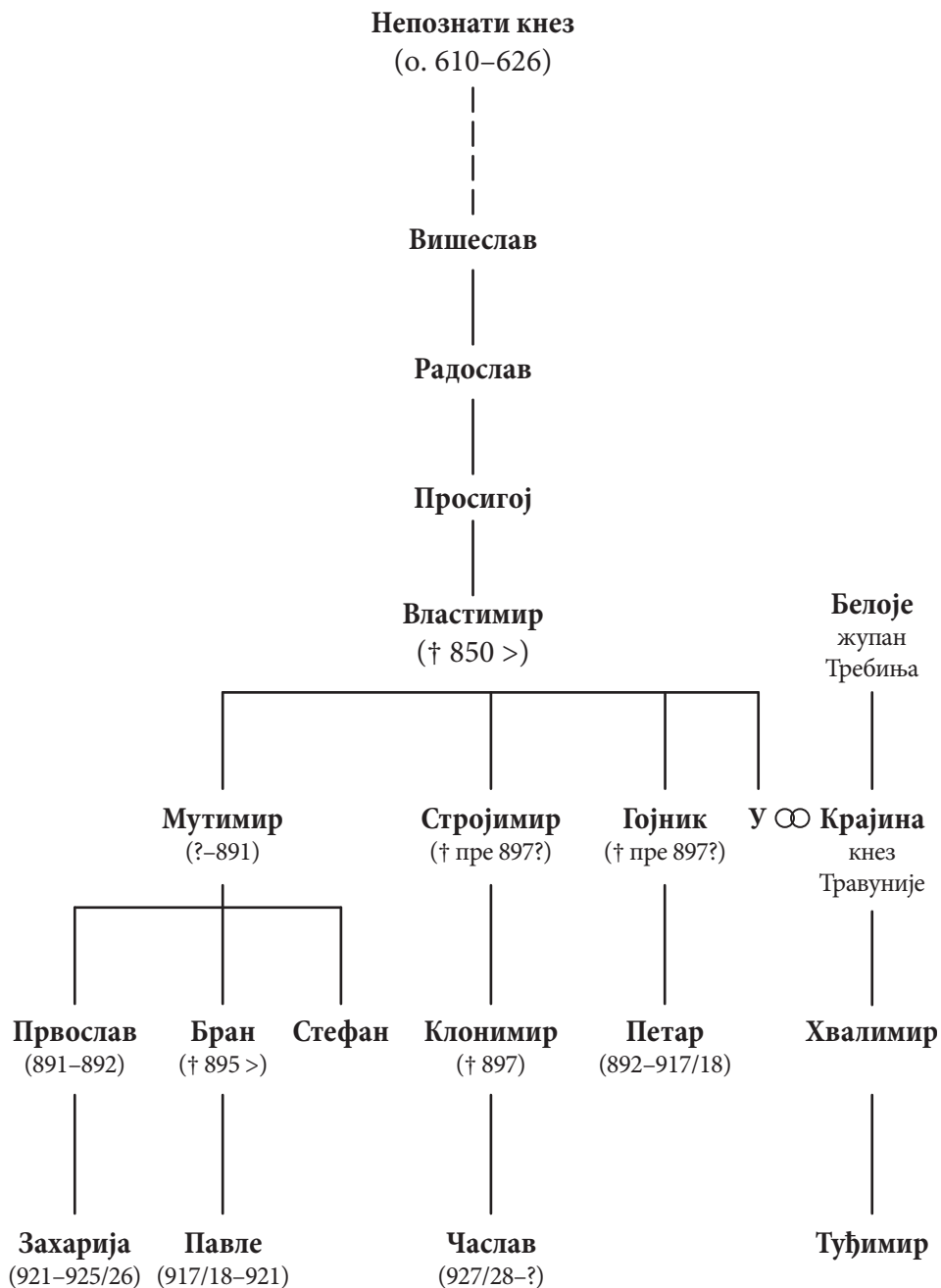
¹³²⁶ DAI, 32.72–74.

¹³²⁷ DAI, 32.74–77.

¹³²⁸ DAI, 32.77–78.

¹³²⁹ DAI, 32.90–99; *Остројорски*, Историја, 255.

СРПСКА КНЕЖЕВСКА
ДИНАСТИЈА

у 891. годину.¹³³⁰ Петар је већ више година боравио у Хрватској, где је, како је раније наведено,¹³³¹ побегао од Мутимира и очигледно је само чекао вест о стричевој смрти како би се вратио у земљу и затражио престо.¹³³² Интересантна је околност да су Првослав и његова браћа Бран и Стефан 892. године пред Петром побегли у Хрватску, управо тамо одакле је он дошао да преузме власт, а не у Бугарску, где је њихов отац био протерао своју браћу.¹³³³ Чињеница да је Бран три године касније, 895, покушао да преузме престо од Петра упућује на закључак да је његов старији брат Првослав у међувремену у Хрватској умро, или је пак, с обзиром на то да готово три деценије касније његов син Захарија долази из Цариграда како би покушао да преузме српски престо,¹³³⁴ из Хрватске отишао у царску престоницу на Босфору и тамо касније умро. Исто тако и чињеница да је 897. године Клонимир дошао из Бугарске са истим циљем сведочио би о томе да су у том тренутку оба Мутимирова млађа брата, која је он својевремено био протерао у Бугарску, Клонимиров отац Стројимир и Петров отац Гојник, такође били мртви. На том месту Порфиригенит идентификује Клонимира као „оца Часлава”,¹³³⁵ желећи да га ближе одреди према Чаславу, о коме ће писати у свом каснијем излагању.¹³³⁶ На истом месту се каже како је Клонимир заузео „један од градова Србије” по имену Дрстник (τήν Δοστίνακ), желећи да преузме власт,¹³³⁷ што би значило да је реч о политичком средишту српских кнежева.¹³³⁸ У питању је свакако исто оно место које се помиње на челу пописа „насељених градова” у Србији на крају 32. поглавља (τὸ Δεστίνακ),¹³³⁹ па ће о његовој идентификацији и убикацији бити више речи на одговарајућем месту.

¹³³⁰ *Осиројорски*, Порфиригенитова хроника, 25–26; ВИНЈ II, 53, нап. 174; *Живковић*, Јужни Словени, 395, 401–402; *Исии*, Портрети, 32–33; *Алексић*, Српске земље, 271–272.

¹³³¹ DAI, 32.60–62.

¹³³² О борбама за српски престо у периоду 891–897, уп. и *Живковић*, Портрети, 32–36.

¹³³³ ВИНЈ II, 53, нап. 172. Ипак, тешко је поверовати да се ради о преписивачкој грешци, односно да је на наведеном месту у извору требало да стоји Бугарска, а не Хрватска, како претлаже *Живковић*, Портрети, 33.

¹³³⁴ DAI, 32.100–103.

¹³³⁵ DAI, 32.74–75.

¹³³⁶ DAI, 32.117–145; *Коматина*, О хронологији, 94, н. 55.

¹³³⁷ DAI, 32.75–77.

¹³³⁸ *Ферлуја*, Византија, 63; *Живковић*, Портрети, 36.

¹³³⁹ DAI, 32.149–150.

Податак о томе да се Петар „потчињавао и служио” ромејском цару Лаву VI Мудром (886–912), Порфирогенитовом оцу,¹³⁴⁰ први је непосредни податак, не рачунајући на више места изнете Порфирогенидове идеолошке поставке о политичкој зависности српског кнеза од ромејског цара. Хронолошки се тај податак односи на време после обнове снажнијег царског присуства и интересовања за прилике на Западу у време Лавовог оца цара Василија I (867–886),¹³⁴¹ и у њему би могао бити значајан удео истине. Подаци о догађајима који су уследили, забележени у даљем излагању српске историје у 32. поглављу, сведоче управо у том правцу,¹³⁴² а на снажније византијско присуство у српским земљама од краја IX века упућује и новооткривени археолошки материјал.¹³⁴³

За Петра је забележено и да је „склопио мир и са Симеоном, архонтом Бугарске, и учинио га кумом.”¹³⁴⁴ Симеон (893–927), други син и наследник Бориса Михаила, највећи владар бугарске средњовековне историје, водио је на почетку своје владавине велики рат против Ромеја од 894. до 896. године,¹³⁴⁵ док с друге стране, остаје отворено питање да ли је Клонимир, који је 897. провалио у Србију из Бугарске, приликом покушаја преврата имао, и у којој мери, подршку бугарског владара. У сваком случају, податак о Петровом миру и кумству са Симеоном се такође везује за време после 897. године, па самим тим није у нескладу ни са изнетим податком о његовом потчињавању византијском цару Лаву VI, с обзиром на то да је између Ромеја и моћног бугарског владара у периоду 896–913. владао чврст мир.¹³⁴⁶ Податак да је Петар Симеона „учинио кумом” (ὡστε καὶ σύντεκνον αὐτὸν ἐποίησεν) врло је занимљив и значајан, али не и сасвим јасан.¹³⁴⁷ Оба, дакле, податка о Петровој спољнополитичкој делатности, како према Византији, тако и према Бугарима, потпуно се уклапају у општу слику пријатељских односа на Балкану који

¹³⁴⁰ DAI, 32.78–79.

¹³⁴¹ *Ферлуја*, Византијско царство, 76–81; *Ферјанчић*, Василија I, 23–26.

¹³⁴² DAI, 32.81 sq.

¹³⁴³ *Bikić*, Vizantijski nakit, 146–148; *Исија*, Керамичке целине, 301–305.

¹³⁴⁴ DAI, 32.80–81.

¹³⁴⁵ *Осѝројорски*, Историја, 248–249. О бугарском кнезу и цару Симеону, cf. PmbZ, no. 27467.

¹³⁴⁶ ВИИИЈ II, 53, нап. 175.

¹³⁴⁷ *Живковић*, Портрети, 36–38, сматра да је Симеон постао кум Петровом детету, али допушта могућност и да је било обрнуто, тј. да је Петар крстио Симеоновог сина, названог такође Петар, који се родио око 900. године и касније постао очев наследник.

су владали у периоду 896–913. и који ће се променити тек са избијањем новог и још снажнијег ромејско-бугарског рата 913. године, у чијем ће се контексту одвијати и српска историја наредних деценија.¹³⁴⁸

У њега читаоца уводи већ први следећи одломак 32. поглавља: „После пак оног времена у коме је овај господин Лав царевао, појавио се тадашњи стратег у Драчу, протоспатар Лав Равдух, који је после тога стекао част магистра и логотета дрoма, у Паганији, којом је тада владао архонт Србије, да се посаветује и састане са истим архонтом Петром ради неког посла и предмета. Пошто је постао пак љубоморан због тога Михаило, архонт Захумљана, поручи Симеону, архонту Бугара, да цар Ромеја поткупљује даровима архонта Петра да узме са собом Турке (тј. Угре) и навали на Бугарску. Догодио се пак у оно време и рат на Ахелоју између Ромеја и Бугара. Постајући, дакле, због тога расрђен Симеон против архонта Србије Петра, послао је Сигрицу Теодора и покојног Мармаја са војском, имајући и кнежевића Павла, сина Брана, кога је Петар, архонт Србије, ослепео. Пошто су, дакле, лукавством Бугари пришли архонту Србије и кумство с њим начинили и заклетвом утврдили да неће претрпети било шта лоше од њих, преварили су га да изађе к њима, и пошто су га одмах свезали одвели су га у Бугарску, и умро је у затвору.”¹³⁴⁹

Описани догађаји су се, како је то и наглашено, збили „после оног времена у коме је царевао господин Лав”,¹³⁵⁰ дакле, после смрти цара Лава VI 912. године. Из читавог контекста је јасно да је у питању време бугарско-византијског рата који је почео 913, односно, још прецизније, време у коме је између две стране дошло до битке на Ахелоју 917. године.¹³⁵¹ То допушта да се и преговори драчког стратега и српског кнеза у Паганији,¹³⁵² као и реакција захумског кнеза,¹³⁵³ посматрају управо у склопу ромејско-бугарских односа тог времена. Драчки стратег је, наиме, највероватније и имао задатак да придобије српског кнеза, за кога је раније наведено да је био у добрим односима са бугарским владарем,¹³⁵⁴

¹³⁴⁸ О бугарско-византијском рату 913–927, уп. *Осїтроїорски*, *Историја*, 252–258.

¹³⁴⁹ DAI, 32.81–99.

¹³⁵⁰ DAI, 32.81–82.

¹³⁵¹ DAI, 32.86–91.

¹³⁵² DAI, 32.82–86.

¹³⁵³ DAI, 32.86–90.

¹³⁵⁴ DAI, 32.80–81.

на ромејску страну, док је захумски кнез Михаило иступао као савезник бугарског владара. О Михаиловом политичком деловању у то време сведоче и неки други извори, о чему ће бити речи. Његова оптужба да српски кнез Петар, по наговору ромејског цара, намерава да се повеже са Угрима и нападне Бугаре први је изворни податак о евентуалним везама између Срба и Угара,¹³⁵⁵ који су под својим кнезом Арпадом (896–907) тек две деценије раније, 896. године, заузели станишта у Панонској низији.¹³⁵⁶ Посебну пажњу привлачи податак да је Паганијом *παγα* (τότε), тј. у време састанка кнеза Петра и драчког стратега, „владао архонт Србије”,¹³⁵⁷ што би значило и да у време када су забележени ти подаци три деценије касније то више није био случај. То, опет, сведочи о свој сложености и динамичности у односима између Српског кнежевства и српских поморских земаља, у чију праву природу и стварне токове ипак не можемо да продремо услед недостатка већег броја непосредних сведочанстава. Тако и у овом случају остаје непознато у каквим околностима је Паганија дошла под непосреднију владавину српског кнеза, како је и када она окончана, као и то да ли је она проистицала из положаја српског кнеза као водећег политичког чиниоца у ширем оквиру српског народа, или само из тренутних политичких околности које су допуштале ширење његовог утицаја на тај део јадранског приобаља.¹³⁵⁸

¹³⁵⁵ DAI, 32.88–90.

¹³⁵⁶ *Curta*, Eastern Europe, 252–263. У неколико векова касније забележеној угарској традицији, у спису *Gesta Hungarorum* Анонимног нотара краља Беле III (1172–1196) сачувана је, међутим, успомена на један угарски продор на Балканско полуострво у време кнеза Арпада, у току којег су опустошили Бугарску „до Василијевих врата” („ad portam Wazil” = Βασιλική πύλη, „Царска врата”, дан. Трајанова врата у Ихтиманском кланцу између Сердике и Филипопоља), након чега су „потчинили Српску земљу и њеног кнеза заробљеног дуго држали везаног оковима” („exhinc egressi terram Racy subiugaverunt et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt”), Аноними *Gesta Hungarorum*, 88–90. Уколико тај податак има историјску основу, поменути српски кнез би био управо Петар, а описани догађај би се одиграо пре смрти кнеза Арпада 907. године, дакле у време када је Петар био у добрим односима са бугарским владарем Симеоном. Међутим, угарски Аноним има тенденцију да све догађаје из првих деценија угарског присуства у Панонској низији хронолошки веже за владавину кнеза Арпада, *Mladjov*, Trans-Danubian Bulgaria, 118, па би се тај податак могао односити и на неки каснији догађај.

¹³⁵⁷ DAI, 32.84–85.

¹³⁵⁸ ВИИНЈ II, 54, нап. 177; ИСН I, 157–158 (С. Ђирковић); Ферјанчић, Долазак, 139–141; Живковић, Јужни Словени, 402–403, 408, 415; *Исџи*, Портрети, 40; *Uzelac*, Prince Michael, 238–239, сматра да је власт српског кнеза над Паганијом подразумевала и његову контролу над делом Захумља западно од Неретве, што је био додатни разлог за нетрпељивост захумског кнеза Михаила према њему.

У тексту је забележено да је драчки стратег с којим се 917. у Паганији састао српски кнез Петар био „протоспатар Лав Равдух, који је после тога стекао част магистра и логотета дрома.”¹³⁵⁹ Тај податак је изазвао многе недоумице у историографији, пошто се Лав Равдух помиње као „магистар и логотет дрома” већ у једном писму Лава Хиросфакта сину патрикија Никите Мономаха, насталом, како се сматра, око 910.¹³⁶⁰ Поред тога, извесни Равдух, чије име није забележено, помиње се као стратег Драчке теме 880. године, када је заједно са стратезима других западних тема (Сицилије, Кефалоније и Пелопонеза) учествовао у сицилијанском походу протовестијара Прокопија.¹³⁶¹ Узимајући да су драчки стратег Равдух из 880. и Порфирогенитов протоспатар Лав Равдух, који се као драчки стратег састао са српским кнезом Петром, иста личност, те да је он већ око 910. био магистар и логотет дрома, М. Ласкарис је закључио да податак о његовом састанку у својству драчког стратега са српским кнезом 917. године није тачан. До поменутог састанка је, по његовом мишљењу, или дошло раније, у време првог византијско-бугарског рата између 894. и 896, или драчки стратег који се 917. састао са кнезом Петром није био Лав Равдух. Он сам се, ипак, определио за прву од понуђених могућности, те је догађаје у вези са састанком кнеза Петра и драчког стратега датирао у 894–896. годину.¹³⁶² Приметивши да би такво датирање изискивало ревидирање целокупне хронологије Порфирогениновог излагања тог периода српске историје, што не би било оправдано нити могуће, Г. Острогорски је, с друге стране, указао на то да драчки стратег Равдух из 880. није морао бити Лав Равдух, него његов отац или стриц или неки старији сродник. Поред тога, писмо Лава Хиросфакта у коме се Лав Равдух помиње као магистар и логотет дрома није, према њему, нужно морало настати у време Хиросфактовог изгнанства у Петри, из којег се вратио после смрти цара Лава VI 912. године, него и у време његовог другог изгнанства, у Студијском

¹³⁵⁹ DAI, 32.82–84.

¹³⁶⁰ *Kolias*, Léon Choïrosphactès, 129.

¹³⁶¹ Symeon, 132.20 (114–120); Georgius Monachus Continuatus, 845.5–12.

¹³⁶² *Lascaris*, Rivalité bulgaro-byzantine, 202–207. Мишљење М. Ласкариса у потпуности прихвата *Живковић*, *Јужни Словени*, 402–413; *Исџи*, *Портрети*, 35, 38–39, али, суочен са потешкоћом у вези са улогом захумског кнеза Михаила у тим догађајима, чија би појава у политичким збивањима у периоду 894–896. била преурањена, допушта могућност да су пред битку код Ањијала 917. одржани неки други преговори између српског кнеза и драчког стратега, о којима је захумски кнез известио бугарског владара.

манастиру, у које је допао већ 913. године и остао све до смрти, после 919. Поменуто писмо је, према томе, могло настати и после 917. године, те би и Порфирогенитов податак могао бити сасвим тачан.¹³⁶³ Међутим, недавно је истакнуто да сва сачувана писма Лава Хиросфакта потичу из периода његовог изганаства у Петри пре 912. године, те да не постоји ниједан разлог због кога би се оно писмо у коме се помиње Лав Равдух као магистар и логотет дрома датирало у време после 917.¹³⁶⁴ Пошто је неспорно да је до поменутог састанка драчког стратега и српског кнеза дошло у време битке на Ахелоју 917. године,¹³⁶⁵ као једино решење намеће се друга од две могућности које је допустио М. Ласкарис – да драчки стратег који се том приликом састао са српским кнезом није био Лав Равдух.¹³⁶⁶ Наиме, сасвим је могуће да Порфирогенитов извор, који је, како верујемо, био српског порекла, није навео име драчког стратега који се састао са кнезом Петром, већ да је оно плод интерпретације догађаја до које је дошао сам Порфирогенит, будући да је из других извора могао знати да је негде у то време, али не и када тачно, драчки стратег био „протоспатар Лав Равдух, који је касније стекао част магистра и логотета дрома”.¹³⁶⁷ Наведени податак о сусрету драчког стратега и српског кнеза у Паганији 917. године привлачи пажњу из још једног разлога. То је, наиме, прво сведочанство о драчком намеснику као надлежном за спровођење царске политике у Српским земљама, што ће током XI века бити готово устаљена пракса.¹³⁶⁸

Бугарски владар Симеон је поверовао оптужбама захумског кнеза Михаила против кнеза Петра и одлучио да против њега предузме војни поход. Ако су се преговори између Петра и драчког стратега водили

¹³⁶³ *Осиројорски*, Лав Равдух, 29–35. То мишљење се прихвата у ВИИНЈ II, 54, нап. 178, док се у DAI. Commentary, 135, допушта да је Лав Равдух био драчки стратег још 880, али да је у мисији код српског кнеза био не као протоспатар и стратег Драча, него као магистар и логотет дрома.

¹³⁶⁴ О Лаву Равдуху, cf. PmbZ, no. 24400.

¹³⁶⁵ DAI, 32.90–91.

¹³⁶⁶ То гледиште је прихватио *Radović*, *Date de la conversion*, 255–256.

¹³⁶⁷ Пошто име Лава Равдуха и његово службовање као стратега Драча не би били везани за 917. годину, идентификација драчког стратега Равдуха из 880. са Лавом Равдухом, која је још увек спорна, cf. PmbZ, no. 24400, била би сасвим прихватљива. Тиме би се добио јаснији оквир његовог успона – протоспатар и стратег Драча око 880. и вероватно низ година после тога, те магистар и логотет дрома око 910. године.

¹³⁶⁸ Уп. *Ферлуја*, Драч и драчка област, 117–130; *И. Комайина*, Српски владари, 173–191; *И. Комайина*, П. Комайина, Настанак „Млетачке Албаније”, 67–70.

уочи битке на Ахелоју 20. августа 917, то је до Симеоновог похода против Срба сасвим сигурно дошло после поменуте битке, када је бугарски владар после победе над Ромејима могао да се посвети приликама на другој страни.¹³⁶⁹ Његову војску су предводили бугарски бољари Теодор Сигрица и Мармај,¹³⁷⁰ о којима осим овог и једног податка у даљем излагању, где се говори о њиховом другом походу на Србе за време кнеза Захарије, приликом којег су и погинули, а њихове главе биле као трофеји послати цару у Цариград, нема других података.¹³⁷¹ По свој прилици је управо околност да се на том другом месту говори о Мармајевој погибији и била разлог да се он на овом месту назове „покојним” (ἐκεῖνος).¹³⁷² С њима је био и српски кнежевић (ἀρχοντόπουλος) Павле, „син Брана, кога је Петар, архонт Србије, ослепео.”¹³⁷³ Ту се очигледно алудира на раније описане догађаје из 895. године, када је Павлов отац Бран дошао из Хрватске, где је био у изгнанству од 892, и покушао да збаци Петра и преузме престо, али га је Петар савладао и ослепео.¹³⁷⁴ На том месту се не говори о његовој даљој судбини, али чињеница да његов син нешто више од двадесет година касније долази у земљу пратећи бугарску војску допушта претпоставку да је Брана, након што га је заробио и ослепео, Петар у једном тренутку предао бугарском владару, можда управо у склопу поменутог мировног споразума озваниченог кумством,¹³⁷⁵ након Клонимировог покушаја узурпације 897. Пошто су га на превару намамили и заробили, Бугари су Петра одвели у Бугарску, где је у тамници и умро,¹³⁷⁶ најраније 918.

„Уместо њега,” наставља даље Порфирогенит излагање српске историје, „дошао је пак Павле, син Брана, и владао три године.” У току тог

¹³⁶⁹ ВИИНЈ II, 54–55, нап. 182; *Живковић*, *Јужни Словени*, 413; *Истии*, *Портрети*, 39–40.

¹³⁷⁰ DAI, 32.93–94.

¹³⁷¹ DAI, 32.111–114. У шестој књизи *Теофановој Насћаваљача* и *Хроници* Симеона Логотета помиње се у два наврата извесни магистар Теодор, Симеонов οἰκέτος, као посланик бугарског владара у Цариграду 896. и 913. године, Theophanes Continuatus et all., 359.15–16, 385.13–15; Symeon, 133.20 (128–130), 135.11 (75–77), али није јасно да ли је у питању иста личност.

¹³⁷² Грчко ἐκεῖνος би стога на овом месту било правилније превести са „покојни”, него са „онај”; уп. ВИИНЈ II, 54.

¹³⁷³ DAI, 32.94–95.

¹³⁷⁴ DAI, 32.72–74.

¹³⁷⁵ DAI, 32.80–81; *Алексић*, *Српске земље*, 279.

¹³⁷⁶ DAI, 32.95–99.

периода, „цар господин Роман, имајући у Цариграду кнежевића Захарију, сина Првослава, архонта Србије, послао га је да постане архонт у Србији, али пошто је дошао и заратио, био је побеђен од стране Павла. Јер га је, пошто га је заробио, предао Бугарима и био је држан у оковима.”¹³⁷⁷ Како је Павле завладао Србијом убрзо после битке на Ахелоју 917/918. године, то је његова трогодишња владавина потрајала до 920/921.¹³⁷⁸ Будући да се на овом месту Роман Лакапин назива царем, његов покушај да на српски престо, уместо Павла, кога су, свргнувши Ромејима наклоњеног Петра тамо поставили Бугари, доведе Захарију, који је до тада боравио у Цариграду,¹³⁷⁹ догодио се после његовог царског крунисања децембра 920,¹³⁸⁰ дакле, највероватније почетком 921. године.¹³⁸¹ Захарија је био син Првослава, најстаријег сина кнеза Мутимира, који је био српски кнез од 891. до 892, када је пред Петром са браћом Браном и Стефаном побегао у Хрватску.¹³⁸² Пошто покушај свргавања Петра три године касније предводи његов млађи брат Бран, могуће је, како је већ предложено, да је Првослав у међувремену или умро у Хрватској или отишао у Цариград, где је тридесетак година касније живео његов син Захарија. Покушај цара Романа да на српски престо доведе Захарију мора се посматрати у контексту византијско-бугарског рата, у коме су после победе код Анхијала Бугари имали несумњиву предност, што се огледало и у њиховом неспорном утицају у Србији преко кнеза Павла, кога су били поставили на престо и који им је био одан, услед чега им је предао и самог Захарију након што га је савладао.¹³⁸³

Павле се, међутим, ускоро окренуо против Бугара, па су тада они послали Захарију против њега: „Стога, после три године, пошто се Павле окренуо против Бугара, послао је (Симеон) Захарију, кога је прво био послао цар господин Роман, и пошто је отерао Павла, преузео је он власт Срба, пошто се одмах присетио доброчинства цара Ромеја, постао је противник Бугара, како није желео уопште да им се потчини,

¹³⁷⁷ DAI, 32.99–104.

¹³⁷⁸ DAI, 32.99–100; *Осѣројорски*, Порфирогенитова хроника, 26–27.

¹³⁷⁹ DAI, 32.100–104.

¹³⁸⁰ Cf. PmbZ, no. 26833; *Крсмановић*, Евнуси, 285.

¹³⁸¹ ВИИНЈ II, 55, нап. 184; *Живковић*, Јужни Словени, 416–417; *Истѣи*, Портрети, 44.

¹³⁸² DAI, 32.67–72.

¹³⁸³ DAI, 32.103–104.

него радије да буде под господством цара Ромеја. Тако је и пошто је Симеон послао војску против њега преко Мармајима и Сигрице Теодора, њихове главе и оружје из рата послао цару Ромеја у знак победе (јер је још била борба између Ромеја и Бугара), никада пак није престао, као и архонти пре њега, да шаље посланике цару Ромеја и да им буде потчињен и да им служи. Опет је пак послао другу војску Симеон преко Книна и Имника и Ицвоклије против архонта Захарије, пославши са њима и Часлава. Тада Захарија уплашен бежи у Хрватску, Бугари пак пошто су поручили жупанима да дођу к њима и узму за архонта Часлава и преко заклетве њих преварили и извели до првог села и одмах их свезали, ушли су у Србију и сакупили цео народ од малог до великог и одвели у Бугарску, неки су пак пошто су умакли ушли и у Хрватску, и земља је остала пушта. У оно су, дакле, време ушли исти Бугари у Хрватску са Алогоботуром да зарате, и погинули тамо сви од стране Хрвата.”¹³⁸⁴

Наведени одломак посвећен владавини кнеза Захарије почиње констатацијом да се „после три године” (Εἴτα μετὰ χρόνου τρεῖς) Павле окренуо против Бугара, услед чега су Бугари одлучили да пошаљу Захарију да га савлада и преузме власт над Србима, у чему је тог пута успео.¹³⁸⁵ С обзиром на то да на почетку претходног одломка, у коме описује Павлов долазак на власт и покушај цара Романа да уместо њега на престо доведе Захарију, аутор наводи да је Павле „владао три године” (καὶ ἐκράτησεν ἔτη τρία),¹³⁸⁶ постављало се питање да ли се израз „после три године” с почетка овог одломка односи на исте три године Павлове владавине из претходног или на друге три године које су уследиле Захаријином покушају узурпације 921. Другим речима, да ли је Павле владао три године, од 917/918. до 921, или пак шест година, до 923/924. Дилему је, међутим, на задовољавајући начин разрешио Г. Острогорски, утврдивши да се на оба места податак о три године односи на укупну дужину Павлове владавине, то јест, да аутор најпре констатује да је Павле владао три године, да затим описује оно што се догодило у току те три године, односно Захаријин први, неуспешни покушај преврата првих месеци 921, а да на почетку наредног одломка, посвећеног Захаријиној

¹³⁸⁴ DAI, 32.104–128.

¹³⁸⁵ DAI, 32.104–108.

¹³⁸⁶ DAI, 32.100.

владавини, што је уједно и нова хронолошка целина, само понавља констатацију да је Павле владао три године док га Захарија није збацио.¹³⁸⁷ С обзиром на то, Павлово окретање против Бугара уследило је, очито, врло брзо пошто је савладао Захарију и предао им га, у току исте 921. С друге стране, и сам Захарија се, поставши српски кнез, *одмах* (πάραυτα) окренуо против Бугара и пристао уз Ромеје. Разлози за тај његов прекрет који се наводе у тексту, да се он „присетио добротина цара Ромеја”,¹³⁸⁸ делују наивно, али је, опет, чињеница да се у тренутним геополитичким околностима у којима су Ромеји и даље трпели учестале поразе од Бугара у току 921. и 922. године свакако не може наћи оправдање ни за Павлово, ни за Захаријино окретање Ромејима.¹³⁸⁹ Симеон је на Захаријино одметање реаговао слањем војске поново предвођене бољарима Теодором Сигрицом и Мармајем,¹³⁹⁰ који су неколико година раније имали успеха у савладавању и свргавању кнеза Петра 917/918.¹³⁹¹ Овог пута су, међутим, били поражени и обојица су изгубили живот, а Захарија је њихове главе и оружје послао у спомен победе цару Роману.¹³⁹² Пошто се наводи како је у то време „још била борба између Ромеја и Бугара”,¹³⁹³ поменути бугарски напад на Србе свакако се одиграо пре склапања ромејско-бугарског примирја новембра 923. године.¹³⁹⁴ То је уједно још један доказ да је до промене на српском престолу дошло коју годину раније.

Међутим, други поход који је бугарски владар усмерио против кнеза Захарије био је далеко одлучнији и од пресудног значаја, како за Захарију, тако и за Србе и њихову улогу у оквиру византијско-бугарске борбе за превласт на Балкану. Бугарску војску су овај пут предводили

¹³⁸⁷ *Осїроїорски*, Порфирогенитова хроника, 26–27, с прегледом ранијих мишљења; ВИИИЈ II, 55, нап. 185. У новије време је *Живковић*, *Јужни Словени*, 416–418; *Исїи*, *Портрети*, 44–46, покушао да оспори аргументе *Острогорског* и покаже да је Павлова владавина потрајала шест година, до 923. године.

¹³⁸⁸ DAI, 32.108–111.

¹³⁸⁹ О ромејско-бугарским односима 921–924, cf. *Howard-Johnston*, *A short piece*, 348–354.

¹³⁹⁰ DAI, 32.111–112.

¹³⁹¹ DAI, 32.91–99.

¹³⁹² DAI, 32.112–114.

¹³⁹³ DAI, 32.114.

¹³⁹⁴ *Theophanes Continuatus et all.*, 405.17–409.9; *Symeon*, 136.29–37 (219–304); ВИИИЈ II, 56, нап. 189; *Howard-Johnston*, *A short piece*, 347–348, 352–354.

„Книн и Имник и Ицвоклија” (διὰ τοῦ Κνήγου καὶ τοῦ Ἡμνήκου καὶ τοῦ Ἦτζβόκλια),¹³⁹⁵ али се сматра да се иза тих имена заправо крију прабугарске титуле *кавхан*, *миник* и *ичирју боила*, то јест да су на челу похода били бугарски бољари са наведеним титулама.¹³⁹⁶ Са њима је том приликом био и Часлав,¹³⁹⁷ син некадашњег српског претендента Клонимира, сина Стројимировог, који се ту први пут појављује у улози политичког чиниоца, што је до тада увек припадало његовим, по свој прилици, старијим сродницима. Пошто је Захарија, уплашен бугарском силом која је очигледно била знатно већа него приликом претходног напада, побегао у Хрватску,¹³⁹⁸ Бугари су позвали српске жупане „да дођу к њима и узму за архонта Часлава” (μηνύσαντες τοῖς ζουπάνοις ἐλθεῖν πρὸς αὐτοὺς καὶ παραλαβεῖν ἄρχοντα τὸν Τζεέσθλαβον).¹³⁹⁹ Овај податак представља интересантну илустрацију политичке организације оновремених Срба. На њеном челу је кнез (архонт), а испод њега су жупани који треба да прихвате и признају кнеза и буду му одани, што је могло подразумевати и полагање заклетве верности.¹⁴⁰⁰ Међутим, Часлав је том приликом био само мамац, пошто Бугари нису имали намеру да уместо Захарије поставе новог српског кнеза. Преваривши тако српске жупане, они су их заробили,¹⁴⁰¹ а потом су поробили и читав народ и одвели га у ропство у Бугарску, изузев неколицине која се спасла бекством у Хрватску. У сваком случају, земља је, према Порфириогениту, „остала пушта” (καὶ ἔμεινεν ἡ χώρα ἔρημος).¹⁴⁰² Иако наизглед претерана, наведена констатација у суштини не садржи много нетачног. Како је већ истакнуто, у раном средњем веку је политичка доминација једног народа над другим подразумевала владавину над људима, а не над земљом, а у случају Бугара у

¹³⁹⁵ DAI, 32.117–118.

¹³⁹⁶ На сличан начин је у шестој књизи *Теофановој Наставаљача* наведено како је бугарски владар 923. против Цариграда упутио „велико мноштво Бугара заједно са Хаганом и Минином и другима” (ἄμα καὶ Χαγάνῳ καὶ Μηνικῶ καὶ ἑτέροις), Theophanes Continuatus et al., 401.3–5, док се у *Хроници* Симеона Логотета говори о „Кавхану и Минику и другима” (ἄμα καὶ Καυχάνῳ καὶ Μηνικῶ καὶ ἑτέροις), Συμεὼν, 136.19 (126–129). Уп. *Златарски*, *История*, I/2, 475, нап. 1; ВИИИИ II, 56, нап. 187; *Гюзелев*, *Кавханите и ичиргу боилите*, 98–99.

¹³⁹⁷ DAI, 32.118–119.

¹³⁹⁸ DAI, 32.119–120.

¹³⁹⁹ DAI, 32.120–121.

¹⁴⁰⁰ *Блајојевић*, *Српска државност*, 62.

¹⁴⁰¹ DAI, 32.120–123.

¹⁴⁰² DAI, 32.123–126.

периоду VII–X века то је на више примера потврђено.¹⁴⁰³ Такав је био и њихов приступ према Србима, па је тако Симеон успео у ономе у чему његов отац Борис и деда Пресијан нису, да потчини Србе као народ и пороби их, а пресељење Срба у Бугарску је било део тог процеса.¹⁴⁰⁴

Хронологија тих догађаја није довољно јасна. Извесно је да је до другог бугарског похода против кнеза Захарије дошло након склапања ромејско-бугарског примирја новембра 923, те се он најчешће датује у 924. годину.¹⁴⁰⁵ Међутим, констатација да Захарија, пошто је зауставио први бугарски поход, до кога је дошло између 921. и 923. и послао главе и оружје двојице вођа тог похода цару Роману,¹⁴⁰⁶ „никада није престао, као и архонти пре њега, да шаље посланике цару Ромеја и да им буде потчињен и да им служи,¹⁴⁰⁷ упућује на закључак о већој временској дистанци између два бугарска похода против њега, те самим тим и на неку познију годину, 925. или 926, као време другог похода.¹⁴⁰⁸

На такав закључак упућује и податак који непосредно следи опису бугарског освајања Србије, да су „у то, дакле, време ушли исти Бугари у Хрватску са Алогоботуром да зарате, и тамо били сви побијени од стране Хрвата.“¹⁴⁰⁹ Поменути бугарски поход против Хрвата, у коме су претрпели потпуни пораз, догодио се, по свој прилици, 926. или 927. године,¹⁴¹⁰ чему ћемо посветити више пажње на другом месту. У другим изворима се он хронолошки повезује са смрћу великог бугарског владара Симеона 27. маја 927. године. Тако се у шестој књизи *Теофановој Насџављача* наводи како је „месеца маја двадесет седмог, петнаестог индикта, Симеон, архонт Бугарске покренуо војску против Хрвата и започео с њима рат, поражен све своје потпуно изгубио.“¹⁴¹¹ Иако се сам датум не односи на поход против Хрвата, него на Симеонову смрт, која се описује у наредном

¹⁴⁰³ *Комаџина*, О српско-бугарској граници, 34–35.

¹⁴⁰⁴ *Комаџина*, О српско-бугарској граници, 35–36.

¹⁴⁰⁵ *Осџројорски*, Порфирогенитова хроника, 27–28; ВИИНЈ II, 56, нап. 189; ИСН I, 158–159 (С. Ђирковић); *Блајојевић*, Српска државност, 61–64.

¹⁴⁰⁶ DAI, 32.111–114.

¹⁴⁰⁷ DAI, 32.115–116.

¹⁴⁰⁸ *Живковић*, Јужни Словени, 418–420.

¹⁴⁰⁹ DAI, 32.126–128.

¹⁴¹⁰ ВИИНЈ II, 56, нап. 191; *Живковић*, Јужни Словени, 418–420.

¹⁴¹¹ *Theophanes Continuatus et al.*, 411.13–16.

одељку,¹⁴¹² хронолошка веза између та два догађаја је неупитна. У првом руском летопису је, чини се, тај след јасније и тачније одређен: „Симеон иде на Хрвате и побеђен беше од Хрвата и умре оставивши Петра кнеза сина својега Бугарима.”¹⁴¹³ Остаје отворено питање бугарског повода за напад на Хрвате, осим саме чињенице да су после поковавања Срба Хрвати били следећи на удару. По среди је могла бити бугарска тежња да казне Хрвате због пружања уточишта избеглом српском кнезу и делу народа, али и да реагују на евентуални ромејско-хрватски савез.¹⁴¹⁴ Иза имена бугарског вође Алогоботура (Αλογοβότουρ) по свој прилици се такође крије нека прабугарска титула, изведена из турског *bagatur*, „јунак”.¹⁴¹⁵

Излагање српске повести наставља Порфирогенит податаком да је „после пак седам година пошто је побегао од Бугара Часлав и са другом четворицом из Преслава ушао у Србију,” али да „није пак нашао у земљи до педесет самих мушкараца који нису имали ни жена ни деце, него су ловили и прехрањивали се. Пошто је са њима заузео земљу, поручио је цару Ромеја, тражећи од њега потпору и помоћ, обећавајући да служи и да се покорава његовој наредби, као и архонти пре њега. И од тада није престао цар Ромеја да му чини добро, те и Срби који су живели у Хрватској и Бугарској и у другим земљама, које је Симеон расејао, пошто су то чули скупили су се код њега. Него су и многи пошто су побегли из Бугарске дошли у Цариград, пошто је и њих заоденуо и добро опремио цар Ромеја је послао Чаславу. И пошто је од богатих дарова цара Ромеја уредио и населио земљу, као пре, покорно је потчињен цару Ромеја, и пошто је кроз сарадњу цара и многа његова добротинства ову земљу уредио у њој је као архонт потврђен.”¹⁴¹⁶

Одломак о кнезу Чаславу и његовој владавини почиње хронолошким одредницом „после пак седам година” (Μετὰ δὲ χρόνους ἑπτὰ), којом се прецизније одређује време његовог бекства из бугарске престонице Преслава и преузимања власти у Србији.¹⁴¹⁷ Није, међутим, јасно

¹⁴¹² Theophanes Continuatus et all., 411.17–412.8.

¹⁴¹³ ПСРЛ I, 45.

¹⁴¹⁴ ВИИНЈ II, 56, нап. 191; *Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, 289–290.

¹⁴¹⁵ Сматра се да је у питању *alp-bagatur*, *Златарски*, *История*, I/2, 501, нап. 1; ВИИНЈ II, 56, нап. 190; *Uzelac*, *Prince Michael*, 240.

¹⁴¹⁶ DAI, 32.128–145.

¹⁴¹⁷ DAI, 32.128–132.

од ког догађаја се рачуна тих седам година, а истраживачи су узимали у обзир један од два претходно поменута догађаја, други бугарски поход против кнеза Захарије и покоровање Србије, односно бугарски поход против Хрвата и њихов пораз. У складу с тим је и Часлављев долазак у Србију у старијој историографији у зависности од датирања тих догађаја датиран у једну од година у распону 931–934. Г. Острогорски је, међутим, указао на то да, као и у случају излагања о Павловој и Захаријиној владавини, наведеном хронолошком одредницом почиње нови хронолошки одељак, посвећен владавини новог кнеза, те да, као што одредница с почетка одељка о Захаријиној владавини да је Захарија збацио Павла „после три године” значи да се то десило три године после почетка Павлове владавине, одредница да је Часлав дошао из Бугарске и завладао Србијом „после седам година” значи да се то догодило седам година после почетка претходне, Захаријине владавине, у оквиру којих су се одиграли сви у међувремену описани догађаји. Како је Захарија почео да влада 921, то је до Часлављевог бекства из Преслава и преузимања власти у Србији дошло 927/928. године, односно недуго после смрти бугарског цара Симеона, који је умро 27. маја 927.¹⁴¹⁸ Изнето тумачење се чини једино могуће. Узети, насупрот томе, податак о другом бугарском походу против Захарије као полазну основу за рачунање седмогодишњег периода до Часлављевог доласка нема никаквог смисла, јер то није догађај који је описан непосредно пре податка о Часлављевом бекству, пошто се после њега говори о бугарском походу против Хрвата. С друге стране, податак о походу против Хрвата,¹⁴¹⁹ иако долази непосредно пре податка о Часлављевом бекству „после седам година”, наведен је не да би се ближе одредио потоњи, него претходно описани догађај, тј. други поход против Захарије, управо као што се у ранијем излагању помиње битка на Ахелоју као одредница за ближе датирање претходно описаних преговора између драчког стратега и српског кнеза Петра.¹⁴²⁰

¹⁴¹⁸ *Остројорски*, Порфирогенитова хроника, 24, 28–29; ВИНЈ II, 57, нап. 193.

¹⁴¹⁹ *Живковић*, Јужни Словени, 421–423, нап. 1428; *Исти*, Портрети, 50–55, настоји да оспори аргументе Г. Острогорског и датује Часлављев долазак у Србију седам година после бугарског похода против Хрвата 926, и посматра га у контексту угарских напада на Бугарску и Византију 933/934. године.

¹⁴²⁰ *DAI*, 32.81–91. *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 331, нап. 105, узима да је податак о бици на Ахелоју наведен како би се ближе датирао Петров пад, који је томе уследио, те и податак о походу против Хрвата узима као основу за датирање потоњих догађаја.

Часлављево бекство из бугарске престонице и долазак у Србију 927/928. године сасвим се уклапа у контекст прилика у којима се Бугарска нашла после Симеонове смрти 27. маја 927. Како је забележено у другим изворима, „пошто су сазнали за Симеонову смрт, околни народи, Хрвати, Утри и остали (οἱ τε Χρῳβᾶτοι οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ λοιποὶ) одлучили су да зарате против Бугара”, а саму земљу је задесила велика глад и разне пошасте. У таквим околностима је нови бугарски цар, Симеонов син и наследник Петар (927–969), био принуђен да се обрати ромејском цару Роману тражећи мир. Између две донедавно дуготрајним међусобним ратовањем исцрпљене стране закључен је мировни уговор који је 10. октобра 927. озваничен склапањем брака између бугарског цара и Марије, унуке цара Романа, кћерке његовог најстаријег сина Христофора, који је том приликом, на тражење бугарске стране, проглашен за другог цара, чиме је потиснуо Константина Порфирогенита на треће место.¹⁴²¹ Српски кнежевић је искористио такве околности и са четворицом пратилаца, вероватно српских жупана који су били заробљени приликом бугарског похода,¹⁴²² избегао у своју отаџбину, у којој никада раније није боравао, осим на кратко као учесник поменутог бугарског похода против кнеза Захарије, пошто је био рођен у Бугарској и цео свој дотадашњи живот провео у њој. Иако податак да је у Србији затекао тек „педесет самих мушкараца који нису имали ни жена ни деце, него су ловили и прехрањивали се” делује претерано,¹⁴²³ он сликовито описује опустошену земљу каква је Србија била након бугарског похода. Међутим, пошто су је опустошили и поробили становништво, Бугари нису земљу војнички и административно запосели и у њој успоставили своје посаде, па Часлав није морао да је он њих преотима и ослобађа, већ једино да као нови кнез успостави и организује своју власт,¹⁴²⁴ те да је поново насели становнишвом које је приликом бугарског похода било одведено у Бугарску или пак избегло у Хрватску.¹⁴²⁵ То, ипак, не значи да је читав

¹⁴²¹ Theophanes Continuatus et all., 411.13–415.9; Symeon, 136.45–51 (338–403); *Божилев, Гюзелев, Историја*, 271–277; *Howard-Johnston, A short piece*, 354–355; *Pirivatrić, Some Notes*, 40–48; *Marić, Lost on Reverse?*, 116–117. О бугарском цару Петру, cf. *PmbZ*, no. 26409.

¹⁴²² ВИИНЈ II, 57, нап. 192.

¹⁴²³ *DAI*, 32.130–132.

¹⁴²⁴ *Комајина*, О српско-бугарској граници, 36. С друге стране, *Radišić, Archeological testimonies*, 149–154, инсистира на бугарским археолошким траговима у Српским земљама као сведочанству о присуству бугарских посада.

¹⁴²⁵ *DAI*, 32.136–141.

подухват морао да буде лишен било каквог противбугарског расположења, па би се међу „осталим” околним народима који су поред Хрвата и Угара намеравали да зарате на Бугаре могли препознати и Срби.¹⁴²⁶

За подршку у обнављању и поновној организацији живота у опустошеној земљи нови српски кнез се обратио „цару Ромеја”, обећавајући му оданост и покорност, „као и архонти пре њега”.¹⁴²⁷ Излагање се завршава констатацијом да је, пошто је уз политичку и материјалну помоћ и подршку ромејског цара средио прилике у земљи, српски кнез „као пре, покорно потчињен цару Ромеја” и „у њој као архонт потврђен”.¹⁴²⁸ Нема сумње да је неименовани „цар Ромеја” коме се Часлав приликом успостављања власти у Србији 927/928. обратио за помоћ био тадашњи први и главни цар Роман I Лакапин (920–944) и да је управо он помогао Чаславу да организује и насели земљу, о чему се говори у остатку излагања.¹⁴²⁹ Сведочанство о српским бегунцима из Бугарске који су дошли у Цариград, где их је цар опремио и послао српском кнезу, у том је контексту веома занимљиво,¹⁴³⁰ али се ништа одређеније о томе не може рећи. Податак да је српски кнез „покорно потчињен цару Ромеја” и у земљи „као архонт потврђен” (καὶ ἄρχων ἐν αὐτῇ βεβαίωθεῖς) недвосмислено сведочи о томе да је Часлав признавао врховну власт цара Романа, који је својом вољом санкционисао његов кнежевски положај.¹⁴³¹ Могло би се рећи да су тиме између ромејског цара и српског кнеза успостављени управо онакви односи какви се препознају у „Листи адреса за стране владаре” из 946. године у *Књизи о церемонијама*, где се српски кнез наводи међу владарима којима цареви шаљу своју „заповест” (κέλευσις), као њихови „христољубиви господари”.¹⁴³² Закључењем трајног мира са Бугарима 927. године коначно су се стекле околности за остваривање јачег утицаја Византије на подручју средишњег дела Балканског полуострва, те у том контексту

¹⁴²⁶ Срби се у том контексту изричито помињу у делу познијег Јована Скилице, где стоји како су „околни народи, Угри, Срби, Хрвати и остали, пошто су сазнали за Симеонову смрт, одлучили да зарате против Бугара,” Scylitzes, 222.16–18. Leszka, *On the Reliability*, 129–138, сматра, с друге стране, да се Часлав вратио у Србију у договору с новим бугарским царем, па чак и у његово име.

¹⁴²⁷ DAI, 32.132–135.

¹⁴²⁸ DAI, 32.141–145.

¹⁴²⁹ Максимовић, *Структура*, 30–31.

¹⁴³⁰ DAI, 32.138–141.

¹⁴³¹ Уп. Живковић, *Јужни Словени*, 421–422; *Историја*, *Портрети*, 50–52; *Блајојевић*, *Српска државност*, 64.

¹⁴³² *Livre de cérémonies* III, II, 48.123–128.

треба посматрати и приближавање српског кнеза ромејском цару.¹⁴³³ О појачаном византијском присуству на том простору сведочи и археолошки материјал,¹⁴³⁴ као и један новчић царева Романа и Христофора, пронађен у Призрену, који потиче из времена када су њих двојица заузимали положај првог и другог цара између 927. и 931. године.¹⁴³⁵ У прилог томе говори и околност да су тада на том подручју, у духу оновремене византијске провинцијске архитектуре, обновљени стари и подигнути нови храмови, попут оних у Призрену и Липљану,¹⁴³⁶ што се доводи у везу са оснивањем нових епископија у тим градовима у оквиру Бугарске цркве,¹⁴³⁷ којој је, према једном каснијем извору, управо цар Роман I признао патријаршијски ранг.¹⁴³⁸

„Хроника српских владара” и 32. поглавље сѣиса
De administrando imperio

Као што је већ примећено, сви подаци о Чаславу, којима се уједно и завршава излагање српске историје у 32. поглављу списка *De administrando imperio*, везани су за владавину цара Романа Лакапина, те су самим тим, по свој прилици, и забележени пре његовог свргавања с престола децембра 944. године, да би након тога били унети у спис *De administrando imperio*, који је цар Константин Порфирогенит састављао између 948. и 952. године.¹⁴³⁹ С обзиром на то да у 32. поглављу *DAI* то излагање чини једну целину у оквиру првог одељка поменутог поглавља, сматра се да је у питању био целовити спис, условно назван „Хроником српских владара”, који је у интегралном облику унет у 32. поглавље.¹⁴⁴⁰ Сматра се такође да је приликом укључивања тог списка у

¹⁴³³ *Комаћина*, О српско-бугарској граници, 38, нап. 50.

¹⁴³⁴ *Викић*, *Vizantijski nakit*, 146–148; *Исиа*, Керамичке целине, 301–305.

¹⁴³⁵ *Ненадовић*, Богородица Љевишка, 24, 59; *Панић*, *Бабић*, Богородица Љевишка, 28.

¹⁴³⁶ *Ненадовић*, Богородица Љевишка, 23–24, 39–65; *Панић*, *Бабић*, Богородица Љевишка, 28–29; *Мијовић*, О генези, 130–134; *Јанковић*, Липљанска епископија, 32; *Јовановић*, Археолошка истраживања, 31–32, 45–46; *Јањић*, Призренска епископија, 157–160; *Јањић*, *Савић*, Континуитет базилика, 31, 34–37.

¹⁴³⁷ *Пентковски*, Славянское богослужение, 38–39.

¹⁴³⁸ *Иванов*, Български старини, 566; *Пиривајрић*, Самуилова држава, 37–38, 148–152; *Idem*, *Some Notes*, 43–48; *И. Комаћина*, Црква и држава, 77.

¹⁴³⁹ *Максимовић*, Структура, 29–32.

¹⁴⁴⁰ *Осиројорски*, Порфирогенитова хроника, 25; *Максимовић*, Структура, 26.

DAI дошло само до незнатних интервенција на самом његовом почетку, укључивањем података који се јављају и у 30. и 31. поглављу у вези с пореклом, доласком и покрштавањем Хрвата, за које се сматрало да су или преузети из поменутих поглавља где се односе на Хрвате,¹⁴⁴¹ или пак да потичу из неког непознатог извора у коме су били изложени заједнички подаци о пореклу, досељавању и покрштавању Хрвата и Срба у време цара Ираклија (610–641),¹⁴⁴² након чега излагање „Хронике” тече континуирано и уједначено.¹⁴⁴³ Недавно је, међутим, Т. Живковић оспорио постојање тако конципиране „Хронике српских владара” и изнео мишљење да целокупно излагање од почетка до описа Мутимировог прогона његове браће,¹⁴⁴⁴ припада том непознатом заједничком извору у коме је било речи о пореклу, досељавању и покрштавању, али и о раној историји Срба и Хрвата до средине IX века, који је назвао *De conversione Croatorum et Serborum* („О покрштавању Хрвата и Срба”) и приписао папском библиотекару Анастасију, који би га саставио у Риму око 878. године.¹⁴⁴⁵ Други део српске повести у 32. поглављу, почев од податка о Мутимиру и његова три сина па до самог краја,¹⁴⁴⁶ који се одликује подацима који одају релативну хронологију, саставио би сам Константин Порфирогенит на основу дипломатске преписке између српских кнежева и ромејских царева, њему доступне у виду архивске грађе.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴¹ Уп. В.И.И.Н.Ј, II, 46, нап. 144, за старију литературу; *Margetić*, Konstantin Porfirogenit, 75–80.

¹⁴⁴² *Максимовић*, Структура, 26–28; *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 314–317. Према DAI, Comentary, 4 sq, 100, целокупно излагање од почетка до описа споразума између кнеза Петра и Симеона после 897, DAI, 32.80–81, преузето је из неког старијег списка који је настао у време цара Лава VI, али је *Максимовић*, Структура, 28, нап. 15, указао на неоснованост идеје о подели текста на том месту.

¹⁴⁴³ *Максимовић*, Структура, 26–29.

¹⁴⁴⁴ DAI, 32.57–65.

¹⁴⁴⁵ *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 314–317; *Idem*, De conversione, 38–40, 149–151, 197–223.

¹⁴⁴⁶ DAI, 32.65–145.

¹⁴⁴⁷ *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 318–332; *Idem*, De conversione, 150–151, 176–178. Т. Живковић сматра да је до релативне хронологије догађаја из српске историје и података о дужини владавине српских кнежева између око 890. и око 935. Порфирогенит дошао на основу помена ромејских царева у адресама и интитулацијама, односно тренутног индикта у датацијама претпостављених писама српских кнежева царевима, *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 325–330, при томе се позивајући на формуле адреса страним владарима забележене у „Листи адреса” у *Књизи о церемонијама*, исто, 325–326, и наводећи као пример интитулацију писама за јужнословенске владаре, *Livre de cérémonies* III, II, 48.127–128, не базирујући се на чињеницу да се управо у њима цареви не наводе по имену, него само као

Показали смо, међутим, да цео први одељак 32. поглавља, од самог почетка, представља јединствену целину, те да некакав посебан, временом изгубљени извор који је садржао заједничке податке о пореклу, досељавању и покрштавању Срба и Хрвата никада није постојао. Подаци пак о пореклу, досељавању и покрштавању Срба представљају специфичан српски *origo gentis* и потичу из српске традиције и уводни су, али неодвојиви део излагања српске историје у остатку првог одељка 32. поглавља. Те податке је тек сам Порфиригенит приликом обликовања 32. поглавља уподобио сопственој интерпретацији догађаја из периода словенског досељавања на Балканско полуострво и сместио у по његовом мишљењу одговарајући историјски и идеолошко-политички контекст. Таква његова интерпретација је видљива и у поглављу 31, о чему је већ било речи, и поглављима 33–36, о чему ћемо говорити касније. Управо је на примеру првог одељка 31. поглавља показано на који начин је цар у складу са сопственим идеолошко-политичким схватањима реинтерпретирао податке које је познавао на основу хрватског *origo gentis*, забележеног у основном облику у 30. поглављу.¹⁴⁴⁸ На исти начин је он, по свој прилици, обликовао и почетак првог одељка 32. поглавља, интерпретирајући и у одговарајући историјски и идеолошко-политички контекст смештајући податке из српског *origo gentis*, који је био саставни део целовитог приказа српске историје од почетка до његовог времена, а који, међутим, за разлику од хрватског, није забележен у свом основном облику на другом месту у *DAI*. Могло би се стога закључити да српска историја забележена у 32. поглављу стоји према том првобитном приказу српске историје, у коме бисмо могли препознати условно названу „Хронику српских владара”, у истом оном односу у коме рана хрватска историја забележена у првом одељку 31. поглавља стоји према првобитном приказу забележеном у 30. поглављу.

„христољубиви господари”. Посебну потешкоћу представља његов закључак да је Порфиригенит израчунао да је српски кнез Петар владао „двадесет година” након Клонимировог неуспелог покушаја преврата 897. године тако што је сабрао податак о „петнаестом индикту” којим је било датирано наводно Петрово писмо цару Лаву VI о том догађају са „петим индиктом” којим је био датиран извештај о Петровом паду с власти „у време рата на Ахелоју између Ромеја и Бугара”, 20. августа 917. године, *Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара”, 328–330. Наиме, тешко да је извештај о Петровом паду, и да га је било, могао бити датиран „петим индиктом”, који се завршио 31. августа 917, дакле, свега десетак дана након битке код Анхијала, пошто до бугарског похода против Петра, који се према Порфиригениту догодио после те битке, *DAI*, 32.90–99, свакако није дошло у тих десетак дана.

¹⁴⁴⁸ *DAI*, 30.61–90; 31.3–25.

Пошто је тај приказ српске историје сезао само до владавине Романа Лакапина, нема сумње да је забележен пре 944. године.¹⁴⁴⁹ То, међутим, не значи и да га није забележио сам Порфирогенит.¹⁴⁵⁰ Познато је, наиме, да је неке од података који су се нашли у *De administrando imperio*, састављеном између 948. и 952, цар забележио више година раније. Тако је, на пример, одређене податке о шпанским Арабљанима забележио приликом сусрета са њиховим посланицима октобра 946, док је податке о Русима и организацији њихових поморских напада на Цариград дознао, по свој прилици, још за време преговора са њиховим посланицима у јесен 944, док је Роман Лакапин још увек био главни цар.¹⁴⁵¹ На исти начин је он могао доћи и до података о српској историји и забележити их у рудиментарној форми такође још за време владавине свог таста, поготово када се имају у виду подаци о чврстим политичким и дипломатским везама између Романа Лакапина и тадашњег српског кнеза Часлава.¹⁴⁵² Као и у случају података о Арабљанима, Русима, Францима и Лангобардима у Италији и Утрима, које је прикупио од њихових посланика на царском двору,¹⁴⁵³ тако су и његови подаци о Србима, по свој прилици, потицали од самих Срба, па се поставља питање ко су могли бити његови српски известиоци. Т. Живковић, иако настоји да докаже да подаци који се односе на српску историју од око 890. до око 935. потичу из дипломатске преписке српских кнежева и царског двора, признаје, ипак, да су неке од забележених појединости морале доћи посредством неког „информатора”, у коме он препознаје кнеза Павла.¹⁴⁵⁴ Та улога је, међутим, пре могла припадати Чаславу, јер Павле нестаје са историјске позорнице већ 921. године, две и по деценије пре него што Порфирогенит пише свој спис. Часлав је, наиме, такође познавао све појединости у којима Т. Живковић препознаје Павла као „информатора” – имена бугарских војсковођа Теодора Сигрице и Мармаја, клевету

¹⁴⁴⁹ Максимовић, Структура, 29–32.

¹⁴⁵⁰ Према Максимовић, Структура, 29, „Хроника” је потекла из службених кругова царске палате.

¹⁴⁵¹ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 42–44.

¹⁴⁵² DAI, 32.132–145.

¹⁴⁵³ *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 42–46. Излагање српске историје у 32. поглављу нарочито подсећа на излагање повести франачке владавине у Италији и франачког Италског краљевства у 26. поглављу, DAI, 26.2–72, за које је познато да се заснива на подацима које је цар добио усменим путем од посланика из Италије, у првом реду Лиутпранда од Кремоне и Сигефреда од Парме, *Vury, Treatise*, 553–556; *Komatina*, *ibidem*, 44–45.

¹⁴⁵⁴ Живковић, О такозваној „Хроници српских владара”, 330.

захумског кнеза Михаила против кнеза Петра и Симеонов одговор на њу, податак о Петровој смрти у заробљеништву,¹⁴⁵⁵ али је, за разлику од Павла, о чијој судбини после 921. немамо података, могао да зна и поједино-сти о даљој судбини двојице поменутих бугарских војсковођа приликом њиховог каснијег похода на Србију, као и о другом бугарском походу против кнеза Захарије, у којем је и сам учествовао. Он је, наиме, до 927/928. све време живео у Бугарској, на бугарском двору, те је био сасвим добро упознат како са приликама у Бугарској, тако и са политиком бугарских владара према Србима, о чему говори знатан део грађе забележене у првом одељку 32. поглавља, па би се управо тиме могло објаснити и стално присуство „бугарског чиниоца” у излагању српске историје тог времена.¹⁴⁵⁶ Поред тога, он је свакако најбоље познавао околности свог бекства из Бугарске и стање које је затекао у Србији.¹⁴⁵⁷ Иако је јасно да је одржавао дипломатске односе са царским двором Романа Лакапина, нигде се, ипак, не наводи да је и лично посетио двор, као што је то наведено за, на пример, угарске посланике.¹⁴⁵⁸ Могуће је, стога, да је у питању био неки његов блиски сарадник, који је као његов посланик, у оквиру поменутих дипломатских односа, боравио на двору цара Романа и Константина Порфирогенита и који се срео са потоњим и испричао му оно што је цара занимало. Та повест је обухватала српски *origo gentis* (порекло, досељавање и покрштавање Срба)¹⁴⁵⁹ и српску историју од VII до X века, с детаљним подацима о родослову кнежевске породице и с посебним освртом на српско-бугарске односе. Њени су подаци, с приближавањем времену у коме су забележени, постајали све богатији,¹⁴⁶⁰ полазећи од почетног осврта на изванредан број неименованих кнежева¹⁴⁶¹ и једноставног набрајања првих

¹⁴⁵⁵ Живковић, нав. место.

¹⁴⁵⁶ Максимовић, Структура, 29. Упадљиво је да се и хронолошки подаци о српским владарима од 895. године увек односе на долазак неког српског владара или претендента из Бугарске у Србију: после две године дошао је Клонимир из Бугарске, после двадесет година дошао је Павле из Бугарске, после три године дошао је Захарија из Бугарске, после седам година дошао је Часлав из Бугарске, DAI, 32.74–78, 94–100, 104–108, 128–130.

¹⁴⁵⁷ Живковић, О такозваној „Хроници српских владара”, 331, сматра да и ти подаци потичу управо из писма које је Часлав упутио цару Роману, али није јасно зашто би њихово порекло било различито у односу на раније наведене податке.

¹⁴⁵⁸ DAI, 40.51–68.

¹⁴⁵⁹ DAI, 32.2–30.

¹⁴⁶⁰ *Остѝројорски*, Порфирогенитова хроника, 25; Максимовић, Структура, 28–29.

¹⁴⁶¹ DAI, 32.30–33.

по имену познатих,¹⁴⁶² преко садржајнијих података о борбама са Бугарима у време кнеза Властимира¹⁴⁶³ и његових синова Мутимира, Стројимира и Гојника,¹⁴⁶⁴ до описа њихових међусобних борби и породичних прилика,¹⁴⁶⁵ да би се на крају претворили у готово хроничарско излагање о појединачним владавинама српских кнежева Првослава (891–892),¹⁴⁶⁶ Петра (892–917/918),¹⁴⁶⁷ Павла (917/918–921),¹⁴⁶⁸ Захарије (921–925/926)¹⁴⁶⁹ и Часлава (од 927/928. године).¹⁴⁷⁰ Јасно је да су се подаци о племенском пореклу и давним херојским временима најбоље могли очувати и најдуже одржати у кругу кнежевске породице, која је у овом случају свој легитимитет заснивала управо на чињеници да је водила порекло од кнеза који је предводио српски народ у време сеобе на Балкан. Исто тако је сасвим разумљиво и да се у оквиру једне породице боље памте имена ближих предака него оних давнашњих, као и то да се родбински односи у њој најбоље познају унутар ње саме, а у овом случају они су прецизни и доследни. Најзад, ако је Порфирогенитов српски извештач тридесетих и четрдесетих година X века био у зрелим годинама, он је по свој прилици био и савременик догађаја који су се збивали почев од краја IX века, па је разумљиво и што су подаци о њима потпунији и прецизнији.

Ипак, данас не можемо да утврдимо у потпуности како је та првобитна „Хроника српских владара” коју је Порфирогенит забележио од свог српског извора најкасније 944. године изгледала. Верзија забележена као први одељак 32. поглавља *De administrando imperio* плод је његове прераде, која није морала бити ограничена само на њен почетни део, него је могла да захвати и неке друге делове текста. Констатација да је у време када су Срби дошли на Балканско полуострво „Бугарска још била под влашћу Ромеја”,¹⁴⁷¹ као и податак о добросуседским односима

¹⁴⁶² DAI, 32.33–35.

¹⁴⁶³ DAI, 32.38–42.

¹⁴⁶⁴ DAI, 32.42–57.

¹⁴⁶⁵ DAI, 32.57–68.

¹⁴⁶⁶ DAI, 32.67–68.

¹⁴⁶⁷ DAI, 32.68–99.

¹⁴⁶⁸ DAI, 32.99–104.

¹⁴⁶⁹ DAI, 32.104–128.

¹⁴⁷⁰ DAI, 32.128–145.

¹⁴⁷¹ DAI, 32.29–30.

између Срба и Бугара и њиховој потчињености ромејским царевима у време пре владавине кнеза Властимира,¹⁴⁷² такође је Порфирогенитова интерполација и интерпретација. Сличних је интервенција могло бити и у остатку текста, а њима припада свакако идентификација Лава Равдуха као драчког стратега који се сусрео са српским кнезом Петром у Паганији пред битку код Анхијала 917.¹⁴⁷³ Неке податке, попут оних о боравку тадашњег кнежевића Захарије у Цариграду и томе да је после победе над Бугарима послао цару Роману као трофеје главе и оружје њихових војсковођа и да му је редовно слао посланства,¹⁴⁷⁴ Порфирогенит је могао да наведе и на основу других извора, а можда и сопственог искуства, с обзиром на то да је и сам, иако млад, био савременик тих догађаја.

У сваком случају, са Чаславом и његовим односима са царем Романом Лакапином престају Порфирогенитове вести о српској историји у 32. поглављу списа *De administrando imperio*. Са њима нестају на дуже време и подаци о раној српској историји у византијским изворима уопште, а када се средином наредног столећа поново појаве, ни изблиза неће бити тако садржајни ни речити. Наредни одељак 32. поглавља почиње са ὅτι, за које се подразумева оно ἵστέον („треба знати“) с почетка претходног одељка и садржи само констатцију „да је архонт Срба од почетка, дакле од царевања цара Ираклија, ропски потчињен цару Ромеја и никад се није потчинио архонту Бугарске,¹⁴⁷⁵ којом се понавља Порифогенитова идеолошка поставка о традиционалној потчињености јужнословенских владара ромејском цару, већ изражена у 29. и 31. поглављу.¹⁴⁷⁶ Овде се, међутим, она, као и у 31. поглављу, износи у односу на Бугаре, тј. у контексту ромејско-бугарске борбе за политичку доминацију на Балканском полуострву. Т. Живковић примећује да је та тврдња у супротности са подацима изнетим при завршетку претходног одељка, где је изложено како је бугарски цар Симеон успео да покори Србе,¹⁴⁷⁷ па закључује да она потиче из тобожњег Порфирогенитовог првобитног извора о српској и хрватској историји из

¹⁴⁷² DAI, 32.35–38.

¹⁴⁷³ DAI, 32.81–86.

¹⁴⁷⁴ DAI, 32.100–103, 111–116.

¹⁴⁷⁵ DAI, 32.146–148.

¹⁴⁷⁶ DAI, 29.54–58, 31.58–60.

¹⁴⁷⁷ DAI, 32.117–126.

друге половине IX века.¹⁴⁷⁸ Иако такав извор никада није постојао, није немогуће да наведени податак ипак потиче из неког ранијег времена. Наиме, индикативно је да тврдња да Срби никада нису били потчињени Бугарима, што се ипак догодило око 925/926, има непосредну паралелу у истоветној тврдњи из 31. поглавља да Хрвати никада нису били потчињени Бугарима, на коју се надовезује тврдња да Бугари никада нису напали Хрвате осим у време Бориса Михаила,¹⁴⁷⁹ што се ипак поновило услед бугарског напада на Хрвате 926/927.¹⁴⁸⁰ У оквиру анализе тог одељка речено је да наведени податак, по свој прилици, потиче из времена пре поменутог бугарског напада на Хрвате 926/927. и да припада контексту византијско-бугарског рата вођеног од 913. до 927. године, а да је до Порфирогенита доспео из хрватске традиције посредством некога ко је напустио Хрватску пре тог бугарског похода. Могло би се стога закључити да је наведени податак о Србима, по свој прилици, обликован према том податку из 31. поглавља. Цар Ираклије се, свакако, није помињао у првобитној вести, како сматра Т. Живковић,¹⁴⁸¹ већ је његово име, као и у 31. поглављу, Порфирогеновог додатак како би се прецизирала хронолошка одредница да су Срби „од почетка” (ἐξ ἀρχῆς) потчињени цару Ромеја, пошто се и у 32. поглављу почетак њихове историје везује за владавину цара Ираклија.¹⁴⁸²

„Насељени градови” Кршћене Србије и њени историјски њомени Босне

У наредном одељку се набрајају „насељени градови” тадашње Србије: „(Треба знати) Да су у Кршћеној Србији насељени градови: Дрстник, Црновршки, Међуречје, Дрежник, Лешник, Сол, и на простору Босне Котор и Десник.”¹⁴⁸³ О проблемима идентификације и убикације наведених градова већ је довољно речено у историографији, мада са мало коначних одговора.¹⁴⁸⁴ Наше је мишљење да у првом од наведених

¹⁴⁷⁸ Živković, De conversione, 73–76, 178–179.

¹⁴⁷⁹ DAI, 31.58–67.

¹⁴⁸⁰ DAI, 32.126–128.

¹⁴⁸¹ Cf. Živković, De conversione, 178–179.

¹⁴⁸² DAI, 32.7–29.

¹⁴⁸³ DAI, 32.149–151.

¹⁴⁸⁴ Уп. ВИИНЈ II, 58, нап. 196–204; Ђирковић, „Насељени градови”, 29–32; Loma, Sprachgut, 106–117; Блајкојевић, Српска државност, 43–45; Лексикон градова и тргова, 183–184 (М. Анђић-новић, С. Мишић); Комајина, О српско-бугарској граници, 38.

градова, који се код Порфириогенита на овом месту јавља у облику Δεστινίκον, али на једном другом месту у претходном одељку у облику Δοστινίκα, треба препознати место Дрсник у Хвосну, данашњој Метохији, које се касније помиње као село у *Хиландарској њовели* Стефана Немањића (*Дрѣстѣникѣ*), а у коме постоје остаци раносредњовековног утврђења,¹⁴⁸⁵ чије је словенско име *Дрѣстѣникѣ* са слоготворним *p* у сугласничкој групи цару могло звучати као **D(r)bstьnikѣ* > Δεστινίκον, односно **D(r)bstьnikѣ* > Δοστινίκα.¹⁴⁸⁶ На исти начин бисмо могли претпоставити да се иза царевог грчког облика Τζερναβουσκῆ крије словенски облик **Črьnov(r)ь(šb)skь*, што би могло да се односи на било које утврђење у вези са топонимом Црни Врх, којима обилује Српска земља.¹⁴⁸⁷ Грчко Μεγυρέτους свакако одаје словенско *Medjurěčьje, које је већ дало српско *Međurěčьje, назив за град смештен над ушћем двеју река, којих такође има више. Да је Δρεσνεήκ, по свој прилици, словенски *Drěžьnikѣ, а Λεσνίк словенски **Lěš(čь)nikѣ*, нема сумње, али то није од велике помоћи по питању њихове убикације, пошто је сличних топонима, такође, више.¹⁴⁸⁸ Извесно је само то да наведене „насељене градове“ по свој прилици треба тражити међу познатим раносредњовековним утврђењима која су се развила на остацима ранијих позноримских и рановизантијских утврђења.¹⁴⁸⁹ Једино Σαλινές не задаје већих проблема, пошто је то сасвим сигурно средњовековни Сол, данашња Тузла.¹⁴⁹⁰

Податак да се два „насељена града“ у „Крштеној Србији“, Котор и Десник, налазе „на простору Босне“ (εἰς τὸ χωρίον Βόσωνα) у наведеном

¹⁴⁸⁵ Стефан Немањић, 12; *Субојић*, Долац и Чабићи, 9.

¹⁴⁸⁶ У историографији није разрешена недоумица о исправнијем од два облика која је забележио Порфириогенит, али, заправо ниједан није исправан, пошто је јасно да вокали у оба облика, изузев наглашеног *i* означавају словенске полугласнике, те преносе словенске облике *Dьstьnikѣ, *Dьstьnikѣ, у којима би се могло претпоставити једно изгубљено, несловенским језицима за изговор тешко слоготворно *p*. *Loma*, Sprachgut, 109, у њима препознаје облик *Dьštьnikѣ, који је првобитно морао гласити *Dьščьnikѣ. У археолошкој литератури се тај град идентификује са раносредњовековним утврђењем у Врсеницама на Пештери, *Bikić, Popović, Vrsenice*, 130–134, али није искључено да се на том локалитету крије неки од преосталих „насељених градова“ Порфириогенитове „Крштене Србије“.

¹⁴⁸⁷ *Лома*, Топонимија, 233. Свакако не би требало искључити ни семантички блиске топониме као што је Црна Стена, како се звала жупа у којој се на једном истакнутом положају налазило утврђење касније познато као Милешевац.

¹⁴⁸⁸ Уп. и *Лома*, Топонимија, 81, 132.

¹⁴⁸⁹ *Ivanišević, Bugarski*, Post-Antique Settlement Matrice, 7–16.

¹⁴⁹⁰ *Loma*, Sprachgut, 115.

одељку представља први помен Босне (Βόσωνα < Βοσῶνα < Βοσῆνα) у историјским изворима.¹⁴⁹¹ Она се ту помиње само као територијална целина у оквиру Србије.¹⁴⁹² С тим се слажу и подаци које цар доноси у географском опису јужнословенских земаља у 30. поглављу, где се за поморске земље Захумље и Травунију каже да се „према планинама”, односно „спреда”, „приближавају Србији”,¹⁴⁹³ да се Хрватска приближава Србији „према Цетини и Ливну”,¹⁴⁹⁴ док су у попису хрватских жупа Ливно, Цетина, Имота и Плива наведене као најисточније.¹⁴⁹⁵ Такође, ни у „Листи адреса” за стране владаре из 946. године нема помена о посебном владару Босне.¹⁴⁹⁶ Нема, међутим, сумње да је тај простор припадао Србији и у ранијем периоду. Управо на Босну се односи и први помен Срба у савременим историјским изворима, онај у *Аналима Франачкој краљевстви* из 822. године. Ту стоји како је доњопанонски кнез Људевит пред франачком војском која је долазила из Италије „напустивши град Сисак побегао код Срба, народа за који се каже да држи велики део Далмације,” где је на превару убио једног од њихових жупана (duces) који га је примио и завладао његовим градом (civitas),¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹¹ DAI, 32.151; *Loma*, Sprachgut, 95; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 119.

¹⁴⁹² За Босну се на наведеном месту користи појам χωρίον, DAI, 32.151, који се у пописима „насељених градова” користи и за Захумље и Травунију и Конавле, DAI, 33.20, 34.19, за разлику од Дукље, за коју се користи појам χώρα, DAI, 35.12. Реч χωρίον у грчком језику има различита значења, у основи којих је поимање географски ограниченог простора (нпр. „простор”, „подручје”, „област”, „територија”, па и „село”), али то није деминутив именице χώρα, „земља”, па се и не може превести као „земљица”, „мала земља”, ср. *Goldstein*, „Zemljica Bosna”, 97–109; *Živković*, О роџесима, 149–150. Према *Živković*, исто, 149–152; *Idem*, De conversione, 186, што преузима и *Новаковић*, Карта, 39–41, у том изразу треба препознати грчки превод латинског *territorium* из Порфирогенитовог тобожњег изгубљеног латинског извора као ознаку политичког статуса поменутих земаља, на основу чега се изводи закључак да су оне територије које су означене као χωρίον, дакле, Босна, Захумље и Травунија и Конавли, биле политичке јединице нижег ранга које су традиционално припадале Србији и биле насељене Србима, док је, наспрот томе, Дукља, која је означена као χώρα, што би наводно био еквивалент латинског *regnum* из тог првобитног извора, имала виши ранг и била посебна држава. У ствари, израз χωρίον на наведеним местима у Порфирогенитовом делу нема никакво специфично значење, већ једноставно означава територију, територијалну целину.

¹⁴⁹³ DAI, 30.98–104.

¹⁴⁹⁴ DAI, 30.116–117.

¹⁴⁹⁵ DAI, 30.90–91.

¹⁴⁹⁶ *Livre de cérémonies* III, II, 48.123–128.

¹⁴⁹⁷ „Exercitus de Italia propter Liudewiticum bellum conficiendum in Pannoniam missus est, ad cuius adventum Liudewitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit, et uno ex ducibus eorum, a quo receptus est, per dolum interfecto civitatem eius in suam redegit dicionem,” *Ann. Regni Francorum*, 158.

да би наредне године напустио Србе и побегао у франачку Далмацију, где је и сам на превару био убијен.¹⁴⁹⁸ Франачки летописац има на уму позноримску провинцију Далмацију, која се протезала до Саве и Дрине, па је јасно да су Срби код којих је Људевит побегао живели на простору западно од Дрине.¹⁴⁹⁹ Ни историјски подаци које цар доноси у 32. поглављу, а који се односе на догађаје из друге половине IX и првих деценија X века не указују на постојање неке посебне, од Србије одвојене политичке организације на том простору, а Хрвати се помињу као непосредни западни суседи Срба. Тако, наиме, српски кнежевић Петар бежи од свог стрица Мутимира у Хрватску, одакле после његове смрти долази да преузме власт од његових синова, који истом приликом такође беже у Хрватску, одакле потом Бран покушава да му преотме власт.¹⁵⁰⁰ У Хрватску бежи и кнез Захарија, суочен са бугарском силом 925. или 926, а после слома и бугарског пустошења земље и део српског народа, да би се одатле вратили након што се нови кнез Часлав учврстио на власти.¹⁵⁰¹ Међутим, и поред тих јасних сведочанстава, у науци су политички положај и етнички карактер Босне у раном средњем веку различито тумачени.¹⁵⁰² Ипак, сама чињеница да се уопште спомиње

¹⁴⁹⁸ „...adlatum est ei de interitu Liudewiti, quod relictis Sorabis, cum Dalmatiam ad Liudemuhlum avunculum Bornae ducis pervenisset et aliquantum temporis cum eo moratus fuisset, dolo ipsius esset interfectus,” Ann. Regni Francorum, 161.

¹⁴⁹⁹ Ђурковић, Историја, 39, нап. 1; Komatina, Slavs, 71–72; Živković, О роџесима, 153; *Idem*, Origin, 381–396; Gračanin, Južna Panonija, 47, n. 152; Алимов, Етногенез хорватов, 277, нап. 786. Živković, Origin, 393–394, међутим, сматра да податак да су Срби „држали велики део Далмације” (magnam Dalmatiae partem obtinere) значи само да су они *владали* тим простором, али не и да су на њему *живели*. То је, међутим, у супротности са природом политичке организације раносредњовековних варварских народа, која је почивала на владавини над људима, а не над територијом, уп. Комајшина, О српско-бугарској граници, 34, нап. 24, тако да податак да су Срби „држали” одређени део позноримске Далмације у одсуству помена неког другог народа којим би они на том простору владали може само да значи да су они на њему и живели. Тумачење по коме се овде не ради о Србима, него о жупи Срб у Хрватској, Klaić, Povijest, 211; Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 168–169, 295–297, плод је неоснованог домишљања, уп. Katičić, Pretorijanci, 66–68.

¹⁵⁰⁰ DAI, 32.61–62, 68–74.

¹⁵⁰¹ DAI, 32.119–126, 135–138. Уп. и Živković, О роџесима, 154.

¹⁵⁰² Суочени са непосредним сведочанствима савремених извора, научници су најчешће били спремни да допусте само да је Босна припадала Србији у време кнеза Петра и Часлава, тј. почетком и у првој половини X века, а да је пре тога била посебна јужнословенска земља, уп. Јуречек, Историја I, 114–116; ВИИИИ II, 59, нап. 202; Klaić, Srednjovjekovna Bosna, 34; Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, 307–309; Ančić, Na rubu Zapada, 28. На неоснованост таквог тумчења упозорио је већ Ђурковић, Историја, 39–40; ИСН I, 162 (С. Ђурковић); Исији, „Насељени градови”, 23–24. Živković, О роџесима, 152–159, иако примећује да сви наведени изворни подаци почев од 822. године јасно сведоче о томе да је Босна била део оновремене Србије, ипак, на основу чињенице да се у попису „насељених градова” у „Крштеној Србији”, за који држи да потиче из

као посебна територијална целина у оквиру Србије сведочи о томе да је оновремена Босна у њој имала унеколико посебан положај, али се његова природа на основу тог једног податка ипак не може утврдити, осим што би се могло претпоставити да је почивао на административној организацији.¹⁵⁰³ Извесно је, такође, и да није обухватала читаву територију Србије западно од Дрине, пошто јој значајни град Сол, вероватно са ширим подручјем потоње Усоре и Соли између Дрине, Саве и Врбаса, није припадао. С друге стране, свакако јесте обухватала подручје горњег и средњег тока реке Босне, по којој је и добила име, а које се и у каснијим вековима сматрало „Босном у правом смислу”, до долине Врбаса у суседству хрватских жупа Пливе и Ливна на западу.¹⁵⁰⁴ На том простору би требало тражити и два „насељена града” из Порфирогениновог списка. Тако би се τὸ Κάτερρα (< *Kotorъ*) могао идентификовати са остацима Которца, на једном стратешки смештеном узвишењу изнад јужног дела Сарајевског поља,¹⁵⁰⁵ док би се τὸ Δεσνῆκ могло протумачити као *těšnikъ, „теснац”, односно *sqtěska, „сутјеска” и идентификовати као касније добро позната Краљева Сутјеска, политичко средиште босанских владара у XIV и XV веку.¹⁵⁰⁶

тобожњег списка *De conversione Croatorum et Serborum* насталог око 878, два „насељена града” у подручју Босне наводе засебно, допушта могућност да је Босна ипак некада, у сваком случају пре 822. године, била посебна кнежевина, која је временом дошла под власт Србије. Међутим, с чињеницом да пописи „насељени градова” у поглављима 31–36. списка *De administrando imperio* потичу од самог Порфирогенина, о чему ће бити речи касније, и тај незнатни аргумент губи на значају. Теза да је пре владавине српског кнеза Часлава Босна била део Хрватске, од које би је Часлав освојио услед нереда који су захватили Хрватску у време владавине наследника кнеза Томислава, *Šišić, Povjest, 462–463; Čošković, Bosansko-ugarski odnosi, 14–21*, није прихватљива јер не почива ни на једном изворном податку.

¹⁵⁰³ Теза коју је изнео још *Јуречек*, *Историја I, 69*, о постојању посебне лозе босанских владара која је у X веку била потчињена владарима Србије нема упориште у изворима.

¹⁵⁰⁴ *Ђурковић*, „Насељени градови”, 23–25; *Мрчић-Рагојчић*, Доњи Краји, 26–33; *Исџа*, Северна Босна, 15–18, 52–54; *Џивковић*, О рођецима, 153.

¹⁵⁰⁵ Уп. В.И.И.Н. II, 59, нап. 203; *Loma, Sprachgut, 111. Bulić, Fortifications, 156*, међутим, упозорава да на том локалитету, који је био активан у античко време, нису откривени средњовековни слојеви. Због тога се опредељује за Котор Варош у долини Врбање, десне притоке Врбаса, за који се пак сматра да је био изван првобитног подручја Босне, уп. *Ђурковић*, „Насељени градови”, 28. Интересантно је предање које је забележио М. Орбин, по коме су Котору у Боки Которској, античком Акрувијуму, ново име дале избеглице из босанског Котора, који су разорили Угри, *Orbini, Regno degli Slavi, 297–298*; Орбин, Краљевство Словена, 77–78, 324.

¹⁵⁰⁶ Уп. В.И.И.Н. II, 59, нап. 204; *Ђурковић*, „Насељени градови”, 28. *Loma, Sprachgut, 108*, сматра да грчко Δεσνῆκ долази од *Děščьnikъ > *Daštnik*, те да се односи на Даштанско код Вареша. *Bulić, Fortifications, 156*, сматра ипак да се ради највероватније о Тешњу код Маглаја, познатом из каснијих извора, који се, према *Ђурковић*, нав. место, такође налазио изван подручја првобитне Босне.

Захумљани

Тридесет треће поглавље говори „о Захумљанима и земљи коју сада настањују.”¹⁵⁰⁷ Оно садржи три одељка од којих сваки почиње са *ѓти*,¹⁵⁰⁸ што значи да су, како је већ истакнуто, према првобитној подели списа *De administrando imperio* припадали истој целини коју је отварао први одељак 32. поглавља и која је у потпуности била посвећена Србима. У првом одељку се доносе општи подаци о Захумљанима и њиховој земљи, речима да су „земљу Захумљана прво држали Ромеји, да кажем Романи, које је из Рима доселио цар Диоклецијан, како је о њима речено и у историји Хрвата. Под царем Ромеја је била ова земља Захумљана, али је од стране Авара поробљена та земља и њен народ сасвим опустела. Захумљани који сада живе тамо су Срби од оног архонта који је пребегео цару Ираклију. Захумљани су названи по гори такозваној Хум, и иначе у говору Словена Захумљани значи „иза брда”, пошто је на том простору велико брдо, које на врху има два града, Буну и Хум, а иза тог брда протиче река која се зове Буна, што значи „добра”.¹⁵⁰⁹

Очигледно је да је први део овог одељка обликован на основу података раније изложених у 29, 31. и 32. поглављу,¹⁵¹⁰ при чему се за податак о Романима, које је цар Диоклецијан доселио из Рима,¹⁵¹¹ аутор и непосредно позива на податке из 31. поглавља („историја Хрвата”),¹⁵¹² где су пак доспели с почетка 29. поглавља.¹⁵¹³ Подаци о томе да је земља Захумљана била под влашћу цара Ромеја, али да је била поробљена и опустошена од стране Авара,¹⁵¹⁴ с друге стране, непосредно одговарају онима из 32. поглавља, где се каже како је „садашња Србија и Паганија и такозвана земља Захумљана и Травунија и (земља) Конављана била под влашћу цара Ромеја,” а да су пак „остале те земље пуне због Авара (јер су одатле протерали Романи који сада настањују Далмацију и Драч).”¹⁵¹⁵

¹⁵⁰⁷ DAI, 33.1–2.

¹⁵⁰⁸ DAI, 33.3–15, 16–19, 20–21.

¹⁵⁰⁹ DAI, 33.3–15.

¹⁵¹⁰ DAI, 33.3–10; *Živković*, *De conversione*, 182–183.

¹⁵¹¹ DAI, 33.3–6.

¹⁵¹² DAI, 31.11–15.

¹⁵¹³ DAI, 29.3–7.

¹⁵¹⁴ DAI, 33.6–8.

¹⁵¹⁵ DAI, 32.21–25.

Завршна пак констатација да су „Захумљани који сада живе тамо Срби од оног архонта који је пребегао цару Ираклију,” непосредно проистиче из наредног податка 32. поглавља да је цар Ираклије „населио ове Србе у тим земљама,”¹⁵¹⁶ након што су предвођени својим архонтом пребегли поменутом ромејском цару.¹⁵¹⁷ О српском етничком идентитету тадашњих Захумљана непосредно сведочи и податак из аката сплитског црквеног сабора из 925. године у којима се међу учесницима сабора на једном месту помиње захумски кнез Михаило „са својим великашима” (Michaelo cum suis proceribus), који се на другом месту означавају као „српски великаши” (Serborum proceribus).¹⁵¹⁸

Други део истог одељка доноси етимологију имена Захумљана, за које се каже да се тако зову по планини Хум (Χλούμος), али и да на словенском језику „Захумљани” (Заχλοῦμοι < *Zaxlǫmjane) и иначе значи „иза брда” (стсрп. „за хљмомъ”), чиме заправо објашњава етимологију назива саме планине Хум (слов. *xǫlǫmъ > хљмъ = „хум”, „брдо”).¹⁵¹⁹ На планини Хум су била два града, Буна (τὸ Βόνα) и Хум (τὸ Χλούμ),¹⁵²⁰ од којих је први добро познати Благај (од словенског *bolgъ-jъ = „благ”, „добар”, романски „bonus”), значајно политичко средиште Хумске земље до краја средњег века, а други у касније време мање значајни Хум, који се по свој прилици налазио у Бишћем пољу поред Неретве, на простору данашњег Мостара.¹⁵²¹ Река Буна (ὁ Βόνα), која протиче иза тог брда и чије име значи „добра”,¹⁵²² јесте истоимена лева притока Неретве, која извире у Благају, а улива се у Неретву низводно од Бишћа поља, чије име, као и име града Благаја на њеном извору, одиста потиче од романског *bona* = „добра”.¹⁵²³ Наведени топоними се, дакле, односе на уско подручје око средњег тока Неретве и њеног састава са Буном, између

¹⁵¹⁶ DAI, 32.25–27.

¹⁵¹⁷ DAI, 32.7–12.

¹⁵¹⁸ CD I, 32–33.

¹⁵¹⁹ DAI, 33.10–12. Исти облик Заχλοῦμοι (εἰς τῶν ἄρχοντα τῶν Заχλοῦμων) користи се и у „Листи адреса за стране владаре” у *Књизи о церемонијама*, *Livre de cérémonies* III, II, 48.124.

¹⁵²⁰ DAI, 33.12–14.

¹⁵²¹ ВИИИЈ II, 59–60, нап. 206–208; *Ђурковић*, „Насељени градови”, 13–14; *Loma*, *Sprachgut*, 92, 107, 117; *Živković*, *De conversione*, 183–184.

¹⁵²² DAI, 33.14–15.

¹⁵²³ *Loma*, *Sprachgut*, 107.

данашњег Мостара и Благаја, где је у позном средњем веку постојала „Хумска земља” (*terra de Chelmo*) у ужем смислу.¹⁵²⁴ Стога би се могло закључити да је име изведено из топонима Хум, било да он означава оближњу планину или утврђени град, првобитно означавало то мање подручје, где се, по свој прилици, налазило најраније политичко средиште кнежевине, а да се потом проширило на читаву кнежевину, која се касније током средњег века увек називала „Хумска земља” (*Хљмьска земля*, *Terra de Chelmo*), а њени становници „Хумљани” (*Хљмяне*, *Sclavi de Chelmo*), док се облик Захумље јавља тек спорадично, и то углавном у оквиру краљевске титуле српских владара у класицизираном виду „Захумија” (*Захљмия*).¹⁵²⁵

Други одељак 33. поглавља садржи једине историјске податке о Захумљанима и у њему се саопштава „да је род антипата и патрикија Михаила, сина Вишевца, архонта Захумљана, дошао од некрштених становника на реци Висли, који се зову Личићи, и населио се на реци названој Захума.”¹⁵²⁶ О захумском кнезу Михаилу постоје подаци и у другим изворима.¹⁵²⁷ Први пут се помиње 912. године, када је на превару заробио Петра Бадоарија, сина тадашњег млетачког дужда Урза Партицијака (912–932) на његовом повратку из Цариграда, при преласку „хрватских граница”, лишио га свих ствари и предао бугарском владару

¹⁵²⁴ *Триковић*, Хумска земља, 254–259, доказујући постојање „Хумске земље у ужем смислу” као једне од жупа на подручју историјске Хумске земље, сматра, ипак, да она није обухватала сам Благај, али да је била негде у његовој близини. Ипак, стилизација „Благај с Хумском земљом” на одговарајућем месту у повељи арагонско-сицилијанског краља Алфонса V херцегу Стефану из 1444. године, у којој се једини пут помиње „Хумска земља” у рангу са осталим жупама херцегове државе, у поређењу са осталим наведеним територијалним јединицама, *Динић*, Земље херцега, 210–211, пре упућује на закључак да је „Благај с Хумском земљом” чинио једну територијалну целину.

¹⁵²⁵ *Бубало*, Територијална компонента, 259–260, 262; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 97–98, 102–103. *Триковић*, Хумска земља, 230–232; *Мишић*, Хумска земља, 19–21, сматрају да је назив „Захумље” био старији, али да је временом изашао из употребе и био замењен називом „Хумска земља”. *Апџић*, *Ranosrednjovjekovni Neretvani*, 270–273, с друге стране, разликује „Хум”, који би био исто што и Неретљанска кнежевина, тј. Паганија, између Цетине и Неретве, од „Захумља”, које би обухватало простор од Неретве до Боке (!), при чему се позива на податке каснијих извора у којима се подручје између Цетине и Неретве јавља као део Хумске земље, занемарујући околност да су у питању извори познији од XII века, када је Хумска земља одиста обухватала целу некадашњу Паганију до Цетине, *Триковић*, Хумска земља, 233–237; *Бубало*, Територијална компонента, 249.

¹⁵²⁶ *DAI*, 33.16–19.

¹⁵²⁷ О кнезу Михаилу, уп. *Живковић*, *Јужни Словени*, 402–419; *Исџи*, *Портрети*, 59–66; *Uzelac*, *Prince Michael*, 236–245.

Симеону.¹⁵²⁸ Као Симеонов савезник он се јавља и 917. године, када је, према подацима изложеним у 32. поглављу, упозорио бугарског владара на преговоре између тадашњег драчког стратега и српског кнеза Петра који су се водили у Паганији, што је за последицу имало бугарски поход против кнеза Петра и његово заробљавање 917/918. године.¹⁵²⁹ Касније је уз хрватског владара Томислава учествовао на сплитском црквеном сабору 925. године, којом приликом се помиње у саборским актима и писмима папе Јована X (914–928) двојици владара поводом сабора, а на њега и његове пратиоце се односи и помен „српских великаша” који су уз хрватске учествовали у раду сабора („Croatorum atque Serborum proceribus”).¹⁵³⁰ Већ јула 926. његова флота је освојила и опљачкала јужноиталијански град Сипонт.¹⁵³¹ О поводима и природи акције захумског кнеза Михаила против тог града византијске Апулије, изложеног честим лангобардским и арабљанским нападима, у науци су изношена опречна мишљења, пре свега у вези с тим да ли је он деловао против византијског града или против Лангобарда и Арабљана, који су га угрожавали. Данас је, међутим, јасно да је у питању била непријатељска акција усмерена против тог града као византијског упоришта. Царском двору у Цариграду се, према томе, приближио, по свој прилици, тек после смрти свог старог савезника Симеона 927. године.¹⁵³² За ту значајну политичку промену, која му је омогућила да сачува стечене позиције

¹⁵²⁸ „...Qui dum Croatorum fines rediens transire vellet, a Michaele Sclavorum duce fraude deceptus, omnibusque bonis privatus, atque Vulgarico regi, Simeoni nomine, exilii pena transmissus est,” *Chronicon Venetum*, 23.4–6.

¹⁵²⁹ DAI, 32.81–99.

¹⁵³⁰ „Tempore Ioannis pape sanctissimo (!), consulatu peragente in prouintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamisclao rege et Michaelo (!) in suis finibus presidente duce, beatissimo igitur Ioanne Romanae ecclesiae presidente cathedra, dictus Croatorum rex et Michaelo cum suis proceribus simulque episcopis Dalmatiarum..., Quique peruenientibus dicti episcopi Dalmatiarum peragentes ciuitates et Croatorum atque Serborum proceribus conuenientes congregati in Spalato...,” CD I, 32–33; „Ioannes episcopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamisclao, regi Croatorum, et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum... verum etiam et omnibus zupanis cunctisque sacerdotibus et vniverso populo per Slauoniam et Dalmatiam commorantibus...,” CD I, 34; *Uzelac*, Prince Michael, 241–242.

¹⁵³¹ „ Michael, rex Sclavorum, comprehendit Sypontum,” *Ann. Beneventani*, 175.23–24; „Hoc Anno comprehendit Michael, rex Sclavorum, civitatem Sipontum mense Iulio, die sanctae Felicitatis, secunda feria, indictione 15,” *Ann. Barenses*, 52.35–38; „Comprehendit Michael Sclabus Sipontum mense Iulii,” *Lupus Protospatarius*, 54.1–2; „Anno Dominice incarnationis 926, venerunt Sclavi in Apuliam et civitatem Sipontum hostili direptione et gladio vastaverunt,” *Romualdi Salernitani Chronicon*, 165.

¹⁵³² *Uzelac*, Prince Michael, 241–245.

и политички утицај,¹⁵³³ он је био и награђен достојанством антипата и патрикија, са којим је забележен у овом одељку, а које му је према са-временом *Такџикону Бенешевича* донело веома високо место међу цар-ским достојанственицима.¹⁵³⁴

За кнеза Михаила се каже да је $\nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \beta\omicron\upsilon\sigma\epsilon\beta\omicron\upsilon\tau\acute{\iota}\zeta\eta$, што се обич-но преводи као „Михаило, син Вишетин”, односно „Михаило Вишевић”, како се у историографији обично назива.¹⁵³⁵ Међутим, наведени израз заправо значи да је он био син човека који се звао $\beta\omicron\upsilon\sigma\epsilon\beta\omicron\upsilon\tau\acute{\iota}\zeta\eta\varsigma$, што значи да је у питању лично име, а не патронимик.¹⁵³⁶ Грчки облик би стога по свој прилици одражавао словенско **Vyševъcb < *Vyševъcb*, услед српског изједначавања полугласа.¹⁵³⁷ Податак да је његов „род дошао од некрштених становника на реци Висли, који се зову Личићи, и населио

¹⁵³³ *Uzelac, Prince Michael, 237–239*, сматра да податак да је Михаило 912. године заробио сина млетачког дужда када је овај „намеравао да пређе хрватске границе” значи да је захумски кнез у том тренутку контролисао Паганију, која се простирала између Захумља и Хрватске, а да је у сукоб са српским кнезом Петром, под чијом је влашћу 917. била Паганија, дошао управо због тога што је потоњи у међувремену проширио своју власт на Паганију и део Захумља који би био западно од Неретве. Исти аутор сматра и да је, истовремено, захумски кнез проширио сво-ју политичку доминацију и на Травунију и Дукљу, *ibidem*, 239, али такође и да је нешто пре 925. проширио свој утицај на Дубровник и Котор на штету византијског, *ibidem*, 242, што је тешко прихватљиво. Натпис „Mi(c)haelus fortiter super seco pacifico cu(m) om(ne)s Romano(s)”, пронађен у Стону и у науци понекад повезиван управо са кнезом Михаилом и његовом евентуалном вла-давином над романским далматинским градовима, *Uzelac, Prince Michael, 244*, п. 39, иако очуван у целини, ипак не даје довољно елемената за недвосмислену атрибуцију, датацију и тумачење, *пр. Jurković, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi, 83–89*. Није јасно зашто *Анџић, Ranosrednjovjekovni Neretvani, 257–259, 270–272*, хронолошки прецизно одређен податак о заробљавању сина мле-тачког дужда датује „око 925. године”, а поменутог Михаила сматра кнезом Неретљана, из чега изводи закључак да су из извора познати Неретљани (Пагани) заправо били „Хумљани” који су живели у „Хумској земљи” између Цетине и Неретве, која није обухватала „Захумље” источно од Неретве, те да Неретљанска кнежевина (Паганија) као таква никада није ни постојала. Као кнез „Хумљана”, Михаило би заправо владао том територијом, док би под влашћу српског кнеза 917. године у ствари било „Захумље” источно од Неретве, а опис тих догађаја какав је сачуван у 32. поглављу био би производ забуне самог аутора.

¹⁵³⁴ У *Такџикону Бенешевича*, насталом између 934. и 944. године, забележени су „антипати патрикији и стратеји према својим стратегијама и дужностима” и „антипати патрикији обични (λιτοί) према својим актима о наименовању”, *Oikonomidēs, Listes, 245.21–23*. Михаило је свакако припадао реду потоњих, који су имали само достојанство, али не и с њом повезану дужност.

¹⁵³⁵ ВИИНЈ II, 60, нап. 209; ИСН I, 156–160 (С. *Ђурковић*); *Живковић*, Јужни Словени, 372 sq; *Исти*, Портрети, 38–39, 45–46, 59–66; *Блајојевић*, Српска државност, 61–64; *Uzelac, Prince Michael, 237*; *PmbZ, no. 25166*.

¹⁵³⁶ Зато се грчки облик не би могао објаснити посесивом **Vyšebudjъ < *Vyšebudъ + jъ*, при чему би облик **Vyšebudъ < *Vyšebudъ* био пример ране деназализације у српском језику, *Lota, Sprachgut, 120*; *Алексић*, Српске земље, 168; *PmbZ, no. 28440*.

¹⁵³⁷ *Комајина*, Рани јужнословенски етноними, 12, нап. 10.

се на реци названој Захума,¹⁵³⁸ често је узиман као сведочанство о томе да Захумљани нису били Срби, него да су били сасвим различитог порекла.¹⁵³⁹ Међутим, овде се не говори о Захумљанима као племену, него о *роду*, тј. породици (ή γενεά) самог кнеза Михаила, која је могла потицати и из неког другог словенског племена, у овом случају из других извора непознатих Личића (Литџики) са Висле,¹⁵⁴⁰ чији су се делови у току сеобе или након ње могли прикључити Србима и интегрисати у њихов састав.¹⁵⁴¹ Сасвим је могуће да подаци о његовом оцу и породици потичу од њега самог. Он је, наиме, био носилац византијских достојанстава *анџиџиџа* и *џаџиџиџа*, а према подацима забележеним у *Књизи о церемонијама* поступак додељивања тих достојанстава је подразумевао присуство самог носиоца уз јавно изговарање његовог имена и бивао забележен у *кодикелон* (акт о наименовању).¹⁵⁴² Стога је извесно да је и он сам приликом увођења у поменуто достојанство боравио у Цариграду, где је могао тада младом Порфирогениту, као једном од чланова царског колегијума који га је почаствовао тим достојанством, да саопшти те податке. То би значило да је у оквиру његове породице у првој половини X века још увек постојала снажна традиција о њеном давнашњем пореклу,¹⁵⁴³ али та чињеница није морала играти било какву улогу у вези са њеним политичким вођством међу захумским Србима. Штавише, нема разлога ни за схватање да је породица кнеза Михаила владала Захумљанима од самог досељавања на Балкан, што би допуштало могућност да је њен успон до водећег положаја у кнежевини био условљен неким другим околностима, које су могле, али и нису морале, бити у непосредној вези са самим успостављањем посебног Захумског

¹⁵³⁸ DAI, 33.17–19.

¹⁵³⁹ DAI. Commentary, 139; *Budak*, Südslawische Ethnogenesen, 132; *Ančić*, Ranosrednjovjekovni Neretvani, 261–262; *Živković*, De conversione, 184–185.

¹⁵⁴⁰ ВИНЈ II, 60, нап. 210; *Loma*, Sprachgut, 92, сматра да је, услед сличности грчког Λ и Δ, дошло до преписивачке грешке, те да би исправан грчки облик био заправо Литџики, дакле *Дичићи*. Њихова идентификација са „Лендићима”, Ленђанима, прецима Пољака, *Uzelac*, Prince Michael, 237; *Алексић*, Српске земље, 280, није извесна, као ни са родом Licicaviki, којим је према Видукинду из Корвеја владао пољски кнез Мјешко I (о. 963–992), *Widukindi Res gestae*, 463. Назив Захума (Захлоуца) сматра се другим именом реке Буне, ВИНЈ II, 60, нап. 211, или пак описним именом саме Неретве („Захумска река”), *Loma*, Sprachgut, 105.

¹⁵⁴¹ *Коматићина*, Рани јужнословенски етноними, 12.

¹⁵⁴² *Livre de cérémonies* II, I, 57.1–243, 58.1–37; *Živković*, De conversione, 184–185.

¹⁵⁴³ *Ферјанчић*, Долазак, 147–148; *Блајојевић*, Српске удеоне кнежевине, 47–48.

кнежевства.¹⁵⁴⁴ У вези с тим би могла бити од значаја и околност да су подаци у 33. поглављу који потичу од самог Михаила, уколико заиста потичу од њега, ограничени на порекло његове породице и да се не одnose на Захумљане као целину.

Последњи одељак у 33. поглављу доноси податак „да су на простору Захумљана насељени градови: Стон, Мокарски, Ошље, Глуминик, Дабарски.”¹⁵⁴⁵ Први од њих је свакако Стон (τὸ Σταγνόν, од лат. Stagnum, Stamnum, стсрп. *Стонь*) на превлаци између копна и полуострва Пелешац на крају Стонског залива, у коме је у то време била и епископска столица, посведочена у актима сплитског црквеног сабора из 928. године (ecclesia Stagnensis),¹⁵⁴⁶ и који је према томе тада очигледно био главно политичко и црквено средиште Захумског кнежевства, што је остао и у позном средњем веку.¹⁵⁴⁷ Идентификација није спорна ни када је у питању Ошље (τὸ Ἰοσλή < *Osblje), између Стона и Дубровника.¹⁵⁴⁸ Порфирогенитови τὸ Μοκρῖσκικ и τὸ Δοβρῖσκικ свакако одражавају словенске називе *Мокрѣскѣ, односно *Дѣбрѣскѣ, од којих први засигурно упућује на средњовековну хумску жупу Дабар (< *Дѣбрѣ), док се други повезује са Мокром, мочварном равницом у Мостарском блату, западно од Неретве.¹⁵⁴⁹ У називу τὸ Γαλουμαήνικ понајпре би се могао

¹⁵⁴⁴ Чињеница да је на локалитету Могорјело код Чапљине, на десној обали доње Неретве, пронађена извесна количина франачких налаза с краја VIII и почетка IX века, cf. *Bilogrivić, Bosna i Hum/Hercegovina*, 482–484; *Uzelac, Prince Michael*, 236, n. 4, тумачи се, као и у суседној Хрватској, успостављањем франачке власти над Захумљем и доводи у везу са устоличењем кнежевске династије из које је потекао и кнез Михаило, *Алексић*, Српске земље, 145–152, 168–169, а поменути локалитет се истиче као једно од политичких средишта тадашњег Захумског кнежевства, *Uzelac, Prince Michael*, 236–237. Међутим, није јасно да ли је тај локалитет на десној обали доњег тока Неретве, на темељима римске виле која је била повезана са античком Нароном даље према мору, уопште припадао Захумљу, које у доњем току Неретве није прелазило на њену десну обалу, која је припадала Паганији. *Ančić, Ranosrednjovjekovni Neretvani*, 268–269, повезује тај локалитет и поменуте налазе са Паганијом, мада их такође доводи у везу са доласком на власт породице кнеза Михаила, којег сматра владарем Паганије.

¹⁵⁴⁵ DAI, 33.20–21.

¹⁵⁴⁶ CD I, 37; *И. Коматићина*, Црква и држава, 67–68.

¹⁵⁴⁷ ВИИНЈ II, 61, нап. 212; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 12–13.

¹⁵⁴⁸ ВИИНЈ II, 61, нап. 214; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 13; *Loma, Sprachgut*, 110–111.

¹⁵⁴⁹ У науци се сматрало да завршно к у наведеним облицима представља скраћеницу за грчко κάστρον („град”), или пак да је грчко κк преписивачка грешка за словенски присвојени суфикс *-ijъ*, те да би првобитне словенске називе требало схватити као **Мокрѣскијѣ (gradъ)*, **Дѣбрѣскијѣ (gradъ)*, уп. ВИИНЈ II, 61, нап. 213, 216; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 19; *Loma, Sprachgut*, 110, 114. Предложена, мада не и неспорна, убикација Мокарског на простор западно од Неретве једина је назнака да се раносредњовековно Захумље, за које се у 30. поглављу каже да се

препознати словенски облик *Gluminikъ, што би могле бити Глумине, на левој обали Неретве или северно од Ошља.¹⁵⁵⁰ Интересантна је чињеница да се у том попису не помињу градови Хум и Буна, о којима се говори у првом одељку. Како ћемо видети у даљем излагању, попис „насељених градова” припада, по свој прилици, Порфирогенитовом времену и одражава његово познавање стања на терену, док су подаци о градовима Хуму и Буни (тј. Благају) доспели у његово излагање, по све-му судећи, из захумске традиције и односе се на неко раније време, када је политичко средиште Захумљана било у унутрашњости, пре него што је умерено према морској обали, у Стон.

Травуњани и Конављани

У 34. поглављу се говори „о Травуњанима и Конављанима и земљи коју сада настајују”.¹⁵⁵¹ Оно обухвата три одељка, који сви почињу са *ѡти*.¹⁵⁵² У првом одељку је забележено „да је земља Травуњана и Конављана једна. Они који тамо живе потичу од некрштених Срба, од оног архонта који је пребегао из некрштене Србије цару Ираклију, до архонта Србије Властимира. Овај, дакле, архонт Властимир дао је својој кћерки за мужа Крајину, сина Белоја, жупана Травуније. Желећи да свог зета прослави, назвао га је архонтом, учинивши га самосталним. Од њега се пак родио Хвалимир, и од њега Туђимир. Архонти Травуније су пак увек били под влашћу архонта Србије. Травунија говором Словена значи „утврђено место”, јер та земља има многа утврђења.”¹⁵⁵³

На почетку наведеног одељка се најпре констатује „да је земља Травуњана и Конављана једна.”¹⁵⁵⁴ Аутор, дакле, о Конављанима говори као о реалности свог времена, управо као и у 32. поглављу, где се набрајају „садашња Србија и Паганија и такозвана земља Захумљана и

простире између Дубровника и Неретве, DAI, 30.100–104, у њеном средњем току могло ширити и преко ње, уп. *Триковић*, Хумска земља, 237–239; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 19.

¹⁵⁵⁰ ВИИНЈ II, 61, нап. 215; *Loma*, Sprachgut, 107–108, сматра да је првобитни исправни облик тог топонима био *Галоуцлјнѣ, од словенског *Golobinij, „голубији”, те да је у питању место Голубинац у јужном делу Попова Поља, познато из каснијих средњовековних извора.

¹⁵⁵¹ DAI, 34.1–2.

¹⁵⁵² DAI, 34.3–14, 15–18, 19–20.

¹⁵⁵³ DAI, 34.3–14.

¹⁵⁵⁴ DAI, 34.3.

Травунија и (земља) Конављана,” као територије у којима су насељени Срби,¹⁵⁵⁵ а исто тако и у наредном одељку 34. поглавља, где се констатује како „под овом земљом Травунијом постоји и друга земља која се зове Конавли.”¹⁵⁵⁶ Уз чињеницу да се у „Листи адреса за стране владаре” у поглављу II, 48 *Књије о церемонијама* из 946. године наводи и „архонт Конавала” (εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Κανάλη),¹⁵⁵⁷ наведена места јасно сведоче о томе да су Конавли, без обзира на то што се о њима говори у оквиру излагања о Травуњанима, били посебна политичка целина у време настанка списка *De administrando imperio*, док се подаци о њима у 29. поглављу у вези с догађајима из IX века имају посматрати као анахронизам,¹⁵⁵⁸ односно као последица царевог преношења савремених политичких околности на прошло време.¹⁵⁵⁹

Следећи забележени податак истиче да становници „земље Травуњана и Конављана”, која је овде у питању, „потичу од некрштених Срба, од оног архонта који је пребегао из некрштене Србије цару Ираклију, до архонта Србије Властимира.”¹⁵⁶⁰ Тај податак је очигледно у складу са подацима из 32. поглавља о пореклу Срба, доласку на Балкан у време цара Ираклија и насељавању земаља у којима су у време Константина Порфирогенита живели, међу којима се помињу и Травунија и Конавли,¹⁵⁶¹ али и о њиховој даљој историји до владавине кнеза Властимира крајем прве половине IX века.¹⁵⁶² Тиме се Травуњани и Конављани не само етнички везују за Србе, него и политички за српску кнежевску породицу. У том контексту наредни податак да је кнез Властимир „дао својој кћерки за мужа Крајину, сина Белоја, жупана Травуније” и, пошто је „желео да га прослави”, „назвао га архонтом” и „учинио самосталним”,¹⁵⁶³ има сасвим

¹⁵⁵⁵ DAI, 32.21–22.

¹⁵⁵⁶ DAI, 34.15–16.

¹⁵⁵⁷ Livre de cérémonies III, II, 48.124.

¹⁵⁵⁸ DAI, 29.54–58, 63–66, 106–112. На основу тих података у историографији је превладало мишљење да су Конавли били посебна политичка целина у IX и на почетку X века, али не више у време Константина Порфирогенита, уп. *Комати́на*, Политички положај, 15, нап. 26.

¹⁵⁵⁹ О целокупној проблематици, уп. *Комати́на*, Политички положај, 11–21.

¹⁵⁶⁰ DAI, 34.4–7.

¹⁵⁶¹ DAI, 32.7–29.

¹⁵⁶² DAI, 32.30–44.

¹⁵⁶³ DAI, 34.7–10. О имену Белоја (Βελάης < *Běloj) и Крајине (Країνας < *Krajьna), cf. *Loma*, Sprachgut, 120.

јасан и очигледан смисао. Травуњани и Конављани су, дакле, до времена кнеза Властимира били потчињени кнезу Србије, али је кнез Властимир, удавши своју кћерку за Крајину, сина жупана Травуније, њега наградио кнежевском титулом и учинио самосталним, што заправо говори о настанку Травуније као посебне кнежевине и њеном издвајању из оквира српског кнежевства. У вези с тим, пошто је Крајина био „син Белоја, жупана Травуније,¹⁵⁶⁴ поставља се питање да ли се на том месту поменути топоним односи на земљу Травунију, или пак на град Требиње, које се у попису „насељених градова” Травуније и Конавала у оквиру завршног одељка 34. поглавља такође назива именом *Травунија* (ή Τερβουνία).¹⁵⁶⁵ Имајући у виду околност да је власт једног жупана, по свој прилици, била ограничена на једну жупу, у поменутом Белоју би требало препознати пре жупана града Требиња и његове жупе него владара земље Травуније.¹⁵⁶⁶ Из целокупног излагања, дакле, произлази да су Крајинини преци били жупани требињске жупе потчињени српском кнезу, а да је он захваљујући браку са кћерком кнеза Властимира, чиме је постао део кнежевске породице, добио од таста кнежевску титулу и положај.¹⁵⁶⁷ Податак да је Властимир „желео да га прослави” дајући му кнежевску титулу јасно сведочи о томе да је у питању била награда за ступање у сродство са кнежевском породицом, што је са собом носило и право на кнежевску титулу,¹⁵⁶⁸ док податак да га је „учинио самосталним” може да значи само то да му је поверио власт над одређеном територијом којом би владао у својству кнеза, а која је поред самог Требиња, по свој прилици, обухватала и суседне жупе. Тиме је на том простору успостављена једна, како се то у историографији назива, „удеона кнежевина”, попут оних које су српски

¹⁵⁶⁴ DAI, 34.7–8. О тобожњој вези између овог Белоја и легендарног „краља Бела” који се јавља у потоњој дубровачкој традицији и тзв. *Лейойису йоја Дукљанина, Живковић*, Легенда, 30–31; Gesta II, 239–240, уп. *Коматићина*, Quis ergo Presbyter Diocleas?, 206, нап. 63.

¹⁵⁶⁵ DAI, 34.19–20; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 14.

¹⁵⁶⁶ Уп. *Алексић*, Српске земље, 201–202, који је упозорио на податак из 30. поглавља да је подручјем које је обухватало три хрватске жупе – Лику, Гацку и Крбаву – управљао не жупан, него бан, DAI, 30.93–94.

¹⁵⁶⁷ Уп. *Ферлуја*, Византијско царство, 89–90. Сматрамо стога да не стоји тумачење да је брак кћери кнеза Властимира и сина травунског жупана био последица експанзионистичке политике српских кнежева који су желели да прошире свој утицај на приморске кнежевине, *Uzelac*, Prince Michael, 238.

¹⁵⁶⁸ Вреди напоменути да су сва тројица Властимирових синова (Мутимир, Стројимир и Гојник) после његове смрти носили кнежевску титулу, DAI, 32.57–58.

владари додељивали сродницима и у каснијим временима,¹⁵⁶⁹ а име Травунија се проширило на целу новоосновану кнежевину. Сам брак између Властимирове кћерке и Крајине склопљен је, свакако, за Властимировог живота, пред крај прве половине IX века.¹⁵⁷⁰

Описани развој, међутим, отвара и питање првобитног политичког положаја осталих српских поморских земаља. Наиме, уколико је Травунија као посебна кнежевина настала вољом тадашњег српског кнеза да одликује свог зета, потомка жупана Требиња, није ли слично могло бити и са другим српским приморским кнежевинама? Политичка слика српских земаља коју описује Порфирогенит у целом свом спису, као што је већ истакнуто, одговара ситуацији из његовог времена, па самим тим не мора да одговара ситуацији из ранијих векова. Како је за његове податке о учешћу Захумљана, Дукљана, Травуњана и Конављана у догађајима из IX века у 29. поглављу већ показано да су анахрони, најстарије поуздане податке о постојању Захумља и Травуније као посебних кнежевина представљају подаци из 30. поглавља, где се наводи како је цар Василије I између 870. и 879. године својом повељом одредио да Дубровчани плаћају њиховим кнежевима по 36 номизми на име данка за винограде у њиховим земљама (потоњи *мојориш*).¹⁵⁷¹ Та чињеница, дакле, не противуречи податку да је Травунија постала посебна кнежевина за време владавине српског кнеза Властимира крајем прве половине IX века, па би се могло узети да је и посебна захумска кнежевина настала најкасније у то време, мада није јасно у каквим околностима. Од значаја би, међутим, могла бити чињеница да се и у Захумљу, као и у случају Травуније, име једне жупе, која је, по свој прилици, била њено политичко средиште, проширило на целу кнежевину. Пошто су у питању биле мање територијалне целине, које не одражавају географски идентитет једне шире заједнице, оне и нису могле дати своје име Травуњанима и Захумљанима као посебним српским племенима пре него што су дале своје име кнежевинама чије су политичко средиште биле.¹⁵⁷² Другим речима, образовање Травуњана и

¹⁵⁶⁹ *Блајојевић*, Српске удеоње кнежевине, 48–49.

¹⁵⁷⁰ Хронологија коју предлаже *Živković*, *De conversione*, 188, око 820. године, делује сувише рано.

¹⁵⁷¹ *DAI*, 30.138–142.

¹⁵⁷² Словенска племена која су се образовала на територијалној основи најчешће су добијала имена по рекама или географским појмовима са ширим значењем, уп. *Коматићина*, Рани јужнословенски етноними, 21; *Исџи*, Славянские этнонимы, 127–130, осим када је у питању било

Захумљана као посебних племена је, по свој прилици, било условљено политичком организацијом, односно успостављањем посебних кнежевина по којима су добили име.

Констатација да су „архонти Травуније увек били под влашћу архонта Србије,¹⁵⁷³ наизглед је у супротности са претходно изреченом тврдњом да је кнез Властимир свог зета Крајину „учинио самосталним”,¹⁵⁷⁴ али се она, иако нема непосредних података о политичкој владавини српских кнежева над Травунијом и Конавлима у време Властимирових и Крајининих потомака, обично тумачи као сведочанство о политичкој зависности кнеза Травуније од кнеза Србије.¹⁵⁷⁵ Крајину је, како је забележено, наследио син Хвалимир, а њега син Туђимир,¹⁵⁷⁶ који је, по свој прилици, владао у првој половини X века и био савременик српског кнеза Часлава. Изложени подаци о родослову кнежевске породице једини су историјски подаци о Травунији и Конавлима који су забележени у 34. поглављу. С обзиром на то да се и они излажу у контексту српске историје и у вези са родословом српске кнежевске породице познатим из 32. поглавља, није искључено да потичу из истог извора из кога и одговарајући подаци у 32. поглављу, тј. од неког члана српске кнежевске породице или неког блиског њој, који је цару изложио податке о српској историји.

На крају одељка се, већ према маниру писца, даје етимологија назива Травунија, тврдњом да „Травунија говором Словена значи „утврђено место”, јер та земља има многа утврђења.”¹⁵⁷⁷ Премда је извесно да Порфирогенитово *Τερβουνία* представља грчку транскрипцију словенског

средиште политичке организације, као у случају Корутанаца (Карантанаца), *Комаїина*, Рани јужнословенски етноними, 14–16.

¹⁵⁷³ DAI, 34.11–12.

¹⁵⁷⁴ Интервенција у изворном тексту коју предлаже *Živković*, *De conversione*, 189, како би он гласио: „Архонти Травуније су пак увек били под влашћу архонта Србије до архонта Србије Властимира,” није оправдана, пошто је јасно истакнуто да пре Крајине, кога је Властимир „назвао архонтом”, није било архоната Травуније. С друге стране, сама чињеница да се тај податак налази након податка о Крајининим потомцима упућује на јасан закључак да се односи на њихово време, а не на време пре Крајине и Властимира.

¹⁵⁷⁵ *Ферјанчић*, Долазак, 139–141; *Блајојевић*, Српске удеоне кнежевине, 48–49; *Алексић*, Српске земље, 197–202.

¹⁵⁷⁶ DAI, 34.10–11. О именима Хвалимир (Φαλτιέρης < *Xvaliměř) и Туђимир (Τζουζήμερις), при чему забележени грчки облик одаје словенско *Tjudiměř, тј. *Ђуђимир* пре дисимилације почетног сугласника која је довела до данашњег облика *Туђимир*, а не бесмислено „Чучимир” које се јавља у литератури, ВИИНЈ II, 62, cf. *Lota*, *Sprachgut*, 119; *Исџи*, Имена, 29.

¹⁵⁷⁷ DAI, 34.12–14.

*Terbynja (*Terbynje), од кога је метатезом ликвида настало позније српско *Трѣбинѣ* > Требиње, етимологија самог назива није утврђена, али је јасно да је она коју даје Порфирогенит погрешна.¹⁵⁷⁸ Сам српски облик „Травунија” је могао настати једино метатезом ликвида од грчког *Τερβουνία* (> *Трѣвоунија > *Травоунија*, *Тревоунија*, *Тровоунија*), и то најкасније у Порфирогенитово време, пошто се већ у „Листи адреса за стране владаре” у *Књизи о церемонијама* њени становници називају *Τραβούνοι* (εις τὸν ἄρχοντα τῶν Τραβούνων).¹⁵⁷⁹ Стога би се могло закључити да је тај облик био у званичној употреби, док је онај забележен у *De administrando imperio*, као и из њега изведени етноним *Τερβουνιώται*,¹⁵⁸⁰ потекао из говорног српског језика, управо као што се и у каснијим вековима облик Травунија користио у формалним приликама, а Требиње у свакодневном говору.¹⁵⁸¹

У другом одељку се износи констатација да „под овом земљом Травунијом постоји и друга земља звана Конавли,”¹⁵⁸² за коју је већ напоменуто да сведочи о томе да је цар познавао Конавле као посебну политичку целину у време када саставља свој спис, без обзира на то што о њима говори у оквиру излагања о Травунији. Нажалост, он не даје никакве податке у вези са историјом те области и о томе када се и на који начин она издвојила из оквира Травуније. Пошто се за њу каже како се налази „под земљом Травунијом”, јасно је да је била у некаквој политичкој вези с њом, па се може изнети претпоставка да је у питању била жупа којом је као удеоном облашћу владао неки млађи члан травунске кнежевске породице, те би тако Конавли били издвојени из Травуније на сличан начин на који је некада Травунија била издвојена из Србије.¹⁵⁸³ И за Конавле се на том месту доноси етимологија назива, пошто се наводи како „Конавли значи словенским говором „товарна кола”, пошто, због тога што је место

¹⁵⁷⁸ ВИИНЈ II, 62, нап. 221; *Loma*, Sprachgut, 97; *Бубало*, Територијална компонента, 252.

¹⁵⁷⁹ *Livre de cérémonies* III, II, 48.125; *Бубало*, Територијална компонента, 252, нап. 37. *Ферлуја*, Византијско царство, 86, узима да је облик „Травунија” старији од оног забележеног у *De administrando imperio*, док *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 101–102, сматра да је он настао између краја X и краја XI века.

¹⁵⁸⁰ DAI, 29.57, 64, 109, 34.1, 3.

¹⁵⁸¹ *Бубало*, Територијална компонента, 262; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 102.

¹⁵⁸² DAI, 34.15–16.

¹⁵⁸³ Уп. *Ђирковић*, „Насељени градови”, 20.

равно, све своје послове завршавају колима.¹⁵⁸⁴ То, међутим, није тачно, пошто тај словенски топоним потиче од латинског *Canalis*.¹⁵⁸⁵

Најзад, у последњем одељку 34. поглавља се наводи да су „на простору Травуније и Конавала насељени градови: Травунија (Требиње), Врм, Рисан, Лукавац, Зетливи.”¹⁵⁸⁶ Чињеница да се попис „насељених градова” односи на Травунију и Конавле као целину не значи да су у време када је Порфирогенит састављао свој спис Конавли били део Травуније, већ напротив, сама чињеница да је у питању попис градова „у Травунији и Конавлима” сведочи о томе да нису.¹⁵⁸⁷ Те две области, које су и политички биле блиско повезане, несумњиво су чиниле једну географску целину, па тако цар Конавле и не спомиње у опису јужнословенских кнежевина у 30. поглављу, а за Травунију наводи да се простире од Котора до Дубровника.¹⁵⁸⁸ Од пет наведених „насељених градова” три су поуздано идентификована. Први је несумњиво данашње Требиње (ή Τερβουνία < *Terbynja > Trěbynje), у истоименој жупи, епонимно место целе кнежевине, други је Врм (τὸ Ὀρμός < *Vr̥mь > *Vr̥mь) у жупи Врм, чије је касније административно средиште била тврђава Клобук, док је Рисан (τὰ Ρίσενα < Risьнь) добро познати град на северозападној обали Которског залива.¹⁵⁸⁹ Забележени облик τὸ Λουκάβεται је највероватније првобитно гласио *Λουκαβέτσι, али је преписивачком грешком σ постало α, тако да би се у њему могао препознати словенски облик *Lukanьсь*, који би могао бити у вези са топонимом Лукавац између Билеће и Невесиња, познатим из позносредњовековних извора,¹⁵⁹⁰ док идентификација грчког τὸ Ζετλήβη није сасвим јасна.¹⁵⁹¹

¹⁵⁸⁴ DAI, 34.16–18.

¹⁵⁸⁵ ВИИНЈ II, 62, нап. 222; *Loma*, Sprachgut, 96.

¹⁵⁸⁶ DAI, 34.19–20.

¹⁵⁸⁷ *Комашина*, Политички положај, 19–20.

¹⁵⁸⁸ DAI, 30.97–100.

¹⁵⁸⁹ Уп. ВИИНЈ II, 63, нап. 223–225; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 14–15; *Loma*, Sprachgut, 97, 114–115.

¹⁵⁹⁰ ВИИНЈ II, 63, нап. 226; *Ђирковић*, „Насељени градови”, 20–21; *Loma*, Sprachgut, 113.

¹⁵⁹¹ Извесно је да се то име не би могло односити на данашњи Столив, на тиватској страни Боке Которске, наспрам Рисна, пошто је то подручје припадало Дукљанима, уп. *Јиречек*, *Трговачки путеви*, 233; ВИИНЈ II, 63, нап. 227. *Ђирковић*, „Насељени градови”, 21, указује на место Жлијеби у жупи Драчевици, док *Loma*, Sprachgut, 110, сматра да се иза грчког облика крије словенски *Čet(o)ljub(i)*, данашњи Ђетољуби у Источној Херцеговини. Свакако није у праву *Новковић*, *Дукља*, 77–78, који грчки топоним Ζετλήβη тумачи као „лива Зете”, тј. „слив Зете”, и налази га у Никшићком пољу.

Дукљани

У 35. поглављу се говори „о Дукљанима и земљи коју сада настањују,¹⁵⁹² у два одељка који почињу са ђт, ¹⁵⁹³ што сведочи о томе да су оба одељка посвећена Дукљанима у првобитној подели списка *De administrando imperio* била замишљена као део јединствене целине посвећене Србима, коју отвара први одељак 32. поглавља.

У првом одељку 35. поглавља наводи се „да су и земљу Дукљана прво држали Романи, које је из Рима преселио цар Диоклецијан, како је и речено у историји о Хрватима, била је пак под царем Ромеја. Од стране Авара је и ова земља поробљена опустела, и поново је при цару Ираклију насељена, као и Хрватска и Србија и (земља) Захумљана и Травунија и Конавли. Дукља се зове по једном граду у тој земљи, који је саградио цар Диоклецијан, који је сада пак пуст град до сада звани Дукља.“¹⁵⁹⁴ Први део овог одељка доноси уопштене податке о аварском пустошењу и словенском насељавању римске Далмације у време цара Ираклија,¹⁵⁹⁵ очигледно, као и у случају Захумљана у 33. поглављу, преузете из 29, 31. и 32. поглавља. При томе се поново као извор за вести о Романима које је цар Диоклецијан доселио у Далмацију из Рима,¹⁵⁹⁶ истиче „историја о Хрватима“ у 31. поглављу,¹⁵⁹⁷ иако ти подаци оригинално потичу из 29. поглавља,¹⁵⁹⁸ док је податак о томе да су земљу Дукљана Авари опустошили и да је поново насељена у време цара Ираклија „као и Хрватска и Србија и (земља) Захумљана и Травунија и Конавли,¹⁵⁹⁹ настао компиловањем обавештења из 31. поглавља, где се говори о поновном насељавању Хрватске,¹⁶⁰⁰ и 32. поглавља, где је реч о насељавању српских земаља,¹⁶⁰¹ при чему је на овом месту из њиховог пописа изостала Паганија. Завршни

¹⁵⁹² DAI, 35.1.

¹⁵⁹³ DAI, 35.2–11, 12–13.

¹⁵⁹⁴ DAI, 35.2–11.

¹⁵⁹⁵ DAI, 35.2–9.

¹⁵⁹⁶ DAI, 35.3–5.

¹⁵⁹⁷ DAI, 31.11–15.

¹⁵⁹⁸ DAI, 29.3–7.

¹⁵⁹⁹ DAI, 35.6–9. *Živković*, *De conversione*, 192, види у тим подацима препривавање података забележених у 29. поглављу, DAI, 29.54–58, али се на том месту не говори о насељавању словенских племена у Далмацији у време цара Ираклија, него само о томе како су они признавали његову власт.

¹⁶⁰⁰ DAI, 31.8–25.

¹⁶⁰¹ DAI, 32.7–12, 20–29.

податак у одељку, посвећен етимологији назива Дукље, да се она тако зове „по једном граду у тој земљи, који је саградио цар Диоклецијан, који је сада пак пуст град до сада звани Дукља,¹⁶⁰² потиче очигледно из 29. поглавља, где је забележено да је „и град Дукљу, који сада држе Дукљани, саградио исти цар Диоклецијан, по чему су и (становници) те земље дошли да се називају именом „Дукљани”¹⁶⁰³.

Као што је у науци већ примећено, у том одељку, осим уопштених података о аварском пустошењу и словенском насељавању у време цара Ираклија, преузетих из претходних поглавља, нема ниједног историјског податка о Дукљи и Дукљанима.¹⁶⁰⁴ Нема података чак ни о њиховој кнежевској породици, која је свакако постојала, будући да се у „Листи адреса за стране владаре” у *Књизи о церемонијама* из 946. године помиње и „архонт Дукље” (εἰς τὸν ἄρχοντα Διοκλείας).¹⁶⁰⁵ И ту се, ипак, може приметити аналогија са случајем Травуније и Захумља у чињеници да је кнежевина носила име по топониму који је највероватније био у блиској вези са политичким средиштем целе области, али који је опет био просторно сувише ограничен да би одражавао географски идентитет веће заједнице, па би се могло закључити да је и у случају Дукљана, попут Травуњана и Захумљана, по том топониму најпре названа кнежевина, која је потом дала име својим становницима.¹⁶⁰⁶ Другим речима, настањак Дукљана као посебног српског племена такође би био последица

¹⁶⁰² DAI, 35.9–11.

¹⁶⁰³ DAI, 29.11–14.

¹⁶⁰⁴ *Новаковић*, Дукља, 84.

¹⁶⁰⁵ *Livre de cérémonies* III, II, 48.125. Пре Св. Јована Владимира (ум. 1016. године) из извора је познат само дукљански кнез Петар, чији је печат са представом Богородице са Христом између два крстообразна монограма који творе речи Θεοτόκε βοήθει на аверсу и натписом + Πέτρον ἄρχοντος Διοκλίου(ς) Ἀμίν објавио *Schlumberger*, *Sigilographie*, 433–434, који га је датовоу у другу половину X века, сматрајући да и стилски одговара том периоду, мада се у новијим истраживањима печат датује у VII–VIII век, *Dumbarton Oaks Seals* V, 122–123. *Prigent*, *Notes sur l'évolution*, 411–412, сматра да печат према иконографским одликама припада почетку VIII века или пак периоду између 787. и 815, али да епиграфске одлике говоре у прилог ранијег датирања, те га датује у време око 700. године, изводећи из тога, међутим, далекосежни закључак да је у питању заправо византијски чиновник, а не словенски кнез, те да је Дукља остала под непосредном византијском владавином све до друге половине IX века. *Кораћ*, Мартинићи, 123, 130, 182, повезује дукљанског кнеза Петра са печата са Петром који се помиње у једном грчком натпису пронађеном у рушевинама базилике посвећене Св. Арханђелу Михаилу у Градини у Мартинићима, сматрајући да је у питању ктитор те базилике која потиче из IX века.

¹⁶⁰⁶ *Бубало*, Територијална компонента, 251–252. О имену Дукље, cf. *Loma*, *Sprachgut*, 95–96; *Савић*, (Псеудо)класични и стари називи, 100–101, 103–107.

политичке организације и успостављања посебне дукљанске кнежевине. С обзиром на то да је античка Дукља на ушћу Зете у Морачу страдала приликом варварских инвазија почетком VII века,¹⁶⁰⁷ то првобитно политичко средиште се морало налазити негде у њеној близини и на неки начин бити везано за њене традиције.

У другом одељку 35. поглавља се каже „да су у земљи Дукљи стари насељени градови: Градац, Новиград, Лонтодокла.”¹⁶⁰⁸ За разлику од „насељених градова” у осталим јужнословенским кнежевинама, градови у Дукљи су окарактерисани као „стари насељени градови”, што би био бољи превод грчког *μεγάλα κάστρα οἰκοῦμενα* него „велики насељени градови”, како се обично узима.¹⁶⁰⁹ То би могло да значи да су у питању стари римски градови који нису пострадали услед словенске инвазије него су само прешли у словенске руке, а не нови градови који су насељени тек након доласка Словена. У вези с тим би требало истаћи давно предложено идентификацију Порфиригениновог Градца са Будвом, која се у каснијим средњовековним изворима назива „Старим Градом” (у латинским актима *Civitas Antiqua*),¹⁶¹⁰ за коју је већ напоменуто да је Порфиригенит приликом описа арабљанског напада и освајања источнојадранских градова 866/867. наводи као град у Далмацији.¹⁶¹¹ С обзиром на то да је на другим местима у том поглављу где даје опис романске Далмације не спомиње међу далматинским градовима, док, на супрот томе, у географском опису јужнословенских кнежевина у 30. поглављу бележи да се Дукља простирала дуж морске обале између Бара и Котора,¹⁶¹² могло би се закључити да се Будва нашла у оквиру Дукље након поменутог арабљанског освајања, можда управо услед околности које

¹⁶⁰⁷ О позноантичкој Дукљи, уп. ИЦГ I, 194–210 (*М. Гарашанин*); *Stevović*, *Early Byzantine Doclea*, 121–136; *Isti, Praevalis*, 72–112.

¹⁶⁰⁸ DAI, 35.12–13.

¹⁶⁰⁹ ВИИНЈ II, 64; *Новаковић*, Дукља, 83–84. Cf. *Živković*, *De conversione*, 193, али се његово тумачење да тај израз означава „старе градове Екумене” као најранија средишта црквене организације Римске цркве међу Јужним Словенима, пошто су Дукљани, наводно, покрштени још у време пре цара Ираклија, свакако не може прихватити. Изненађује и његова тврдња да Константин није знао да је Дукља била поробљена од стране Авара, пошто управо такав податак постоји на почетку 35. поглавља, DAI, 35.6–7.

¹⁶¹⁰ Животи краљева и архиепископа, 251; *Јуречек*, Трговачки путеви, 230; ВИИНЈ II, 64, нап. 231; *И. Коматићина*, Црква и држава, 70–71, нап. 152.

¹⁶¹¹ DAI, 29.91–93.

¹⁶¹² DAI, 30.95–97.

су пратиле то освајање и могућно разарање града. Облик Γράδεται је, као и у случају топонима Λουκάβεται, настао преписивачком грешком од облика Γράδεται и представља Порфирогенитову транскрипцију словенског *Gradъcъ*.¹⁶¹³ Уколико је то исто место које се у notiцији 10, насталој после 971, помиње у облику Градѣтѣи/Градѣтѣиов као седиште епископије у саставу драчке митрополије, а пошто је Будва била епископско средиште и у каснијим вековима,¹⁶¹⁴ идентификација тог града са Будвом је више него извесна.¹⁶¹⁵ Она додатно добија на снази ако се узме у обзир околност да се Градац у царевом попису „насељених градова” у Дукљи наводи на првом месту, на коме се обично налазе политичка средишта јужнословенских кнежевина,¹⁶¹⁶ која би истовремено могла бити и црквена, уколико су у њима постојале епископије, као у случају Стона. Чињеница да се на почасном првом месту међу „насељеним градовима” Дукље наводи управо Градац, а не Лонтодокла, која је, како ћемо видети, била у непосреднијој вези са првобитним политичким средиштем кнежевине, могла би бити додатни аргумент у прилог тези да се ради о једном првобитно романском и византијском граду, који је тек накнадно припао Дукљанима и због свог значаја постао њихово главно место. Други међу „старим насељеним градовима” Дукље, Порфирогенитов Новурадѣ, обично се тумачи као *Novъgradъ*, у данашњем изговору Новиград,¹⁶¹⁷ али место са таквим именом није поуздано идентификовано.¹⁶¹⁸ У сваком случају, то не би могла да буде Будва, како се помишљало,¹⁶¹⁹

¹⁶¹³ Нема потребе тај облик објашњавати локативом *Gradъci*, ВИИНЈ II, 64, нап. 231; *Loma*, Sprachgut, 108, пошто грчко ι стоји за словенски полуглас, ВИИНЈ II, 64, нап. 231; *Loma*, Sprachgut, 108.

¹⁶¹⁴ Notitiae, 10.623; *И. Комаѣина*, Црква и држава, 70–71.

¹⁶¹⁵ *Ђирковић*, „Насељени градови”, 21–22, тражи Порфирогенитов Градац на локалитету Граце у Грбљу, док *Новаковић*, Дукља, 80, сматра да управо употреба словенског назива *Градац* сведочи о томе да није у питању неки од старих романских градова, који су задржали своја имена током целог средњег века, већ неки град у словенској унутрашњости Дукље, опредељујући се за локалитет Градина у Мартинићима изнад долине Зете, пренебрегавајући, међутим, чињеницу да је Будва током средњег века управо била позната и под словенским именом Стари Град.

¹⁶¹⁶ *Новаковић*, Дукља, 80.

¹⁶¹⁷ Пошто грчко оу има гласовну вредност и, а не овъ, помишљало се на то да је постојао неки латински предложак са кога би цар преузимао топониме у свом спису, *Skok*, *Kako bizantski pisci pišu*, 193; *Новаковић*, Дукља, 81, па би његово *Новурадѣ* потицало од латинског облика *Novgrade. То је, међутим, мало вероватно, пошто топоними у његовом спису одају словенски изговор забележен грчким писмом, док у овом случају завршно ε очигледно стоји за словенски полуглас.

¹⁶¹⁸ Уп. ВИИНЈ II, 64, нап. 232.

¹⁶¹⁹ *Loma*, Sprachgut, 114

пошто је она била Стари, а не Нови Град, али би, судећи по имену, могло да се налази негде у њеној близини.¹⁶²⁰

Најзанимљивије је, међутим, питање идентификације града Лонтодокла (τὸ Λοντοδόκλα). За облик који бележи Порфирогенит најчешће се сматра да представља спој два назива, оба са чланом – τὸ Λόν и τὸ Δόκλα,¹⁶²¹ од којих се потоњи односи на античку Дукљу, док се у првом препознаје првобитни облик (τὸ) Λόγγ, од словенског *Logъ, „Луг“, што се доводи у везу са именом Лушке жупе у Бјелопавлићима.¹⁶²² Недавно је, међутим, указано на могућност да је у питању заправо словенски облик првобитно романског назива *Lontoduklja, који се доводи у везу са Градином у Мартинићима.¹⁶²³ Словенски облик који се крије иза грчког Λοντοδόκλα свакако је гласио *Łotoduklja и могао је настати од романског *Lontoduklja, као и од *Luntadocla, а сличних примера грађења сложених назива места у балканском романском има више,¹⁶²⁴ док би низ очуваних романских топонима у околини Градине могао сведочити о нешто дужем опстанку романског елемента међу словенским живљем на том простору.¹⁶²⁵ За сам град на локалитету Градина се сматра да је настао у IX веку, у непосредној вези са урбаним наслеђем античке Дукље, али на новој, природно боље утврђеној локацији, прилагођеној новим, средњовековним условима, и да је у време настанка свакако био политичко средиште дукљанске кнежевине.¹⁶²⁶

Према географском опису јужнословенских земаља у 30. поглављу списа *De administrando imperio*, Дукља се „приближавала кастелима

¹⁶²⁰ Уп. Ђирковић, „Насељени градови”, 22. *Јиречек*, Трговачки путеви, 230, био је мишљења да је то могао да буде град на Светомихољској Превлаци у Боки Которској, док *Новаковић*, Дукља, 80–81, предлаже идентификацију са локалитетом Маја Неаполит на северној обали Скадарског језера.

¹⁶²¹ ВИИНЈ II, 64, нап. 233; Ђирковић, „Насељени градови”, 22–23.

¹⁶²² *Лота*, Sprachgut, 110, 113; *Новаковић*, Дукља, 81–82; *Исџи*, Карта, 37–38.

¹⁶²³ *Вељковић*, Порфирогенитова „Лонтодокла”, 13–17. С друге стране, идентификација тог топонима са данашњим локалитетом Љутотук у близини Градине не чини се убедљивом. О Градини у Мартинићима, уп. *Кораћ*, Мартинићи, passim.

¹⁶²⁴ *Вељковић*, нав. дело, 16–18.

¹⁶²⁵ Уп. *Јиречек*, Романи, 67–68; ИЦГ I, 307–311 (Ј. Ковачевић); *Вељковић*, нав. дело, 17–20.

¹⁶²⁶ *Кораћ*, Мартинићи, 180–185. Сасвим је могуће да је у тробродној базилици посвећеној Св. Арханђелу Михаилу, чије су рушевине откривене у оквиру комплекса на Градини, исто, 15–131, столовао *епископ Дукље* (ὁ Διοκλείας), који се помиње у notiцији 10, насталој после 971. године, Notitiae, 10.612; *И. Комаџина*, Црква и држава, 68–73. Живот у граду замире крајем X века, можда услед Самуиловог напада 998. године, *Кораћ*, нав. дело, 185.

Драча, то јест, Љешу, Улцињу и Бару, и ишла до Котора, а према планима се пак приближавала Србији.”¹⁶²⁷ Помен Љеша у суседству Дукље навео је научнике на закључак да се она у правцу југоистока прости-рала све до реке Дрим, као и да је обухватала тзв. „Дукљанско острво”, између доњег тока Дрима, Бојане и мора, при чему се истиче да је река Дрим била крајња граница простирања културе Комани-Кроја према северозападу.¹⁶²⁸ То би, међутим, значило да су овој словенској кнеже-вини припадали и сви касније добро познати романски градови на том простору – Скадар, Дриваст, Пилот, Сард, што свакако није био случај, пошто се не наводе у списку њених „насељених градова”.¹⁶²⁹ Имајући у виду и то да су предмети који припадају култури Комани-Кроја прона-ђени и на локалитету Мијеле код Вирпазара,¹⁶³⁰ пре ће бити да је појас између Скадарског језера и мора припадао византијској Драчкој теми, а да је Дукљи припадао само онај део морске обале за који то каже сам Порфирогенит – од Бара до Котора. Подручје јужно од Бара, са тамо-шњим романским градовима, припало је Дукљи тек касније, у време Св. Јована Владимира, на прелазу из X у XI век.¹⁶³¹

Паганија

Завршно поглавље српске целине, а уједно и читавог „јужносло-венског досијеа” списа *De administrando imperio* говори „о Паганима, званим и Неретљани, и земљи коју сада настањују.”¹⁶³² У првом од два одељка која обухвата, од којих оба почињу са ђти и јасно представљају несамосталне одељке у оквиру веће целине посвећене српској исто-рији,¹⁶³³ наводи се „да су и земљу, у којој сада живе Пагани прво др-жали Романи, које је цар Диоклецијан преселивши из Рима населио

¹⁶²⁷ DAI, 30.95–98.

¹⁶²⁸ Новаковић, „Острва Диоклеје”, 15–18; *Истии*, Дукља, 78–79.

¹⁶²⁹ *И. Комайшина, П. Комайшина*, Настанак „Млетачке Албаније”, 67.

¹⁶³⁰ Уп. *Мијовић*, Мијелски накит, 59–69; *Isti*, Komanska kultura, 69–76.

¹⁶³¹ *И. Комайшина, П. Комайшина*, Настанак „Млетачке Албаније”, 67–68. Сам назив „Ду-кљанска острва” за подручје између Дрима, Бојане и мора јавља се на једном византијском печату из X–XI века, а потом се у *Жийију Св. Симеона* од Стефана Немањића око 1216, помиње „велико острво” које је „близу Диоклитије и далматске земље, и отачаства Св. Симеона”, Стефан Првовен-чани, 88; Новаковић, „Острва Диоклеје”, 15–18; *И. Комайшина*, Историјска подлога, 127, нап. 82.

¹⁶³² DAI, 36.1–2.

¹⁶³³ DAI, 36.3–13, 14–23.

у Далмацији. Ови пак Пагани потичу од некрштених Срба, од оног архонта који је пребегао цару Ираклију. И ова је земља поробљена од стране Авара опустела, и поново је при цару Ираклију насељена. Пагани се пак зову због тога што нису прихватили да се крсте у оно време када су и сви Срби покрштени. Јер Пагани словенским говором значи „некрштени”, ромејским пак говором њихова земља се зове Неретва, по чему се они од стране Ромеја зову Неретљани.¹⁶³⁴

Као и у случају Захумљана и Дукљана, и овде су најпре изложени уопштени подаци о Романима у Далмацији, аварском освајању и пустошењу те земље и њеном поновном насељавању у време цара Ираклија,¹⁶³⁵ према вестима из 29, 31. и 32. поглавља, иако нешто мање детаљно него у случају Дукљана. Податак да Пагани „потичу од некрштених Срба, од оног архонта који је пребегао цару Ираклију,¹⁶³⁶ сасвим је у складу са подацима о пореклу и насељавању Срба у 32. поглављу,¹⁶³⁷ док онај да се Пагани тако зову „због тога што нису прихватили да се крсте у оно време када су и сви Срби покрштени,¹⁶³⁸ такође упућује на вести о покрштавању Срба у време цара Ираклија у 32. поглављу.¹⁶³⁹ Податак да „Пагани словенским говором значи „некрштени”,¹⁶⁴⁰ свакако је тачан, према словенском *rogani*, од лат. *ragani*, и може се објаснити околношћу да су они остали некрштени и након покрштавања осталих српских и јужнословенских племена.¹⁶⁴¹ У прилог томе би сведочила и Порфиригенитова тврдња да се „ромејским пак говором њихова земља зове Неретва (Ἀρεντα), по чему се они од стране Ромеја зову Неретљани (Ἀρεντανοί),¹⁶⁴² очигледно према имену реке Неретве,¹⁶⁴³ што

¹⁶³⁴ DAI, 36.3–13.

¹⁶³⁵ DAI, 36.3–5, 7–9.

¹⁶³⁶ DAI, 36.5–7.

¹⁶³⁷ DAI, 32.7–12, 20–29.

¹⁶³⁸ DAI, 36.9–10.

¹⁶³⁹ DAI, 32.27–29.

¹⁶⁴⁰ DAI, 36.11.

¹⁶⁴¹ ВИИИЈ II, 64, нап. 234; Максимовић, О времену доласка, 149–150; Loma, Sprachgut, 92; Коматићина, Црквена политика, 282–283.

¹⁶⁴² DAI, 36.12–13.

¹⁶⁴³ Забележени грчки облици Ἀρεντα и Ἀρεντανοί потичу од романских облика *Narenta*, *Narentani*, услед губитка иницијалног назала, уп. ВИИИЈ II, 64, нап. 235; Loma, Sprachgut, 94–95. Порфиригенит помиње реку Неретву под именом Ὀρόντιος, DAI, 30.101, 104. Млетачки хроничар

би значило да су њих само суседни Словени звали „Паганима”.¹⁶⁴⁴ У „Листи адреса” у *Књизи о церемонијама* за њихову земљу се пак у званичној дипломатској преписци користило треће име, *Моравија* (εις τὸν ἄρχοντα Μωραβίας),¹⁶⁴⁵ које је потицало, очито у исквареном облику, од њиховог самоназива *Морјани*, који је био у вези са њиховим поморским положајем, о чему је већ било речи.¹⁶⁴⁶ Податак о етимологији њиховог имена, такође објашњеног околношћу да су касније покрштени у односу на друга јужнословенска племена забележен је и у 29. поглављу, али је ту смештен у контекст владавине цара Василија I.¹⁶⁴⁷ Податак из 36. поглавља је, међутим, по свој прилици примарни, пошто се ту позније покрштавање Пагана посматра у контексту покрштавања Срба у време цара Ираклија описаног у 32. поглављу. Први подаци о покрштавању Неретљана везују се за време око 830. године, када је један њихов поглавар покрштен у Млецима,¹⁶⁴⁸ па се може закључити да су његови саплеменици у Паганији у то време још увек били некрштени.¹⁶⁴⁹

Завршни одељак доноси податке „да су у Паганији насељени градови: Мокро, Вруља, Острог и Славинац.”¹⁶⁵⁰ Владају и овим острвима: велико острво Корчула, или Кикер, на коме је и град. Друго велико острво Мљет, или Малозеате, које помиње Свети Лука у *Делима айосѿолским*, називајући га Мелита, на коме је и змија Светог Павла угризла за прст, а коју је Свети Павле у ватри спалио. Друго велико острво је Хвар. Друго велико острво је Брач. Постоје пак и друга острва, којима

Јован Ђакон их у својој *Млеѿачкој хроници* с почетка XI века у више наврата помиње као Narrentani, Narrentani Sclavi, у вези с догађајима од прве половине IX до краја X века, *Chronicon Venetum*, 17.21–22, 20.25, 22.9–21, 24.32–34, 31.28–33.21. Облик „Неретвани”, који се користи у хрватској историографији, лингвистички је неоправдан.

¹⁶⁴⁴ ВИИНЈ II, 64, нап. 234. *Živković*, De conversione, 195–196, сматра да управо та околност значи да Пагани заправо нису били Срби, него да их је Порфирогенит убројао у Србе због политичке власти српског кнеза Петра над Паганијом, DAI, 32.84–85, а да је целу причу о њиховом каснијем покрштавању измислио како би објаснио њихово име. То је, опет, сасвим у супротности са чињеницом да су им то име наденули управо њихови словенски суседи, док сами Ромеји то име нису користили.

¹⁶⁴⁵ Livre de cérémonies III, II, 48.126.

¹⁶⁴⁶ *Katičić*, Od Konstantina Porfirogeneta, 51–57; *Budak*, Identities, 234–236; *Живковић*, Неретљани, 11–24.

¹⁶⁴⁷ DAI, 29.79–84.

¹⁶⁴⁸ *Chronicon Venetum*, 16.40–41.

¹⁶⁴⁹ *Коматићина*, Црквена политика, 282–283.

¹⁶⁵⁰ DAI, 36.14–15.

не владају ови Пагани: острво Хоара, острво Вис, острво Ластово.”¹⁶⁵¹ „Насељеним градовима” Паганије било је у историографији посвећено много пажње,¹⁶⁵² али је одлучујући корак у правцу њихове идентификације и убикације недавно начинио М. Марковић, који је коначно утврдио да је Мокро (τὸ Μόκρον < *Mōkrō*) данашња Макарска, антички *Missurum*, Вруља (τὸ Βερούλλια < *Vbrulja*) истоимени заселак код Подгоре, Острог (τὸ Ὀστροκ < *Ostrogō*) утврђење на врху Витер у Заострогу, а Славинац (ἡ Σλαβίνετσα < *Slavinъsb*) заправо Сладинац код Плоча.¹⁶⁵³

Према наведеном одломку, Неретљани су заузимали и средњојадранска острва Корчулу, Мљет, Хвар и Брач,¹⁶⁵⁴ док су Вис и Ластово остали изван њиховог домашаја.¹⁶⁵⁵ Неретљанско заузимање поменутих острва се повезује са податком из 30. поглавља, где се каже како су у време после словенског насељавања у унутрашњости Далмације „градови Романа обрађивали острва и живели од њих,” али су „од стране Пагана свакодневно заробљавани и уништавани, напустили та острва, намеравајући да обрађују на копну,” где су их пак ометали Хрвати.¹⁶⁵⁶ Први подаци о „Словенима са неретљанских острва” (*missus Sclavorum de insula Narrentis*) јављају се око 830. године,¹⁶⁵⁷ али се узима да је процес неретљанског запоседања острва, најпре Хвара и Брача, па потом Корчуле и Мљета, и насељавања на њима окончан до краја VIII века.¹⁶⁵⁸ Интересантна околност да се у 29. поглављу податак о њиховом познијем покрштавању у односу на остала јужнословенска племена објашњава тиме да су они тада живели „у непроходним и стеновитим местима”,¹⁶⁵⁹ упућује на закључак да је процес покрштавања јужнословенских племена, а самим тим и диференцијације Неретљана у односу на остале

¹⁶⁵¹ DAI, 32.15–23.

¹⁶⁵² Уп. ВИИНЈ II, 65, нап. 235–239; *Тирковић*, „Насељени градови”, 16–17; *Lota*, Sprachgut, 107, 114–116; *Марковић*, О покушајима убицирања, 302, нап. 5.

¹⁶⁵³ *Марковић*, О покушајима убицирања, 303–328.

¹⁶⁵⁴ DAI, 32.15–21; ВИИНЈ II, 65, нап. 240–244; *Lota*, Sprachgut, 102–104.

¹⁶⁵⁵ DAI, 32.21–23. Порфиригенитова τὰ Χώρα се понекад идентификује са острвом Сушац, али није искључено и да је у питању понављање имена острва Хвар (τὸ Φάρα), ВИИНЈ II, 65, нап. 245, *Lota*, Sprachgut, 104.

¹⁶⁵⁶ DAI, 30.120–124.

¹⁶⁵⁷ *Chronicon Venetum*, 16.40.

¹⁶⁵⁸ *Максимовић*, О времену доласка, 145–151.

¹⁶⁵⁹ DAI, 29.79–81.

Србе, започео пре него што су они почели да насељавају јадранска острва.¹⁶⁶⁰ За разлику од Захумљана, Травуњана и Дукљана, имена која се у изворима користе за њих (Неретљани, Пагани, Морјани) потекла су од географских одредница или неких других карактеристика које су могле одражавати идентитет шире заједнице и нису морале бити у вези са политичком организацијом, па се може закључити да су се они издвојили из српске заједнице као посебна целина раније него друга племена и на основи која није зависила од политичке организације.

Попис неретљанских острва постоји и у географском опису словенске Далмације у 30. поглављу,¹⁶⁶¹ за који смо истакли да га је сачинио сам Порфирогенит. Овде се пак острва набрајају заједно са „насељеним градовима” Паганије, у оквиру истог одељка.¹⁶⁶² Поставља се стога питање да ли и географски подаци који се тичу пописа „насељених градова”, који се јављају у свим поглављима од 31. до 36, потичу такође од самог цара, или су они постојали у неком другом, касније изгубљеном извору, из којег их је он могао преузети. Најпре треба скренути пажњу на чињеницу да се о „насељеним” (κάστρα οἰκούμενα) и „ненасељеним”, односно „пустим градовима” (ἀοικήτα, ἔρημα, ἔρημόκαστρα) говори на више различитих места у царевом спису. Тако се у последњем одељку 29. поглавља наводе далматинска острва која имају градове који су насељени и она која су ненасељена и имају „пусте градове”, а затим се каже да и у копненом делу Далмације, којим владају Словени, постоје „ненасељени и пусти градови”.¹⁶⁶³ У оквиру географског описа јужнословенских земаља у 30. поглављу помињу се „пусти градови” на неретљанским острвима,¹⁶⁶⁴ док се у 35. поглављу изразом ἔρημόκαστρον означава древна Дукља, један, дакле, од оних „пустих градова” у словенском делу Далмације. Исти израз се, међутим, јавља и изван онога што сматрамо „јужнословенским поглављима” списа *De administrando imperio*. Наиме, у 27. поглављу се за Капуу у јужној Италији каже да је, након што су је

¹⁶⁶⁰ Максимовић, О времену доласка, 149–151.

¹⁶⁶¹ DAI, 30.109–112. О различитим облицима имена острва забележеним у 30. и 36. поглављу, уп. ВИИНЈ II, 65, нап. 241–244; Lota, Sprachgut, 102–104.

¹⁶⁶² Živković, De conversione, 196, сматра, насупротив томе, да попис острва потиче из посебног извора доступног у царском архиву.

¹⁶⁶³ DAI, 29.285–295.

¹⁶⁶⁴ DAI, 30.109–112.

опустошили Арабљани, постала *ἐρημόκαστρον*,¹⁶⁶⁵ док се у 37. поглављу, посвећеном Печенезима, наводи како се на простору између реке Дњестар и Бугарске налазе неки „пусти градови” (*ἐρημόкастра*), у чијим се рушевинама налазе остаци древних цркава и камених крстова, што сведочи о томе да су у њима некада живели Римљани.¹⁶⁶⁶ Због њиховог јасног супротстављања, стиче се утисак да је концепт „насељених градова” неодвојив од концепта „ненасељених”, односно „пустих градова”,¹⁶⁶⁷ па им је и порекло самим тим заједничко, а с обзиром на то да их у истом смислу има у различитим деловима списка, њихово исходиште би, по свој прилици, требало тражити у географској перцепцији самог Константина Порфирогенита. Стога подаци о „насељеним градовима” у јужнословенским кнежевинама у поглављима 31–36. списка *De administrando imperio*, као и они о географском положају тих кнежевина у 30. поглављу, представљају непосредан допринос самог цара, проистекао из његовог интересовања за географску проблематику, које и иначе провејава кроз читав његов спис, а најближа паралела би, свакако, била у опису романских далматинских градова и острва у 29. поглављу,¹⁶⁶⁸ као и у попису млетачких градова и острва на крају 27. поглавља.¹⁶⁶⁹ До тих података цар је дошао свакако на исти начин на који је дошао и до других, једнако јединствених географских података које је забележио у свом спису,¹⁶⁷⁰ а који је тешко прецизно утврдити, али је извесно да их није преузео из неког постојећег списка.¹⁶⁷¹

¹⁶⁶⁵ DAI, 27.61–63.

¹⁶⁶⁶ DAI, 37.58–67.

¹⁶⁶⁷ Аргументи којима *Živković*, *Kastra oikoumena*, 17–19, настоји да оспори ову очигледну чињеницу не делују убедљиво.

¹⁶⁶⁸ DAI, 29.217–295.

¹⁶⁶⁹ DAI, 27.71–96.

¹⁶⁷⁰ У питању су подаци о руским земљама у 9. поглављу, о положају Угарске на почетку 13. поглавља, о арабљанским земљама у 25. поглављу, о политичко-географској подели Печенега у 37. поглављу, о споменицима поред Дунава, о рекама и поново о географском положају Угарске у 40. поглављу, знаменити географски опис пута од Солуна до Београда и од Београда, низ Дунав и дуж северних обала Црног мора до северног Кавказа у 42. поглављу, о градовима у Великој Јерменији у 44. поглављу, о граду Артануцу у Иверији у 46. поглављу, и напоследку о налазиштима нафте на североисточним обалама Црног мора, између Херсона и Кавказа на крају 53. поглавља, DAI, 9.3–113, 13.3–8, 25.63–85, 37.15–19, 34–49, 40.27–34, 35–44, 42.1–110, 44.1–5, 13–16, 46.42–48, 53.493–511. Према *Kalić*, *Information about Belgrade*, 34–37, царев подаци о Београду у 40. и 42. поглављу, DAI, 40.27–33, 42.15–20, потичу из неког савременог итинера.

¹⁶⁷¹ Cf. *Živković*, *Kastra oikoumena*, 7–26; *Новаковић*, Карта, 45–47, који сматра да је тај Порфирогенитов извор могла бити карта.

Подунавски и панонски контекст јужнословенске историје

Доња Панонија између Угара и Хрватиа

Одређени подаци од значаја за историју Јужних Словена и јужнословенског простора у спису *De administrando imperio* налазе се и изван њима посвећених поглавља тог списка, у оквиру излагања о њиховим северним суседима Угрима. Први такав податак налази се већ на почетку 13. поглавља, где Порфирогенит закључујући прву целину излагања, посвећену дипломатским односима Царства са варварима на северу, укратко описује географски положај Угара у Панонској низији. Цар на том месту бележи „да поред Турака (тј. Угара) леже ови народи: према западном пределу од њих је Франачка, према северном пак Печенези, а према јужном пределу стара Моравска, то јест земља Светоплукова, која је сасвим опустошена од тих Турака и од њих заузета. Хрвати су пак према планинама суседи Турака.”¹⁶⁷² С тим податком је у непосредној вези и један други, забележен у 40. поглављу, у оквиру детаљнијег описа географског положаја Угара и њихове земље, где стоји следеће: „...Приближавају се пак Турцима (тј. Угрима) према источном пределу Бугари, у коме их и раздваја река Истар, звана и Дунав, према северном Печенези, према западном Франци, према јужном Хрвати.”¹⁶⁷³

Податак из 13. поглавља да су Хрвати „према планинама (πρὸς τὰ ὄρη) суседи Угара”¹⁶⁷⁴ који је у очигледној вези са податком из 40. поглавља, да се Угрима „приближавају... према југу Хрвати”¹⁶⁷⁵ различито је тумачен у историографији.¹⁶⁷⁶ У хрватској историографији превладава мишљење да се у „планинама” које раздвајају Хрвате и Угре имају препознати ниске славонске планине, као што су Диљ, Крндија и Папук, које уоквирују Пожешку котлину, те да се након угарског насељавања у Панонској низији и уништења Доњопанонске кнежевине у међуречју Саве и Драве, власт хрватског кнеза проширила и преко реке Саве на

¹⁶⁷² DAI, 13.3–8.

¹⁶⁷³ DAI, 40.41–44.

¹⁶⁷⁴ DAI, 13.7–8.

¹⁶⁷⁵ DAI, 40.41–44.

¹⁶⁷⁶ Према DAI, Commentary, 63, ту уопште и није реч о далматинским Хрватима, него о онима у Чешкој, што се не може прихватити.

део доњопанонског подручја, где су се на простору Пожешке котлине сучељавали хрватски и угарски утицаји.¹⁶⁷⁷ Ипак, вероватније је да овде *џланине* имају исто значење као и у географском опису јужнословенских кнежевина у 30. поглављу,¹⁶⁷⁸ тј. да означавају динарски планински венац, који је раздвајао слив Јадранског мора с једне и слив Дунава с друге стране, што би значило да је читав доњопанонски простор након угарског уништења Доњопанонске кнежевине око 900. године припадао Угрима.¹⁶⁷⁹ Такво тумачење потврђује и чињеница да се у попису хрватских жупа у 30. поглављу не наводи ниједна северно од Велике Капеле.¹⁶⁸⁰ Околност да се у актима другог сплитског црквеног сабора из 928. године налази одредба да нински епископ, пошто његов град није био епископска столица у давнини, треба да преузме једну од старих и многољудних епископија – скрадинску или сисачку или далмску („... *preponatur sive in Scardonitana ecclesia vel Sisciana aut certe in Delminiensis ecclesia*”)¹⁶⁸¹ не доказује да је Сисак припадао тадашњој Хрватској,¹⁶⁸² пошто наведена одредба почива, по свој прилици, само на чињеници да се епископ античке Сисције јавља као суфраган салонитанског архиепископа у актима црквених сабора у Салони 530. и 533. године.¹⁶⁸³ Исто тако и податак Томе Архиђакона о томе да је у хрватској држави пре њеног прикључења Угарској деловао хрватски епископ („*episcopum, qui Chrovatensis appellabatur*”), који је имао „многе парохије и имања и поседе у скоро целом Хрватском краљевству” („*per totum pene regnum Chroaetiae*”) и чија се јурисдикција простирала до реке Драве („*et sua jurisditio usque ad Dravum fluvium extendebatur*”),¹⁶⁸⁴ не може бити безрезервно прихваћен, пошто потиче из знатно познијег времена, тим пре што и сам у наставку пише како се јурисдикција сплитског архиепископа, чији је хрватски епископ био суфраган, простирала само до граница Загребачке дијецезе.¹⁶⁸⁵

¹⁶⁷⁷ Šišić, *Povijest*, 401–405; *Gračanin*, Južna Panonija, 200–205.

¹⁶⁷⁸ DAI, 30.94–119.

¹⁶⁷⁹ Ур. *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 281–289.

¹⁶⁸⁰ DAI, 30.90–94.

¹⁶⁸¹ CD I, 37.

¹⁶⁸² Ур. *Goldstein*, *Hrvatski rani srednji vijek*, 281–282.

¹⁶⁸³ *Basić*, *Pristupna razmatranja*, 59–65.

¹⁶⁸⁴ Thomas, 68–70.

¹⁶⁸⁵ Thomas, 70.

Ујри и „Сѣара” Моравска

На овом месту би се требало осврнути на још један Порфирогенитов податак из 13. поглавља, у коме стоји да је угарски сусед „према јужном пределу стара Моравска, то јест земља Светоплукова, која је сасвим опустошена од тих Турака и од њих заузета.”¹⁶⁸⁶ Тај податак је, наиме, уз неколицину других које цар доноси у свом спису о тзв. Великој Моравској, раносредњовековној словенској кнежевини у средњем Подунављу и колевци словенске писмености, добио значај у оквиру контроверзне теорије о њеном „јужном положају”, коју је пре пола века формулисао мађарски историчар И. Боба, а која је у наредним деценијама наишла на повољан пријем код дела истраживача.¹⁶⁸⁷ О Моравској цар пише у оквиру излагања о Угрима у 13, 38. и 40. поглављу, али јој посвећује и посебно 41. поглавље („О земљи Моравској”), да би је кратко поменуо и у географском опису северних земаља у 42. поглављу. Међутим, све што он на тим местима излаже о њој своди се, заправо, на два податка. Први је чињеница да је том земљом некада владао кнез Светоплук (870–894), који је тројици синова поделио земљу: „Треба знати да је кнез Моравске Светоплук био храбар и страشان народима близу њега. Он је имао три сина и на самрти је поделио на три дела своју земљу и тројици својих синова оставио по један део, остављајући првог као великог кнеза, а друга двојица да буду под влашћу првог сина.”¹⁶⁸⁸ Нешто даље цар пише: „После смрти овог Светоплука, пошто су провели једну годину у миру, и пошто су се гнев и немир изродили међу њима, и пошто су један против другог начинили грађански рат, пошто су дошли Угри, ове су сасвим опустошили и завладали њиховом земљом, у којој и сада живе. И они који су преостали од народа расули су се, бежећи међу суседне народе, међу Бугаре и Угре и Хрвате и међу остале народе.”¹⁶⁸⁹ Између та два одломка Порфирогенит умеће езоповске приче о снопу и појединачним прутима, представљајући је као поуку Светоплука његовим синовима.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸⁶ DAI, 13.5–7.

¹⁶⁸⁷ *Boba*, *Moravia's History Reconsidered*, 76–85; *Bowlus*, *Imre Boba's Reconsiderations*, 552–574; *Idem*, *Franks, Moravians and Magyars*; *Eggers*, 'Großmährische Reich'. Уп. критички осврт, *Macháček*, *Disputes over Great Moravia*, 261–265.

¹⁶⁸⁸ DAI, 41.2–7.

¹⁶⁸⁹ DAI, 41.19–25.

¹⁶⁹⁰ DAI, 41.7–19.

Други царев податак о Моравској је да је то земља коју су освојили Угри и у којој су се настанили и у којој и даље живе. Тако у 13. поглављу доноси већ наведени податак да се Угрима налази „према јужном пределу стара Моравска, или Светоплукова земља, која је цела опустошена од стране истих Угара и од њих заузета.”¹⁶⁹¹ У 38. поглављу, описујући порекло Угара и њихово освајање Панонске низије, наводи да су „ови Угри, бежећи и тражећи земљу за насељавање, пошто су дошли, истерали становнике старе Моравске и населили се у њиховој земљи, у којој сада Угри до данас станују.”¹⁶⁹² У 40. поглављу, описујући земљу Угара у Панонској низији, цар наводи да се на два дана пута од Београда налази Сирмијум, „а одатле стара Моравска, некрштена, коју су опустошили Угри, којом је раније владао Светоплук.”¹⁶⁹³ Најзад, у географском опису земаља северно од Дунава и Црног мора у 42. поглављу цар пише да је од Солуна до реке Дунав на којој се налази град Београд осам дана пута, а да „Угри живе с оне стране реке Дунав, у земљи Моравској, али и с ове стране, између Дунава и реке Саве.”¹⁶⁹⁴

Очигледно је, дакле, да за Порфирогенита Моравска није јужни сусед Угара, него сама она земља коју су Угри освојили и у којој су се населили. Његови подаци о Моравској као земљи која се простире од Сирмијума и са оне стране Дунава и у којој живе Угри односе се, заправо, на њему савремену Угарску, на чијој се територији некада налазила Моравска.¹⁶⁹⁵ Вредна пажње је околност да цар користи придев *μεγάλη* уз име Моравске искључиво тамо где пише да је то земља коју су опустошили и населили Угри.¹⁶⁹⁶ Стога тај придев, очигледно, има временско значење и служи да означи земљу која је некада постојала на том простору, пре него што су је освојили и уништили Угри, те би према томе тај придев било прикладније превести као „стара” (као у латинском „*maior*”),¹⁶⁹⁷ а не као

¹⁶⁹¹ DAI, 13.5–7.

¹⁶⁹² DAI, 38.57–60.

¹⁶⁹³ DAI, 40.32–34.

¹⁶⁹⁴ DAI, 42.15–20.

¹⁶⁹⁵ *Tóth, Territories*, 23–28.

¹⁶⁹⁶ DAI, 13.5–7, 38.57–60, 40.32–34.

¹⁶⁹⁷ Ту се очигледно ради о истој појави као у случају „старе” Хрватске и Србије, cf. *Živković, De conversione*, 83–88.

„велика”, како је то уобичајено.¹⁶⁹⁸ Ради се, дакле, о истој земљи – „старој” Моравској, која је постојала некада, а у којој „сада” обитавају Угри.

Моравско кнежевство у време кнеза Светоплука јесте обухватало знатан део територије коју су крајем IX и почетком X века заузели Угри, нарочито након што је он 884. освојио франачку Панонију између Дунава и Драве, коју је задржао у свом поседу све до смрти 894.¹⁶⁹⁹ Повест о Светоплуку и судбини његове породице и народа, онаква какву је забележио Порфирогенит, била је добро позната у Европи прве половине X века, пошто сличне податке о томе доноси и савремени франачки хроничар Регино (+ 915), који бележи да је 894. године „Светоплук, краљ Моравских Словена, муж међу својима најмудрији и разумом највистренији, окончао своје дане; његово краљевство су његови синови мало времена несрећно држали, пошто је цело било од стране Угара до темеља опустошено.”¹⁷⁰⁰ Податке о угарском потчињавању Морављана после Светоплукове смрти доноси и Лиутпранд од Кремоне.¹⁷⁰¹ Појава Угара у Панонској низији временски се поклапа са Светоплуковом смрћу, чија се држава под владавином његових синова уз источнофраначку помоћ одржала пред њиховим налетима још нешто више од једне деценије, пре него што су јој трагови сасвим ишчезли из савремених извора око 906–907. године.¹⁷⁰² Податак сличан оном који доноси Порфирогенит да су се Морављани услед угарског освајања њихове земље разбежали међу суседне народе – „Бугаре, Угре, Хрвате и остале народе”,¹⁷⁰³ налази се и у старословенском *Житију Св. Наума*, из прве половине X века, где се каже како су на Моравску земљу „дошли Угри, пеонски народ, и попленили њихову земљу и опустошили је”, те да су они Морављани које Угри нису попленили „побегли у Бугаре, а њихова

¹⁶⁹⁸ Cf. *Dostálova*, МЕГАЛН МОРАВІА, 344–350; *Пуриваџирућ*, Византијска тема Морава, 185–186.

¹⁶⁹⁹ О Моравској и Панонији у време Светоплука, cf. *Morawskie państwo*, SSS III, 292–293 (*T. Wasilewski*); *Świętopełk I*, SSS V, 583–584 (*J. Sieklicki*); *Gračanin*, Južna Panonija, 189–191; *Macháček*, Disputes over Great Moravia, 248–261.

¹⁷⁰⁰ *Reginonis Chronicon*, 143.

¹⁷⁰¹ *Liudprandi Opera*, 16–17, 34–35.

¹⁷⁰² Уп. Велика Моравия, КМЕ I 354–355 (*Г. Комаров*); *Ungarn*, *LdMA VIII*, 1224–1226 (*M. Takács*, *J. M. Bak*); *Kouřil*, *Magyars*, 62–73; *Steinhübel*, *Nitrian Principality*, 239–268.

¹⁷⁰³ *DAI*, 41.23–25.

земља остала пуста у власти Угара,¹⁷⁰⁴ па по свој прилици има историјску основу. Нема сумње, ипак, да се словенско становништво, поред северних делова средњег Подунавља, тј. данашње Моравске и Словачке и јужног дела Паноније између Саве и Драве, одржало под угарском владавином макар још неко време и у Панонији између Дунава и Драве.¹⁷⁰⁵

Угарска и Бујарска у Подунављу

Најзад, у вези са распрострањањем Угарске Порфириногенит доноси и одређене податке о данашњем српском Подунављу. Тако у 40. поглављу, говорећи о угарским границама, цар пише како се на тој територији налазе „неки стари споменици. Први је мост цара Трајана на почетку Угарске. Затим Београд, на три дана од овог моста, у коме се налази кула светог и великог цара Константина, и опет, на заокрету реке је такозвани Сирмијум, који је на два дана пута од Београда,¹⁷⁰⁶ па наставља како је „одатле стара Моравска, некрштена, коју су опустошили Угри, којом је раније владао Светоплук,¹⁷⁰⁷ да би опис јужних граница Угарске завршио констатацијом да су то „споменици и називи на Дунаву”.¹⁷⁰⁸ Након тога цар, још једном наводећи суседе Угара, бележи како се „приближавају пак Турцима (тј. Угрима) према источном пределу Бугари, у коме их и раздваја река Истар, звана и Дунав...”¹⁷⁰⁹ На почетку свог путописа од Солуна до Кавказа дуж Дунава и северних обала Црног мора, у 42. поглављу, цар доноси следеће податке: „Треба знати да је од Солуна до реке Дунав, на којој је град звани Београд, осам дана пута, ако се не путује журно, него са одмором,¹⁷¹⁰ додајући томе да „Угри живе с оне стране реке Дунав, у земљи Моравској, али и са ове стране, између Дунава и реке Саве.”¹⁷¹¹

Наведени подаци сасвим јасно сведоче о томе да се угарска територија простирала на југу до Дунава, од Трајановог моста, тј. Ђердапске

¹⁷⁰⁴ Иванов, Български старини, 307.

¹⁷⁰⁵ Уп. Алимов, Етногенез хорватов, 317–321; *Steinhübel*, Nitrian Principality, 269–299.

¹⁷⁰⁶ DAI, 40.27–32; *Калић*, Вести Константина VII, 37–41; *Рагичевић*, *Шћехар*, Порфириногенови међаши, 45, 49.

¹⁷⁰⁷ DAI, 40.32–34.

¹⁷⁰⁸ DAI, 40.35–36.

¹⁷⁰⁹ DAI, 40.41–43.

¹⁷¹⁰ DAI, 42.15–18.

¹⁷¹¹ DAI, 42.15–20.

клисуре до Београда. Истичући реку Дунав као границу између Угара и Бугара, цар имплицитно сведочи о томе да је сам град Београд припадао потоњима.¹⁷¹² Како је већ истакнуто, та околност је и у непосредној вези са његовим податком из 32. поглавља, где се каже да је у време досељавања Срба за владавине цара Ираклија Београд припадао Ромејима, јер је у то време Бугарска још увек била под влашћу Ромеја.¹⁷¹³ С друге стране, податак да Угри живе и са ове стране Дунава, „између Дунава и реке Саве”, тј. у Срему, јасно сведочи о томе да је Срем у то време био под угарском, а не под бугарском владавином.¹⁷¹⁴

Словени на Пелопонезу

Потчињавање Словена на Пелопонезу

Словени се још једном помињу у *De administrando imperio* у 49. и 50. поглављу, у петој целини тог списка, где се излажу унутрашње реформе у Ромејском царству из блиске прошлости, зато што су то Словени који су били део Ромејског царства, а не страни народ, као Словени о којима је већ било речи. Ти Словени су у ранијем периоду били потчињени и укључени у оквир Царства, а њихов положај је постао његово унутрашње питање, па се зато о њима и говори у оквиру те целине. У питању су Словени на Пелопонезу, о чијем су потчињавању остали подаци у *Монемвасијској хроници* и белешци Арете Кесаријског. За њихово потчињавање царској власти почетком IX века везани су и Порфирогенитови подаци у 49. поглављу.

Како је већ речено, словенска племена која су од друге деценије VII века суверено господарила највећим делом Пелопонеза покорена су приликом војног похода логотета Ставракија 783. године, након чега је основана тема Пелопонез, којој су потчињени и тамошњи Словени. Они су, међутим, 805. године подигли устанак против царске власти и напали Патрас, чему је уследила интервенција стратега теме Пелопонез из породице Склира, који их је поразио и коначно потчинио, након чега

¹⁷¹² Калић, Београд, 32–34; *Исиа*, Вести Константина VII, 37–41; *Пиривајрић*, Византијска тема Морава, 188–190.

¹⁷¹³ DAI, 32.18–20, 29–30.

¹⁷¹⁴ *И. Комайина, П. Комайина*, Византијски и угарски Срем, 143.

је цар Нићифор I (802–811) издао хрисовуљу којом је уздигао цркву Патраса из аутокефалне архиепископије у ранг митрополије и потчинио јој епископије Метоне, Лакедемона и Короне, како сведоче подаци забележени у *Монемвасијској хроници*, Аретиној белешци и посланици патријарха Николе Граматика. Управо о тим догађајима пише и Порфиригенит у 49. поглављу *De administrando imperio*.

Поглавље представља једну потпуно засебну целину, са насловом „Онај који истражује како су Словени подређени да служе и потчињавају се цркви Патраса, нека сазна из овог списка.”¹⁷¹⁵ На почетку се излаже како су се у време „када је Нићифор држао скиптре Ромеја, и ови у теми Пелопонез одлучили да се одметну и прво су опустошили и опљачкали куће суседа Грка, а затим су кренули против становника града Патраса, опустошили поља пред зидинама и почели да опседају град, имајући са собом и афричке Сарацене.”¹⁷¹⁶ Грађани који су се нашли под опсадом су одлучили да ступе у преговоре са нападачима како би им предали град.¹⁷¹⁷ Међутим, „пошто се тадашњи стратег налазио на крају теме у граду Коринту, очекивали су да ће притећи у помоћ и заратити на народ Словена, пошто је од архоната претходно био обавештен о њиховом нападу, одлучили су да најпре пошаљу осматрача на источније горе да посматра и сазна да ли стратег заиста долази у помоћ.”¹⁷¹⁸ Ипак, иако се стратег са војском није појављивао, услед забуне у вези са договореним знаком, грађани су схватили супротно, па су кренули у пробој из града „храбро против Словена, видећи својим очима Првозваног апостола Андреју како јаше на коњу и јуриша против варвара. Пошто их је потукао и растерао и одбацио далеко од града, нагнао их је у бекство. Варвари, видевши и уплашивши се и изненађени јачином напада против њих непобедивог и несавладивог оклопника и војсковође и стегоноше и победоносца, Првозваног апостола Андреје, поремете се, поколебају, обузме их страх и побегну у његов пресвети храм.”¹⁷¹⁹

¹⁷¹⁵ DAI, 49.1–3.

¹⁷¹⁶ DAI, 49.4–9.

¹⁷¹⁷ DAI, 49.9–13.

¹⁷¹⁸ DAI, 49.13–19.

¹⁷¹⁹ DAI, 49.19–38.

Пада у очи да се становници Патраса, суседи Словена, који су их напали, називају *Грци* (οἱ Γραικοί), како су Ромеји (Римљани) грчког језика називани у јужној Италији (Graeci).¹⁷²⁰ То би, дакле, могли бити потомци патраских избеглица који су се вратили из јужне Италије,¹⁷²¹ тј. Калабрије, мада се њихов долазак према локалној традицији забележеној у *Монемвасијској хроници* везује управо за поменуту победу над Словенима код Патраса у време цара Нићифора.¹⁷²² Овај податак би, насупрот томе, сведочио да су они већ живели у околни тог града, што би могло да значи да је до њиховог повратка дошло убрзо после победе логотета Ставракија из 783.

У другом одељку излагање се наставља податком да је „пошто је стратег трећег дана после тријумфа стигао и чуо за победу апостола, обавестио цара Нићифора о нападу Словена и пустошењу и заробљавању и уништавању и пљачкању и о другим страхотама које су починили, пошто су упали у пределе Ахаје,” као и о осталим догађајима и чуду првозваног апостола.¹⁷²³ Након што је сазнао за то, цар је наредио следеће; „Пошто је апостол извојевао тријумф и потпуну победу, дужни смо да сва непријатељска сила и пљачка и плен припадне њему,” те да се „сами непријатељи са својим породицама и сродницима и свима који им припадају, као и са читавом њиховом имовином, предају храму апостола у Патраској митрополији, у којој је првозвани и ученик Христов извршио дело подвига, издавши о томе сигилион истој митрополији.”¹⁷²⁴ У питању је, дакле, *сигилион*, за разлику од *хрисовуље* коју је исти цар издао о оснивању Патраске митрополије, која се помиње у посланици патријарха Николе III. То је био, очигледно, сасвим други акт, издат након поменуте хрисовуље, пошто се каже да је издат патраској митрополији, која је, дакле, већ постојала.¹⁷²⁵ Занимљиво је да цар не зна за податке о двеста осамнаест година

¹⁷²⁰ Cf. *Peters-Custot*, *Grecs et Byzantins*, 181–191; *Eadem*, *Qu'est-ce qu'être « grec »*, 215–233; *Kaldellis*, *Romanland*, 222–224. *Ševčenko*, *Re-reading*, 192, с друге стране, сматра да је у питању словенски назив за Ромеје (*Грџи*), из чега изводи закључак да податак потиче из словенског извора. Ипак, нема сумње да би у том случају цар заменио словенски назив одговарајућим грчким изразом.

¹⁷²¹ *Живковић*, *Јужни Словени*, 124.

¹⁷²² *Cronaca di Monemvasia*, 20.177–181.

¹⁷²³ *DAI*, 49.39–50.

¹⁷²⁴ *DAI*, 49.50–59.

¹⁷²⁵ *DAI*, 49.54–59; *Belke*, *Einige Überlegungen*, 81–96; *Kislinger*, *Regionalgeschichte*, 40–53; *Комајшина*, *Оснивање*, 33–35.

владавине Словена на Пелопонезу који се наводе у хрисовуљи Нићифора I о оснивању Патраске митрополије, према посланици патријарха Николе, као и код Арете и у *Монемвасијској хроници*, већ само за чудо Св. Андреје, поменуто такође и у хрисовуљи Нићифора I и окарактерисано на исти начин као „очима објављено” (ὀφθαλμοφανῶς).¹⁷²⁶

У наставку, у последњем одељку се каже како је успомена на описане догађаје преношена усменим путем и како „Словени потчињени Патраској митрополији издржавају и стратега и царске људе и све посланике страних народа као јемце, имајући и своју послугу и куваре и све оне који спремају храну за трпезу, пошто митрополија у томе не учествује, већ сами Словени деобом и прилагањем своје општине сакупљају ове потрепштине,” да би „и цар Лав, вечне успомене и премудри цар, начинио сигилион који садржи подробно све оно што су они, који су приписани митрополиту, дужни да дају и да их он не може изабљивати нити на неки други начин неправедно кажњавати по својој вољи.”¹⁷²⁷ Сигилион цара Нићифора којим су покорени Словени потчињени Патраској митрополији очигледно није садржао прецизно наведене обавезе које су они имали према митрополији, него су се оне обликовале временом и према потребама, што је прерасло у обичај који се преносио усменим путем,¹⁷²⁸ да би тек цар Лав VI, највероватније приликом потврђивања Нићифоровог сигилиона, издао нови сигилион којим су те обавезе прецизиране, како их митрополија не би преко мере злоупотребљавала.¹⁷²⁹ Овде је интересантан помен посланика страних народа који су боравили у посети Патраској митрополији,¹⁷³⁰ што се по свој прилици односи на посланике са Запада који су у то време користили поморски пут до северозападних обала Пелопонеза, а затим преко Коринтског залива и Коринтске превлаке прелазили у Егејско море или пут настављали дуж егејске обале.¹⁷³¹

¹⁷²⁶ DAI, 49.30–32; PG 119, 877 D – 880 A.

¹⁷²⁷ DAI, 49.60–75.

¹⁷²⁸ DAI, 49.60–69.

¹⁷²⁹ DAI, 49.69–75; *Коматићина*, Оснивање, 34, нап. 34.

¹⁷³⁰ DAI, 49.65–66.

¹⁷³¹ *McKormick*, Byzantium on the move, 25–29.

Побуне Милиниа и Језеритија у IX и X веку

Покорени Словени на Пелопонезу су се и касније бунили против царске власти, о чему је податке забележио Порфирогенит у 50. поглављу списа *De administrando imperio*. Побунама пелопонеских Словена је у оквиру 50. поглавља посвећен први одељак који почиње уводном формулом ἵσθεον, ὅτι. Тамо дакле, стоји како „треба знати, да су Словени у теми Пелопонез у дане цара Теофила и његовог сина Михаила побунивши се постали самостални, чинећи пљачке и заробљавања и харања и паљења и крађе. За царевања пак Михаила, сина Теофиловог, послат је протоспатар Теоктист, чији је назив од Вријенија, да буде стратег у теми Пелопонез са многим силом и војском, именом Трачана и Македонаца и других тема западњака да зарати против њих и покори их. И он је покорио и савладао све Словене и остале непокорене у теми Пелопонез, само су пак Језерити и Милинзи преостали код Лакедемоније и Хелоса. И пошто је тамо велика и највиша планина, звана Пентадактил, која се као врат протеже у море великом даљином, зато што је неприступачно место населили су се на падинама те планине, на једној страни Милинзи, на другој Језерити. Поменути протоспатар Теоктист, стратег Пелопонеза, узмогавши да и њих потчини, одредио је Милинзима 60 номизми, Језеритима пак 300 номизми, које су и давали док је он био стратег, као што се код тамошњих сачувало такво предање до данас.”¹⁷³²

Како се види, за време заједничке владавине цара Теофила и његовог сина Михаила III, дакле између 839. и 842. године, побунила су се словенска племена на Пелопонезу,¹⁷³³ али је царска војска састављена од војника тема Тракије, Македоније и осталих западних тема, коју је предводио Теоктист Вријеније, именован за новог стратега Пелопонеза, успела да угуши побуну. То се догодило „за царевања Михаила, Теофиловог сина,” дакле, после Теофилове смрти, највероватније убрзо после 842. године. Том приликом су савладани и потчињени сви Словени, осим Милинга (Миленци) и Језерита (Језерци), који су живели близу Лакедемона и Хелоса.¹⁷³⁴ То место свеодочи о томе да су Милинзи и Језерити били само два од више словенских племена на Пелопонезу.

¹⁷³² DAI, 50.6–25.

¹⁷³³ DAI, 50.6–9.

¹⁷³⁴ DAI, 50.9–16.

Остала нису оставила трагове у изворима, али јесу у топонимији полуострва, у којој се могу препознати и трагови словенских Срба, Хрвата, Кривића.¹⁷³⁵ Изворни словенски облик имена ова два племена је, по свој прилици, гласио *Миленици* и *Језерци*. Први су своје име по свој прилици донели из прапостојбине и оно може бити у вези са западнословенским Милцима, Милчанима, а трагови њиховог етнонима су сачувани и у топонимији Епира, Етолије и Тесалије, док су Језерити вероватно били огранак неког другог племена или образовани од делова других племена на територијалној основи и названи према топониму Ἐζερός, Ἐζερά, словенском називу за антички “Елос („мочвара”, „језеро”) у Лаконији, где су живели.¹⁷³⁶ Планина Пентадактил (Πενταδάκτυλος = „Петопрстје”), на коју су се повукли, јесте Тајгет, који дели југоисточни део Пелопонеза на два дела. Сматра се да су се Милинзи населили на западној страни планине, према Месенији, а Језерити на источној, изнад Лаконске равнице.¹⁷³⁷ Међутим, исти стратег Теоктист Вријеније успео је на крају да потчини и њих, што је свакако било неко време после потчињавања осталих побуњених Словена. Петоструко већи данак који је био наметнут Језеритима у односу на Милинге може се објаснити или њиховом бројношћу или тиме да су располагали много плоднијим земљиштем.¹⁷³⁸

Положај покорених Милинга и Језерита остао је онакав какав је успоставио Теоктист Вријеније све до владавине цара Романа Лакапина (920–944), када је дошло до њихове нове побуне. У тексту се, дакле, каже да је „за царевања цара господина Романа, стратег у истој теми протоспатар Јован Протевон јавио истом цару Роману о Милинзима и Језеритима, да се, пошто су се одметнули, нити покоравају стратегу, нити слушају царску заповест, него су као самостални и самовласни, нити примају архонта од стратега, нити слушају да иду у поход с њим, нити пристају да врше било какву другу јавну службу.”¹⁷³⁹ Док је извештај Јована Протевона стигао до цара, протоспатар Аротра Кринит је постављен за новог стратега Пелопонеза, па му је цар наредио да их

¹⁷³⁵ *Комајина*, Рани јужнословенски етноними, 10–11.

¹⁷³⁶ *Комајина*, Рани јужнословенски етноними, 10.

¹⁷³⁷ ВИИЈ II, 71, нап. 264; *Живковић*, Јужни Словени, 131–134.

¹⁷³⁸ ВИИЈ II, 71, нап. 265; *Живковић*, Јужни Словени, 132, нап. 300.

¹⁷³⁹ DAI, 50.25–32.

потчини и уништи војном силом. Стратег Кринит их је потпуно поразио, након чега су се они предали и затражили опроштај за побуну, те је стратег одредио да Милинзи убудуће уместо ранијих 60 плаћају 600 номизми, а Језерти уместо 300 такође 600.¹⁷⁴⁰ У овом одломку привлачи пажњу податак да Милинзи и Језерити „не примају архонта од стратега” (καὶ οὐτε παρὰ τοῦ στρατηγού δέχονται ἄρχοντα),¹⁷⁴¹ из чега би се могло закључити да су оба словенска племена била потчињена једном архонту подређеном стратегу, тј. да су оба била у оквиру једне јединствене архонтије у теми Пелопонез.¹⁷⁴²

Међутим, након њиховог пораза и потчињавања, „пошто је протоспатар Кринит премештен у тему Хеладу и пошто је протоспатар Варда Платипод постављен за стратега у Пелопонезу и пошто је настао неред и устанак од истог протоспатара Варде Платипода и његових истомишљеника протоспатара и архоната и пошто су протоспатара Лава Агеласта истерали из теме и пошто је одмах био и упад Слависијана у ту тему, послали су ови Словени, Милинзи и Језерити, господину цару Роману, тражећи и молећи да им опрости увећање данка и да дају као што су раније давали.”¹⁷⁴³ Цар им је, бојећи се да се поменути Слависијани не удруже са њима, изашао у сусрет и издао хрисовуљу да убудуће плаћају колико су плаћали раније.¹⁷⁴⁴ Према подацима забележеним у 51. и 52. поглављу *DAI*, исти Јован Протевон је био стратег Пелопонеза приликом једног похода на Лангобардију у време цара Романа Лакапина,¹⁷⁴⁵ који се идентификује са оним из 934–935, када је дошло до побуне Пелопонезана против учешћа у походу, која се опет доводи у везу с побуну Милинга и Језерита.¹⁷⁴⁶ У *Житију Св. Луке Нової* се помиње извесни Кринит као стратег теме Хеладе око 941–946, који је потом, „добивши царско писмо, постављен да буде стратег и да управља Пелопонезом.”¹⁷⁴⁷ У подацима два извора нема контрадикторности, иако

¹⁷⁴⁰ *DAI*, 50.32–53.

¹⁷⁴¹ *DAI*, 50.30–31.

¹⁷⁴² Уп. *Цветиковић*, Ниже јединице, 195–196.

¹⁷⁴³ *DAI*, 50.53–63.

¹⁷⁴⁴ *DAI*, 50.64–70.

¹⁷⁴⁵ *DAI*, 51.199–204, 52.1–15.

¹⁷⁴⁶ *Zuckerman*, *Squabbling protospatharii*, 196–198.

¹⁷⁴⁷ *Vita S. Lucae Junioris*, PG 111, 465 D – 469 A.

се на то помишљало,¹⁷⁴⁸ пошто је Кринит најпре могао бити стратег Пелопонеза, затим стратег Хеладе, а онда поново постављен за стратега Пелопонеза. Према томе, највероватније је он, као неко ко је раније имао успеха на положају стратега Пелопонеза, сада враћен на чело те теме како би средио нередовне прилике које су настале у њој након његовог одласка, а услед побуне новог стратега Варде Платипода и његових присталица. Стога би се хронологија описаних догађаја могла реконструисати на следећи начин: побуна Словена би била 935, Кринитов поход против њих 936. или 937, побуна Варде Платипода око 941–942, упад Слависијана убрзо после тога.¹⁷⁴⁹ Слависијани о чијем се упаду на Пелопонез говори свакако нису били Бугари из времена цара Симеона,¹⁷⁵⁰ као ни „Скити” који су се после побуне бугарског претендента Михаила против његовог брата цара Петра одметнули и потом продрли на ромејску територију „од Македоније преко Стримона према Хелади и Никополу” око 932,¹⁷⁵¹ пошто су то заправо били Печенези и Башкири.¹⁷⁵² Њихов продор се, међутим, не би могао повезати ни са продором Угара 943. године, јер није јасно на чему би таква идентификација почивала.¹⁷⁵³ У питању су свакако исти Слависијани који су живели у теми Опсикион и који се помињу као учесници царских похода на Крит 949. и 961. године,¹⁷⁵⁴ а који, по свој прилици, потичу од оних Словена који

¹⁷⁴⁸ ВИИНЈ II, 72–73, нап. 268, 271.

¹⁷⁴⁹ *Zuckerman, Squabbling protospatharii*, 194–205. Раније предлагана хронологија описаних догађаја зависила је од идентификације поменутих Слависијана са Бугарима који су упали на Пелопонез 921, *Jenkins, Date of the Slav revolt*, 204–207, односно „Скитима” који су се одметнули од бугарског цара Петра и продрли до Хеладе и Никопоља 931/932. године, *Ферјанчић*, О упаду Слависијана, 37–48; ВИИНЈ II, 73, нап. 274. *Живковић*, Јужни Словени, 137–139, не улази у проблематику хронологије поменутих догађаја.

¹⁷⁵⁰ DAI, 50.59–60, 64–66; *Jenkins, Date of the Slav revolt*, 205–206.

¹⁷⁵¹ Theophanes Continuatus et al., 420.1–10; Scylitzes, 226.11–19; *Ферјанчић*, О упаду Слависијана, 37–48; ВИИНЈ II, 72–73, нап. 269, 274.

¹⁷⁵² *Komatina, Kangar*, 212–215.

¹⁷⁵³ *Zuckerman, Squabbling protospatharii*, 203–204.

¹⁷⁵⁴ У поглављу II, 45 *Књије о церемонијама* наводи се како су приликом похода на Крит 949. „Слависијани који су насељени у Опсикиону” плаћени тако што су тројица њихових поглавара примила по пет номизми, а остали, којих је било сто двадесет четири, по три номизме, *Livre de cérémonies III, II*, 45.14–17, 151–153, као и да је у походу на исто острво 961. учествовало „од Слависијана који седе у Опсикиону двеста двадесет људи,” *ibidem*, 45.91; IV/2, 840; ВИИНЈ II, 77, нап. 285–287. Слависијани се помињу као учесници похода на Крит 961. и у шестој књизи *Теофановој Настављача*, Theophanes Continuatus et al., 474.10–14, 481.4–12.

У поглављу II, 45 *Књије о церемонијама*, у опису похода на Крит 949. године, *Livre de cérémonies III, II*, 45.40–43, место ἐξ αὐτῶν τῶν ῥ' οὐσίῳν ἐν τε Δυρραχίῳ καὶ ἐν Δαλματίᾳ οὐσίαι ζ', *Livre*

су били пресељени са Балканског полуострва у поменуто малоазијску тему још у време цара Јустинијана II 688/689. године.¹⁷⁵⁵

Наредни одељак у 50. поглављу почиње констатацијом да „треба знати, да становници града Маине нису из рода горепоменутих Словена, него од старих Ромеја,¹⁷⁵⁶ чему следи повест о пелопонеским Маињанима и њиховом покрштавању у време цара Василија I,¹⁷⁵⁷ те се наведеном констатацијом подаци о Јужним Словенима у спису *De administrando imperio* цара Константина VII Порфирогенита исцрпљују.

---

de cérémonies III, II, 45.44–46, према старом бонском издању је гласило ἐξ αὐτῶν τῶν Ρουσιῶν..., De cerimoniis, 664.7–10, што је навело истраживаче на помисао да је ту реч о лађама Дубровчана (οἱ Ρουσιοὶ < οἱ Ραοῦσιοι), *Живковић*, Јужни Словени, 378–381. На другом местима у истом опису се помињу Толмачи и Руси (Τουλματζῖων καὶ τῶν Ῥῶς), *ibidem*, 45.112–113, девет руских лађа (τῶν θ' Ῥουσικῶν караβίων, θ' караβίων τῶν Ῥῶς), *ibidem*, 45.226–227, 241–249, као и да је „...плата која је послата у Драч због седам лађа заробљених Толмача (Τουλματζῖων) који се налазе тамо за 793 године била у литрама злата и сто седамнаест литри милијаресија и седамнаест номизми...“ *ibidem*, 45.117–119. Поменути Τουλματζῖοι нису Далматинци, како се често сматра, *Живковић*, Јужни Словени, 378–381; *Kaldellis*, Romanland, 228, него припадници печенешког племена Талмат, које се помиње у 37. поглављу *De administrando imperio*, DAI, 37.15–24, 34–45; *Moravcsik*, Byzantinoturcica II, 97, 318; *Livre de cérémonies IV/2*, 842–846.

¹⁷⁵⁵ *Kaldellis*, Romanland, 228.

¹⁷⁵⁶ DAI, 50.71–72.

¹⁷⁵⁷ DAI, 50.72–82; *Комаџина*, Црквена политика, 290–293.

ДИПЛОМАТИЈА И ИСТОРИОГРАФИЈА ПОД ОКРИЉЕМ *DE ADMINISTRANDO IMPERIO*

Дипломатски успеси Константина VII

У време писања списка *De administrando imperio* цар Константин VII Порфирогенит је 949. године предузео један од најамбициознијих политичких подухвата своје владавине – поход на Крит не би ли ослободио то острво у срцу Средоземља после век и по арабљанске владавине. Иако велика флота коју је ради тога послао није имала успеха, офанзивна политика према Арабљанима на Истоку коју су отпочели његови претходници није била прекинута и убрзо ће дати значајне резултате.¹⁷⁵⁸ Насупрот томе, односи са Арабљанима на крајњем Западу тадашњег света, Омејадима у Шпанији, кретали су се узлазном путањом. Након што је Константин VII после више од једног века обновио дипломатске односе са њима 946. године, између дворова у Цариграду и Кордови је до краја његове владавине 959. измењено најмање десет посланстава.¹⁷⁵⁹ Захваљујући својој изузетној дипломатској активности, цар је био у току са дешавањима у Италији, растрзаној као и увек амбицијама домаћих великаша и претензијама северних суседа из Источнофраначког краљевства. Размена посланстава између царског

---

¹⁷⁵⁸ Whittow, *Making of Byzantium*, 310–327; *Stouraitis*, *Krieg und Frieden*, 126–169; *Krsmanović*, *Byzantine Province*, 83–126; *Исџа*, *Евнуси*, 306–315. О значају који је борба против Арабљана на источној граници имала за самог Константина VII најбоље сведоче његове две војничке беседе, једна из 950. или 953, а друга из 958, упућене војницима на бојном пољу против Хамданида у Сирији, како би одржао непосредну везу с њима и подигао им морал, cf. *Markopoulos*, *Ideology of War*, 47–56; *Leonte*, *Conveying Imperial Ideals*, 137–152.

¹⁷⁵⁹ *Signes Codoñer*, *Bizancio y al-Ándalus*, 212–244.

двора, маркгрофа Беренгара од Ивреје и источнофраначког краља Отона I у току 949–950, укључујући и посету Лиутпранда од Кремоне Цариграду, којој дугујемо одавно запажене сличности између његовог историјског списа *Antapodosis* и царевог *De administrando imperio*,¹⁷⁶⁰ пружила је Константину довољно обавештења да исправно процени политичку ситуацију у Италији. Та процена га је навела да окрене леђа Лотару II (946–950), сину и наследнику свог „љубљеног, поштованог и духовног брата”, „најблагодороднијег и најуваженијег краља Франачке” Хуга, оца своје снаје Берте Евдокије, чији је положај и порекло толико величао у 13. и 26. поглављу *De administrando imperio*,¹⁷⁶¹ и пружи подршку новом господару прилика у Италији и ускоро њеном краљу Беренгару II (950–961).¹⁷⁶² У том тренутку, ипак, цару није могло бити довољно очигледно колики ће значај у тамошњим приликама ускоро задобити поменути источнофраначки краљ, који ће се већ 951. одлучно умешати у италијанске послове. Међутим, сама чињеница о размени посланстава са далеким двором у Ахену довољно сведочи о томе да је цар био свестан растућег утицаја Отона I,¹⁷⁶³ кога у 30. поглављу *De administrando imperio* још увек доживљава као краља само једне од франачких земаља, Саксоније.¹⁷⁶⁴

На северној страни Царства прилике су биле далеко спокојније. Непомућени мир с Бугарима трајао је још од 927. године, а био је поспешен и коначним пристанком цара да бугарском владару подари дуго прижељкивано признање царског наслова.¹⁷⁶⁵ Након разарајућег продора из 943. Угри више нису нападали Царство све до 959, последње године Порфирогенитовог живота, остајући верни споразуму склопљеном након поменутог напада. Угарском посланству кархе Булчуа из 948, које је пружило Константину толико података о пореклу и историји Угара, забележених у 37–40. поглављу *De administrando imperio*, и било

¹⁷⁶⁰ Bury, Treatise, 553–556.

¹⁷⁶¹ Livre de cérémonies III, II, 48.129–134; DAI, 13.111–119, 26.1–72; Komatina, „King of Francia”, 157–168.

¹⁷⁶² Prinzing, Emperor Constantine VII, 192–210.

¹⁷⁶³ Prinzing, Emperor Constantine VII, 200–210.

¹⁷⁶⁴ DAI, 30.73–74.

¹⁷⁶⁵ Пиривајрић, Самуилова држава, 36–37; Howard-Johnston, A short piece, 355.

окончано покрштавањем угарског вође, уследило је ново, које је походило царски двор око 952. Том приликом је угарски кнез Ђула примио хришћанство, а патријарх Теофилакт је посветио монаха Јеротеја за *еџискоиа Угарске*, који је послат са кнезом да међу Угрима шири хришћанство, а тиме је отпочео и значајан културни и економски утицај Царства на тај недавно придошли номадски народ.¹⁷⁶⁶ У том периоду такође није забележен ниједан руски нити печенешки напад. Руси су се држали свог споразума са Царством из 944, а њихова кнегиња Олга је 957. свечано примљена на царском двору и крштена, поневши име Константинове царице Јелене.¹⁷⁶⁷ Имајући у виду први од савета који је цар Константин упутио свом сину Роману на почетку *De administrando imperio*, како је „од велике користи цару Ромеја да тежи да има мир са народом Печенега,”¹⁷⁶⁸ могло би се рећи да је дипломатска формула у односима према варварима са севера коју је Порфирогенит уобличио и изложио у првој од пет целина списка *De administrando imperio* одиста деловала и у пракси.¹⁷⁶⁹ Обрасци за односе са страним владарима забележени у „дипломатским поглављима” *Књије о церемонијама* свакако су и даље били на снази и у њима није могло бити значајних промена. Геополитичка слика оног дела тадашњег света који је био у средишту интереса политичких кругова у Цариграду била је, дакле, мање-више онаква каква је описана у *De administrando imperio*, а Јужни Словени су у њој и даље имали једнако место, међу народима чијим су владарима ромејски цареви слали своје *зайовестии*. Иако је извесно да су и даље постојали дипломатски контакти између царског двора и представника јужнословенских кнежевина, попут оних из претходне деценије који су стајали иза обавештења о њима забележеним и сачуваним у *De administrando imperio*, дела настала у Порфирогенитовом кругу током деценије која је уследила настанку тог царског списка, уз мале изузетке, углавном не доносе нове податке о Јужним Словенима.

¹⁷⁶⁶ DAI, 40.63–65; Scylitzes, 239.59–76; Zonaras, XVI.21, 484.7–19; Stephenson, Byzantium’s Balkan Frontier, 39–45; Madgearu, Mission, 119–138; Curta, Eastern Europe, 256–258; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 45–46.

¹⁷⁶⁷ Curta, Eastern Europe, 292–296; Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 43–44.

¹⁷⁶⁸ DAI, 1.16–24.

¹⁷⁶⁹ DAI, 1.16–13.11.

Још једном о Далмацији и Словенима од Михаила II до Василија I

Неуспели поход на Крит из 949. године последњи је историјски догађај који се помиње у првом делу, тј. прве четири књиге, хронографије *Теофанової Насѣављача* у облику у којем нам је сачувана. Због тога се сматра да је убрзо после поменутог догађаја, цар Константин VII Порфирогенит, пошто није био у потпуности задовољан *Владавинама царева*, које је у исто време по његовој жељи написао Генесије, задужио групу својих сарадника, укључених у рад на пројекту *Excerpta Historica*, да саставе нови преглед догађаја из периода 813–867, то јест, из времена владавине царева Лава V, Михаила II, Теофила и Михаила III. Међутим, како је већ истакнуто, с обзиром на то да су они користили и податке из царевог списка *De administrando imperio*, почетак њиховог рада би се могао померити у 952, након што је цар завршио рад на свом спису. Он је себи ставио у задатак да опише живот и владавину свог деде Василија I (867–886) и царева после њега, али га је само делимично испунио последњих година живота и владавине, завршивши око 957–959. биографију свог деде, познату као *Живої Василијев (Vita Basilii)*. Тада је, подстакнут подацима о унутрашњим реформама Царства у петој целини списка *De administrando imperio*, саставио и посебан спис о историји тема Ромејског царства (*De thematibus*). За те нове подухвате он је овај пут имао на располагању и грађу коју је сакупио и обрадио у оквиру *De administrando imperio*, коју је ставио на располагање и својим сарадницима за рад на новој историји периода 813–867, из чега су настале прве четири књиге хронографије *Теофанової Насѣављача*. Управо из тог разлога се у другој од поменуте четири књиге, посвећеној владавини цара Михаила II (820–829), међу ромејским губицима на Западу током његовог царевања, поред Крита, Сицилије и Киклада, о којима говоре други извори, појављују и Калабрија и Лангобардија, односно Далмација,¹⁷⁷⁰ о чему подаци, како смо већ образложили, потичу непосредно из 29. поглавља *De administrando imperio*.¹⁷⁷¹

У још већој мери је 29. поглавље списка *De administrando imperio* послужило цару Константину Порфирогениту као извор података за

¹⁷⁷⁰ Theophanes Continuatus, II.28.1–16.

¹⁷⁷¹ DAI, 29.58–66, 84–112. Cf. Komatina, Constantine Porphyrogenitus, 50–54.

Живой̄ Василијев (Vita Basilii). Одељци 52–58. тог дела, којима почиње други део описа Василијеве владавине, посвећен приликама на Западу, не представљају ништа друго до парафразу и незнатну прераду података из 29. поглавља *De administrando imperio*, те самим тим немају самосталну изворну вредност. Тако се у 52. поглављу истиче како је „за царевања Михаила скоро цела Италија, она која је припадала нашем Новом Риму, и највећи део Сицилије био освојен од стране суседне силе Картагињана и био принуђен да плаћа данак варварима. И не само то, него су и Скити који живе у Панонији, Далмацији и иза, тј. Хрвати, Срби, Захумљани, Травуљани, Конављани, Дукљани и Неретљани, збацили исконску власт Ромеја и постали самостални и независни, вођени само сопственим архонтима. Многи су се устремили још већем отпадништву и одрекли се и божанског крштења, да не би имали никакав залог пријатељства и покорности Ромејима.”¹⁷⁷²

Главна разлика између овог одељка и одговарајућег одломка 29. поглавља *DAI*,¹⁷⁷³ јесте у томе што се овде описани догађаји везују за владавину цара Михаила III (842–867), Василијевог непосредног претходника на престолу, а не Михаила II.¹⁷⁷⁴ За разлику од аутора друге књиге *Теофановој Насијављача*, који исти податак преузет из 29. поглавља *De administrando imperio* хронолошки смештају тамо где он и припада у оригиналној верзији, Порфирогенит у *Vita Basilii* иде још један корак даље у реинтерпретацији догађаја из владавине Аморијске династије. На тај начин, као што је у 29. поглављу *DAI* у познатим ромејским губицима на Западу у време Михаила II (Крит, Сицилија, Киклади) пронашао одговарајући контекст у који ће сместити и губитак поседа у Италији и Далмацији, сада исти проналази у општој оцени владавине Михаила III као погубне, чему придодaje и поменуте губитке у Италији и Далмацији, употпуњујући његов $\psi\acute{o}\upsilon\sigma$ као оправдање за насилно преузимање власти од стране Василија I. То што се за јужнословенска племена каже да живе „у Панонији, Далмацији и иза” није од већег значаја,¹⁷⁷⁵ пошто је таква географска одредница тек нешто неодређенија од оне у 29.

¹⁷⁷² *Vita Basilii*, 52.1–14.

¹⁷⁷³ *DAI*, 29.54–69.

¹⁷⁷⁴ Cf. *Vita Basilii*, 52.4–5, 9–11 comment (*I. Ševčenko*); *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 53–54.

¹⁷⁷⁵ *Vita Basilii*, 52.6–9.

поглављу *DAI*, где се на одговарајућем месту говори о „целој Далмацији и народима око ње”.¹⁷⁷⁶ Међутим, за разлику од истог одељка 29. поглавља *DAI*, у 52. одељку *Vita Basilii* говори се само о одметању јужнословенских племена у Далмацији, али не и романских градова Далмације, који се у наредном, 53. одељку представљају као верни поданици макар и недостојног цара, коме се обраћају за помоћ суочени са арабљанском најездом.¹⁷⁷⁷ Најзад, за Јужне Словене се каже да је, одбацујући ромејску власт, „највећи део њих” (οἱ πλεῖστοι) отишао и корак даље у свом одметништву и одрекао се чак и светог крштења.¹⁷⁷⁸ Међутим, на одговарајућем месту у 29. поглављу *DAI* стоји да се до тада „већина тих Словена није била покрстила, него су дуго остали некрштени.”¹⁷⁷⁹ Како смо већ указали, таква формулација била је последица цареве тежње да усклади податке о ранијем покрштавању Срба и Хрвата које је забележио у 30, 31. и 32. поглављу *De administrando imperio* са податком који је пронашао у *Такѿикама* свог оца, цара Лава VI, о томе да су Словени покрштени за слугом цара Василија I. На наведеном месту у *Vita Basilii* цар је очигледно суочен са истом потешкоћом, с тим што овај пут предност у потпуности даје верзији о ранијем покрштавању Јужних Словена, а очев податак о њиховом покрштавању у време Василија I, од кога ипак не одустаје и који доноси у 54. одељку,¹⁷⁸⁰ тумачи околношћу да су многи од њих одбацујући ромејску власт одбацили и хришћанску веру.

У 53. одељку *Vita Basilii* се описује арабљански напад на далматинске градове Будву, Росе, Доњи Котор и Дубровник, „митрополију целог народа”, победа царске флоте под вођством Никите Орифе над њима и њихов одлазак у Лангобардију,¹⁷⁸¹ управо као и у одговарајућем одломку 29. поглавља *De administrando imperio*.¹⁷⁸² Значајно одступање између два одломка је у томе што се на овом месту, за разлику од 29. поглавља *DAI*, Дубровник назива *митрополијом*, што је сведочанство о томе да је у међувремену дубровачка црква издвојена из оквира Сплитске

¹⁷⁷⁶ *DAI*, 29.54–58.

¹⁷⁷⁷ *Vita Basilii*, 53.1–19.

¹⁷⁷⁸ *Vita Basilii*, 52.11–14.

¹⁷⁷⁹ *DAI*, 29.68–69.

¹⁷⁸⁰ *Vita Basilii*, 54.8–29.

¹⁷⁸¹ *Vita Basilii*, 53.1–45.

¹⁷⁸² *DAI*, 29.84–103. Cf. *De thematibus*, 43–47; *Serreqi Jurić*, *Usporedba*, 109–112.

архиепископије и уздигнута на степен митрополије (архиепископије).¹⁷⁸³ Такође, према верзији из 29. поглавља *DAI*, суочени са опсадом, Дубровчани су посланике непосредно послали цару Василију I, док је према наведеном одељку *Vita Basilii*, у тренутку када су они упутили своје посланство, цар још увек био Михаило III, али је до њиховог приспећа у Цариград већ дошло до промене на престолу, тако да их је тамо дочекао нови цар Василије I.¹⁷⁸⁴

Након описа интервенције царске флоте предвођене Никитом Орифом против Арабљана и њиховог потискивања у Лангобардију у завршном делу 53. одељка,¹⁷⁸⁵ у 54. одељку се наводи како су, „видевши шта се ромејском помоћи догодило онима у Далмацији и дознавши за правичност и свеобухватну праведност и врлину новог цара Ромеја, горепоменута племена Словена – Хрвати, Срби и остали – пошто су просудили да је боље да им се добро влада него да сами владају непостојано према храбрости, пожурили да признају над собом пређашње господство и врате се покорности ромејској власти. Због тога су послали изасланике цару, и они који су са истом вером одступили и они који су сасвим отпали од божанског крштења, сећајући се благовремено давнашње покорности и колико су некада Ромејима били корисни, тражећи да се и они потчине човекољубивом јарму ромејске власти и њеном пастиру.”¹⁷⁸⁶ Пошто је саслушао њихове посланике и услишио њихове молбе, цар је са овима послао свештенике са царским изаслаником, да их избаве душевне опасности и поново приведу пређашњој вери. Пошто су се сви вратили хришћанској вери и поново признали ромејску власт, по царевој наредби су прихватили да њима владају домаћи архонти, њихови саплеменици, које они сами изаберу и рукоположе.¹⁷⁸⁷ Тиме се податак о поновном потчињавању Јужних Словена и поновном покрштавању оних међу њима који су били одбацили крштење хронолошки надовезује на податак о победи Ромеја над Арабљанима и доводи у узрочно-последичну везу са њом, за разлику од 29. поглавља *DAI*, где се

¹⁷⁸³ *И. Комайина*, Црква и држава, 65–67.

¹⁷⁸⁴ *DAI*, 29.94–96; *Vita Basilii*, 53.13–28.

¹⁷⁸⁵ *Vita Basilii*, 53.28–45.

¹⁷⁸⁶ *Vita Vasilii*, 54.1–15.

¹⁷⁸⁷ *Vita Basilii*, 54.15–35.

описује пре тих догађаја.¹⁷⁸⁸ Очигледно је, дакле, да је у одељцима 52–54. *Vita Basilii* Порфирогенит до краја уобличио своју интерпретацију догађаја с почетка владавине свог деде, о којима је изложио податке у 29. поглављу *DAI*. Уколико су у 29. поглављу *DAI* ти подаци представљали необрађену историјску грађу, могло би се рећи да су у *Vita Basilii* уобличени у једно право историјско излагање, у чему би се на најбољи начин и огледала суштинска разлика између та два цара списа. Најзад, као и у 29. поглављу *De administrando imperio*,¹⁷⁸⁹ опису поновног потчињавања Јужних Словена ромејском цару следи опис византијско-франачке опсаде Барија уз учешће јужнословенских племена,¹⁷⁹⁰ и прича о Солдану и цару Лудвигу II.¹⁷⁹¹

Када су у питању подаци о Јужним Словенима у *Vita Basilii*, једино податак о учешћу Словена у походу протовестијара Прокопија у Италији у 66. одељку не потиче из *De administrando imperio* и има самосталну изворну вредност. Описујући ромејско-арабљанске борбе у Средоземљу, а посебно у Јонском мору и на Сицилији и у јужној Италији током осме деценије IX века,¹⁷⁹² цар наводи како се ромејској флоти која је око 880. прешла у Италију „придружила пешадија и коњица ромејске силе, које су водили Прокопије, царски протовестијар, и Лав, звани Апостип, који је тада био стратег Трачана и Македонаца.”¹⁷⁹³ Пошто су се заједничким снагама супротставили непријатељу, „Апостип који се борио са Трачанима и Македонцима је надвладао непријатеља и нанео му велике губитке,” док је „Прокопије са Словенима и западњацима с друге стране доста трпео од противника.” Пошто није добио помоћ од Апостипа, његов одред је био поражен, а он сам је погинуо. Његови преживели војници су се ставили под Лавову команду и учествовали у опсади и освајању Тарента, где су задобили знатан плен.¹⁷⁹⁴ О учешћу протовестијара Прокопија у борбама у Италији говоре и други

¹⁷⁸⁸ *DAI*, 29.70–84.

¹⁷⁸⁹ *DAI*, 29.103–216.

¹⁷⁹⁰ *Vita Basilii*, 55.1–36.

¹⁷⁹¹ *Vita Basilii*, 56.1–58.39.

¹⁷⁹² *Vita Basilii*, 59.1–64.8.

¹⁷⁹³ *Vita Basilii*, 65.1–6.

¹⁷⁹⁴ *Vita Basilii*, 66.1–26.

Порфирогениту савремени извори, али они не помињу Словене као припаднике његове војске.¹⁷⁹⁵ Порфирогенит, међутим, доноси податак да је Прокопије заповедао „Словенима и западњацима”,¹⁷⁹⁶ док је према Симеону Логотету и Настављачу Георгија Монаха, цар послао Прокопија „са свим западњачким темама, који су били Евпраксије, стратилат на Сицилији, и Мусуликис на Кефалонији, Равдух у Драчу и Онијат на Пелопонезу и Апостип”,¹⁷⁹⁷ за кога Порфирогенит бележи да је био „стратег Трачана и Македонаца.”¹⁷⁹⁸ У питању су, дакле, биле теме из јужног дела Балканског полуострва – Драч, Пелопонез, Тракија и Македонија, па су и Словени који су били под Прокопијевим заповедништвом, по свој прилици, долазили с тог простора. У њима би, према томе, требало препознати оне о којима се говори у *Тактикама* Лава VI, где се каже како их је цар Василије I, пошто их је удостојио крштења и ослободио робовања њиховим сопственим архонтима, „обучио да ратују против народа који су ратовали против Ромеја.”¹⁷⁹⁹ Ради се, дакле, о Словенима с простора грчких земаља, који су у то време већ били под чврстом царском влашћу и укључени у тематски војно-административни систем.

Јужни Словени у тематском систему

Као што је у уводном делу образложено, *Сѷис о ѿемама* (*De thematibus*) јесте, по свој прилици, последње Порфирогенитово дело, настало непосредно пре смрти, крајем шесте деценије X века. У том делу постоји тек неколико података од значаја за рану историју Јужних Словена. Међу њима је свакако најпотпунији онај који се налази у одељку посвећеном теми Стримон. Ту се, наиме, каже како „тема Стримон припада Македонији и никада није реч о њој као о теми, него се рачунала у ред клисура. Њу уместо Македонаца настањују Скити, пошто их је Јустинијан Ринотмет населио у горама Стримона и у пролазима клисура.”¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁵ Genesisius, IV.32 (82.46–48); Symeon, 132.20 (114–120); Georgius Monachus Continuatus, 845.5–11. О Прокопију, cf. PmbZ, no. 26758.

¹⁷⁹⁶ Vita Basilii, 66.7–9.

¹⁷⁹⁷ Symeon, 132.20 (114–118); Georgius Monachus Continuatus, 845.5–9.

¹⁷⁹⁸ Vita Basilii, 65.4–5, 66.5–7.

¹⁷⁹⁹ Taktika, 18.95 (455–457).

¹⁸⁰⁰ De thematibus, 3.1–5.

У *Чудима Св. Димитрија Солунског* постоји податак о томе како је неименовани, у време настанка тог списка крајем VII века владајући, цар дошао „са одредима христољубиве војске из Тракије и наспрамних предела (тј. Мале Азије) и заратио против оних (Словена) са Струме.” Они су очекујући царев долазак заузели клисуре и утврђенија места и спремали се за отпор, позивајући друга словенска племена у помоћ. Ромеји су их, међутим, победили и уништили у истим тим заседама, услед чега су се Словени разбежали према Солуну.¹⁸⁰¹ Премда се такво мишљење углавном доводи у сумњу,¹⁸⁰² те борбе су, по свој прилици, биле део похода цара Јустинијана II (685–695, 705–711) „против Бугара и Склавинија” 688. године, који описују Теофан и патријарх Нићифор. Тада је он, наиме, „потиснуо Бугаре који су му се супротставили и пошто је напредовао до Солуна узео велико мноштво Словена, неке ратом, а неки су сами пришли, и пребацио их у Опсикон преко Абида,” али су му при повратку Бугари нанели велики пораз „у уској клисури”.¹⁸⁰³ Порфирогенитов податак о оснивању Стримонске клисуре и насељавању „Скита” у горама и клисурама Стримона се, очито, односи на наведене догађаје из 688, када је цар Јустинијан II у оквиру свог похода поразио и потчинио између осталих и Словене са Струме, који су живели, по свој прилици, у њеном доњем току, пошто се у *Чудима Св. Димитрија Солунског* наводи да је повод за цареву интервенцију било њихово гусарење на Егејском мору. Цар је након победе основао Стримонску клисуру, населивши „Ските”, тј. Словене, свакако неке од оних које је покорио у околини Солуна, али недвосмислено и саме оне са Струме, „у горама Стримона и кланцима клисура”, што се, по свој прилици, односи на планинске пределе у горњем току Струме, северно од Рупела и Мелника према Сердики, како би штитили долину доњег тока реке од упада Бугара са севера, од којих је претрпео пораз на повратку за Цариград.¹⁸⁰⁴ Клисура Стримон је повезана са истом приликом основаном темом Тракијом под стратегом Тракије,¹⁸⁰⁵ да би 788/789. припала теми Македонији, која је тада издвојена из теме Тракије, након чега је средином IX

¹⁸⁰¹ Lemerle, *Miracles*, I, 220–221.

¹⁸⁰² Lemerle, *Miracles*, II, 125–132; *Баришић*, Чуда, 124–125; ВИИНЈ I, 208–211 (Ф. *Баришић*).

¹⁸⁰³ Theophanes, 364.7–18; Nikephoros, 38.1–11.

¹⁸⁰⁴ ВИИНЈ I, 208, нап. 46 (Ф. *Баришић*); II, 74, нап. 278; *Рајковић*, Област Стримона, 1–6.

¹⁸⁰⁵ *Цвейковић*, Реформа, 21–24, 32.

века издвојена из теме Македоније као посебна тема Стримон.¹⁸⁰⁶ Иако су се стримонски Словени често бунили против царске власти, о чему сведоче подаци о једном походу цара Константина VI против њих 797. године,¹⁸⁰⁷ почетком X века, у време арабљанске опсаде Солуна, они су, како смо већ видели, били под управом тадашњег стратега Стримона.

У поглављу посвећеном теми Пелопонез, цар наводи како се, након вековне ромејске владавине, „пословенила сва та земља и постала варварска (ἐσθλαβώθη δὲ πάσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος), када је кужна смрт уништила целу васељену, док је Константин, назван по прљавштини (тј. Κοτρώνυμος), управљао скиптрима ромејске државе.”¹⁸⁰⁸ Тако је и „неки од оних на Пелопонезу мислио да је велика његова племенитост, да не кажем незнатност,” чему се „чувени граматик Јефимије” ругао стиховима о његовом „гораздоликом пословењеном погледу.” То је пак био „Никита, који је по кћерки био таст Христофора, сина Романа, доброг и срећног цара.”¹⁸⁰⁹ Наведени Константинови подаци потврђују казивање *Монемвасијске хронике* и Аретине белешке о словенском присуству на Пелопонезу. Међутим, за разлику од тих извора, који појаву Словена на Пелопонезу везују још за време цара Маврикија (582–602), овде се тај догађај смешта у владавину цара Константина V Копронима (741–775) и повезује са кугом која се 746/747. са Сицилије и из Калабрије проширила „на Монемвасију и Хеладу и суседна острва.”¹⁸¹⁰ То је нарочито у грчкој историографији узимано као главно упориште за оспоравање података о ранијем присуству Словена на Пелопонезу које доносе два поменута извора.¹⁸¹¹ С друге стране, поставља се питање о вези тог податка са оним што Порфирогенит доноси о Словенима на Пелопонезу у 49. поглављу *De administrando imperio*. Како је већ истакнуто, на том месту он пише о томе како су Словени били покорени почетком IX века, у време владавине цара Нићифора I,¹⁸¹² али не зна за податак о 218 година њихове владавине на Пелопонезу који доносе

¹⁸⁰⁶ *Sophoulis, Byzantium and Bulgaria*, 96–98.

¹⁸⁰⁷ *Kleinchroniken I*, 2.16.

¹⁸⁰⁸ *De thematibus*, 6.31–42.

¹⁸⁰⁹ *De thematibus*, 6.36–42.

¹⁸¹⁰ *Theophanes*, 422.29–424.7; *Chronicle of Theophanes*, 585–586; *Kleinchroniken I*, 2.4.

¹⁸¹¹ *Zakynthēnos, Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι*, 33. Уп. *Живковић*, *Јужни Словени*, 60, нап. 66.

¹⁸¹² *DAI*, 49.1–59.

Монемвасијска хроника и Арета. Самим тим, он и није знао од када словенско присуство на полуострву датира, па га је сместио у време Константина V, неколико деценија пре њиховог потчињавања и повезао га са податком о куги која је 746/747. године беснела „у Монемвасији и Хелади и суседним острвима”, који је пронашао у Теофановој *Хронојрафији*, и неминовним демографским падом на том простору после ње. У сваком случају, у питању је била само његова интерпретација. Више него да донесе податке о Словенима на Пелопонезу, Порфиrogenит је на овом месту желео да чињенице о њима искористи за политички обрачун са магистром Никитом, блиским сарадником Романа Лакапина и тастом његовог сина Христофора, који је потицао са Пелопонеза, а хвалио се ромејским наслеђем иако је био словенског порекла, којем је Константин желео да се наруга.¹⁸¹³

Два наведена податка о Словенима у Грчкој у *De thematibus* сведоче о томе да и поред чврсте интеграције словенског становништва у политички поредак Царства, која је водила постепеном губљењу њиховог идентитета и стапању са околним ромејским становништвом, тај процес није текао равномерно и уједначено. У појединим крајевима успомена на њихово порекло и чињеницу да је то становништво досељено, заменивши у једном тренутку староседеоце, била је средином X века још увек жива. На Пелопонезу су Милинзи и Језерити, како смо видели, у Порфиrogenитово време још увек чували свој идентитет, а „Словенска архонтија” на простору теме Стримона се помиње и средином XI века.¹⁸¹⁴ Далматински Словени, с друге стране, нису били део тематског система, тако да у *De thematibus* о њима нема непосредних података. Помиње се само тема Далмација, али и она узгредно, пошто у том спису не постоји посебно поглавље посвећено њој.

Тако се у поглављу о теми Драч налази констатација „Далмација је пак земља Италије,”¹⁸¹⁵ на коју смо се у овом раду више пута позивали и истицали је, указујући на царско схватање о повезаности Далмације са Италијом, која би се огледала и у околности да је у *De administrando imperio* поглавље о Далмацији првобитно било замишљено као део

¹⁸¹³ Kaldellis, Romanland, 147–151; Koder, Byzanz, 103–111; Idem, Griechische Identitäten, 305–306; Idem, On the Slavic Immigration, 93, n. 51.

¹⁸¹⁴ Крмановић, Податак, 69–76.

¹⁸¹⁵ De thematibus, 9.35–36.

„италијанског досијеа”. У истом смислу би требало посматрати и податак о пореклу цара Диоклецијана из Салоне, који се на њега надовезује.¹⁸¹⁶ Податак о Далмацији као земљи која припада Италији доноси се у вези са поделом Римског царства међу синовима Константина Великог 337. године, коју Порфирогенит означава као „стару и прву поделу царства Римљана”,¹⁸¹⁷ и свакако потиче из његовог богатог класичног образовања, које је обухватало и дела античких историографа, коришћена у оквиру рада на пројекту *Excerpta Historica*, и које је у великој мери утицало на схватања изражена у његовим делима, укључујући и *De thematibus*.¹⁸¹⁸

Најзад, у поглављу о теми Лангобардији цар још једном доноси причу о арабљанском нападу на далматинске градове, интервенцији царске флоте, поразу завојевача и њиховом повлачењу у Лангобардију;¹⁸¹⁹ која се јавља и у 29. поглављу *De administrando imperio* и у одељцима 53–55. *Vita Basilii*, из којих је и преузета.¹⁸²⁰ Како је у науци већ утврђено, излагање у *De thematibus* представља цареву најпознију и коначну интерпретацију поменутих догађаја.¹⁸²¹ Из изложеног се може приметити да цар о византијској Далмацији и далматинским Словенима у вези са догађајима из времена Михаила II, Михаила III и Василија I у *Vita Basilii* и *De thematibus*, пишући готово деценију касније, није имао друге податке осим оних које је већ изложио у *DAI*. У новим приказима тих догађаја он није додавао нове појединости, него је само дотеривао своју интерпретацију већ познатих и забележених података. Ипак, реч је о догађајима који су се одиграли више од век раније, па је и разумљиво да се о њима и није могло пронаћи ништа ново у односу на оно што је једном већ забележио. Једини нови податак у *Vita Basilii* и *De thematibus* у односу на *DAI* јесте онај о Дубровнику као „митрополији целог народа”, али он показује да је цару била позната промена у црквеном рангу тог значајног провинцијског града Царства, а самим тим и у црквеној организацији целе провинције, до чега је дошло око 950. године. На основу тога се може закључити да је он као цар имао одређена нова сазнања о

¹⁸¹⁶ *De thematibus*, 9.36–39.

¹⁸¹⁷ *De thematibus*, 9.21–35.

¹⁸¹⁸ Cf. *Németh, Excerpta Constantiniana*, 128–130.

¹⁸¹⁹ *De thematibus*, 11.18–44.

¹⁸²⁰ *DAI*, 29.84–112; *Vita Basilii*, 53.1–55.36.

¹⁸²¹ *De thematibus*, 43–47; *Komatina, Constantine Porphyrogenitus*, 50–54.

развоју политичких околности на источној обали Јадрана у последњој деценији живота и владавине, на чијем свршетку је писао *Vita Basilii* и *De thematibus*, али оне нису биле предмет излагања у тим делима. О њима би цар, ако нам је допуштено да претпоставимо, свакако оставио понеку белешку у историји владавине своје породице од смрти Василија I до свог времена, коју је био замислио да напише, али, нажалост, није поживео да ту замисао и испуни.

ПОРФИРОГЕНИТОВА ЗАОСТАВШТИНА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

***De administrando imperio* и Порфирогенитови савременици**

Како је већ речено, Константин VII Порфирогенит није стигао да опише период од 886. године до свог времена, како је био замислио. Могло би се рећи да су савремени историчари тиме остали ускраћени, пошто би, судећи по мноштву података које је о том периоду сакупио и изложио у свом спису *De administrando imperio*, о њему, свакако, имао много тога да каже. Сам тај спис је био намењен његовом сину и наследнику цару Роману II, па га савременици нису познавали и зато се подаци које он садржи, а који се односе на период после 886. године, не налазе у делима Симеона Логотета и непознатог аутора VI књиге хронографије *Теофановој Насѡављача*, писаца који су после Порфирогенитове смрти описали тај период. Његов шурак Василије Лакапин је преузео бригу о пројекту *Excerpta Historica*, као и *Књију о церемонијама* са целокупном грађом која јој је припадала и дао јој коначни облик. Међутим, тешко је рећи да ли је Порфирогенитову идеју да на животопис његовог деде Василија I надовеже историјско излагање о периоду после 886. на основу одговарајућег излагања млађе редакције *Хронике* Симеона Логотета као VI књигу *Теофановој Насѡављача*, остварио управо он. Уколико судећи по њеном садржају, јесте, можемо рећи да спис *De administrando imperio* није био познат чак ни њему.

Самим тим што нису имали на располагању грађу сабрану у *De administrando imperio*, поменути аутори који су писали непосредно после Порфирогенитове смрти нису познавали ни обимну грађу о

јужнословенској историји прве половине X века, коју садржи тај царев спис.¹⁸²² Напротив, у њиховим делима се може пронаћи само један податак о Јужним Словенима из тог периода, а то је податак о походу бугарског владара Симеона против Хрвата и хрватско-бугарском непријатељству у време његове смрти 927. године.

Тако се у VI књизи хронографије *Теофановој Насѡављача* наводи како је „месеца маја двадесет седмог, петнаестог индикта, Симеон, архонт Бугарске, покренуо војску против Хрвата и започео с њима рат, али је поражен све своје потпуно изгубио.”¹⁸²³ У одељку који следи описује се смрт бугарског владара 27. маја 927. године,¹⁸²⁴ чему следи податак да су „околни дакле народи дознавши за Симеонов свршетак, Хрвати пак и Угри и остали, одлучили да зарате против Бугара,”¹⁸²⁵ након чега се описују невоље у Бугарској после Симеонове смрти.¹⁸²⁶ Податак о Симеоновом походу против Хрвата и поразу који је том приликом претрпео не налази се у *Хроници* Симеона Логотета и њеним различитим редакцијама, али се и у њој, након податка о Симеоновој смрти,¹⁸²⁷ наводи податак да су „околни народи дознавши за Симеонов свршетак, Хрвати пак и остали, одлучили да зарате против Бугара,”¹⁸²⁸ чему такође следи опис неприлика у Бугарској после Симеонове смрти.¹⁸²⁹

Податак о Симеоновом походу против Хрвата и његовом поразу који се наводи у хронографији *Теофановој Насѡављача* садржи очито погрешан датум, пошто се тај датум односи на Симеонову смрт 27. маја 927, која се описује у наредном одељку. Међутим, иако погрешан, тај податак недвосмислено упућује на хронолошку блискост та два догађаја.

¹⁸²² Подаци о појединим догађајима с краја IX и из прве половине X века у шестој књизи *Теофановој Насѡављача* и *De administrando imperio* независни су једни од других, cf. *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 57–58.

¹⁸²³ Theophanes Continuatus et al., 411.13–16.

¹⁸²⁴ Theophanes Continuatus et al., 411.17–412.8.

¹⁸²⁵ Theophanes Continuatus et al., 412.9–11.

¹⁸²⁶ Theophanes Continuatus et al., 412.11–14.

¹⁸²⁷ Symeon, 136.45 (338–344); Pseudo-Symeon, 740.4–14; Georgius Monachus Continuatus, 904.1–7.

¹⁸²⁸ Symeon, 136.46 (344–346); Georgius Monachus Continuatus, 904.8–10; Pseudo-Symeon, 740.14–16.

¹⁸²⁹ Symeon, 136.46 (346–350); Pseudo-Symeon, 34, 740.16 sq; Georgius Monachus Continuatus, 904.10 sq.

Она се у пуној мери исказује у првом руском летопису, у коме је забележено како „лета 6450. Симеон иде на Хрвате и побеђен беше од Хрвата и умре оставивши Петра кнеза сина својега Бугарима.”¹⁸³⁰ Руски летописац, који је овај податак преузео из неког доступног византијског извора, доноси погрешну 941/942. годину, пошто је у том његовом извору догађај очигледно био датиран само индиктом, који је 926/927. и 941/942. био исти, петнаести.¹⁸³¹ Пошто се ту, дакле, Симеонов поход против Хрвата и његова смрт смештају у исту годину по византијском рачунању, могуће је поменути поход датирати у период између 1. септембра 926. и 27. маја 927. године. Податак о Симеоновом походу против Хрвата и његовом поразу је, по свој прилици, и код *Теофановој Насѡављача* и код извора којим се служио руски летописац независан од Порфирогениновог податка о истом догађају у 32. поглављу *De administrando imperio*, где је у вези са описом бугарског освајања Србије наведено да су „у то, дакле, време ушли исти Бугари у Хрватску са Алогоботуром да зарате, и тамо сви били побијени од стране Хрвата.”¹⁸³²

Податак о намери „Хрвата и осталих народа” да зарате против Бугара пошто су сазнали за Симеонову смрт био је познат и *Теофановом Насѡављачу* и Симеону Логотету, с том разликом што се код првог поред Хрвата наводе и Угри. У актима другог сплитског црквеног сабора је забележено да су римски легати епископ Мадалберт и Јован, војвода Куме, „идући за Бугарску” (*Bulgariam petentes*), дошли у Сплит „две године после” првог црквеног сабора одржаног у том граду 925. године, одакле су продужили за Бугарску. „Пошто су тамо обавили преговоре о миру између Бугара и Хрвата,” епископ Мадалберт је на повратку поново дошао у сплитску цркву, где је потом председавао поменутиим другим сплитским црквеним сабором.¹⁸³³ Преговори о миру између Бугара и Хрвата, уз посредство папских легата, вођени су, дакле, у току

¹⁸³⁰ ПСРЛ I, 45.

¹⁸³¹ *Цыб*, Древнеруское времяисчисление, 119–120.

¹⁸³² *DAI*, 32.126–128.

¹⁸³³ „Unde frequenter eadem poscentibus nobis diffinitionem recipere hac de causa terminando iniunctam sibi operis Bulgariam petentes Romanorum legati, Madalbertus, venerabilis episcopus, et Ioannes, dux illustris, dux Cumas, que sequuntur epistolae, ad nos post beinnum devenerunt. Prevenientes igitur se praefati legati ad confinia nostra et sicut illis opus iniunctum apostolica iussione fuit, Bulgariam perexerunt. Quique peracto negotio pacis inter Bulgaros et Croatos repetito iter (!) ad nos venerabilis Madalbertus episcopus in ecclesia Spalatensi adveniens sinodaliter nos episcopos Ioannem, Forminum, Gregorium cum Croatorum principe et eius proceribus congregavit...” CD I, 37.

927. године. Како се у наведеним византијским изворима говори о намери „Хрвата и осталих” да зарате против Бугара пошто су сазнали за Симеонову смрт, до поменутих мировних преговора је, највероватније, дошло после смрти моћног бугарског владара.¹⁸³⁴

De administrando imperio и каснија историографија

Владавина Романа II (959–963), која је на спољнополитичком плану имала да буде руковођена саветима које му је отац изложио у свом спису, није дуго потрајала, пошто је млади цар умро са једва двадест пет година 963. Иза њега су остала два мала сина, петогодишњи Василије и трогодишњи Константин, названи именима својих славних предака. Они су заједнички наследили очев царски положај, али су само по имену били цареви. До њиховог пунолетства Ромејско царство је било у рукама двојице цара војника, Нићифора II Фоке (963–969) и Јована I Цимискија (969–976), чија ће владавина означити почетак његове најславније епохе, достојне древне славе Августових, Трајанових, Константинових и Јустинијанових времена. Захваљујући њиховој способности Ромеји су коначно однели превагу над Арабљанима у источном Средоземљу, заузећем Крита 961, Кипра и древне Антиохије 969, те многих градова у Сирији 975, када се ни капије Светог Града Јерусалима више нису чиниле тако далеким. На другој страни света, Дунав је поново био римска граница, пошто је Цимискије 971. поразио Русе и уништио бугарску државу, успоставивши чврст војно-административни поредак у балканској унутрашњости и дуж дунавске границе, након чега су и угарски пљачкашки походи у срце Царства трајно заустављени.¹⁸³⁵ У тим околностима су, по свој прилици, и Срби први пут дошли под непосредну царску власт.¹⁸³⁶ Геополитичка слика Балканског полуострва је тада била увелико другачија од оне коју је не тако давно познавао и у свом спису *De administrando imperio* описао Константин VII Порфирогенит.

¹⁸³⁴ Живковић, Јужни Словени, 419, нап. 1423.

¹⁸³⁵ Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier, 47–58; Krsmanović, Byzantine Province, 128–145; Исџа, Евнуси, 335–378; PmbZ, no. 25535, 22778.

¹⁸³⁶ Максимовић, Организација, 35–36; Пиривајџић, Византијска тема Морава, 175–176; Коматићина, Србија и Дукља, 170–171.

Могло би се рећи да је Царство било у пуној територијалној и политичкој експанзији када га је 976. у своје руке преузео Василије II (976–1025), Порфирогенитов старији унук, и уз велике изазове сачувао га, учврстио и додатно увеличао, доведши га до врхунца моћи. Строгом и војничком карактеру Василија II, Константин VIII (1025–1028), који је носио име свог ученог деде, био је сушта супротност, незаинтересован за државне послове и поред вишедеценијског номиналног учешћа у царској власти.¹⁸³⁷ Нема сумње да је после смрти њиховог оца 963. њему намењен спис њиховог деде Константина VII постао део личног наслеђа њих двојице. Управо из првих година њихове номинално заједничке владавине потичу и најстарије маргиналне белешке уз текст тог списка, од којих једна помиње „аву Торника, садашњег синкела”. То се свакако односи на Јована Торника, који је тај положај добио око 979,¹⁸³⁸ али, нажалост, не можемо знати ко је ту белешку начинио. Извесно је да је и након Василија II и Константина VIII спис њиховог деде остао у царском поседу до времена владавине Константина X Дуке (1059–1081), када је дошао у посед његовог брата, цезара Јована Дуке, за кога је последњих деценија XI века његов секретар Михаило Роизаит сачинио једини данас познати средњовековни препис тог текста.¹⁸³⁹

За све то време спис *De administrando imperio*, а са њим и богата историјска грађа о Јужним Словенима и њиховој историји IX и X века коју је био прикупио и у том спису изложио цар Константин VII Порфирогенит били су недоступни и непознати византијским историописцима. У време владавине цара Василија II (976–1025) један непознати аутор је написао тзв. *Хронику Псеудо-Симеона*, најопширније византијско историографско дело, које још увек није објављено у целини. Тај непознати аутор се за приказ догађаја након 813. године углавном ослањао на редакцију А *Хронике Симеона Логотета*, али и на податке из хронографије *Теофановој Насћаваљача* и *Vita Basilii*, као и из неких других, ранијих и са њима неповезаних текстова.¹⁸⁴⁰ У његовом делу, међутим,

¹⁸³⁷ *Осїроїорски*, Историја, 283–306; *Крсмановић*, Евбуси, 379–436; PmbZ, no. 20838, 23735.

¹⁸³⁸ DAI, pp. 19–20.

¹⁸³⁹ DAI, pp. 15–16.

¹⁸⁴⁰ *Markopoulos*, *Χρονογραφία του Ψευδοσυμεών*; *Symeon*, 45*–46*, 85*–89* (*Wahlgren*); *Treadgold*, *Middle Byzantine Historians*, 217–223; *Theophanes Continuatus*, 20*–26* (*Featherstone*, *Signes Codoñer*); *Neville*, *Guide*, 121.

нема Порфирогенитових података о Јужним Словенима, чак ни оних који су се могли наћи у делу *Теофанової Насѣављача* и *Vita Basilii*, из којег он преузима, на пример, целу причу о Солдану и његовом заробљеништву код франачког цара у Капуи, али не и податке о Далмацији и Јужним Словенима који томе претходе.¹⁸⁴¹

Исто тако и Јован Скилица у оном делу своје историје посвећеном том периоду помиње Јужне Словене само у оквиру поглавља о владавини цара Василија I. У њему доноси познате податке о одметништву Далмације и суседних јужнословенских племена у време цара Михаила III, о арабљанском нападу на далматинске градове, посланству Дубровчана у Цариграду, где су на престолу затекли новог цара Василија I, успешној интервенцији царске флоте под Никитом Орифом у Јадранском мору против Арабљана и њиховом одласку у Лангобардију, затим о поновном потчињавању Јужних Словена ромејском цару након тог догађаја, те најзад о заједничкој опсади арабљанског Барија, у којој су по царевој заповести учествовали и одреди Јужних Словена.¹⁸⁴² Њих Скилица, међутим, као и највећи део свог приказа владавине Василија I, укључујући и причу о Солдану, која наведеним подацима следи,¹⁸⁴³ у потпуности преузима из *Vita Basilii*, која је у то време, очигледно, већ сматрана интегралним делом хронографије *Теофанової Насѣављача*,¹⁸⁴⁴ доследно следећи и парафразирајући тај текст, а не непосредно из 29. поглавља *De administrando imperio*, где су ти подаци најпре забележени. О томе сведочи не само облик Δολοῖχος уместо Λοδοῖχος, који Скилица користи за франачког цара Лудвига II,¹⁸⁴⁵ а који се на одговарајућем месту јавља и у тексту *Vita Basilii* у једином сачуваном средњовековном рукопису хронографије *Теофанової Насѣављача*,¹⁸⁴⁶ него и то што Дубровник назива „митрополијом целог народа”.¹⁸⁴⁷ Интересантна је, међутим,

¹⁸⁴¹ Pseudo-Symeon, 694.17–697.2. Догађаји у вези са Солданом се ту датују у седамнаесту годину царевања Василија I (883/884), за Солдана се исправно наводи да је био „вођа Агарена који је владао Баријем,” али се прави занимљива грешка да је Бари био „велики град Дубровчана” (ἡ τις ἐστὶ πόλις μεγάλη τῶν Ραουσαίων), *ibidem*, 694.18–21.

¹⁸⁴² Scylitzes, 145.67–147.26.

¹⁸⁴³ Scylitzes, 147.27–151.18.

¹⁸⁴⁴ О зависности Скилице од *Теофанової Насѣављача*, cf. *Cheyne*, Jean Skylitzès, 111–129.

¹⁸⁴⁵ Scylitzes, 147.16–17.

¹⁸⁴⁶ *Vita Basilii*, 55.19–20.

¹⁸⁴⁷ Scylitzes, 146.82–83.

околност да, иако помиње долазак јужнословенских посланика пред цара Василија I, Скилица изоставља податак да су они том приликом од њега затражили „да некрштене међу њима покрсти”, чему је према *Vita Basilii* цар благонаклоно удовољио, већ само наводи да их је „цар човекољубиво примио, и сви су се вратили ромејској власти, примивши архонте од својих и истородних.”¹⁸⁴⁸ Скилица у истом поглављу посвећеном владавини Василија I доноси и податак о учешћу Словена у војсци стратега Прокопија у његовом походу у јужној Италији,¹⁸⁴⁹ али је тај податак такође преузет из *Vita Basilii*. С друге стране, Скиличин податак о томе да су после смрти бугарског владара Симеона 927. године „околни народи, Угри, Срби, Хрвати и остали, пошто су сазнали за Симеонову смрт, одлучили да зарате против Бугара,”¹⁸⁵⁰ у очигледној је вези са одговарајућим подацима из шесте књиге *Теофановој Насѡављача* и *Хронике* Симеона Логотета и независан од података из *De administrando imperio*.

С друге стране, Јован Зонара, описујући у својој *Хроници* владавину цара Василија I, такође углавном на основу *Vita Basilii* као пете књиге хронографије *Теофановој Насѡављача*, помиње арабљански напад на далматинске градове и посланство Дубровчана цару Василију I на почетку његове владавине, али податке о Јужним Словенима у вези с тим догађајима потпуно изоставља.¹⁸⁵¹ У сваком случају, од свих података које је Порфиригенит сакупио у *De administrando imperio*, потоњој византијској историографији су били познати само они који су ушли у *Vita Basilii* и хронографију *Теофановој Насѡављача*.¹⁸⁵² Сам спис *De administrando imperio* је остао, како је и истакнуто, строго поверљиво штиво доступно само најужем кругу око цара, тако да га чак и у време када је за цезара Јована Дуку сачињен његов једини данас познати средњовековни препис, учени савременици нису познавали. У византијској историографији више никада није било онаквог занимања за стране народе и њихову историју какво је показао порфирородни цар, а самим тим ни за Јужне Словене.

¹⁸⁴⁸ Scylitzes, 146.7–147.13.

¹⁸⁴⁹ Scylitzes, 156.65–157.87.

¹⁸⁵⁰ Scylitzes, 222.16–18.

¹⁸⁵¹ Zonaras, XVI.9, 424.16–425.14.

¹⁸⁵² *Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, 62.

ЗАКЉУЧАК: ЦАР ИСТОРИЧАР И ЊЕГОВО ДЕЛО

Уз све што је изложено о животу, владавини, културној и изнад свега историографској делатности Константина VII Порфирогенита, „у Христу, вечном цару, цара Римљана”, како се једино он међу ромејским царевима називао, свеобухватна оцена његовог доприноса и значаја на пољу историографије заиста се не доима као тежак задатак. Својим образовањем, интелектуалним способностима и можда у највећој мери интересовањима, он се јасно издваја међу владарима свог времена, али и средњовековне епохе уопште. Са становишта интелектуалних домета у најширем смислу, он је, свакако, у пуном обиму следио и, несумњиво, надмашио славни пример свог оца, цара Лава VI, кога су с разлогом, попут библијског цара Соломона, називали „Мудрим”. Када је пак у питању итересовање за историографију, са њим би се могли поредити само још један средњовековни владар овенчан епитетом мудрости, краљ Кастиље и Леона Алфонсо X, а међу ромејским владарима само још један цар-историчар, Јован VI Кантакузин, мада се он историографском раду на састављању својих мемоара посветио тек по повлачењу с престола, у тишини монашког живота. На врхунцу епохе систематизације знања, небележеног интелектуалног подухвата у размерама средњег века, он је историографској делатности пронашао одговарајуће место, исправно оценивши њен значај за ромејску државу и приметивши празнину која је на том пољу постојала током претходних више од сто година. Импазантан подухват систематизације историографске грађе који је осмислио у својим *Excerpta Historica* не само да је показао богатство историографског наслеђа, на којем је почивала и којим се напајала цариградска културна средина тог доба, него је за будућа времена сачувала одломке многих историјских списа из античких времена, која би у супротном била заувек изгубљена, а са њима и успомене и сведочанства

о бројним догађајима и личностима античке историје. Идеја да се опише период који је непосредно претходио његовом времену, а који још увек „није био предат историјској књизи”, одражавала је само природну потребу да се континуитет историографске делатност који је сезао од античких времена настави после кратког и недостојног прекида.

Његов лични допринос том оживљавању историографије у цариградској средини био је, ипак, оно што је целом подухвату дало главни печат и трајно, непролазно обележје које стоји уз његово име. Посвећен дворском церемонијалу као дипломатском изразу царске моћи, у сталном додиру са посланицима страних владара и упућен на односе с њима услед свакодневних политичких изазова, цар Константин VII је развио велико интересовање за народе који су окруживали Царство, њихов географски положај и историју, и схватио практични значај њиховог што бољег упознавања за политичке интересе Царства. Желећи да та знања пренесе свом сину и наследнику Роману II, он је саставио спис у науци познат као *De administrando imperio*, јединствено дело, без ближих паралела у византијској историографији. Показујући нескривено интересовање за суседне народе, које се може поредити само са оним какво су у својим делима показивали Херодот и Страбон, он је о њима забележио мноштво драгоцених података, заснивајући већину њих на усменим обавештењима која би добио током разговора најчешће са дипломатским представницима тих народа приликом њихових посета Цариграду. Значајан део тих података односи се на народе чија историја до тада још увек није била записана, него се чувала и преносила усменим путем обликујући се у једну историјску традицију. Управо захваљујући цару Константину VII Порфирогениту, та традиција је била забележена у тренутку када је још увек била довољно жива и не толико искварена многобројним препричавањима и преосмишљавањима, неминовних са протоком времена, које, по природи, замагљује успомену на давне догађаје и личности. Од свих народа којима су посвећени одељци царевог списка, то у највећој мери важи за јужнословенске народе Србе и Хрвате, за Угре и Печенеге. Цар, наравно, није те податке само просто записивао, него их је често и интерпретирао, попут правог историчара, а када је грађу коју је на тај начин „сакупио из од стране неких ту и тамо записаних, и из усмено пренетих извештаја” уступио својим сарадницима, који су имали задатак да поново опишу период 813–867,

неминовно је утицао и на нову интерпретацију догађаја из тог времена. Ипак, и у његовом спису и у делима насталим под утицајем тог списка или уз коришћење података из њега могу се препознати трагови његових интерпретација и разазнати оригинални подаци потекли из историјске традиције народа о којима говоре. Бележење, а тиме и очување тих историјских традиција јесте оно због чега данашњи истраживачи историје Срба и Хрвата, као и суседних Мађара, дугују захвалност ромејском цару-историчару, јер би без тога одговори на нека, чини се једноставна, питања били далеко тежи. Богата историјска грађа о Јужним Словенима и њиховој историји IX и X века, али и о другим народима који су окруживали Царство, коју је цар Константин VII Порфирогенит прикупио у свом спису *De administrando imperio*, остала је недоступна и непозната већини његових савременика и писцима наредних епоха, али је, чини се, значајније последице по историјско знање имала околност да у византијској историографији више никада није било сличног занимања за стране народе и њихову историју.

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS AND THE EARLY HISTORY OF THE SOUTH SLAVS

Summary

Constantine, the only son of Leo VI the Wise (886–912), was born on 17 or 18 May 905 from the non-marital and later contentiously legitimized relationship between his father and Zoë Carbonopsina in the Purple Chamber of the Imperial Palace in Constantinople, which would give him the life-long epithet *Porphyrogenitus* or *Porphyrogénnētos* (“born in the purple”). In 908, shortly before his third birthday, he was crowned emperor and co-ruler to his father Leo VI and uncle Alexander. After the death of the former (912) and the latter (913), he became emperor and *autokrátōr* of the Rhomaioi. His reign was remarkably long (913–959), but he wielded true power for only 16 of those 45 years: from 913 to 920, his mother Zoë acted as his regent, and for the following 25 years (920–944), Constantine was but one of the sidelined co-emperors of his father-in-law Romanus I Lacapenus. Those years, however, proved decisive for his intellectual development, the fruits of which would come to the fore in his extensive encyclopedic and, above all, historiographic opus, leaving an indelible mark on the period of his sole reign (post-944).

Constantine’s education and subsequent intellectual activity fully reflected the general flourishing of erudition in the Byzantine Empire in the 9th and 10th centuries, known as the “Macedonian Renaissance,” which began at the School of Magnaura under Emperor Michael II, *caesar* Bardas, and Patriarch Photius in the mid-9th century. The movement had strong classicist tendencies in all fields, and its most significant characteristic was the aspiration to *codify* existing knowledge known in scholarship as *encyclopedism*. That encyclopedic effort reached its peak precisely at the beginning of the sole reign of

Constantine Porphyrogenitus in 944, owing to his personal scholarly contribution and organization of the efforts to systematize the available information in the fields of history, hagiography, and court ceremonial, as well as general knowledge. Born and raised at the imperial court, the young emperor could acquire the best education in this highly erudite milieu. As the works he wrote or commissioned later, as the sole sovereign of the Byzantine Empire, show, his interests were remarkably diverse: he wrote religious poetry and took a keen interest in history, politics, military arts, and knowledge of all kinds. Contemporaries and younger authors describe him as a superior mind, an avid reader and book lover, a person who never shied away from an intellectual debate, an enthusiastic collector of manuscripts and artworks, a generous patron of men of letters and artists, and even an accomplished painter.

History had a special place among his interests. The extensive collection of excerpts from the works of classical and early Byzantine historians commissioned soon after he became sole emperor, known as *Excerpta Historica*, reveals that he had an enviable corpus of historical material from bygone times at his disposal. Classical antiquity also inspired his ambition to personally contribute to that corpus of historical knowledge through his own historiographic work on the more recent past – the century that preceded his birth and reign. The fact that, after the first half of the 9th century, historiographic activity had almost died down in Constantinople provided a special incentive for the emperor's scholarly endeavor. Hence, he thought that it was necessary to write a historical overview of the events that had happened after those of 813 recounted at the end of the *Chronicle* (Χρονογραφία, Chronographia) by Theophanes the Confessor and entrusted the task to his associate Genesisius. For his part, the emperor personally turned to the topic that concerned him the most and of which he had first-hand experience – ceremonial protocol, which he described in the two-volume work known as *De ceremoniis* (Book of Ceremonies).

Around that time (948–952), the emperor also began working on what would become his best known and most important work – *De administrando imperio*, a treatise dedicated to his son and heir Romanus II, envisaged as a handbook of sorts containing information and experiences that might be of use to a future ruler: on neighboring nations, their history, geography, customs, and relations with the Rhomaioi, and the recent reforms in the Empire that he had “discovered of [his] own wisdom” and decided to make them known to his

beloved son so that his power and might, as the Lord's chosen representative on earth, would be revealed to all nations and so that they would quake before him. The inspiration for compiling a treatise describing other nations and the Byzantines' past and current political and diplomatic relations with them stemmed from the flourishing intellectual activity that strove to systematize existing knowledge in the mid-940s, but also from the emperor's first-hand experience of intense diplomatic work and frequent contacts with foreign envoys at the imperial court in the first years of his sole reign. Unique in every way and with no close parallels in Byzantine historiography, this work offers a plethora of valuable information about the nations that surrounded the Empire – data that Constantine did not merely record but also often interpreted, as befits a true historian. In doing so, he arrived at his own interpretation of some events from 813–886 that differed from the version offered in Genesis' *On the Reigns of the Emperors*, which was one of the reasons for the emperor's dissatisfaction with the result of the task he had entrusted to Genesis.

That led the Constantine to commission the same work from a group of scholars collectively known as *Theophanes Continuatus*, who had been involved in the compiling of *Excerpta Historica*. Like Genesis, in four volumes, they described the reigns of four emperors from 813 to 867 – Leo V, Michael II, Theophilus, and Michael III, but their work more conspicuously reveals the ideological premise that those emperors, who preceded his grandfather Basil I, “were mostly evil and excelled at nothing,” and evidently draws on information from *De administrando imperio*. Constantine personally took on the task of describing the life and reign of Basil I (867–886). Although a stand-alone work, his *Vita Basilii* (Life of Basil) was believed to be the continuation of the chronography by *Theophanes Continuatus*, and is appended to it in manuscripts as its fifth book. Finally, the emperor-author wanted to write an account of his grandfather and tell the entire history of his family, but did not live to complete it. Encouraged by the information on the thematic organization of the Empire in the final section of *De administrando imperio*, in his last years the emperor set out to compile a stand-alone text about the themes of the Byzantine Empire beginning from classical antiquity. The work is known as *De thematibus*.

Constantine VII Porphyrogenitus did not live to complete the plan outlined in the foreword to the biography of his grandfather Basil I and write the entire “history of their house” up to his own time. At the time of his death on

9 November 959, the period after the end of Basil I's reign in 886 had yet to be covered in a historical overview. However, Porphyrogenitus' historiographic contributions encouraged and inspired his contemporaries to try their hand in the same field, and historiographic works recounting that period appeared soon enough. The anonymous author of the sixth book or third part of the chronography of *Theophanes Continuatus* fulfilled Constantine's wish and described the reign of his family from the death of his grandfather in 886 to 961, albeit in a markedly different ideological light. His account of that period is largely consistent with the one provided by Symeon Logothete for the post-886 period in his *Chronicle*, which recounts the events starting from the Creation. Their accounts, however, do not include many pieces of information about the history of that period recorded by Porphyrogenitus in *De administrando imperio*, which suggests that they were unfamiliar with that work.

The South Slavs entered the purview of Eastern Roman historiographers at the time of their first incursions into imperial territory in the Balkan Peninsula in the mid-6th century. Seemingly paradoxically, the larger, firmer, and more stable their presence was, the information about them in the works of Byzantine authors became increasingly scarce and never quite recovered the exhaustiveness of the data provided by 6th- and early 7th-century authors. Even the great Slavo-Avar invasion of 610–626, which marked the final Slavic conquest of the Balkans and their settlement in the Peninsula, barely makes an appearance in the works of Byzantine writers. More extensive information about that event can be found in the second volume of the collection *Miracula Sancti Demetrii* (Miracles of Saint Demetrius), the most important source on the history of the South Slavs in Greek territories in the 7th century, compiled in the late 7th century in Thessalonica by an unknown cleric of the Metropolitanate of Thessalonica. The period between the early 7th and the beginning of the 9th century generally saw a waning of historiographic activity in the Byzantine Empire, and hence scholars have no choice but to draw on early 9th-century historical accounts, such as Theophanes the Confessor's *Chronicle*, the *Breviarium* (Short History) by Patriarch Nicephorus, and the slightly later *Chronicle* by George the Monk, but the information on South Slavs in those works is even more scarce than in the sources from the earlier period and is reduced to a handful of brief notes about some events. The gap in Byzantine historiography that began with the end of the abovementioned works is also reflected in the amount of data on the South Slavs. If the information on the South Slavs had been scarce and merely

mentioned in passing in the works of the abovementioned trio of historiographers, they can barely be found at all in the following century, and what data there are concern the Slavs in Greece, with a few exceptions referring to the Slavs under Bulgarian rule, but the Byzantine sources of the period contain no mention of the Slavs in the northwestern part of the Balkan Peninsula.

Slightly more detailed data on the South Slavs appear in the *Tactica* of Leo VI, the early 10th-century account of John Caminiates, and the so-called *Scholia* by Arethas of Caesarea (ca. 932), but they refer to the Slavs in Greece and the Peloponnese. There is, however, a link between the information contained therein and the data that Constantine VII later recorded in his works. The *Tactica* by Leo VI, a treatise on the military prowess of the Byzantines and neighboring nations written in the first decade of the 9th century, is the contribution of the well-educated Leo VI to the intellectual effort to systematize the knowledge available at the time, reflecting encyclopedism as the main feature of the so-called “Macedonian Renaissance.” The information it offers about the South Slavs refers to the Slavic tribes in Greece. It could be said that, for them, Leo’s information, modest in volume but still comprehensive, represents the counterpart to the reports of his son Constantine Porphyrogenitus about their northwestern cousins, the Serbs and Croats, since they describe their origin, arrival to the south of the Balkan Peninsula, and gradual integration into the Byzantine political system, a process that also involved their Christianization. It is particularly important to note that those data were known to Constantine Porphyrogenitus and considerably influenced his interpretation of some facts about the Serbs and Croats. In the last years of Leo’s reign, John Caminiates, a priest of the cathedral church of Thessalonica, wrote his account about the Arab sack of Thessalonica in 904, offering important information about the political position of the Slavs in the themes of Thessalonica and Strymon – some of the same people whose integration into the Empire’s political system Leo VI described in his *Tactica*. Caminiates’ reports reveal the results of that process. Although Leo believes that his father, Basil I, played a decisive role in that process, it had actually begun to bear fruit already during the reign of the emperors of the previous (Amorian) dynasty. Constantine Porphyrogenitus’ own work *De ceremoniis* reports that, during the sole reign of Michael III, from 856 to 867, there was already a Slavic *archontia* in the theme of Thessalonica. In a manuscript copied in 932, Arethas, Metropolitan of Caesarea in Cappadocia and

renowned Byzantine intellectual from the second half of the 9th and the first half of the 10th century, originally from Patras in the Peloponnese, left an informative note about the reign of the Slavs in the Peloponnese that lasted 218 years (587–805). The same information appears in the so-called *Chronicle of Monemvasia* and can also be associated with the data contained in an epistle addressed by Patriarch Nicholas III Grammaticus (1084–1111) to Emperor Alexius I Comnenus. According to all three sources, the long Slavic reign in the Peloponnese ended after their defeat at the hands of the *strategos* of the theme of Peloponnesus near Patras in 805/806, an event reported in Chapter 49 of Constantine Porphyrogenitus' *De administrando imperio*.

The events of 944 marked a watershed not only in the political career of Constantine VII Porphyrogenitus but also in his literary activity, which is, of course, understandable given that, in his case, the two callings were intertwined and inextricably tied. In 943–944, due to the ill health and frailty of Romanus Lacapenus, Constantine's growing role in the management of the Empire was becoming increasingly obvious, and his takeover of supreme power was but the final act of an inevitable process. His new position at the helm of the Empire and increased involvement in imperial politics and diplomacy also gave Constantine more direct insight into the ongoing events. It has been noted that his earliest work, *Narratio de Imagine Edessena*, written to mark the solemn translation of the Holy Mandylion (one of Jesus Christ's *acheiropoieta*) from Edessa to Constantinople in August 944, was based not only on the emperor's first-hand experience but also on the information he had collected in his contacts with the members of the procession that brought the relic from Edessa, heralding the methodological approach that would characterize some of his later works, most notably *De administrando imperio*: recording data obtained through verbal contacts, i.e., in conversations or "interviews" with those who were well-informed about a particular subject.

Immediately after taking the sceptre of the Empire, the emperor set out to achieve his ambitious project of codifying the available knowledge and instructed his associates to compile the extensive *Excerpta Historica*. In line with his imperial role and inspired by the coronation ceremonies for his son Romanus II in March 946, Constantine devoted himself to studying ceremonial protocol, a topic "more befitting than any other," in an effort to renew abandoned or neglected ceremonies, preserve them for posterity, and restore the magnificence of imperial grandeur. Those were the motives that inspired

his “Explanation of the Order of the Palace” known as *De cerimoniis aulae Byzantine*. The work included two volumes, with the first (I, Chapters 1–83) describing old and forgotten ceremonies and the second (II, Chapters 1–15a) those still in use at the imperial palace, but also many other stand-alone documents that were kept in the book as a “dossier” of sorts. After the emperor’s death, Basil Lacapenus, his brother-in-law and *parakoimōmenos*, appended them to the emperor’s redaction of the book, along with a handful of his own documents, and thus gave the work its final form.

The documents preserved in the “dossier” that the emperor collected while working on *De cerimoniis* contain his earliest information on the South Slavs. The first concerns the Slavs in Greece and describes the reception of a Slavic envoy from a mysterious area called Subdelitia and the Thessalonian *archontia* at the court of Michael III (842–867) (II, 37). That is a result of the fact that those Slavs had been under Byzantine control from before and, like the information in Leo’s *Tactica* and John Caminiates’ text, it discusses the relationship between the subjugated Slavs and the imperial government in the mid-9th century. The second piece of information about the South Slavs in *De cerimoniis* concerns the Slavs in the northwestern part of the Balkan Peninsula – the Serbs and Croats. Unlike the Slavs of Greece, they were not the emperor’s subjects but a political factor in their own right and, as such, came into the diplomatic purview of the imperial palace, so the abovementioned piece of information appears in the so-called “diplomatic chapters” of *De cerimoniis*. It is the so-called “List of addresses to foreign rulers,” containing the formulae used by the imperial chancellery in its letters to address the foreign rulers and religious primates with which the palace had official diplomatic correspondence in 946. They include the rulers of the South Slavic lands – the princes of the Croats, Serbs, Zachlumi, Kanalites, Terbouniotes, Diocletians, and Moravians (Pagani), all of them known from the emperor’s contemporaneous work *De administrando imperio*. That information expressly shows that, in 946, the imperial palace had official diplomatic relations with them, and the fact that the imperial acts addressed to South Slavic rulers had the form of “orders of Christ-loving lords” reveals the emphasis on the theoretical superiority and supreme power of the Byzantine emperors over them, reflecting the emperor’s ideology about the centuries-long Byzantine rule over the South Slavs expressed at suitable places in *De administrando imperio* and the real political situation in the mid-10th century.

In the first years of his sole reign, Constantine VII Porphyrogenitus began his best known and most important work, known in scholarship as *De administrando imperio* (On the Governance of the Empire), dedicated to his son and co-emperor Romanus II, on which he worked for several years (948–952). A treatise on foreign nations and their relations with the Byzantines naturally found a place in the emperor’s project of systematizing existing knowledge, and his first-hand experience of diplomatic contacts with foreign deputations at the imperial palace had additionally encouraged his interest in the subject. The appearance of that work is thus inextricably tied to the diplomatic activities of the imperial court in the mid-940s and the information recorded in the “diplomatic chapters” of *De cerimoniis*. As his starting point, the emperor used the “List of addresses to foreign rulers” of 946 and its register of foreign heads of state with which the imperial palace had diplomatic contacts, replicating its geopolitical framework in *De administrando imperio*. In the Proem, dedicated to his son and co-ruler Romanus II, the emperor lists the five themes that he would discuss in the text. Those five themes also provide the structure of the work, which is divided into five parts, each opening with its own introduction and drawing on the statements put forth in the Proem. Additionally, the third section includes two brief introductions, meaning that it can be divided into three sub-sections. The first describes the Arabs in the Near East, North Africa and Spain, the Franks and Langobards in Italy, Venice, and Dalmatia. The second discusses the South Slavs in Dalmatia, Pechenegs, Hungarians, Kabars (Kabaroi), Great Moravia, and the road from Thessalonica to the Caucasus along the Danube and the northern shore of the Black Sea (Chapter 42). The third speaks of the Caucasian nations, i.e., Taron, Great Armenia, and the Iberians. This division clearly shows that Chapter 30 is an authentic and integral part of the work and not a later interpolation and that Chapter 29 does not belong to the South Slavic but to the Italian section of the account. The well-established division of the work into 53 chapters took place later on, during the manuscript multiplication process. Therefore, it seems apposite to reconsider the meaning of the words ἰστέον, ὅτι, and ὅτι, which appear at the beginning of some sections in the existing chapters of the text, which have been usually taken to represent “introductory formulae” for notes or material expounded for every separate piece of information in the work. However, there is a notable difference between the two: the former can introduce a complete thought because it acts as the beginning of a sentence or independent clause, while the latter

is merely a conjunction marking the beginning of a subordinate clause that cannot represent a complete thought without a prior phrase or clause. In other words, the formula ἰστέον, ὅτι can be used at the beginning of an independent, stand-alone section or a part of that section; ὅτι, however, can only appear at the beginning of phrases or clauses subordinated to a larger unit and continue an already communicated thought. That inference allows a more accurate assessment and understanding of the structure of the entire work.

As noted above, in the author's original classification and concept, Chapter 29 of *De administrando imperio* belonged to the so-called "Italian dossier," but it nonetheless contains a range of data about the South Slavic tribes that inhabited the hinterlands of the Roman Dalmatian cities. The information about the origin of the Dalmatian Romans and the Slavo-Avar conquest of Dalmatia and fall of Salona in the first section of that chapter is derived from the tradition of the Dalmatian Romans, and the identification of the Slavs and Avars was the result of the fact that they lived in the territory of Pannonia and jointly attacked Roman Dalmatia in 568–626. The report that the Slavs annihilated the Romans who inhabited the fields and hills of the Dalmatian interior preserves the memory of the process in which the Romans disappeared from the Dalmatian hinterlands and were assimilated into the Slavic population, unlike those in coastal cities, who managed to endure and retain their identity.

Data about the South Slavs in Chapter 29 is mostly concentrated in the second section and reports that the South Slavic tribes, like the cities of Dalmatia, ceased to be imperial subjects during the reign of Michael II. They were once again subjugated under Basil I and finally baptized. That is the emperor's interpretation of the information in the *Tactica* of Leo VI about the subjugation and Christianization of the Slavs during the reign of Basil I in the context of the renewed Byzantine presence in the Adriatic Sea area at the beginning of Basil I's rule, as a result of the Arab invasion of Dalmatian cities discussed further in text. The Byzantine intervention ultimately led to the joint Byzantine-Frankish siege of the Arabs in Bari, and the report about the South Slavic participation in that siege is again the result of the emperor's interpretation of the information he found in a letter from the Frankish king Louis II to his grandfather Basil I.

The last few passages in Chapter 29 describe Dalmatian cities and islands. They follow the same pattern: providing basic information about the geographic position of a given city, the etymology of its name, a description of the relics

of saints kept there, and its most notable churches, not unlike the much shorter description of Venetian cities and islands in Chapter 27, suggesting that the description of the Dalmatian cities and islands was written by the same hand and based on the same method like the geographic data about Venice and, no doubt, the locations covered in the rest of the emperor's text.

Chapter 30 discusses the Slavic part of Dalmatia and addresses “those who are inquiring into the taking of Dalmatia [and] how it was taken by the nations of the Slavs.” The account describes the early history of the Slavic Croats in Dalmatia, the geographic position of the Slavic principalities, and the relations between the Slavs and the Dalmatian Romans. It continues uninterrupted throughout the chapter, with no separate sections introduced with *ιστεον, οτι, or οτι*, but the role of those phrases is taken over by *εντευθεν εστιν μαθειν* and *διηγητεον* from the beginning of the account. The geographic position of Dalmatia described here corresponds to the one implied in Chapter 29. The story of the Avar conquest of Dalmatia in the first part of the section is essentially the one recounted in Chapter 29 and is replicated from it but here, unlike the version in Chapter 29 where the Slavs are identified with the Avars, only the latter appear as the conquerors of Dalmatia because the section then explains that the Croats, i.e., Slavs, came to Dalmatia and drove out the Avars, leading the emperor to infer that the Avars had taken Dalmatia before the Slavs.

The account of the Avar conquest of Dalmatia and the fall of Salona is followed by a separate chapter recounting the origin and history of the Croats. It reports that the Croats are descended from the “White Croats” of Bohemia, their arrival in Dalmatia under the leadership of five brothers and two sisters in the early 7th century, their conflicts with the Avars and expulsion of the Avars from Dalmatia after 626, the contemporary position of the “White Croats,” the settlement of some Croats from Dalmatia in Lower Pannonia and the relations between the Croat and Pannonian prince in the 9th century, the long Croat subjugation to the Franks from the beginning of the 9th century to 870, their revolt, seven-year struggle and eventual triumph over the troops of their leader Kotzilis (Kocel) in 876, and their Christianization in the time of “their prince Porinos” (Borna) in the late 810s. That information derives from the Croat national tradition and represents the Croat *origo gentis* but the complete account was compiled and given shape, based on the information he had obtained in conversations with the Croats themselves, personally by Constantine

VII Porphyrogenitus, with very few interventions and interpretations. Having recounted the earliest history of the Croats, the author offers geographic data and a description of the *županias* that the Croats inhabited.

That is followed by a geographic description of the South Slavic provinces, which represents the next section in Chapter 30. The geographic demarcation of the South Slavic provinces along the Adriatic Sea fully corresponds to the ones used by the emperor to delineate the borders of ancient Dalmatia at the beginning of Chapter 30, which suggests that the same applies to their territory in the hinterlands and that their northern frontier ran along the Danube and Sava rivers. That also indicates that both excerpts belong to the same well-rounded section, which first delineates the territory of Dalmatia and then the political borders between the Slavic provinces within that area. The text between the two excerpts explains how the Slavs took the Dalmatian hinterlands drawing on the data from Chapter 29 and adding the information from the Croat *origo gentis*, thus forming a coherent narrative. Since Constantine VII Porphyrogenitus personally recorded the information derived from the tradition of the Dalmatian Romans and the Croat *origo gentis*, it seems probable that the geographic data recorded in Chapter 30, which belong to the same thematic and narrative whole, were also obtained by the emperor. The closing part of Chapter 30 discusses the Dalmatian Romans whom the Slavo-Avar conquests had forced to retreat to the coastal cities and their everyday life in those circumstances. It draws on the acts that Basil I issued to the inhabitants of the Dalmatian cities in an effort to regulate the relations between them and the neighboring Slavs.

Chapter 31 recounts the history of the Croats. All of its sections begin with *ὅτι*, which suggests that the entirety of the chapter was conceived as a direct continuation of the introductory account of the Slavs in Dalmatia from Chapter 30. The first section once again tells the story of the origin of the Croats, their arrival in Dalmatia, and Christianization, albeit in a slightly different version than the one in Chapter 30. However, the section was written based on the information provided in Chapters 29 and 30. Here, the emperor reinterprets and chronologically places them in the reign of the Byzantine emperor Heraclius, in line with his oft-mentioned ideological premise that the Slavs in Dalmatia were subjugated to the Roman emperor “from the beginning, that is, ever since the reign of Heraclius.”

After a short passage about the Roman monuments in the land of the Croats in Salona, near Split (Spaleto), which draws on the data about Split from the beginning of Chapters 20 and 30, the emperor presents new information about the history of the Croats, describing the events that took place during the reign of the Croatian princes Trpimir from the mid-9th century and his son Krešimir in the early 10th century. The report that the Bulgarian ruler never attacked the Croats except during the reign of Boris Michael and the fact that the description of the situation in Croatia fails to mention the offensive of Boris Michael's son Simeon against the Croats in 926/927 suggests that this information was obtained before that event took place. These passages include a list of “the inhabited cities” of Croatia – the first list of “inhabited cities” in the South Slavic lands that will be given for each of them in Chapters 32–36. The final section of Chapter 31 revisits the topic of the Croatian ancestral land, “Old” or “White” Croatia, from whence the Croats of Dalmatia originate, rounding off the story about them.

Chapter 32 of *De administrando imperio*, entitled “Of the Serbs and the country they now dwell in,” includes three sections. The first begins with the introductory phrase Ἰστῆον, ὅτι, the first of its type after those at the beginning of Chapter 30 (ἐντεῦθεν ἔστιν μαθεῖν, διηγητέον); the other two, however, begin with just ὅτι, like all the sections in the following chapters (33–36). This suggests that, in the original structure of the emperor's work, that section marked the beginning of a new thematic unit that included Chapter 32 (on the Serbian principality) and Chapters 33–36, which discuss the Serbian coastal tribes, forming a unitary account of the Serbs.

The first and most important part of that account, the opening section of Chapter 32, provides a description of the origin of the Serbs and their history from the 7th to the 10th century, with accurate data about the genealogy of the Serbian princely family and numerous details about various events that become increasingly abundant as the author's story draws closer to his own time. The first part relates that the Serbs are descended from the unbaptized Serbs, also known as “White,” who live on the other side of Hungary, in a land “called by them Boiki”; that two brothers succeeded their father who was the leader of the Serbs and that one of them took “one half of the folk” and, in the first decades of the 7th century, came to the province of Thessalonica, the land henceforth known as Serbia. After some time, the emperor continues, they decided to return home but changed their mind when they

reached Belgrade and settled in the territories they still inhabit; later on, Roman priests came and baptized them. Those data are derived from the Serbian national tradition and represent the Serbian *origo gentis* but were recorded and formulated by Constantine VII Porphyrogenitus, who also supplemented and placed them into the broader context of his story about the Slavic settlement of Roman Dalmatia during the reign and owing to the efforts of the emperor Heraclius. The Serbian history related in Chapter 32 continues where their *origo gentis* left off – in other words, the Serbian *origo gentis* from the beginning of the section is just the introductory part of the uninterrupted account of Serbian history in the first section of Chapter 32, suggesting that the information recorded in it comes from the same source as the data in the rest of the chapter. The association of Serbian history with the family history and genealogy of the ruling family suggests that they were obtained from a source close to the Serbian ruling circles.

Since this account only covers the period up to the reign of Romanus Lacapenus, there is no doubt that it was recorded before 944, but it seems to have been written down by Porphyrogenitus personally based on the information that had come from the Serbs themselves. It covers the Serbian *origo gentis* (origin, settlement, and Christianization) and history from the 7th to the 10th century, with detailed information about the genealogy of the ruling family and an overview of Serbo-Bulgarian relations. The data becomes increasingly abundant as the time when they were recorded draws nearer, starting from the opening overview of a number of unnamed princes and the list of the first rulers known by name, to more substantial information about the conflicts with the Bulgarians in the time of Prince Vlastimir and his sons Mutimir, Strojimir, and Gojnik, to the description of their falling out and family relations, ultimately becoming a chronicle of the reigns of the Serbian princes Prvoslav (891–892), Peter (892–917/918), Paul (917/918–921), Zacharias (921–925/926), and Časlav (from 927/928). However, this original account of Serbian history, which Porphyrogenitus heard from his Serbian source no later than 944, known in scholarship as the “Chronicle of the Serbian rulers,” did not survive unchanged in Chapter 32. The version related in that chapter is a result of the emperor’s reworking, which could have included some other parts of the text in addition to the opening part.

In any case, Porphyrogenitus’ reports about Serbian history in Chapter 32 of *De administrando imperio* come to an end with his information about

Prince Časlav and his relations with Romanus Lacapenus. The end of that narrative also marked the disappearance of any reports concerning early Serbian history in Byzantine sources for a long while. When they eventually resurfaced in the middle of the following century, they were not nearly as informative and eloquent. The claim in the next section that the Serbs were always subjugated to the Roman emperor and never to the archon of Bulgaria seems to mirror the corresponding report in Chapter 31, which says the same of the Croats. The last section in Chapter 32 contains a list of “inhabited cities” in Serbia and includes the first reference to Bosnia in historical sources as a constituent part of contemporary Serbia.

Chapter 33 is dedicated to the “Zachlumi” and comprises three sections, each beginning with ὄτι, which means that, in the original structure of *De administrando imperio*, they belonged to the same thematic unit that begins with the first section of Chapter 32 and is entirely dedicated to the Serbs. Those sections first offer general information about the Zachlumi and their land, their Serbian origin, and the etymology of their name, mostly based on the data contained in Chapters 29, 31, and 32. The only historical information about them concerns their prince, Michael, and the origin of his family. The chapter ends with the list of “inhabited cities” in their country.

Chapter 34 discusses the Terbouniotes (people of Terbounia/Trebinje) and the Kanalites (people of Kanali/Konavle). The emperor’s account opens with the statement that the “country of the Terbouniotes and the Kanalites is one.” His understanding of the Kanalites as a reality of his time, along with some other claims in Chapters 32 and 34 and the inclusion of the “archon of Kanali” in the “List of addresses to foreign rulers” from 946, suggests that Kanali/Konavle was a separate political entity when *De administrando imperio* was written. With the claim that the Terbouniotes and the Kanalites “are descended from the unbaptized Serbs,” from the *archon* who brought the Serbs to the Balkans to the *archon* Vlastimir, they are not only ethnically associated with the Serbs but also politically linked with the Serbian princely family. The report that Vlastimir married his daughter to Krajina, son of the *župan* of Terbounia (Trebinje), describes the establishment of Terbounia as a Serbian principality in its own right by its separation from the Serbian Princedom in the mid-9th century. That leads us to the question of the initial political position of the remaining Serbian coastal lands because the political landscape of the Serbian territories that Porphyrogenitus describes in this

work reflects the situation of his time, but not necessarily the state of affairs in earlier centuries. The fact that both Zachlunia and Terbounia took their name from the *župa* that served as their respective political centers could suggest that the formation of the Terbouniotes and the Zachlumi as separate tribes was the result of political organization, i.e., of the establishment of separate principalities from which they took their names. The genealogy of the ruling family is the only historical information about Terbounia and Kanali recorded in Chapter 34, and since those data are presented in the context of Serbian history and in relation to the genealogy of the Serbian princely family known from Chapter 32, it is entirely possible that they come from the same source as the corresponding information in Chapter 32. True to form, the author adds some information about the etymology of the names Terbounia and Kanali and a list of their “inhabited cities.”

Chapter 35 describes the “Diocletians and the country they now dwell in” in two sections beginning with *ὅτι*, suggesting that, in the original structure of *De administrando imperio*, both sections about the Diocletians were conceived as parts of the Serbian segment. The first section reuses the information recorded in Chapters 29, 31, and 32, and the second contains the list of “inhabited cities.” Except for a general overview, neither of the two sections provides any historical data about Diocleia (Duklja) or the Diocletians, with no reference to their princely family. A comparison with the accounts about Terbounia and Kanali reveals that this principality, like the other two, also took its name from a toponym associated with its political center but territorially too narrow to reflect the geographic identity of a larger community. In the case of the Diocletians, the toponym first lent its name to the principality, and then its inhabitants took their name from the eponymous principality. That would suggest that the formation of the Diocletians as a separate Serbian tribe was the result of political organization and the establishment of a separate Diocletian principality. As for the list of “inhabited cities,” this is the only one that describes them as *μέγαρα κάστρα οἰκούμενα*, which is more likely to mean “old inhabited cities” than “large inhabited cities,” suggesting that those were old Roman cities that had not been destroyed in the Slavic invasion but merely passed into Slavic hands.

The final chapter of the Serbian segment and, at the same time, the entire “South Slavic dossier” in *De administrando imperio* concerns the “Pagani, also called Arentani, and the country they now dwell in.” Both its sections

begin with *ὄρι* and represent dependent parts of the larger segment dedicated to Serbian history. The first, compiled using data from Chapters 29, 31, and 32, emphasizes their Serbian descent and discusses the etymology of their name, explaining that they were not baptized at the same time as all other Serbs. The final section is the list of the “inhabited cities” and islands that the Pagani possess. The Chapter 29 report that they remained “unbaptized” for longer than other South Slavic tribes is explained by their inhabiting “inaccessible and precipitous places,” which suggests that the Christianization process of the South Slavs – and, consequently, the differentiation of the Arentani (or the Narentines) from the other Serbs – had started before they began to settle on the Adriatic islands. Unlike the Zachlumi, Terbouniotes, and Diocletians, the names used for the Arentani in the sources (Arentani, Pagani, Mariani) are derived from geographic terms or some other characteristics that reflected the identity of the broader community and were not necessarily associated with political organization. That leads us to the conclusion that they became a distinct part of the Serbian community before the other tribes and that their differentiation was not the result of political organization. A list of the islands inhabited by the Arentati also appears in the geographic description of Slavic Dalmatia in Chapter 30 compiled personally by Porphyrogenitus, but here they are listed together with the “inhabited cities” of Pagania in the same section. The concept of “inhabited cities” is clearly inextricable from that of “uninhabited” or “deserted cities,” which the emperor also mentions, but since they appear in the same context in various parts of his work, their origin should probably be sought in Porphyrogenitus’ own geographic perception.

Some information of relevance for the history of the South Slavs and the South Slavic territories appears outside of the chapters dedicated to them in *De administrando imperio*, in the account of the Magyars (“Turks”), their northern neighbors. At the beginning of Chapter 13, Porphyrogenitus describes the geographic position of the Magyars in the Pannonian Basin and notes that “on the side of the mountains the Croats are adjacent” to them, which is consistent with the report in Chapter 40 that “the neighbors of the Turks are... on the southern [side] the Croats.” The *mountains* mentioned here have the same meaning as in the geographic description of the South Slavic principalities in Chapter 30 and refer to the Dinaric Alps, the mountain range that separated the Adriatic and the Danubian basins, meaning that

the Magyars controlled the entire territory of Lower Pannonia after their destruction of the Principality of Lower Pannonia ca. 900. That is further supported by the fact that the list of the Croatian *župas* in Chapter 30 does not include any territories north of Velika Kapela.

Porphirogenitus' description of the position of "Great" or rather "Old" Moravia – a subject that has long been a point of contention among scholars – shows that, for him, Moravia was not the southern neighbor of the Magyars, but the very land that the Magyars conquered and settled in. As for the expanse of the territory they controlled, Porphirogenitus offers some information about the now Serbian Danubian Basin, which shows that the Magyar territory in the south reached the Danube, which separated the Magyars from the Bulgarians, implying that Belgrade belonged to the former group. That, in turn, is directly tied to his report in Chapter 32, which claims that Belgrade belonged to the Romans when the Serbs arrived during the reign of Heraclius because Bulgaria was not yet under Byzantine control. On the other hand, the report that the Magyars lived between the Danube and Sava rivers reveals that the Magyars (rather than the Bulgarians) controlled Sirmium.

The Slavs are mentioned once more in *De administrando imperio*: in Chapters 49 and 50, the fifth thematic segment of the work, which describes the recent internal reforms in the Byzantine Empire. Those Slavs were the Slavs of the Peloponnese and, as such, part of the Empire rather than a foreign nation like those discussed earlier. Chapter 49 relates the subjugation of the Slavs of the Peloponnese to the imperial throne in the early 9th century, during the reign of Nicephorus I, also recounted in the Chronicle of Monemvasia and the note of Arethas of Caesarea. Porphirogenitus mentions the miracle of the holy apostle Andrew the First-called and the decree that made the defeated Slavs subject to the metropolitanate ("metropolis") of Patras. However, the emperor is unaware of the 218-year-long rule of the Slavs in the Peloponnese that preceded this event and is mentioned in other sources.

The subjugated Slavs in the Peloponnese continued to rebel against imperial rule, as noted in the first section of Chapter 50, in which Porphirogenitus describes their revolt in the time of the emperors Theophilus and Michael III. The rebellion was put down after 842, at the beginning of Michael's sole rule, and the Slavic tribes were subdued again – all except the Milingoi and Ezeritai, who continued their rebellion after having retreated

to the inaccessible slopes of the mountain range Taygetus (“Pentadaktylos”). After those two tribes were ultimately vanquished, they were forced to pay high tributes, but they revolted again under Romanus Lacapenus and were once again defeated and subjugated. The following section in Chapter 50 begins with the claim that the inhabitants of the city of Maïna were not of the “race of the aforesaid Slavs, but of the ancient Romans,” followed by the story of the Peloponnesian Maïnans and their Christianization in the time of Basil I, marking the last of the references to the South Slavs in Porphyrogenitus’ *De administrando imperio*.

While he was working on *De administrando imperio*, in 949, Constantine VII Porphyrogenitus launched one of his most ambitious political initiatives: the attack on Crete to liberate the island from Arab rule. Although the attempt ultimately failed, the offensive policy against the Arabs in the East launched by his predecessors would soon bear fruit. The relations with the Arabs in the extreme west of the known world, the Umayyads in Spain, were on the rise; the emperor was au courant with the developments in Italy and East Francia; in the north, the Empire had peaceful relations with the Bulgarians after the incursion of 943; the Magyars had also ceased their attacks and would not attack the Empire again until the last year of Porphyrogenitus’ life (959); finally, no known Russian or Pecheneg raids took place in that period. Therefore, it could be said that the diplomatic strategy that Porphyrogenitus formulated and described in the first of the five segments of *De administrando imperio* was indeed effective in practice. Although there is no doubt that the diplomatic contacts between the imperial palace and the representatives of the South Slavic principalities, such as those from the preceding decade reported in *De administrando imperio*, must have continued, the works created in Porphyrogenitus’ intellectual circle in the decade after the writing of the work, with some minor exceptions, offer very little new information about the South Slavs.

As noted above, after he finished *De administrando imperio*, Constantine VII Porphyrogenitus commissioned a group of his associates to compile a new overview of the events of 813–867 that Genesisius had already recounted but reserved the task of describing the life and reign of his grandfather Basil I (867–886) and the following emperors for himself. He now had at his disposal the evidence he had collated and processed in *De administrando imperio* and made it available to the abovementioned scholars who worked on more recent history (813–867) and had compiled the first four books of the

chronography of *Theophanes Continuatus*. It is precisely for that reason that, in the volume dedicated to the rule of Michael II (820–829), Byzantine losses in the West during his reign include Calabria and Longobardia and Dalmatia besides Crete, Sicily, and the Cyclades. That information was taken directly from Chapter 29 of *De administrando imperio*.

The emperor made even more extensive use of Chapter 29 of *De administrando imperio* as a source of information for *Vita Basilii* (Life of Basil), the biography of his grandfather, Emperor Basil I. Passages 52–58, which open the second part of the account of Basil's reign dedicated to the circumstances in the West, are merely a rewording and insignificant reworking of the data contained in Chapter 29 of *De administrando imperio*. The main difference between the account in *Vita Basilii* and the corresponding section in Chapter 29 of *De administrando imperio* is that the former places the insurgency of the South Slavic tribes during the reign of Basil's immediate predecessor on the throne Michael III (842–867), rather than Michael II. Unlike the authors of the second book of *Theophanes Continuatus*, who retain the original dating of this event from Chapter 29 in *De administrando imperio*, in *Vita Basilii*, Porphyrogenitus goes a step further in his reinterpretation of the events that took place during the reign of the Amorian dynasty. Thus, just like in Chapter 29, in which he used the known Byzantine losses in the west under Michael II to contextualize the possessions lost in Italy and Dalmatia, he now finds a similar context for his general assessment of Michael II's reign as disastrous. In passages 52–54 of *Vita Basilii*, Porphyrogenitus finalized his interpretation of the events that had taken place in the early years of his grandfather's reign. If the information provided about those developments in Chapter 29 of *De administrando imperio* represented raw historical material, it could be said that, in *Vita Basilii*, it evolves into a veritable historical account, aptly reflecting the fundamental difference between the emperor's two works. *Vita Basilii* provides just one piece of information about the South Slavs of independent value: the report in section 66 about the participation of the Slavs in the offensive of protovestiarius Procopius in Italy (880). It refers to the Slavs from the southern part of the Balkan Peninsula, the ones mentioned in Leo VI's *Tactica*, which also reports that Basil I "trained them to take part in warfare against those nations warring against the Romans."

De thematibus was probably Porphyrogenitus' last work and was written shortly before his death. The text offers just a handful of relevant data

about the early history of the South Slavs. The most extensive among them is the report in the section on the theme of Strymon, which claims that Justinian II settled the Slavs (“Scythians”) in the hills and gorges of Strymon, which points to his Balkan offensive in 688. In the chapter about the theme of Peloponnesus, the emperor asserts that, after the centuries-long Byzantine rule, “all the country was slavized and became barbaric,” but only after the plague in the time of Constantine V (mid-8th century). That once again confirms that he was not aware of the 218-year-long Slavic rule in the Peloponnese. Hence, knowing that their rule had come to its end under Nicephorus I in the early 9th century, he placed the beginning of their presence in the peninsula and their rule merely a decade or two earlier. In the chapter on the theme of Dyrrhachium, Dalmatia is mentioned as a region of Italy, which points to the emperor’s understanding of Dalmatia’s connection with Italy, also reflected in the fact that the chapter on Dalmatia in *De administrando imperio* was originally conceived as part of the “Italian dossier.” Finally, in the chapter on the theme of Langobardia, the emperor retells the story about the Arab raid of Dalmatian cities, the intervention of the imperial fleet, and their retreat to Langobardia, known from Chapter 29 of *DAI* and *Vita Basilii* and derived from those sources.

Those who wrote immediately after Porphyrogenitus’ death, such as the still unidentified author of the sixth book of *Theophanes Continuatus* and Symeon Logothete, are unfamiliar with the extensive body of material on South Slavic history in the first half of the 10th century described in the emperor’s *De administrando imperio*. Their works offer just one piece of information about the South Slavs in that period: the report about the attack of the Bulgarian ruler Simeon against the Croats and the Croat-Bulgarian enmity at the time of his death in 927, which is totally independent from Porphyrogenitus’ report of the same event in Chapter 32 of *De administrando imperio*.

Porphyrogenitus’ claims about the South Slavs are also absent from the *Chronicle of Pseudo-Symeon*, written during the reign of Basil II (976–1025) – even those that made their way from Chapter 29 in *De administrando imperio* into the chronography of *Theophanes Continuatus* and *Vita Basilii*. The rich historical material about the South Slavs and their 9th- and 10th-century history that Constantine VII Porphyrogenitus had collated in his *De administrando imperio* remained inaccessible and unknown to the authors who worked in the following centuries. John Skylitzes includes only the data

about the South Slavs from *Vita Basilii*, and even those are absent from the chronicle of John Zonaras. In any case, of all the information collected by Porphyrogenitus in *De administrando imperio*, later Byzantine historiographers seem to have been aware only of the data subsequently included in *Vita Basilii* and the chronography of *Theophanes Continuatus*. *De administrando imperio* remained a strictly confidential text accessible only to the emperor's most intimate circle and was consequently unknown to learned contemporaries such as John Skylitzes or the slightly younger John Zonaras even when the only known copy of the manuscript was made for *caesar* John Ducas in the last decades of the 11th century.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Ann. Alamannici = Annales Alamannici, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores I, Hannoverae 1826, 22–60.
- Ann. Baresnes = Annales Baresnes, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores V, Hannoverae 1844, 51–56.
- Ann. Beneventani = Annales Beneventani, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores III, Hannoverae 1839, 173–185.
- Ann. Bertiniani = Annales Bertiniani, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores I, Hannoverae 1826, 419–515.
- Ann. Fuldenses = Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhardo Fuldensibus Seligenstadi, Fuldae Mogontiacy conscripti cum continuationibus Ratisbonensi et Althensibus, post ed. *G. H. Pertz* recog. *F. Kurze*, MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 7, Hannoverae 1891.
- Ann. Guelferbytani = Annales Gualferbytani, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores I, Hannoverae 1826, 23–46.
- Ann. Ragusini Anonymi = Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, ed. *N. Nodilo*, Zagrabiae 1883.
- Ann. Regni Francorum = Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi, post ed. *G. H. Pertzii* recog. *F. Kurze*, MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 6, Hannoverae 1895.
- Anonymi Gesta Hungarorum = Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum, edited, translated and annotated by *M. Rady*, *L. Veszprény*. Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per tartaros facta, translated and annotated by *J. Bak*, *M. Rady*, Budapest – New York 2010.
- Bately*, Old English *Orosius* = *J. Bately*, Old English *Orosius*, London 1980.
- Belke*, *Soustal*, Byzantiner = *K. Belke*, *P. Soustal*, Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio gennante Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos, Wien 1995.
- Beševliev*, Inschriften = *V. Beševliev*, Protobulgarische Inschriften, Berlin 1963.
- Caminiates = Ioannis Caminiatae De expugnatione Thessalonicae, ed. *G. Böhlig*, Berlin – New York 1973 (CFHB 4).
- CD = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I, edd. *M. Kostrenčić*, *J. Stipišić*, *M. Šamšalović*, Zagreb 1967; II, ed. *T. Smičiklas*, Zagreb 1904.
- CFHB = Corpus Fontium Historiae Byzantinae
- Chronicle of John, Bishop of Nikiu = The Chronicle of John, Bishop of Nikiu. Translated from Zotenberg's Ethiopic text by *R. H. Charles*, London – Oxford 1916.
- Chronicle of Theophanes = The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813, Translation, Introduction and Commentary by *C. Mango*, *R. Scott*, Oxford 1997.
- Chronicon paschale = Chronicon paschale I–II, ed. *L. Dindorf*, Bonnae 1832 (CSHB).
- Chronicon Salernitanum = Chronicon Salernitanum. A Critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources and on Language, ed. *U. Westerbergh*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 3, Stockholm – Lund 1956.
- Chronicon Venetum = Iohannis diaconi chronicon Venetum et Gradense, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores VII, Hannoverae 1846, 1–47.

- Cinnamus = Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnae 1836 (CSHB).
- Constantine Porphyrogenitus Three Treatises = Constantine Porphyrogenitus. Three Treatises on Imperial Military Expeditions, ed. J. F. Haldon, Vienna 1990 (CFHB 28).
- Constantine Porphyrogenetos, Book of Ceremonies = Constantine Porphyrogenetos, The Book of Ceremonies I–II, transl. A. Moffatt, M. Tall, Canberra 2012.
- Constantini Imperatoris Porphyrogeniti, De administrando imperio, ad Romanum F. Liber nunquam antehac editus, ed. I. Meursius, Lugduni Batavorum 1611.
- Constantinus et Methodius Thessalonicenses = Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes, edd. F. Grivec, F. Tomšič, Radovi Staroslavenskog instituta 4 (1960).
- Conversio = Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien, herausg., übersetzt, kommentiert, von H. Wolfram, Ljubljana/Laibach 2012.
- Cosmae Pragensis Chronica = Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. B. Bretholz, MGH, Scriptores rerum Germanicarum Nova series II, Berlin 1923.
- Cronaca di Monemvasia = Cronaca di Monemvasia, ed. I. Dujčev, Palermo 1976.
- CSHB = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
- DAI = Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967² (CFHB 1).
- Darrouzès, Epistoliers byzantins = Epistoliers byzantins du Xe siècle, ed. J. Darrouzès, Paris 1960.
- De cerimoniis = Constantini Porphyrogeniti imperatoris De cerimoniis aulae byzantinae I–II, ed. J. J. Reiske, Bonnae 1829–1830 (CSHB).
- De thematibus = Costantino Porfirogenito De thematibus, ed. A. Pertusi, Roma 1952.
- Dumbarton Oaks Seals = Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I–V, edd. J. Nesbitt, N. Oikonomides, E. McGeer, Washington 1991–2005.
- Eparchenbuch = Das Eparchenbuch Leons des Weisen. Einführung, Edition, Übersetzung und Indices, von J. Koder, Wien 1991 (CFHB 33).
- Excerpta de legationibus = Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. I. Excerpta de legationibus: I, Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes; II, Excerpta de legationibus gentium ad Romanos, ed. C. de Boor, Berlin 1903.
- Excerpta de virtutibus et vitiis = Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. II. Excerpta de virtutibus et vitiis I–II, edd. Th. Büttner-Wobst, A. G. Roos, Berlin 1906–1910.
- Fredegarii chronica = Fredegarii et aliorum chronica. Vitae Sanctorum, ed. B. Krusch, MGH, Scriptores rerum Merovingicarum II, Hannoverae 1888.
- Gelzer, Ungedruckte II = H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistumerverzeichnisse der orientalischen Kirche II, Byzantinische Zeitschrift 2 (1893) 22–72.
- Genesisius = Iosephi Genesisii Regum libri quattuor, edd. A. Lesmueller-Werner, I. Thurn, Berlin – New York 1978 (CFHB 14).
- Georgius Monachus = Georgii Monachi Chronicon I–II, ed. C. de Boor, Lipsiae 1904.
- Georgius Monachus Continuatus = Georgii Monachi Vitae imperatorum recentiorum, Theophanes Continuatus et all., 763–924.
- Gesta = Gesta regum Sclavorum I–II, прир. Д. Кунчер, Т. Живковић, Београд 2009.
- Giorgio di Pisidia = Giorgio di Pisidia, Poemi I. Panegirici epici, ed. A. Pertusi, Ettal 1959 (Studia Patristica et Byzantina 7)

- Grégoire*, "Scriptor Incertus" = *H. Grégoire*, Un nouveau fragment du "Scriptor Incertus de Leone Armenio", *Byzantion* 11 (1936) 417–427.
- Gregorii I registrum = Gregorii I papae Registrum epistolarum I–II, edd. *P. Ewald, L. Hartmann*, MGH, Epistolae I–II, Berolini 1891–1899.
- Hieroclis Synecdemus = Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum, ed. *G. Parthey*, Amsterdam 1967².
- Ignatios Diakonos = Ignatios Diakonos und die Vita des Hl. Gregorios Dekapolites, Edition und Kommentar von *G. Makris*, mit einer Übersetzung der Vita von *M. Crontz*, Stuttgart – Leipzig 1997 (*Byzantinisches Archiv* 17).
- Isidori Hispalensis chronica = Isidori Iunioris episcopi Hispalensis chronica maiora, ed. *Th. Mommsen*, MGH, Auctores antiquissimi XI, Berolini 1894, 391–488.
- Ius canonicum Graeco-Romanum, *Patrologia Graeca* 119, 725–1298.
- Johannis VIII epp. = Registrum Johannis VIII. papae, ed. *E. Caspar*, MGH, Epistolae VII. Epp. Karolini aevi V, Berolini 1928, 1–272; Fragmenta registri Johannis VIII. papae, ed. *E. Caspar*, ibidem, 273–312; Johannis VIII. papae epistolae passim collectae, edd. *E. Caspar, G. Laehr*, ibidem, 313–329; Johannis VIII. papae epistolae dubiae, ed. *E. Caspar*, ibidem, 330–333.
- Kleinchroniken = Die byzantinische Kleinchroniken I–III, ed. *P. Schreiner*. 1. Teil: Einleitung und Text; 2. Teil: Historischer Kommentar; 3. Teil: Teilübersetzungen, Addenda et Corrigenda, Indices, Wien 1975–1979 (CFHB 12).
- Kolias*, Léon Choïrosphactès = *G. Kolias*, Léon Choïrosphactès magistre, proconsul et patrice. Biographie - Correspondance (texte et traduction), Athens 1939.
- Kos*, Gradivo = *F. Kos*, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I (l. 501–800), Ljubljana 1902; II (l. 801–1000), Ljubljana 1906.
- Lemerle*, Miracles I–II = Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius I–II, ed. *P. Lemerle*, Paris 1979.
- Leonis Grammatici Chronographia = Leonis Grammatici Chronographia, ed. *Imm. Bekker*, Bonnae 1842, 3–331 (CSHB).
- Liber pontificalis = Liber pontificalis I–II, ed. *L. Duchesne*, Paris 1886–1892.
- Life of Clement = *I. Iliev*, The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A critical edition, *Byzantinobulgarica* 9 (1995) 62–120.
- Liudprandi Opera = Liudprandi Cremonensis Opera omnia. Antapodosis, Homelia paschalis, Historia Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana, cura et studio *P. Chiesa*, Turnholt 1998 (*Corpus Christianorum*. Continuatio mediaevalis 156).
- Livre des cérémonies = Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des cérémonies I–V, éd. *G. Dagron et al.*, Paris 2020 (CFHB 52).
- Lupus Protospatarius = Lupi Protospatarii annales, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores V, Hannoverae 1844, 52–63.
- Mansi* = Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, ed. *J. D. Mansi*, I–XXXI, Florentiae – Venetiis 1758–1798 (= Parisiis 1901–1927).
- MGH = Monumenta Germaniae Historica
- Narratio de imagine Edessena = Narratio de imagine Edessena, ed. *M. Guscini*, Image of Edessa, 7–69.
- Nejstarší kronika česká = *J. Pekař*, Nejstarší kronika česká ku kritice legend o Sv. Ludmile, Sv. Václavu a Sv. Prokopu, Praha 1903.
- Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica, ed. *C. de Boor*, Lipsiae 1880, 79–135.

- Nicetas David, *The Life of Patriarch Ignatius*, edd. *A. Smithies, J. M. Duffy*, Washington 2013 (CFHB 51).
- Nikephoros = Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History, Text, translation and commentary* by *C. Mango* (CFHB 13), Washington 1990.
- Notitiae = Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae, *texte critique, introduction et notes* par *J. Darrouzès*, Paris 1981.
- Oikonomidès*, *Listes* = Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, *introduction, texte, traduction et commentaire* par *N. Oikonomidès*, Paris 1972.
- Orbini*, *Regno degli Slavi* = *M. Orbini*, *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro 1601.
- Origo gentis Langobardorum* = *Origo gentis Langobardorum*, ed. *G. Waitz*, MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum*, Hannoverae 1873, 1–6.
- Pauli Historia Langobardorum* = *Pauli Historia Langobardorum*, edd. *L. Bethmann, G. Waitz*, MGH, *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum*, Hannoverae 1878, 12–187.
- PG = *Patrologia Graeca*
- Photii Lexicon* = *Photii patriarchae Lexicon I–III*, ed. *Ch. Theodoridis*, Berlin 1982–2013.
- Photius, Bibliothèque* = *Photius, Bibliothèque I–VIII*, éd./trad. *R. Henry*, Paris 1959–1977.
- PL = *Patrologia Latina*
- Polybius* = *Polybii Historiae I–VI*, edd. *L. Dindorf, Th. Büttner-Wobst*, Lipsiae, 1882–1904.
- Procopii De aedificiis* = *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, ed. *J. Hauriy*, IV. *De aedificiis libri VI*, Lipsiae 1964.
- Pseudo-Symeon* = *Symeonis Magistri ac Logothetae Annales, Theophanes Continuatus et all.*, 603–760.
- Quellen* = *Quellen zur Geschichte des 7. und 8. Jahrhunderts*, hrsg. von *H. Wolfram, H. Haupt, A. Kusternig*, Darmstadt 1982.
- Ravennatis anonymi Cosmographia* = *Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonos Geographia*, edd. *M. Pinder, G. Parthey*, Berolini 1860.
- Regesten* = *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453. I/2. Regesten von 867–1025*, edd. *F. Dölger, A. Müller*, München 2003.
- Reginonis Chronicon* = *Reginonis Chronicon*, ed. *F. Kurtze*, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 50*, Hannoverae 1890.
- Romualdi Salernitani Chronicon* = *Romualdi Salernitani Chronicon*, ed. *C. A. Garufi*, *Rerum Italicarum Scriptores VII/1*, Città di Castello 1935.
- S. Agathonis pape epp.* = *S. Agathonis pape epistolae*, PL 187, 1161–1260.
- Sborník památek o sv. Václavu a sv. Lidmile* = *Sborník staroslovanských literárníich památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, ed. *J. Vajs*, Praha 1929.
- Schlumberger*, *Sigillographie* = *G. Schlumberger*, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris 1884.
- Scriptor Incertus* = *Historia de Leone Bardae Armenii filio (Scriptor Incertus de Leone Armenio), Leonis Grammatici Chronographia*, 333–362.
- Scylitzes* = *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. *J. Thurn*, Berlin – New York 1973 (CFHB 5).
- Simocattes* = *Theophylacti Simocattae Historiae*, edd. *C. de Boor, P. Wirth*, Stuttgart 1972².
- Skylitzès*, trans. *Cheyne* = *Jean Skylitzès: Empereurs de Constantinople*, edd. *J.-C. Cheynet, B. Flusin*, Paris 2003.
- Skylitzes*, trans. *Wortley* = *John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History 811–1057*, trans. *J. Wortley*, Cambridge 2010.

- Strabonis Geographica II = Strabonis Geographica II, ed. *A. Meineke*, Lipsiae 1878.
- Suidae Lexicon = Suidae Lexicon I–V, ed. *A. Adler*, Lipsiae 1928–1938.
- Symeon = Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, ed. *S. Wahlgren*, Berlin – New York 2006 (CFHB 44.1).
- Synaxarium = Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae, ed. *H. Delehaye*, Bruxelles 1902.
- Tacitus = Tacitus, Dialogus. Agricola. Germania, London – New York 1914.
- Taktika = The Taktika of Leo VI, text, translation, and commentary by *G. Dennis*, Washington 2010 (CFHB 49).
- Théodore Daphnopatès, Correspondance = Théodore Daphnopatès, Correspondance, edd./trans. *J. Darrouzès, L. G. Westerink*, Paris 1978.
- Theodori metropolitae Cyzici epp. = Theodori metropolitae Cyzici epistulae, ed. *M. Tziatzi-Papagianni*, Berlin – Boston 2012 (CFHB 48).
- Theodosii Meliteni Chronographia = Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia. Ex codice graeco Regiae bibliothecae Monacensis, ed. *G. L. F. Tafel*, München 1859.
- Theophanes = Theophanis Chronographia, ed. *C. de Boor*, Lipsiae 1883.
- Theophanes Continuatus = Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I–IV, edd. *M. Featherstone, J. Signes Codoñer*, Boston – Berlin (CFHB 53) 2015.
- Theophanes Continuatus et all. = Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. *Imm. Bekker*, Bonnae 1838 (CSHB)
- Thomas = Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, edd. *D. Karbić, M. Matijević Sokol, J. Ross Sweeney*, Budapest – New York 2006.
- Vita Basilii = Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur Liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur, ed./trans. *I. Ševčenko*, Berlin – Boston (CFHB 42) 2011.
- Vita Hludowici = Vita Hludowici imperatoris, ed. *G. H. Pertz*, MGH, Scriptores II, 604–648.
- Vita Karoli = Einhardi Vita Karoli Magni, post *G. H. Pertz* rec. *G. Waitz*, cur. *O. Holder-Egger*, MGH, Scroptores rerum Germanicarum in usum scholarum seperatim editi 25, Hannover – Leipzig 1911.
- Vita S. Germanis = Vita S. Germani abatis in Cosinitra, edd. *G. Henschenius, D. Papebroch*, Acta Sanctorum Mai III, Antwerpiae 1680, 6*–10*.
- Vita S. Lucae Junioris = Anonymi Vita S. Lucae Junioris, PG 111, 441–480.
- Vita Theodoraе = Vita Theodoraе Imperatricis (BHG 1731), ed. *A. Markopoulos*, Σύμμεικτα 5 (1983) 249–285.
- Widukindi Res gestae Saxonicae, ed. *G. Waitz*, MGH, Scriptores III, Hannoverae 1839, 408–467.
- Zonaras = Ioannis Zonarae Epitomae historiarum III, ed. *Th. Büttner-Wobst*, Bonnae 1897.
- Ιωάννης Καμινιάτης = Ιωάννης Καμινιάτης, Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης, εκδ. *Εν. Τσολάκης*, Αθήνα 2000.
- Бешевлиев, Надписи = В. Бешевлиев, Първобългарските надписи, София 1992.
- ВИИИЈ = Византијски извори за историју народа Југославије I, прир. *Ф. Баришић и др.*, Београд 1955; II, прир. *Б. Ферјанчић*, Београд 1959.
- Животи краљева и архиепископа = Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило II, изд. *Ђ. Даничић*, Загреб 1866.
- Зборник = Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I, прир. *В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик*, Београд 2011.

- Иванов*, Български старини = *Й. Иванов*, Български старини из Македония, София 1931 (= София 1970).
- Истрин*, Хроника = *В. М. Истрин*, Книги времена и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. I. Текст, исслед. и словарь, Петроград 1920; Т. II. а) Греческий текст «Продолжения Амартола»; б) Исследования, Петроград 1922; Т. III. Греческо-славянский и славянско-греческий словари, Ленинград 1930
- Константин Багрянородный = Константин Багрянородный, Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий *Г. Г. Литаврин*, *А. П. Новосельцев*, Москва 1991.
- Орбин, Краљевство Словена = Мавро Орбин, Краљевство Словена, прир. *С. Ђирковић*, Београд 1968.
- Писци средњовековног латинитета = Писци средњовековног латинитета, прир. *Д. Синдик*, *Г. Томовић*, Цетиње 1996.
- ПСРЛ I = Полное собрание русских летописей I. Лаврентьевская летопись, 1. Повесть временных лет, изд. *Е. Ф. Карский*, Ленинград 1926.
- Самодурова*, Хроника Петра Александрийскаго = *З. Г. Самодурова*, Хроника Петра Александрийскаго, Византийский временник 18 (1961) 150–197.
- Светоарханђеловска хрисовуља = Светоарханђеловска хрисовуља, изд. *С. Мишић*, *Т. Субојин-Голубовић*, Београд 2003.
- Свод II = Свод древнейших письменных известий о славянах II, изд. *С. А. Иванов*, *Г. Г. Литаврин*, *В. К. Ронин*, Москва 1995.
- Стефан Првовенчани = Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. *Љ. Јухас-Георгиевска*, *Т. Јовановић*, Београд 1999.

Литература – Secondary Works

- Ahrweiler*, Sur la date de De thematibus = *H. Ahrweiler*, Sur la date De thematibus de Constantin VII Porphyrogénète, Travaux et mémoires 8 (1981) 1–5.
- Aigner*, Herzogtum Meranien = *T. Aigner* (2001). Das Herzogtum Meranien: Geschichte, Bedeutung, Lokalisierung, eds. *A. Eržen*, *T. Aigner*, Die Andechs-Meranier: Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter, Kamnik 2001, 39–54.
- Anagnostakis*, *Kaldellis*, Textual Sources = *I. Anagnostakis*, *A. Kaldellis*, The Textual Sources for the Peloponnese, A.D. 582–959: Their Creative Engagement with Ancient Literature, Greek, Roman and Byzantine Studies 54 (2014) 105–135.
- Ančić*, Franački i langobardski utjecaji = *M. Ančić*, Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine, Starohrvatska prosvjeta III/43 (2016) 217–238.
- Ančić*, Hrvatska u karolinško doba = *M. Ančić*, Hrvatska u karolinško doba, Split 2001.
- Ančić*, Na rubu Zapada = *M. Ančić*, Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne, Zagreb 2001.
- Ančić*, Od karolinškog dužnosnika = *M. Ančić*, Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskoga vladara. Hrvati i Karolinško Carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 40 (1998) 27–41.
- Ančić*, Ranosrednjovjekovni Neretvani = *M. Ančić*, Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani: Tragom zabune koju je prouzročilo djelo De administrando imperio, ur. *I. Lučić*, Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova knj. 1, Zagreb 2011, 218–278.
- Ančić*, Što «svi znaju» = *M. Ančić*, Što «svi znaju» i što je «svima jasno»: historigrafija i nacionalizam, Zagreb 2009.

- Ančić*, Zamišljanje tradicije = *M. Ančić*, Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 42 (2010) 133–151.
- Barada*, Dvije naše vladarske isprave = *M. Barada*, Dvije naše vladarske isprave: diplomatsko-paleografska studija, Zagreb 1938.
- Barišić*, Génésios et le Continuateur de Théophane = *F. Barišić*, Génésios et le Continuateur de Théophane, *Byzantion* 28 (1958) 119–133.
- Barišić*, Sources = *F. Barišić*, Les sources de Génésios et du Continuateur de Théophane pour l'histoire du règne de Michel II, *Byzantion* 31 (1961) 257–271.
- Basić*, Amalarius of Metz = *I. Basić*, Amalarius of Metz at the Court of Leo V: A Note on Imperial Ceremony, eds. *I. Josipović*, *M. Jurković*, *Aspice hunc opus mirum: Festschrift on the occasion of Nikola Jakšić's 70th birthday*, Zadar – Zagreb – Motovun 2020, 185–196
- Basić*, Dalmatinski biskupi = *I. Basić*, Dalmatinski biskupi na crkvenom saboru u Hijereji 754. godine, ur. *I. Basić*, *M. Rimac*, *Spalatumque dedit ortum*. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split 2014, 149–195.
- Basić*, Gradovi = *I. Basić*, Gradovi obalne Dalmacije u *De administrando imperio*: najstarija povijest Splita u svjetlu dvaju pojmova Konstantina VII Porfirogeneta, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 42/1 (2010) 65–82.
- Basić*, Historijski Ivan Ravenjanin = *I. Basić*, Historijski Ivan Ravenjanin, *Pro tempore: časopis studenata povijesti* 2 (2005) 9–22.
- Basić*, *Imperium and Regnum* = *I. Basić*, *Imperium and Regnum* in Gottschalk's description of Dalmatia, edd. *Dzino*, *Milošević*, *Vedriš*, *Migration, Integration and Connectivity*, 170–209.
- Basić*, Najstariji urbonimi = *I. Basić*, Najstariji urbonimi kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog Splita: *Aspalathos*, *Spalatum* i *Jeronimov palatium villae* u svjetlu povijesnih izvora, ur. *M. Jurković*, *A. Milošević*, *Munuscula in honorem Željko Rapanić*. Zbornik povodom osamdesetog rođendana, Zagreb – Motovun – Split 2012, 115–155.
- Basić*, Neka pitanja = *I. Basić*, Neka pitanja tekstualne transmisije izvora Porfirogenetovih poglavlja o Dalmaciji, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 44/1 (2012) 175–196.
- Basić*, Pristupna razmatranja = *I. Basić*, Pristupna razmatranja uz popise biskupa Zapadnoga Ilirika u aktima crkvenih koncila u Saloni 530. i 533. godine, *Tusculum: časopis za solinske teme* 2/1 (2009) 59–70.
- Basić*, *Spalantensia Porphyrogenitiana*. Notes on the Poleogenesis = *I. Basić*, *Spalantensia Porphyrogenitiana*. Notes on the Poleogenesis and urban development of early medieval Split, ur. *I. Benyovsky Latin*, *Z. Pešorda Vardić*, *Towns and cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, Zagreb 2017, 61–114.
- Basić*, *Spalantensia Porphyrogenitiana*. Some issues = *I. Basić*, *Spalantensia Porphyrogenitiana*. Some issues concerning the textual transmission of Porphyrogenitus' sources for the chapters on Dalmatia in the *De Administrando Imperio*, *Byzantinoslavica* 71 (2013) 1–2, 91–110.
- Belke*, Einige Überlegungen = *K. Belke*, Einige Überlegungen zum Sigillion Kaiser Nikephoros' I für Patrai, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 46 (1996) 81–96.
- Bikić*, *Popović*, *Vrsenice* = *V. Bikić*, *M. Popović*, *Vrsenice*. Kasnoantičko i srpsko ranosrednjovjekovno utvrđenje, Beograd 2009.
- Bikić*, Vizantijski nakit = *V. Bikić*, Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe, Beograd 2010.
- Bilogriović*, Bosna i Hum/Hercegovina = *G. Bilogrivić*, Bosna i Hum/Hercegovina, ur. *Z. Nikolić Jakus*, *Nova zraka u europskom svjetlu*. Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150), Zagreb 2015, 479–491.

- Bilogrivić*, Carolingian Weapons = *G. Bilogrivić*, Carolingian Weapons and the Problem of Croat Migration and Ethnogenesis, edd. *Dzino, Milošević, Vedriš*, Migration, Integration and Connectivity, 86–99.
- Bilogrivić*, Etnički identitet = *G. Bilogrivić*, Etnički identiteti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj – materijalni i pisani izvori (doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2016.
- Bilogrivić*, Urne, Slaveni i Hrvati = *G. Bilogrivić*, Urne, Slaveni i Hrvati. O paljevinskim grobovima i doseobi u 7. stoljeću, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 36 (2018) 1–17.
- Boba*, Moravia's History Reconsidered = *I. Boba*, Moravia's History Reconsidered, The Hague 1971.
- Bollók*, Comparing = *A. Bollók*, Comparing the Carolingian and Middle Byzantine Artistic Revivals, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 55–70.
- Borri*, White Croatia = *F. Borri*, White Croatia and the arrival of the Croats: an interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the oldest Dalmatian history, Early Medieval Europe 19/2 (2011) 204–231.
- Bowlus*, Franks, Moravians and Magyars = *C. R. Bowlus*, Franks, Moravians and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907, Philadelphia 1995.
- Bowlus*, Imre Boba's Reconsiderations = *C. R. Bowlus*, Imre Boba's Reconsiderations of Moravia's Early History and Arnulf of Carinthia's *Ostpolitik* (887–892), *Speculum* 62/3 (1987) 552–574.
- Brachmann*, Historische und kulturelle Beziehungen = *H. J. Brachmann*, Historische und kulturelle Beziehungen der Sorben zu Böhmen und Mähren, *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave* (Bratislava, 7–14 septembre 1975), Tome I, 1979, 117–124.
- Brachmann*, Slawische Stämme = *H. J. Brachmann*, Slawische Stämme an Elbe und Saale, Berlin 1978.
- Brandes*, »Familie der Könige« = *W. Brandes*, Die »Familie der Könige« im Mittelalter. Ein Diskussionsbeitrag zur Kritik eines vermeintlichen Erkenntnismodells, *Rechtsgeschichte/Legal History* 21 (2013) 262–284.
- Brković*, Diplomatička analiza = *M. Brković*, Diplomatička analiza Trpimirove i Muncimirove isprave: U počast Mihe Barade, *Povijesni prilozi* 30/41 (2011) 85–129.
- Brokkaar*, Basil Lacapenus = *W. G. Brokkaar*, Basil Lacapenus: Byzantium in the tenth century, *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica* 3 (1972) 199–234.
- Budak*, Croatia and Byzantium = *N. Budak*, Croatia and Byzantium in the Tenth Century: A Latin Member of the Byzantine Commonwealth, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 211–222.
- Budak*, Identities = *N. Budak*, Identities in Early Medieval Dalmatia (7th – 11th c.), edd. *I. Garipzanov, P. Geary, P. Urbanczyk*, Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe, Turnhout 2008, 223–241.
- Budak*, Prilog valorizaciji = *N. Budak*, Prilog valorizaciji humsko-dukljanskog kulturnog područja u prvom fazama njegova razvitka (do 12. st.), *Starohrvatska prosvjeta* III/16 (1986) 125–139.
- Budak*, Südslawische Ethnogenesisen = *N. Budak*, Die südslawischen Ethnogenesisen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter, edd. *H. Wolfram, W. Pohl*, Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern, Teil I, Wien 1990, 129–136.
- Bulić*, Fortifications = *D. Bulić*, The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities, and Their Re-occupation, edd. *T. Živković et al.*, The World of the Slavs. Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archaeological Evidence (7th to 11th Centuries AD), Belgrade 2013, 137–234.
- Bury*, Ceremonial Book = *J. B. Bury*, The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos, *The English Historical Review* 22 (1907) 209–227, 417–439.

- Bury, History* = *J. B. Bury, A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I. (A.D. 802–867)*, London 1912.
- Bury, The Treatise* = *J. B. Bury, The Treatise De administrando imperio*, *Byzantinische Zeitschrift* 15 (1906) 517–577.
- Byzantine Style* = *Byzantine Style, Religion and Civilization*. In honour of Sir Steven Runciman, ed. *E. Jeffreys*, Cambridge 2006.
- Charanis, Chronicle* = *P. Charanis, The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece*, *Dumbarton Oaks Papers* 5 (1950) 139–166.
- Cheynet, Génésioi* = *J.-C. Cheynet, Génésioi*, edd. *Th. Antonopoulou, M. Loukaki, S. Kotzabassi*, Myriobiblos. Essays on Byzantine literature and culture, Boston, Mass. 2015, 71–84.
- Cheynet, Jean Skylitzès* = *J.-C. Cheynet, Jean Skylitzès, lecteur des chroniqueurs du Xe siècle*, edd. *S. Marjanović-Dušanić, B. Flusin*, *Remanier, métaphraser: fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, Belgrade 2011, 111–129.
- Chrysos, The Empire, the gentes and the regna* = *E. Chrysos, The Empire, the gentes and the regna*, edd. *Goetz, Jarnut, Pohl*, *Regna and Gentes*, 13–19.
- Chrysos, Byzantine Diplomacy* = *Ev. Chrysos, Byzantine Diplomacy A.D. 300–800*, edd. *Shepard, Franklin*, *Byzantine Diplomacy*, 25–39.
- Chrysos, Settlements* = *E. Chrysos, Settlements of Slavs and Byzantine Sovereignty in the Balkans*, edd. *K. Belke et al.*, *Byzantina Mediterranea, Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar 2007, 123–135.
- Chrysos, Βυζαντινή επικράτεια* = *E. Chrysos, Η βυζαντινή επικράτεια και τα σύνορα της αυτοκρατορίας (Σχόλιο στο ΔΑΙ, κεφ. 45, Περί Ἰβήρων)*, ed. *Markopoulos*, *Constantine VII Porphyrogenitus and His Age*, 15–24.
- Čošković, Bosansko-ugarski odnosi* = *P. Čošković, Bosansko-ugarski odnosi u širem kontekstu političkih gibanja u X stoljeću*, ur. *H. Kamberović*, *Bosna i Svijet*, Sarajevo 1996, 11–37.
- Cupane, Ἡ τῶν Ῥωμαίων γλῶσσα* = *C. Cupane, Ἡ τῶν Ῥωμαίων γλῶσσα*, edd. *K. Belke et al.*, *Byzantina Mediterranea, Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar 2007, 137–156.
- Curta, Eastern Europe* = *F. Curta, Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Leiden – Boston 2019.
- Curta, Making of the Slavs* = *F. Curta, The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001.
- Curta, Migrations* = *F. Curta, Migrations in the Archaeology of Eastern and Southeastern Europe in the Early Middle Ages (Some Comments on the Current State of Research)*, eds. *Preiser-Kapeller, Reinfandt, Stouraitis*, *Migration Histories*, 101–138.
- Curta, Slavic lingua franca* = *F. Curta, The Slavic lingua franca (linguistic notes of an archeologist turned historian)*, *East Central Europe* 31 (2004) 125–148.
- Curta, Slavs in Fredegar* = *F. Curta, Slavs in Fredegar and Paul the Deacon: medieval gens or ‘scourge of God’?*, *Early Medieval Europe*, 6/2 (1997) 141–167.
- Curta, Southeastern Europe* = *F. Curta, Southeastern Europe in the Middle Ages 500–1250*, Cambridge 2006.
- Curta, Were there any Slavs* = *F. Curta, Were there any Slavs in seventh-century Macedonia?*, *Journal of History* 67/1 (2012) 61–74.
- Dagron, Introduction* = *G. Dagron, Introduction*, éd. *G. Dagron*, *Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 353–357.

- DAI. Commentary = Constantine Porphyrogenitus *De administrando imperio* II. Commentary, ed. R. J. H. Jenkins, London 1962.
- Dalewski, Family Business = Z. Dalewski, Family Business: Dynastic Power in Central Europe in the Earlier Middle Ages, *Viator* 46/1 (2015) 1–17.
- Deér, Problème du chapitre 38 = J. Deér, Le problème du chapitre 38 du D.A.I., *Mélanges H. Grégoire IV*, Bruxelles 1953, 93–121.
- Dölger, "Familie der Könige" = F. Dölger, Die "Familie der Könige" im Mittelalter, Byzanz und die europäische Staatenwelt, 34–69.
- Dölger, Bulgarenherrscher = F. Dölger, Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers, Byzanz und die europäische Staatenwelt, Darmstadt 1964, 183–196.
- Dölger, Mittelalterliche "Familie der Fürsten" = F. Dölger, Die mittelalterliche "Familie der Fürsten und Völker" und der Bulgarenherrscher, Byzanz und die europäische Staatenwelt, 159–182.
- Dostálova, МЕГАΛΗ ΜΟΡΑΒΙΑ = R. Dostálova, МЕГАΛΗ ΜΟΡΑΒΙΑ, *Byzantinoslavica* 27 (1966) 344–350.
- Du Cange, Glossarium graecitatis = C. du Fresne du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis I–II, Lugduni 1688.
- Dujčev, Une ambassade = I. Dujčev, Une ambassade byzantine auprès les Serbes au IX siècle, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 7 (1961) 56–60.
- Dvornik, Byzantine Missions = F. Dvornik, Byzantine Missions among the Slavs. SS Constantine-Cyril and Methodius, New Jersey 1970.
- Dvornik, Photian Schism = F. Dvornik, The Photian Schism. History and Legend, Cambridge 1948.
- Dvornik, Slaves = F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, Paris 1926.
- Dzino, Becoming Slav = D. Dzino, Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia, Leiden – Boston 2010.
- Dzino, Milošević, Vedriš (edd.), Migration, Integration and Connectivity = Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire, edd. D. Dzino, A. Milošević, T. Vedriš, Leiden – Boston 2018.
- Džino, Pričam ti priču = D. Džino, Pričam ti priču: ideološko-narativni diskursi o dolasku Hrvata u *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010) 153–165.
- Eggers, 'Großmährische Reich' = M. Eggers, Das 'Großmährische Reich': Realität oder Fiktion?; Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert, Stuttgart 1995.
- Eggers, Samo = M. Eggers, Samo – „der erste König der Slaven". Eine Kritische Forschungsübersicht, *Bohemia* 42/1 (2001) 62–83.
- Featherstone, Basileios Nothos = M. Featherstone, Basileios Nothos as Compiler: the *De cerimoniis* and *Theophanes Continuatus*, edd. I. Perez Martin, J. Signes Codoñer, *The Transmission of Byzantine Texts: Between Textual Criticism and Quellenforschung (Lectio 2)*, Turnhout 2014, 355–374.
- Featherstone, De cerimoniis = M. Featherstone, De cerimoniis: the revival of Antiquity in the Great Palace and the „Macedonian Renaissance", edd. A. Ödekan, N. Necipoğlu, E. Akyürek, *The Byzantine Court: Source of Power and Culture*, Istanbul 2013, 139–144.
- Featherstone, Further remarks = M. Featherstone, Further remarks on the *De cerimoniis*, *Byzantinische Zeitschrift* 97/1 (2004) 113–121.
- Featherstone, Logothete Chronicle = M. Featherstone, The Logothete Chronicle in Vat gr. 163, *Orientalia Christiana Periodica* 64 (1998) 419–434.

- Featherstone*, Olga's visit = *M. Featherstone*, Olga's visit to Constantinople in *De cerimoniis*, *Revue des études byzantines* 61 (2003) 241–251.
- Featherstone*, Preliminary remarks = *M. Featherstone*, Preliminary remarks on the Leipzig manuscript of *De cerimoniis*, *Byzantinische Zeitschrift* 95/2 (2002) 457–479.
- Featherstone*, Theophanes Continuatus VI and *De cerimoniis* = *M. Featherstone*, Theophanes Continuatus VI and *De Cerimoniis* I, 96, *Byzantinische Zeitschrift* 104 (2011) 109–116.
- Featherstone*, Theophanes Continuatus: a history for the palace = *M. Featherstone*, Theophanes Continuatus: A History for the Palace, éd. *P. Odorico*, La face cachée de la littérature byzantine. Le texte en tant que message immédiat. Actes du colloque international, Paris, 5-6-7 juin 2008, Paris 2012, 123–135.
- Featherstone*, Δ' ἐνδειξιῶν = *M. Featherstone*, Δ' ἐνδειξιῶν: Display in Court Ceremonial (*De cerimoniis* II, 15), edd. *A. Cutler*, *A. Papaconstantinou*, The Material and the Ideal: Essays in Mediaeval Art and Archeology in Honour of Jean-Michel Spieser, Leiden 2008, 75–112.
- Ferluga*, Sur la date de la création = *J. Ferluga*, Sur la date de la création du thème de Dyrrachium, Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines, II, Belgrade 1964, 83–92.
- Flusin*, Panégyrique = *B. Flusin*, Le panégyrique de Constantine VII Porphyrogénète pour la translation des reliques de Grégoire le Théologien (BHG 728), *Revue des études byzantines* 57 (1999) 5–97.
- Flusin*, Reliques de la Sainte-Chapelle = *B. Flusin*, Les reliques de la Sainte-Chapelle et leur passé impérial à Constantinople, edd. *J. Durand*, *M.-P. Laffitte*, Le trésor de la Sainte-Chapelle, Paris 2001.
- Gaul*, *Menze*, *Bálint* (edd.), Center, Province and Periphery = Center, Province and Periphery in the Age of Constantine VII Porphyrogennetos. From *De Cerimoniis* to *De Administrando Imperio*, edd. *N. Gaul*, *V. Menze*, *Cs. Bálint*, Wiesbaden 2018.
- Gilbetić*, Early Liturgical History = *N. Gilbetić*, Early Liturgical History of the Serbs, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, III/7 (2010) 87–101.
- Gkoutzioukostas*, Term "Σκλαυινία" = *A. Gkoutzioukostas*, The term "Σκλαυινία" and the use of adjectives which derive from the ethnic names in the History of Theophylact Simocatta, Cyril and Methodiius: Byzantium and the World of the Slavs, Thessalonike 2016, 639–646.
- Goetz*, *Jarnut*, *Pohl* (edd.), Regna and Gentes = Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, edd. *H.-W. Goetz*, *J. Jarnut*, *W. Pohl*, Leiden – Boston 2003.
- Golden*, An Introduction = *P. B. Golden*, An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia, Wiesbaden 1992.
- Goldstein*, „Zemljica Bosna” = *I. Goldstein*, „Zemljica Bosna”, ur. *M. Karamatić*, *Zbornik o Pavlu Anđeliću*, Sarajevo 2008, 97–109.
- Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek = *I. Goldstein*, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb 1995.
- Gračanin*, „Od Hrvata” = *H. Gračanin*, „Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom”: *Razmatranja uz DAI* c. 30, 75–78, *Povijest u nastavi* 6/11 (2008) 67–76.
- Gračanin*, Guduskani = *H. Gračanin*, Guduskani/Guduščani – Gačani: promišljanja o etnonimu Gačani i horonimu Gacka u svjetlu ranosrednjovjekovnih narativa i suvremenih historiografskih tumačenja, ur. *H. Gračanin*, *Ž. Holjevac*, Gacka u srednjem vijeku, Zagreb – Otočac 2012, 51–68.
- Gračanin*, Južna Panonija = *H. Gračanin*, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovijekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Zagreb 2011.
- Grafenauer*, Sklabarhontes = *B. Grafenauer*, Sklabarhontes = „gospodarji Slovanov“ ali „slovanski knezovi“, *Zgodovinski časopis* 9 (1955) 208–219.

- Grégoire, Michel III* = *H. Grégoire, Michael III et Basile le Macédonien dans les inscriptions d'Ancyre Byzantion 5* (1929–1930) 327–346.
- Guilland, Études* = *R. Guilland, Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Les titres auliques des eunuques. Le protospathaire, Byzantion 25–27* (1957) 649–695.
- Guscin, Image of Edessa* = *M. Guscin, The Image of Edessa, Leiden – Boston* 2009.
- Győrffy, Sur la question* = *Gy. Győrffy, Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 25* (1972) 283–292.
- Haldon, Critical Commentary* = *J. Haldon, A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI, Washington, D. C.* 2014.
- Hauptmann, Konstantin Porfirogenit* = *Lj. Hauptmann, Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva Dubrovačkog zaleđa, Iz dubrovačke prošlosti. Zbornik u čast M. Rešetara, Dubrovnik 1931, 17–24.*
- Hauptmann, Seoba* = *Lj. Hauptmann, Seoba Srba i Hrvata, Jugoslavenski istorijski časopis 1–4* (1937) 30–61.
- Hetherington, Image of Edessa* = *P. Hetherington, The image of Edessa: some notes on its later fortunes, Byzantine Style, 192–205.*
- Hirsch, Byzantinische Studien* = *F. Hirsch, Byzantinische Studien, Leipzig* 1876.
- Høgel, Symeon Metaphrastes* = *Ch. Høgel, Symeon Metaphrastes: Rewriting and Canonization, Copenhagen* 2002
- Holmes, Byzantine Political Culture* = *C. Holmes, Byzantine Political Culture and Compilation Literature in the Tenth and Eleventh Centuries. Some Preliminary Inquiries, Dumbarton Oaks Papers 64* (2010) 55–80.
- Howard-Johnston, A short piece* = *J. Howard-Johnston, A short piece of narrative history: war and diplomacy in the Balkans, winter 921/2–spring 924, Byzantine Style, 340–360.*
- Howard-Johnston, De administrando imperio: a Re-examination* = *J. Howard-Johnston, The De administrando imperio: a Re-examination of the Text and a Re-evaluation of its evidence about the Rus, edd. M. Kazanski, A. Nersessian, C. Zuckermann, Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient, Paris* 2000, 301–336.
- Hrvati i Karolinzi* = *Hrvati i Karolinzi I–II, ur. A. Milošević, Split* 2000.
- Hunger, Hochsprachliche profane Literatur* = *H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I–II, München* 1978.
- Hurbanič, Avar Siege* = *M. Hurbanič, The Avar Siege of Constantinople in 626. History and Legend, Palgrave Macmillan Press* 2019.
- Irigoin, Pour une étude* = *J. Irigoin, Pour une étude des centres de copie byzantins II, Scriptorium 13* (1959) 177–209.
- Ivanišević, Bugarski, Post-Antique Settlement Matrice* = *V. Ivanišević, I. Bugarski, Post-Antique Settlement Matrice in the central Balkans: use of Justinianic landscape in the early middle ages, eds. S. Gelichi, L. Olmo-Enciso, Mediterranean Landscapes in Post Antiquity. New frontiers and new perspectives, Oxford* 2019, 7–17.
- Jakovljević, Isailović, Petrovo polje* = *A. Jakovljević, N. Isailović, Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604), Šibenik* 2019.
- Jenkins, A note on Nicetas David* = *R. J. H. Jenkins, A Note on Nicetas David Paphlago and the Vita Ignatii, Dumbarton Oaks Papers 19* (1965) 241–247.
- Jenkins, Byzantium: The Imperial Centuries* = *R. J. H. Jenkins, Byzantium: The Imperial Centuries AD 610–1071, Toronto* 1987.

- Jenkins*, Date of the Slav revolt = *R. J. H. Jenkins*, The Date of the Slav Revolt in Peloponnese Under Romanus I, ed. *K. Weitzmann*, Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of Albert Mathias Friend, Princeton 1955, 204–211.
- Jurković*, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi = *M. Jurković*, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi s Pelješa, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 10 (1986) 83–89.
- Kaldellis*, Ethnography = *A. Kaldellis*, Ethnography after Antiquity. Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature, Philadelphia 2013.
- Kaldellis*, Romanland = *A. Kaldellis*, Romanland. Ethnicity and Empire in Byzantium, Cambridge, Mass. – London 2019.
- Kalić*, Information = *J. Kalić*, Information about Belgrade in Constantine VII Porphyrogenitus, Balcanica 50 (2019) 33–38.
- Kardaras*, Byzantium and the Avars = *G. Kardaras*, Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD. Political, Diplomatic and Cultural Relations, Leiden 2019.
- Karlin-Hayter*, Études = *P. Karlin-Hayter*, Études sur les deux histoires du regne de Michel III, Byzantion 41 (1971) 452–496.
- Karpozilos*, Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι = *A. Karpozilos*, Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι I–II, Athēna 1997–2002.
- Katić*, Castella = *M. Katić*, Castella qui sunt super civitatem Salonitanam, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 111/1 (2018) 245–279.
- Katić*, Saksonac Gottschalk = *L. Katić*, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Zagreb 1932.
- Katičić*, Aedificaverunt Ragusium = *R. Katičić*, Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa, Starohrvatska prosvjeta III/18 (1990) 5–38.
- Katičić*, Filološka razmatranja = *R. Katičić*, Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države, Starohrvatska prosvjeta III/16 (1986) 77–92.
- Katičić*, Methodii doctrina = *R. Katičić*, Methodii doctrina, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu 36 (1986) 11–44.
- Katičić*, Od Konstantina Porfirogeneta = *R. Katičić*, Od Konstantina Porfirogeneta do Povaljske listine, Uz početke hrvatskih početaka, Split 1993, 51–65.
- Katičić*, Pretorijanci = *R. Katičić*, Pretorijanci kneza Borne, Starohrvatska prosvjeta III/20 (1990) 65–83.
- Katičić*, Vetustiores = *R. Katičić*, Vetustiores Ecclesiae Spalatensis memori, Starohrvatska prosvjeta III/17 (1987) 17–51.
- Kazhdan*, History of Byzantine Literature = *A. Kazhdan*, A History of Byzantine Literature I–II, Athens 1999–2006.
- Kislinger*, Erster und Zweiter Sieger = *E. Kislinger*, Erster und Zweiter Sieger. Zum byzantinisch-karolingischen Bündnis bezüglich Bari 870–871, Zbornik radova Vizantološkog instituta 50/1 (2013) 245–258.
- Kislinger*, Regionalgeschichte = *E. Kislinger*, Regionalgeschichte als Quellenproblem: die Chronik von Monembasia und das sizilianische Demenna; eine historisch-topographische Studie, Wien 2001.
- Klaić*, Diplomatička analiza = *N. Klaić*, Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara (I. dio), Historijski zbornik 18 (1965) 141–188; (II dio), Historijski zbornik 19–20 (1966–1967) 225–263.
- Klaić*, Najnoviji radovi = *N. Klaić*, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta, Starohrvatska prosvjeta III/15 (1985) 31–60
- Klaić*, O problemima = *N. Klaić*, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, Godovinski časopis 4 (1984) 253–270.

- Klaić*, Povijest = *N. Klaić*, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971.
- Klaić*, Problem = *N. Klaić*, Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća, Zadar – zbornik, Zagreb 1964, 141–167.
- Klaić*, Srednjovjekovna Bosna = *N. Klaić*, Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.), Zagreb 1989.
- Koder*, Anmerkungen zu γραικῶς = *J. Koder*, Anmerkungen zu γραικῶς, Byzantina 21 (2000) 199–202.
- Koder*, Arethas = *J. Koder*, Arethas, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 25 (1976) 75–80.
- Koder*, Byzanz = *J. Koder*, Byzanz, die Griechen und die Romaiosyne – eine „Ethnogenese“ der „Römer“?, hrsg. *H. Wolfram*, *W. Pohl*, Typen der Ethnogenese unter Berücksichtigung der Bayern, Teil I, Wien 1990, 103–111.
- Koder*, Griechische Identitäten = *J. Koder*, Griechische Identitäten im Mittelalter. Aspekte einer Entwicklung, hrsg. *A. Avramea*, *A. Laiou*, *Ev. Chrysos*, Byzantium. State and Society. In memory of Nikos Oikonomides. Athens 2003, 297–319.
- Koder*, On the Slavic Immigration = *J. Koder*, On the Slavic Immigration in the Byzantine Balkans, eds. *Preiser-Kapeller*, *Reinfandt*, *Stouraitis*, Migration Histories, 81–100.
- Koder*, Zu den Archontes der Slaven = *J. Koder*, Zu den Archontes der Slaven in *De Administrando Imperio* 29, 106–115, Wiener slavistisches Jahrbuch 29 (1983) 128–131.
- Komatina*, „King of Francia“ = *P. Komatina*, The „king of Francia“ in *De cerimoniis* II, 48, Byzantinische Zeitschrift 108/1 (2015) 157–168.
- Komatina*, Byzantine Concept = *P. Komatina*, The Byzantine Concept of „Syria“ as Arab Empire and its Ancient Roots, *Journal of Near Eastern Studies* 79/1 (2020) 41–50.
- Komatina*, Church in Serbia = *P. Komatina*, The Church in Serbia at the time of Cyrilo-Methodian mission in Moravia, ed. *A.-E. Tachiaos*, International Scientific Conference St. Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs, Thessaloniki 2015, 711–718.
- Komatina*, Constantine Porphyrogenitus = *P. Komatina*, Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* and the Byzantine historiography of the mid-10th century, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 56 (2019) 39–68.
- Komatina*, Date of the composition = *P. Komatina*, Date of the composition of the *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae* nos. 4, 5 and 6, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50 (2013) 195–214.
- Komatina*, Kangar = *P. Komatina*, The Kangar of *De administrando imperio* and the Hungarian-Bashkir Controversy, *Byzanz und das Abendland VII*. *Studia Byzantino-Occidentalia*, ed. *E. Juhász*, Budapest 2021, 205–223.
- Komatina*, O hronologiji, = *P. Komatina*, O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010) 83–105.
- Komatina*, Settlement = *P. Komatina*, Settlement of the Slavs in Asia Minor During the Rule of Justinian II and the Bishopric τῶν Ἰορδοσερβῶν, *Beogradski istorijski glasnik/Belgrade Historical Review* 5 (2014) 33–42.
- Komatina*, Slavs = *P. Komatina*, The Slavs of the Mid-Danube basin and the Bulgarian expansion in the first half of the 9th century, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 47 (2010) 55–82.
- Komatina*, Traduction des titres = *P. Komatina*, Traduction des titres de souverains et de chefs étrangers dans le monde byzantin au Xe siècle – la forme et l’essence, edd. *S. Marjanović-Dušanić*, *B. Flusin*, *Remanier*, métaphraser: fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin, Belgrade 2011, 131–148.
- Košćak*, Pripadnost = *V. Koščak*, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925–928, *Historijski zbornik* 33–34 (1980–1981) 291–355.

- Kougeas, Arethas* = *S. Kougeas, Arethas of Caesareia*, Athens 1985.
- Kouřil, Magyars* = *P. Kouřil, The Magyars and Their Contribution to the Collapse and Fall of Great Moravia: Allies, Neighbours, Enemies*, edd. *J. Macháček, M. Wihoda, The fall of Great Moravia. Who was buried in grave H153 at Pohansko near Breclav?*, Leiden 2019, 62–93.
- Kresten, "Staatsempfänge"* = *O. Kresten, "Staatsempfänge" in Kaiserpalast von Konstantinopel um die Mitte des 10. Jahrhunderts. Beobachtungen zu Kapitel II 15 des sogenannten "Zeremonienbuch", Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse Sitzungsberichte*, 670, Wien 2000.
- Kristó, Konstatinos Porphyrogenetos* = *Gy. Kristó, Konstatinos Porphyrogenetos über die Landnahme der Ungarn*, hrsg. *Prinzing, Salamon, Byzanz und Ostmitteleuropa*, 13–22.
- Krsmanović, Byzantine Province* = *B. Krsmanović, The Byzantine Province in Change (on the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Begrade – Athens 2008.
- Krumbacher, Geschichte* = *K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinianbis zum Ende des Ostömischen Reiches (527–1453)*, München 1897.
- Kunčević, Oldest Foundation Myth* = *L. Kunčević, The Oldest Foundation Myth of Ragusa: The Epidaurian Tradition*, *Annual of Medieval Studies at CEU* 10 (2004) 21–31.
- Lascaris, Rivalité bulgaro-byzantine* = *M. Lascaris, La rivalité bulgaro-byzantine en Serbie et la mission de Léon Rhabdouchos (917)*, *Revue Historique du Sud-Est Européen* 20 (1943) 202–207.
- LdMA = *Lexikon des Mittelalters*, Stuttgart – Weimar 1999.
- Lemerle, A propos* = *P. Lemerle, A propos de la chronique de Monemvasie et de quelques textes apparentés*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 8/2 (1964) 235–240.
- Lemerle, Chronique* = *P. Lemerle, La Chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire*, *Revue des études byzantines* 21 (1963) 5–49.
- Lemerle, Premier humanisme* = *P. Lemerle, Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris 1971.
- Leonte, Conveying Imperial Ideals* = *F. Leonte, Conveying Imperial Ideals to the Periphery of Empire. The Two Military Orations of Constantine VII Porphyrogenetos*, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 137–152.
- Leszka, On the Reliability* = *M. Leszka, On the Reliability of Constantine Porphyrogenitus' Account of the „Flight” of Prince Časlav from Bulgaria*, *Studia Ceranea* 6 (2016) 129–138.
- Lilie, Kaiser Herakleios* = *R.-J. Lilie, Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des DE ADMINISTRANDO IMPERIO*, *Südostforschungen* 44 (1985) 17–43.
- Ljubarskij, Theophanes Continuatus und Genesis* = *N. Ljubarskij, Theophanes Continuatus und Genesis: das Problem einer gemeinsamen Quelle*, *Byzantinoslavica* 48 (1987) 12–27.
- Loma, Sloveni i Albanci* = *A. Loma, Sloveni i Albanci do XII veka u svetlu toponomastike, Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji (Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Cetinju 21. 22. i 23. juna 1990)*, Tитоград 1991, 279–327.
- Loma, Sprachgut* = *A. Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 38 (1999–2000) 87–161.
- Lončar, Filološka analiza* = *M. Lončar, Filološka analiza Porfirigenetovih vijesti o Hrvatima (doktorska disertacija)*, Filozofski fakultet, Zadar 2002.
- Lončar, Serreqi Jurić, Tamno more* = *M. Lončar, T. Serreqi Jurić, Tamno more u spisu De administrando imperio: Baltičko ili Crno?*, *Povijesni prilozi* 54 (2018) 7–38.
- Lončar, Vremenski nesklad* = *M. Lončar, Vremenski nesklad između odlomaka 31. poglavlja De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010) 107–116.

- Lounghis*, Byzantine political encounters = *T. Lounghis*, Byzantine political encounters concerning Eastern Europe (V–XI centuries), edd. *G. Prinzing, M. Salamon, P. Stephenson*, Byzantium and East Central Europe. Byzantina et Slavica Cracoviensia III, Cracow 2001, 17–25.
- Lounghis*, Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio” = *T. Lounghis*, Κωνσταντίνου Ζ' Προφυρογέννητου „De administrando imperio” (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν). Μία μέθοδος ἀνάγνωσης, Θεσσαλονίκη 1990.
- Lounghis*, Sur la date de De thematibus = *T. Lounghis*, Sur la date de De thematibus, *Revue des études byzantines* 31 (1973) 299–305.
- Lounghis*, Über die zwei gegensätzlichen Richtungen = *T. Lounghis*, Über die zwei gegensätzlichen Richtungen der byzantinischen Außenpolitik im osteuropäischen Raum im 10. Jahrhundert, hrsg. *Prinzing, Salamon*, Byzanz und Ostmitteleuropa, 35–43.
- Macháček*, Disputes over Great Moravia = *J. Macháček*, Disputes over Great Moravia: Chiefdom or State? The Morava or the Tisza River?, *Early Medieval Europe* 17/3 (2009) 248–267.
- Madgearu*, Mission = *A. Madgearu*, The Mission of Hierotheos: location and significance, *Byzantinoslavica* 66 (2008) 119–138.
- Magdalino P.*, Constantine VII and the Historical Geography, edd. *S. Bazzaz, Y. Batsaki, D. Angelov*, Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space, Cambridge, Mass. – London 2013, 29–30.
- Magdalino*, Byzantine Encyclopaedism = *P. Magdalino*, Byzantine Encyclopaedism of the ninth and tenth centuries, edd. *J. König, G. Woolf*, Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance, Cambridge 2013, 219–231.
- Magdalino*, Knowledge in authority = *P. Magdalino*, Knowledge in Authority and Authorised History: The Imperial Intellectual Programme of Leo VI and Constantine VII, ed. *P. Armstrong*, Authority in Byzantium, Farnham 2013, 187–209.
- Magdalino*, Orthodoxy and History = *P. Magdalino*, Orthodoxy and History in Tenth-Century Byzantine „Encyclopedism”, edd. *P. van Deun, C. Macé*, Encyclopedic Trends in Byzantium?, Leuven 2011, 143–159.
- Malamut*, Adresses = *É. Malamut*, Les adresses aux princes des pays slaves du Sud dans le *Livre des cérémonies*, II, 48: interprétation, éd. *G. Dagrón*, Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du *Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 595–615.
- Margetić*, Još o pitanju = *L. Margetić*, Još o pitanju dolaska Hrvata, *Zgodovinski časopis* 42/2 (1988) 234–240.
- Margetić*, Konstantin Porfirogenet = *L. Margetić*, Konstantin Porfirogenet I vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske* 8 (1977) 5–88.
- Margetić*, Neka pitanja = *L. Margetić*, Neka pitanja etnogeneze Hrvata, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 28/1 (1955) 19–56.
- Marić*, Lost on Reverse? = *I. Marić*, Lost on Reverse? Constantine VII Porphyrogenetos’s Vying with Romanos I Lekapenos for Legitimacy as a Tale of Coins, Seals, and Tesserae, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 103–124.
- Marinow*, Haemus Mountains = *K. Marinow*, The Haemus Mountains and the geopolitics of the first Bulgarian empire: An Overview, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 51 (2014) 17–32.
- Markopoulos* (ed.), Constantine VII Porphyrogenitus and His Age = Constantine VII Porphyrogenitus and His Age. Second International Byzantine Conference, Delphi, 22–26 July 1987, ed. *A. Markopoulos*, Athens 1989.
- Markopoulos*, Byzantine History Writing = *A. Markopoulos*, Byzantine History Writing at the End of the First Millennium, ed. *P. Magdalino*, Byzantium in the Year 1000. The Medieval Mediterranean, 45. Leiden–Boston 2003, 183–197.

- Markopoulos*, From narrative historiography = *A. Markopoulos*, From narrative historiography to historical biography. *New trends in Byzantine historical writing in the 10th–11th centuries*, *Byzantinische Zeitschrift* 102 (2009) 697–715.
- Markopoulos*, Genesisios = *A. Markopoulos*, Genesisios: A Study, edd. *S. Kotzabassi*, *G. Mavromatis*, *Realia Byzantina*, *Byzantinisches Archiv* 22, Berlin 2009, 137–150.
- Markopoulos*, Ideology of War = *A. Markopoulos*, The Ideology of War in the Military Harangues of Constantine VII Porphyrogenetos, edd. *J. Koder*, *I. Stouraitis*, *Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept and Christian Religion*. *Akten des Internationalen Symposiums* (Wien, 19.–21. Mai 2011), Wien 2012, 47–56.
- Markopoulos*, Quelques remarques = *A. Markopoulos*, Quelques remarques sur la famille des Genesioi aux IXe–Xe siècles, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 24–25 (1986) 103–108.
- Markopoulos*, Rez. Theophanes Continuatus = *A. Markopoulos*, Rez. Theophanes Continuatus, *Byzantinische Zeitschrift* 111/1 (2018) 160–167.
- Markopoulos*, Sur les deux versions = *A. Markopoulos*, Sur les deux versions de la chronographie de Syméon Logothète, *Byzantinische Zeitschrift* 76 (1983) 279–284.
- Markopoulos*, Théodore Daphnopates = *A. Markopoulos*, Theodore Daphnopatès et la Continuation de Théophane, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 35 (1985) 171–182.
- Markopoulos*, Voices = *A. Markopoulos*, Voices from the Center. Constantine VII and the Macedonian Dynasty in Contemporary Historiography / With an Appendix: Three Letters from Romilly J. H. Jenkins to Gyula Moravcsik, edd. *Gaul*, *Menze*, *Bálint*, *Center, Province and Periphery*, 22–38.
- Markopoulos*, Χρονογραφία του Ψευδοσυμεών = *A. Markopoulos*, Η χρονογραφία του Ψευδοσυμεών και οι πηγές της (διδακτορική διατριβή), Ioannina 1978.
- Markopoulos*, Témoignage = *A. Markopoulos*, Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945–963, *Symmeikta* 3 (1979) 83–119.
- Marović*, O godini razorenja Salone = *I. Marović*, O godini razorenja Salone, *Kulturna baština* 21 (1991) 253–273.
- Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge = *J. Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge: ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940). Leipzig 1903.
- Martin*, Occident chrétien = *J.-M. Martin*, L'Occident chrétien dans le Livre des cérémonies, II, 48, éd. *G. Dagron*, *Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 617–646.
- Martin-Hisard*, Constantinople = *B. Martin-Hisard*, Constantinople et les archontes du monde caucasien dans le Livre des cérémonies, II, 48, éd. *G. Dagron*, *Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 359–530.
- Matijević Sokol*, Krsni zdenac = *M. Matijević Sokol*, Krsni zdenac Hrvata. *Paleografsko–epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava*, *Croatica Christiana periodica* 31(2007) 1–31.
- McKormick M.*, Byzantium on the move = *M. McKormick*, Byzantium on the move: Imagining a communications history, ed. *R. Macrides*, *Travel in the Byzantine World*, Aldershot 2002, 3–29.
- Meier*, Geschichte der Völkerwanderung = *M. Meier*, Geschichte der Völkerwanderung. Europa, Asien und Afrika vom 3. bis zum 8. Jahrhundert n.Chr., München 2019.
- Mijović*, Komanska kultura = *P. Mijović*, Komanska kultura i pitanje dolaska Slovena u Prevalis, *Становништво словенског поријекла у Албанији* (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990), Титоград 1991, 69–76.
- Milošević*, Tko je Porin = *A. Milošević*, Tko je Porin iz 30. glave *De administrando imperio?* *Starohrvatska prosvjeta* III/40 (2013) 127–134.

- Mladjov*, Trans-Danubian Bulgaria = *I. Mladjov*, Trans-Danubian Bulgaria: Reality and Fiction, *Byzantine Studies/Études Byzantines*, N. S. 3 (1998) 85–128.
- Mondrain*, Lecture = *B. Mondrain*, La lecture du *De administrando imperio* à Byzance au cours des siècles, *Travaux et Mémoires* 14 (2002) 485–498.
- Moravcsik*, Byzantinoturcica = *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica I: Die byzantinischen Quellen der Türk-völker. II: Sprachreste der Türk-völker in den byzantinischen Quellen, Berlin 1958².
- Moravcsik*, Byzantium and the Magyars = *Gy. Moravcsik*, Byzantium and the Magyars, Budapest 1970.
- Mühle*, Slaven im Mittelalter = *E. Mühle*, Die Slaven im Mittelalter, ed. M. Borgolte, Das mittelalterliche Jahrtausend, Berlin – Boston 2016.
- Musca*, Emirate di Bari = *G. Musca*, Lemirato di Bari, 847–871, Bari 1964.
- Németh*, "Database for Re-conceiving Imperial Ideology?" = *A. Németh*, Database for Re-conceiving Imperial Ideology? Constantine VII Porphyrogenetos and the Historical Excerpts, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 80–102.
- Németh*, Compilation Methods = *A. Németh*, Compilation methods of the *Excerpta Constantiniana* revisited: From one compiler to the three-stage model of teamwork, *Byzantinoslavica* 75 (2017) 265–290.
- Németh*, *Excerpta Constantiniana* = *A. Németh*, The *Excerpta Constantiniana* and the Byzantine Appropriation of the Past, Cambridge 2018.
- Németh*, Imperial Systematisation = *A. Németh*, Imperial Systematization of the Past in Constantinople. Constantine VII and *Historical Excerpts*, edd. *J. König, G. Woolf*, Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance, Cambridge 2013, 232–258.
- Neville*, Guide = *L. Neville*, Guide to Byzantine Historical Writing, Cambridge 2018.
- Nogara*, Sergio il Confessore = *A. Nogara*, Sergio il Confessore e il cod. 67 della Biblioteca di Fozio patriarca di Costantinopoli, *Aevum* 52 (1978) 261–266.
- ODB = Oxford Dictionary of Byzantium I–III, ed. *A. Kazhdan*, New York – Oxford 1991.
- Odorico*, Cultura della Συλλογή = *P. Odorico*, La cultura della συλλογή. 1) Il cosiddetto enciclopedismo bizantino. 2) Le tavole del sapere di Giovanni Damasceno, *Byzantinische Zeitschrift* 83 (1990) 1–7.
- Oikonomides*, Campaigne of Staurakios = *N. Oikonomides*, A Note on the Campaigne of Staurakios in the Peloponnese (783/4), *Zbornik radova Vizantološkog institute* 38 (1999/2000) 61–66.
- Ostrogorski*, Sur la date = *G. Ostrogorski*, Sur la date de la composition du Livre des Thèmes et sur l'époque de la constitution des premières thèmes d'Asie Mineure, *Byzantion* 23 (1953) 31–66.
- Ostrogorsky*, Byzantinische Staatenhierarchie = *G. Ostrogorsky*, Die byzantinische Staatenhierarchie, *Annales de l'Institut Kondakov* VIII (1936) 41–61.
- Paschalides*, From Hagiography to Historiography = *S. A. Paschalides*, From Hagiography to Historiography: The Case of the *Vita Ignatii* (BHG 817) by Nicetas David the Paphlagonian, ed. *P. Odorico*, *Les Vies des saints* à Byzance. Genre littéraire ou biographie historique?, Paris 2004, 161–173.
- Paschalidēs*, Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών = *S. Paschalidēs*, Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών. Τό πρόσωπο καί τό ἔργο τοῦ, Thessalonikē 1999.
- Patlagean*, Entrée de la Sainte Face = *É. Patlagean*, L'entrée de la Sainte Face d'Édesse à Constantinople en 944, ed. *A. Vauchez*, La religion civique à l'époque médiévale et moderne (chrétienté et islam). Actes du colloque de Nanterre (21–23 juin 1993), Rome 1995, 21–35.
- Peters-Custot*, Grecs et Byzantins = *A. Peters-Custot*, Grecs et Byzantins dans les sources latines de l'Italie (IXe–XIe siècle), *Nation et nations au Moyen Âge*, Paris 2014, 181–192.

- Peters-Custot*, Qu'est-ce qu'être « grec » = *A. Peters-Custot*, Qu'est-ce qu'être « grec » dans l'Italie méridionale médiévale? À propos d'une « identité » polysémique et en perpétuel mouvement, ed. *F. Bri-zay*, Identité religieuse et minorités de l'Antiquité au XVIIIe siècle, Rennes 2018, 215–233.
- Petrov*, Politique étrangère = *P. Petrov*, La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares, *Byzantinobulgarica* 2 (1966) 41–52.
- Pijović*, Vlasi = *M. Pijović*, Vlasi u dubrovačkim spomenicima do 14. stoljeća (doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb 2018.
- Pirivatrić*, Some Notes = *S. Pirivatrić*, Some Notes on the Byzantine–Bulgarian Peace Treaty of 927, *Byzantinoslovaca* 2 (2008) 40–48.
- PmbZ* = Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, ed. *R.-J. Lilie et all.*, 1. Abt. (641–867), Berlin – New York 1999–2002; 2. Abt. (867–1025), Berlin – Boston, 2013.
- Pohl*, A Non-Roman Empire = *W. Pohl*, A Non-Roman Empire in Central Europe: The Avars, edd. *Goetz, Jarnut, Pohl*, Regna and Gentes, 571–595.
- Pohl*, Awaren = *W. Pohl*, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr, München 2002.
- Pratsch*, Untersuchungen zu De thematibus = *Th. Pratsch*, Untersuchungen zu De thematibus Kaiser Konstantins VII. Porphyrogenetos, *Varia V*, Beiträge von *T. Pratsch et all.*, Bonn 1994 (Poikila Byzantina, 13) 13–145.
- Preiser-Kapeller, Reinfandt, Stouraitis* (eds.), Migration Histories = Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone. Aspects of mobility between Africa, Asia and Europe, 300–1500 C.E., edd. *J. Preiser-Kapeller, L. Reinfandt, Y. Stouraitis*, Leiden 2020.
- Prigent*, Notes sur l'évolution = *V. Prigent*, Notes sur l'évolution de l'administration byzantine en Adriatique (VIIIe – IXe siècle), *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge* 120/2 (2008) 393–417.
- Prinzing*, Byzantium = *G. Prinzing*, Byzantium, Medieval Russia and the So-called Family of Kings. From George Ostrogorsky to Franz Dölger's Construct and its Critics, edd. *A. Alshanskaya, A. Gietzen, Ch. Hadjiafxenti*, Imagining Byzantium. Perceptions, Patterns, Problems, Mainz 2018, 15–30.
- Prinzing*, Emperor Constantine VII = *G. Prinzing*, Emperor Constantine VII and Margrave Berengar II of Ivrea under Suspicion of Murder. Circumstantial Evidence of a Plot against Berta-Eudokia and Lothair (Lothar), the Children of King Hugh of Italy, edd. *Gaul, Menze, Bálint*, Center, Province and Periphery, 192–210.
- Prinzing, Salamon* (hrsg.), Byzanz und Ostmitteleuropa = Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996, hrsg. *G. Prinzing, M. Salamon*, Wiesbaden 1999.
- Radišić*, Archeological testimonies = *M. Radišić*, Archeological testimonies of Bulgarian presence in the Central Balkans during the ninth and tenth centuries, edd. *A. Nikolov, N. Kanev*, Emperor Symeon's Bulgaria in the history of Europe's South-East: 1100 years from the battle of Achelous I, Sofia 2018, 134–154.
- Radojičić*, Date de la conversion = *Đ. Sp. Radojičić*, La date de la conversion des Serbes, *Byzantion* 22 (1952) 253–256.
- Rambaud*, Empire grec = *A. Rambaud*, L'Empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète, Paris 1870.
- Rapanić*, Istočna obala = *Ž. Rapanić*, Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta* III/15 (1985) 7–30.
- Roberto*, Byzantine Collections = *U. Roberto*, Byzantine Collections of Late Antique Authors: Some Remarks on the *Excerpta historica Constantiniana*, ed. *M. Wallraff, L. Mecella*, Die Kestoi des Julius Africanus und ihre Überlieferung, Berlin 2009, 71–84.

- Róna-Tas*, Hungarians = *A. Róna-Tas*, Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History, Budapest 1999.
- Roueché*, Stephanus the Alexandrian Philosopher = *M. Roueché*, Stephanus the Alexandrian Philosopher, the *Kanon* and a Seventh-Century Millenium, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 74 (2011) 1–30.
- Rübekeil*, Name Baiovarii = *L. Rübekeil*, Der Name Baiovarii und seine typologische Nachbarschaft, hrsg. von *H. Fehr*, *I. Heitmeier*, Die Anfänge Bayerns. Von Raetien und Noricum zur frühmittelalterlichen Baiouaria, St. Ottilien 2012, 149–162.
- Rupčić*, Ubikacija Vrulje = *B. Rupčić*, Ubikacija Vrulje, stare, dosad nepoznate, župe kod Ljubuškoga, Rad JAZU 322 (1961) 265–284.
- Schamp*, Photios = *J. Schamp*, Photios, historien des lettres. La Bibliothèque et ses notices biographiques, Paris 1987.
- Schreiner*, Clothes Make the Man = *P. Schreiner*, Clothes Make the Man – Writings the Emperor: Tracing Constantine VII Porphyrogenetos and his Œuvre through the Centuries, edd. *Gaul*, *Menze*, *Bálint*, Center, Province and Periphery, 223–241.
- Schreiner*, Enzyklopädische Idee = *P. Schreiner*, Die enzyklopädische Idee in Byzanz, edd. *P. van Deun*, *C. Macé*, Encyclopedic Trends in Byzantium?, Leuven 2011, 3–28.
- Schultz*, Carolingians = *H. Schultz*, The Carolingians in Central Europe, their history, arts, and architecture: a cultural history of Central Europe, 750–900, Leiden 2004.
- Seibt*, Siegel = *W. Seibt*, Siegel als Quelle für Slawenarchonten in Griechenland, Studies in Byzantine Sigillography 6 (1999) 27–36.
- Serreqi Jurić*, Usporedba = *T. Serreqi Jurić*, Usporedba jezično-stilskih osobitosti Porfirogenetovih djela *Vita Basilii* i *De thematibus* (doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski Fakultet, Zagreb 2016.
- Ševčenko*, Poems = *I. Ševčenko*, Poems on the deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid Manuscript of Scylitzes, *Dumbarton Oaks papers* 23–24 (1969–1970) 185–228.
- Ševčenko*, Re-reading = *I. Ševčenko*, Re-reading Constantine Porphyrogenitus, edd. *J. Shepard*, *S. Franklin*, Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge, March 1990), Aldershot 1992, 167–195.
- Ševčenko*, Storia letteraria = *I. Ševčenko*, Storia letteraria, La civiltà bizantina dal IX al XI secolo. Aspetti e problemi, Bari 1978, 89–127.
- Ševčenko*, Title = *I. Ševčenko*, The Title of and Preface to Theophanes Continuatus, *Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata* 52 (1998) 77–94.
- Shchhavelev A.*, Treatise *De administrando imperio* = *A. Shchhavelev*, Treatise *De Administrando Imperio* by Emperor Constantine VII Porphyrogenitus: Date of the Paris. gr. 2009 Copy, Years of Compiling of the Original Codex, and Hypothesis about the Number of Authors, *Studia Ceranea* 9 (2019) 681–704.
- Sideri*, Νεωτερικές τάσεις = *Ch. Sideri*, Νεωτερικές τάσεις στην ιστοριογραφία των Μακεδόνων. Η περίπτωση της Συνέχειας Θεοφάνη (βιβλία α' -δ'), Thessaloniki 2021.
- Signes Codoñer*, Author of Theophanes Continuatus I–IV = *J. Signes Codoñer*, The Author of Theophanes Continuatus I–IV and the Historical Excerpts of Constantine VII Porphyrogenitus, edd. *L. Horváth*, *E. Juhász*, *Investigatio Fontium II*. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen, Budapest 2017, 17–41.
- Signes Codoñer*, Bizancio y al-Ándalus = *J. Signes Codoñer*, Bizancio y al-Ándalus en los siglos IX y X, edd. *I. Pérez Martín*, *P. Bádenas de la Peña*, Bizancio y la Península Ibérica de la antigüedad tardía a la edad moderna, Nueva Roma 23, Madrid 2004, 177–245.

- Signes Codoñer*, Constantino Porfirogéneto = *J. Signes Codoñer*, Constantino Porfirogéneto y la fuente común de Genesio y Theophanes Continuatus I–IV, *Byzantinische Zeitschrift* 86/87 (1994) 319–341.
- Signes Codoñer*, Emperor Theophilos = *J. Signes Codoñer*, The Emperor Theophilos and the East, 829–842. Court and Frontiers in Byzantium during the last phase of Iconoclasm, Aldershot 2014.
- Signes Codoñer*, Eslavos = *J. Signes Codoñer*, Los eslavos en las fuentes bizantinas de los siglos IX–X: el De administrando imperio de Constantino VII Porfirogéneto, 'Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones Anejos 13 (2004) 115–131.
- Signes Codoñer*, Periodo del segundo Iconoclasmo = *J. Signes Codoñer*, El periodo del segundo Iconoclasmo en Theophanes Continuatus, Amsterdam 1995.
- Signes Codoñer*, Selbstdarstellung und Schweigen = *J. Signes Codoñer*, Selbstdarstellung und Schweigen: Überlegungen zu Photios' Vater, hrsg. A. D. Beihammer, B. Krönung, C. Ludwig, Prosopon Rhomaikon. Ergänzende Studien zur Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Berlin 2017, 93–110.
- Signes Codoner*, Selbstdarstellung und Schweigen = *J. Signes Codoner*, Selbstdarstellung und Schweigen: Überlegungen zu Photios' Vater, edd. Beihammer, Krönung, Ludwig, Prosopon Rhomaikon. Ergänzende Studien zur Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Berlin 2017 (= Mill. Studien Band 68) 93–111.
- Šišić, Genealoški prilozi = *F. Šišić*, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 13/1 (1914) 1–93.
- Šišić, Povijest = *F. Šišić*, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925.
- Skok, Kako bizantski pisci pišu = *P. Skok*, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, *Starohrvatska prosvjeta* 1/3–4 (1927) 161–196.
- Skok, Ortsnamenstudien = *P. Skok*, Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des Kaisers Constantini Porphyrogenetos, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 4 (1928) 213–244.
- Skok, Slavenstvo = *P. Skok*, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima: toponomastička ispitivanja I–II, Zagreb 1950.
- Sode, Historical-Antiquarian Texts = *C. Sode*, Historical-Antiquarian Texts in the Ceremonial Book of Constantine VII Porphyrogenetos: The Appointment of an Augustalis and a Proconsul (Chapter I, 85), edd. Gaul, Menze, Bálint, Center, Province and Periphery, 71–79.
- Sode, Untersuchungen = *C. Sode*, Untersuchungen zu De administrando imperio Kaiser Konstantins VII. Porphyrogenetos, *Varia V, Beiträge von T. Pratsch et al.*, Bonn 1994 (Poikila Byzantina, 13) 149–260.
- Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria = *P. Sophoulis*, Byzantium and Bulgaria, 775–831, Leiden – Boston 2012.
- Speck, Kaiserliche Universität = *P. Speck*, Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel, München 1974.
- SSS = Słownik starożytności słowiańskich I–VI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1961–1996.
- Štefan, Great Moravia = *I. Štefan*, Great Moravia, the Beginnings of Přemyslid Bohemia and the Problem of Cultural Change, edd. *J. Macháček*, *M. Wihoda*, The fall of Great Moravia. Who was buried in grave H153 at Pohansko near Breclav?, Leiden 2019, 151–186.
- Steinhübel, Nitrian Principality = *J. Steinhübel*, The Nitrian Principality: The Beginnings of Medieval Slovakia, Leiden 2020.
- Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier = *P. Stephenson*, Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900–1204, Cambridge 2004.
- Stevović, Byzantium = *I. Stevović*, Byzantium, Byzantine Italy and cities on the eastern coast of the Adriatic: The case of Kotor and Dubrovnik, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 39 (2001–2002) 165–182.

- Stevović*, Early Byzantine Doclea = *I. Stevović*, Early Byzantine Doclea and its citizens: Longe ab patriam, Niš and Byzantium 14 (2016) 121–136.
- Stevović*, Praevalis = *I. Stevović*, Praevalis. Obrazovanje kulturnog prostora kasnoantičke provincije, Podgorica 2014.
- Štih*, Karantanija = *P. Štih*, Karantanija – stara domovina Horvatov, Zgodovinski časopis 41/3 (1987) 529–548.
- Stouraitis*, Krieg und Frieden = *I. Stouraitis*, Krieg und Frieden in der politischen und ideologischen Wahrnehmung in Byzanz (7.–11. Jahrhundert), Wien 2009.
- Tinnefeld*, Zum Stand der Olga-Diskussion = *F. Tinnefeld*, Zum Stand der Olga-Diskussion, hrsg. von *L. M. Hoffmann*, *A. Monchzadeh*, Zwischen Polis, Provinz und Peripherie, Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur, Wiesbaden 2005, 531–567.
- Tóth*, Territories = *S. L. Tóth*, The Territories of the Hungarian Tribal Federation around 950 (Some Observations on Constantine VII's »Tourkia«), hrsg. *Prinzing*, *Salamon*, Byzanz und Ostmitteleuropa, 23–34.
- Trapp*, Lexikon = Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.–12. Jahrhunderts, ed. *E. Trapp*, Wien 1994–
- Treadgold*, Byzantine Revival = *W. Treadgold*, The Byzantine Revival, 780–842, Stanford 1988.
- Treadgold*, Lost Secret History = *W. Treadgold*, The Lost Secret History of Nicetas the Paphlagonian, edd. *F. Curta*, *B. Petru-Maleon*, The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday, Iași 2013, 645–676.
- Treadgold*, Middle Byzantine Historians = *W. Treadgold*, The Middle Byzantine Historians, Basingstoke 2013.
- Treadgold*, Nature of the *Bibliotheca* = *W. Treadgold*, The Nature of the *Bibliotheca* of Photius, Washington, D. C. 1980.
- Troianos*, Quellen = *S. Troianos*, Die Quellen des byzantinischen Rechts. Übersetzt von *D. Simon*, *S. Neye*, Berlin – Boston 2017.
- Turlej*, So-called Chronicle of Monemvasia = *S. Turlej*, The so-called Chronicle of Monemvasia. A historical analysis, Byzantium 68 (1998) 446–468.
- Uzelac*, Prince Michael = *A. Uzelac*, Prince Michael of Zahumlje – A Serbian ally of tsar Symeon, edd. *A. Nikolov*, *N. Kanev*, Emperor Symeon's Bulgaria in the history of Europe's South-East: 1100 years from the battle of Achelous I, Sofia 2018, 236–245.
- Van Nuffelen*, *Delacenserie*, Excerpta Constantiniana = Excerpta Constantiniana, edd. *P. van Nuffelen*, *E. Delacenserie*, Byzantinoslavica 75 (2017) 199–324.
- Varona Codeso*, Miguel III = *P. Varona Codeso*, Miguel III (842–867): construcción histórica y literaria de un reinado, Madrid 2009.
- Varona*, Contribución = *P. Varona*, Contribución al problema de la cronología y las fuentes de la *Vita Basilii*, Byzantinische Zeitschrift 101 (2009) 739–775.
- Vasmer*, Slaven = *M. Vasmer*, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941.
- Vedriš*, Balkanske sklavinije = *T. Vedriš*, Balkanske sklavinije i Bugarska, ed. *Z. Nikolić Jakus*, Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.), Zagreb 2015, 581–608.
- Vedriš*, Baptismal Font = *T. Vedriš*, Baptismal Font of the Croats. A case study in the formation of a national symbol, Memoirs of the American Academy in Rome 62 (2017) 65–98.
- Vedriš*, Hagiografija = *T. Vedriš*, Hagiografija i rani kult sv. Anastazije i sv. Krizogona u Zadru, Zagreb 2019.

- Vedriš*, Još jedan franački teolog = *T. Vedriš*, Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metza i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, *Historijski zbornik* 58 (2005) 1–27.
- Vedriš*, Nekoliko opažanja = *T. Vedriš*, Nekoliko opažanja o začetcima štovanja sv. Krševana u Dalmaciji u ranome srednjem vijeku, edd. *I. Basić, M. Rimac*, *Spalatumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, Split 2014, 145–170.
- Vedriš*, Po čemu je = *T. Vedriš*, Po čemu je u 9. stoljeću rotonda sv. Trojstva u Zadru mogla sličiti crkvi sv. Anastazije u Carigradu?, ur. *T. Šeparović*, *Dani Sjepana Gunjače 2. Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dani Stjepana Gunjače 2"*, Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme, Split, 18. – 21. listopada 2011, Split 2012, 63–78.
- Vedriš*, Pokrštanje = *T. Vedriš*, Pokrštanje i rana kristijanizacija Hrvata, ed. *Z. Nikolić Jakus*, *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.)*, Zagreb 2015, 173–200.
- Vedriš*, Povodom novog tumačenja = *T. Vedriš*, Povodom novog tumačenja Porfirogenitove vijesti o snazi hrvatske vojske, *Historijski zbornik* 60 (2007) 1–33.
- Wassiliou*, Neue Siegel = *A.-K. Wassiliou*, Neue Siegel der 1. Hälfte des 9. Jh. aus Südostbulgarien. Mit einem Appendix zu den Drugubiten, *Numismatic and Sphragistic Contributions to History of the Western Black Sea Coast*, International Conference, Varna 12–15 September 2001, Varna 2004, 246–252.
- Weitzmann*, Character and Intellectual Origins = *K. Weitzmann*, Character and Intellectual Origins of the Macedonian Renaissance, *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*, Chicago – London 1971, 176–223.
- Westerink*, Marginalia = *L. G. Westerink*, Marginalia by Arethas in Moscow Greek Ms 231, *Byzantion* 42 (1972) 196–244.
- Westerink*, Nicetas the Paphlagonian = *L. G. Westerink*, Nicetas the Paphlagonian on the End of the World, ed. *E. Sfakianakis*, *Essays in Memory of Basil Laourdas*, Thessalonica 1975, 177–195.
- Whittow*, Making of Byzantium = *M. Whittow*, *The Making of Byzantium, 600–1025*, Berkeley 1996.
- Wilson*, Scholars = *N. G. Wilson*, *Scholars of Byzantium*, Duckworth 1996.
- Wolfram*, History of the Goths = *H. Wolfram*, *History of the Goths*, Los Angeles – London 1988.
- Wolfram*, Salzburg = *H. Wolfram*, Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, Wien – München 1995.
- Zakythēnos*, Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι = *D. Zakythēnos*, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Athēna 1945.
- Zeuss*, Deutschen = *J. C. Zeuss*, *Die Deutschen und die Nachbarstamme*, Munich 1837.
- Živković*, Contribution = *T. Živković*, Contribution to the New Reading about the Constantine Porphyrogenitus' Statement on the Numbers of Croat Horsemen, Foot Soldiers and Sailors in Early 10th Century, *Byzantinoslavica* 65 (2007) 143–151.
- Živković*, Date = *T. Živković*, The Date of the Creation of the Theme of Peloponnese, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13 (1999) 141–155.
- Živković*, De conversione = *T. Živković*, De conversione Croatorum et Serborum: a Lost Source, Belgrade 2012.
- Živković*, Earliest Cults = *T. Živković*, The Earliest Cults of Saints in Ragusa, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 44 (2007) 119–127.
- Živković*, Golden Seal = *T. Živković*, The Golden Seal of Stroimir, *Istorijski časopis* 55 (2007) 23–29.
- Živković*, Kastrā oikoumena = *T. Živković*, Constantine Porphyrogenitus' Kastrā oikoumena in the Southern Slavs Principalities, *Istorijski časopis* 57 (2008) 9–28.

- Živković*, O počecima = *T. Živković*, O počecima Bosne u ranom srednjem vijeku, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* u Sarajevu 39, 149–161.
- Živković*, On the foundation = *T. Živković*, On the foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts, *Istorijski časopis* 54 (2007) 9–25.
- Živković*, Origin = *T. Živković*, The Origin of the Royal Frankish Annalist's Information about the Serbs in Dalmatia, ed. *S. Rudić*, Homage to Academician Sima Ćirković, Belgrade 2011, 381–398.
- Živković*, *Radovanović*, Titre de Trpimir = *T. Živković*, *B. Radovanović*, Titre de Trpimir selon les dires de Gottschalk, *Istorijski časopis* 58 (2009) 33–42.
- Zuckerman*, À propos = *C. Zuckerman*, À propos du Livre des cérémonies, II, 48: I. Les destinataires des lettres impériales en Caucasic de l'Est. II. Le problem d'Azia/Asia, le pays des Ases. III. L'Albanie caucasienne au Xe siècle, éd. *G. Dagron*, Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du *Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 531–594.
- Zuckerman*, Hongrois = *C. Zuckerman*, Les Hongrois au pays de Lebedia: une nouvelle puissance aux confins de Byzance et de la Khazarie, ca. 836–889, ed. *K. Tsikankes*, Το εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος–12ος αι.)/Byzantium at War (9th–12th c.), Athens 1997, 51–74.
- Zuckerman*, Squabbling protospatharii = *C. Zuckerman*, Squabbling protospatharioi and other administrative issues from the first half of the tenth century, *Revue des études byzantines* 72 (2014) 193–233.
- Zuckerman*, Voyage d'Olga = *C. Zuckerman*, Le voyage d'Olga et la première ambassade espagnole à Constantinople en 946, éd. *G. Dagron*, Byzance et ses voisins. Études sur certains passages du *Livre des cérémonies*, II, 15 et 46–48, *Travaux et mémoires* 13 (2000) 647–672.
- Алексић*, Српске земље = *М. Алексић*, Српске земље пре Немањића од 7. до 10. века, Београд 2019.
- Алимов*, От жупанов к архонтам = *Д. Е. Алимов*, От жупанов к архонтам: социальная эволюция или нарративная конструкция?, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 14 (2013/2) 14–55.
- Алимов*, Хорваты и горы = *Д. Е. Алимов*, Хорваты и горы: о характере хорватской идентичности в Аварском каганате, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 8 (2010/2) 135–160.
- Алимов*, Этногенез хорватов = *Д. Е. Алимов*, Этногенез хорватов: формирование хорватской этнополитической общности в VII–IX вв, Санкт-Петербург 2016.
- Анђионовић*, Град и Залеђе = *М. Анђионовић*, Град и Залеђе. Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку, Београд 2003.
- Бакалов*, Средновековният български владател = *Г. Бакалов*, Средновековният български владател, София 1995.
- Баришић*, Византиски Сингидунум = *Ф. Баришић*, Византиски Сингидунум, Зборник радова Византолошког института 3 (1955) 1–14.
- Баришић*, Чуда = *Ф. Баришић*, Чуда Димитрија Солунског као историски извори, Београд 1953.
- Бикић*, Керамичке целине = *В. Бикић*, Керамичке целине и друштвени контексти у раном средњем веку – осврт на примере из српске археологије, ур. *В. Иванишевић*, *В. Бикић*, *И. Бујарски*, Свет средњовековних утврђења, градова и манастира. Омаж Марку Поповићу, Београд 2021, 287–307
- Блајојевић*, Преглед = *М. Блајојевић*, Преглед историјске географије средњовековне Србије, Зборник Историјског музеја Србије 20 (1982) 45–126.
- Блајојевић*, Српска државност = *М. Блајојевић*, Српска државност у средњем веку, Београд 2011.
- Блајојевић*, Српске удеоне кнежевине = *М. Блајојевић*, Српске удеоне кнежевине, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 45–62.
- Божилев*, Гюзелев, История = *Божилев И.*, *Гюзелев В.*, История на средновековна България VII–XIV век, София 1999.

- Бошковић*, Србљи и Срби = *Р. Бошковић*, Србљи и Срби, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 21/1 (1978) 23–25.
- Бубало*, Територијална компонента = *Ђ. Бубало*, Територијална компонента краљевске титуле Немањића, ур. *С. Пиривајрић*, *Љ. Максимовић*, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, Београд 2019, 245–290.
- Бујарски*, *Радишић*, Централни Балкан = *И. Бујарски*, *М. Радишић*, Централни Балкан у раном средњем веку: археолошка сведочанства о променама, ур. *В. Бикић*, Византијско наслеђе и српска уметност I. Процеси византинизације и српска археологија, Београд 2016, 91–99.
- Вељковић*, Порфирогенитова „Лонтодокла“ = *Б. Вељковић*, *Порфириојенићова „Лонтодокла“* – данашњи Љутогук – неколики балканоромански топоними Бјелопавлићког краја, Октоих: Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори III/4 (2013) 13–25.
- Војводић*, Поглед на резултате = *У. Војводић*, Поглед на резултате археолошких истраживања цркве Св. Апостола Петра и Павла у Расу, Ниш и Византија XVIII (2020) 237–264.
- Грковић*, Речник = *М. Грковић*, Речник личних имена код Срба, Београд 1977.
- Гюзелев В.*, Кавханите = *В. Гюзелев*, Кавханите и ичиргу боилите на българското ханство-царство (VII–XI век), Пловдив 2007.
- Даничић*, Рјечник = *Ђ. Даничић*, Рјечник из књижевних старина српских I–III, Београд 1863–1864.
- Динић*, Дубровачки трибути = *М. Динић*, Дубровачки трибути. Могориш, Светодмитарски и Конаваоски доходак и Провижиун браће Владковића, Глас СКА 168 (1935) 205–256.
- Динић*, Земље херцега = *М. Динић*, Земље херцега светога Саве, прир. *С. Ђирковић*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178–269.
- Динић*, Југозападна Србија = *М. Динић*, Југозападна Србија у средњем веку, прир. *С. Ђирковић*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 68–83.
- Ђурић*, Ромејски говор = *И. Ђурић*, Ромејски говор и језик Константина VII Порфирогенита, Зборник радова Византолошког института 24–25 (1986) 109–137.
- Живковић*, Једна хипотеза = *Т. Живковић*, Једна хипотеза о пореклу великог жупана Уроша I, Историјски часопис 52 (2005) 8–21.
- Живковић*, Јужни Словени = *Т. Живковић*, Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025), Београд 2002.
- Живковић*, Легенда = *Т. Живковић*, Легенда о Павлимиру Белу, Историјски часопис 50 (2003) 9–32.
- Живковић*, Неретљани = *Т. Живковић*, Неретљани – пример разматрања идентитета у раном средњем веку, Историјски часопис 61 (2012) 11–25.
- Живковић*, О северним границама = *Т. Живковић*, О северним границама Србије у раном средњем веку, Зборник Матице српске за историју 63–64 (2001) 7–17.
- Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара“ = *Т. Живковић*, О такозваној „Хроници српских владара“ из списка De administrando Imperio цара Константина VII Порфирогенита, ур. *Б. Крسمановић*, *Љ. Максимовић*, *Р. Радић*, Византијски свет на Балкану I–II, Београд 2012, 313–332.
- Живковић*, Портрети = *Т. Живковић*, Портрети српских владара (IX–XII век), Београд 2006.
- Живковић*, Словени и Ромеји = *Т. Живковић*, Словени и Ромеји, Београд 2000.
- Живковић*, Црквена организација = *Т. Живковић*, Црквена организација у српским земљама (рани средњи век), Београд 2004.

- Златарски*, Историја = *В. Н. Златарски*, Историја на бългaрската др̀жава през ср̀днит̀ в̀кове I/2, Софија 1927.
- Илиев*, Управлението на княз Расате (Владимир) = *И. Илиев*, Управлението на княз Расате (Владимир) (889–893). Един неуспешен опит за европейска преориентација в̀в в̀ншната политика на Бългaрия, ред. *В. Гюзелев* – *А. Милтенова*, Средновековна христијанска Европа: Исток и Запад. Ценности, традиции, обшчуване, Софија 2002, 407–410.
- ИСН I = Историја српског народа I, ур. *С. Ђирковић*, Београд 1981.
- ИЦГ I = Историја Црне Горе I, Титоград 1967.
- Јанковић*, Липљанска епископија = *М. Јанковић*, Липљанска епископија и Грачаничка митрополија, Историјски часопис 29–30 (1982–1983) 27–37.
- Јањић*, Призренска епископија = *Д. Јањић*, Призренска епископија (историјско–канонски аспекти), Баштина 34 (2013) 157–160.
- Јањић*, *Савић*, Континуитет базилика = *Д. Јањић*, *М. Савић*, Континуитет базилика на Косову и Метохији, Баштина 38 (2015) 21–41.
- Јиречек*, Власи и Мавровласи = *К. Јиречек*, Власи и Мавровласи у дубровачким споменицима, ур. *М. Динић*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 193–204.
- Јиречек*, Историја = *К. Јиречек*, Историја Срба I–II, Београд 1952².
- Јиречек*, Романи = *К. Јиречек*, Романи у градовима Далмације током средњег века, ур. *Г. Осјоројски*, Зборник Константина Јиречека II, Београд 1962.
- Јиречек*, Трговачки путеви = *К. Јиречек*, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку, ур. *М. Динић*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 205–303.
- Јовановић*, Археолошка истраживања = *В. Јовановић*, Археолошка истраживања средњовековних споменика и налазишта на Косову, Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова, Београд 1988, 40–56.
- Каждан*, Из историји византијској хронографији = *А. П. Каждан*, Из историји византијској хронографији X в. 1: О составе так называемой „Хроники Продолжателя Феофана”, Византијски Временник 19 (44) (1961) 76–96; 2: Источники Льва Диакона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия, Византијски Временник 20 (45) 106–128; 3: „Книга царей” и „Жизнеописание Василия”, Византијски временник 21 (46) (1962) 95–117.
- Калић*, Београд = *Ј. Калић*, Београд у средњем веку, Београд 1967.
- Калић*, Вести Константина VII = *Ј. Калић*, Вести Константина VII Порфирогенита о Београду, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 37–41.
- Калић*, Назив „Рашка” = *Ј. Калић*, Назив „Рашка” у старијој српској историји, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 95–110.
- Калић*, Прокопијева Арса = *Ј. Калић*, Прокопијева Арса, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 13–22.
- Калић*, Црквене прилике = *Ј. Калић*, Црквене прилике у српским земљама до оснивања Српске архиепископије 1219. године, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006, 113–152.
- КМЕ = Кирило-Методијевска енциклопедија I–IV, ур. *П. Диников*, *Л. Грашева*, Софија 1985–2003.
- Комајина И.*, *Комајина П.*, Византијски и угарски Срем = *И. Комајина*, *П. Комајина*, Византијски и угарски Срем од X до XIII века, Зборник радова Византолошког института 55 (2018) 141–164.
- Комајина И.*, *Комајина П.*, Настанак „Млетачке Албаније” = *И. Комајина*, *П. Комајина*, Настанак „Млетачке Албаније” и успомена на византијску власт у српском Поморју, Историјски часопис 67 (2018) 55–82.

- Комајина И.*, Историјска подлога = *И. Комајина*, Историјска подлога чудâ Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног, Зборник радова Византолошког института 51 (2014) 111–134.
- Комајина И.*, Српски владари = *И. Комајина*, Српски владари у „Алексијади” – хронолошки оквири деловања, Зборник радова Византолошког института 52 (2015) 173–194.
- Комајина И.*, Црква и држава = *И. Комајина*, Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд 2016.
- Комајина*, Quis ergo Presbyter Diocleas? = *П. Комајина*, Quis ergo Presbyter Diocleas? Рана дубровачка историографија и *Лейойис ѿѿа Дукљанина*, Историјски часопис 69 (2020) 189–226.
- Комајина*, Византијска титула = *П. Комајина*, Византијска титула Константина Бодина, Зборник радова Византолошког института 48 (2011) 61–76.
- Комајина*, Идентитет Дукљана = *П. Комајина*, Идентитет Дукљана према *De administrando imperio*, Зборник радова Византолошког института 51 (2014) 33–46.
- Комајина*, О српско-бугарској граници = *П. Комајина*, О српско-бугарској граници у IX и X веку, Зборник радова Византолошког института 52 (2015) 31–42.
- Комајина*, Оснивање = *П. Комајина*, Оснивање Патраске и Атинске митрополије и Словени на Пелопонезу, Зборник радова Византолошког института 46 (2009) 27–52.
- Комајина*, Политички положај = *П. Комајина*, Политички положај Конавала у IX и X веку, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 3 (2015) 11–21.
- Комајина*, Рани јужнословенски етноними = *П. Комајина*, Рани јужнословенски етноними и питање порекла и постанка јужнословенских племена, ур. *Ј. Рагућ*, *В. Савић*, Наслеђе и стварање. Свети Тирило – свети Сава (869 – 1219 – 2019), Београд 2020, 3–28.
- Коматина*, Славянские этнонимы = *П. Коматина*, Славянские этнонимы «Баварског географа»: Историко-лингвистический анализ, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 27 (2020/1) 106–137.
- Комајина*, Србија и Дукља = *П. Комајина*, Србија и Дукља у делу Јована Скилице, Зборник радова Византолошког института 49 (2012) 159–186.
- Комајина*, Црквена политика = *П. Комајина*, Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти Василија I, Београд 2014.
- Кораћ*, Мартинићи = *В. Кораћ*, Мартинићи: остаци раносредњовековног града, Београд 2001.
- Крсмановић*, Евнуси = *Б. Крсмановић*, „Е, е, шта је то?” Евнуси у војном врху Византијског царства (780–1025), Београд 2018.
- Крсмановић*, Податак = *Б. Крсмановић*, Податак о словенској архонтији из XI века, Зборник радова Византолошког института 34 (1995) 69–77.
- Лексикон градова и тргова = Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља: према писаним изворима, ур. *С. Мишић*, Београд 2010.
- Лома*, Шугісум = *А. Лома*, Шугісум slavicum. Првих пола миленија словенства на северозападном Балкану у светлу лингвистике, *Јужнословенски филолог* 50 (1994) 139–144.
- Лома*, Имена = *А. Лома*, Имена у српским владарским породицама до почетка XIII, ур. *М. Рагујко*, *Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви I–II*, Београд – Беране 2016, 27–34.
- Лома*, Неки славистички аспекти = *А. Лома*, Неки славистички аспекти српске етногенезе, Зборник Матице српске за славистику 43 (1993) 105–126.
- Лома*, Рани слојеви = *А. Лома*, Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу, *Онома-толошки прилози* 11 (1990) 1–18.
- Лома*, Сутелица = *А. Лома*, *Сутелица* – Топономастички трагови латинског хришћанства у унутрашњости преднемањичке Србије, *Историјски гласник* 1–2 (1987) 7–28.

- Лома, Топонимија = А. Лома, Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именских образаца, Београд 2013.
- ЛССВ = Лексикон српског средњег века, прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.
- Майоров, Великаја Хорватиа = А. В. Майоров, Великаја Хорватиа: етногенез и ранња историја славиан Прикарпатског региона, Санкт-Петербург 2006.
- Максимовић, О времену доласка = Љ. Максимовић, О времену доласка Неретљана на далматинска острва, Зборник Филозофског факултета у Београду 8/1 (1964) 145–152.
- Максимовић, Организација = Љ. Максимовић, Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. г., Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 31–43.
- Максимовић, Покрштавање = Љ. Максимовић, Покрштавање Срба и Хрвата, Зборник радова Византолошког института 35 (1996) 155–174.
- Максимовић, Структура = Љ. Максимовић, Структура 32. главе списка *De administrando imperio*, Зборник радова Византолошког института 21 (1982) 25–32.
- Марковић, О покушајима убицања = М. Марковић, О покушајима убицања „насељених градова” Порфиригенитове Паганије, Зборник радова Византолошког института 50 (2013) 301–334.
- Мијовић, Мијелски накит = П. Мијовић, Мијелски накит и култна веровања, Старинар 21 (1970) 59–69.
- Мијовић, О генези = П. Мијовић, О генези Грачанице, ур. С. Пејковић, Византијска уметност почетком XIV века. Научни скуп у Грачаници 1973, Београд 1978, 127–163.
- Мишић, Хумска земља = С. Мишић, Хумска земља у средњем веку, Београд 1996.
- Мрћић, Северна Босна = Ј. Мрћић, Северна Босна 13–16. века, Београд 2008.
- Мрћић-Рагојчић, Доњи Краји = Ј. Мрћић-Рагојчић, Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне, Београд 2002.
- Мрћић-Рагојчић, Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку = Ј. Мрћић-Рагојчић, Повеља бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу, Стари српски архив 1 (2002) 79–92.
- Ненадовић, Богородица Љевишка = С. Ненадовић, Богородица Љевишка – њен постанак и њено место у архитектури Милутиновог времена, Београд 1963.
- Николов, Политическа мисъл = А. Николов, Политическа мисъл в ранносредновековна Българија (средата на IX – края на X в.), Софија 2006.
- Новаковић, „Острва Диоклеје” = Б. Новаковић, „Острва Диоклеје”, Ономатолошки прилози 21 (2011) 15–18.
- Новаковић, Дукља = Б. Новаковић, Дукља у спису *De administrando imperio*, Зборник радова Византолошког института 49 (2012) 75–85.
- Новаковић, Карта = Б. Новаковић, Карта као извор за поглавље 29–36 списка *De administrando imperio*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 33–47.
- Новаковић, О границама Србије = Р. Новаковић, О границама Србије и српске државе у средњем веку, Зборник Филозофског факултета у Београду 8/1 (1964) 153–181.
- Новаковић, Улога Константина VII Порфиригенита = Б. Новаковић, Улога Константина VII Порфиригенита у опису Далмације, Историјски часопис 63 (2014) 9–28.
- Осџројорски, Историја = Г. Осџројорски, Историја Византије, Београд 1959.
- Осџројорски, Лав Равдух = Г. Осџројорски, Лав Равдух и Лав Хиросфакт, Зборник радова Византолошког института 3 (1955) 29–35.

- Осѝроѝорски*, Порфиругенитова хроника = *Г. Осѝроѝорски*, Порфиругенитова хроника српских владара и њени хронолошки подаци, *Историски часопис* 1 (1948) 24–29 .
- Осѝроѝорски*, Постанак = *Г. Осѝроѝорски*, Постанак тема Хелада и Пелопонез, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952) 64–77.
- Панић, Бабић*, Богородица Љевишка = *Д. Панић, Г. Бабић*, Богородица Љевишка, Београд 1975.
- Панов Б.*, За Методијевог словенско кнежевство и создавањето да „Закон судный людем”, Кирил-ометодијевскиот (старословенскиот) период и Кирило-методијевската традиција во Македонија, Скопје 1988, 289–303.
- Пентковскиј*, Славянское богослужение = *А. М. Пентковскиј*, Славянское богослужение и црковные организации в сербских землях в X–XII веках, ур. *М. Раѓујко*, Стефан Немања – Преподобни Симеон Мироточиви I–II, Београд – Беране 2016, 35–61.
- Пиривајѝрић*, Византијска тема Морава = *С. Пиривајѝрић*, Византијска тема Морава и „Моравије” Константина VII Порфиругенита, *Зборник радова Византолошког института* 36 (1997) 173–201.
- Пиривајѝрић*, Самуилова држава = *С. Пиривајѝрић*, Самуилова држава. Обим и карактер, Београд 1997.
- Појовић*, Албанија у касној Антици = *В. Појовић*, Албанија у касној антици, ур. *М. Гарашанин*, Илири и Албанци, Београд, 1988, 201–250.
- Раѓичевић, Шѝехар*, Порфиругенитови међаши = *Д. Раѓичевић, П. Шѝехар*, Порфиругенитови међаши на Истру и старомађарски археолошки налази у Војводини, *Зборник радова Византолошког института* 52 (2015) 43–55.
- Раѓојчић*, Како су називали = *Н. Раѓојчић*, Како су називали Србе и Хрвате византијски историци XI и XII века, Јован Скилица, Нићифор Вријеније и Јован Зонара?, *Гласник Скопског научног друштва* 2 (1927) 1–13.
- Рајковић*, Византијска Далмација = *С. Рајковић*, Византијска Далмација у спису *De administrando imperio* – нове дилеме, *Зборник радова Византолошког института* 36 (1997) 221–232.
- Рајковић*, Област Стримона = *М. Рајковић*, Област Стримона и тема Стримон, *Зборник радова Византолошког института* 5 (1958) 1–7.
- Савић*, (Псеудо)класични и стари називи = *В. Савић*, (Псеудо)класични и стари називи српских земаља у старим српским изворима, ур. *Ј. Сѝојановић*, Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас, Подгорица – Нови Сад – Бања Лука 2019, 95–125.
- Савић*, Рани старословенски језик = *В. Савић*, Рани старословенски језик и српска редакцијска писменост, Српска књижевна реч у својим првим столећима, Подгорица – Ниш 2019, 31–56.
- Седов*, Славяне = *В. В. Седов*, Славяне в раннем средневековье, Москва 1995.
- Сѝанковић*, Идејна начела = *В. Сѝанковић*, Идејна начела Константина Порфиругенита и далматински Романи, *Зборник радова Византолошког института* 38 (1999/2000) 67–85.
- Сѝевовић*, Котор = *И. Сѝевовић*, Котор у раном средњем веку: Ауторитет традиције или магине историје, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 45 (2017) 55–70.
- Сѝевовић*, Рана средњовековна црква = *И. Сѝевовић*, Рана средњовизантијска црква и реликвије светог Трифуна у Котору, *Зограф* 41 (2017) 37–50.
- Субојѝић*, Долац и Чабићи = *Г. Субојѝић*, Долац и Чабићи, Београд 2012.
- Триковић*, Хумска земља = *В. Триковић*, Хумска земља, *Зборник Филозофског факултета* 8 (1964) 225–260.

- Ђирковић*, „Насељени градови” = *С. Ђирковић*, „Насељени градови” Константина Порфириогенита и најстарија територијална организација, Зборник радова Византолошког института 37 (1998) 9–32.
- Ђирковић*, Историја = *С. Ђирковић*, Историја средњовековне босанске државе, Београд 1964.
- Ђерђанчић*, Василије I = *Б. Ђерђанчић*, Василије I и обнова византијске власти у IX веку, Зборник радова Византолошког института 36 (1997) 9–30.
- Ђерђанчић*, Далмација = *Б. Ђерђанчић*, Далмација у спису *De administrando imperio* – врела и путевни сазнања, Зборник радова Византолошког института 29–30 (1991) 9–21.
- Ђерђанчић*, Долазак = *Б. Ђерђанчић*, Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво (осврт на нова тумачења), Зборник радова Византолошког института 35 (1996) 117–154.
- Ђерђанчић*, О упаду Слависијана = *Б. Ђерђанчић*, О упаду Слависијана на Пелопонез за време Романа Лакапина, Зборник радова Византолошког института 3 (1955) 37–47.
- Ђерђанчић*, Структура = *Б. Ђерђанчић*, Структура 30. главе списка *De administrando imperio*, Зборник радова Византолошког института 18 (1978) 67–80.
- Ђерлуја*, Византија = *Ј. Ђерлуја*, Византија и постанак најранијих јужнословенских држава, Зборник радова Византолошког института 11 (1968) 55–66.
- Ђерлуја*, Византијско царство = *Ј. Ђерлуја*, Византијско царство и јужнословенске државе од средине IX до средине X века, Зборник радова Византолошког института 13 (1971) 75–107.
- Ђерлуја*, Византиска управа = *Ј. Ђерлуја*, Византиска управа у Далмацији, Београд 1957.
- Ђерлуја*, Драч и драчка област = *Ј. Ђерлуја*, Драч и драчка област пред крај X и почетком XI века, Зборник радова Византолошког института 8/2 (1964) 117–132.
- Ђерлуја*, Листа адреса = *Ј. Ђерлуја*, Листа адреса за стране владаре из Књиге о церемонијама, Зборник радова Византолошког института 12 (1970) 157–177.
- Џвејковић*, Ниже јединице = *М. Џвејковић*, Ниже јединице тематског уређења у Византији (9–11. век) (докторска дисертација), Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд 2017.
- Џвејковић*, О статусу Влаха = *М. Џвејковић*, О статусу Влаха Хеладе у тематском систему, Зборник радова Византолошког института 55 (2018) 45–64.
- Џвејковић*, Реформа = *М. Џвејковић*, Реформа византијског војно-територијалног уређења у доба Јустинијана II, Зборник радова Византолошког института 53 (2016) 17–46.
- Џвејковић*, Сермисијани = *М. Џвејковић*, Сермисијани – Преци појединих влашких скупина? Прилог проучавању порекла влашких заједница на југу Балканског полуострва, ур. *Л. Симеонова, Л. Тасева*, Средновековните Балкани като световен крџтопџт: контакти и обмен, *Studia Balcanica* 32, Софија 2017, 33–43.
- Џыб*, Древнеруское времяисчисление = *С. В. Џыб*, Древнеруское времяисчисление в „Повести временних лет”, Санкт-Петербург 2011.

РЕГИСТАР

- Абгар, едески цар, 88
 Абубакр, калиф (632–634), 114
 Абхазија (Абазгија), Абазги, 69, 79, 100,
 102–103
 Авари, 104, 140, 142–145, 151, 160, 163, 165,
 167–171, 173–175, 179, 183, 186, 189, 192,
 194–198, 216–217, 219–220, 223–224,
 226–227, 232–233, 276, 290–292, 296
 Агатија, 27
 Агатон, папа (678–681), 201, 226
 Адата, 46
 Азовско море, 120
 Аквилеја, 140; Аквилејска патријаршија 183,
 202
 Аланија, 100, 102; Алани 113, 214
 Алберик II, кнез Рима (932–954), 47, 99
 Алванија, 100, 102
 Александар, цар (912–913), 13–14, 84
 Алексije I Комнин, цар (1081–1118), 84
 Алмош, угарски војвода, 120
 Алогоботур, бугарски великаш, 256,
 259–260, 333
 Алоип, 162
 Алфонсо V, краљ Арагона и Сицилије
 (1416–1458), 278
 Алфонсо X, краљ Кастиље и Леона
 (1252–1284), 339
 Алфред, англосаксонски краљ (871–899), 171
 Амалфи, 39, 91, 100, 102–103, 140
 Амида, 96
 Аморијска династија (820–867), 17, 39, 44, 52,
 69, 79, 147, 321,
 Анастасије, папски библиотекар, 184, 228, 265
 Андреја Првозвани, апостол, 84, 308–309.
 Анжевацки, 100
 Анонимни нотар краља Беле III, 251
 Анти, 63
 Анхијал, 14, 81, 246, 252, 255, 266, 270
 Апахуник, 124
 Апијан, 27
 Арабљани, 16, 25, 67–68, 114, 154, 164, 226, 267,
 300, 317, 323, 334
 Арета, митрополит Кесарије (Цезареје) у
 Кападокији, 70, 80, 83–86, 144, 307–308,
 310, 327–328
 Аријан, 27
 Арнулф, источнофраначки краљ (887–899), 176
 Аротра Кринит, протоспагар, 312, 314
 Арпад, угарски кнез (896–907), 101, 120, 251
 Арсафије, 159
 Артануц, 109, 124, 300
 Атанасије, први патраски митрополит, 82–83
 Ателкузу, Етел-Кузу, 121–122
 Атила, хунски краљ (434–453), 140
 Ахаја, 66, 217, 309
 Ахен, 318
 Ацара, 100
 Баварци, Баварска, 100, 102, 170, 172, 179, 181,
 184, 212, 228
 Балканско полуострво, 7–9, 63–66, 70, 73,
 80–81, 95, 144, 146, 150, 160, 164,
 173–175, 211, 213–214, 216–217, 219, 223,
 228–231, 233, 235, 237, 249, 251, 257, 263,
 266, 269–270, 281, 284, 315, 325, 334
 Бар, 155, 166, 187, 189, 223–224, 233, 292, 295
 Барзанд, 100
 Бари, 40, 103, 117, 153–158, 223, 324, 336
 Башкири, 314
 Бела III, угарски краљ (1172–1196), 251
 Бели Срби, 172, 210–211, 213, 227
 Бели Хрвати, Белохрвати, 172, 175–177, 179,
 183, 194, 196–198, 210
 Белица, 204
 Белоје, жупан Травуније, 247, 283–285
 Беневенто, 100, 103, 158, 162
 Београд, 218–219, 227–229, 300, 304, 306–307
 Бер (Верџа), 74
 Беренгар II, маркграф Ивреје, краљ Италије
 (950–961), 318
 Берта Евдокија, жена Романа II, 58, 60, 89,
 91, 318
 Биоград на Мору, 185, 204
 Бишће поље, 277
 Блатни Град, 180
 Боес, 163
 Бојана, 295
 Бојка (Voiohaemum), 211–213, 227
 Болеслав I, чешки кнез (929–972), 176
 Борис Михаило, бугарски кнез (852–889), 77,
 152, 203–204, 234, 236–238, 242–245,
 249, 259, 271
 Борна, кнез Гацке, хрватски кнез (819–821),
 182, 186, 196–198, 202
 Босна, 175, 184, 220, 271–275
 Бран, Борен, син српског кнеза Мутимира,
 236, 245
 Бранимир, хрватски кнез (879– после 888),
 182, 206
 Брач, 187, 297, 298
 Брибир, 184–185
 Британци, 214, 226
 Буга, 173

- Бугари, Бугарска, 9, 14–16, 58, 60, 66–68, 70, 73, 76–77, 81, 96–100, 102, 104–105, 113, 146, 152, 171, 187, 190, 202–203, 207–209, 214, 228–229, 231–236, 238–239, 242–246, 248–264, 266, 268–271, 274, 300–301, 303, 305–307, 314, 318, 326, 332–334, 337
- Будва, 153–155, 292–293, 322
- Булчу, карха, угарски великаш, 318
- Буна (Благај), 276–278, 283
- Буна, река, 276
- Вајоцжор, 100
- Вајунити (Војнићи), 65–66, 69, 72–73, 217
- Валентин, архиђакон, 159
- Валентин, отац протоспатара Стефана, 159
- Валона, 224
- Вандали, 115
- Варда Платипод, протоспатар, 17, 24, 313
- Василије I, цар (867–886), 24, 36, 39–40, 42, 45–47, 49, 52–53, 57–58, 60, 71–73, 79, 101, 117, 147–148, 315, 320–323, 325, 329–331, 336–337
- Василије II, цар (976–1025), 23, 27–28, 57, 239, 335
- Василије Лакапин, ванбрачни син цара Романа I, паракимомен, председник Сената, регент од 976. до 985. године, 27, 30, 31, 34, 50, 55, 61, 93, 331
- Василије Петин, 16, 59
- Васпуракан, 100, 102
- Векла (Крк), 145–146, 162, 164, 169, 191
- Велегезити (Велејезићи), 65–67, 69, 72, 217
- Велика Капела, 185–186, 302
- Велика Морава, 105, 232, 234,
- Велика Моравска, 105
- Венеција, 100, 102–103, 109, 113, 116–117, 139–140, 163–164, 172, 200–202
- Верзити (Брзићи), 65–67, 72, 217
- Визант, 45, 81, в. Цариград
- Визиготи, 214, 226
- Викторин, 159
- Вис, 298
- Висла, 278, 280–281
- Вислани, 176
- Виталије, 159
- Витислав, чешки кнез, 176
- Вишевац, отац захумског кнеза Михаила, 278
- Вишеслав, српски кнез (крај VIII– почетак IX века), 183, 229–230, 247
- Владимир, син Бориса Михаила, бугарски кан (889–893), 236–237
- Владислав, хрватски кнез (821 – о. 835), 182
- Властимир, српски кнез (крај прве половине IX века), 229–231, 234–235, 247, 269–270, 283–287
- Волга, 118–119
- Врбања, 275
- Врбас, 185, 190, 275
- Врм, 104, 289
- Врсенице, 272
- Вруља, град, 188, 297–298,
- Вруља, жупа, 188
- Гадир, 226
- Гаета, 39, 91, 100, 102–103
- Гали, 226
- Галиција, 171, 172, 176
- Гацка, 182, 184–187, 207, 285
- Георгије Монах, 21, 24, 27, 34, 36, 40, 55, 58, 67, 69, 148
- Георгије Писида, 64, 175, 219
- Гепиди, 214
- Герман, пустињак, 152
- Германија, 100, 102, 171, 214
- Глуминик, 282
- Гојник, син српског кнеза Властимира, 226, 235, 242, 244, 246–248, 269, 285
- Голубинац, 283
- Горња Мезија, 224
- Горње Повислење (Малопољска), 172
- Горњи Тао, 100,
- Готи, 145, 193
- Готшалк, Саксонац, 181, 200–201
- Градац, 292, в. Будва
- Градина у Мартинићима, 293–294
- Градо, 163
- Гргур I, папа (590–604), 144
- Григорије Декаполит, 69, 79, 159
- Григорије, 74
- Дабарски, 282
- Дакија, 66, 146
- Далмација, 40, 47, 109–110, 116–118, 138–149, 153–155, 157, 160–175, 177–180, 182–184, 186, 189–191, 193–198, 203, 212, 215, 220, 222–226, 228, 273–274, 276, 290, 292, 296, 298–323, 328–329, 336
- Дарданија, 66, 224
- Девелт, 232
- Дексип, 27
- Дербенд, 100
- Десник, в. Дрстник, 271–272
- Дидо, 100
- Диљ, 301
- Димитрије, митрополит Кизика, 23
- Динарске планине, Динариди, 146, 188, 302
- Диодор са Сицилије, 20, 27
- Диоклецијан, цар (284–305), 140–141, 160–161, 167–168, 194, 196, 199, 276, 290–291, 295, 329

- Дион Касије 20, 27
 Дионисије из Халикарнаса, 20
 Дњестар, 119, 300
 Доле, Дол, 187–188
 Домагој, хрватски кнез (о. 865–876), 156, 181, 192, 206
 Доњопанонска кнежевина, 177–179, 301–302
 Доростол (Дристра), 81
 Драва, 178, 301–302, 305–306
 Драгомира, мајка чешког кнеза Вацлава, 171
 Драч, 166, 178, 187, 189, 220, 223–224, 233, 252, 276, 295, 315, 325, 328
 Дрван, кнез полапских Срба (о. 631–632), 213, 216
 Дрежник, 271
 Држислав, хрватски кнез (X век), 207
 Дриваст, 224, 295
 Дрим, 190, 295
 Дрина, 190, 274–275
 Дрстник, 246, 248, 271
 Другувити (Дрговићи), 65–66, 69, 72–74, 76, 95, 217
 Дубровник, Дубровчани, 48, 117, 140–141, 145–146, 153–155, 157–160, 169, 187, 191, 193, 233, 280, 282–283, 286, 289, 315, 322–323, 329, 336
 Дукља, град, 290
 Дукља, кнежевина, Дукљани, 140–141, 147, 155–156, 187–189, 221–223, 273, 286, 289–294, 296, 299, 321
 Дулеби, 144
 Ђердапска клисура, 306
 Ђула, угарски кнез, 319
 Евматије из Сердике, спатар, 233
 Евнапије из Сарда, 27
 Евпраксије, стратилат на Сицилији, 325
 Егејско море, 69, 79, 310, 326
 Едеса, 51, 88, 90
 Епидаур (Цавтат), 140, 159–160
 Епир, 66, 69, 81, 217, 312
 Епифаније, кипарски архиепископ, 33
 Ерик, фурлански маркгроф, 179
 Естјуниз, 162
 Етолија, 312
 Жрновица, 193
 Задар, 145–146, 161–162, 169, 185, 191
 Затон, 193
 Захарија, српски кнез (921–925/926), 209, 247–248, 254–259, 261–262, 268–270, 274
 Захума, река, 278, 281
 Захумље, Хумска земља, Захумљани, Хумљани, 101, 103–104, 147, 153, 156, 187–189, 191, 193, 220–223, 251, 273, 276–278, 280–283, 286–287, 290–291, 296, 299, 321
 Здеслав, хрватски кнез (878–879), 192, 206
 Зетливи, 104, 289,
 Зоја Карбонопсина, царица, мајка Константина VII, 13–14, 56
 Зосим, 27
 Иверци, Иверија (Грузини, Грузија), 69, 79, 100, 102–103, 109, 115, 124, 300
 Игњатије Ђакон, 36, 69
 Игњатије, цариградски патријарх (847–858, 867–877), 24, 36
 Игор, руски кнез (912–945), 16, 89–91
 Илирик, Илири, 65, 66, 81, 177–178, 217, 220, 224, 226, 243
 Имник, бугарски великаш, 256, 258
 Имота, 273
 Ираклије, цар (610–641), 33, 64–66, 85, 93, 147, 149, 173, 194–199, 201–203, 214, 216–218, 220–222, 229, 233, 265, 270, 271, 276–277, 283–284, 290–292, 296–297, 307
 Ирина, царица (797–802), 68
 Исвул, кавхан, бугарски великаш, 234
 Исидор Севилски, шпански епископ, 64–65
 Истар, 70, 301, 306, в. Дунав
 Истра, 166, 185–189, 201
 Ихтимански кланац, 251
 Ицвоклија, бугарски великаш, 256, 258
 Јабдиертим, 119
 Јадранско море, 154–156, 186, 188–189, 202, 302, 330, 336
 Јамблих, 27
 Јевсевијев (или Андријев) манастир, 88
 Јевтимије, цариградски патријарх (907–912), 13
 Језерити (Језерци), 72, 94, 125, 311–313, 328
 Јелена Лакапина, царица, кћерка Романа I Лакапина, жена Константина VII Порфирогенита, 14–15, 17, 27, 89, 319
 Јерменија, Јермени, 69, 79, 81–82, 100, 102–103, 109, 124, 300
 Јеротеј, монах, епископ Угарске, 319
 Јерусалим, 334
 Јефимије, граматик, 327
 Јован I Цимискије, цар (969–976), 334
 Јован IV, папа (640–642), 226
 Јован VI Кантакузин, цар (1347–1354), 339
 Јован VIII, папа (872–882), 180, 243
 Јован X, папа (914–928), 279
 Јован Дука, цезар, 110, 126, 335, 337
 Јован Ђакон, млетачки хроничар, 105, 193, 206, 297
 Јован Егзарх, 97
 Јован Зонара, 222, 337
 Јован из Антиохије, 27
 Јован Каминијат, 70, 74, 76–79, 94

- Јован Кинам, 239
 Јован Куркуас, 16, 23, 87–89
 Јован Лид, 23
 Јован Малала, 27
 Јован од Никијуа, египатски епископ
     с краја VII века, 65
 Јован Протеовон, протоспатар, 312–313
 Јован Скилица, 20, 22, 34, 54, 263, 336
 Јован Торник, 335
 Јован, војвода Куме, 333
 Јован, которски епископ, 230
 Јован, први сплитски архиепископ, 208
 Јован, свештеник у време кнеза Вишеслава,
     183, 230
 Јован, солунски митрополит, 65
 Јосиф Вринга, 35, 55
 Јосиф Генесије, 23, 34
 Јосиф Флавије, 27
 Јустинијан I, цар (527–565), 63, 83, 167, 178, 334
 Јустинијан II Ринотмет, цар (685–695, 705–711),
     67, 115, 124, 216, 226, 315, 325–326
 Кабари, 109, 120, 122–123
 Кадолах, фурлански маркгроф, 180
 Калфа (Калфун), арабљански емир Барија,
     153–154
 Кампањани, 226
 Кангар, Кангари, 119–121
 Кападокија, 80, 92
 Капуа, 100, 102–103, 158, 299, 336
 Каранганија, Карантанци, 171–174, 179,
     184, 228, 230, 287
 Карин, 204
 Карло Велики, франачки краљ и цар
     (768–814), 177
 Карло Пелави, западнофраначки краљ
     (843–877), 181
 Карломан, краљ Баварске (876–880), 181
 Каролинзи, франачка династија, 181
 Карпати, 172
 Картагина, 321
 Каспијско језеро, 100
 Катавтрено, 162
 Кафири, 82
 Квели, 100
 Керамисијско поље, 224
 Киклади, Кикладска острва, 40, 66, 148,
     217, 320–321
 Клис, 142, 144–145, 169, 185
 Клобук, 204, 289
 Клонимир, син Стројимира, сина српског
     кнеза Властимира, 242, 244–249,
     254, 258, 266, 268
 Клук, 173
 Кнежевска острва, 17
 Книн, бугарски великаш, 256, 258
 Книн, град, 171, 185, 204
 Коговит, 100
 Козма из Прага, 171
 Комани, 224, 233, 295
 Конавли, Конављани, 101, 103–105, 147, 153,
     156, 220–223, 273, 276, 283–290, 321
 Констанс, цар (641–668), 67
 Константин I Велики, цар (307–337), 19,
     140, 329
 Константин IV, цар (668–685), 68, 226
 Константин V Копроним, цар (741–775),
     67, 327, 328
 Константин VI, цар (780–797), 327
 Константин VII Порфирогенит, цар (913–959),
     13–19, 23–30, 34, 36, 41–43, 45, 47, 49,
     52–53, 57, 60, 70, 72–73, 79, 84, 86–92,
     97, 99, 104, 107, 110, 178, 184, 228, 262,
     264–265, 268, 284, 300, 315, 317–320, 331,
     334–335, 340
 Константин VIII, цар (1025–1028), 27, 57, 335
 Константин X Дука, цар (1059–1081), 335
 Константин Дука, војсковођа, 14
 Константин Јерменин, 34, 60
 Константин Лакапин, син и савладар Романа I
     Лакапина, 16, 87–91, 334
 Константин Филозоф (Ћирило), 80, 203, 237
 Кордова, 317
 Коринтска превлака, 310
 Коринтски залив, 310
 Корона, 83, 308
 Корчула (Кикер), 187, 297, 298
 Косез, 173
 Котор Варош, 275
 Котор, 145–146, 153–155, 161, 169, 187, 233,
     271–272, 275, 280, 289, 292, 295, 322
 Которац, 275
 Коцељ, панонски кнез (о. 861–876), 179–181,
     183–184, 209, 246
 Крајина, кнез Травуније (IX век), 247, 283–287
 Краков, 172, 176
 Краљева Сутјеска, 275
 Крешимир Старији (Cresimirus maior),
     хрватски владар, в. Крешимир, 207
 Крешимир, хрватски кнез (прва половина
     X века), 184, 200, 205–209
 Кривићи, 66, 312,
 Крит, 33, 35, 40, 45, 148, 173, 314, 317,
     320–321, 334
 Крка, 185
 Крндија, 301
 Кроја, 224, 233, 295

- Крум, бугарски кан (<803–814), 231
 Ксенофонт, 27
 Куарциур, 119
 Кубрат, старобугарски кан, 171, 214
 Лабин, 185, 187, 189
 Лав V Јерменин, цар (813–820), 21, 42
 Лав VI Мудри, цар (886–912), 13, 84, 95, 150, 310
 Лав Агеласт, протоспатар, 313
 Лав Апостип, стратег Трачана и Македонаца, 324–325
 Лав Ђакон, 23
 Лав из Амалика, 35, в. Лав V Јерменин
 Лав Равдух, стратег Драча, 250, 252–253, 270, 325
 Лав Склир, 86
 Лав Фока, 14
 Лав Хирсфакт, 252–253
 Лав, напуљски архипрезвитер, 31, 39
 Лакедемон, Лакедемонија, 82–84, 308, 311
 Лангобарди, Лангобардија, 40, 47, 70–71, 89, 103, 109, 113, 116–117, 126, 140, 143, 153–155, 157–159, 164, 169, 212, 226, 267, 279, 313, 320, 322–323, 329, 336
 Ластово, 298
 Лаусеји, 158, в. Дубровник
 Леведија, област, 119, 121
 Леведија, угарски војвода, 119–122
 Леђани (Пољаци), 145
 Лех, река, 177
 Лешник, 271
 Лика, 185
 Липљан, 264
 Лиутпранд, епископ Кремоне, 91, 267, 305, 318
 Личићи, 278, 280–281
 Ловел, 173
 Лонтодокла, 292–294
 Лотар I, франачки цар (840–855), 181–182
 Лотар II, краљ Италије (946–950), 318
 Луг, Лушка жупа, 294
 Лудвиг „Немачки”, источнофраначки краљ (843–876), 180–181
 Лудвиг I Побожни, франачки цар (814–840), 69, 79
 Лудвиг II, франачки цар (855–875), 40, 153, 156–158, 181, 324, 336
 Лука, 185,
 Лукавац, 104, 289
 Лумбрикат (Бргада), 162, 164
 Љеш, 187, 189, 223–224, 295
 Људевит, доњопанонски кнез (о. 818–823), 180, 182, 273–274
 Људемисл, ујак кнеза Борне, 182
 Маврикије, цар (582–602), 64, 81–83, 85, 327
 Маглај, 275
 Магнавра, 17, 80, 95
 Мадалберт, епископ, 333
 Маина, Маињани, 47, 315
 Маја Неаполит, 294
 Макар, Макарска, 187–188
 Македонија, 67, 69, 79, 81, 224, 232, 311, 314, 324–327
 Макроливада, 232
 Максим, салонитански епископ, 144
 Мала Капела, планина, 186
 Малх, 27
 Манојло Куртика, 59
 Манојло, историограф, 23
 Манцикерт, 124
 Марија Ирина, унука Романа Лакапина, жена бугарског цара Петра, 15–16, 58, 60
 Маријан Аргир, 59
 Марица, 232
 Мармај, бугарски великаш, 250, 254, 256–257, 267
 Мартин, капелан кнеза Трпимира, 200–202, 209
 Међуречје, 271
 Мезија, 224
 Мелета, 162
 Мелитина на Еуфрату, 16
 Менандар Протектор, 20, 27, 81
 Меранија, 185
 Месенија, 312
 Месопотамија, тема, 48
 Места, 234
 Методије, брат Константина Филозофа (Тирила), панонски и моравски словенски епископ (870–885), 80, 237, 243–244
 Метона, 82–84, 308
 Мизија (Доња Мезија), 81
 Мијеле, 295
 Милеције, дубровачки песник из XIV века, 160
 Милинзи (Миленци), 72, 94, 125, 311–313, 328
 Миник, бугарски великаш, 258
 Мирослав, хрватски кнез (прва половина X века), 184, 205–209
 Михаило I Рангабе, цар (811–813), 20
 Михаило II Аморијац, цар (820–829), 22, 24, 36, 40, 42–44, 47–48, 57, 69, 79, 147–148, 153, 155, 320–321, 329
 Михаило III, цар (842–867), 17, 24, 36, 42, 44–45, 47–48, 58, 60, 64, 79–80, 93–95, 149, 154, 311, 314, 320–321, 323, 329, 336
 Михаило Деволски, 222
 Михаило Крешимир II, хрватски кнез (X век), 208

- Михаило Псел, 22
 Михаило Роизаит, 110, 126, 335
 Михаило, захумски кнез (пре 912– после 927),
 250–253, 268, 277–282
 Мјешко I, пољски кнез (о. 963–992), 281
 Мљет (Малозеате, Мелита), 297
 Могорјело, 282
 Мок, 100
 Мокарски, 282
 Мокро (Макарска), 297–298
 Монемвасија, 82, 327–328
 Морава, река, 190, 232
 Моравија, 103–105, 297
 Морављани (на Великој Морави), 232, 234
 Моравска долина, 190, 232, 234,
 Моравска, Морављани, 123, 144, 164, 171, 179,
 203, 237, 244, 301, 303–306, в. Велика
 Моравска
 Муавија I, калиф (661–680), 115–116
 Мукан, 100
 Мусуликис, стратилат на Кефалонији, 325
 Мутимир, српски кнез (средина IX века – 891),
 226, 235–236, 238, 242–248, 255, 265,
 269, 274, 285
 Мутимир, хрватски кнез (од пре 892. до после
 895), син кнеза Трпимира, 143, 206
 Мухамед (570–632), пророк, утемељивач
 ислама, 114–115
 Мухло, 173
 Напуљ, 102–103, 140,
 Настављач Георгија Монаха, 325
 Неименовани српски кнез
 (почетак VII века), 229
 Неофит, посланик ромејског цара Србима, 152
 Неретва (Narona), 187–188, 190, 251,
 277–278, 280–283
 Никита Давид Пафлагонац, 22–24, 36, 43, 55
 Никита Мономах, патрикије, 252
 Никита Орифа, патрикије, друнгарије
 морнарице, 153–157, 322–323, 336
 Никита Словен, цариградски патријарх
 (766–780), 67
 Никита, магистар, 327–328
 Никита, царски изасланик, 77
 Никола из Дамаска, 20, 27
 Никола I Мистик, цариградски патријарх
 (901–907, 912–925), 13–15, 80
 Никола I, папа (858–867), 237
 Никола III Граматик, цариградски патријарх
 (1084–1111), 84–85, 308–310
 Никола, посланик ромејског цара Србима, 152
 Никопол, 314
 Нин, град, 171, 183, 185, 204
 Нина, жупа, 184–185
 Нићифор I, цар (802–811), 68, 80–84,
 308–310, 327
 Нићифор II Фока, цар (963–969), 27, 31, 54,
 56–57, 59, 83–84, 334
 Нићифор III Вотанијат, цар (1078–1081), 84
 Нићифор Вријеније, 222,
 Нићифор Ђакон (Фригијац), 23
 Нићифор, цариградски патријарх (806–815, +
 828), 20–22, 36, 67–68, 80, 214, 326
 Ниш, 66
 Нови Пазар, 239
 Нови Рим, 321, в. Цариград
 Новиград, 292–293
 Нона, 185
 Олга, руска кнегиња, 90, 96, 319
 Омар I, калиф (634–644), 114
 Омејади, арабљанска династија (661–750),
 116, 317
 Онијат, стратилат на Пелопонезу, 325
 Опсикион, тема, 19, 67, 216, 226, 314, 326
 Оптимати, тема, 88
 Осман, калиф (644–656), 114
 Осор (Прес), 145–146, 162, 164, 169, 191
 Острог (Заострог), 297–298
 Остроготи, 143, 214
 Отон I, источнофраначки краљ, римско-
 немачки цар (936–973), 170–171,
 175–177, 180, 318
 Охрид, 224
 Ошље, 282–283
 Павле Орозије, 171
 Павле, српски кнез (917/918–921), 245, 247, 250,
 254–257, 261, 267–269, 297
 Паганија, Неретва, Моравија, Пагани,
 Неретљани, Морјани, 65, 103–105, 147,
 149, 152, 187–200, 202, 220–223, 226, 230,
 250–253, 270, 276, 278–280, 282–283,
 290, 295–299
 Панонија, 66, 143–144, 146, 169, 175, 177–180,
 184, 186–187, 197, 204, 212, 224, 305,
 306, 321
 Панонска низија, 66, 123, 143, 219, 251, 301,
 304–305
 Папук, 301
 Патрас, Патраска митрополија, 80–86, 125,
 307–310
 Пентадактил (Тајгет), 94, 311–312
 Персијанци, Персија, 65, 69–70, 79, 96, 120
 Петар II Орсеоло, млетачки дужд
 (991–1009), 193
 Петар Бадоарије, млетачки дужд (939–942), 278
 Петар из Александрије, 21

- Петар Крешимир, хрватски владар (о. 1059–1075), 207
- Петар Патрикије, 27, 30
- Петар, бугарски цар (927–969), 15–16, 58, 60, 97, 249, 262, 314
- Петар, дукљански кнез (X век), 291
- Петар, српски кнез (892–917/918), 244, 246–252, 254, 257, 261, 265–266, 268–269, 274, 279, 297
- Петрова црква у Расу, 227
- Петрона Каматир, 44
- Печенези, 101–102, 109, 111, 113, 118–123, 138, 164, 209, 210, 300, 301, 314–315, 319, 340
- Пизух, 162
- Пилот, 295
- Пипин, франачки краљ Италије (781–810), 179
- Пиротима, 162
- Плева (Плива), жупа, 184–185, 190, 273, 275
- Плива, река, 184
- Пљешевица, 185
- Пнућа, 239
- Подунавље, 179, 181, 189, 303, 306
- Полабље, 211, 213, 216
- Полибије, 20, 26, 27
- Полиевкт, цариградски патријарх (956–970), 47
- Поморје, Приморје, 105, 184–185
- Порга, Порин, в. Борна
- Прашка епископија, 171–172
- Првослав, српски кнез (891–892), 209, 242, 244–248, 255
- Превалис, Превалитана, 66, 141, 166, 223, 224
- Пресијан, бугарски кан (836–852), 231, 234–237, 259
- Прибина, панонски кнез (о. 840–861), отац кнеза Коцеља, 184
- Прибина, хрватски бан, 184, 187, 205, 207–209
- Призрен, 224, 264
- Приск, 27
- Прованса, 91
- Прокопије из Цезареје, 20, 27, 63, 242
- Прокопије, протовестијар, 252, 324–325, 337
- Просигој, српски кнез (почетак IX века), 229–230, 247
- Псет, жупа, 184–185
- Псеудо-Маврикије, 63, 71
- Псеудо-Фредегар, франачки летописац, 144, 175, 213
- Псудо-Симеон, 335
- Пшовани, 213
- Раб, 145–146, 162, 164, 169, 191,
- Равенски Аноним, 159, 190, 212
- Рагужани, 159, в. Дубровник
- Радослав, српски кнез (почетак IX века), 229–230, 247
- Рас, Arsa, 239, 242
- Раса, 236, 239, 242
- Растислав, моравски кнез (846–870), 64
- Растока, 187–188
- Ратимир, доњопанонски кнез (о. 838), 178
- Рауси, Раусион, Ragusi, Ragusium, 117, 140, 159, в. Дубровник
- Рашка, 242
- Регино (+ 915), франачки хроничар, 305
- Ријалто, 163
- Ријека, 179, 185
- Рим, 26, 47, 65, 91, 97, 115–116, 140–141, 143, 146, 153, 155, 162, 178, 181, 194, 196, 198, 202–203, 225–226, 265, 276, 290, 295, 300, 309, 329, 339,
- Рисан, 104, 289
- Родоба, 66,
- Родопи, 69
- Роман I Лакапин, цар (920–944), 14–17, 19, 56–57, 59, 87–88, 91, 97, 104, 125, 255, 263, 264, 267–268, 270, 312–313
- Роман II, цар (959–963), 25, 52–54, 56, 58–60, 92, 97–98, 101, 103, 107, 177, 319, 331, 334, 340
- Романи, 139–142, 144–146, 160, 162–167, 169–170
- Ромеји, Ромејско царство, 14–18, 37–38, 44, 48, 66–67, 70–73, 82, 104, 107–109, 113–114, 124–125, 141, 147–150, 152–153, 156, 166, 168, 170, 191, 194–196, 199, 224, 229, 232, 246, 249–250, 254–257, 260, 263, 266, 269, 276, 296–297, 307–309, 315, 320–321, 323, 325–326, 334
- Росе, 153–154, 322
- Рупел, 326
- Руси, Русија, 91, 101, 103, 113, 172, 267, 315, 319
- Саба (Самба), арабљански емир Барија, 153–154
- Сава, река, 63, 143–144, 178, 189, 219, 274–275, 301, 304, 306, 307
- Саварти Асфали, 119–120, в. Угри
- Сагудати, 72, 74, 76, 199
- Саксонци, Саксонија, 100, 102, 170, 175–177, 214, 226, 318
- Салерно, 100, 102–103
- Салона, Солин, Salona, 145, 190, 351–352, 354
- Само, словенски кнез (о. 626–660), 175, 213, 216, 219
- Сарајевско поље, 275
- Сарацени, 40, 69, 79, 114, 153, 308
- Сард, 27, 224, 295
- Сардинија, 100, 102–103
- Сарир, 100
- Саркел на Дону, 44

- Св. Анастасија, 162
Св. Анастасије, 161
Св. Григорије Богослов, 47, 92
Св. Дујм, 161
Св. Јован Владимир, српски кнез (ум. 1016), 291, 295
Св. Људмила, чешка кнегиња, жена кнеза Боровоја и баба Св. Вацлава, 213
Св. Мученик Лаврентије, 161
Св. Панкратије, 159
Св. Панкратије, 159–160
Св. Трифун, 161
Св. Хрисогон, 162
Свач, 224
Свеви, 214
Света Јефимија, 14
Света Софија, 88
Свети Лука, 297
Свети Павле, 297
Свети Петар, 201
Светомихољска Превлака, 294
Светоплук, моравски кнез (870–894), 123, 243, 301, 303–306
Свјатослав, руски кнез (945–972), 90–91
Северци, 67, 231–232
Севордик, 100
Селво, 162
Сервија на Бистрици, 216, 228
Сергије Исповедник, 22, 24
Сергије, цариградски патријарх (610–638), 33, 93
Сердика, 66, 232–233, 251, 326
Сермисијани, 224
Сигрица Теодор, бугарски великаш, 250, 254, 256–257, 267
Сигфрид, епископ Парме, 89, 91
Сидрага, 184–185
Симеон Логотет, Магистар, „Метафраст“ („Преводник“), 8, 11, 28, 57–62, 148, 258, 325, 331–333, 335, 337
Симеон, бугарски кнез и цар (893–927), 14, 15, 104, 203–204, 246, 249–251, 253–257, 259–262, 268, 270, 279, 332–333, 337
Сингидунум, 81, 220 в. Београд
Сипонт, 279
Сирмијум, 66, 81, 178, 304, 306 в. Сремска Митровица
Сицилија, 21, 24, 40, 47, 82, 148, 155, 252, 320–321, 324, 325, 327
Сјуник, 100
Скадар, 224, 295
Скерда, 162
Скиличин Настављач, 222
Скирдакиса, 162
Скити, 19, 52, 74, 76–77, 123, 165, 175, 219, 226, 314, 321, 325–326
Скитија, 81
Склири, 81–82, 86, 307
Скрадин, 171
Славибор, кнез, 213
Славинац, Сладинац, град, 297–298
Слависијани, 313–314
Словени на Струми, 66, 68, 72–73, 79, 326
Словени, Јужни Словени, 7–9, 32, 34, 39–40, 44–45, 63–71, 73, 76–83, 85–86, 93–95, 104, 109, 117, 125, 138–139, 142–147, 149–152, 154, 156–159, 162, 164, 166, 168–169, 174–175, 179, 189–195, 197–198, 203, 210, 213–214, 217, 220, 224, 226–227, 235, 292, 297–299, 301, 305, 307–315, 322–329, 335–337
Смолени (Смољани), 66, 69, 73
Сократ, 27
Сол (Тузла), 272
Солдан, арабљански емир Барија, 117, 153–154, 158–159, 163, 324, 336
Соломон, цар Израилев, 339
Солун, 65–67, 69, 74, 76–80, 93–94, 109, 214, 216–217, 219, 226, 228, 300, 304, 306, 326–327
Спитигнев, чешки кнез (894–915), 176
Сплит, 140–142, 145–146, 160, 161, 167–169, 185, 191, 193–194, 199, 333
Срб, жупа у Хрватској, 274
Срби, Србија, 9, 39, 72–73, 95, 101, 103–104, 118, 147, 150–153, 172, 174, 185–190, 194, 197–198, 203, 209–237, 239, 243–246, 248–251, 254–263, 265–277, 281, 283–284, 288, 290, 295–297, 299, 307, 312, 321–323, 333–334, 337, 340–341
Ставракије, логотет, 67, 85, 307, 309
Ставракије, син цара Нићифора I, 82–83
Стара (Бела) Хрватска, 209–213
Стара Моравска, 301, 303–306, в. Велика Моравска
Стара планина, 231–232
Стари Рим, 96, 226, в. Рим
Стефан Урош I, српски краљ (1242–1276), 105
Стефан II Котроманић, босански бан (1322–1353), 242
Стефан Душан, српски краљ и цар (1331–1355), 239
Стефан Лакапин, син и савладар Романа I Лакапина, 15–16, 88–91
Стефан Математичар, 114–115
Стефан Првовенчани, српски велики жупан и краљ (1196–1223), 239, 244, 272, 295

- Стефан, протоспатар, 159
Стефан, син српског кнеза Мутимира, 226–227, 236, 238, 242, 244, 247–248, 255
Стефан, херцег од Св. Саве (1448–1465), 278
Стон, 280, 282–283, 293
Страбон, 8, 212, 340
Стројимир, син српског кнеза Властимира, 235–236, 242, 244, 246–247, 285
Струма, 80, 232, 326
Студијски манастир (Студион), 252–253
Ступин, 204
Субделиција, 93–94
Тајгет, 94, 312
Талмат, 315
Таоскарни, 100
Тарасије, цариградски патријарх (784–806), 82–83
Тарент, 324
Тарон, 100, 109, 123
Телериг, бугарски кан (767–777), 67
Теогност са Сицилије, 21–22, 24
Теодор Дафнопат, 23, 41, 50, 54–55
Теодор Синкел, 64
Теодор Студит, 55
Теодор, епископ Севастије, 23
Теодор, епископ Сиде, 23
Теодор, митрополит Кизика, 19, 49, 51
Теодора, царица, жена цара Теофила, мајка Михаила III, 17, 21, 94
Теодосиопол, 124
Теоктист Вријеније, протоспатар, 311–312
Теоктист, логотет, 17
Теофан Исповедник, Теофан Сигријањанин (+ 818), 20–22, 24–25, 34, 39, 41, 44, 68, 214, 326
Теофан, патрикије, 89
Теофил, цар (829–842), 24, 36, 42, 44, 94, 311, 320
Теофилакт Лакапин, цариградски патријарх (933–956), 32, 89, 319
Теофилакт Симоката, 20, 27, 63, 81
Теофилакт, охридски архиепископ (о. 1088–1120), 180, 244
Тесалија, 65, 69, 81, 217, 312
Тешањ, 275
Тнин, град, 185, 204, в. Книн
Тнин, жупа, 184–185, 204
Тома Архијакон, 141, 145, 160–161, 193, 207–208, 302
Томислав, хрватски кнез (о. 925), 205–206, 208, 275, 279
Тотила, остроготски краљ (541–552), 145
Травунија, град, 285, в. Требиње
Травунија, Травуњани, 101, 103–104, 147, 153, 156, 187–188, 192–193, 220–223, 273, 276, 280, 283–291, 299
Трајан, цар (98–117), 306, 334
Трајанова врата, 251
Тракесијци, тема, 82
Тракија, 66, 69, 79, 81, 231, 311, 325–326
Требиње, 104, 285–286, 288–289
Трибали, 152, 222, в. Срби
Трогир, 145,–146, 161, 169, 191, 204
Трпимир II, хрватски кнез, 200, 206
Трпимир, хрватски кнез (о. 845–864), 143, 181, 200–203, 205–206, 209
Туга, 173
Туђимир, травунски кнез (X век), 247, 283, 287
Тукидид, 20, 27
Турци, Турска, 119, 167, 169, 175, 194, 196, 210–211, 301, 306, в. Угри, Угарска
Тивитанова, 163
Угри, Угарска, 101, 105, 109, 113, 118–123, 164, 167, 169, 172, 176, 179, 196, 211, 227, 235, 250–251, 262–263, 267, 275, 300–307, 318–319, 332–333, 337, 340
Узи, 113, 119
Улцињ, 187, 189, 223–224, 233, 295
Урал, 119
Урз Партицијак, млетачки дужд (912–932), 278
Ускопље, 185
Фасијана, 124
Фатимиди, арабљанска династија у Африци и Египту (909–1171), 114
Филипи, 234
Филипопол, 251
Филотеј, протоспатар, 33
Фока, цар (602–610), 64–65
Фотије, цариградски патријарх (858–867, 877–886), 18, 20, 22–24, 80
Франци, Франачка, 40, 70, 101, 156, 164, 172, 175, 177, 179–181, 183–184, 194, 196–197, 200–202, 211, 213, 226, 267, 301, 318
Фурланија, 201–202
Хабуксингјула, 119
Хаган, бугарски великаш, 258
Хазари, Хазарија, 44, 101, 113, 119, 122
Хамданиди, арабљанска династија у Сирији и Месопотамији, 317
Хаџон, словенски вођа (о. 614–616), 65–66
Хачен, 100
Хвалимир, кнез Травуније (IX–X век), 247, 283, 287
Хвар, 187, 297, 298
Хелада, 66–68, 81, 85–86, 217, 313, 314, 327, 328
Хелос, 311

- Хемос, 232, в. Стара планина
Хенрик IV, римско-немачки краљ и цар (1056–1106), 171
Херодот, 8, 20, 27, 340
Хлевена (Ливно), град, 204
Хлевно (Ливно), жупа, 184–185, 187
Хоара (Хвар), 298
Храм Св. Анастасије, 162
Храм Св. Дујма, 161
Храм Св. Стефана, 159–160
Храм Св. Тројице, 162
Храм Светог Апостола Петра, 163
Хрват, 173
Хрвати, Хрватска, 9, 39, 66, 72–73, 95, 101, 103, 117–118, 147, 150–152, 156–159, 165–166, 169–171, 173–184, 185–196, 198–213, 215, 217, 219, 221–223, 225, 227–228, 233, 238, 242, 244–246, 248, 254–256, 258–263, 265, 271, 273–276, 280, 282, 290, 298, 301–303, 305, 312, 321–323, 332–334, 337, 340–341
Христофор Лакапин, син и савладар Романа I Лакапина, 15–16, 58, 84, 90, 262, 264, 327–328
Хуго, франачки краљ Италије (926–947), 58, 89, 91, 101, 116, 177, 318
Хум, брдо, 276
Хум, град, 276–277
Хумска земља, в. Захумље
Хуни, 214
Хурсан, 100
Цакони, 82
Цанарија (Кахети), 100
Цариград, 13–14, 19, 24, 31, 45, 47, 61, 64–65, 67–68, 73, 88–92, 113, 140, 142, 154–155, 169, 175, 190, 199, 202–203, 209, 216–217, 219–220, 226, 248, 254–255, 258, 260, 263, 267, 270, 278–279, 281, 317–319, 323, 326, 336, 340
Цетина, жупа, 184–185, 187, 189, 273
Цетина, река, 172, 185, 188, 278, 280
Црква Св. Апостола, 33, 92
Црква Св. Марије на Пунти, 155
Црно море, 101, 109, 113, 120, 122–123, 126, 164, 231–232, 300, 304, 306
Црновршки, 271
Часлав, српски кнез (од 927/928), 104, 209, 242, 244–248, 256, 258, 260–264, 267–270, 274–275, 287
Ширван, 100

Посебна издања Византолошког института САНУ
књига 50

Издавач
Византолошки институт САНУ

Уредник
Љубомир Максимовић

Рецензенти
Бојана Крсмановић
Александар Лома
Гинтер Принцинг

Користи
Предраг Коматина, Милан Војновић

Лектура
Александра Антић

Превод резимеа на енглески
Миљана Протић

Рејсџар
Сања Радовић

Коректура
Мира Зебић, Ратка Павловић

Корице
Слободан Симић

Припрема за штампу
Тијана Динић

Штампа
Vifograf Comp
Атанасија Пуље 22, Београд

Тираж
300 примерака

Илустрације на корицама
„Христос благослови Константина Порфиrogenита“,
барелеф у слоновачи, ГМИИ А. С. Пушкина, Москва
(извор: commons.m.wikimedia.org)
детал из рукописа Medicea Laurenziana Plut. 59.32 (извор: commons.m.wikimedia.org)
новчић Константина VII и Романа II (извор: commons.m.wikimedia.org)
новчић Константина VII и Зоје (извор: commons.m.wikimedia.org)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.17:929 Константин VII Порфирогенит
94(=163)"04/14"
94(495.02)"04/14"
94(4-12)"04/14"
930(495.02)"09"

КОМАТИНА, Предраг, 1984–

Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена / Предраг Коматина ; уредник Љубомир Максимовић. – Београд : Византолошки институт САНУ, 2021 (Београд : BiroGraf Comp). – 404 стр. : илустр. ; 24 см. – (Посебна издања / Византолошки институт Српске академије наука и уметности ; књ. 50) (Monographs / The Institute for Byzantine Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts ; no. 50)

На спор. насл. стр.: Constantine Porphyrogenitus and the Early History of the South Slavs.
– Тираж: 400. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 365–394. – Регистар. – Summary.

ISBN 978-86-83883-28-8

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

- а) Константин VII Порфирогенит, византијски цар (905-959) -- "О управљању царством"
- б) Јужни Словени -- Историја -- Средњи век в) Византија -- Историја -- Средњи век г) Југоисточна Европа -- Историја -- Средњи век

COBISS.SR-ID 53731337

